

อัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีไทย

นางสาวอรุณวรรณ คงมีผล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2556
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

GEMOLOGY IN SANSKRIT AND THAI LITERATURE

Miss Aroonwan Kongmebhol

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Pali and Sanskrit

Department of Eastern Languages

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2013

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	อัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีไทย
โดย	นางสาวอรุณวรรณ คงมีผล
สาขาวิชา	ภาษาบาลีและสันสกฤต
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	อาจารย์ ดร. ชานปวีชช์ ทัดแก้ว
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทศนีย์ สิ้นสกุล

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพจน์ อัครวิรุฬหการ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพจน์ อัครวิรุฬหการ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(อาจารย์ ดร. ชานปวีชช์ ทัดแก้ว)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทศนีย์ สิ้นสกุล)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร. ประเทือง ทินรัตน์)

อรุณวรรณ คงมีผล : อัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีไทย.
(GEMOLOGY IN SANSKRIT AND THAI LITERATURE) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก :
อ.ดร.ชานป์วิษย์ ทัดแก้ว, อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม : ผศ. ทศนีย์ สิ้นสกุล. 282 หน้า.

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มุ่งศึกษาความรู้เรื่องอัญมณีที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีไทย จากหลักฐานชั้นต้น คือ ตำรารัตนปริกษาภาษาสันสกฤตและตำรานพรัตน์ของไทย เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตำราทั้งสอง วิธีดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็นสามส่วน ส่วนที่หนึ่งเป็นการนำเสนอข้อมูลจากตำรารัตนปริกษาสองฉบับ ได้แก่ รัตนปริกษาของพุทธภักฎฐะ และรัตนปริกษายะในคัมภีร์ศรุษปุราณะ พร้อมด้วยข้อมูลตามหลักอัญมณีวิทยาปัจจุบัน ส่วนที่สองเป็นการนำเสนอข้อมูลจากตำรานพรัตน์สามฉบับ ได้แก่ ลิลิตตำรานพรัตน์ ตำรานพรัตน์ฉบับร้อยแก้ว และตำรารัตนศาสตร์จบบริบูรณ์ และส่วนที่สามเป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบเนื้อหาระหว่างตำรารัตนปริกษากับตำรานพรัตน์

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ตำรารัตนปริกษามีลักษณะสอดคล้องกับอัญมณีวิทยาเนื้อหาสาระประกอบด้วยการกำเนิด แหล่งกำเนิด คุณสมบัติ อานุภาพ การทำเทียม การเจียรไน การปรับปรุงคุณภาพ การประเมินน้ำหนักและราคาอัญมณี ส่วนตำรานพรัตน์นั้นมีเนื้อหาสาระคล้ายกับตำรารัตนปริกษา เพียงแต่ไม่ปรากฏเรื่องการทำเทียม การเจียรไน และการปรับปรุงคุณภาพของอัญมณี ลักษณะการพรรณนาที่ร่วมกัน คือ การพรรณนาคุณสมบัติด้านสีด้วยการเปรียบเทียบกับดอกไม้ พืช สัตว์ และสิ่งที่ให้แสงสว่าง ลักษณะการพรรณนาที่ต่างกันมีหลายประการ ประการสำคัญคือ การพรรณนาอานุภาพของอัญมณี ตำรารัตนปริกษานำอานุภาพด้านการป้องกันภัยอันตราย ความเจริญรุ่งเรือง และการรักษาโรค ส่วนตำรานพรัตน์เน้นอานุภาพของอัญมณีในด้านการเป็นเครื่องรางของขลัง มีอานุภาพบันดาลความสุข ความมั่งคั่ง ความเจริญรุ่งเรือง และชัยชนะในศึกสงคราม จึงสรุปได้ว่า ตำรารัตนปริกษามีความสัมพันธ์กับตำรานพรัตน์ในฐานะที่เป็นต้นแบบของการแต่งตำราวิชาการด้านอัญมณี ความแตกต่างระหว่างตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์เกิดจากวัตถุประสงค์ในการแต่งตำรา คือ ตำรารัตนปริกษาเป็นคู่มือสำหรับการประเมินคุณภาพและราคาอัญมณีในการทำธุรกิจการค้าระหว่างพ่อค้าอัญมณีกับผู้ซื้อ ในขณะที่ตำรานพรัตน์นั้น ผู้แต่งและผู้รวบรวมทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพื่อเป็นต้นฉบับประจำราชสำนัก

ภาควิชา	ภาษาตะวันออก	ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา	ภาษาบาลีและสันสกฤต	ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
ปีการศึกษา	2556	ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม.....

##5380189822 : MAJOR PALI AND SANSKRIT

KEYWORDS : SANSKRIT TEXTS ON GEMOLOGY / THAI TREATISES ON NINE GEMS

AROONWAN KONGMEBHOL : GEMOLOGY IN SANSKRIT AND THAI LITERATURE.

ADVISOR : CHANWIT TUDKEAO, Ph.D., CO-ADVISOR : ASST.PROF. TASANEE

SINSAKUL, 282 pp.

The aim of this thesis is to investigate the knowledge on gemstones as recorded in Sanskrit and Thai literature, particularly the Sanskrit *Ratnaparīkṣā* and the Thai *Tamra Nopparat*, and establish their textual relationship. The research subjects were two Sanskrit works, i.e. *Buddhabhaṭṭa's Ratnaparīkṣā* and *Ratnaparīkṣādhyāya in Garuḍa Purāṇa*, and three Thai works, i.e. the *Lilit Tamra Nopparat*, the prose of *Tamra Nopparat* and the comprehensive *Ratnaśāstra* text. The study was divided into three parts. First, the contents of the *Ratnaparīkṣā* were presented with the modern gemological knowledge. Second, the contents of the *Tamra Nopparat* were described. Third, a critical analysis and comparison of the *Ratnaparīkṣā* and the *Tamra Nopparat* were demonstrated.

It was found that the *Ratnaparīkṣā* corresponds to gemological theory because its main content consists of origins and mines, physical properties, positive and negative power based on physical properties, imitations, cutting, enhancement, and appraisal of weight and price. In comparison with the *Ratnaparīkṣā*, the *Tamra Nopparat* has relatively similar characteristics. Its content is parallel to the *Ratnaparīkṣā* except imitations, cutting and enhancement. The similarity is that the description of color of gemstones is provided with the metaphor of flowers, plants, animals and illuminated objects. A lot of differences are also found. However, the significant difference lies in the thematic description of power of gems. The *Ratnaparīkṣā* focuses on the power of gemstones in averting dangers, enhancing prosperity and curing diseases. On the other hand, the *Tamra Nopparat* focuses on the power of gemstones as amulets, and bringing happiness, wealth, prosperity and victory in warfare. It can be concluded that the relationship between the *Ratnaparīkṣā* and the *Tamra Nopparat* exists. The former is the prototype of the latter. Their differences are likely due to the purpose of composition: the *Ratnaparīkṣā* is the compendium of jewelry trade whereas the *Tamra Nopparat* is humbly offered to King Rama II as the literary work of the royal court.

Department : Eastern Languages

Field of Study : Pali and Sanskrit

Academic Year : 2013

Student's Signature

Advisor's Signature

Co-advisor's Signature.....

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน มีผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ คณบดีคณะอักษรศาสตร์ และรองศาสตราจารย์ ดร. ประเทือง ทินรัตน์ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิจากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ทั้งสองท่านได้เมตตาและให้คำปรึกษาแนะนำที่เป็นประโยชน์ ทำให้วิทยานิพนธ์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทัศนีย์ สีนสกุล อาจารย์ผู้วางรากฐานวิชาภาษาสันสกฤตแก่ผู้วิจัยมาตั้งแต่ระดับปริญญาตรี และเป็นผู้จุดประกายความคิดในการทำวิจัยเรื่องนี้ให้แก่ผู้วิจัย ในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ ท่านได้รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ให้ความกรุณาตรวจทานต้นฉบับและคำแปลของผู้วิจัยอย่างอุตสาหะ ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ในการเขียนวิทยานิพนธ์รวมทั้งตรวจแก้สำนวนภาษาในวิทยานิพนธ์ จนวิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

อาจารย์ ดร.ชานบวิชช์ ทัดแก้ว ผู้ได้กรุณาแนะแนวทางในการเขียนเสนอโครงร่างการทำวิจัยมาตั้งแต่แรกเริ่ม และรับเป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก ตลอดระยะเวลาของการวิจัย ท่านได้ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ในการเขียนวิทยานิพนธ์ และให้ยืมหนังสือประกอบการเขียนวิทยานิพนธ์หลายเล่ม วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เกิดขึ้นได้ด้วยการสนับสนุนของท่านซึ่งเล็งเห็นประโยชน์ของการทำวิจัยเรื่องอัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤต พร้อมทั้งให้กำลังใจและให้ความมั่นใจว่าผู้วิจัยมีศักยภาพที่จะทำวิจัยเรื่องนี้ให้สำเร็จลุล่วงไปได้

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ นาวาอากาศโทหญิง สุมาลี วีระวงศ์ ผู้ได้กรุณาขัดเกลาสำนวนแปลตำรารัตนปริกษาภาษาสันสกฤตให้สละสลวยเป็นภาษาไทยที่ดี

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. สุภาณี ชินวงศ์ จากสถาบันภาษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ได้กรุณาตรวจแก้บทความภาษาอังกฤษทั้งในวิทยานิพนธ์และบทความเผยแพร่วิทยานิพนธ์ Professor Sreeramula Rajeswara Sarma อดีตอาจารย์ภาษาสันสกฤต ประจำมหาวิทยาลัยมุสลิมอะลิคร์ห์ (Aligarh Muslim University) ประเทศอินเดีย ผู้แนะแนวทางในการเขียนวิทยานิพนธ์ และส่งหนังสือที่เป็นประโยชน์แก่การทำวิจัยมาให้ กองบรรณาธิการวารสารมนุษยศาสตร์ ที่รับพิจารณาบทความของผู้วิจัย รวมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิประจำวารสารมนุษยศาสตร์ ปีที่ 20 ฉบับพิเศษ ที่กรุณาเสนอแนะแนวทางในการปรับปรุงบทความให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ประจำห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ ศูนย์วิทยทรัพยากรแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และสำนักหอสมุดแห่งชาติ ที่อำนวยความสะดวกให้แก่ผู้วิจัยในการสืบค้นข้อมูลประกอบการเขียนวิทยานิพนธ์

ท้ายที่สุดขอขอบคุณ มูลนิธิศิตาอาศรมแห่งประเทศไทย มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ตลอดจนบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ให้เงินทุนสนับสนุนการวิจัยครั้งนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
คำอธิบายศัพท์และอักษรย่อ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	2
1.3 ขอบเขตของการวิจัย.....	2
1.4 สมมติฐานของการวิจัย.....	2
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย.....	3
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	4
บทที่ 2 อัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤต.....	5
2.1 ความหมายของอัญมณี.....	6
2.2 คติเรื่องจำนวนอัญมณีในวรรณคดีสันสกฤต.....	9
2.3 ศาสตร์และวิทยาในภาษาสันสกฤต.....	13
2.4 อัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤต.....	14
2.5 ที่มาของอัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤต.....	14
2.6 รัตนปรีกษาของพุทธภักฎะ.....	17
2.7 รัตนปรีกษายายะในครุฑปุราณะ.....	19
2.8 ความแตกต่างระหว่างรัตนปรีกษากับรัตนปรีกษายายะ.....	21
2.9 การกำเนิดอัญมณี.....	21
บทที่ 3 อัญมณีในตำรารัตนปรีกษา.....	27
3.1 เพชร.....	29
3.2 ไข่มุก.....	44
3.3 ทับทิม.....	55
3.4 มรกต.....	65
3.5 เศษะ.....	70
3.6 ไพลิน.....	71
3.7 ไพฑูรย์.....	75
3.8 บุษราคัม.....	79

3.9	กรรเกตนะ.....	84
3.10	ภิชम्मณิ.....	89
3.11	โกเมน.....	93
3.12	หินสีเลือด.....	94
3.13	หินเขียวหนุมาน.....	96
3.14	ประพาฬ.....	98
บทที่ 4	อัญมณีในตำราจواهرรัตน์.....	103
4.1	เพชร.....	105
4.2	ทับทิม.....	114
4.3	ไพฑูรย์.....	120
4.4	ไข่มุก.....	127
4.5	ไพลิน.....	131
4.6	อัญมณีในตระกูลมรกต: นากสวาดิ มรกต และครุฑธิการ.....	133
4.6.1	นากสวาดิ.....	134
4.6.2	มรกต.....	137
4.6.3	ครุฑธิการ.....	139
4.7	เพทาย.....	140
4.8	บุษราคัม.....	141
4.9	โกเมน.....	142
4.10	แก้วประพาฬ.....	144
4.11	อัญมณีที่สมพงศ์กับวันและปีเกิด.....	144
บทที่ 5	ความสัมพันธ์ระหว่างตำรารัตนปริักษากับตำราจواهرรัตน์.....	147
5.1	เพชร.....	147
5.2	ไข่มุก.....	150
5.3	ทับทิม.....	155
5.4	มรกต.....	157
5.5	ไพลิน.....	159
5.6	ไพฑูรย์.....	160
5.7	บุษราคัม.....	162
5.8	โกเมน.....	163
5.9	ประพาฬ.....	164
บทที่ 6	สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	166
6.1	สรุปผลการวิจัย และอภิปรายผล.....	166
6.2	ข้อเสนอแนะ.....	167

	ณ
	หน้า
รายการอ้างอิง.....	168
บรรณานุกรม.....	174
ภาคผนวก.....	177
ภาคผนวก ก.....	178
ภาคผนวก ข.....	215
ภาคผนวก ค.....	236
ภาคผนวก ง.....	266
ภาคผนวก จ.....	286
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	295

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แหล่งกำเนิดเพชรตามตำราขนพรัตน์	105
2	อัญมณีที่สมพงศ์กับวันและปีเกิด	145
3	แหล่งกำเนิดของไข่มุกแต่ละชนิด	151
4	คุณสมบัติของไข่มุกแต่ละชนิด	152

อักษรย่อและคำศัพท์เฉพาะ

อักษรย่อที่อรรถกถาศิลปศาสตร์

AV.	Atharva Veda
BRP.	Buddhabhaṭṭa's Ratnaparīkṣā
ChUP.	Chāndogya Upaniṣad
GP.	Garuḍa Purāṇa
KM.	Kāvya Mīmāṃsā
RV.	Ṛgveda
Nāṭyaś.	Nāṭyaśāstra
VarBṛS.	Varāhamihira's Bṛhat Saṃhitā

คำศัพท์เฉพาะที่ใช้ในวิทยานิพนธ์

รัตนปริกษา	หมายถึง	รัตนปริกษาของพุทธภักฎะ
รัตนปริกษายายะ	หมายถึง	รัตนปริกษายายะในครุฑปุราณะ
ตำรารัตนปริกษา	หมายถึง	รัตนปริกษาของพุทธภักฎะ และรัตนปริกษายายะในครุฑปุราณะ
ลิลิตนพรัตน์	หมายถึง	ลิลิตตำรานพรัตน์ หรือตำราว่าด้วยที่เกิดนาวรัตน์ ฉบับหลวงนรินทรภรณ์
นพรัตน์ร้อยแก้ว	หมายถึง	ตำรานพรัตน์ฉบับร้อยแก้ว พระยาสุริยวงศ์มนตรีและคณะแต่ง
รัตนศาสตร์	หมายถึง	ตำรารัตนศาสตร์จบบริบูรณ์
ตำรานพรัตน์	หมายถึง	ลิลิตตำรานพรัตน์ฉบับหลวงนรินทรภรณ์ ตำรานพรัตน์ฉบับร้อยแก้ว พระยาสุริยวงศ์มนตรีและคณะแต่ง และตำรารัตนศาสตร์จบบริบูรณ์

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

อัญมณีเป็นสิ่งมีค่าที่ดำรงอยู่คู่อารยธรรมโลกมาแต่ยุคโบราณ ในยุคก่อนประวัติศาสตร์มีขนบธรรมเนียมการฝังข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ และเครื่องประดับพร้อมกับผู้ตาย เพราะเชื่อว่าผู้ตายจะได้นำสิ่งของเหล่านี้ติดตัวไปใช้สอยในโลกหน้า วัตถุดิบที่นำมาใช้ทำเครื่องประดับในระยะแรก ๆ เป็นวัสดุจำพวกหิน ลูกปัด และกระดูกสัตว์ ต่อมามนุษย์รู้จักนำแร่ธาตุและโลหะต่าง ๆ มาใช้ประโยชน์ หลังจากนั้นก็ได้พัฒนาเทคนิคการทำเครื่องประดับให้ประณีตงดงามยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการนำหินที่มีค่ามาฝน ขัดถู ตลอดจนเจียรระไนเหลี่ยมมุมให้มีสีสันสวยงาม สามารถส่องประกายรัศมีได้งดงามเจิดจ้า วัฒนธรรมการใช้อัญมณีเกิดขึ้นเพราะมนุษย์สังเกตเห็นความงามของทรัพยากรธรรมชาติ และทดลองนำวัสดุตามธรรมชาตินั้น ๆ มาทำให้มีรูปทรงและคุณสมบัติตามความต้องการและจินตนาการของตนเอง ความผูกพันใกล้ชิดกับธรรมชาติทำให้มนุษย์เชื่อมโยงอัญมณีกับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวรวมถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเคารพนับถือ ทำให้เกิดความเชื่อว่า ความงามของวัตถุเหล่านั้นแฝงพลังอำนาจของธรรมชาติไว้ด้วย พลังอำนาจนี้ไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส และกลายมาเป็นความเชื่อพื้นฐานที่ว่าอัญมณีเป็นสิ่งมงคล เป็นเครื่องหมายของความสุสวัสดิและโชคลาภ ความรู้เรื่องอัญมณีจึงเป็นทั้งศาสตร์ ศิลป์ และสิ่งมงคล

สังคมของคนอินเดียเป็นสังคมของนักคิดและนักปราชญ์ในสาขาวิชาต่าง ๆ ความมีนิสัยช่างคิดช่างจินตนาการ ช่างสังเกต ใฝ่รู้ และมักตั้งคำถามกับชีวิตและธรรมชาติรอบตัว ส่งผลให้เกิดตำราวิชาการและวรรณคดีมากมายหลายประเภท ตำราวิชาการด้านอัญมณีสันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 6 เนื้อหาสาระกล่าวถึงแหล่งกำเนิด คุณสมบัติ ลักษณะคุณและโทษ การใช้ประโยชน์ รวมไปถึงการประเมินราคาอัญมณี ความรู้ในลักษณะเช่นนี้สามารถเทียบได้กับความรู้เรื่องอัญมณีวิทยาในปัจจุบัน ตำราอัญมณีดังกล่าวเป็นที่รู้จักในชื่อ **รัตนปริกษา**

จุดเริ่มต้นการสืบทอดและเผยแพร่วิชาอัญมณีวิทยาของอินเดียโบราณเกิดจากการที่อินเดียเป็นผู้จำหน่ายสินค้าประเภทอัญมณีทั้งภายในและภายนอกประเทศ ความสัมพันธ์กับอินเดียด้านการค้าทำให้ไทยรับวัฒนธรรมของศาสนาพราหมณ์และศาสนาฮินดูเข้ามาผสมผสานและปรับใช้ในวัฒนธรรมหลาย ๆ ด้าน เรื่องการรับวัฒนธรรมเกี่ยวกับอัญมณีนั้นปรากฏว่าไทยได้รับคติความเชื่อเรื่องนพรัตน์จากอินเดีย คติความเชื่อเรื่องนพรัตน์มีอิทธิพลอย่างสูงในราชสำนัก มีการนำนพรัตน์มาใช้ประดับเครื่องทรงและเครื่องราชูปโภค สำหรับพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ตลอดจนเป็นบำเหน็จที่พระมหากษัตริย์จะพระราชทานแก่ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อแผ่นดิน นอกจากนี้คติความเชื่อเรื่องนพรัตน์ยังทำให้เกิดการแต่งวรรณกรรมประเภทตำรานพรัตน์หลายสำนวน ทั้งในรูปแบบร้อยแก้วและร้อยกรอง ตำรานพรัตน์ฉบับร้อยแก้วที่แพร่หลายในประเทศไทยนั้นได้อ้างถึง *“คัมภีร์พุทธศาสตร์”* *“ตำหรับไสยศาสตร์”* และ *“ตำหรับพราหมณ์”* ในบทนำระบุว่าแหล่งข้อมูลที่ผู้แต่งนำมาประกอบการเรียบเรียงตำราขึ้นใหม่ พร้อมกันนั้นก็ได้ยกคาถา

ภาษาสันสกฤตซึ่งมีใจความจำแนกประเภทของอัญมณีมาประกอบท้ายเล่ม เมื่อพิจารณาภาพรวมของเนื้อหาสาระจากตำรานพรัตน์ก็พบว่า ตำรานพรัตน์มีหัวข้อคำอธิบายประกอบด้วยเรื่องตำนานอสูรผู้บำเพ็ญตบะเพื่อสร้างอัญมณีให้เกิดขึ้นบนโลก การพิจารณาลักษณะคุณและโทษของอัญมณี การพรรณนาอานุภาพของอัญมณีตามคุณลักษณะที่ปรากฏ ตลอดจนการประเมินราคา เช่นเดียวกับที่ปรากฏในตำรารัตนปริกษา

หลักฐานที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่า อัญมณีวิทยาหรือความรู้เรื่องการตรวจสอบอัญมณีได้พัฒนาขึ้นมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว โดยมีจุดเริ่มต้นจากตำรารัตนปริกษา การที่ตำรานพรัตน์อ้างถึงคัมภีร์สันสกฤต และเนื้อหาของตำรานพรัตน์สอดคล้องกับตำรารัตนปริกษานั้น เป็นกุญแจสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ตำราอัญมณีในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีไทยมีความสัมพันธ์กัน ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาว่า อัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤตโดยเฉพาะในตำรารัตนปริกษานั้นมีเนื้อหาสาระอย่างไรบ้าง และมีความสัมพันธ์กับตำรานพรัตน์ซึ่งเป็นอัญมณีวิทยาในวรรณคดีไทยมากน้อยเพียงใด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาเปรียบเทียบและวิเคราะห์ตำราอัญมณีภาษาสันสกฤตกับตำรานพรัตน์ของไทย เพื่อให้รู้ถึงที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างตำราฉบับต่าง ๆ รวมทั้งเพื่อการถ่ายทอดตำราอัญมณีวิทยาสันสกฤตทั้งสองฉบับเป็นภาษาไทยด้วย

สมมติฐานของการวิจัย

ตำรารัตนปริกษาของอินเดียและตำรานพรัตน์ของไทย เป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่สะท้อนให้เห็นว่า สังคมอินเดียและสังคมไทยมีวัฒนธรรมการใช้อัญมณี และมีความรู้ความเชื่อเรื่องอัญมณีร่วมกันมาตั้งแต่ยุคโบราณ รัตนปริกษาซึ่งเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการพิจารณาและการตรวจสอบอัญมณีประเภทต่าง ๆ ได้รับการบันทึกเป็นภาษาสันสกฤตหลายฉบับ ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงหลังสมัยกลางของอินเดีย โครงสร้างทั่วไปของเนื้อหาประกอบด้วย กำเนิดอัญมณี แหล่งที่พบอัญมณี การจำแนกอัญมณีตามลักษณะที่ปรากฏ คุณและโทษของอัญมณี การเจียระไน การทำให้มีคุณค่าเพิ่มขึ้น รวมทั้งการประเมินราคา ตำรานพรัตน์ของไทยอธิบายเรื่องอัญมณีวิทยาอย่างสอดคล้องและคล้ายคลึงกับโครงสร้างเนื้อหาในตำรารัตนปริกษา ทั้งยังอ้างถึงบุคคลและสถานที่ในคัมภีร์อินเดียโบราณอีกด้วย จึงสันนิษฐานว่า ตำรารัตนปริกษาน่าจะเป็นที่มาของสาระความรู้เรื่องอัญมณีวิทยาในตำรานพรัตน์ของไทย

ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยแบ่งขอบเขตการวิจัยออกเป็นสองส่วนด้วยกัน ส่วนที่หนึ่งจะศึกษาจากหลักฐานขั้นต้น คือ ตำราและคัมภีร์โบราณว่าด้วยเรื่องอัญมณีวิทยาทั้งภาษา

สันสกฤตและภาษาไทย ส่วนที่สองจะศึกษาจากหลักฐานชั้นรอง ได้แก่ หนังสือประวัติวรรณคดีสันสกฤต ตำราวิชาการ และสารานุกรมต่าง ๆ ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับอัญมณี ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ รวมทั้งบทความและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอัญมณีในวรรณคดีอินเดียโบราณด้วย

หลักฐานชั้นต้นที่เป็นวรรณคดีสันสกฤต มีวรรณคดีสำคัญว่าด้วยเรื่องอัญมณีวิทยาจำนวนแปดเรื่อง ในที่นี้ผู้วิจัยได้เลือกมาศึกษาสองเรื่อง คือ รัตนปริกษาซึ่งเป็นผลงานของพุทธภักฎะ และรัตนปริกษายายะซึ่งเป็นเรื่องแทรกอยู่ในคัมภีร์ครุฑปุราณะ ทั้งนี้ก็เนื่องจากตำรารัตนปริกษาของพุทธภักฎะเป็นตำราอัญมณีวิทยาของอินเดียที่ Louis Finot นักวิชาการด้านภารตวิทยาชาวฝรั่งเศสในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยืนยันว่าเก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีการสืบค้นได้ มีเนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์ และยังเป็นต้นแบบของตำรารัตนปริกษาอื่น ๆ ซึ่งแต่งขึ้นภายหลังด้วย ส่วนรัตนปริกษายายะในคัมภีร์ครุฑปุราณะเป็นตำราอัญมณีวิทยาที่สะท้อนให้เห็นถึงการนำรัตนปริกษาของพุทธภักฎะมาผลิตซ้ำ เพราะเมื่อเปรียบเทียบต้นฉบับแล้วพบว่ามีความตรงกันกับรัตนปริกษาของพุทธภักฎะในลักษณะคำต่อคำเป็นส่วนมาก อย่างไรก็ตาม ต้นฉบับรัตนปริกษายายะยังมีความคลาดเคลื่อนอยู่ไม่น้อย เนื่องจากคัมภีร์ครุฑปุราณะไม่เคยผ่านการชำระมาก่อน ผู้วิจัยจึงถือโอกาสนี้นำต้นฉบับรัตนปริกษาของพุทธภักฎะมาสอบทานกับรัตนปริกษายายะเพื่อให้ได้เนื้อหาที่ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น อนึ่ง ผู้วิจัยจะใช้ตำรารัตนปริกษาฉบับอื่นอ้างอิงประกอบด้วย โดยเฉพาะรัตนปริกษายายะในพหุหัตถ์สัหิตาของวราหมิหิระซึ่งแต่งขึ้นในยุคสมัยเดียวกันกับรัตนปริกษาของพุทธภักฎะ เพื่อเพิ่มเติมรายละเอียดในบางประเด็นให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ส่วนตำราอัญมณีในวรรณคดีไทยประกอบด้วย ตำรานพรัตน์ที่ตีพิมพ์เป็นหนังสือทั้งหมดสองฉบับ คือ ลิลิตตำรานพรัตน์ ฉบับของหลวงนรินทรภรณ์ ซึ่งกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อปี พ.ศ. 2542 และตำรานพรัตน์ฉบับพระยาสุริยวงศ์มนตรีและคณะฉบับพิมพ์แจกในงานทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุ 60 พรรษา พระนางเจ้าสุกุมลมารศรี พระราชเทวี พ.ศ. 2464 นอกจากนี้ยังมีเอกสารโบราณหมวดตำรานพรัตน์ ซึ่งตามบัญชีบริการหนังสือตัวเขียนของกองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ระบุไว้ว่ามีทั้งสิ้น 22 ฉบับ ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะเลือกใช้ตำรานพรัตน์ที่ตีพิมพ์เป็นหนังสือทั้งสองฉบับ ตำรานพรัตน์ทั้งสองฉบับนี้เนื้อหาสมบูรณ์และเป็นหลักฐานที่เชื่อถือได้ เนื่องจากผู้แต่งได้สอบทานเนื้อหาเกี่ยวกับตำรานพรัตน์ฉบับอื่น ๆ ที่มีมาก่อนหน้านี้แล้วเป็นอย่างดี ส่วนเอกสารโบราณหมวดตำรานพรัตน์นั้นผู้วิจัยเลือกมาเพียงฉบับเดียว คือ ตำรารัตนศาสตร์จบบริบูรณ์ เพราะมีเนื้อหาที่สมบูรณ์กว่าฉบับอื่น ๆ แม้รายชื่ออัญมณีที่มีคำอธิบายจะไม่ครบถ้วนเท่าลิลิตตำรานพรัตน์ แต่สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ตำรารัตนศาสตร์จบบริบูรณ์มีคำประพันธ์ร้อยกรองเรื่องการใช้อัญมณีให้สมพงศ์กับวันและปีเกิด ซึ่งเนื้อหาเช่นนี้ไม่มีกล่าวไว้ในตำรานพรัตน์ที่ตีพิมพ์เป็นหนังสือ

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัยตามข้อมูลจากหลักฐานชั้นต้นและชั้นรองดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และจะเริ่มต้นการวิจัยด้วยการแปลข้อมูลที่เป็นภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยโดยความ ไม่แปล

โดยพยัญชนะ ข้อมูลที่ได้จากหลักฐานสองประเภทนี้จะแยกแยะและจัดระเบียบตามหัวข้อต่าง ๆ ที่ได้กำหนดไว้ การเปรียบเทียบและการวิเคราะห์จะกระทำเมื่อเสนอข้อมูลทั้งหลายเสร็จสิ้นแล้วเป็นรายบทไปดังที่ปรากฏในสารบัญ และในการวิจัยนี้จะใช้หลักฐานชั้นต้นเป็นหลักตัดสิน

อนึ่ง ข้อความที่เป็นภาษาสันสกฤตเมื่อนำมาใช้อ้างอิงจะถ่ายทอดเป็นอักษรโรมันทั้งหมด เพื่อประโยชน์ในการพิจารณาเปรียบเทียบเนื้อความ การตีความ และสำนวนภาษาในการแปลของวิทยานิพนธ์เล่มนี้กับต้นฉบับเดิมซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นงานวิจัยอัญมณีวิทยาจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตและภาษาไทย ซึ่งนับว่ามีประโยชน์ในการศึกษารรณคดีประเภทตำราโบราณได้เป็นอย่างดี เพราะได้ให้ความรู้เรื่องอัญมณีในทุกด้าน ตั้งแต่ประวัติ การกำเนิด สถานที่ ประเภท สี สัน วิธีการเจียรระไน กรรมวิธีในการเพิ่มคุณค่าของอัญมณี พิกัดราคา คุณและโทษของอัญมณี รวมทั้งจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาเปรียบเทียบกับศาสตร์อัญมณีวิทยาในปัจจุบันด้วย

บทที่ 2

อัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤต

อัญมณีวิทยา (Gemology)¹ เป็นความรู้เรื่องอัญมณีที่มีรากฐานมาจากวิชาแร่วิทยา (Mineralogy) นำความรู้ด้านฟิสิกส์ เคมี และธรณีวิทยา มาประยุกต์ใช้ร่วมกันศึกษาแร่ชนิดต่าง ๆ วิชาฟิสิกส์และเคมีใช้ศึกษาสมบัติทางกายภาพ สมบัติทางเคมี และสมบัติทางแสงของแร่ ส่วนวิชาธรณีวิทยานั้นทำให้เข้าใจวิธีการก่อรูปและการสืบทอดต้นกำเนิดของแร่ ความรู้เรื่องอัญมณีวิทยามีลักษณะเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ เพราะเป็นการผสมผสานความรู้ด้านวิทยาศาสตร์เข้ากับความรู้ในสาขาอื่น ๆ เช่น เศรษฐศาสตร์ พาณิชยศาสตร์ และงานช่างศิลป์ ประเด็นที่อยู่ในขอบข่ายการศึกษาเรื่องอัญมณีวิทยา ได้แก่ การเกิดและแหล่งกำเนิดของอัญมณี คุณสมบัติของอัญมณี วิธีการทดสอบ การประเมิน การขัดแต่งและการเจียรไนอัญมณี การจัดคุณภาพอัญมณี รวมไปถึงการตลาดและการซื้อขายอัญมณี การศึกษานี้จะมุ่งเน้นเรื่องอัญมณีที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ทว่าก็ครอบคลุมเรื่องอัญมณีสังเคราะห์ โลหะมีค่า และโลหะผสมด้วย (Aber, 1999-2012; ปัญจวรรณ ธนสุทธิพิทักษ์, [ม.ป.ป.]: ออนไลน์)

วิชาอัญมณีวิทยากำเนิดขึ้นที่ประเทศสหราชอาณาจักร เมื่อปี ค.ศ.1908 สมาคมช่างทองแห่งชาติ (National Association of Goldsmiths) ได้ก่อตั้งคณะกรรมการอัญมณีวิทยา (Gemmological Committee) ขึ้น เพื่อหารือแนวทางในการพัฒนาการค้าปลีกอัญมณีและเครื่องประดับของประเทศสหราชอาณาจักรให้เป็นที่ยอมรับตามมาตรฐานวิชาการ ต่อมาคณะกรรมการชุดนี้ได้พัฒนาเป็นสมาคมอัญมณีวิทยาแห่งสหราชอาณาจักรบริเตนใหญ่ (Gemmological Association of Great Britain) ซึ่งเป็นสาขาของสมาคมช่างทองแห่งชาติ จนในที่สุดได้กลายเป็นองค์กรอิสระเต็มตัว ปัจจุบันสมาคมอัญมณีวิทยาแห่งสหราชอาณาจักรบริเตนใหญ่เปิดสอนหลักสูตรประกาศนียบัตรอัญมณีวิทยา เพื่อเสริมสร้างมาตรฐานวิชาชีพด้านอัญมณีและเครื่องประดับ และมีเครือข่ายอยู่ใน 25 ประเทศทั่วโลก (The Gemmological Association of Great Britain, 2008: Online)

แม้การศึกษาเรื่องอัญมณีเป็นศาสตร์จะเพิ่งเริ่มต้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 แต่นักวิชาการด้านวิทยาศาสตร์หลายท่านทั้งชาวอินเดียและชาวตะวันตกได้ค้นพบว่า ความรู้เรื่องอัญมณีวิทยามีมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว ตำราอรรถศาสตร์ของเกอภูลียะซึ่งกำหนดอายุไว้ประมาณ 400 ปีก่อนคริสตกาล เป็นตำราภาษาสันสกฤตเล่มแรกที่กำลังกล่าวถึงความรู้เรื่องลักษณะของอัญมณีและแหล่งกำเนิดหรือแหล่งที่พบอัญมณี ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้มีหน้าที่ดูแลเหมืองของรัฐควรต้องรู้ ตำราสันสกฤตเล่มแรกที่ว่าด้วยเรื่องอัญมณีวิทยาโดยตรงคือ **รัตนปริกษาของพุทธภักฎะ**

¹ ศัพท์ว่าอัญมณีวิทยาสะกดได้สองแบบ ถ้าเป็นภาษาอังกฤษแบบอังกฤษสะกดว่า Gemmology แต่ถ้าเป็นภาษาอังกฤษแบบอเมริกันจะสะกดว่า Gemology สารานุกรม Investopedia (2014: Online) ระบุว่า Gemology เป็นคำที่ใช้เฉพาะในประเทศแถบอเมริกาเหนือ ประเทศนอกนั้นใช้คำว่า Gemmology ในที่นี้ผู้วิจัยเลือกใช้ศัพท์ Gemology ตามพจนานุกรม Oxford River Books English-Thai Dictionary

(Buddhabhaṭṭa's Ratnaparīkṣā) แต่งในราวคริสต์ศตวรรษที่ 5-6 เนื้อหาโดยรวมเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับความรู้เรื่องอัญมณีวิทยาปัจจุบันแล้วก็พบว่ามีส่วนที่สอดคล้องและเทียบเคียงกันได้ อินเดียยังมีตำราอัญมณีวิทยาอีกหลายฉบับ คัมภีร์ฉบับหนึ่งที่นำรัตนปริกษาของพุทธภิกษุมา เป็นต้นแบบคือ คัมภีร์ครุฑปุราณะ (Garuḍa Purāṇa) อธิบายที่ 68-80 ชื่อ **รัตนปริกษารายะ (Ratnaparīkṣādhya)** ทั้งรัตนปริกษาและรัตนปริกษารายะถือเป็นตำราต้นแบบอัญมณีวิทยาของนักอัญมณีวิทยาชาวอินเดียตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

2.1 ความหมายของอัญมณี

คำว่า **อัญมณี** ตามรูปศัพท์หมายถึง ของมีค่าอื่น ๆ เป็นคำสมาสระหว่างคำว่า **อัญ** ซึ่งยืมมาจาก **อณู** ในภาษาบาลี หมายถึง อื่น หรือ อื่น ๆ และคำว่า **มณี** ซึ่งมาจากคำ **มณี** ในภาษาบาลีและสันสกฤต แต่เดิมอัญมณีหมายถึงของมีค่าจำพวกเพชรพลอย เครื่องประดับ หรือเครื่องรางของขลัง² แม้รูปศัพท์จะเป็นคำยืมจากภาษาบาลีและสันสกฤต แต่แท้จริงแล้วคำนี้มีได้มิใช่ในภาษาบาลีและสันสกฤตแต่อย่างใด นักวิชาการให้ความหมายของคำว่า **อัญมณี** ไว้หลายประการ แต่สามารถสรุปใจความได้สี่ประการ คือ 1) รัตนชาติ หรือ เพชรพลอย รวมถึงเครื่องประดับต่าง ๆ โดยเฉพาะคำว่า รัตนชาติ หรือ เพชรพลอย นั้นมุ่งหมายถึงอัญมณีสำคัญเก้าชนิดที่เรียกกันว่า **นพรัตน์** 2) เพชรพลอยต่าง ๆ นอกเหนือจากนพรัตน์ 3) สิ่งใดก็ตามที่ถือเป็นของมีค่า ตัวอย่างเช่น นาฬิกา ตู้เย็น เครื่องรับโทรทัศน์ เป็นต้น 4) พืชผลที่ปลูกไว้ในที่ดิน ความหมายนี้ปรากฏเฉพาะในกฎหมายตราสามดวงว่าด้วยกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ส่วนที่สอง (เพิ่มเติม) ความว่า “อนึ่ง ที่นอกเมืองชำระอยู่นานก็มีและมันผู้หนึ่งล้อมไว้เป็นไร่ เป็นสวนมัน มันได้ปลูกต้นไม้สรรพอัญมณีในที่นั้นไว้ ให้ลดอากรไว้แก่มันปีหนึ่ง พันกว่านี้ เป็นอากรของหลวงแล” ทองย้อย แสงสินชัย อธิบายเพิ่มเติมว่า “ที่เรียกว่าอัญมณีนั่นก็เพราะถือว่าที่ดินนั้นเป็นทรัพย์ประธาน พืชผลต้นไม้ที่ปลูกไว้ในที่ดินย่อมถือเป็นทรัพย์อีกอย่างหนึ่ง” (จ้านงค์ ทองประเสริฐ, 2546: 195) ในปัจจุบันคำว่า **อัญมณี** มีความหมายแคบลง คือหมายถึงรัตนชาติหรือเพชรพลอยเท่านั้น

คำในภาษาไทยอีกคำหนึ่งที่มีความหมายคล้ายคำ **อัญมณี** คือคำว่า **รัตนชาติ** ซึ่งเป็นคำสมาสระหว่างคำ **รัตน** กับ **ชาติ** คำว่า **รัตน** เป็นคำยืมจาก **รตน** ในภาษาบาลี หรือ **รตน** ในภาษาสันสกฤต มีความหมายต่าง ๆ ได้แก่ 1) แก้ว 2) คน สัตว์ หรือสิ่งของที่ถือว่าวิเศษและมีค่ามาก เช่น รัตนเจ็ดของพระจักรพรรดิ 3) ของประเสริฐสุด ของยอดเยี่ยม เช่น พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นรัตนสามของพุทธศาสนิกชน 4) ใช้ประกอบคำอื่น หมายถึง ยอดเยี่ยมในพวกนั้น ๆ เช่น บุรุษรัตน์ นารีรัตน์ รัตนกวี (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542, 2546: 942-943) ส่วนคำว่า **ชาติ** นั้น ความหมายโดยทั่วไปหมายถึง กำเนิด เผ่าพันธุ์ ชนิด ชั้น จำพวก ฯลฯ (เรื่องเดียวกัน: 359) ในที่นี้ใช้เป็นส่วนท้ายของคำสมาส เมื่อคำว่า **รัตน** มาสมาสกับคำว่า **ชาติ** จะมีความหมายว่า **พวกรัตน**

² คำว่า **มณี** ในภาษาไทยมีความหมายต่างไปจากความหมายดั้งเดิมในภาษาบาลีและสันสกฤต พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 หน้า 830 ระบุว่า **มณี** หมายถึง แก้วหินมีค่าสีแดงในจำพวกนพรัตน์ มักหมายถึงทับทิม

โดยอรรถแล้วความหมายไม่ต่างจากคำว่า **รัตน** คือหมายถึงแก้วที่มีค่า เช่น เพชร ทับทิม มรกต หิน หรือแร่ที่มีค่า เมื่อเจียรระไนแล้วจะต้องมีลักษณะสวยงาม คงทน หายาก ราคาแพง และนำมาใช้เป็นเครื่องประดับได้ (เรื่องเดียวกัน: 943) ในความหมายเช่นนี้ คำว่า **รัตนชาติ** และ **อัญมณี** ก็หมายถึงเพชรพลอยเหมือนกัน แต่ในแวดวงวิทยาศาสตร์ คำว่า **รัตนชาติ** ใช้เรียกเพชรพลอยที่ยังไม่ได้เจียรระไน ต่อเมื่อนำมาเจียรระไนให้มีคุณสมบัติตามต้องการจึงจะเรียกว่า **อัญมณี**

ในภาษาสันสกฤต คำที่มีความหมายว่า อัญมณี มีอยู่ 2 คำ คือ **รัตน** (*ratna*) และ **มณี** (*maṇi*) **รัตน** เป็นคำที่ประกอบรูปจากธาตุ *rā* แปลว่า ให้ ในสมัยพระเวทคำว่า **รัตน** ที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น ฤคเวท อถรรพเวท พราหมณะ ไม่ได้หมายถึงอัญมณี แต่หมายถึงของขวัญ สินค้า ความมั่งคั่ง ความร่ำรวย ทรัพย์สินสมบัติ ตัวอย่างเช่นในฤคเวทมนทลที่ 1 สุกตะที่ 1 มंत्रที่ 1 สรรเสริญพระอัคนีว่าเป็น *ratnadhātāmam* หมายถึง ผู้ประทานของขวัญผู้ประเสริฐสุด³ ต่อมาในวรรณคดียุคหลังพระเวท เช่น มานวธรรมศาสตร์ มหาภารตะ **รัตน** หมายถึง สิ่งที่มีค่า ทรัพย์สินสมบัติ เครื่องประดับ หินมีค่า เพชรพลอย โดยเฉพาะอัญมณีเก้าชนิดที่เรียกว่า **นวารัตนะ** (*navaratna*) ได้แก่ ไชยมุก ทับทิม บุขราคัม เพชร มรกต ไพฑูรย์ แก้วประพาฬ ไพลิน และเพทาย ในสมัยต่อมา **รัตน** ใช้ในความหมายว่า สิ่งใดก็ตามที่มีค่าที่สุดหรือดีที่สุดในบรรดาสິงที่อยู่ในประเภทเดียวกัน ตัวอย่างเช่น บุตรรัตน (*putraratna*) หมายถึง บุตรผู้ประเสริฐสุด **รัตน** เทียบได้กับคำว่า **แก้ว** ในภาษาไทย ซึ่งในบางครั้งใช้ประกอบคำนามเพื่อสื่อความหมายว่าสิ่งนั้นมีค่ามาก เป็นที่รัก หรือดีเยี่ยม เช่น นางแก้ว ลูกแก้ว ฯลฯ

ส่วนคำว่า **มณี** มีมาตั้งแต่สมัยพระเวทเช่นกัน โดยทั่วไปหมายถึงเพชรพลอย ไชยมุก แก้วพลีท เครื่องประดับ สร้อยคอ รวมไปถึงเครื่องรางทุกชนิด ในฤคเวทมนทลที่ 1 สุกตะที่ 33 มंत्रที่ 8 มีความตอนหนึ่งว่า “*hiranyena maṇinā śumbhamānāḥ* งดงามด้วยเครื่องประดับทองคำ” ส่วนในฤคเวทมนทลที่ 1 สุกตะที่ 122 มंत्रที่ 4 มีความตอนหนึ่งว่า “*hiranyakarṇam maṇigrīvam* สวมต่างหูทองคำ สวมสร้อยคอ” ส่วนในคัมภีร์อถรรพเวท คำว่า **มณี** ใช้ในความหมายว่าเป็นวัตถุมงคลหรือเครื่องรางของขลังในลักษณะที่เป็นสร้อยคอ มักทำจากพืชพรรณธรรมชาติ ยกตัวอย่างเช่น ชังคิทะ (*jaṅgiḍa*)⁴ ซึ่งมีพลังอำนาจขจัดบาป ทำลายเวทมนตร์คาถาและภูตผีปีศาจ ปิดเป่า

³ agnimīle purohitam |
yajyasya devamṛtvijam |
hotāram **ratnadhātāmam** || RV. 1.1.1 ||

⁴ Griffith (อ้างใน Chand, 1997:30) กล่าวว่า ชังคิทะที่ปรากฏในอถรรพเวทเป็นพืชสมุนไพรชนิดหนึ่งซึ่งใช้ในการรักษาโรคต่าง ๆ และเป็นเครื่องรางขับไล่ภูตผีปีศาจ สอดคล้องกับที่ Kumaraswamy (1985: 109-120) ผู้ศึกษาลักษณะทางเภสัชเวชของชังคิทะระบุว่า ชังคิทะคือพืชสมุนไพรที่มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Withania Somnifera* ซึ่งก็คือ โสมอินเดีย แถบอินเดียได้นิยมตัดส่วนหัวสดที่อยู่ใต้ดินมาทำเป็นสร้อยคอให้เด็กเพื่อรักษาโรคเกี่ยวกับลำไส้ แต่ Chand ไม่เห็นด้วยกับคำแปลนี้ โดยเสนอว่า ชังคิทะ ในคัมภีร์อถรรพเวท กัณฑ์ที่ 2 อนุวาทที่ 4 โศลกที่ 1-6 ควรหมายถึง เทพเจ้าผู้ชำระบาป และขจัดปิดเป่าอุปสรรคทั้งปวง

สถานการณ์ที่เลวร้าย และทำให้อายุยืนยาว⁵ มะเดื่อ (*udumbara*)⁶ ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง
 หญ้าทรณะ (*darbha*) ซึ่งเป็นเลิศในบรรดาสมุนไพรทั้งหลาย มีพลังอำนาจ ใช้ปราบศัตรูได้
 นอกจากนี้วัตถุจากสิ่งมีชีวิตก็นำมาใช้เป็นเครื่องรางด้วย ยกตัวอย่างเช่นในอถรรพเวทกัณฑ์ที่ 4
 อนุวากะที่ 10 โศลกที่ 4 กล่าวถึงหอยสังข์สีทองที่มีไข่มุกกว่าเป็นเครื่องรางที่ทำให้อายุยืนยาว⁸ ใน
 ฉานโทคยอุปนิษิต อธิบายที่ 6 ชัณฑ์ที่ 1 ข้อความที่ 5 มีคำว่า โลหmani (*lohamani*)⁹ ซึ่ง Charles
 Edgar แปลว่า เครื่องประดับทำจากทองแดง¹⁰ ข้อความเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ในสมัยโบราณ
 เครื่องประดับไม่ได้ทำจากรัตนชาติเพียงอย่างเดียว แต่ยังทำจากวัตถุอื่น ๆ ในธรรมชาติด้วย

โดยสรุป ในภาษาสันสกฤต คำว่า **รัตน** และ **มณี** ที่ใช้ในความหมายว่าอัญมณีนั้นมี
 ความหมายต่างกัน **รัตน** มีความหมายกว้างกว่า **มณี** มาก เพราะ **รัตน** หมายถึงของสิ่งใดก็ตามที่มี
 คุณค่า คำนี้ใช้ได้ทั้งในความหมายที่เป็นวัตถุสิ่งของและความหมายเชิงอุปมา ส่วน **มณี** มีความหมาย
 ครอบคลุมเฉพาะในแง่ที่เป็นวัตถุเท่านั้น ตามปกติหมายถึงเครื่องประดับ เครื่องราง รวมไปถึงวัตถุที่ใช้

⁵ dīrghāyutvāya bṛhate rañyāriṣyānto dakṣamāṇāḥ sadaiva |
maṇim viṣkandhadūṣaṇaṃ **jaṅgiḍaṃ** bibhṛmo vāyam || AV. 2.4.1 ||

krtyādūṣir ayaṃ **maṇir** atho arātidūṣiḥ |
 atho sahasvān **jaṅgiḍaḥ** pra ṇa āyumuṣi tāriṣat || AV. 2.4.6 ||

⁶ yo no agnir gārhapatyah paśūnām adhipā asat |
audumbaro vṛṣā **maṇiḥ** saṃ mā sṛjatu puṣṭyā || AV. 19.31.2 ||

⁷ sapatnahā śatakāṇḍaḥ sahasvān ośadhīnām prathamah saṃ babhūva |
 sa no 'yaṃ **darbhah** pari pātu viśvatas tena sāksīya pṛtanāḥ pṛtanyataḥ || AV. 19.31.2.10 ||

⁸ divi jātaḥ samudrajaḥ sindhutas pary ābhṛtaḥ |
 sa no **hiranyajāḥ śaṅkha āyusprataraṇo maṇiḥ** || AV. 4.10.4 ||

ที่กล่าวว่าหอยสังข์มีไข่มุกนั้น ดูในอถรรพเวทกัณฑ์ที่ 4 อนุวากะที่ 10 บทที่ 1 ความตอนหนึ่งว่า
*sa no **hiranyajāḥ śaṅkhaḥ kṛṣanaḥ pātv aṃhasaḥ***

⁹ yathā somyaikena lohamaninā sarvaṃ lohamayaṃ vijñātaṃ syāt |
 vācārambhaṇaṃ vikāro nāmadheyam loham ity eva satyam || ChUp 6.1.5 ||

สังกรจารย์แต่งอรรถกถาความว่า
 yathā saumyaikena lohamaninā suvarṇapiṇḍena sarvamanyadvikārajātaṃ
 kaṭakamukuṭakeyūrādi vijñātaṃ syāt /
 vācā 'rambhaṇamityādi samānam // ChUp 6.1.5 //

¹⁰ ในขณะที่ Max Müller แปลว่า ก้อนทอง (one nugget of gold)

ทำเครื่องประดับ ในความหมายแคบที่สุด **มณี** หมายถึงสร้อยคอ ในบริบทของอัญมณีวิทยา การกล่าวถึงอัญมณีที่ใช้คำว่า **รัตนะ** จะใช้แต่ในความหมายว่า **เพชรพลอย** เท่านั้น

2.2 คติเรื่องจำนวนอัญมณีในวรรณคดีสันสกฤต

อัญมณีในโลกนี้มีหลายประเภท หลายชนิด **อัสติมาตา (Agastimata)** ซึ่งเป็นคัมภีร์สันสกฤตโบราณแสดงรายการอัญมณีไว้สูงสุดถึง 84 รายการ ทว่าอัญมณีที่มีความสำคัญในวรรณคดีสันสกฤตมีเพียงไม่กี่ชนิดเท่านั้น Sircar (1971: 259) กล่าวว่า คำบอกจำนวนอัญมณีมีค่าที่ใช้ในวรรณคดีสันสกฤตมักจะไม่ต่ำกว่าห้า จำนวนอัญมณีมีค่าที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตได้แก่ ห้า เจ็ด เก้า และสิบสี่ ซึ่งล้วนมีความหมายเป็นมงคลทั้งสิ้น อัญมณีห้าประการเรียกว่า **ปัญจรัตนะ (pañcaratna)** เจ็ดประการเรียกว่า **สัปตรัตนะ (saptaratna)** เก้าประการเรียกว่า **นวรัตนะ (navaratna)** และอัญมณีสิบสี่ประการเรียกว่า **จตุรทศรัตนะ (caturdaśaratna)**

ปัญจรัตนะ

Sircar ตั้งข้อสังเกตว่า คติเรื่องปัญจรัตนะปรากฏบ่อยที่สุดในวรรณคดีสันสกฤต โดยยกตัวอย่างคำประพันธ์ที่แจกแจงปัญจรัตนะมาสามตัวอย่าง เขาสันนิษฐานว่าคติเรื่องปัญจรัตนะนั้นน่าจะเป็นคติที่เก่าแก่ และมีมาก่อนคติเรื่องจำนวนรัตนะอีกสองอย่าง คือ นวรัตนะและจตุรทศรัตนะ (เรื่องเดียวกัน: 262)

ตัวอย่างที่หนึ่ง

nīlakam(1) vajrakam(2) ceti padmarāgāś(3) ca mauktikam(4) |
prabālam(5) ceti vijñeyam pañcaratnam mañiṣibhiḥ ||

รายชื่ออัญมณี

(1) ไพลิน (2) เพชร (3) ทับทิม (4) ไข่มุก (5) ประพาฬ

ตัวอย่างที่สอง

suvarṇam(1) rajatam(2) muktā(3) rājāvartam(4) prabālakam(5) |
ratnapañcakam ākhyātam

รายชื่ออัญมณี

(1) ทอง (2) เงิน (3) ไข่มุก (4) เพชร¹¹ (5) ประพาฬ

¹¹ ในพจนานุกรมของ Monier-Williams ให้ความหมายของคำว่า **rājāvarta** ไว้สองอย่าง อย่างแรกหมายถึงอัญมณีประเภทลาพิสลาซูลี (Lapis Lazuli) หรือมณีสีคราม อีกอย่างหนึ่งหมายถึงเพชรหรืออัญมณีชนิดอื่นที่มีคุณภาพต่ำ ซึ่งแม้จะไม่นับว่าเป็นเครื่องประดับ แต่กล่าวกันว่าผู้ที่ได้ครอบครองอัญมณีชนิดนี้จะมีโชคลาภ ในที่นี้ Sircar แปลคำนี้ว่า เพชร

ตัวอย่างที่สาม

kanakam(1) hīrakam(2) nīlam(3) padmarāgañ(4) ca mauktikam(5) |
pañcaratnam idaṃ proktam ṛṣibhiḥ pūrvadarśibhiḥ ||

รายชื่ออัญมณี

(1) ทอง (2) เพชร (3) ไพลิน (4) ทับทิม (5) ไข่มุก

ในตัวอย่างคำประพันธ์ที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า ชื่อรัตนะห้าประการที่แจกแจงในคำประพันธ์แต่ละบทนั้นไม่สอดคล้องกันทั้งหมด อย่างไรก็ตาม ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า ในคติอินเดียโบราณที่จัดเป็นอัญมณีมีทั้งที่เป็นแร่โลหะ คือ ทองและเงิน แร่โลหะหรือแร่รัตนชาติ คือ เพชร ทับทิม และไพลิน รวมถึงอัญมณีที่ได้จากสิ่งมีชีวิต คือ ไข่มุก และ ประพาฬ(แก้วปะการัง) หากเชื่อตามคำกล่าวของ Sircar ว่าคติเรื่องปัญจรัตนะเป็นคติเก่าแก่ที่สุด ความคิดเรื่องรัตนะห้าประการก็อาจสะท้อนพัฒนาการความคิดของชาวอารยันเรื่องรัตนะในระยะแรกเริ่มก็เป็นได้ แต่ในทางโหราศาสตร์ **ปัญจรัตนะ** ได้แก่ อัญมณีสำคัญห้าชนิดที่เมื่อนำมาประดับร่วมกันจะก่อให้เกิดสิริมงคล ช่วยสร้างสมดุลงานชีวิต ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าอัญมณีทั้งห้าประการมีความสัมพันธ์กับ **ปัญจภูต (pañcabhūta)** ซึ่งหมายถึงองค์ประกอบห้าอย่างของโลก คือ ดิน (bhūmi) น้ำ (jala) ลม (vāyu) ไฟ (agni) และ อากาศธาตุ (ākāśa) การผนวกอัญมณีห้าประการเข้าด้วยกันเป็นสิ่งที่ยึดหยุ่นไม่ตายตัว สมมติว่าใช้รายการอัญมณีตามตัวอย่างที่สาม คือ ทอง เพชร ไพลิน ทับทิม และไข่มุก อัญมณีเหล่านี้จะสัมพันธ์กับปัญจภูตดังนี้ ทองสัมพันธ์กับธาตุดิน เพชรกับอากาศธาตุ ไพลินกับธาตุลม ทับทิมกับธาตุไฟ และไข่มุกกับธาตุน้ำ (บราวน์, 2545: 90) ความสัมพันธ์ระหว่างปัญจรัตนะกับปัญจภูตนี้สอดคล้องกับปรัชญาเรื่องสี่ของธาตุทั้งห้าในนิยายไศวะ ซึ่งระบุสี่ของธาตุทั้งห้าดังนี้

ธาตุดิน	สีเหลือง	คือ	สีของทองคำ
อากาศธาตุ	สีขาวอย่างแก้วเจียรไน	คือ	สีของเพชร
ธาตุลม	สีน้ำเงินเข้ม	คือ	สีของไพลิน
ธาตุไฟ	สีแดง	คือ	สีของทับทิม
ธาตุน้ำ	สีขาว	คือ	สีของไข่มุก

(Janaki, 1988 อ้างใน Saraswati, 1995: Online)

สัปตรัตนะ

แนวคิดเรื่องอัญมณีเจ็ดประการนั้นพบในวรรณคดีพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก Liu กล่าวว่ารายชื่ออัญมณีเจ็ดประการน่าจะได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเรื่องรัตนะเจ็ดประการของพระเจ้าจักรพรรดิอันประกอบด้วย จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว ขุนพลแก้ว และขุนคลังแก้ว คัมภีร์มหาวิศตุระบุชื่ออัญมณีเจ็ดประการไว้ดังนี้คือ ทอง (suvarṇa) เงิน (rūpya) ไพลิน (vaidūrya) แก้วผลึก (sphatīka) ปะการัง (lohītikā) มรกต (musāragalva) และไข่มุก (muktā) (1988: 92-101 cited in Neelis, 2011: 22) อัญมณีทั้งเจ็ดประการนี้เป็นวัตถุมงคลที่พระราชานำไปใช้สร้างพระราชวังถวายเป็นพุทธบูชา ด้วยความเชื่อว่าการกระทำเช่นนี้จะทำให้ได้รับบุญกุศลยิ่งใหญ่ (Rai, 2012: 7)

นวัตตะ

คติเรื่องรัตนะเก้าประการเป็นคติที่คนทั่วไปรู้จักกันดี พจนานุกรมของ Monier-Williams (2005: 864) ระบุว่ารัตนะมีเก้าประการ ได้แก่ ไช่มุก ทับทิม บุษราคัม เพชร มรกต ไพฑูรย์ ไพลิน ประพาฬ และเพทาย เช่นเดียวกับศัพทกัลปหฺรุมะ (Śabdakalpadruma) ซึ่งได้อ้างคำประพันธ์ อธิบายชื่อรัตนะทั้งเก้าประการจากหนังสือ ตันตรสาระ (Tantrasāra) มีใจความว่า

muktāmāṇikyavaidūryagomedān vajraividrumau |
puṣyarāgaṃ¹² marakatam nīlañceti yathākramāt ||

(Deva, 1967: 2: 839)

อัญมณีเก้าประการได้แก่ ไช่มุก ทับทิม ไพฑูรย์ เพทาย เพชร ประพาฬ บุษราคัม มรกต และ ไพลิน

นอกจากนี้ ศัพทกัลปหฺรุมะยังอธิบายต่อไปว่า อัญมณีเก้าชนิดแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ **มหารัตนะ** (mahāratna) อัญมณีมีค่าชั้นสูง (precious stone) และ **อุปรัตน์** (uparatna) อัญมณีมีค่าชั้นรอง (semi-precious stone) ดังนี้

vajrañca mauktikañcaiva māṇikyam nīlameva ca |
tathā marakatam jñeyam mahāratnāni pañcadhā ||

gomedah puṣyarāgañca¹³ vaidūryañca pravālakam |
catvāri uparatnāni navaratnamidaṃ smṛtaṃ ||

(เรื่องเดียวกัน)

ใจความว่า อัญมณีมีค่าชั้นสูงห้าชนิด ได้แก่ เพชร ไช่มุก ทับทิม ไพลิน และมรกต ส่วนอัญมณีมีค่าชั้นรองสี่ชนิด ได้แก่ โกเมน บุษราคัม ไพฑูรย์ และประพาฬ

เหตุที่อินเดียถือว่าอัญมณีเก้าประการเป็นสิริมงคลก็เพราะว่า อัญมณีทั้งเก้านี้สัมพันธ์กับ ดาวเคราะห์เก้าดวงตามหลักโหราศาสตร์ ผู้รู้ควรเลือกสวมใส่อัญมณีให้เหมาะสมกับดาวนพเคราะห์ที่สัมพันธ์กับดวงชะตาของแต่ละคน ศัพทกัลปหฺรุมะได้ยกคำประพันธ์จากคัมภีร์ชื่อ ทิปิกา (Dīpikā) มา ดังนี้

vaidūryam dhārayet sūrye nīlañca mṛgalāñchane |
āvaneye 'pi māṇikyam puṣyarāgaṃ śaśāṅkale ||

¹² ต้นฉบับเป็น padmarāgaṃ แต่ Sircar เห็นว่าควรจะแก้เป็น puṣyarāgaṃ

¹³ ต้นฉบับเป็น padmarāgañca แต่ผู้วิจัยเห็นว่าควรจะแก้เป็น puṣyarāgañca

gurau muktām bhṛgau vajraṃ śanau nīlaṃ vidurbuddhāḥ |
rāhau gomedaḥ dhāryaṃ ketau marakatantathā ||

(แหล่งเดียวกัน)

เหล่าผู้รอบรู้พิจารณาว่า บุคคลพึงกำหนดให้		
ไพฑูรย์	ควรกำหนดให้สัมพันธ์กับ	ดวงอาทิตย์
ไพลิน	ควรกำหนดให้สัมพันธ์กับ	ดาวพุธ
ทับทิม	ควรกำหนดให้สัมพันธ์กับ	ดาวอังคาร
บุษราคัม	ควรกำหนดให้สัมพันธ์กับ	ดวงจันทร์
ไข่มุก	ควรกำหนดให้สัมพันธ์กับ	ดาวพฤหัสบดี
เพชร	ควรกำหนดให้สัมพันธ์กับ	ดาวศุกร์
ไพลิน	ควรกำหนดให้สัมพันธ์กับ	ดาวเสาร์
โกเมน	ควรกำหนดให้สัมพันธ์กับ	ดาวราหู
มรกต	ควรกำหนดให้สัมพันธ์กับ	ดาวเกตุ

คัมภีร์ปาริชาตชาตกเป็นคัมภีร์อีกเล่มหนึ่งที่กล่าวถึงอัญมณีแก้ประการว่ามีความสัมพันธ์กับสีของดาวพระเคราะห์ทั้งเก้า ในบทที่ 2 โศลกที่ 7 อธิบายเรื่องการจำแนกสีดาวพระเคราะห์ไว้ว่า “พระอาทิตย์สีแดงเข้ม พระจันทร์สีขาวนวล พระพุธสีเขียวใบไม้แก่ พระอังคารสีแดง พระพฤหัสบดีสีเหลือง พระศุกร์สีขาว พระเสาร์สีดำสลับหรือสีเทา พระราหูสีดำ พระเกตุสีลายสลับหลายสี หรือสีต่างเป็นจุด ๆ” และในโศลกที่ 21 มีคำอธิบายเรื่องการจับดาวพระเคราะห์เทียบกับนักษัตรดังนี้คือ “ทับทิมเป็นรัตนะของพระอาทิตย์ ไข่มุกของพระจันทร์ หินปะการังหรือแก้วประพาฬของพระอังคาร มรกตของพระพุธ บุษราคัมของพระพฤหัสบดี เพชรของพระศุกร์ นิล (ไพลิน) ของพระเสาร์ โกเมนของพระราหู และเพชรตาแมว (ไพฑูรย์) ของพระเกตุ” (ประจวบ วัชรปาดม, 2515: 33, 36-37)

จตุรทศรัตนะ

จตุรทศรัตนะ หรือรัตนะ 14 ประการในวรรณคดีสันสกฤตหมายถึง ของมีค่า 14 อย่างที่ได้จากการกวนเกษียรสมุทร ได้แก่ พระลักษมี แก้วกาศตุกะ ต้นปาริชาต นางวารุณีผู้เป็นเทวีแห่งสุรา อินันทรินผู้เป็นแพทย์แห่งสวรรค์ พระจันทร์ กามธนูหรือแม่โคสุรภิกของฤๅษีสัญธุ์ ช่างเอราวัณ นางอัปสรสวรรค์ทั้งหลายมีนางรัมภาเป็นต้น ม้าอูจฉัยศรพซึ่งมีเจ็ดหน้า พิษร้ายจากพญานาควาสุกิ ซึ่งพระศิวะทรงดื่มเพื่อพิทักษ์โลกให้พ้นภัย ธนูของพระวิษณุ สังข์ และหมอน้ำอมฤต^{14,15} สำหรับ

¹⁴ lakṣmīḥ kaustubhapārijātakasurā dhanvantariścandramāḥ
gāvaḥ kāmādughā sureśvaragajo rambhādidevāṅganāḥ |
aśvaḥ saptamukho viṣaṃ haridhanuḥ śaṅkhaḥ mṛtam
cāmbudhe ratnāni ha caturdaśa pratidinaṃ kuryuḥ sadā maṅgalam ||

การเทียบเคียงกับอัญมณีหรือเพชรพลอย 14 ประการยังไม่พบในตำราใด อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า ตำรารัตนปริกาษาของพุทธภิกษุได้กล่าวถึงอัญมณี 14 ชนิด ซึ่งจำนวนอัญมณีตรงกับรัตนะ 14 ประการตามตำนานของอินเดียด้วย

2.3 ศาสตร์และวิทยาในภาษาสันสกฤต

ศัพท์ภาษาสันสกฤตสองคำที่หมายถึง ความรู้และตำรา คือคำว่า ศาสตร์ (śāstra) และวิทยา (vidyā) คำว่า ศาสตร์ ในภาษาสันสกฤตมีหลายความหมาย โดยทั่วไปหมายถึง คำสั่ง คำสอน กฎระเบียบ หลักวิชา รวมถึงคัมภีร์และหนังสือทั่วไป นิยมนำไปประกอบเป็นส่วนท้ายของคำสมาสในการบอกชื่อหนังสือ และบอกลักษณะของหนังสือว่าเป็นคู่มือ สื่อการสอน หรือบทสรุปเกี่ยวกับความรู้ทางศาสนาหรือวิชาการสาขาใดสาขาหนึ่ง อีกความหมายหนึ่งใช้บ่งบอกหมวดหมู่ของความรู้ เช่น รัตนศาสตร์ หมายถึงชื่อตำราเกี่ยวกับอัญมณีและความรู้เกี่ยวกับอัญมณี อรรถศาสตร์ หมายถึงตำราว่าด้วยการเมือง การทูต การคลัง และการปกครอง รวมถึงการแสวงหาผลประโยชน์ของรัฐ นอกจากนี้ ศาสตร์ยังหมายถึงวรรณคดีประเภทหนึ่งที่ตั้งขึ้นเพื่ออธิบายความคิดบางประการทางศาสนาและศิลปวิทยา (Monier-Williams, 2005: 1069) ด้วยเหตุนี้ ศาสตร์จึงถือว่าเป็น วรรณคดีตำรา (scientific literature)

ส่วนคำว่า วิทยา นั้นมีความหมายไม่ต่างจากคำว่าศาสตร์มากนัก ตอนหนึ่งของศัพท์กัลปหรุเมะกล่าวว่า วิทยา หมายถึง ศาสตร์ และกล่าวถึงศาสตร์ 18 ประการที่ระบุไว้ในคัมภีร์วิษณุปุราณะ¹⁵ ได้แก่ เวทาศาสตร์ 6 หมวด ประกอบด้วยศีกษา (śikṣā) กัลปะ (kalpa) ไวยากรณ์ (vyākaraṇa) นิรุกตะ (nirukta) ดาราศาสตร์ หรือ จโยติษะ (jyotiṣa) และฉันท (chandas) พระเวท 4 หมวด คือ ฤคเวท (ṛgveda) ยจุรเวท (yajurveda) สามเวท (sāmaveda) และอถรรพเวท (atharvaveda) ปรัชญา 2 แขนง คือ มีมางสา (mīmāṃsā) และ นยาเย (nyāya) ส่วนศาสตร์อีก 6 ประการที่เหลือ ได้แก่ คัมภีร์ธรรมศาสตร์ (dharmaśāstra) ปุราณะ (purāṇa) आयुรเวท (āyurveda) ฌนุรเวท (dhanurveda) กานธรรวเวท (gāndharveda) และอรรถศาสตร์ (arthaśāstra)

ในภาษาไทย คำว่า ศาสตร์ และ วิทยา ราชบัณฑิตยสถานบัญญัติว่า คำสมาสที่ลงท้ายด้วยคำว่า science ให้แปลเป็นภาษาไทยว่า ศาสตร์ ส่วนคำสมาสที่ลงท้ายด้วยคำว่า logy ให้แปลว่า วิทยา ยกตัวอย่างเช่น เมื่อนำ วิทยา และ ศาสตร์ ไปเติมท้าย ธรณี เกิดเป็นคำ ธรณีวิทยา และ ธรณีศาสตร์ ตามลำดับ สองคำนี้มีความหมายต่างกัน ธรณีวิทยาเป็นวิทยาศาสตร์แขนงหนึ่งที่ศึกษาเกี่ยวกับโลกมนุษย์ตลอดจนดวงดาวต่าง ๆ และระบบสุริยะจักรวาล โดยให้ความสำคัญกับเรื่องของวัตถุ กระบวนการ ตลอดจนวิวัฒนาการของโลก ในขณะที่ธรณีศาสตร์มุ่งศึกษาความรู้ทุกอย่างที่เกี่ยวกับโลก

¹⁵ คำประพันธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของบทสวดแปดบทที่มีชื่อว่า มังคลาษฏกะ (maṅgalāṣṭaka) ตามประเพณีอินเดีย พรหมณ์จะสวดมังคลาษฏกะนี้เป็นการอวยพรคู่บ่าวสาวในพิธีแต่งงาน (Long, 1976: 181; M.-Williams, 2005: 773; Rāmānuja, 2012: 102; Sircar, 1971: 261)

¹⁶ śāstram | tattv aṣṭādaśavidham | (Deva, 1967: 4: 389)

เนื้อหาของธรณีศาสตร์นอกจากจะมีเรื่องธรณีวิทยาแล้ว ยังครอบคลุมไปถึงเรื่องอื่น ๆ ด้วย เช่น อุทกวิทยา อุตุนิยมวิทยา ปฐพีวิทยา แต่สำหรับกรณีของวิชาความรู้เกี่ยวกับอัญมณีแล้ว คำ **อัญมณีวิทยา (Gemology)** และ **อัญมณีศาสตร์ (Gemological Science)** มีความหมายเดียวกัน ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ผู้วิจัยจะใช้คำว่า **อัญมณีวิทยา** ในการกล่าวถึงศาสตร์เกี่ยวกับอัญมณี ยึดตาม พจนานุกรมศัพท์บัญญัติราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2546

2.4 อัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤต

อัญมณีวิทยา ตรงกับศัพท์ภาษาสันสกฤตสองคำ คือ **รัตนปริกษา** กับ **รัตนศาสตร์** แวดวงวิชาการอัญมณีของอินเดียในปัจจุบันนิยมใช้คำ **รัตนศาสตร์** กันมาก สันนิษฐานว่าเนื่องจากคำ **รัตนศาสตร์** รวมความหมายที่สื่อถึงความเป็นวรรณคดีตำราและวิชาการแขนงหนึ่งไว้ด้วยกัน แต่ Sarma (1984: 13) กล่าวว่าในวรรณคดีสันสกฤตนิยมใช้คำ **รัตนปริกษา** มากกว่า ในตำราการตรวจสอบอัญมณีของพุทธภิกษุใช้คำ **รัตนปริกษา** และ **รัตนศาสตร์** ในตำแหน่งต่างกัน **รัตนปริกษา** ปรากฏในคำลงท้ายคัมภีร์ว่า “*iti śrībuddhabhaṭṭācāryakṛtā ratnaparīkṣā samāptā*” แปลความว่า “จบเรื่อง**รัตนปริกษา** อันครีพุทธภิกษุอาจารย์ประพันธ์ไว้แล้ว” แสดงว่า **รัตนปริกษา** ใช้เป็นชื่อของตำรา ส่วน **รัตนศาสตร์** ปรากฏในฉันทบทที่ 1 โดยมีได้มีความหมายเป็นชื่อของตำรา แต่หมายถึงความรู้เกี่ยวกับอัญมณี ซึ่งเทียบได้กับคำ **อัญมณีวิทยา**

ตามปกติแล้วชื่อตำราต่าง ๆ มักจะลงท้ายด้วยคำว่า วิทยา หรือ ศาสตร์ แต่ในที่นี้มีข้อสังเกตว่าการตั้งชื่อตำราอัญมณีวิทยาใช้คำ **ปริกษา (parīkṣā)** เป็นส่วนท้ายของคำสมาส “ปริกษา” ตามรูปศัพท์หมายถึง การพิจารณารอบ ๆ ประกอบรูปจากธาตุ **īkṣ** แปลว่า มองดู พิจารณา ลงอุปสรรค **ปริ (pari)** แปลว่า รอบ ความหมายที่ปรากฏในพจนานุกรมได้แก่ การพิจารณา การพิสูจน์ การตรวจสอบ การไต่สวน และการทดสอบ ในความคิดเห็นของผู้วิจัย การตั้งชื่อตำราอัญมณีว่า **รัตนปริกษา** นอกจากจะมีความสัมพันธ์กับเนื้อหาที่นำเสนอแล้ว ยังครอบคลุมความหมายของคำว่า **ปริกษา** ทุกประการ ทั้งในแง่ของการพิจารณา การพิสูจน์ และการทดสอบ โดยที่ **การพิจารณาอัญมณี** หมายถึงการพิจารณาเรื่องสี รัตมี ความใส ความวาว และตำหนิ **การพิสูจน์อัญมณี** มีจุดประสงค์เพื่อแยกแยะอัญมณีแท้กับอัญมณีเทียม ส่วน **การทดสอบอัญมณี** ก็คือการทดสอบคุณสมบัติโดยใช้กลวิธีต่าง ๆ ที่สำคัญคือการชูด่วนเพื่อทดสอบความแข็งของอัญมณี เพื่อให้สามารถตัดสินได้ว่าอัญมณีที่นำมาทดสอบนั้นคืออัญมณีชนิดใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่อัญมณีบางชนิดมีคุณสมบัติที่สังเกตด้วยตาเปล่าเหมือนกัน เช่น มีสีและคุณสมบัติทางแสงบางประการเหมือนกัน

คำว่า **รัตนปริกษา** ปรากฏครั้งแรกในกามสูตร (**Kāmasūtra**) ของวาตสยายณะ (**Vātsyāyana**) ซึ่งมีข้อความระบุว่ารัตนปริกษาเป็นหนึ่งในศิลปศาสตร์ 64 ประการ ต่อมาใช้เป็นชื่อเรียกตำราการตรวจสอบอัญมณีหลายฉบับ นอกจากตำราอัญมณีของพุทธภิกษุแล้ว เนื้อหาตอนที่ว่าด้วยเรื่องอัญมณีวิทยาในครุฑปุราณะก็ใช้คำว่า **รัตนปริกษายายะ** เมื่อจบเนื้อหาของการตรวจสอบอัญมณีแต่ละชนิดจะใช้คำเรียกชื่อบทเหล่านั้นโดยมีส่วนท้ายของคำสมาสว่า **ปริกษณะ (parīkṣaṇa)** ตัวอย่างเช่น ตอนหนึ่งของคำลงท้ายเรื่องเพชรมีข้อความว่า

“*ratnatadviṣeṣavajraparīkṣaṇādivarṇanam*” การพรรณนาคุณลักษณะเด่น ๆ ของอัญมณี มีการตรวจสอบเพชรเป็นต้น

2.5 ที่มาของอัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤต

อินเดียเป็นอนุทวีปที่อุดมด้วยทรัพยากรแร่นานาชนิดมาตั้งแต่ยุคแรกเริ่มของอารยธรรมอินเดีย หลักฐานหนึ่งที่ค้นพบจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองสำคัญ ๆ ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเมืองฮาร์ปาและโมเฮนโจดาโรนั้น มีวัตถุประเภทแร่รัตนชาติและเครื่องประดับที่ทำจากอัญมณีและหินสีรวมอยู่ด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวชมพูทวีปรู้จักใช้ประโยชน์จากแร่รัตนชาติมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว วรรณคดีสันสกฤต วรรณคดีปราชญ์ และวรรณคดีบาลีจำนวนมาก มีข้อความระบุถึงการใช้อัญมณีและเครื่องประดับของชาวชมพูทวีป

คัมภีร์พระเวทซึ่งบันทึกความคิดเกี่ยวกับเทพเจ้าและการบูชาบวงสรวง การประกอบพิธีกรรม สภาสังคม และวัฒนธรรมของชาวอารยัน มีข้อความบางตอนกล่าวถึงแร่ธาตุและอัญมณีเช่นกัน แต่ก็ได้ไม่ได้ให้รายละเอียดมากพอที่จะทำให้เราสามารถศึกษาวัฒนธรรมการใช้แร่รัตนชาติหรืออัญมณีของชาวอารยันได้ Biswas (1996: 2: 2) ตั้งข้อสังเกตว่า ความรู้ที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวทส่วนมากเป็นความรู้ด้านปรัชญา เทววิทยา วรรณคดี ประวัติศาสตร์ ไวยากรณ์ เศรษฐกิจ โหราศาสตร์ การแพทย์ และการเล่นแร่แปรธาตุ สำหรับเรื่องแร่และโลหะนั้นมีอยู่ค่อนข้างน้อยและกระจัดกระจาย แสดงว่าชาวอารยันไม่ได้สนใจเรื่องแร่และโลหะเท่าที่ควร แม้จะรู้จักใช้แร่และโลหะมาเป็นเวลานานแล้วก็ตาม ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าชาวอารยันสนใจความรู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา มากกว่า และเหตุผลที่สำคัญที่สุดก็คือ สังคมของชาวอารยันมีระบบวรรณะที่เข้มงวด ความรู้ด้านแร่และโลหะนั้นเป็นความรู้ของผู้ประกอบอาชีพช่างเหล็ก ความรู้ในวิชาชีพดังกล่าวจะสืบทอดเฉพาะภายในกลุ่มคนที่อยู่ในวิชาชีพเดียวกัน ความรู้เรื่องแร่และเหล็กอันรวมไปถึงอัญมณีจึงไม่เผยแพร่ให้คนหมู่มากได้รู้ ทำให้การศึกษาเรื่องอัญมณีในคัมภีร์โบราณเป็นไปได้ยาก

เดิมที่ตำรารัตนปริกษาไม่ได้เป็นวิชาการหลัก เนื่องจากหมู่ผู้มีการศึกษาไม่สนใจมากนัก แต่ปรากฏว่าในยุคหลังคัมภีร์พระเวทเริ่มมีการรวบรวมความรู้เป็นตำราอัญมณีมากขึ้น กามสูตรของวาตสยาณะซึ่งแต่งขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 4 ระบุถึงความรู้เรื่องรัตนปริกษาในฐานะที่เป็นหนึ่งในศิลปะ 64 ประการ ข้อความตอนหนึ่งระบุว่า “*rūpyaratnaparīkṣā dhātuvādaḥ manirāgajñānam ākarajñānam*¹⁷ การตรวจสอบเงินและเพชรพลอย โลหวิทยา¹⁸ ความรู้เรื่องสี และแหล่งกำเนิดอัญมณี” ซึ่งแสดงว่า สาระสำคัญของความรู้เรื่องรัตนปริกษามุ่งไปที่การพิจารณาสี

¹⁷ Kāmasūtra 1.3.15

¹⁸ โลหวิทยา เป็นวิชาว่าด้วยศิลปะและวิทยาศาสตร์ของการแยกโลหะออกจากแร่ และนำโลหะที่ได้มาดัดแปลงใช้ให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ งานอย่างหนึ่งที่อยู่ในข่ายของโลหวิทยา คือ การตรวจสอบโลหะ ซึ่งเป็นการเกี่ยวกับการทดสอบคุณสมบัติทางกายภาพของโลหะ เช่น ความแข็งแรง สภาพเนื้อโลหะ (เผ่าเทพ โชตินุชิต, 2505: 1, 14-15)

และแหล่งกำเนิดของอัญมณี คัมภีร์ทิพยาวาทาน (Divyāvadāna) ระบุว่า รัตนปรีक्षाเป็นวิชาที่บุตรของพ่อค้าจะต้องเรียนรู้ วรรณคดีสันสกฤตเรื่องกาทัมพรี (Kādambarī) ของกวีพาณะ (Bāna) ระบุว่า รัตนปรีक्षाเป็นวิชาหนึ่งในหลักสูตรการศึกษาของเจ้าชายจันทราปิฑะ (Candrāpīḍa) ส่วนพวกที่นับถือศาสนาเซนเชื่อกันว่า ฤษภะ (Rṣabha) ศาสตราจารย์แรกของศาสนาเซน ได้สอนศาสตร์ต่าง ๆ ให้แก่พาหุฬิ (Bāhubali) โอรสของตน หนึ่งในศาสตร์เหล่านั้นมีรัตนปรีक्षารวมอยู่ด้วย โดยสรุปแล้ว รัตนปรีक्षाเป็นวิชาที่คนในวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ควรศึกษา (Sarma, 1984: 13)

วรรณคดีประเภทรัตนปรีक्षाมีพัฒนาการที่แตกต่างจากวรรณคดีประเภทศาสตร์ทั้งหลาย Schuh (2007: 11-12) กล่าวว่า รัตนปรีक्षाมีกำเนิดจากการค้าอัญมณีในอินเดีย การค้าอัญมณีที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นเรื่อย ๆ และความจำเป็นที่พ่อค้าอัญมณีจะต้องมีความเชี่ยวชาญในการพิจารณาตรวจสอบอัญมณี ทำให้มีการผลิตคู่มือสำหรับใช้ในการประเมินคุณภาพและราคาอัญมณีขึ้นมา เพื่อให้เป็นข้อตกลงในการทำธุรกิจการค้าระหว่างพ่อค้าอัญมณีและผู้ซื้อ มีการจัดทำรายการอัญมณี คุณสมบัติของอัญมณีในด้านต่าง ๆ เช่น สี ประกายไฟ ความแข็ง ค่าอธิบายลักษณะคุณและโทษของอัญมณี รวมไปถึงแหล่งกำเนิด ซึ่งให้ข้อมูลเชิงเปรียบอย่างละเอียดเพื่อจำแนกประเภทของอัญมณีตามลักษณะของแหล่งกำเนิด นอกจากนี้ยังบรรจุเรื่องข้อสังเกตอัญมณีแท้และอัญมณีเทียม เพื่อหลีกเลี่ยงอัญมณีปลอมหรืออัญมณีเลียนแบบ Sarma (1984: 14) กล่าวว่า รัตนปรีक्षाเป็นศาสตร์ที่มีพัฒนาการมาจากการค้าขายอัญมณีในอินเดียใต้ที่เมืองกาเวริปัตตินัม (Kāveripattinam) และเมืองมทุไร (Madurai) เริ่มต้นมาจากคัมภีร์ภาษาทมิฬชื่อ ศิลปบทิกรัม (Śilappadikaram) ซึ่งแต่งขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 2 คัมภีร์เล่มนี้บันทึกความเจริญรุ่งเรืองด้านการค้าอัญมณีที่เมืองมทุไร สิ่งที่น่าสนใจก็คือศิลปบทิกรัมเป็นวรรณคดีเล่มแรกที่แบ่งเพชรออกเป็นสี่วรรณะตามสีที่ปรากฏ รวมไปถึงตำหนิสีแบบ ได้แก่ ตินกา (kākapāda) รอยเปื้อน (kalaṅka) จุด (bindu) และรอยขีด (rekhā) คำศัพท์เหล่านี้เป็นคำศัพท์เฉพาะในแวดวงอัญมณีที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในตำราอรรถศาสตร์ของเกาฏิลยะ ซึ่งนักวิชาการถือกันว่าเป็นวรรณคดีสันสกฤตเรื่องแรกที่บันทึกความรู้เกี่ยวกับการตรวจสอบอัญมณี

ตำราอรรถศาสตร์ของ เกาฏิลยะ ราชบุโรหิตในรัชสมัยของพระเจ้าจันทรคุปต์แห่งราชวงศ์เมารยะ นั้น สันนิษฐานกันว่าน่าจะแต่งขึ้นในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 4 ก่อนคริสตกาล ตำราอรรถศาสตร์เป็นวรรณคดีอินเดียเล่มแรกที่บันทึกความรู้เรื่องรัตนปรีक्षा นักวิชาการจึงถือกันว่าตำราอรรถศาสตร์เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาความรู้เรื่องรัตนปรีक्षाในอินเดีย ความรู้เรื่องรัตนปรีक्षाอยู่ในประภคณที่มีชื่อว่า “kośapraveśyaratnaparīkṣā การตรวจสอบอัญมณีที่ควรนำเข้าพระคลัง” ในอภิภคณที่ 2 อธิบายที่ 11 โศลกที่ 28-41 ว่าด้วยหน้าที่ของเจ้าพนักงานพระคลัง (kośādhyakṣa) ผู้ต้องมีความรู้อย่างดีในหลาย ๆ เรื่อง ตัวอย่างเช่น เรื่องราคา ลักษณะ ประเภท การเก็บรักษา การผลิต การซ่อมแซมวัตถุ และการนำวัตถุมาใช้ตามกาลเทศะ เช่นเดียวกับเจ้าพนักงานในหน้าที่อื่น ๆ (Wojtilla, 2011: 181) สำหรับเจ้าพนักงานเหมืองแร่จำเป็นต้องมีความรู้ความชำนาญเกี่ยวกับแร่และโลหะมีค่า เช่น แร่ การถลุงโลหะ และการดูลักษณะสีอัญมณี หน้าที่ของเจ้าพนักงานเหมืองแร่มีความสำคัญมาก ตอนหนึ่งของตำราอรรถศาสตร์กล่าวว่า “เหมืองเป็นต้นกำเนิดของพระคลัง กองทัพเกิดขึ้นได้เพราะพระคลัง...” Biswas วิเคราะห์ว่า ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็น

ถึงความสำคัญของเหมืองแร่ต่อสวัสดิภาพของสังคม ทั้งยังช่วยป้องกันชาติให้พ้นภัยจากการบุกรุกของ ศัตรูภายนอก กิจกรรมของเหมืองจึงต้องอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของเจ้าหน้าที่รัฐ แร่รัตนชาติสำคัญที่ บันทึกลงไว้ในตำราธรณีศาสตร์มีหลายประเภท เช่น เพชร ไข่มุก หับทิม ไพลิน ไพฑูรย์ เพทาย แก้วประพาฬ จากชื่อของแหล่งที่พบอัญมณีแสดงว่า อัญมณีหลายประเภทเป็นอัญมณีที่นำเข้ามาจากอินเดียได้ (Biswas, 1996: 40-41) เช่นเดียวกับที่ Wojtilla (แหล่งเดียวกัน) กล่าวว่า ตำราธรณีศาสตร์แสดงให้เห็นว่า หอยสังข์ เพชร หับทิม และไข่มุกพบมากทางตอนใต้ของอินเดียมากกว่าทางตอนเหนือ ผู้วิจัยจึงเห็นว่า เรื่องอัญมณีในตำราธรณีศาสตร์แสดงให้เห็นว่า การค้าอัญมณีรุ่งเรืองในแถบอินเดียได้มาแต่โบราณกาล

การเรียบเรียงประวัติตำรารัตนปริกษาเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก เนื่องจากตัวตำราที่มีอยู่ กระจุกกระจาย อีกทั้งตำราหลายเล่มไม่ปรากฏผู้แต่งและที่มาอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม นักวิชาการ บางท่านได้พยายามรวบรวมวรรณคดีทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับรัตนปริกษา วรรณคดีสันสกฤตเรื่องสำคัญ ที่เกี่ยวข้องกับรัตนปริกษาได้แก่

- 1) รัตนปริกษา ของ พุทธภักตตะ (Ratnaparīkṣā Buddhabhaṭṭa)
- 2) พุทธสัหิตา ของ วราหมิหิระ (Varāhamihira's Bṛhat Saṃhitā)
- 3) อคัสติมตะ (Agastimata)
- 4) ครุฑปุราณะ (Garuḍa Purāṇa)
- 5) มานโสลลสาสะ ของ โสเมศวร (Mānasollāsa of Someśvara)
- 6) นวรัตนปริกษา ของ นารายณะ (Navaratnaparīkṣā of Nārāyaṇa)
- 7) รัตนปริกษา ของ อคัสติยา (Agastiyā's Ratnaparīkṣā)
- 8) ลขุรัตนปริกษา (Laghu Ratnaparīkṣā)

ลักษณะของตำรารัตนปริกษามีทั้งที่เป็นตำราเดี่ยวและเป็นเรื่องแทรกในวรรณคดี ตำราเดี่ยว เกี่ยวกับรัตนปริกษาได้แก่ รัตนปริกษาของพุทธภักตตะ อคัสติมตะ มานโสลลสาสะของโสเมศวร นวรัตนปริกษาของนารายณะ รัตนปริกษาของอคัสติยา และลขุรัตนปริกษา ส่วนพุทธสัหิตา ของวราหมิหิระ และครุฑปุราณะนั้นมีเรื่องรัตนปริกษาเป็นเรื่องแทรก ในงานวิจัยนี้จะนำเสนอเฉพาะ ข้อมูลของตำรารัตนปริกษาที่คัดเลือกมาเป็นหลักฐานชั้นต้นเท่านั้น คือ รัตนปริกษาของพุทธภักตตะ และรัตนปริกษายายะในครุฑปุราณะ

2.6 รัตนปริกษาของพุทธภักตตะ

ผู้แต่งตำรารัตนปริกษาคือพุทธภักตตะ จากหลักฐานที่ปรากฏในข้อความลงท้ายคัมภีร์ว่า “iti śrībuddhabhaṭṭācāryakṛtā ratnaparīkṣā samāptā”¹⁹ ประวัติผู้แต่งและช่วงเวลาผู้แต่ง ตำราไม่สามารถระบุได้แน่ชัด เนื่องจากไม่พบเอกสารหรือหลักฐานใดที่มีการอ้างอิงถึงหรือบันทึก เรื่องราวเกี่ยวกับผู้แต่งเลย อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาเปรียบเทียบตำรารัตนปริกษาภาษาสันสกฤต ของ Louis Finot แสดงให้เห็นว่า รัตนปริกษาของพุทธภักตตะมีลักษณะบางประการคล้ายคลึงกับ

¹⁹ ดูคำแปลในหัวข้อ 2.4

รัตนปริกษายายะในพหูหิตส์หิตาของวราหมิหิระ ยกตัวอย่างเช่น รายชื่ออัญมณีสำคัญที่สอดคล้องกัน มาตราเทียบราคาอัญมณีที่ใกล้เคียงกัน ลักษณะเช่นนี้ทำให้ Finot (1896: II, VI, X) ลงความเห็นว่ารตนปริกษาของพุทธภิกษุจะเพิ่มขึ้นในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกับสมัยที่วราหมิหิระแต่งพหูหิตส์หิตา คือ ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 5 หรือต้นคริสต์ศตวรรษที่ 6 และโดยเหตุที่บรรทัดแรกของตำรามีข้อความนมัสการพระรัตนตรัยสั้น ๆ ว่า “*namo ratnatrayāya*” Finot จึงสันนิษฐานว่าพุทธภิกษุจะเป็นชาวพุทธ Sama (1984: 14) กล่าวว่า รตนปริกษาของพุทธภิกษุเป็นตำราเกี่ยวกับการตรวจสอบอัญมณีโดยตรงเล่มแรกในประวัติศาสตร์อินเดีย ทั้งยังเป็นต้นแบบในการแต่งตำรารัตนปริกษาที่เกิดขึ้นภายหลังหลายต่อหลายฉบับ โดยเฉพาะรัตนปริกษายายะในครุฑปุราณะนั้นได้คัดลอกข้อความในรัตนปริกษาของพุทธภิกษุมาเกือบทั้งหมด แต่ตัดข้อความที่แสดงถึงความเป็นชาวพุทธของผู้แต่งทิ้งไปจนหมด เมื่อศึกษารัตนปริกษาของพุทธภิกษุและรัตนปริกษายายะในครุฑปุราณะอย่างจริงจังแล้ว ผู้วิจัยพบว่า ข้อความในรัตนปริกษายายะมีได้เหมือนกับในรัตนปริกษาแบบคำต่อคำโดยสิ้นเชิง หากแต่ได้ปรับแก้คำบางคำหรือข้อความบางตอนให้แตกต่างออกไป แต่ก็ยังคงรักษาใจความตามเดิมไว้ได้เป็นส่วนใหญ่

2.6.1 ที่มาของรัตนปริกษา

ในคำประพันธ์บทแรก พุทธภิกษุบอกจุดมุ่งหมายของการแต่งว่าต้องการที่จะอธิบายความรู้เรื่องอัญมณีโดยสังเขป (RP. 1) นำเสนอแต่อัญมณีที่สำคัญ 14 ชนิด ลักษณะเช่นนี้ทำให้ Louis Finot สันนิษฐานว่า รตนปริกษาที่พุทธภิกษุนำมาเสนอไม่ใช่รัตนปริกษาฉบับแรกสุด แต่เป็นฉบับที่เพิ่มขึ้นโดยอ้างอิงความรู้จากคัมภีร์ “รัตนศาสตร์” ที่มีมาก่อน นอกจากนี้ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า คำกล่าวของพุทธภิกษุที่ประสงค์จะนำเสนอแต่อัญมณีที่สำคัญ และไม่กล่าวถึงอัญมณีที่ไม่สำคัญนั้น ก็ช่วยยืนยันอีกชั้นหนึ่งว่า ตำรารัตนปริกษาที่พุทธภิกษุแต่งขึ้นเป็นเพียงบทสรุปสาระสำคัญของเรื่องรัตนศาสตร์ที่มีมาก่อน ซึ่งน่าจะมีรายละเอียดมากกว่าฉบับของพุทธภิกษุ ในปัจจุบันยังไม่มีผู้ใดพบต้นฉบับตำรารัตนศาสตร์ที่ว่านี้ และสันนิษฐานกันว่าตำรารัตนศาสตร์ฉบับดั้งเดิมได้สูญหายไปแล้ว

2.6.2 ลักษณะคำประพันธ์ในรัตนปริกษา

รัตนปริกษาของพุทธภิกษุแต่งเป็นคำประพันธ์ร้อยกรอง มีความยาวรวมทั้งสิ้น 252 บท รูปแบบคำประพันธ์ที่ใช้เป็นฉันท 11 ชนิด ได้แก่ อินทรวีชระ (*indravajra*) อุเพนทรวีชระ (*upendravajra*) อุปชาติ (*upajāti*) อารยา (*āryā*) วสันตติลกา (*vasantatilakā*) เอาปัจฉันทสิก (*aupacchandāsika*) ศารทูลวิกิริจิต (*śārdūlavikrīḍita*) ประหรรษิณี (*praharṣiṇī*) ปุષปีตาครา (*puṣpītāgrā*) มาลินี (*mālinī*) และโคลก (*śloka*)

วรรณคดีสันสกฤตส่วนมากเป็นงานประพันธ์ร้อยกรองประเภทกวีนิพนธ์ การแต่งฉันทถือเป็นการแสดงความสามารถในการประพันธ์อย่างหนึ่งของกวี เนื่องจากฉันทแต่ละชนิดล้วนมีลีลาแตกต่างกันไป ผู้แต่งจึงมักใช้ฉันทในรูปแบบต่าง ๆ ให้สัมพันธ์กับเนื้อหาและอารมณ์ของเรื่องราวที่ต้องการนำเสนอ แต่สำหรับวรรณคดีประเภทตำราวิชาการ การแต่งฉันทมิได้มีจุดประสงค์เพื่อ

แสดงความสามารถในการประพันธ์เช่นนั้น หากมุ่งให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านจดจำเนื้อหาได้ง่าย นอกจากนี้ การใช้ฉันทลักษณ์ที่ซับซ้อนยิ่งขึ้นอยู่กับความยาวของเนื้อหาในแต่ละบทที่ต้องการนำเสนอด้วย

2.6.3 วัตถุประสงค์ของการแต่งรัตนปริกษา

ฉันทบทที่ 14 และ 15 ในรัตนปริกษาของพุทธภิกษุได้กล่าวถึงบุคคลประเภทต่างๆ ที่ควรมีความรู้เรื่องอัญมณีวิทยา ได้แก่ ผู้ศึกษาเรื่องอัญมณี ช่างอัญมณี ผู้ตรวจสอบอัญมณี และพ่อค้าอัญมณี โดยเฉพาะฉันทบทที่ 15 ได้เน้นความสำคัญของเรื่องการประเมินราคาอัญมณี ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ตำรารัตนปริกษาแต่งขึ้นเพื่อเป็นคู่มือสำหรับการซื้อขายอัญมณี ทั้งยังใช้เป็นมาตรฐานในการประเมินราคาอัญมณีในสมัยโบราณด้วย ผู้อ่านกลุ่มเป้าหมายคือผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับอัญมณี รองลงมาคือผู้สนใจทั่วไปที่ต้องการศึกษาเรื่องอัญมณี

2.7 รัตนปริกษารายละเอียดในครุฑปุราณะ

ครุฑปุราณะเป็นคัมภีร์ปุราณะเล่มหนึ่งในบรรดาปุราณะทั้ง 18 เล่ม ตามขนบของวรรณคดีอินเดียเชื่อกันว่าฤๅษีวายาสะ (Vyāsa) เป็นผู้แต่งคัมภีร์ปุราณะทั้งหมด คัมภีร์ปุราณะแบ่งเป็นสามกลุ่ม ตามลักษณะเนื้อหาที่มุ่งสรรเสริญเทพเจ้าสำคัญสามองค์ในศาสนาฮินดู ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ สำหรับครุฑปุราณะนั้นจัดอยู่ในกลุ่มไวษณพนิกาย คือเป็นปุราณะที่มีเนื้อหาสดุดีพระวิษณุ Sharma (2008: 6) ได้เล่าที่มาตามตำนานของครุฑปุราณะว่า คัมภีร์เล่มนี้ตั้งชื่อว่า “ครุฑปุราณะ” ตามชื่อครุฑซึ่งเป็นพาหนะของพระวิษณุ เนื่องจากพระวิษณุเป็นผู้เล่าปุราณะให้ครุฑฟัง จากนั้นปุราณะที่เรียกกันว่า ครุฑปุราณะ ก็ได้รับการเล่าขานสืบต่อกันมาเป็นทอด ๆ จากครุฑสู่ฤๅษีก็ศยปะ จากฤๅษีก็ศยปะสู่ฤๅษีวายาสะ และจากฤๅษีวายาสะสู่สูตะ²⁰ ต่อจากนั้นสูตะได้นำครุฑปุราณะมาถ่ายทอดให้แก่บรรดาฤๅษีทั้งหลายซึ่งมาประชุมกันที่ไนมิซาร์ณยะ (Naimiṣāraṇya)²¹ เพื่อไต่ถามปัญหาต่าง ๆ ด้านปรัชญา

นักวิชาการที่ศึกษาคัมภีร์ปุราณะระบุว่า ปุราณะมีลักษณะเป็นสารานุกรมที่รวบรวมความรู้แขนงต่าง ๆ ครอบคลุมเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ สังคม การเมือง ปรัชญา วัฒนธรรม ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับลัทธิฮินดูของอินเดียในยุคโบราณและยุคกลาง ตามกฎเกณฑ์ปุราณะจะต้อง

²⁰ ในเทวีภาควตะ สกัณฑะที่ 1 กล่าวว่า สูตะ (Sūta) เป็นลูกชายของฤๅษีโลมหารชชะ (Lomaharṣa) และเป็นลูกศิษย์ของฤๅษีวายาสะ สูตะได้ร่ำเรียนปุราณะ 18 เล่มมาจากวายาสะโดยตรง ครั้งหนึ่งสูตะเดินทางไปยังป่าไนมิซะ ได้พบกับเหล่าฤๅษีซึ่งมาประชุมกัน ณ สถานที่แห่งนั้น เหล่าฤๅษีได้อ้อนวอนให้สูตะสาธยายปุราณะทั้ง 18 เล่มให้พวกเขาฟัง โดยอ้างว่าการฟังปุราณะจะช่วยล้างบาปและคุ้มครองสวรรค์ให้ปลอดภัย (Parmeshwaranand, 2001: 5: 1251-1252)

²¹ ไนมิซาร์ณยะ หรือ ป่าไนมิซะ เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งตามตำนานอินเดียโบราณกล่าวว่า เศานกะและฤๅษี 60,000 คนมาประชุมกัน ณ สถานที่แห่งนี้ เพื่อทำพิธีกรรมปิดป่าความชั่วร้ายแห่งกลีดยุค ปัจจุบันคือหมู่บ้านนิมขาร์ (Nimkhar) ริมฝั่งแม่น้ำโกมาตี (Gomati River) ในรัฐอุตตรประเทศ (Knapp, 2011: Online)

ประกอบด้วยปัจเจกลักษณะ คือเนื้อหาสำคัญห้าประการ ได้แก่ ความเป็นมาของจักรวาล การสิ้นโลก และการสร้างโลกขึ้นใหม่อีกครั้ง ประวัติของทวยเทพและฤๅษีคนสำคัญ ยุคของพระมनु 14 องค์ และการสืบราชสันตติวงศ์ของกษัตริย์สุริยวงศ์และจันทร์วงศ์ สำหรับครุฑปุราณะนั้นไม่มีเนื้อหาที่ตรงกับปัจเจกลักษณะ แต่มีลักษณะเป็นสารานุกรมด้านวิชาการและวัฒนธรรมที่ประมวลความรู้หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นความรู้เรื่องจักรวาลวิทยา ดาราศาสตร์ โหราศาสตร์ แพทยศาสตร์ ฉันทศาสตร์ ไวยากรณ์ วรรณคดี การเมืองการปกครอง รวมไปถึงเรื่องอัญมณีวิทยา

2.7.1 ที่มาของรัตนปริกษายายะ

รัตนปริกษาหรืออัญมณีวิทยาอยู่ในบุรพขันฑ์ (pūrvakhanda) หรือ อาจารย์กานฑ์ (ācārakānda) ซึ่งเป็นภาคแรกของครุฑปุราณะ เนื้อหาในบุรพขันฑ์ประกอบด้วยเนื้อหาต่าง ๆ จำนวน 240 อัยยายะ โดยรัตนปริกษาอยู่ในอัยยายะที่ 68-80 มีชื่อเรียกว่า **รัตนปริกษายายะ** มีความยาวรวมทั้งสิ้น 13 อัยยายะ Finot และ Biswas ผู้ศึกษาเรื่องตำราอัญมณีวิทยาของอินเดียกล่าวว่า รัตนปริกษาในครุฑปุราณะแทบจะคัดลอกข้อความมาจากรัตนปริกษาของพุทธภักฎะทั้งหมด ซึ่งลักษณะการคัดลอกและตัดแปลงข้อความจากรวรรณคดีเรื่องอื่นมาบันทึกไว้ในครุฑปุราณะนี้ Sharma (แหล่งเดียวกัน: 7) กล่าวว่า สามารถพบได้ในเนื้อหาอีกหลายเรื่อง ตัวอย่างเช่น ความรู้เรื่องหน้าที่ของวรรณะต่าง ๆ ในอัยยายะที่ 93-106 นำมาจากเรื่องหน้าที่ของวรรณะต่าง ๆ ในยาชญวัลกยสมฤติ ความรู้เรื่องอายุรเวทในอัยยายะที่ 168-172 นำมาจากคัมภีร์อายุรเวท เป็นต้น และเนื่องจากคัมภีร์ปุราณะมักจะมีการแต่งเติมเนื้อหาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ การกำหนดอายุคัมภีร์ของปุราณะทั้งฉบับจึงเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก แต่ก็พอจะทำได้เพียงคร่าว ๆ โดยพิจารณาแยกส่วนตามลักษณะของเนื้อหา สำหรับเรื่องรัตนปริกษาในครุฑปุราณะนั้นมีนักวิชาการสันนิษฐานไว้หลายประการ โดยสรุปแล้วน่าจะรวบรวมขึ้นในช่วง 1000-1300 ปีหลังคริสตกาล

2.7.2 ลักษณะคำประพันธ์ในรัตนปริกษายายะ

รัตนปริกษายายะในครุฑปุราณะแต่งด้วยฉันท์ 11 ชนิดเช่นเดียวกับรัตนปริกษาของพุทธภักฎะ มีความยาวรวมทั้งสิ้น 231-234 บท²² สิ่งที่แตกต่างจากรัตนปริกษาของพุทธภักฎะก็คือตอนต้นของเนื้อหาในแต่ละบทขึ้นต้นด้วยประโยคที่ว่า “*sūta uvāca*” เพื่อบ่งบอกว่าสุตะเป็นผู้เล่าเรื่อง ในอัยยายะที่ 80 ซึ่งเป็นบทสุดท้ายของเรื่องรัตนปริกษา สุตะได้เรียกชื่อ เสานกะ (śaunaka) ผู้ฟังความรู้เรื่องอัญมณีที่สุตะถ่ายทอด แท้จริงแล้วยังมีฤๅษีอีก 60,000 คน ผู้เป็นศิษย์ของสุตะฟังความรู้

²² หมายความว่า คำประพันธ์ที่มีครบสี่บาทตรงตามรูปแบบฉันทลักษณ์ทั่วไปนั้นมีจำนวน 231 บท มีคำประพันธ์อยู่สามบทที่แต่งไม่ครบสี่บาท คือมีเพียงสองบาทเท่านั้น ผู้วิจัยพบว่าลักษณะดังกล่าวเป็นการคัดลอกข้อความจากรัตนปริกษาของพุทธภักฎะที่ไม่สมบูรณ์ แต่เนื่องจากคำประพันธ์ทั้งสามบทนี้ยังสามารถรักษาใจความสำคัญของเนื้อหา และเมื่ออ่านแล้วก็ยังเข้าใจได้อยู่ ผู้วิจัยจึงอนุมานนับเป็นบทด้วย

เรื่องอัญมณีนี้ด้วย แต่ในที่นี้ผู้แต่งเรียกเฉพาะเศวตฉัตรเป็นหัวหน้า ในฐานะที่เป็นตัวแทนลูกศิษย์ทั้งหมดของสุตตะ

2.8 ความแตกต่างระหว่างรัตนปริักษากับรัตนปริักษายายะ

จากการแปลต้นฉบับรัตนปริक्षाและรัตนปริักษายายะ ผู้วิจัยพบว่าตำรารัตนปริक्षाทั้งสองฉบับมีใจความสอดคล้องกันแทบทุกประการ แม้ว่ารัตนปริักษายายะมีการปรับแก้การใช้คำในหลายบทหลายตอนให้แตกต่างไปจากฉบับของพุทธภิกษุ แต่ลักษณะเช่นนี้ไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาจากต้นฉบับเดิม แต่ผู้วิจัยก็พบความแตกต่างบางประการระหว่างตำราทั้งสองฉบับ ดังนี้

1) รัตนปริक्षाขึ้นต้นด้วยบทนมัสการพระรัตนตรัย และระบุชื่อผู้แต่งว่า “พุทธภิกษุ” ในขณะที่รัตนปริักษายายะไม่มีบทนมัสการพระรัตนตรัย แต่ขึ้นต้นด้วยการอ้างถึง “สุตตะ” ว่าเป็นผู้เล่าเรื่องรัตนปริक्षा ตามชนบของการแต่งคัมภีร์ปุราณะ

2) รัตนปริक्षाมีคำอธิบายการตรวจสอบอัญมณี 14 ชนิด ในขณะที่รัตนปริักษายายะมีคำอธิบายการตรวจสอบอัญมณี 13 ชนิด โดยชนิดที่หายไปคือ อัญมณีชื่อเศษะ

3) รัตนปริักษายายะมีการเพิ่มเติมเนื้อหาพิเศษเรื่องการเจียรไนอัญมณีในบทที่ว่าด้วยเพชร รวมทั้งการเก็บรักษาอัญมณีในบทที่ว่าด้วยไข่มุก ซึ่งหัวข้อเหล่านี้ไม่ปรากฏในรัตนปริक्षा

ความแตกต่างที่กล่าวมานี้ นับเป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับใจความโดยรวมทั้งหมด แต่ที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ผู้วิจัยพบการดัดแปลงการใช้คำในบางบทบางตอนของรัตนปริักษายายะให้ต่างจากรัตนปริक्षाจนก่อให้เกิดความสับสนในข้อเท็จจริง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเที่ยงตรงมากที่สุด ผู้วิจัยจึงนำตำรารัตนปริक्षाทั้งสองฉบับมาศึกษาประกอบกัน และในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเนื้อหาสาระที่ได้จากรัตนปริक्षाและรัตนปริักษายายะควบคู่กันไป

2.9 การกำเนิดอัญมณี

คำอธิบายเรื่องกำเนิดอัญมณีในรัตนปริक्षाมีลักษณะการเขียนเป็นเป็นไปตามรูปแบบของคัมภีร์ปุราณะ²³ โดยเฉพาะตรงกับส่วนของ อรรธวาท (arthavāda) ซึ่งเป็นเนื้อหาส่วนสำคัญ

²³ คัมภีร์ปุราณะ เป็นตำราที่สำนักศึกษาวิชาพราหมณ์ผลิตขึ้นมาเพื่อเป็นคู่มือประกอบการเรียนการสอนคัมภีร์พระเวทภายในสำนักของตน ซึ่งผู้ศึกษาจะต้องศึกษาร่วมกับคัมภีร์พระเวทเล่มที่เป็นของสำนักวิชานั้น ๆ ลักษณะข้อเขียนเป็นร้อยแก้ว มีเนื้อหาว่าด้วยคำอธิบายความหมายของบทสวดตีเทพเจ้า ความรู้เกร็ดเกี่ยวกับกฎที่จะต้องทำในการพิธีกรรม บทสวดและบทสวดที่ใช้ในพิธีกรรม วิธีการออกสำเนียงถ้อยคำในบทสวดที่ถูกต้อง นอกจากนี้ยังมีนิทานตำนานต่าง ๆ ที่อธิบายเกี่ยวกับกำเนิดและความสำคัญของยัญพิธีแต่ละอย่าง (พระยาอนุমানราชธนะ, 2540: 65-66; มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2551: 14)

ของคัมภีร์ อรรถาธิบายเป็นคำอธิบายความหมายและวัตถุประสงค์ของการประกอบพิธีกรรม ความหมายของการกระทำแต่ละอย่างในพิธี รวมไปถึงความหมายของบทสวด นำเสนอโดยใช้รูปแบบการเล่าเรื่องสามประเภท ประกอบด้วย เรื่องเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ (itihāsa) เทพนิยาย (ākhyāna) และตำนานปรัมปรา (purāṇa) เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจที่มาและความสำคัญของการประกอบพิธีบูชาบวงสรวงมากขึ้น เรื่องเล่าและตำนานที่ปรากฏในคัมภีร์พราหมณ์มีลักษณะเป็นการแต่งเรื่องขึ้นใหม่ หรือไม่ก็นำเรื่องเล่าเดิมจากคัมภีร์ฤคเวทส์ที่ตามมาปรับแต่ง เรื่องเล่าจำนวนมาก อธิบายต้นกำเนิดของสิ่งต่าง ๆ รวมถึงชนบประเพณี โดยอ้างพระประชาบดี (prajāpati) เทพองค์สำคัญสูงสุดผู้สร้างสรรค์สรรพสิ่ง ให้เกิดขึ้นบนโลกนี้ ดังมีตัวอย่างในตำนานความเป็นมาของพิธีบูชาไฟ (agnihotr) ซึ่งมีใจความว่า แรกเริ่มเดิมทีโลกนี้มีเพียงพระประชาบดีผู้เดียว ต่อมาพระประชาบดีประสงค์จะมีลูกหลาน จึงได้ทำพิธีบำเพ็ญตบะ และสร้างไฟออกมาจากปากของตน ดังนั้น ไฟจึงเป็นผู้เผาผลาญอาหาร และพระประชาบดีผู้รู้เหตุการณ์นี้ก็กลายเป็นผู้เผาผลาญอาหารตามไปด้วย ทว่า ณ ตอนนั้นโลกทั้งโลกว่างเปล่าไม่มีพืชพรรณขึ้นเลย จึงไม่มีอาหารใด ๆ ที่เหมาะสมสำหรับไฟมากไปกว่าตัวพระประชาบดีเอง ทำให้พระประชาบดีเกิดความหวาดกลัว และประสงค์จะบวงสรวงตัวเอง จึงใช้มือทั้งสองข้างถูกันเป็นการบวงสรวงด้วยเนยและนม ทำให้เกิดพืชพรรณต่าง ๆ ขึ้น การบวงสรวงด้วยเนยและนมครั้งที่สองทำให้เกิดพระสุริยะ (ดวงอาทิตย์) และพระวายุ (ลม) ซึ่งนอกจากจะทำให้เกิดการสืบทอดเผ่าพันธุ์ของพระองค์แล้ว ยังช่วยป้องกันไม่ให้ไฟกลืนกินพระองค์จนถึงแก่ชีวิต ในคราวที่พระองค์สิ้นชีพ แม้ร่างจะถูกไฟเผาผลาญแต่ก็ได้เกิดใหม่อีกครั้ง ฉะนั้น จึงถือกันว่าการทำพิธีบูชาไฟเป็นสิ่งจำเป็น หากละเว้นเสียแล้วจะไม่ได้กลับไปเกิดใหม่ ตำนานอีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับพระประชาบดีมีใจความว่า พระประชาบดีได้ทำพิธีบำเพ็ญตบะเพื่อสร้างสิ่งมีชีวิตให้เกิดขึ้นในโลก ครั้งแรกได้สร้างนก ต่อมาสร้างสัตว์เลื้อยคลานขนาดเล็ก แล้วก็สร้างงู แต่ไม่เข้าสิ่งเหล่านี้ที่สร้างไว้ ก็ถูกทำลายไปหมด เหลือแต่พระประชาบดีเพียงผู้เดียว พระประชาบดีจึงใคร่ครวญเหตุผลของเรื่องที่เกิดขึ้นนี้และคิดว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายเหล่านั้นขาดอาหาร จึงได้สร้างสิ่งใหม่ ๆ เพิ่มเติมขึ้นมา พระองค์สร้างน้ำนมจากอก สร้างสัตว์จากอวัยวะสำคัญของร่างกาย สร้างมนุษย์จากใจ สร้างม้าจากดวงตา สร้างแม่โคจากลมหายใจ สร้างแกะจากหู สร้างแพะจากเสียง ด้วยเหตุที่มนุษย์เกิดจากใจของพระประชาบดี และใจเป็นอวัยวะที่สำคัญของร่างกายอันดับแรก ฉะนั้น มนุษย์จึงนับเป็นสัตว์บูชาญอันดับแรก และแข็งแรงที่สุดในบรรดาสัตว์บูชาญทั้งปวง (Winternitz, 1977: 1: 187-225)

นอกจากตำนานพระประชาบดีแล้ว คัมภีร์พราหมณ์ยังมีเรื่องราวการต่อสู้ระหว่างเทวดากับอสูร ในลักษณะที่ต่างฝ่ายต่างแย่งชิงความมีอำนาจเหนือกว่ากันด้วยการประกอบพิธีกรรม แม้แต่เทวดาหลายองค์ซึ่งถูกลดบทบาทให้ต่ำกว่าที่เคยปรากฏในคัมภีร์ฤคเวท ก็สามารถมีอำนาจขึ้นมาได้อีกครั้ง ด้วยการทำพิธีพิธีกรรม จึงเกิดเป็นแนวคิดว่าการอุทิศตนให้เทพเจ้าเป็นพิธีกรรมสูงสุด ซึ่งจะทำให้ตนได้บรรลุสิ่งที่ต้องการ ตอนจบของเรื่องได้ยกย่องคุณค่าของการประกอบพิธีกรรมซึ่งจะส่งผลบุญแก่ผู้ประกอบพิธีทั้งในชาตินี้และชาติหน้า (ibid.) การสร้างตำนานเกี่ยวกับเทพเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์

พราหมณ์ในรูปแบบต่าง ๆ ได้กลายเป็นขนบของการแต่งประวัติความเป็นมาของศาสตร์ต่าง ๆ ในสมัยหลัง เช่น โหราศาสตร์²⁴ นาฏยศาสตร์²⁵ รวมถึงรัตนปริกษาด้วย

ตำนานการต่อสู้ระหว่างเทวดากับอสูรที่ปรากฏในรัตนปริกษามีตัวละครสำคัญของเรื่องคือ **พลาสูร** อสูรตนนี้ก็คือ วละ (Vala) ผู้เป็นน้องของวฤตระ (Vritra) ทั้งสองปรากฏในฤคเวทมนทลที่ 1 สุกตะที่ 32 และมนทลที่ 2 สุกตะที่ 12 ทั้งสองเป็นผู้กักเก็บน้ำฝนและปิดกั้นแสงสว่างจนทำให้โลกแห้งแล้ง ต่อเมื่อถูกพระอินทร์สังหาร ฝนจึงตกลงมาสู่โลก ทำให้ผืนแผ่นดินให้อุดมสมบูรณ์ขึ้นอีกครั้ง รัตนปริกษากล่าวว่าพลาสูรเป็นอสูรผู้มีชื่อเสียง เนื่องจากมีคุณสมบัติสำคัญสามประการ คือ มีพลังอำนาจอันยิ่งใหญ่ที่สุดในสามโลก มีความกล้าหาญเป็นที่ประจักษ์ และที่สำคัญที่สุด พลาสูรเป็นผู้มีจิตใจบริสุทธิ์เปี่ยมด้วยคุณธรรม จากการพรรณนาคุณสมบัตินี้ พลาสูรจึงมีคุณสมบัติอันเทียบได้กับพระราชาบดี ผู้มีอำนาจสูงสุดในจักรวาลตามคัมภีร์พราหมณ์ ตำนานพลาสูรในรัตนปริกษาของพุทธภิกษุผู้มีใจความว่า พระอินทร์ผู้เป็นหัวหน้าทวยเทพได้ทำสงครามกับพลาสูรหลายต่อหลายครั้ง หวังที่จะปราบพลาสูรให้ราบคาบแต่ก็ไม่เคยปราบได้ วันหนึ่งเหล่าเทวดาจึงคิดกลอุบายอันแยบยลขึ้นเพื่อปราบพลาสูร โดยขอร้องให้เขาอุทิศตนเป็นสัตว์บูชายัญ เพราะว่า การเสียชีวิตของเขาจะมีคุณูปการอันยิ่งใหญ่ต่อโลกมนุษย์ ด้วยเหตุที่พลาสูรเป็นผู้มีจิตใจกล้าหาญและเปี่ยมด้วยคุณธรรม พลาสูรจึงตอบตกลงเทวดาเหล่านั้นโดยมิรู้เลยว่าตนได้ตกหลุมพรางกลวงของเหล่าเทวดา ทันทันที่ตอบตกลง พลาสูรก็ถูกเทวดานำปวงมามัดตัวไว้กับเสาหินในยัชฌุพิธี เหตุการณ์ครั้งนั้นกล่าวได้ว่าพลาสูรได้บำเพ็ญความดีอันยิ่งใหญ่ด้วยการอุทิศชีวิตเป็นพลีโดยไม่คำนึงถึงความทรามานที่ตนต้องได้รับ ความดีอีกประการหนึ่งคือ การรักษาวาจาสัตย์ด้วยการไม่คิดหลบหนี พันธนาการตามที่ได้ตกลงไว้กับเหล่าเทวดา ด้วยอานุภาพแห่งคุณความดีดังกล่าว ทำให้เมื่อสิ้นชีวิตอวัยวะแต่ละส่วนของเขาจึงกลายเป็นเชื้อกำเนิดอัญมณี บรรดาทวยเทพ ยักษ์ นกสิทธิ์ และนาค เห็นคุณค่าของเชื้อกำเนิดอัญมณีเหล่านี้จึงพากันแย่งชิงอวัยวะของพลาสูรเก็บไปครอบครอง ก่อนที่จะเหาะกลับสู่นิวาสสถานของตน ทว่าด้วยเหตุที่เหาะไปในอากาศอย่างรวดเร็ว เมล็ดพันธุ์กำเนิดอัญมณีเหล่านั้นจึงร่วงลงสู่สถานที่ต่าง ๆ ในโลก ไม่ว่าจะเป็นมหาสมุทร แม่น้ำ ภูเขา รวมไปถึงป่าไม้ เมื่อเวลาผ่านไปอวัยวะของอสูรที่ฝังตัวกระจายตามสถานที่เหล่านั้นได้แปรสภาพเป็นอัญมณีอันงดงามและทรงคุณค่า มีคุณวิเศษในการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บ สามารถขจัดพิษจากสัตว์ร้าย อีกทั้งป้องกันภัยอันตรายนานาประการ ส่วนตำนานพลาสูรในรัตนปริกษายาเยมีใจความเพียงสังเขปว่า พลาสูรเป็นผู้มีอำนาจเหนือเทวดาทั้งปวง เหล่าเทวดาทั้งหลายซึ่งมีพระอินทร์เป็นหัวหน้าพยายามปราบปรามอสูรตนนี้แต่ก็ไม่สามารถปราบได้ ต่อมาเหล่าเทวดาได้ทำกลวงให้พลาสูรเป็นสัตว์บูชายัญ โดยอ้างว่าการทำพิธีกรรมครั้งนี้สามารถช่วยเหลือชาวโลกได้ ด้วยเล็งเห็นประโยชน์ของพิธีกรรม

²⁴ ดูรายละเอียดใน คัมภีร์โหราศาสตร์ไทยมาตรฐานฉบับสมบูรณ์ ของ หลวงวิศาลดรุณกร (อ้น สาริกบุตร) ภาคที่ 4 ตำนานนพเคราะห์และเฉลิมไตรภพ

²⁵ ดูรายละเอียดใน นาฏยศาสตร์ของภรตมุนิ อัยยยะที่ 1 โศลกที่ 1-127 และ *The Natyaśāstra: A Treatise on Hindu Dramaturgy and Histrionics Ascribed to Bharata-Muni Vol. 1* ของ Manomohan Ghosh หน้า 1-17

ดังกล่าว พลาสุรจึงตกลงที่จะอุทิศตนเป็นพลีแด่ทวยเทพ ในที่สุดพลาสุรก็ถูกทวยเทพประหารชีวิต จะเห็นได้ว่าตำนานกำเนิดอัญมณีในรัตนปริกษายาวสั้นกว่าในรัตนปริกษา ข้อความที่หายไปคือ การทำสงครามระหว่างพระอินทร์กับพลาสุร และภาพเหตุการณ์โดยละเอียดตั้งแต่ทวยเทพจับพลาสุรไปเป็นสัตว์บูชายัญจนถึงพลาสุรเสียชีวิต การละทิ้งข้อความดังกล่าวทำให้สาระสำคัญเกี่ยวกับคุณสมบัติที่แท้จริงภายในจิตใจของพลาสุรหายไป อย่างไรก็ตาม ตอนจบของรัตนปริกษายาวกล่าวถึงผลแห่งการบูชาอัญมณีพลาสุรเช่นเดียวกับรัตนปริกษา มีใจความว่า อวัยวะแต่ละส่วนของอสุรกลายเป็นเชื้อกำเนิดอัญมณีซึ่งมีคุณสมบัติในการคุ้มครองป้องกันโรคภัยนานัปการ และมีการแย่งชิงเมล็ดพันธุ์กำเนิดอัญมณีในหมู่เทวดาและอมนุษย์ มีข้อสังเกตว่า ในตอนเดินทางกลับเหล่าเทวดาขึ้นวิมานเหาะกลับไป ซึ่งคำว่า วิมาน (vimāna) นั้น ในรัตนปริกษาใช้คำว่า วิมล (vimala) อันเป็นคำขยายบอกสภาพท้องฟ้าที่ใสกระจ่าง

อวัยวะแต่ละส่วนของพลาสุรที่เหล่าทวยเทพทำตกลงมาจากสวรรค์ได้แปรสภาพเป็นอัญมณีหลากหลายชนิด ตำรารัตนปริกษาทั้งสองฉบับได้ให้ข้อมูลที่เหมือนกันและต่างกันดังต่อไปนี้

กระดูก	กลายเป็น	เพชร (BRP., GP.)
ฟัน	กลายเป็น	ไข่มุก (BRP., GP.)
เลือด	กลายเป็น	ทับทิม (BRP., GP.)
น้ำดี	กลายเป็น	มรกต (BRP., GP.)
น้ำดีปนน้ำลาย	กลายเป็น	เศษะ (BRP.)
ตาทั้งสองข้าง	กลายเป็น	ไพไลน (BRP., GP.)
เสียงร้อง	กลายเป็น	ไพฑูรย์ (BRP., GP.)
ผิวหนัง	กลายเป็น	บุษราคัม (BRP., GP.)
เล็บ	กลายเป็น	กรรเกตนะ (BRP., GP.) โกเมน (GP.)
ไข่มัน	กลายเป็น	โกเมน (BRP.) หินเขียวหนุมาน (BRP., GP.) และแก้วประพาฬ (BRP.)
น้ำเหลืองไข่มันปน	กลายเป็น	หินสีเลือด (BRP.)
สีผิว	กลายเป็น	หินสีเลือด (GP.)
อวัยวะภายใน	กลายเป็น	ประพาฬ (GP.)
น้ำอสุจิ	กลายเป็น	พลอยภีษมะ (BRP., GP.)

ตำนานการเกิดอัญมณีข้างต้นนี้แสดงว่า อัญมณีมีกำเนิดมาจากพลาสุรผู้ยินยอมสละชีวิตเพื่อพลีกรรม อัญมณีเหล่านั้นมีคุณวิเศษนานัปการอันเกิดจากคุณธรรมในเรื่องความเสียสละ มีคำกล่าวที่ว่า ชีวิตเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่สุดสำหรับสิ่งมีชีวิตทั้งปวง การเสียสละชีวิตจึงนับเป็นยอดของความเสียสละ ในกรณีของพลาสุรนั้นแม้ตนจะมีอำนาจยิ่งใหญ่เหนือโลก สามารถรักษาชีวิตตนเองให้รอดพ้นจากการถูกรุกรานในสงครามที่ทวยเทพก่อขึ้นหลายต่อหลายครั้ง แต่สุดท้ายตนก็ยอมเสียสละชีวิตเพื่อสร้างคุณูปการอันยิ่งใหญ่ให้แก่โลกมนุษย์ นั่นคือ การก่อกำเนิดอัญมณีนานาชนิดที่จะนำความเจริญรุ่งเรืองและสวัสดิภาพมาสู่โลก การเสียสละของเขาจึงเป็นกุศลอันยิ่งใหญ่สุดประมาณ

และทำให้อวัยวะทุกส่วนที่แตกกระจายไปด้วยอำนาจแห่งพลังกรรม กลายเป็นเชื้อกำเนิดอัญมณีที่มีค่า ความดีของพลาสุรชื่อนี้ยังทำให้อัญมณีมีพลังวิเศษในการขจัดสิ่งชั่วร้ายทั้งปวง อันได้แก่ โรคภัยไข้เจ็บ พิษจากสัตว์ร้าย ภัยพิบัติ อีกทั้งเป็นเครื่องนำมาซึ่งสิริมงคลและความเจริญมั่งคั่ง นอกจากนี้ การเขียนตำนานกำเนิดอัญมณีในลักษณะเช่นนี้เป็นการสะท้อนความเชื่อที่มีจุดเริ่มต้นมาจาก คัมภีร์พราหมณะว่า **พลังกรรมเป็นยอดแห่งบุญกิริยาทั้งปวง** และทางพุทธศาสนาถือว่าพลังกรรมเป็น **“ปรมาตบารมี”** หรือ **การบำเพ็ญบารมีที่สูงที่สุด**

ในทางวิทยาศาสตร์มีคำอธิบายว่า อัญมณีคือแร่ที่มีค่าอันเนื่องมาจากคุณสมบัติพิเศษ บางประการ ซึ่งจะอยู่ในรูปของธาตุหรือสารประกอบ มีองค์ประกอบทางเคมีและโครงสร้างผลึกที่ แน่นนอน เมื่อธาตุหลายธาตุภายในโลกทำปฏิกิริยาเคมีต่อกัน ผ่านสภาวะอุณหภูมิและความกดดันใน ระดับที่ลึกลงไปจากผิวโลกชั้นต่าง ๆ แล้ว ผลึกอัญมณีจึงก่อรูปขึ้นเป็นอัญมณีประเภทต่าง ๆ ซึ่งอัญมณี แต่ละประเภทก็ยังมีลักษณะปลีกย่อยจำแนกออกไปเป็นหลายชนิด ศักดา ศิริพันธ์ (2552: 3, 242) กล่าวว่า การก่อรูปผลึกอัญมณีเกิดจากกระบวนการทางธรณีวิทยาสี่แบบ ได้แก่

- 1) กระบวนการตกผลึกของแร่จากสารเหลวที่ร้อนมากได้เปลือกโลก สารเหลวร้อนที่เวลานี้คือ หินหนืดหรือแมกมา (Magma) ที่อยู่ใต้เปลือกโลก อธิบายได้ว่าอัญมณีเกิดจากหินสองประเภทนี้คือ หินหนืดที่เย็นตัวลงใต้เปลือกโลก หรือ **หินอัคนีแทรกซ้อน** และหินหนืดที่ปะทุผ่านปล่องภูเขาไฟ ออกมาพื้นเปลือกโลกแล้วเย็นตัวลงกลายเป็นลาวา เรียกว่า **หินอัคนีพุ** การเย็นตัวของหินหนืดนี้ทำให้อะตอมของธาตุต่าง ๆ ก่อรูปเป็นโครงสร้างผลึก
- 2) การที่อัญมณีหลุดออกจากหินเดิมซึ่งผุพังแตกสลาย เมื่อบรรยากาศเปลี่ยนแปลงไป หิน บางชนิดได้ถูกแรงโน้มถ่วงของโลกพัดพาไปฝังตัวในชั้นตะกอนที่สะสมตัวกัน บางครั้งผลึกอัญมณีถูก น้ำพัดพาไปกับตะกอนทางน้ำแล้วไปสะสมตัวอยู่ในที่ราบตะกอนน้ำพา
- 3) การก่อรูปผลึกอัญมณีในหินแปร เกิดจากหินอัคนีหรือหินตะกอนได้รับอุณหภูมิ ความดัน และปฏิกิริยาเคมีบางอย่าง ทำให้อะตอมต่าง ๆ ของธาตุก่อรูปและตกผลึก
- 4) การก่อรูปผลึกของอัญมณีจากน้ำหรือของเหลวที่นำพาแร่ธาตุมาสะสมตัวในรอยแตก หรือรอยเลื่อนอันเป็นช่องว่างในเปลือกโลก เมื่อเคลื่อนตัวขึ้นมาใกล้ผิวโลกของเหลวนั้นก็ไดตกผลึก เป็นสายแร่ แทรกตัวเข้าไปในซอกหินที่เกิดอยู่ก่อนแล้ว

ข้อมูลทางธรณีวิทยาที่กล่าวมานี้ให้ความรู้ว่า อัญมณีเกิดจาก **หิน** ซึ่งเป็นส่วนประกอบของ เปลือกโลก ความร้อน ความกดดัน และแรงลมทำให้หินเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและองค์ประกอบ ภายในตัวของมันเอง ผ่านกระบวนการเผาผลาญ ผุพัง และพัดพา เราจึงพบผลึกอัญมณีสะสมตัว ตามที่ต่าง ๆ ในโลก คือ ภูเขา ป่าไม้ และแหล่งน้ำตามธรรมชาติ

เมื่อนำตำนานกำเนิดอัญมณีในตำรารัตนปริกษามาเปรียบเทียบกับทฤษฎีการกำเนิดอัญมณี ในทางอัญมณีวิทยาปัจจุบันแล้ว จะเห็นได้ว่า ตำนานในรัตนปริกษาและทฤษฎีทางอัญมณีวิทยา อธิบายการกำเนิดของอัญมณีด้วยแนวคิดที่คล้ายกันดังนี้ **ประการที่หนึ่ง** คือ องค์ประกอบที่ทำให้ เกิดอัญมณี โดย **ร่างกายของพลาสุร** เปรียบได้กับหินต้นกำเนิดอัญมณี **ไฟในอัญมณี** ซึ่งแผดเผา

ร่างกายของพลาสุร์ให้แตกสลาย เปรียบเสมือนความร้อนและความกดดันระดับสูงภายในเปลือกโลกซึ่งดันหินต้นกำเนิดอัณมณีให้ปะทุขึ้นมาพื้นผิวโลก **อวัยวะต่าง ๆ ของพลาสุร์** อันเป็นเชื้อกำเนิดอัณมณี ซึ่งมีทั้งของแข็ง เช่น กระจก ฟัน เล็บ ผิวหนัง และของเหลว เช่น เลือด น้ำดี เสมหะ ไขมัน เปรียบเสมือนผลึกอัณมณีซึ่งแยกออกจากหินต้นกำเนิดอัณมณี **ประการที่สอง** การที่เหล่าทวยเทพ ยักษ์ นกสิทธิ์ และนาค นำเชื้อกำเนิดอัณมณีไปโปรยปรายตามสถานที่ต่าง ๆ รวมถึงการที่เชื้อกำเนิดอัณมณีร่วงหล่นลงมาตามธรรมชาติ ก็เปรียบเสมือนการที่กระแสลม กระแสน้ำ พัดพาผลึกอัณมณีไปตกตะกอน ทับถม และฝังตัวรวมกับก้อนกรวด ดิน หรือทราย ตามธรรมชาติ **ประการที่สาม** ตามหลักวิทยาศาสตร์ แร่อัณมณีจะตกตะกอนตามที่ราบเชิงเขา พื้นที่ป่าไม้ ตลอดจนจนแนวฝั่งและท้องน้ำของแหล่งน้ำต่าง ๆ อาทิ แม่น้ำ ชายทะเล มหาสมุทร ข้อเท็จจริงดังกล่าวสอดคล้องกับข้อความในตำรารัตนปริกาที่ระบุว่า ภูเขา แม่น้ำ ป่าไม้ และมหาสมุทร เป็นแหล่งกำเนิดอัณมณี แนวคิดทั้งสามประการที่กล่าวมาจึงแสดงให้เห็นว่า ตำนานกำเนิดอัณมณีในตำรารัตนปริกา มิใช่จินตนาการที่เพ้อฝัน หากแต่สอดคล้องและเทียบเคียงได้กับความรู้เรื่องการกำเนิดอัณมณีในทางอัณมณีวิทยาปัจจุบัน พร้อมกันนี้ก็ได้สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของอินเดียโบราณที่สามารถถ่ายทอดปฏิบัติการตามธรรมชาติที่แท้จริงของอัณมณีออกมาในรูปของเทพนิยายได้อย่างเหมาะสม

บทที่ 3

อัญมณีในตำรารัตนปริกษา

ตำรารัตนปริกษาทั้งสองฉบับเรียงลำดับการนำเสนอเนื้อหาอัญมณีวิทยาในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ เริ่มต้นด้วยสาเหตุการกำเนิด แหล่งกำเนิด คุณสมบัติ อานุภาพ การเจียรระไน การพิสูจน์ และการทดสอบอัญมณี ในรัตนปริกษา ข้อมูลทั้งหมดเริ่มจากฉันทบทที่ 1 ถึงบทที่ 252 อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นจนจบโดยไม่แบ่งตอน แต่ Finot ผู้แปลรัตนปริกษาเป็นภาษาฝรั่งเศสได้แบ่งข้อมูลเหล่านั้นออกเป็น 14 ตอน ตามชนิดของอัญมณีดังนี้

ฉันทบทที่ 1-51	เป็น	ตอนที่ 1	เรื่อง	เพชร
ฉันทบทที่ 52-107	เป็น	ตอนที่ 2	เรื่อง	ไข่มุก
ฉันทบทที่ 108-145	เป็น	ตอนที่ 3	เรื่อง	ทับทิม
ฉันทบทที่ 146-174	เป็น	ตอนที่ 4	เรื่อง	มรกต
ฉันทบทที่ 175-178	เป็น	ตอนที่ 5	เรื่อง	เศษะ
ฉันทบทที่ 179-197	เป็น	ตอนที่ 6	เรื่อง	ไพฑลิน
ฉันทบทที่ 198-209	เป็น	ตอนที่ 7	เรื่อง	ไพฑูรย์
ฉันทบทที่ 210-220	เป็น	ตอนที่ 8	เรื่อง	บุษราคัม
ฉันทบทที่ 221-230	เป็น	ตอนที่ 9	เรื่อง	กรรเกตนะ
ฉันทบทที่ 231-240	เป็น	ตอนที่ 10	เรื่อง	พลอยกฤษมะ
ฉันทบทที่ 241-242	เป็น	ตอนที่ 11	เรื่อง	โกเมน
ฉันทบทที่ 243-245	เป็น	ตอนที่ 12	เรื่อง	หินสีเลือด
ฉันทบทที่ 246-248	เป็น	ตอนที่ 13	เรื่อง	หินเขียวหนุมาน
ฉันทบทที่ 249-252	เป็น	ตอนที่ 14	เรื่อง	ประพาฬ

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าการแบ่งข้อมูลของ Finot ในบางตอนยังไม่ถูกต้องตามหัวข้อที่กำหนดไว้ โดยตอนที่ 1 เรื่องเพชร ประกอบด้วยเนื้อหาสองส่วน คือ การกำเนิดอัญมณีแต่ละชนิด และการตรวจสอบเพชร นอกจากนี้ ตอนที่ 8 เรื่องบุษราคัม ประกอบด้วยเนื้อหา 2 ส่วน คือ การตรวจสอบไพฑูรย์ และการตรวจสอบบุษราคัม ฉะนั้น ผู้วิจัยจะขอแก้ไขเพิ่มเติมเรื่องการแบ่งข้อมูลเพื่อให้ตรงตามความเป็นจริงดังนี้คือ

ฉันทบทที่ 1-15	เป็น	ตอนที่ 1	เรื่อง	กำเนิดอัญมณี
ฉันทบทที่ 16-51	เป็น	ตอนที่ 2	เรื่อง	เพชร
ฉันทบทที่ 52-107	เป็น	ตอนที่ 3	เรื่อง	ไข่มุก
ฉันทบทที่ 108-145	เป็น	ตอนที่ 4	เรื่อง	ทับทิม
ฉันทบทที่ 146-174	เป็น	ตอนที่ 5	เรื่อง	มรกต
ฉันทบทที่ 175-178	เป็น	ตอนที่ 6	เรื่อง	เศษะ
ฉันทบทที่ 179-197	เป็น	ตอนที่ 7	เรื่อง	ไพฑลิน

ฉันทบทที่ 198-215	เป็น	ตอนที่ 8	เรื่อง	ไพฑูรย์
ฉันทบทที่ 216-220	เป็น	ตอนที่ 9	เรื่อง	บุษราคัม
ฉันทบทที่ 221-230	เป็น	ตอนที่ 10	เรื่อง	กรรเกตนะ
ฉันทบทที่ 231-240	เป็น	ตอนที่ 11	เรื่อง	พลอยภิษมะ
ฉันทบทที่ 241-242	เป็น	ตอนที่ 12	เรื่อง	โกเมน
ฉันทบทที่ 243-245	เป็น	ตอนที่ 13	เรื่อง	หินสีเลือด
ฉันทบทที่ 246-248	เป็น	ตอนที่ 14	เรื่อง	หินเขียวหนุมาน
ฉันทบทที่ 249-252	เป็น	ตอนที่ 15	เรื่อง	ประพาฬ

สำหรับรัตนปริกษายาเยนั้น เป็นเรื่องแทรกอยู่ในกาณฑ์ที่หนึ่งของคัมภีร์ครุฑปุราณะ ในอัยยาเยที่ 68 ถึง 80 รวมทั้งสิ้น 13 อัยยาเย แต่ละอัยยาเยว่าด้วยอัญมณีแต่ละชนิด โดยเรียงตามลำดับดังนี้

อัยยาเยที่ 68	เรื่อง	เพชร
อัยยาเยที่ 69	เรื่อง	ไข่มุก
อัยยาเยที่ 70	เรื่อง	ทับทิม
อัยยาเยที่ 71	เรื่อง	มรกต
อัยยาเยที่ 72	เรื่อง	ไพฑูรย์
อัยยาเยที่ 73	เรื่อง	ไพฑูรย์
อัยยาเยที่ 74	เรื่อง	บุษราคัม
อัยยาเยที่ 75	เรื่อง	กรรเกตนะ
อัยยาเยที่ 76	เรื่อง	พลอยภิษมะ
อัยยาเยที่ 77	เรื่อง	โกเมน
อัยยาเยที่ 78	เรื่อง	หินสีเลือด
อัยยาเยที่ 79	เรื่อง	หินเขียวหนุมาน
อัยยาเยที่ 80	เรื่อง	ประพาฬ

มีข้อสังเกตว่า ในอัยยาเยที่ 68 ซึ่งประกอบด้วยฉันท 52 บทนั้น เรื่องการตรวจสอบเพชรอยู่ในฉันทบทที่ 15-52 ส่วนฉันทบทที่ 1-14 เป็นเรื่องการกำเนิดอัญมณีแต่ละชนิด เนื้อหาเรื่องกำเนิดอัญมณีได้อธิบายไว้แล้วในบทที่ 2 หัวข้อ 2.9 ฉะนั้น ในบทนี้จะกล่าวเฉพาะเนื้อหาของอัญมณีแต่ละชนิดเรียงลำดับหัวข้อตามตำรารัตนปริกษา

เนื้อหาของอัญมณีแต่ละชนิดมีลักษณะที่คล้ายกันประการหนึ่ง คือ คำอธิบายประกอบด้วยสาระสำคัญดังนี้คือ การกำเนิด แหล่งกำเนิด คุณสมบัติ การตรวจสอบและการทดสอบ อนุภาพ และการประเมินราคาอัญมณี อย่างไรก็ตาม ข้อมูลอัญมณีบางชนิดมีประเด็นอื่นเพิ่มเติมเข้ามา เช่น การเจียรไน การนำไปทำเป็นเครื่องประดับ การทำเทียม การปรับปรุงคุณภาพ รวมถึงการดูแล

รักษาอัญมณี รายละเอียดของอัญมณีแต่ละชนิดนั้น ผู้วิจัยจะอธิบายตามลำดับที่ปรากฏในตำรารัตนปริกษา

3.1 เพชร

เพชร ตรงกับคำภาษาสันสกฤตว่า *vajra* ซึ่งประกอบรูปจากธาตุ *vaj* ที่แปลว่า แข็ง แข็งแรง ลง *ra* ปัจจัย ความหมายแรกเป็นค่านาม पुलลิงค์และนปุงสกลิงค์ หมายถึง สิ่งที่แข็ง สิ่งที่ทรงพลัง ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของเพชรโดยตรงที่ว่า เพชรมีความแข็งที่สุดในบรรดาอัญมณีทุกชนิด ค่าความแข็งของเพชรเท่ากับ 10 ตามมาตราวัดระดับความแข็งของโมส์ ความหมายที่สองหมายถึง สายฟ้า ในคัมภีร์ฤคเวทระบุว่าสายฟ้าเป็นอาวุธที่พระอินทร์ใช้ปราบข้าศึกศัตรู กล่าวกันว่าทำจากกระดูกของฤๅษีทิจิจะ (*dadhīca*) หรือทิจิ (*dadhīci*) มีรูปเหมือนจักร แต่ในสมัยต่อมาถือว่ามีรูปเหมือนสายฟ้าที่ไขว้กันเป็นรูปกากบาท บางตำนานกล่าวว่าอาวุธของเหล่าเทพหรืออมนุษย์ก็มีรูปเป็นสายฟ้าไขว้กันอย่างสายฟ้าของพระอินทร์ด้วย บางตำนานก็กล่าวว่าอาวุธในลักษณะเดียวกันนี้ใช้ในการทำลายคำสาปหรือเวทมนตร์ นอกจากนี้ วัชระในความหมายที่สองยังหมายถึงสายฟ้าทั่ว ๆ ไป ความหมายต่อมาหมายถึงอัญมณีที่เรียกว่าเพชร ซึ่งถือกันว่ามีความแข็งเหมือนสายฟ้าที่เป็นอาวุธของพระอินทร์ ความหมายนี้ปรากฏในคัมภีร์ยชุคต่อมา คือ ในชิวีตพราหมณะ มานวธรรมศาสตร์ และมหาภารตะ (Monier-Williams, 2005, 913)

3.1.1 การกำเนิด

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า เพชรเกิดจากอนุภาคหรือเศษกระดูกของพลาสมาซึ่งร่วงลงสู่ดินแดนหลายแห่งในโลก และเชื่อกำเนิดเพชรในดินแดนแต่ละแห่งนั้นได้แปรสภาพเป็นเพชรที่มีรูปลักษณะต่าง ๆ กัน (BRP. 17; GP. 1.68.16) อันที่จริงแล้วตำนานนี้สามารถอธิบายได้ด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ ทั้งเศษกระดูกและเพชรล้วนเป็นอัญมูรูป²⁶ หนึ่งของธาตุคาร์บอน ปัจจัยที่ทำให้เพชรแตกต่างจากอัญมูรูปอื่น ๆ ของคาร์บอนก็คือลักษณะการกำเนิด เพชรเกิดจากธาตุคาร์บอนที่ถูกบีบอัดด้วยความร้อนและความกดดันสูงภายใต้ผิวโลก ในทางธรณีวิทยามีคำอธิบายว่า เพชรก่อตัวบริเวณชั้นแมนเทิล (mantle) หรือเนื้อโลกส่วนบน ซึ่งอยู่ลึกลงไปจากเปลือกโลกประมาณ 150-200 กิโลเมตร ในชั้นนี้มีหินแม่สองชนิด คือ เพริโดไทต์ (Peridotite) และเอโคลไจต์ (Eclogite) ซึ่งประกอบด้วยธาตุคาร์บอนที่มีความบริสุทธิ์คิดเป็นร้อยละ 99.99 เมื่อธาตุคาร์บอนภายในหินแม่ทั้งสองชนิดนี้ได้รับความร้อนสูงถึง 1,700-2,500 องศาเซลเซียส และความกดดันสูงถึง 70,000 กิโลกรัมต่อตารางเซนติเมตร ธาตุคาร์บอนก็จะเกิดการปรับโครงสร้าง กลายเป็นผลึกเพชรที่แข็งแกร่งอย่างยิ่งยวด และสามารถทนความร้อนได้ในระดับสูง

²⁶ พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (2546: 1350) อธิบายไว้ว่า “อัญมูรูป” หมายถึง ธาตุเดียวกันแต่มีสมบัติและรูปแบบต่างกัน เมื่อนำไปทำปฏิกิริยากับธาตุอื่นธาตุเดียวกัน จะให้ผลเป็นสารประกอบอันเดียวกัน เช่น ธาตุคาร์บอน มีอัญมูรูป คือ เพชร กับ แกรไฟต์ (Graphite) เมื่อนำอัญมูรูปทั้งสองนี้ไปเผาด้วยความร้อนสูงกับธาตุออกซิเจน จะได้แก๊สคาร์บอนไดออกไซด์เช่นเดียวกัน

กำเนิดของเพชรมีความสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ภูเขาไฟระเบิด ปรากฏการณ์นี้เริ่มจากการที่หินหนืดหรือแมกมา (magma) ซึ่งมีลักษณะเป็นของเหลวร้อนเดือดพล่านอยู่ภายใต้พื้นผิวโลก หินหนืดที่หลอมเหลวส่วนหนึ่งได้นำหินแม่เพริโดไทต์และเอโคลไจต์เคลื่อนตัวเข้าไปในรอยแตกของหินเปลือกโลกด้านบน การเคลื่อนตัวของชั้นหินทำให้ผลึกเพชรในหินแม่ทั้งสองชนิดได้เย็นตัวลงในหินภูเขาไฟชนิดที่เรียกว่า หินคิมเบอร์ไลต์ (Kimberlite) ในขณะที่เกิดภูเขาไฟระเบิดนั้นหินหนืดอีกส่วนหนึ่งได้เคลื่อนตัวขึ้นสู่พื้นผิวโลกอย่างรวดเร็วที่อัตรา 5-30 กิโลเมตรต่อชั่วโมง และอาจเพิ่มขึ้นเป็น 100-250 กิโลเมตรต่อชั่วโมง ที่อุณหภูมิประมาณ 1,000-1,200 องศาเซลเซียส หากเคลื่อนตัวช้ากว่านี้ผลึกเพชรจะถูกเผาไหม้เป็นจุน หรือกลายเป็นแกรไฟต์เพราะอยู่ในระดับอุณหภูมิที่สูงเกินไปส่วนผลึกเพชรที่ถูกพ่นออกมาจากปล่องภูเขาไฟพร้อมกับหินหนืดนั้น เมื่อเย็นตัวลงจะกลายเป็นลาวา ก่อให้เกิดปล่องคิมเบอร์ไลต์ซึ่งจะปรากฏขึ้นมาเมื่อเปลือกโลกเคลื่อนตัว ปล่องคิมเบอร์ไลต์เป็นช่องทางที่ภูเขาไฟเก่าแก่นำสินแร่เหลวขึ้นมาใกล้ผิวโลก สินแร่เหลวที่ว่านี้มีเพชรปะปนอยู่ด้วยความร้อน แร่ลม และฝุ่นค้อย ๆ กัดกร่อนหินภูเขาไฟไปที่ละน้อยเป็นเวลานานหลายร้อยปี ผลึกเพชรจะหลุดออกมา บ่อยครั้งที่เราพบเพชรอยู่ห่างไกลจากแหล่งกำเนิดภูเขาไฟมาก นั่นเป็นเพราะว่ากระแสน้ำได้พัดพาเพชรไปตกตะกอนอยู่ที่ก้นแม่น้ำ ในสภาพที่ปะปนอยู่กับกรวดทรายต่าง ๆ หรือไม่ก็ฝังตัวอยู่ตามชายหาดและริมขอบมหาสมุทร (ศักดิ์ ศิริพันธ์, 2548: 25-26; บรรจง เทียนทอง, 2550: ออนไลน์)

โดยสรุป ในทางวิทยาศาสตร์อธิบายว่า กำเนิดของเพชรเป็นผลมาจากการเคลื่อนไหวของเปลือกโลก การระเบิดของภูเขาไฟทำให้สินแร่ที่อยู่ภายใต้เปลือกโลกถูกดันปะทุขึ้นมาพื้นผิวโลก ต่อมาหินต้นกำเนิดเพชรเกิดการผุกร่อน แล้วถูกกระแสน้ำ ธารน้ำ พัดพาเพชรไปตกตะกอนปะปนกับกรวดทรายในก้นแม่น้ำ ตามชายฝั่งทะเล หรือชายฝั่งมหาสมุทร ทับถมกันเป็นเวลานานนับล้านปี

นอกจากนี้ ข้อความในตำรารัตนปริกษาที่ระบุว่า เพชรในดินแดนแต่ละแห่งบนโลกมีรูปลักษณ์ต่าง ๆ กันนั้นก็แสดงให้เห็นว่า สภาพภูมิประเทศเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อคุณสมบัติของเพชร

3.1.2 แหล่งกำเนิด

อินเดียเป็นแหล่งเพชรดั้งเดิมของโลก ทั้งยังเป็นศูนย์กลางการจำหน่ายและศูนย์กลางอุตสาหกรรมเพชรมาตั้งแต่อดีตอันไกลโพ้นยาวนานจนถึงช่วงต้นของศตวรรษที่ 18 ในช่วงเวลาดังกล่าวมีแหล่งการค้าสำคัญจากทางยุโรป เช่น เวนิส บรัสเซลส์ ลอนดอน เข้ามาติดต่อกับอินเดียอย่างต่อเนื่อง การใช้ประโยชน์จากเพชรมาแพร่หลายเมื่อศตวรรษที่ 15 สองร้อยปีต่อมา ความต้องการเพชรอินเดียเพิ่มสูงขึ้นมาก ปริมาณเพชรตามธรรมชาติในอินเดียจึงลดลงไปที่ละเล็กทีละน้อย เมื่อมีการค้นพบแหล่งเพชรในประเทศอื่น เช่น ที่ประเทศบราซิลในปี ค.ศ.1725 ที่ประเทศแอฟริกาใต้ในปี ค.ศ.1866 ที่ประเทศรัสเซียในปี ค.ศ.1945 แหล่งเพชรในอินเดียจึงเสื่อมโทรมลงเรื่อย ๆ จนไม่มีความสำคัญอีกต่อไป แต่ปัจจุบันรัฐบาลอินเดียได้เริ่มทำการสำรวจพื้นที่แหล่งเพชร

ในประเทศอินเดีย และหาทางฟื้นฟูแหล่งเพชรเหล่านั้นขึ้นอีกครั้ง (Council of Scientific & Industrial Research, 1952: 3: 44; Diamond Mines of the World: Golconda, 2012: Online; บรรจง เทียนทอง, เรื่องเดียวกัน)

ข้อเท็จจริงที่ว่าอินเดียเป็นแหล่งเพชรดั้งเดิมของโลกนั้น นักวิชาการต่างอ้างหลักฐาน คำอธิบายเรื่องเพชรในตำราอรรถศาสตร์ของเกาฏิลยะซึ่งเชื่อว่าแต่งขึ้นในสมัยก่อนคริสตกาล ในทางปฏิบัติ การค้นพบเพชรเป็นครั้งแรกที่ประเทศอินเดียเกิดขึ้นในช่วงอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ บริเวณแม่น้ำกฤษณาและแม่น้ำโคทาวารี ซึ่งปัจจุบันอยู่ในรัฐกอลคอนดา ที่จริงแล้วในเวลานั้นพวกชนพื้นเมืองตั้งใจจะหาแร่ทองคำ ทว่ากลับพบ “แร่ที่มีความแข็งและคงทน” (ศักดา ศิริพันธ์, 2548: 29, 32) ซึ่งแรชนิดนั้นก็คือเพชรนั่นเอง

แหล่งกำเนิดเพชรในตำรารัตนปริภาษามีแปดแหล่ง ตำรารัตนปริภาษาระบุชื่อ แหล่งกำเนิดเพชรตรงกันเจ็ดแหล่ง ได้แก่ ดินแดนแถบเทือกเขาหิมาลัย แคว้นมาตังคะ แคว้นสุราชฎร์ แคว้นปุมทระ แคว้นกลิงคะ แคว้นโกศล และบริเวณชายฝั่งแม่น้ำไวณยาหรือเวณวา สำหรับแหล่งเพชรอีกแหล่งหนึ่งที่ต่างกันนั้น รัตนปริภาษาระบุว่าเป็นดินแดนแถบเมืองสุรปาระ ในขณะที่รัตนปริภาษายะระบุว่าเป็นแถบแคว้นเสาวีระ (BRP. 18; GP. 1.68.17) รายละเอียดเกี่ยวกับแหล่งเพชรต่าง ๆ มีดังนี้

1) ดินแดนแถบเทือกเขาหิมาลัย (haima)

เทือกเขาหิมาลัยเกิดจากการชนกันระหว่างแผ่นเปลือกโลกสองแผ่น คือ แผ่นออสเตรเลียซึ่งเป็นที่ตั้งของประเทศอินเดีย กับแผ่นยูเรเชียซึ่งเป็นที่ตั้งของทวีปเอเชีย แรงกระแทก ระหว่างแผ่นเปลือกโลกทั้งสองส่งผลให้แผ่นเปลือกโลกที่มีความหนาแน่นสูงกว่ามุดตัวลงและ หลอมละลายในแมนเทิล ส่วนแผ่นเปลือกโลกที่มีความหนาแน่นน้อยกว่าจะถูกดันตัวให้สูงขึ้นมาก่อนให้เกิดเทือกเขาขนาดใหญ่ขึ้นบริเวณรอยต่อของแผ่นเปลือกโลกนั้น (ภูมิศาสตร์กายภาพ บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของเปลือกโลก: ออนไลน์) ตามหลักธรณีวิทยาแล้ว บริเวณที่มีรอยแยกระหว่างแผ่นเปลือกโลกมีโอกาสสูงที่จะเกิดภูเขาไฟระเบิด และการเกิดภูเขาไฟระเบิดนี้เองเป็นสาเหตุหนึ่งของ กระบวนการเกิดอัญมณีตามที่กล่าวมาแล้วตอนต้น อย่างไรก็ตาม Webster (1994: 21) กล่าวว่า การยืนยันข้อเท็จจริงในเรื่องแหล่งกำเนิดเพชรที่บริเวณเทือกเขาหิมาลัยยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ในปัจจุบัน

2) ดินแดนแถบแคว้นมาตังคะ (mātaṅga)

แคว้นมาตังคะคือพื้นที่ที่อยู่ระหว่างแม่น้ำกฤษณาและแม่น้ำโคทาวารี ซึ่งมีชื่อเรียกว่า เตลิงคะ (Telīṅga) และน่าจะหมายถึงเหมืองเพชรที่รัฐกอลคอนดา (Golconda) ทาง ตะวันออกของที่ราบสูงเดคคาน (Shastri, 1969: 326) ศักดา ศิริพันธ์ (2548: 29, 32) กล่าวว่า รัฐ กอลคอนดาในประเทศอินเดียเป็นเหมืองเพชรในยุคแรก ๆ ของโลก เพชรที่ขุดพบ ณ ที่นี้มีเกือบทุก ขนาด และมีราคาสูงด้วย อย่างไรก็ตาม Webster กล่าวว่า อันที่จริงแล้วรัฐกอลคอนดาไม่ใช่พื้นที่ เหมืองเพชรโดยตรง แต่น่าจะเป็นศูนย์รวมอัญมณีซึ่งเหมืองต่าง ๆ ในรัฐและตำบลใกล้เคียงส่งมา จำหน่าย (Webster, 1994: 20)

3) ดินแดนแถบแคว้นสุราษฏร์ (saurāṣṭra)

แคว้นสุราษฏร์เป็นแคว้นที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอินเดีย บริเวณคาบสมุทรกาฐิยาวาท (Kāthiāwād) ในคัมภีร์พุทธศาสนามีชื่อเมือง “สุรัฎฐะ” ซึ่งหมายถึงเมืองสุรัต (Surat) เมืองท่าค้าขายชายทะเลแห่งหนึ่งที่เจริญรุ่งเรืองในสมัยโบราณ Finot (1896: XXV) และ Biswas (1996: 1: 340) กล่าวสอดคล้องกันว่า เมื่อพิจารณาทำเลที่ตั้งแล้ว ดินแดนแถบแคว้นสุราษฏร์ไม่ใช่เหมืองเพชร แต่เป็นเมืองท่าส่งออกเพชร

4) ดินแดนแถบแคว้นปุนฑระ (paundra)

แคว้นปุนฑระเป็นแคว้นที่อยู่ทางด้านตะวันออกของอินเดีย ประกอบด้วยพื้นที่บริเวณชายฝั่งด้านตะวันออกของแม่น้ำโกสิ (Kosī) และเมืองดินาจปุร์ (Dinājpur) ในปัจจุบันครอบคลุมบริเวณตอนเหนือของรัฐเบงกอลและพื้นที่บางส่วนที่อยู่ใกล้เคียง (Bhattacharyya, 1991: 254) Finot (1896: XXVI) กล่าวว่าแท้จริงแล้วไม่พบว่ามีแหล่งเพชรในบริเวณดังกล่าว ฉะนั้น ดินแดนแถบแคว้นปุนฑระที่ตำรารัตนปริกษาระบุว่าเป็นแหล่งเพชร ก็น่าจะเป็นตลาดค้าเพชรด้วย

5) ดินแดนแถบแคว้นกสิงคะ (kāliṅga)

แคว้นกสิงคะเป็นดินแดนที่อยู่ทางตะวันออกของอินเดีย ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำโคทาวรีและแม่น้ำมทานที มีอาณาเขตตั้งแต่ตอนล่างของเมืองกฏกะ (Kataka) หรือจัตตัก (Cuttack) เมืองหลวงของรัฐโอริสสาในปัจจุบัน จรดชายแดนทางตอนเหนือของหมู่เกาะมัทราส หรือกล่าวอีกอย่างคือ เป็นดินแดนที่อยู่ตามแนวชายฝั่งโคโรมันเดล เหมืองเพชรของแคว้นกสิงคะมีอยู่หลายแห่ง ตัวอย่างเช่น แหล่งตะกอนน้ำพาของแม่น้ำมทานที (Mahānadī) ในตำบลสัมภัลปุระ (Sambhalpur) และพื้นที่ที่เป็นทรายในแม่น้ำโกเอล (Koel) เป็นต้น ทั้งสองแห่งนี้เป็นเหมืองที่อยู่ในรัฐโอริสสา (Dowson, 2000: 149; Shastri, 1969: 326)

6) ดินแดนแถบแคว้นโกศล (kausāla)

โกศลเป็นชื่อแคว้นโบราณแคว้นหนึ่งซึ่งมีอาณาเขตกว้างขวาง ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของอินเดีย ประกอบด้วยแคว้นต่าง ๆ มากมาย ซึ่งเมื่อรวมกันแล้วตรงกับแคว้นอูธ (Oudh) ในรัฐอุตตรประเทศของอินเดีย ในสมัยราชวงศ์คุปตะแคว้นโกศลเป็นดินแดนที่มีชื่อเสียงเรื่องการทำเหมืองเพชร จากการสำรวจแหล่งเพชรในดินแดนแถบเทือกเขาวินัยของ Brown & Dey พบแหล่งเพชรแหล่งหนึ่งกระจายตัวอยู่ในบริเวณพื้นที่ของเมืองบุนเดลคันด์ (Bundelkhand) รัฐมัธยประเทศ มีขนาดพื้นที่โดยประมาณกว้าง 10 ไมล์ ยาว 60 ไมล์ หรือกว้าง 16 กิโลเมตร ยาว 97 กิโลเมตร โดยประมาณ (Shastri, 1969: 326)

7) ดินแดนแถบเมืองสุรปาระ (sūrpāra)

สุรปาระเป็นชื่อของเมืองท่าแห่งหนึ่งซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าในอินเดียยุคโบราณ และเป็นเมืองหลวงของแคว้นสุนาปรันตะ หรือแคว้นอปรันตะตามคัมภีร์พุทธศาสนา เมืองสุรปาระอยู่ทางทิศตะวันตกของอินเดีย ปัจจุบันคือเมืองโสปาระ (Sopara) ในเขตธรรณะ (Thana district) รัฐมหาราษฏร์ (Shastri, 1969: 113; Singh, 1972: 313)

8) ดินแดนแถบแคว้นเสาวีระ (sauvīra)

ดินแดนแถบแคว้นเสาวีระเป็นแหล่งเพชรที่ปรากฏในรัตนปริกษายายะเท่านั้น แคว้นเสาวีระตั้งอยู่ระหว่างลุ่มแม่น้ำสินธุ (Indus) และแม่น้ำสรสวตี (Sarasvatī) ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ในคัมภีร์อินเดียบราณมักปรากฏชื่อสินธุและเสาวีระคู่กัน (sindhu-sauvīra) แสดงให้เห็นว่าในอดีตดินแดนทั้งสองนี้ถูกรวมเป็นหน่วยการปกครองเดียวกัน (Shastri, 1969: 99) ส่วน Banerji (1971: 499) ระบุว่า ดินแดนของแคว้นเสาวีระในสมัยโบราณครอบคลุมพื้นที่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของลุ่มแม่น้ำสินธุตอนล่าง รวมถึงเมืองมุลตาน (Multan) ในรัฐปัญจาบ

9) บริเวณชายฝั่งแม่น้ำไวณยา หรือเวณวา (BRP. vainyātata; GP. venvātata)

แม่น้ำไวณยาในรัตนปริกษา หรือแม่น้ำเวณวาในรัตนปริกษายายะ ก็คือ แม่น้ำเวณวา (Venā) ตามพจนานุกรมสันสกฤต (Monier-Williams, 2005: 1014; Finot, 1896: XXVI) ปัจจุบันแม่น้ำเวณามีชื่อว่า แม่น้ำไวน์คังคา (Wainganga) เป็นสาขาของแม่น้ำโคทาวรี อยู่ใกล้กับเมืองนาคปุระ (Nāgpur) นักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่า แหล่งเพชรบริเวณนี้น่าจะหมายถึงเหมืองเพชรแห่งหมู่บ้านไวราถ์ (Wairagadh) ที่มีชื่อเสียงมายาวนาน เหมืองเพชรแห่งนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเวณวา ต่อมาได้รับการขนานนามว่า วัชรากระ (Vajrākara) และวัชรคฤหะ (Vajragrha) (Shastri, 1969: 325)

3.1.3 คุณสมบัติ

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า เพชรที่มีคุณภาพสมบูรณ์แบบจะต้องเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติสำคัญคือ สี แสง รูปร่าง ความบริสุทธิ์ และน้ำหนัก กล่าวคือ สีของเพชรจะต้องงดงาม เป็นเลิศ แสงรัศมีเจิดจ้า รูปร่างของเพชรจะต้องเหมาะสมทุกด้านและมีเหลี่ยมคม เพชรจะต้องใสบริสุทธิ์ คือ แสงสามารถทะลุผ่านได้ อีกทั้งจะต้องสะอาดปราศจากตำหนิต่าง ๆ เช่น เส้นตรง จุดรอยเปื้อน รอยตีนกา รอยร้าว นอกจากนี้ควรมีน้ำหนักเบา เชื่อกันว่าเพชรที่มีคุณสมบัติครบถ้วนตามที่กล่าวมานี้จะมีหายเทพประทับอยู่ (BRP. 20, 32; GP. 1.68.19, 31)

1) สี

สีเป็นองค์ประกอบแรกที่ตาของมนุษย์สัมผัสได้ วัตถุที่มองเห็นว่ามีสีต่าง ๆ นั้นก็เนื่องมาจากการที่แสงตกกระทบวัตถุแล้วสะท้อนเข้าสู่ตาเรา การรับรู้สีทำให้มนุษย์สามารถจำแนกสิ่งต่าง ๆ ได้ ในทางอัญมณีวิทยา สีเป็นคุณสมบัติที่ทำให้อัญมณีมีความสวยงามประทับใจ ทั้งยังช่วยจำแนกความแตกต่างระหว่างอัญมณีแต่ละชนิดด้วย สำหรับอัญมณีบางชนิด เช่น เพชร สียังเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการกำหนดราคา โดยเพชรสีจะมีราคาสูงกว่าเพชรไร้สีเนื่องจากหาได้ยากกว่า

ตำรารัตนปริกษาให้ข้อมูลเรื่องเพชรสีที่พบในแหล่งกำเนิดแต่ละแหล่งตรงกันดังนี้ เพชรที่เกิดแถบแคว้นปูลนทระมีสีดำ เพชรแถบแคว้นมาตังคะมีสีเหลืองอ่อน เพชรแถบแคว้นกลิงคะมีสีสุกปลั่งเหมือนทองคำ เพชรที่เกิดแถบแคว้นสุราษฏร์ในรัตนปริกษาระบุว่ามีสีแดง ส่วนรัตนปริกษายายะระบุว่าไม่มีสีทองแดง เพชรแถบภูเขาคีมาลัยมีสีแดงอ่อน และเพชรบริเวณ

ชายฝั่งแม่น้ำแควนว่ามีสีขาวนวลเหมือนแสงจันทร์ ส่วนเพชรที่เกิดแถบแคววันโกศลนั้น ตำรา
 รัตน์ปริกษาทั้งสองฉบับระบุสีแตกต่างกันเล็กน้อย รัตน์ปริกษาระบุว่าเพชรแถบแคววันโกศลมีสี
 อย่างดอกจากจรัสสีทอง ในขณะที่รัตน์ปริกษายะระบุว่ามีสีเหลืองจ้ำ สำหรับแหล่งเพชรอีกสอง
 แหล่งซึ่งตำรารัตน์ปริกษาทั้งสองฉบับระบุไว้ไม่ตรงกันนั้น มีข้อสังเกตว่า สีของเพชรใน
 แหล่งกำเนิดทั้งสองมีสีใกล้เคียงกัน รัตน์ปริกษาระบุว่าเพชรในเมืองสุรปาระมีสีคล้ำเหมือนเมฆฝน
 รัตน์ปริกษายะระบุว่าเพชรแถบแคววันเสาวีระมีสีครามเหมือนบัวขาบและเมฆ (BRP. 19; GP.
 1.68.18) อาจกล่าวได้ว่า สีเป็นลักษณะเด่นของเพชรที่พบในแต่ละแหล่ง และสีต่าง ๆ ของเพชร
 ย่อมมีความหมายในการบ่งบอกให้ผู้ซื้อผู้ขายทราบว่าเป็นเพชรนั้นได้มาจากแหล่งใด

ก. วิธีการจำแนกสีของเพชรในเชิงสัญลักษณ์

ในคติของคนอินเดีย สีเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้แทนความคิด ความเชื่อ รวมไปถึง
 ความหมายแห่งชีวิตที่ตนพยายามแสวงหา (ประมวล เฟิงจันทร์, มปป.: ออนไลน์) ในกรณีของตำรา
 รัตน์ปริกษา การจำแนกสีของเพชรมีพื้นฐานมาจากแนวคิดเรื่องการนำสีมาสัมพันธ์กับความคิด
 ความเชื่อสองประการ คือ ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าและวรรณะทั้งสี่

แนวคิดเรื่องการนำสีมาเป็นสัญลักษณ์ของเทพเจ้าน่าจะมีต้นกำเนิดมาจาก
 ตำราการละครสันสกฤตที่เรียกว่า **นาฏยศาสตร์** ซึ่งเชื่อกันว่าภครตมุณีแต่งขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 1
 ในอัยยายะที่ 6 ของนาฏยศาสตร์ซึ่งอธิบายเรื่องทฤษฎีสันนั้น ได้กำหนดให้รสแต่ละรสมีสีและเทพเจ้า
 ประจำอยู่ โดยระบุว่า สีเขียวคือศฤงคารรส สีขาวคือหาสยรส สีเทาอย่างนกเขาคือกรุณรส สีแดง
 คือเราทรรส สีเหลืองอ่อนคือวีรรส สีดำคือภยานกรส สีนิลคือภีภัตสรส และสีเหลืองเข้ม
 คืออัทฤตสรส²⁷ จากนั้นนาฏยศาสตร์จึงระบุถึงเทพเจ้าประจำรสทั้งแปดดังนี้ พระวิษณุคือศฤงคารรส
 พระประมละ(อสูรผู้เป็นบริวารของพระศิวะ) คือหาสยรส พระรุทระ(พระศิวะปางดุร้าย) คือเราทรรส
 พระยมคือกรุณรส พระมหากาละ(พระศิวะปางทำลาย) คือภีภัตสรส พระกามเทพคือภยานกรส
 และพระอินทร์คือวีรรส²⁸ ในเมื่อรสแต่ละรสมีเทพเจ้าประจำอยู่ สีซึ่งเป็นตัวแทนของรสแต่ละรสนั้น
 จึงถือว่ามีเทพเจ้าประจำอยู่ด้วย แนวคิดเช่นนี้น่าจะเป็นต้นแบบให้แก่แนวคิดเรื่องสีกับเทพเจ้าใน
 ตำรารัตน์ปริกษาด้วย ตำรารัตน์ปริกษาระบุว่า ลักษณะพิเศษของเทพแต่ละองค์กำหนดจำแนกตามสี

²⁷ śyāmo bhavati śṛṅgāraḥ sito hāsyāḥ prakīrtitaḥ |

kapotaḥ karuṇāś caiva rakto raudraḥ prakīrtitaḥ || Nāṭyaś. 6.42 ||

gauro vīras tu vijñeyaḥ kṛṣṇāś caiva bhayānakaḥ |

nīlavarnaś tu bībhatsaḥ pitaś caivādbhutaḥ smṛtaḥ || Nāṭyaś. 6.43 ||

²⁸ śṛṅgāro viṣṇudevatyo hāsyāḥ pramathadaivataḥ |

raudro rudrādhidaivatyaḥ karuṇo yamadaivataḥ || Nāṭyaś. 6.44 ||

bībhatsasya mahākālaḥ kāmadevo bhayānakaḥ |

vīro mahendradevaḥ syād adbhuto brahmadaiivataḥ || Nāṭyaś. 6.45 ||

รัตนปริกษาให้เหตุผลว่า เนื่องจากสีเป็นตัวแทนคุณลักษณะพิเศษของเทพแต่ละองค์ ส่วนรัตนปริกษายายให้เหตุผลว่า สีเป็นสัญลักษณ์เครื่องประดับของทวยเทพแต่ละองค์ อย่างไรก็ตามตำรารัตนปริกษาได้กล่าวถึงสีซึ่งมีความสัมพันธ์กับเทพแต่ละองค์ดังนี้คือ สีขาวเป็นสัญลักษณ์ของพระวรุณ สีเหลืองเป็นสัญลักษณ์ของพระอินทร์ สีน้ำตาลแดงเป็นสัญลักษณ์ของพระอัคนี สีดำเป็นสัญลักษณ์ของพระยม สีทองแดงเป็นสัญลักษณ์ของพระมรุต ส่วนสีเขียวเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าในรัตนปริกษา และเป็นสัญลักษณ์ของพระวิษณุในรัตนปริกษายาย (RP. 21-22, GP. 1.68.20-21) เนื่องจากสีเป็นสัญลักษณ์ของเทพเจ้า เพชรซึ่งมีสีเดียวกับสีสัญลักษณ์ของเทพเจ้าจึงเป็นตัวแทนของเทพเจ้าองค์นั้น ๆ เช่นกัน และเกิดความเชื่อที่ว่า เพชรทุกสีจะมีเทพเจ้าสถิตอยู่ภายใน ในพหุหัตถ์สัทธิตาของวราหมิหิระระบุดัดเจนว่า เพชรที่มีสีเดียวกับสีสัญลักษณ์ของเทพเจ้าเป็นเพชรของเทพเจ้าองค์นั้น ๆ ด้วย สิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ คำอธิบายเรื่องเพชรของเทพเจ้าในพหุหัตถ์สัทธิตาไม่ได้กำหนดจากสีเพียงอย่างเดียว แต่ยังผนวกคุณสมบัติด้านรูปทรงด้วย²⁹ (Bhat, 1982: 739)

ส่วนแนวคิดเรื่องการนำสีมาเป็นสัญลักษณ์ของวรรณะทั้งสี่นั้นก็เริ่มปรากฏในตำรานาฏยศาสตร์เช่นกัน Kintaert กล่าวว่า แม่สีทั้งสี่ในนาฏยศาสตร์ ได้แก่ สีขาว แดง เหลือง และดำ ต่างมีความหมายเฉพาะตัว และเป็นสัญลักษณ์ของวรรณะทั้งสี่ดังนี้ สีขาว หมายถึง ความบริสุทธิ์และการศึกษาหาความรู้ เป็นสัญลักษณ์ของวรรณะพราหมณ์ สีแดง หมายถึง พลังและความแข็งแกร่ง เป็นสัญลักษณ์ของวรรณะกษัตริย์ สีเหลือง หมายถึง ทรัพย์สิน ความมั่งคั่ง เป็นสัญลักษณ์ของวรรณะแพศย์ สีน้ำเงินเข้มหรือสีดำ หมายถึง คนที่ไม่ใช่ชาวอารยัน เป็นสัญลักษณ์ของวรรณะศูทร นอกจากนี้สีทั้งสี่ยังมีลำดับความสำคัญลดหลั่นกันลงมาตามระดับความสำคัญแห่งวรรณะของคนด้วย (Ghosh, 1951-1961: 1: 25 cited in Kintaert, 2005: 260) ความคิดเรื่องสีประจำวรรณะมีผลในทางปฏิบัติที่สะท้อนให้เห็นในวรรณคดีหลายเรื่อง เช่น ตำรานาฏยศาสตร์ระบุสีที่ใช้แต่งหน้านักแสดงตามวรรณะของตัวละคร ถ้าตัวละครเป็นวรรณะพราหมณ์และกษัตริย์จะแต่งหน้าด้วยสีอ่อน แต่ถ้าเป็นวรรณะแพศย์และศูทรจะแต่งหน้าด้วยสีเข้ม (Kintaert, *ibid.*) พหุหัตถ์สัทธิตาระบุว่า รัศมีของพระอาทิตย์ทั้งสี่สี ได้แก่ ขาว แดง เหลือง ดำ มีผลทำลายวรรณะทั้งสี่ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร ตามลำดับ (Shastri, 1963: 192-193) นอกจากนี้ก็ยังมีข้อความระบุถึงการกำหนดเพชรสีตามวรรณะเช่นเดียวกับตำรารัตนปริกษา Biswas กล่าวว่า การจำแนกเพชรตามระบบวรรณะปรากฏเป็นครั้งแรกในวรรณคดีมหิพเรื่อง ศิลปปติกรัม โดยอธิบายว่า เพชรของพราหมณ์มีสีขาวและเหลืองอ่อน เพชรของกษัตริย์มีสีแดง เพชรของแพศย์มีสีเหลืองเข้มและสีหมอก เพชรของศูทรมีสีดำ หรือเป็นเพชรที่ไม่บริสุทธิ์ (Biswas, 1996: 76) สำหรับรายละเอียดเรื่องเพชรสี

²⁹ aindram ṣaḍaśri śuklam yāmyam sarpāsyarūpam asitam ca |
kadalīkāṇḍanikāśam vaiṣṇavam iti sarvasamsthānam || VarBrS. 80.8 ||
vāruṇam abalāguhyopamaṃ bhavet karṇikārapuṣpanibham |
śṛṅgātakasamsthānam vyāghrākṣinibham ca hautabhujam || VarBrS. 80.9 ||

ประจำวรรณะนั้น ตำรารัตนปริกษาระบุไว้ดังนี้ เพชรของพราหมณ์มีสีขาวสะอาดบริสุทธิ์ดังเปลือก หอยสังข์ ดอกบัวขาว และแก้วผลึก เพชรของกษัตริย์มีสีน้ำตาลแดงสุกใสอย่างตากระต่าย เพชรของ แพศย์มีสีคล้ายใบตองอ่อน และเพชรของศูทรมีสีสว่างวาวเหมือนดาบที่ขัดจนขึ้นเงา จะเห็นได้ว่าสี ของเพชรเกือบทั้งหมดตรงตามสีประจำวรรณะ ยกเว้นวรรณะแพศย์ที่กำหนดให้สัมพันธ์กับเพชรสี เขียว ไม่ใช่สีเหลืองที่เป็นสีประจำวรรณะ ส่วนเพชรของกษัตริย์มีความพิเศษกว่าวรรณะอื่น ๆ เพราะกำหนดให้มีสีที่เหมาะสมทั้งหมดสามสี ได้แก่ สีน้ำตาลอย่างตาของกระต่าย สีแดงอย่าง ดอกชบาและกิ่งปะการัง รวมทั้งสีเหลืองแสดคล้ายน้ำมัน (RP. 23-24 ; GP. 1.68.22-23) นอกจากนี้การกำหนดเพชรสีประจำวรรณะยังมีผลต่อการเลือกใช้เพชรด้วย โดยมีข้อกำหนดเคร่งครัด ว่า การใช้เพชรจะต้องสัมพันธ์กับระบบวรรณะ กล่าวคือ ต้องเลือกเพชรให้สัมพันธ์กับวรรณะของตน มิฉะนั้นจะประสบวิบัติในทำนองเดียวกับการแต่งงานข้ามวรรณะ ตามคติที่ว่าสิ่งที่มีค่าสูงส่งย่อมลด คุณค่าลง หรือหมดคุณค่าได้เมื่อมารวมกับสิ่งที่ด้อยค่ากว่า (RP. 26, GP. 1.68.25) แต่สำหรับ พระราชาซึ่งได้รับการยกย่องว่ามีอำนาจสูงสุดเหนือทุกวรรณะแล้วเรื่องนี้เป็นข้อยกเว้น พระราชา ย่อมสามารถเลือกใช้เพชรทุกสีได้ตามความต้องการ (RP. 25, GP. 1.68.24)

ข. สาเหตุการเกิดสี

คนทั่วไปมักเข้าใจว่าเพชรจะต้องเป็นอัญมณีที่ปราศจากสีเท่านั้น แท้จริงแล้ว เพชรตามธรรมชาติมีได้หลายสี ตั้งแต่ไม่มีสีไปจนถึงสีต่าง ๆ ได้แก่ เหลือง น้ำตาล เขียว น้ำเงิน แดง ชมพู และดำ สาเหตุการเกิดสีในเพชรอาจอนุมานได้จากข้อความในตำรารัตนปริกษาที่ระบุถึงเพชรสี ในแหล่งกำเนิดแต่ละแหล่ง (BRP. 19; GP. 1.68.18) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า สภาพภูมิประเทศของ แหล่งกำเนิดเพชรที่แตกต่างกัน เป็นปัจจัยที่ทำให้เพชรจากแหล่งกำเนิดแต่ละแหล่งมีสีต่างกันด้วย

ดังที่ได้กล่าวมาในเรื่องการกำเนิดเพชรทางวิทยาศาสตร์ว่า เพชร เกิดจากการรวมตัวของธาตุคาร์บอนใต้เปลือกโลก ซึ่งเป็นไปได้ว่าในขณะที่เพชรก่อผลึกอยู่นั้นอาจมี แร่ธาตุอื่นในชั้นเนื้อโลกเข้ามาปะปนในโครงสร้างผลึกได้ เพชรไร้สีประกอบด้วยธาตุคาร์บอนเพียง อย่างเดียว และมีโครงสร้างผลึกที่สมบูรณ์ ส่วนเพชรที่มีสีเข้มดังตามธรรมชาติที่เรียกกันว่า “เพชรสีแฟนซี” นั้น เกิดจากการที่เพชรมีธาตุมลทิน คือ ธาตุอื่นที่ไม่ใช่องค์ประกอบหลัก เข้าไป ปะปนอยู่ในโครงสร้างผลึก หรือเกิดความผิดปกติในโครงสร้างผลึกเพชรด้วยปัจจัยบางประการ สีใน เพชรอาจเนื่องมาจากปัจจัยข้อใดข้อหนึ่งหรือทั้งสองข้อรวมกันก็ได้ ปัจจัยเหล่านั้นส่งผลให้ เกิดการดูดกลืนคลื่นแสงสีบางแสงสีในสเปกตรัมไว้ เราจึงมองเห็นสีที่ไม่ถูกดูดกลืน (ศักดิ์ ศิริพันธ์, 2548 : 92) ธาตุมลทินในเนื้อเพชรที่สำคัญ คือ ธาตุไนโตรเจน (N_2) ซึ่งทำให้เพชรมีสีออกเหลือง ส้ม ไปจนถึงน้ำตาล ลักษณะสียังสามารถแตกต่างกันไปได้อีก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปริมาณธาตุไนโตรเจน และลักษณะการรวมตัวกันของอะตอมไนโตรเจนในโครงสร้างผลึก ตัวอย่างเช่น หากเพชรมีอะตอม ของไนโตรเจนปะปนในปริมาณน้อยและกระจายตัวทั่วโครงสร้างของผลึก เพชรจะดูดกลืนแสงช่วง กลุ่มสีน้ำเงินไว้แล้วส่งแสงสีเหลืองออกมา ถ้าปริมาณไนโตรเจนมีมากขึ้นเพชรจะมีสีเหลืองอมเขียว (บรรจง เทียนทอง, เรื่องเดียวกัน)

ธาตุมลทินชนิดอื่นที่เมื่ออยู่ในโครงสร้างผลึกแล้วจะทำให้เพชรมีสีได้ ตัวอย่างเช่น ธาตุโบรอนทำให้เพชรมีสีน้ำเงิน ธาตุไฮโดรเจนทำให้เพชรมีสีม่วง มลทินธาตุคาร์บอน หรือ จุดคาร์บอน ทำให้เพชรมีสีดำ ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่ส่งผลให้เกิดสีในเพชรได้ ตัวอย่างเช่น โครงสร้างผลึกที่ผิดปกติเนื่องจากได้รับอุณหภูมิสูงเกินไปและมีแรงกดดันมากระทำต่อผลึกทุกทิศทาง ทำให้เพชรมีสีชมพู และการที่เพชรเกิดใกล้กับสารกัมมันตภาพรังสีในธรรมชาติ เช่น ยูเรเนียม ทำให้เพชรมีสีเขียว เป็นต้น ในส่วนของการกำหนดมูลค่า ปัจจุบันถือกันว่าเพชรที่ใสบริสุทธิ์และปราศจาก มลทินต่าง ๆ เป็นเพชรที่หายาก เพชรในลักษณะเช่นนี้จึงมีราคาสูง หากมีสีออกเหลืองไปจนถึง น้ำตาลราคาจะต่ำลงตามลำดับ อย่างไรก็ตาม เพชรสีตามธรรมชาติเป็นสิ่งที่หายากยิ่งกว่า แม้จะ ออกสีเพียงเล็กน้อย แต่ก็ยังมีราคาสูงกว่าเพชรไร้สี (บรรจง เทียนทอง, เรื่องเดียวกัน)

2) แสง

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า เพชรที่หาได้ยากในโลก “มีรัศมีแวววาวกระจายไปรอบ ทิศทางในท้องฟ้า ประหนึ่งสายฟ้าของพระอินทร์” (BRP. 32; GP. 1.68.31) ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ความงามของเพชรมิได้เกิดจากสีเพียงประการเดียว แต่ยังเกิดจากคุณสมบัติทางแสงบางประการ ในทางอัญมณีวิทยาแบ่งคุณสมบัติทางแสงของอัญมณีออกเป็นสองลักษณะ คือ คุณสมบัติทางแสงที่เกิดจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอกคือแสงที่มาจากกระทบเพชร ซึ่งอธิบายตาม หลักการการเกิดแสงได้ว่า เมื่อมีแสงจากภายนอกส่องเข้าไปในเพชร แสงส่วนหนึ่งจะสะท้อนจากผิว เพชรกลับขึ้นสู่ด้านบน แต่แสงอีกส่วนหนึ่งเมื่อเดินทางเข้าไปในเพชรแล้วจะถูกบังคับให้เปลี่ยน ทิศทาง อีกทั้งมีความเร็วที่ลดลงด้วย ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า การหักเหแสง³⁰ สำหรับเพชรที่ถือว่า มีความงามนั้น รัศมีที่หักเหภายในเพชรจะสะท้อนกลับขึ้นสู่ผิวเพชรด้านบนทั้งหมด การสะท้อน กลับทั้งหมดของแสงทำให้เกิดประกายวาว ทั้งนี้จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับเหลี่ยมมุมเป็นสำคัญ หาก เพชรใดมีเหลี่ยมมุมที่ไม่มีความคมชัดและมีสัดส่วนไม่เหมาะสม แสงจะไม่สะท้อนกลับขึ้นข้างบน แต่ จะสะท้อนออกด้านข้าง หรือไม่ก็สะท้อนลงด้านล่างของเพชร

ธรรมชาติของแสงที่ตาของมนุษย์เห็นเป็นสีขาวย่อมประกอบด้วยรังสีทั้งหมด เจ็ดสี ที่เรียกว่า สีรุ้ง รังสีแต่ละรังสีล้วนมีดัชนีหักเหแสงและความยาวคลื่นแตกต่างกัน ฉะนั้น เมื่อ แสงขาวจากภายนอกส่องเข้าไปในเพชร แสงจะกระจายออกเป็นรังสีต่าง ๆ เจ็ดสี แล้วทำมุมหักเหใน เพชรแตกต่างกันเล็กน้อย โดยปกติแล้วรังสีสีม่วงหักเหมามากที่สุด ส่วนรังสีสีแดงหักเหน้อยที่สุด เมื่อ เกิดการหักเหแสงแล้ว รังสีทุกรังสีจะสะท้อนกลับสู่ด้านบนเช่นเดียวกับที่กล่าวมา สีที่ตามองเห็นจะ เป็นชุดของสีรุ้ง ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า การกระจายแสงสี³¹ หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า ไฟ ซึ่งจะเห็นได้

³⁰ ค่าดัชนีหักเหแสงคำนวณจากอัตราส่วนระหว่างความเร็วของแสงในอากาศต่อความเร็วของแสง ในวัตถุ สำหรับอัญมณีนั้นสามารถตรวจสอบได้ด้วยเครื่องรีแฟรกโทมิเตอร์ (Refractometer) ค่าดัชนีหักเหแสงของเพชรโดยทั่วไปเท่ากับ 2.417 (Webster, 1994: 59)

³¹ ค่าของการกระจายแสงสีในเพชรคำนวณจากผลต่างระหว่างค่าดัชนีหักเหแสงของรังสีสีม่วง และสีแดง เพชรมีค่าการกระจายแสงเท่ากับ 0.044 (ibid.)

ชัดเจนที่สุดในเพชรไร้สี เนื่องจากเพชรไร้สีมีลักษณะโปร่งใส ทว่าเพชรสีก็สามารถเห็นการกระจายแสงสีได้เช่นกัน หากนำไปเจียรระไนให้ได้สัดส่วนที่เหมาะสม

สำหรับคุณสมบัติทางแสงที่เกิดจากปัจจัยภายในก็คือ *ความวาว* ซึ่งหมายถึงการที่มีแสงสะท้อนจากผิวด้านนอกของเพชร เพชรที่มีความวาวสูงคือเพชรที่มีสภาพผิวเรียบเป็นมัน ถ้าเพชรนั้นมีผิวไม่เรียบหากนำไปขัดมันก็จะมี ความแวววาวยิ่งขึ้น

3) รูปทรง

ตำรารัตนปริกษากล่าวถึงรูปทรงของเพชรว่า *เพชรย่อมประกอบด้วยมุม 6 มุม ด้าน 8 ด้าน และขอบ 12 ขอบ แต่ละขอบจะต้องแหลมคมและยาวเท่ากัน* (BRP. 31; GP. 1.68.30) ซึ่งในทางวิทยาศาสตร์เองก็อธิบายตรงกันว่า เพชรที่เกิดตามธรรมชาติส่วนใหญ่จะเป็นทรง 8 หน้า เหมือนลักษณะของพีระมิดฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสสองอันซึ่งมีฐานประกบกัน มีมุม 6 มุม และมีขอบ 12 ขอบ อย่างไรก็ตาม อาจพบเพชรธรรมชาติในรูปทรงผลึกแบบอื่นด้วย เช่น ทรง 12 หน้า ซึ่งประกอบด้วยมุม 14 มุม และขอบ 24 ขอบ, ทรงสี่เหลี่ยมลูกบาศก์ซึ่งประกอบด้วยมุม 8 มุม และขอบ 12 ขอบ, ผลึกบอรัต (Bort) ซึ่งเป็นรูปทรงที่ไม่แน่นอนและทรงกลม มีเส้นรอบนอกแนวเรียบ สีผลึกมีทั้งที่เป็นสีดำและสีเทา เป็นต้น คุณสมบัติด้านรูปทรงในที่นี้ไม่ถือว่าสำคัญนักเมื่อเทียบกับคุณสมบัติทางสีและแสงของอัญมณี อาจเป็นเพราะความคิดที่ว่า อัญมณีหากไม่มีเหลี่ยมมุมที่คมชัดหรือรูปทรงที่สมส่วนแล้ว ก็สามารถปรับปรุงให้ดีขึ้นได้ด้วยการเจียรระไนให้ได้สัดส่วนที่เหมาะสม

4) ความบริสุทธิ์

ความบริสุทธิ์ของเพชร หมายถึง เพชรที่ดีจะต้องใสสะอาด ปราศจากตำหนิทั้งปวงที่จะทำลายเพชรให้เสื่อมคุณค่า อันที่จริงร่องรอยหรือตำหนิเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติอยู่แล้วในระหว่างที่เพชรกำลังตกผลึก ถือเป็นเครื่องหมายที่ธรรมชาติรังสรรค์ขึ้นมาซึ่งอาจใช้แสดงเอกลักษณ์ของเพชรเม็ดนั้น ๆ ได้ จึงอาจกล่าวได้ว่า ตำหนิในเพชรเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก สอดคล้องกับที่ตำรารัตนปริกษาระบุว่า *เพชรที่ปราศจากตำหนิหาได้ยากในโลกนี้* (BRP. 32; GP. 1.68.31)

ความใสสะอาดของเพชรขึ้นอยู่กับระดับการปราศจากตำหนิหรือมลทินทั้งภายในและภายนอก อันจะทำให้แสงสามารถเดินทางผ่านเนื้อเพชรได้โดยสะดวก ในทางอัญมณีวิทยา ร่องรอยหรือตำหนิของเพชรจำแนกเป็นสองประเภทใหญ่ คือ

(1) มลทินภายใน

มลทินภายในเป็นลักษณะที่เหมือนมีสิ่งแปลกปลอมแทรกอยู่ในเนื้ออัญมณี หรืออาจเกิดจากการมีโครงสร้างภายในที่ผิดแปลกไปบางประการ มลทินมีหลายชนิดด้วยกัน เช่น **มลทินผลึก** ในลักษณะต่าง ๆ เป็นต้นว่า ผลึกเดี่ยว ผลึกกลุ่ม มลทินของแข็ง มลทินที่ปรากฏคล้ายเมฆ มลทินรูปคล้ายปลายเข็ม **แนวแตกเรียบ** ซึ่งจะขนานไปกับทิศทางการจัดเรียงตัวของอะตอมคาร์บอน

รอยแยก ไม่ว่าจะเป็รรอยแยกขนนกหรือรอยแยกตามขอบ **ปรากฏการณ์ทางโครงสร้าง** เช่น ร่องรอยการเติบโตของผลึกเป็นเส้นสีน้ำตาล (ศักดิ์ ศิริพันธ์, 2548: 73)

(2) ตำหนิภายนอก

ตำหนิภายนอกเป็นลักษณะบกพร่องที่ปรากฏแก่พื้นผิวหรือรูปลักษณ์ภายนอกของอัญมณี ตำหนิชนิดนี้อาจเกิดขึ้นได้จากการหลงลืมหรือเลินเล่อในระหว่างการเจียรไนและขัดเพชร และไม่มีผลกระทบต่อความใสสะอาดของเพชรแต่อย่างใด ตำหนิภายนอกที่พบได้มีหลายลักษณะ เช่น รอยบิ่นและรอยข่วนเล็ก ๆ ร่องรอยการขัดเงา ความหยาบที่ปรากฏขึ้นบริเวณขอบและมุมเพชร รอยแยกและรอยไหม้ที่ขอบเพชร เหลี่ยมแซมและรอยผิวผลึกเพชรที่ค้างอยู่ ร่องรอยการเติบโตของผลึกแฝด เส้นตรง หรือแม้แต่องรอยจากผลึกบริเวณผิวที่ถูกเจียรไนหลุดออกไป เป็นต้น (ศักดิ์ ศิริพันธ์, หน้าเดียวกัน)

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ลักษณะตำหนิของเพชรที่พบได้มีทั้งที่เกิดภายในและภายนอก ตำหนิภายในคือตำหนิเรื่องสี ได้แก่ การที่เพชรมีหลายสีผสมอยู่ในเม็ดเดียวกัน สีกระดำกระด่างที่เป็รตรงใจกลางเพชร รวมไปถึงสีแดงเป็นจุดในเนื้อเพชร ส่วนตำหนิภายนอกกล่าวถึงเฉพาะที่เกิดกับเหลี่ยมมุม ไม่ว่าจะเป็รรอยแตกหรือรอยร้าวจากสาเหตุใด ๆ ก็ตาม รวมไปถึงรอยร้าวเนื่องจากถูกสะเก็ดไฟ ตำหนิทุกประเภทที่กล่าวมาเป็รสิ่งพึงหลีกเลี่ยง ทางที่ดีไม่ควรนำเพชรนั้นมาครอบครองหรือสวมใส่ เพราะมีความเชื่อว่าเพชรที่มีตำหนิจะนำความหายนะมาสู่เจ้าของ เพชรที่มีคุณสมบัติดีพร้อมทุกประการแต่หากตรงเหลี่ยมมุมมีรอยแตกร้าว หรือใจกลางเพชรเป็รรอยต่างด้วยสีใดก็ตามอันทำให้เพชรมีสีไม่สม่ำเสมอทั่วกัน เพชรนั้นจะหมดสิ้นพลังอำนาจด้านบวก ความเป็นสิริมงคลก็จะไม่เกิดขึ้นแก่เจ้าของ หากในเพชรนั้นมีจุดสีแดงหรือสีเลือดอยู่จะทำให้ผู้ครอบครองเสียชีวิตได้ (BRP. 28-30; GP. 1.68.27-29)

ในทางอัญมณีวิทยาระบุว่า ตำหนิในเพชรมีหลายขนาด บางชนิดสามารถเห็นด้วยตาเปล่า แต่บางชนิดก็เล็กมากจนไม่สามารถมองเห็นได้แม้ใช้เลนส์กำลังขยาย 10 เท่า ถึงแม้ตำหนิจะเป็นธรรมชาติของเพชร แต่ตำหนิก็ทำให้เพชรสูญเสียความงาม ฉะนั้น เมื่อนำไปจำหน่ายจึงได้ราคาน้อย ตำรารัตนปริกษาระบุว่า เพชรที่มีตำหนิขนาดเล็ก คือ มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า จะมีราคาเพียง 1 ใน 10 ของราคาเต็ม แต่หากมีตำหนิขนาดใหญ่ คือ มองเห็นชัดเจนด้วยตาเปล่า เพชรนั้นจะมีราคาไม่ถึง 1 ใน 100 ของราคาเต็ม นอกจากนี้ หากนำเพชรที่มีตำหนิชัดเจนไปล้อมอัญมณีอื่น ๆ ที่ฝังอยู่ในเครื่องประดับก็จะทำให้เครื่องประดับชิ้นนั้นมีราคาน้อย หรือถ้าเพชรนั้นเกิดตำหนิขึ้นตอนที่นำไปทำเครื่องประดับแล้ว เครื่องประดับนั้นก็จะมีราคาน้อยเช่นกัน (BRP. 41-44; GP. 1.68.39-42)

5) น้ำหนัก

คุณสมบัติอีกประการหนึ่งคือ น้ำหนัก ตำรารัตนปริกษาระบุว่า เพชรลูกขนาดเล็ก น้ำหนักเบา มีคุณสมบัติที่ดีพร้อมทุกประการ จะมีทวยเทพประทับอยู่ (BRP. 20; GP. 1.68.19) เพชรที่มีคุณสมบัติดีเลิศและมีน้ำหนักเบาเป็รเพชรที่น่าปรารถนา (BRP. 39; GP.

1.68.38) และน้ำหนักในเพชรไม่ได้เป็นปัจจัยที่ทำให้เพชรมีราคาสูง (BRP. 40; GP. 1.68.47) กล่าวโดยสรุปคือ เพชรที่ดีควรมีน้ำหนักเบาและลอยน้ำได้ แนวคิดดังกล่าวมีคำอธิบายในคัมภีร์ชั้นหลัง Sarma ได้อธิบายไว้ในหนังสือแปลตำรารัตนปริกษาภาษาปรากฏชื่อ รมณปริกษา ของรัฐกฤษ เผลวว่า คุณสมบัติของเพชรในเรื่องความเบาและการลอยน้ำได้เกี่ยวข้องกับความถ่วงจำเพาะของเพชร ฉันทับทที่ 33 ในรมณปริกษาทำให้ทราบว่า ค่าความถ่วงจำเพาะมีผลต่อพิคัราคาเพชร โดยในรมณปริกษากำหนดเพชรเม็ดหนึ่งที่มีคุณสมบัติดีเลิศ และปราศจากตำหนิให้เป็นมาตรฐาน เพชรในคุณลักษณะเดียวกันนี้ ถ้าน้ำหนักมากกว่าและมวลน้อยกว่ามาตรฐาน เพชรนั้นจะมีราคาต่ำกว่ามาตรฐาน ถ้าน้ำหนักน้อยกว่าและมวลมากกว่ามาตรฐาน เพชรนั้นจะมีราคาสูงกว่ามาตรฐาน แต่ถ้ามีน้ำหนักและมวลเท่ากับมาตรฐาน เพชรนั้นจะมีราคาเท่ากับมาตรฐาน นอกจากนี้ Sarma ก็ได้ยกข้อความตอนหนึ่งจากอศัสมิตะมาอธิบายเสริมว่า ในอศัสมิตะกำหนดเพชรที่มีมวลเท่ากับข้าวบาร์เลย์ และมีน้ำหนักเท่ากับ 1 ตันฑุละ เป็นมาตรฐาน เพชรที่มีมวลเท่ากับมาตรฐาน ถ้าน้ำหนักลดลง 1 ใน 4 ส่วนของตันฑุละ ราคาจะสูงกว่ามาตรฐาน 18 เท่า ถ้าน้ำหนักลดลงครึ่งหนึ่งของตันฑุละ ราคาจะสูงกว่ามาตรฐาน 36 เท่า ถ้าน้ำหนักลดลง 3 ใน 4 ส่วนของตันฑุละ เพชรนั้นจะลอยน้ำได้ และมีราคาสูงกว่ามาตรฐาน 72 เท่า แต่ถ้ามีน้ำหนักเพิ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่งของตันฑุละ ราคาจะลดลงเหลือครึ่งหนึ่งของราคามาตรฐาน

ในขณะที่ตำรารัตนปริกษาระบุว่า น้ำหนักไม่ได้เป็นสาเหตุที่ทำให้เพชรมีราคาสูง แต่ตำรารัตนปริกษากลับกำหนดพิคัราคาเพชรซึ่งเพิ่มขึ้นตามน้ำหนัก (BRP. 36-37; GP. 1.68.35-36) ในความเห็นของผู้วิจัย คำอธิบายที่ดูเหมือนขัดแย้งกันควรจะแยกพิจารณาเป็นสองประเด็นดังนี้คือ เพชรที่ลอยน้ำได้จะไม่คำนวณราคาตามน้ำหนักที่เพิ่มขึ้นเพราะเป็นเพชรเม็ดเล็ก ส่วนเพชรที่กำหนดให้คำนวณราคาตามน้ำหนักที่เพิ่มขึ้นนั้นคือเพชรเม็ดใหญ่

อนึ่ง วิธีการพิสูจน์เพชรด้วยการลอยน้ำตามตำรารัตนปริกษาสัมพันธ์กับวิธีการหาค่าความถ่วงจำเพาะของเพชรในทางวิทยาศาสตร์ โดยมีหลักการอยู่ว่า "ปริมาตรของวัตถุ ส่วนที่จมลงในน้ำย่อมเท่ากับปริมาตรของน้ำที่ถูกแทนที่ด้วยวัตถุ" (สำนักหอสมุดและศูนย์สารสนเทศวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, 2553: ออนไลน์) ค่าความถ่วงจำเพาะไม่มีหน่วยวัดเพราะเป็นค่าเชิงเปรียบเทียบ โดยคำนวณจากอัตราส่วนระหว่างน้ำหนักของวัตถุกับน้ำหนักของน้ำที่มีปริมาตรเท่ากัน ค่าความถ่วงจำเพาะช่วยในการตรวจจำแนกชนิดของอัญมณีได้ โดยเฉพาะที่ไม่ได้อยู่ในตัวเรือน เพราะอัญมณีแต่ละชนิดมักมีค่าความถ่วงจำเพาะที่ค่อนข้างคงที่ ค่าความถ่วงจำเพาะของเพชรตามมาตรฐานอยู่ที่ 3.52 (กรมทรัพยากรธรณี, ม.ป.ป.: ออนไลน์) หมายความว่า เมื่อนำเพชรไปชั่งในน้ำ เพชรจะมีน้ำหนักมากกว่าน้ำประมาณสี่เท่า คำกล่าวในตำรารัตนปริกษาที่ว่าเพชรที่ดีจะลอยน้ำได้นั้นอาจดูเหมือนไม่สัมพันธ์กับหลักการข้อนี้ ทว่าในทางอัญมณีวิทยาก็ได้ระบุเพิ่มเติมว่า เพชรที่มีขนาดเล็กมาก ๆ จะลอยน้ำได้ และเพชรเม็ดเล็ก ๆ เหล่านั้นมักจะเข้าไปรวมกันเป็นกลุ่ม (ศักดา ศิริพันธ์, เรื่องเดียวกัน)

3.1.4 การทดสอบเพชรแท้และเพชรเทียม

ผู้รู้จะทำเพชรเทียมด้วยโลหะ บุษราคัม เพทาย ไพฑูรย์ หินเขียวหนุมาน และแก้ว ชนิดต่าง ๆ กฎเกณฑ์หนึ่งที่ใช้ตรวจสอบว่าเป็นเพชรแท้หรือเพชรเทียม คือ การใช้ด่างและหินลับมีด แต่ไม่ได้ระบุวิธีการทำ วิธีหนึ่งซึ่งเป็นวิธีพื้นฐานการตรวจสอบแร่ที่ยังถือปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน และเป็นวิธีที่ง่ายที่สุด นั่นก็คือ การตรวจสอบความแข็งด้วยการขีดข่วน ซึ่งมีประโยชน์ในการแยกแยะระหว่างเพชรแท้กับเพชรเทียม (BRP. 46-47; GP. 1.68.44-46)

ในทางอัญมณีวิทยา ความแข็ง หมายถึง คุณสมบัติที่อัญมณีชนิดหนึ่งสามารถทนทานต่อการขีดข่วนได้ ความแข็งถือเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวในอัญมณีที่ค่อนข้างคงที่เมื่อเปรียบเทียบกับคุณสมบัติด้านอื่น เช่น สีและรูปร่าง ฉะนั้น ชนิดของอัญมณีจึงสามารถบ่งชี้ได้อย่างชัดเจนและแน่นอน ด้วยการนำมาทดสอบความแข็ง คือ การนำวัสดุอื่น ๆ มาขีดข่วนที่ผิวของอัญมณีแล้วสังเกตว่าวัสดุอื่น ๆ สามารถทำอัญมณีให้เป็นรอยขีดข่วนได้ง่ายเพียงไร หลักการการพิจารณา ค่าความแข็งเป็นไปตามที่ปรากฏในตำรารัตนปริกษาว่า อัญมณีที่มีชาติกำเนิดเยี่ยม สูงค่ากว่า ย่อมขีดข่วนอัญมณีที่ด้อยกว่าได้ (BRP. 49; GP. 1.68.48) สำหรับเพชรแล้ว ความแข็งเป็นคุณสมบัติที่โดดเด่นที่สุด เพราะเพชรเป็นอัญมณีที่มีค่าความแข็งสูงสุดในบรรดาอัญมณีทั้งปวง หมายความว่า เพชรเป็นอัญมณีที่ไม่มีวัสดุอื่นใดหรืออัญมณีอื่นใดสามารถทำรอยขีดข่วนหรือตัดให้ขาดจากกันเป็นชิ้นได้นอกจากเพชรด้วยกันเองเท่านั้น ดังข้อความในฉันทบทเดียวกันว่า *“คมเพชรย่อมขีดข่วนทับทิม รวมถึงอัญมณีทั้งหลายทั้งปวงได้ แต่ไม่มีอัญมณีอื่นใดที่จะขีดข่วนเพชรให้เป็นรอยได้”* รวมถึงฉันทบทที่ว่า *“เพชรแท้มีคมที่ใช้ขีดสารพันอัญมณีและโลหะธาตุอื่น ๆ ที่มีในโลกให้เกิดรอยได้”* (BRP. 48) ข้อเท็จจริงดังกล่าวสอดคล้องกับวิธีการตรวจสอบค่าความแข็งของแร่ตามหลักแร่วิทยาในปัจจุบันได้ว่า เพชรมีค่าความแข็งสัมพัทธ์ หรือความแข็งเปรียบเทียบ เท่ากับ 10 ตามมาตราวัดระดับความแข็งของโมส์ (Mohs' scale of relative hardness) และค่าความแข็งเชิงปริมาณในการตัดสารต่าง ๆ เท่ากับ 140,000 ตามมาตราวัดระดับความแข็งของโรซิวัล (Rosival) วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ อธิบายปรากฏการณ์เช่นนี้ว่า เป็นเพราะเพชรมีโครงสร้างผลึกที่แข็งแรง โครงสร้างของผลึกเพชรมีลักษณะเป็นสามมิติ กล่าวคือ อะตอมคาร์บอนทุก ๆ หนึ่งอะตอมที่อยู่ในผลึกเพชรนั้นจะเชื่อมต่อกับอะตอมอื่นอีกสี่อะตอมที่อยู่ใกล้กัน โดยมีระยะห่างระหว่างนิวเคลียสของอะตอมที่ใกล้กันที่สุดเท่ากับ 1.54 อังสตรอม หรือ 0.154 นาโนเมตร ซึ่งนับว่าเป็นแรงดึงดูดระหว่างอะตอมที่แข็งแรงและสั้นมาก (ศักดิ์ ศิริพันธุ์, 2548: 41, 44) แต่คุณสมบัติที่แข็งมากเช่นนี้กลับทำให้เพชรเปราะบางและแตกง่ายได้ง่าย อย่างไรก็ตาม เพชรแต่ละเม็ดอาจมีค่าความแข็งแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับกรรมวิธีผลิตที่ปะปนอยู่ หากมีมากก็ทำให้ความแข็งลดลง นอกจากนี้เพชรในแหล่งกำเนิดที่ต่างกันย่อมมีความแข็งที่ต่างกันออกไปด้วย ในปัจจุบันเพชรของอินเดียมีความแข็งเป็นอันดับสองของโลก (บรรจง เทียนทอง, 2550: ออนไลน์)

3.1.5 อานูภาพ

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า เพชรที่ใสบริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติเลิศทุกประการ จะนำพาโชคลาภและความเป็นสิริมงคลทั้งหลายมาสู่ผู้สวมใส่ อานูภาพของเพชรจะทำให้ผู้เป็นเจ้าของมีทรัพย์สินเงินทอง ฝูงโค และสัตว์เลี้ยงมากมาย รวมทั้งภรรยาและบุตร นอกจากนี้เพชรยังมี อานูภาพในด้านการคุ้มกันภยันตราย คือช่วยให้ผู้สวมใส่ห่างไกลจากภัยอันตรายต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภัยที่เกิดขึ้นจากสัตว์ร้าย เช่น งูกัด เสือขบ ภัยจากโจรผู้ร้าย ภัยจากการถูกวางยาพิษ ภัยธรรมชาติ ได้แก่ ไฟไหม้และน้ำท่วม รวมไปถึงภัยจากพิธีกรรมทั้งหลายตามที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถรพเวท หากผู้สวมใส่เป็นคนดีมีศีลธรรม กล่าวอีกอย่างคือ เป็นผู้บริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา และใจ เช่นเดียวกับเพชรที่สวมใส่ด้วยแล้ว เพชรนั้นจะยังมีอานูภาพในด้านที่เป็นคุณเพิ่มขึ้น (BRP. 33-34; GP. 1.68.32-33) ตรงกันข้าม เพชรที่มีตำหนิไม่ว่าจะเป็นภายในหรือภายนอก จะทำให้ผู้ครอบครองประสบภัยพิบัติและอาจถึงแก่ชีวิตได้ อย่างไรก็ตาม เพชรที่มีเหลี่ยมมุมแตก มีจุด มีรอยขีด หรือมีสีซีด แต่มีรัศมีสีรุ้ง ก็อาจเป็นเพชรที่ให้คุณได้ หากได้ครอบครองจะทำให้มีทรัพย์สิน ธัญญาหาร และบุตร (BRP. 50; GP. 1.68.51)

แม้เพชรที่มีคุณสมบัติพร้อมจะเหมาะแก่การเป็นเครื่องประดับก็ตาม แต่ก็มีแนวโน้มว่าเพชรจะเป็นอัญมณีที่เหมาะสมสำหรับผู้ชายมากกว่าผู้หญิง หญิงที่ต้องการมีบุตรไม่ควรสวมเพชรที่มีลักษณะดี หากจะสวมก็ควรสวมแต่เพชรที่มีลักษณะตรงกันข้าม กล่าวคือ มีรูปยาวแบน และทรงเป็นสามเหลี่ยม (BRP. 45; GP. 1.68.43) ในเรื่องนี้ S.R.Sarma (1984: 49-50) ได้อธิบายไว้ว่า เพชรในภาษาสันสกฤตเรียกว่า “วัชระ” คำนี้เป็นคำเดียวกับที่ใช้เรียกอวรุอย่างหนึ่งของพระอินทร์ ซึ่งมีขอบคม สามารถตัดวัตถุต่าง ๆ ให้ขาดจากกันได้ คนโบราณคิดว่าการมีขอบที่แหลมคมเป็นคุณสมบัติร่วมระหว่างเพชรและวัชระที่อาจเชื่อมโยงถึงกันได้ หากเพชรเป็นตัวแทนของวัชระ เพชรที่หญิงมีครรภ์สวมก็เปรียบได้กับวัชระอันแหลมคมซึ่งอาจทำร้ายบุตรที่จะเกิดมาได้ จึงเกิดเป็นความเชื่อที่ว่า หญิงมีครรภ์หากสวมเพชรที่มีขอบคมจะทำให้แท้งบุตร การสวมเพชรที่มีลักษณะตรงข้ามตามที่ได้กล่าวมา อีกทั้งขอบไม่คม จึงเป็นวิธีแก้เคล็ดอย่างหนึ่ง

ตามประเพณีของคนอินเดียที่ว่า การเลือกสวมใส่หรือครอบครองเพชรควรเลือกให้เหมาะสมกับวรรณะที่แต่ละบุคคลสังกัดอยู่ หากรู้ว่าตนอยู่ในวรรณะใด ก็ควรใช้เพชรสีที่กำหนดไว้ตามวรรณะนั้น เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลและความเจริญรุ่งเรืองสูงสุด แต่สำหรับพระราชินีที่มีอำนาจสูงสุดในวรรณะกษัตริย์แล้วย่อมมีสิทธิครอบครองเพชรได้ทุกสี สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่า ในยุคสมัยที่มีการแต่งตั้งตำรารัตนปริกษานั้น พระราชินีมีอำนาจเหนือวรรณะอื่น ๆ ในสังคม แต่เพชรสีที่เหมาะสมกับพระราชินีเป็นพิเศษ คือ เพชรสีแดงอย่างดอกชบาหรือปะการังแดง และสีเหลืองสดอย่างน้ำมันที่กล่าวมาทั้งหมดนี้สะท้อนแนวคิดที่ว่า เพชรเป็นอัญมณีที่คู่ควรแก่พระราชินีอย่างยิ่ง ตำรารัตนปริกษาได้ระบุถึงอานูภาพของเพชรด้านการเสริมอำนาจและบารมีของพระราชินีไว้ว่า หากพระราชินีได้ครอบครองเพชรที่มีน้ำงาม ส่องแสงแพรวพรายดุจสายฟ้า เพชรเช่นนี้จะช่วยเสริมให้พระราชินีมีความกล้าหาญ มีพระเดชานุภาพ สามารถเอาชนะข้าศึกศัตรูในยามสงคราม อีกทั้งจะได้ครอบครองแผ่นดินทั่วทุกสารทิศ (BRP. 51; GP. 1.68.52)

3.1.6 การเจียรระไน

การเจียรระไน หมายถึง การทำเพชรพลอยหรือแก้วให้เป็นเหลี่ยมหรือรูปตามต้องการแล้วขัดเงา การเจียรระไนเป็นวิธีหนึ่งซึ่งช่วยปรับปรุงเพชรจากเหมืองที่มีรูปลักษณะไม่ได้สัดส่วนให้มีรูปทรงงดงามสมส่วน จากหน้าเหลี่ยมผิวด้านหนึ่งก็จะมีหน้าเหลี่ยมที่สวยงามสมบูรณ์ แม้แต่เพชรที่มีตำหนิในบางกรณีก็สามารถขจัดตำหนิออกไปได้ หากเจียรระไนอย่างถูกต้องสมส่วนตามหลักการเรขาคณิตและการสังเกตแนวโครงสร้างผลึกแล้ว เพชรย่อมสามารถส่งประกายแสงได้มาก แสงจะสะท้อนจากเหลี่ยมเพชรด้านหนึ่งไปสู่อีกด้านหนึ่ง และกระจายออกทางด้านบนของเพชร

นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่า การเจียรระไนเพชรเริ่มต้นที่ประเทศอินเดีย โมมิน ลาตีฟ (Momin Latif) นักประวัติศาสตร์ศิลปะอินเดียระบุว่า คนอินเดียเชื่อเรื่องพลังอำนาจของเพชรมาก การตัดและการเจียรระไนอาจทำให้อำนาจของเพชรสูญสลายเพราะเนื้อเพชรได้สูญเสียไป ในระยะแรกการเจียรระไนเพชรจึงจำกัดอยู่แค่การขัดพื้นผิวเพชรดิบเพื่อรักษาน้ำหนัก และเพื่อรักษอำนาจของเพชรไว้นั่นเอง ในยุคกลางก็เช่นกัน การเจียรระไนเพชรทำเพียงขัดส่วนที่ขรุขระออกแล้วขัดพื้นผิวแต่ละหน้าของผลึกเพชร โดยที่ยังรักษารูปทรงผลึกไว้ได้ดี ก่อนที่จะมีการพัฒนารูปแบบการเจียรระไนขึ้นอีกหลายรูปแบบในเวลาต่อมา (ศักดิ์ ศิริพันธ์, 2548: 51)

สำหรับเรื่องการเจียรระไนเพชร มีเพียงรัตนปริกษายายะเท่านั้นที่กล่าวถึงการเจียรระไนเพชรตามแนวนอน ซึ่งน่าจะหมายถึงการขัดแต่งเพชรให้มีผิวเรียบ โดยกล่าวว่า “หากเจียรระไนอัญมณีใด ๆ ตามแนวนอนด้วยวิธีใดก็ตาม รัศมีของอัญมณีที่ถูกขัดแต่งตามแนวนอนจะกระจายออกทางด้านข้าง” (GP. 1.68.50)

3.1.7 ราคา

ตำรารัตนปริกษา กล่าวถึงการประเมินราคาของอัญมณีทุกชนิดว่า คิดเป็นรูปกะ (rūpaka) ในเรื่องการประเมินราคาเพชร ราคาซื้อขายจะคิดตามน้ำหนัก หน่วยน้ำหนักใช้เป็นหน่วยเมล็ดข้าว เรียกว่า ตันฑุละ (tanḍula) ซึ่งมีค่าเท่ากับเมล็ดมัสตาร์ดสีขาว (sarśapa) 8 เมล็ด เพชรที่มีน้ำหนักมากที่สุด ตำรารัตนปริกษากำหนดว่าเพชรที่มีน้ำหนัก 20 ตันฑุละ³² มีราคาสูงสุดถึง 200,000 รูปกะ ราคาของเพชรที่มีการเปรียบเทียบไว้จะลดลงตามส่วนของน้ำหนัก เริ่มตั้งแต่ น้ำหนัก 20 ตันฑุละ ลดลงไปเรื่อย ๆ ทีละ 2 ตันฑุละ ไปจนถึงน้ำหนักที่น้อยที่สุดคือ 1 ตันฑุละ มาตราราคาที่ว่านี้กำหนดให้ใช้กับเพชรที่ผ่านการตรวจสอบคุณสมบัติแล้วเท่านั้น สำหรับเพชรที่มีตำหนิราคาจะไม่เป็นไปตามนี้ ถ้าตำหนิเล็กมากจนแทบมองไม่เห็น ราคาจะเหลือ 1 ใน 10 ของราคาเต็ม แต่ถ้าตำหนินั้นมองเห็นได้ชัดไม่ว่าเล็กใหญ่มากน้อยขนาดไหน ราคาจะไม่ถึง 1 ใน 100 ของราคาเต็ม รายละเอียดเรื่องราคาได้ในภาคผนวก (BRP. 35-38; GP. 1.68.34-1.68.37)

³² เพชรน้ำหนัก 20 ตันฑุละ มีค่าเท่ากับเพชรน้ำหนัก 2 กะรัต (Bonke, [n.d.]: Online) ในทางอัญมณีวิทยาปัจจุบัน 1 กะรัต มีค่าเท่ากับ 200 มิลลิกรัม ฉะนั้น เพชรน้ำหนัก 20 ตันฑุละ คือ เพชรน้ำหนัก 400 มิลลิกรัม

3.2 ไช่มุก

ในคัมภีร์พระเวท ศัพท์สันสกฤตที่ใช้เรียกไข่มุกคือคำว่า *kr̥ṣana* ต่อมาในสมัยหลังนิยมใช้ศัพท์ *muktā* และ *muktāphala* มากกว่า เมื่อพิจารณาตามรูปศัพท์ *muktā* เป็นคำที่สร้างขึ้นจากธาตุ *muc* แปลว่า ปล่อยให้ เป็นอิสระ หลุดพ้น ประกอบกับ *ta* ปัจจัยในกริยาภิกตฺก สำเร็จรูปเป็นศัพท์หมายถึง สิ่งที่ปล่อยออกมาจากหอยมุก คำอื่นที่หมายถึงไข่มุกคือคำว่า *śauktika* ตามรูปศัพท์เป็นคำดัตถิตของคำ *śukti* ที่แปลว่า หอยมุก *śauktika* จึงแปลว่า “สิ่งที่เกิดจากหอยมุก คือ ไข่มุก” อีกคำหนึ่งคือ *mauktika* คำนี้ปรากฏเฉพาะในมหาภารตะ แปลว่า ไข่มุก เป็นคำดัตถิตของคำ *muktā* อย่างไรก็ตาม Monier-Williams (2005: 836) เสนอว่า ความหมายที่ถูกต้องน่าจะเป็น “จำนวนรวมของไข่มุก” ในตำรารัตนปริกษา ไข่มุกไม่ได้หมายถึงเฉพาะวัตถุที่เกิดจากหอยมุกเพียงอย่างเดียว แต่ยังครอบคลุมวัตถุที่เกิดจากสิ่งมีชีวิตหลายชนิด ได้แก่ หอยสังข์ ช้าง หมูป่า ปลา งู และไม้ไผ่ รวมไปถึงวัตถุที่เกิดจากเมฆ อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปถือว่าไข่มุกจากหอยมุกมีคุณค่ามากที่สุดและพบแพร่หลายมากที่สุดในโลก (BRP. 52-53; GP. 1.69.1-2) ตำรารัตนปริกษาให้รายละเอียดเรื่องการตรวจสอบและประเมินค่าไข่มุกจากหอยมุกมากเป็นพิเศษ รวมทั้งเพิ่มเติมเรื่องการทดสอบและการรักษาคุณภาพของไข่มุกจากหอยมุกไว้ตอนท้ายเรื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าไข่มุกที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นอัญมณีและนิยมนำมาทำเป็นเครื่องประดับมากที่สุดก็คือ ไข่มุกจากหอยมุก

3.2.1 ชนิดของไข่มุก

ตำรารัตนปริกษาอธิบายเรื่องไข่มุกโดยเริ่มต้นจากการจำแนกชนิดของไข่มุกตามลักษณะกำเนิด ประกอบด้วยไข่มุกจากหอยมุก หอยสังข์ งูเห่า หมูป่า ช้าง ไม้ไผ่ ปลา และเมฆ จากนั้นจึงเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับไข่มุกจากหอยมุก ในทางอัญมณีวิทยาปัจจุบันถือว่า อัญมณีที่เรียกว่า ไข่มุกนั้น เกิดในสิ่งมีชีวิตเพียงสองชนิดเท่านั้น คือ หอยมุก (หอยนางรมชนิดที่ให้ไข่มุก) และหอยสังข์ แต่จากการศึกษาตำรารัตนปริกษาทำให้ทราบว่า ไข่มุกในโลกทัศน์ของคนโบราณมิได้หมายถึงเฉพาะผลผลิตจากหอยทะเลในลักษณะของเม็ดทรงกลมสีขาวที่เงางามเท่านั้น แต่ยังรวมถึงผลผลิตจากสัตว์ พืช และวัตถุธาตุตามธรรมชาติที่เรียกว่า “คต” อีกด้วย “คต” เป็นวัตถุก้อนแข็งคล้ายหินซึ่งเกิดขึ้นในพืชและสัตว์ เปรียบได้กับเนื้องอกหรือถุงน้ำในร่างกายมนุษย์ มีรูปร่างไม่แน่นอน บ้างมีลักษณะกลมเหมือนไข่มุกทั่วไป บ้างก็มีรูปร่างแปลก ๆ ถ้ายังไม่ได้ขัดแต่งจะมีผิวขรุขระ กำเนิดที่แท้จริงของคตนั้นไม่มีใครทราบได้ ชาวตะวันออกเชื่อว่าคตเกิดขึ้นจากความผิดปกติทางชีววิทยาของพืชและสัตว์ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยที่พลังอำนาจเหนือธรรมชาติดลบันดาลให้เกิดขึ้น คตจึงมีคุณค่าในการเป็นเครื่องรางของขลัง ในทางไสยศาสตร์ คตเป็นอัญมณีมีค่าที่เรียกว่า “ธาตุแก้วกายสิทธิ์” เปี่ยมด้วยพลังพิเศษเหนือธรรมชาติ มีอำนาจในการคุ้มครองป้องกันภัย บันดาลให้เกิดอำนาจอยู่ยงคงกระพัน ทั้งยังมีสรรพคุณเป็นยารักษาโรค เป็นที่นิยมในหมู่นักบวชและนักผจญภัยในสมัยโบราณ แพร่หลายในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ไทย มาเลเซีย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ รวมถึงอินเดีย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542; Lie, 2006: Online) ส่วนชาวตะวันตกเรียกคตว่า “หินปัสสาวะ” (Bezoar Stone) มีคำอธิบายในทำนองเดียวกันว่า หินปัสสาวะคือก้อนเนื้องอกที่พบในอวัยวะภายในของสัตว์หลายชนิด เช่น ในหัวของปลาและงู ในกระเพาะ

ของไก่ตัวผู้ ในกระเพาะและลำไส้ของแพะป่า ลักษณะคล้ายนิ้วในถุงน้ำดี ในสมัยโบราณถือว่ามึ
สรรพคุณเป็นยารักษาโรค (Donkin, 1998: 8-10)³³ คดมีสี่ชนิด ได้แก่

1) คดที่เกิดจากพืช คือส่วนหนึ่งส่วนใดของพืช เช่น ผล ดอก ฝัก ลำต้น หรือเครือ
กลายเป็นหิน คดบางชนิดเกิดที่ใจกลางของลำต้น กล่าวกันว่าคดที่เกิดจากพืชเกิดขึ้นด้วยอำนาจของ
เทวดา มีคุณค่าเป็นของกายสิทธิ์ ผู้มีวาสนาเท่านั้นจึงจะได้ครอบครอง ในตำรารัตนปริกษาอ้างถึง
ไข่มุกจากไม้ไผ่ ซึ่งในที่นี้ก็คือ “คดไม้ไผ่” นั่นเอง

2) คดที่เกิดจากสัตว์ หมายถึง ไข่หรืออวัยวะส่วนหนึ่งส่วนใดของสัตว์กลายเป็น
หิน กล่าวกันว่าคดชนิดนี้เกิดจากวิบากกรรมของเทพเจ้าหรือนางฟ้าที่ทำผิดกฎสวรรค์บางประการ
ทำให้ต้องลงมาชดใช้กรรมในโลกมนุษย์ด้วยการเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉานตามแต่กรรมที่ทำมา ก่อนที่จะ
หมดกรรมแล้วขึ้นไปจุติบนสวรรค์ สัตว์เดียรัจฉานเหล่านั้นได้อธิษฐานร่างให้เป็นของกายสิทธิ์
คดลักษณะเช่นนี้พบในไข่ของสัตว์ เช่น คดไข่ไก่ คดไข่เป็ด คดไข่เต่า ส่วนคดที่เป็นอวัยวะของสัตว์
เช่น เขากวางคุด เขี้ยวหมูตัน เพชรตาแมว ถือเป็นของคู่บุญบารมีที่เกิดมาพร้อมกับชีวิตของสัตว์
เหล่านั้น มีอำนาจในการปกป้องคุ้มครองชีวิตของตัวจนกว่าจะสิ้นกรรม

3) คดที่เกิดจากมนุษย์ หมายถึง อวัยวะบางส่วนของมนุษย์ที่กลายเป็นหิน เช่น
ตับกลายเป็นหิน กรณีหนึ่งมีลักษณะคล้ายกับคดจากสัตว์ คือ เป็นของคู่บุญบารมีที่มาพร้อมกับชีวิต
ของบุคคลนั้น ๆ อีกกรณีหนึ่งเกิดภายในร่างกายของคนที่เรียนวิชาไสยศาสตร์ชั้นสูง และมีพลังจิตที่
แกร่งกล้า ตัวอย่างคดประเภนี้มีตับเหล็ก เคราทองแดง กระโปกทองแดง เกล่านางนี้(เมาลี
พระโพธิ์สัตว์ เนื้อคุณ(หนึ่งคนไม่ไหม้ไฟ) กระจุกคนเป็นสีดำ เป็นต้น

4) คดที่เกิดจากแร่ธาตุ เป็นลักษณะของแร่ธาตุบางชนิดที่เกิดผิดธรรมชาติ บ้าง
เชื่อกันว่าเกิดขึ้นเนื่องจากพลังอำนาจอันเร้นลับที่ซ่อนอยู่ในธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น คดดินกากายักษ์
หัตถ์แม่พระธรณี ขวานฟ้าฟาด หมอนนกกกระเต็น คดมะม่วงเหล็กไหลเจ้าป่าน้ำหนึ่ง
(หยก เพชรพญานาค, 2556: ออนไลน์)

3.2.1.1 ไข่มุกจากข้าง

ตำรารัตนปริกษาระบุตรงกันว่าไข่มุกที่เกิดจากข้างพบได้ในขมับของ
ข้างพันธุ³⁴ ไข่มุกจากข้างจะมีลักษณะทึบแสงไม่แวววาว แม้มีค่าต่ำสุดเมื่อเทียบกับไข่มุกชนิดอื่น ๆ
แต่ก็ยังถือเป็นอัญมณีสิริมงคล รายละเอียดที่ต่างกันคือเรื่องสี โดยรัตนปริกษาระบุว่าไข่มุกจากข้างมี

³³ คำว่าปัสวีร์มาจาก *pādzahr* ในภาษาเปอร์เซีย และ *bādizahr* หรือ *bāzahr* ในภาษาอาหรับ
มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า ยาแก้พิษ (Donkin, ibid.)

³⁴ ข้างพันธุที่ว่านี้น่าจะเป็นข้างไอราวตะ (*airāvata*) หรือข้างเอราวัน ในบทที่ว่าด้วยการตรวจสอบ
ไข่มุกในพหูหัตถ์สัทธา

สีทองแดงอมเหลือง แต่รัตนปริกษายาเยระระบุว่ามสีเหลืองนวล เรื่องรูปทรงของไข่มุกจากข้างระบุ เฉพาะในรัตนปริกษายาเยเท่านั้นว่ามีลักษณะกลม (BRP. 54, 56,57; GP. 1.69.3, 4, 6)

ไข่มุกที่เกิดจากข้างมีสองลักษณะ ลักษณะแรกเป็นก้อนทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าสีน้ำตาลเข้ม เกิดจากส่วนที่งอกออกมาจากข้างปกติ เรียกว่า “คดงาข้าง” มีลักษณะทึบแสงและไม่มีเหลือบ รูปร่างคล้ายเปลวไฟ คดข้างอีกลักษณะหนึ่งเป็นก้อนกลมสีคล้ำขนาดใหญ่เท่าปะการังสมอง (Brain Coral) มีเส้นรอบวงคาดอยู่ เทียบได้กับ “คดโพรงอากาศข้าง” ของไทย คดโพรงอากาศข้างเป็นวัตถุหายากเพราะไม่ได้มีในข้างทั่วไป ลักษณะเป็นก้อนหินอยู่ข้างในสมองข้าง การเก็บคดงาข้างและคดโพรงข้างทำได้ก็ต่อเมื่อข้างตายแล้ว เชื่อกันว่าคดโพรงอากาศข้างมีคุณสมบัติบางประการอยู่ภายใน จึงไม่จำเป็นต้องนำไปปลุกเสกแต่อย่างใด ในคติของอินเดีย ข้างมีความสัมพันธ์กับ “พระคเณศ” เทพเจ้าแห่งอุปสรรคทั้งปวง นอกจากนี้ข้างยังเป็นสัญลักษณ์มงคลแห่งอำนาจและความยิ่งใหญ่ คนอินเดียเชื่อว่าหากกษัตริย์องค์ใดได้ครอบครองไข่มุกชนิดนี้ ข้าศึกศัตรูจะเกรงกลัวอำนาจและแตกพ่ายไปในที่สุด สำหรับบุคคลทั่วไปนั้นนิยมนำคดข้างมาทำเป็นเครื่องรางของขลังเพื่อเสริมบารมีและโชคลาภ (Trusty et al, [n.d.]: Online)

3.2.1.2 ไข่มุกจากหมีป่า

ตำรารัตนปริกษาอธิบายเพียงสั้น ๆ ว่า ไข่มุกจากหมีป่าเป็นอัญมณีมงคลชนิดหนึ่ง เกิดขึ้นในตัวพญาหมีลักษณะดีซึ่งมีอยู่ทั่วไปในโลก มีลักษณะทึบแสงไม่แวววาว และมีรูปทรงเหมือนปลายเขี้ยวหมีป่า (BRP. 54, 60; GP. 1.69.3, 8) Trusty et al. (ibid.) ระบุว่า ไข่มุกชนิดนี้เกิดขึ้นในหัวของหมีป่า มีขนาดใหญ่และมีน้ำหนักมาก ลักษณะเป็นทรงกลมขนาดเท่าลูกหินสีม่วงเข้ม ผิวไม่เรียบ แต่เนื้อเกลี้ยงไม่มีรูพรุน มีลักษณะทึบแสง แต่บางส่วนก็โปร่งแสง เมื่อส่องแสงลงไปมุกชนิดนี้จะเปล่งแสงสีม่วงมีรัศมียาวหลายฟุต ในทางวิทยาศาสตร์อธิบายว่า สีม่วงที่ปรากฏเกิดจากกระบวนการทางชีววิทยาในการรวมชั้นของธาตุเหล็กที่พบในรก (uteroferrin) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการตั้งครรภ์และพัฒนาการหลังตั้งครรภ์ของตัวหมีป่า คนอินเดียถือว่าเป็นของขลังที่มีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นสิริมงคล เพราะหมีป่าคือพระวิษณุในวราหาวตาร ทั้งยังเชื่อกันว่าไข่มุกจากหมีป่ามีอำนาจในการเสริมพลังอำนาจให้สัตว์ร้ายเกรงกลัว สามารถเรียกลมและฝนได้

3.2.1.3 ไข่มุกจากปลา

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ไข่มุกจากปลากำเนิดในปลาบางชนิดที่อาศัยอยู่ในมหาสมุทร มีสีเหมือนส่วนหลังของกระดองปลาเค่า ลักษณะกลมเกลี้ยง น้ำหนักเบา ไม่แวววาว (BRP. 54, 58; GP. 1.69.3, 7) Trusty et al. (ibid.) อธิบายการกำเนิดในเชิงวิทยาศาสตร์ไว้ว่า ไข่มุกชนิดนี้เกิดจากความผิดปกติของกระบวนการเผาผลาญอาหารในท้องของปลา โดยที่อาหารที่ปลากินเข้าไปแล้วไม่ย่อยจะฝังอยู่ในตัวปลา ไข่มุกจากปลามีทั้งสีชมพูและสีเหลืองอมขาว มีความโปร่งแสงปานกลาง เนื้อหยาบ และมีรูปทรงต่าง ๆ บ้างมีขนาดเท่าลูกหินขนาดใหญ่ บ้างก็เล็กกว่าเมล็ดถั่ว คนโบราณเชื่อกันว่าไข่มุกชนิดนี้จะเพิ่มพลังให้คนมองเห็นสิ่งที่อยู่ใต้น้ำ

3.2.1.4 ไช้มุกจากไม้ไผ่

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ไช้มุกจากไม้ไผ่มีสีขาวดงามเหมือนลูกเห็บ ไม้แวววาว เป็นอัญมณีมงคลชนิดหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นในต้นไผ่ที่เจริญเติบโตในอุทยานสวรรค์ ซึ่งก็คือที่ชุมนุมของเหล่าผู้ทรงศีลหรือเทพยดา (BRP. 54, 61; GP. 1.69.3, 9) กล่าวกันว่าไช้มุกจากไม้ไผ่หรือ **คดไม้ไผ่** นี้ เกิดขึ้นจากการที่หยาดฝนชะกิ่งไผ่ทุก ๆ วัน และทำปฏิกิริยากับแร่ธาตุในลำไม้ไผ่ ไช้มุกชนิดนี้พบได้ในข้อไม้ไผ่ หรือปล้องไม้ไผ่ในตำแหน่งที่มีตาไผ่งอกออกมา เชื่อกันว่าคดไม้ไผ่คือธาตุกายสิทธิ์ซึ่งเสพอัชารสที่ส่งมาเลี้ยงตาไผ่ เมื่อคดงอกแทงตาไผ่ออกมาจะทำให้ต้นไผ่ตาย คดไม้ไผ่มีสีขาวนวลซึ่งใกล้เคียงกับที่ระบุไว้ในรัตนปริกษา แต่บางชนิดก็มีสีเหลืองทองหรือสีเขียวคล้ำยแร่รัตนชาติบางชนิดที่มีสีเขียว มีรูปทรงกลม สีเหลี่ยมผืนผ้า ไปจนถึงรูปทรงที่ไม่ตายตัว คดไม้ไผ่มีหลายขนาดตั้งแต่ขนาดเท่ากำข้อนของนิ้วหัวแม่มือไปจนถึงขนาดเท่าลูกหินก้อนใหญ่ ลักษณะเด่นของคดไม้ไผ่ คือ มีลายเยื่อไผ่ทาบสลับซ้อนบนเนื้อหินเป็นสีเขียวอ่อนถึงเขียวเข้มปรากฏบนเนื้อหิน โบราณเชื่อว่าคดไม้ไผ่พบได้ในป่าไผ่ที่เป็นอาณาเขตของผู้ทรงศีลบำเพ็ญภาวนาอยู่เท่านั้น ไช้มุกชนิดนี้มักไม่ใช้เป็นเครื่องประดับร่างกาย แต่จะใช้ในการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บ (Trusty et al., *ibid.*; บ้านอุณมลิต, 2552: ออนไลน์; ไช้มุก, ม.ป.ป.: ออนไลน์)

3.2.1.5 ไช้มุกจากเมฆ

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ไช้มุกจากเมฆ หรือ “มุกเมฆ” เป็นไช้มุกชนิดพิเศษที่มีอยู่แต่ในโลกสวรรค์เท่านั้น มนุษย์ไม่สามารถเป็นเจ้าของได้ ลักษณะเด่นของมุกเมฆ คือ คุณสมบัติทางแสง มีคำอธิบายว่า รัศมีของมุกเมฆจะแผ่กระจายไปทั่วทุกทิศ เปรียบได้กับรัศมีของพระอาทิตย์ที่เจิดจ้าอย่างยิ่งจนยากจะมองเห็นได้ชัดเจน นอกจากนี้ แสงเจิดจ้าจากมุกเมฆยังทำให้ท้องฟ้ามีดมิตในเวลากลางคืนกลับสว่างจ้าเหมือนมีพระอาทิตย์ส่องแสงอยู่ ตำรารัตนปริกษายังระบุอีกว่า ไช้มุกจากเมฆมีค่ายิ่งกว่าแผ่นดินทั้งหมดที่บริบูรณ์ด้วยทองคำ มีมหาสมุทรทั้งสี่ล้อมรอบและแพรวพราวอัญมณีหลากหลาย ไช้มุกชนิดนี้มีอำนาจยิ่งใหญ่ สามารถลดบันดาลให้คนต่ำต้อยประสบความสำเร็จรุ่งเรือง ทำให้พระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจครอบครองแผ่นดินทั้งมวลโดยปราศจากศัตรู และทำให้ประชาชนประสบโชคดีและห่างไกลจากความชั่วร้ายทั้งปวง (BRP. 67-71; GP. 1.69.15-19) ในพหูพจน์มีคำอธิบายว่า มุกเมฆมีลักษณะเหมือนลูกเห็บ มีแสงคล้ายสายฟ้าตกจากชั้นบรรยากาศชั้นที่ 7 แต่ไม่มาสู่โลกมนุษย์เพราะถูกพายุเทพนำพาจากฟากฟ้า (VarBrS. 81.24)

3.2.1.6 ไช้มุกจากงู

ตำรารัตนปริกษาอธิบายว่า ไช้มุกจากงูมีกำเนิดจากหัวงู มีลักษณะกลม สีนิลวาววาม สะท้อนแสงสีเงินเป็นประกายระยิบงามตา ไช้มุกชนิดนี้มีอำนาจแรงกล้า หากสาธุชนได้ครอบครองจะมีทรัพย์สินเพิ่มพูน ประสบความสำเร็จในสรรพสิ่งที่อยากจะได้รับ มีอำนาจยิ่งใหญ่ ผู้ครอบครองไช้มุกจากหัวงูควรประกอบพิธีบูชาไช้มุกเพื่อความเป็นสิริมงคล กล่าวกันว่าเมื่อบูชาแล้วจะแคล้วคลาดจากภัยอันตรายทั้งปวงที่เกิดจากงู อสูร โรคร้ายไข้เจ็บ รวมถึงความเสียหายจากภัยธรรมชาติ ในการบูชานั้นจะต้องอัญเชิญพราหมณ์ผู้ชำนาญการมาประกอบพิธี เมื่อถึงฤกษ์ยามยามดี

พราหมณ์ผู้ทำพิธีจะประดิษฐานไข่มุกบนปราสาท ในขณะที่ทำพิธี ท้องฟ้าจะเกิดการแปรปรวนพร้อม จะเกิดพายุฝนฟ้าคะนอง ตามคำบรรยายที่ว่า “ในกาลนั้น ท้องฟ้าย่อมปกคลุมด้วยหมู่เมฆที่ส่งเสียง กึกก้องเหมือนเสียงกลองมโหระทึก ใจกลางเมฆมีฟ้าแลบส่องแสงแปลบปลาบ เมฆที่ก่อตัวเป็นก้อน จะลอยสูงขึ้นและคล้อยต่ำลง” (BRP. 62-66; GP. 1.69.10-14)

3.2.1.7 ไข่มุกจากหอยสังข์

หอยสังข์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคติของคนอินเดีย ในคัมภีร์มหาภารตะ หอยสังข์เป็นหนึ่งในรัตนะ 14 ประการซึ่งเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่ทวยเทพและอสูรกวานเกษียรสมุทรเพื่อให้เกิดน้ำอมฤต หอยสังข์ยังมีความเกี่ยวข้องกับพระวิษณุ คือ พระองค์ทรงถือหอยสังข์ชื่อ **ปาณูจันยะ** ซึ่งเป็นหนึ่งในอาวุธห้าประการของพระวิษณุปางที่อวตารเป็นพระกฤษณะ และพระองค์จะใช้สังข์นี้เป่า ในยามสงครามและประสพชัยชนะ³⁵

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ไข่มุกจากหอยสังข์ไม่มีแสงรัศมีวาว มีขนาด ประมาณผลพุทราขนาดใหญ่ สำหรับเรื่องสีนั้นตำรารัตนปริกษาทั้งสองฉบับระบุตรงกันว่า มีสีเหมือน เปลือกหอยสังข์ รัตนปริกษาระบุว่าไข่มุกจากหอยสังข์มีสีเหมือนใจกลางเปลือกหอยด้านใน ในขณะที่ รัตนปริกษายายะระบุว่าเป็นไข่มุกที่เกิดจากหอยสังข์พันธุ์ที่ดีที่สุดจะมีสีเหลืองอ่อน “*ประหนึ่งสีที่ สะท้อนจากปลายธนูของพระวิษณุ*” รัตนปริกษาระบุว่า ไข่มุกจากหอยสังข์ในวงศ์ที่ดีที่สุดมีคุณค่า สูงสุดเพราะเป็นหอยสังข์ของพระวิษณุ ข้อความนี้สะท้อนให้เห็นว่าตำนานของพระวิษณุในวรรณคดี สันสกฤตมีอิทธิพลทำให้คนอินเดียนับถือไข่มุกจากหอยสังข์ว่าเป็นของขลัง รัตนปริกษายายะอธิบาย เพิ่มเติมว่า การสวมไข่มุกหอยสังข์เป็นสิริมงคลแก่ผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ดังข้อความตอนหนึ่ง ว่า “*บุคคลผู้ปรารถนาความเจริญรุ่งเรืองและความเป็นสิริมงคลพึงสวมไข่มุกที่มีกำเนิดจากหอยสังข์ ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และในพิธีบวงสรวงเทพอัคนีและบรรพบุรุษ*” (BRP. 54-59; GP. 1.69.3-6)

ไข่มุกจากหอยสังข์มีชื่อเรียกโดยทั่วไปว่า Conch Pearl ชื่อทางวิทยาศาสตร์คือ *Strombus Gigas* และ *Cassis corunta* ที่พบในปัจจุบันส่วนมากมีสีชมพูและชมพูอมส้ม บางครั้งมี สีขาวหรือขาวอมเหลือง ไม่มีชั้นมุก แต่มีสารประกายมุกชนิดพิเศษลักษณะคล้ายพอซีเลน³⁶ ซึ่ง ส่องแสงแวววาวคล้ายผ้าไหมลายน้ำไหล เคลือบต่อทางเดินอาหารของหอยสังข์ ในทางอัญมณีวิทยาถือว่า ไข่มุกชนิดนี้มีคุณค่าไม่ด้อยกว่าไข่มุกจากหอยมุก สามารถนำมาผลิตเป็นเครื่องประดับได้ แต่ ไม่ค่อยแพร่หลายเนื่องจากหอยสังข์ผลิตไข่มุกได้ยาก ทั้งยังผลิตไข่มุกที่มีคุณภาพได้น้อยเมื่อเทียบกับ หอยมุก โอกาสที่จะพบหอยสังข์ที่มีไข่มุกมีเพียง 1 ใน 10,000 และในจำนวนนี้ไข่มุกจากหอยสังข์ ที่ได้คุณภาพมีเพียง 1 ใน 100 เท่านั้น กระบวนการผลิตไข่มุกของหอยสังข์นั้นใช้เวลานานหลายปี

³⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในหนังสือ เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ จักรพงษ์เกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง อาวุธพระนารายณ์

³⁶ พอซีเลน (porcelain) คือเซรามิกเนื้อสีขาว เนื้อเนียนละเอียด บางเบา และเป็นมันวาว— ผู้วิจัย

และมีความสลับซับซ้อนเนื่องจากต้องอาศัยสภาวะแวดล้อมที่เอื้อต่อการเกิดไข่มุกอย่างมาก ไข่มุกจากหอยสังข์จึงมีราคาแพงและหายากในปัจจุบัน (Biswas, 1996: 112)

3.2.1.8 ไข่มุกจากหอยมุก

ตำรารัตนปริกษาทั้งสองฉบับระบุว่า ไข่มุกจากหอยมุกมีคุณสมบัติโดดเด่นประการหนึ่งที่ต่างจากไข่มุกชนิดอื่นโดยสิ้นเชิง คือ สามารถเจาะรูร้อยเป็นเส้นเพื่อทำเป็นเครื่องประดับได้ (BRP. 53; GP. 1.69.2) ไข่มุกจากหอยมุกจึงมีประโยชน์มากในเชิงการค้า ตำรารัตนปริกษาอธิบายกำเนิดของไข่มุกว่า เกิดจากการที่ฟันของปลาสุรรังกระจายลงสู่มหาสมุทรต่าง ๆ ในโลก (BRP. 72-73; GP. 1.69.20-21) คำอธิบายนี้แม้จะเป็นเรื่องราวตามตำนาน แต่ก็แฝงความคิดที่นำไข่มุกไปเปรียบเทียบกับธรรมชาติของคน มีข้อสังเกตว่าฟันของคนเราโดยปกติมีสีขาวหลายลักษณะ ตั้งแต่ขาวบริสุทธิ์ ขาวนวล ไปจนถึงขาวเหลือง เหนกเช่นสีของไข่มุกธรรมชาติที่พบมากซึ่งเป็นสีขาวในลักษณะต่าง ๆ ตั้งแต่ขาวบริสุทธิ์ไปจนถึงขาวเหลือง ส่วนข้อความที่ว่าฟันของปลาสุรตกลงไปในมหาสมุทรก็สัมพันธ์กับข้อเท็จจริงตามธรรมชาติว่า ไข่มุกเป็นอัญมณีที่เกิดในท้องทะเลและมหาสมุทร

ตำรารัตนปริกษาทั้งสองฉบับยังอธิบายกระบวนการเกิดไข่มุกอีกอย่างหนึ่งว่า ไข่มุกที่พบในมหาสมุทรนั้นเกิดจากการที่น้ำฝนไหลซึมเข้าไปในหอยมุก ทำให้เกิดเม็ดไข่มุกอยู่ในเปลือกหอยมุกด้านใน (BRP. 74; GP. 1.69.22) ข้อความนี้สัมพันธ์กับหลักวิทยาศาสตร์ที่ว่าด้วยกระบวนการเกิดไข่มุกตามธรรมชาติ ในทางวิทยาศาสตร์มีคำอธิบายว่า ไข่มุกเป็นผลผลิตของหอยนางรมไข่มุกประเภทหอยกาบคู่ ชั้นนอกสุดของเปลือกหอยประกอบด้วยสารอินทรีย์จำพวกคอนชิโอลิน (Conchiolin) ซึ่งเป็นโปรตีนแบบเคราตินและแคลเซียมคาร์บอเนตในรูปของแร่อะราโกไนต์ (Aragonite) ส่วนชั้นในสุดและติดกับแมนเทิล (Mantle) เรียกว่า ชั้นมุก หรือที่เรียกว่า Mother-of-Pearl A.K.Biswas (1996: 110-111) กล่าวว่า ไข่มุกตามธรรมชาติเกิดจากการที่หอยมุกมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งแปลกปลอมที่หลุดเข้าไปในตัวหอยที่เรียกว่า นิวเคลียส (Nucleus) เมื่อนิวเคลียสทำให้หอยมุกเกิดการระคายเคืองภายในชั้นแมนเทิล หอยมุกก็จะสร้างชั้นมุกโดยขับเมือกออกมาเคลือบตรงใจกลางผิวของเปลือกหอยด้านในเป็นชั้น ๆ แต่รัก ธรรมชาติ (2544: 74-89) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การที่หอยมุกขับเมือกออกมาเคลือบตัวเองนั้นไม่ได้มีสาเหตุมาจากนิวเคลียสแต่เพียงอย่างเดียว แต่นั่นเป็นหน้าที่ของเซลล์เนื้อเยื่อชั้นนอกของแมนเทิลภายในตัวหอยอยู่แล้ว เพราะในการผลิตชั้นมุก เซลล์เนื้อเยื่อชั้นนอกของแมนเทิลบางส่วนได้หลุดเข้าไปในตัวหอยมุกโดยบังเอิญ จากนั้นจะเกิดการแบ่งตัว และขยายตัวกลายเป็นถุงไข่มุก ซึ่งทำหน้าที่สร้างชั้นมุกให้หนาขึ้นเรื่อย ๆ โดยความหนาของชั้นมุกจะเพิ่มขึ้นตลอดชีวิตของหอยมุก ชั้นมุกที่ว่ามีชื่อเรียกว่า อะราโกไนต์ มีลักษณะเรียบและเงาวาว ส่วนประกอบเป็นแคลเซียมคาร์บอเนต (CaCO₃) แต่ละชั้นมีคอนชิโอลินเป็นตัวประสานรอยต่อระหว่างชั้นมุก แสงที่เดินทางผ่านชั้นมุกเหล่านี้จะเกิดการหักเหและสะท้อนแสงเป็นพิเศษ เกิดเป็นเหลือบสีบนผิวของชั้นมุก ถ้าชั้นมุกยิ่งบางและเรียงตัวกันเป็นระเบียบเท่าไร ไข่มุกก็จะมีควมวาวมากขึ้นเท่านั้น

3.2.2 แหล่งกำเนิด

ตำรารัตนปริกษากล่าวว่า แหล่งกำเนิดไข่มุกมี 8 แหล่ง แต่ในความเป็นจริงแล้วนับได้ 11-12 แหล่ง แหล่งไข่มุกที่ระบุไว้ตรงกันในรัตนปริกษาทั้งสองฉบับมี 7 แหล่ง ได้แก่ ดินแดนแถบเกาะลังกา เมืองปรโลกะ แคว้นสุราชฎร์ แม่น้ำตามรปรรณี ภูเขาหิมาลัย พื้นที่ทางตอนเหนือของอินเดีย และดินแดนแถบอาณาจักรเปอร์เซีย ส่วนแหล่งไข่มุกที่เหลือนั้นตำรารัตนปริกษาแต่ละฉบับให้ข้อมูลต่างกัน รัตนปริกษากล่าวถึงเมืองดินแดนแถบแคว้นปุมทระ เมืองวาฎะ ดินแดนแถบบรรบระ เมืองอาราวฎะ และเมืองโกนตระ ในขณะที่รัตนปริกษาขยายะกล่าวถึงดินแดนแถบแคว้นปามทยะ วรธนะ ปาตละ และโลกานตระ (BRP. 75-76; GP. 1.69.23-24)

1) ดินแดนแถบเกาะลังกา (BRP. *siṃhala*; GP. *saiṃhalika*)

ดินแดนแถบเกาะลังกามีชื่อเสียงเรื่องอุตสาหกรรมไข่มุกมาตั้งแต่ยุคโบราณ บันทึกของเมกาสทีนิสซึ่งเดินทางไปยังอินเดียในช่วง 400 ปีก่อนคริสตกาล³⁷ และหนังสือ *Periplus of the Erythrian Sea* ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 1 ระบุว่าที่เกาะลังกามีไข่มุกจำนวนมาก (Shastri, 1969: 330-331) บันทึกของหลวงจีนฟาเหียนซึ่งเดินทางไปเยือนอินเดียและลังกาในช่วงคริสต์ศักราช 399-414 ระบุว่า ศรีลังกาและเกาะเล็ก ๆ ที่อยู่โดยรอบเป็นศูนย์กลางการผลิตไข่มุก (Bhat, 1982: 742) พงศัตสหิตาระบุว่า ไข่มุกจากเกาะลังกามีหลากหลายรูปทรง ลักษณะลื่นเป็นมัน มีสีอย่างหงส์ และมีขนาดใหญ่³⁸

2) ดินแดนแถบเมืองปรโลก (BRP., GP. *pāralaukika*)

นักวิชาการระบุว่าเมืองปรโลกก็คือ เมืองปุรลิ (Purali) ในรัฐเกรลาละ (Kerala) ดินแดนแถบเมืองปรโลกตรงกับพื้นที่บริเวณชายฝั่งทราวันคอร์ (Travancore Coast) ทางตะวันตกของอินเดียใต้ (Bhat, *ibid.*) ในบันทึกของปโตเลมี เมืองปุรลิตรงกับชื่อ *Paralia* ซึ่งเป็นชื่อโบราณที่ใช้เรียกเมืองแถบชายฝั่งทราวันคอร์ หนังสือ *Periplus of the Erythrian Sea* ระบุว่า *Paralia* น่าจะเพี้ยนมาจาก *paraloka* กล่าวกันว่าเมืองปุรลิมีสื่อเสียงในเรื่องการประมงหอยมุก (Shastri, 1969: 331) พงศัตสหิตาระบุว่า ไข่มุกจากดินแดนแถบเมืองปรโลกมีสีดำ สีขาว หรือสีเหลือง เม็ดไข่มุกมีกรวดทรายติดอยู่ และไม่เรียบ³⁹

³⁷ Dahlquist (1962: 9) ระบุว่าในปี 302-288 ก่อนคริสต์ศักราช

³⁸ *bahusamsthānāḥ snigdḥā haṃsābhāḥ siṃhalākarāḥ sthūlāḥ ...* || VarBrS. 81.3 ||

³⁹ *kṛṣṇāḥ śvetāḥ pītāḥ saśarkarāḥ pāralaukikā viṣamāḥ ...* || VarBrS. 81.4 ||

3) ดินแดนแถบแคว้นสุราชฎร์ (BRP., GP. surāṣṭrika)

ดินแดนแถบแคว้นสุราชฎร์คือบริเวณคาบสมุทรกาฐิยาวาท (Kāthiāwād Peninsula) หรือตรงอ่าวแคมเบย์ (the Gulf of Cambay) (Bhat, ibid.) พุทธสัทธิตาระบุว่า ไข่มุกจากดินแดนแถบแคว้นสุราชฎร์มีขนาดไม่ใหญ่และไม่เล็กมาก มีสีคล้ายเนยสด⁴⁰

4) แม่น้ำตามรปรณิ หรือดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำตามรปรณิ (BRP. tāmra; GP. tāmraparṇa)

ในภาษาสันสกฤต คำว่า tāmra หากเป็นชื่อสถานที่จะมีสองความหมาย คือ เกาะลังกา (tāmradvīpa) และแม่น้ำสายหนึ่งในวรรณคดีเรื่องมหาภารตะ ส่วน tāmraparṇa มีความหมายเหมือนกับ tāmradvīpa คือหมายถึงเกาะลังกา (Monier-Williams, 2005: 443) Finot (1896: 19) แปลคำ tāmra ซึ่งปรากฏในรัตนปริกษาว่า แม่น้ำตามรปรณิ (Tāmraparṇī) ส่วน Dutt (1908: 189) แปลคำ tāmraparṇa ว่า พื้นที่ที่ห่างจากชายฝั่งเมืองตัมลุก (Tamluk)⁴¹ ในพุทธสัทธิตา อชยาระที่ 81 ฉันทบทที่ 3 มีคำว่า tāmraparṇi ซึ่งในที่นี้หมายถึงแม่น้ำตามรปรณิ (Bhat, ibid.) Shastri (1969: 62, 331) กล่าวว่า แม่น้ำตามรปรณิมีต้นกำเนิดจากยอดเขาอศติกูฏ (Agastikūṭa) ไหลผ่านอาณาจักรปาณฑยะซึ่งตั้งอยู่บนคาบสมุทรอินเดีย ปัจจุบันคือแม่น้ำตามรวาริ (Tāmrvāri) มีชื่อเสียงเรื่องการประมงหอยมุก พุทธสัทธิตาระบุว่า ไข่มุกจากแม่น้ำตามรปรณิมีสีขาวปนแดงอ่อนเล็กน้อย และมีแสงสว่าง⁴²

5) ดินแดนแถบเทือกเขาหิมาลัย (BRP., GP. haima)

เทือกเขาหิมาลัยอยู่ทางตอนเหนือของอินเดีย พุทธสัทธิตาระบุว่าไข่มุกจากดินแดนแถบเทือกเขาหิมาลัยมีน้ำหนักเบา ทึบแสง สีคล้ายนมเปรี้ยว มีขนาดใหญ่ และมีรูปทรงต่าง ๆ⁴³

6) ดินแดนทางภาคเหนือของอินเดีย (BRP., GP. kauvera)

ในภาษาสันสกฤต kauvera หรือ kaubera หมายถึง ดินแดนของท้าวกุเวร ซึ่งก็คือ ทิศเหนือ อันมีท้าวกุเวรเป็นเทพผู้รักษาทิศ Finot (ibid.) แปลคำ kauvera ว่า ดินแดนทางภาคเหนือ พุทธสัทธิตาระบุว่าไข่มุกจากดินแดนทางภาคเหนือของอินเดียมีสีดำและสีขาว ผิวไม่เรียบ น้ำหนักเบา มีแสงรัศมีพอประมาณ⁴⁴

⁴⁰ ... na sthūlā nātyalpā navanītanibhās ca saurāṣṭrāḥ || VarBrS. 81.4 ||

⁴¹ เมืองตัมลุกปัจจุบันตั้งอยู่ในรัฐเบงกอลตะวันตก บริเวณริมฝั่งแม่น้ำรุปนารายัน (Rupnarayan River) ใกล้อ่าวเบงกอล และเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณที่ชื่อ ตามรลิปตะ (Tāmralipta) หรือ ตามรลิปติ (Tāmralipti)

⁴² ...īṣattāmrah śvetās tamoviyuktās ca tāmrahyaḥ || VarBrS. 81.3 ||

⁴³ ... laghu jarjaraṃ dadhinibhaṃ bṛhadviṣaṃsthānam api haimam || VarBrS. 81.5 ||

⁴⁴ viṣamaṃ kṛṣṇaṃ śvetaṃ laghu kauberaṃ pramāṇatejovat... || VarBrS. 81.6 ||

7) ดินแดนแถบอาณาจักรเปอร์เซีย (BRP. *pārasīka*; GP. *pārasāva*)

ดินแดนแถบอาณาจักรเปอร์เซียปรากฏในรายชื่อแหล่งไข่มุกทั้งแปดในรัตนปริกษายายะ แต่ไม่ปรากฏในรายชื่อแหล่งไข่มุกทั้งแปดในรัตนปริกษา ในภาษาสันสกฤต คำ *pārasīka* และ *pārasāva* มีความหมายเป็นทั้งชื่อชาวเมืองและชื่อสถานที่ *pārasīka* เป็นคำนาม पुल्लिङ्गपुह्वज्ญี หมายถึงชาวเปอร์เซีย และน่าจะเป็นคำนามนปุงสกลิङ्गเอกพจน์ด้วย หมายถึงอาณาจักรเปอร์เซีย ส่วน *pārasāva* เป็นคำนาม पुल्लिङ्गपुह्वज्ญี หมายถึงชาวเมืองที่อยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของมัยยะประเทศตามคัมภีร์วราหปุราณะและมารกันเทยปุราณะ ถ้าเป็นคำนามนปุงสกลิङ्गเอกพจน์หมายถึงชื่อแหล่งกำเนิดไข่มุก รวมถึงชื่อไข่มุกที่พบในแหล่งกำเนิดนั้น (Monier-Williams, 2005: 620) Shastri (ibid.) กล่าวว่า *pārasāva* ในพหุหัตสัหิตาหมายถึงอ่าวเปอร์เซีย ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่า *pārasīka* ในรัตนปริกษา และ *pārasāva* ในรัตนปริกษายายะหมายถึงดินแดนแถบอาณาจักรเปอร์เซียเหมือนกัน ตำรารัตนปริกษาทั้งสองฉบับกล่าวตรงกันว่า ไข่มุกจากเปอร์เซียมีความงามไม่ด้อยไปกว่าไข่มุกจากแหล่งอื่น พหุหัตสัหิตาระบุว่า ไข่มุกจากเปอร์เซียมีความวาวเป็นประกาย มีสีขาว น้ำหนักมาก และมีคุณสมบัติดีเลิศ⁴⁵

8) ดินแดนแถบแคว้นปุนฑระ (BRP. *paṇḍra*)

ดินแดนแถบแคว้นปุนฑระได้รับการอ้างถึงว่าเป็นหนึ่งในแหล่งไข่มุกทั้งแปดแหล่ง ปรากฏเฉพาะในรัตนปริกษา แคว้นปุนฑระคือดินแดนบริเวณทางตอนเหนือของอ่าวเบงกอล มีเมืองหลวงชื่อว่า ปุนฑระวรรธนะ (*paṇḍravardhana*) หรือปุนฑระนคร (*paṇḍranagara*) (Shastri, 1969: 94-95)

9) เมืองวาฎะ (BRP. *vāṭa*)

ในภาษาสันสกฤต *vāṭa* เป็นชื่อตำบลแห่งหนึ่งในวรรณคดีเรื่องทศกัณฐกจริต และเป็นหมู่บ้านของคนในวรรณคดีซึ่งมีต้นไม้เป็นรั้วล้อม (Monier-Williams, 2005: 939) แหล่งไข่มุกที่เมืองวาฎะเป็นหนึ่งในแหล่งไข่มุกทั้งแปดที่ปรากฏในรัตนปริกษา แต่ Finot ไม่ได้กล่าวไว้

10) ดินแดนแถบแคว้นปาณฑยะ (GP. *pāṇḍyavāṭaka*)

แคว้นปาณฑยะเป็นหนึ่งในแหล่งไข่มุกทั้งแปดที่ปรากฏในรัตนปริกษายายะ ดินแดนแถบแคว้นปาณฑยะอยู่ทางตอนใต้ของคาบสมุทรอินเดีย ประกอบด้วยพื้นที่ของตำบล ทินเวลลี (Tinnevely) และตำบลมธุรา (Madura ในเขตปกครองมัทราสของอินเดีย หนังสือ Periplus of the Erythian Sea ในศตวรรษที่ 1 ระบุว่าแคว้นปาณฑยะเป็นแหล่งทำประมงหอยมุกและจำหน่ายไข่มุก โดยแหล่งประมงหอยมุกอยู่บริเวณท่าเรือ Colchi หรือ Korkai ส่วนแหล่งจำหน่ายไข่มุกอยู่ที่ Argaru หรือ Uraiur ปัจจุบันรัฐปาณฑยะก็ยังคงเป็นแหล่งไข่มุกมีชื่อเสียง

⁴⁵ *jyotiṣmantāḥ śubhrā guravo' timahāguṇāś ca pārasāvāḥ ... || VarBrS. 81.5 ||*

(Shastri, 1969: 331-332) พุทธศัพท์ิตาระบุว่า ไซมุกจากดินแดนแถบแคว้นปาณฑยะมีขนาดเล็ก เม็ดไซมุกเป็นรูปสามเหลี่ยมคล้ายเม็ดผักชี⁴⁶

11) ดินแดนแถบบรรบระ (BRP. barbara)

แหล่งไซมุกที่บรรบระปรากฏในรัตนปริกษา แต่ไม่ได้รวมอยู่ในรายชื่อแหล่ง ไซมุกที่สำคัญแปดแหล่ง มาร์กกันเตยปุราณระบุว่า บรรบระเป็นดินแดนของพวกชนพื้นเมือง ตั้งอยู่ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ ผู้แต่ง Periplus of the Erythrian Sea ระบุว่า บรรบระจะต้องเป็นพื้นที่แถบท่าเรือ Barbaricum ตรงใจกลางปากแม่น้ำสินธุ ส่วน Ptolemy ระบุว่าดินแดนแถบบรรบระอยู่ใกล้เมือง Barberei ประกอบด้วยเกาะต่าง ๆ ในดินแดน สามเหลี่ยมปากแม่น้ำสินธุ (Shastri, 1969: 71-72)

12) ดินแดนแถบวรรณะ (GP. vardhana)

คำ vardhana ปรากฏในรัตนปริกษายายะ พจนานุกรมไม่ได้ระบุว่าหมายถึง สถานที่แห่งใด Monier-Williams (ibid.: 926) สันนิษฐานว่า vardhana อาจแปลว่า เมือง ได้ด้วย เหตุที่ชื่อเมืองบางชื่อมี vardhana เป็นส่วนท้ายของคำสมาส ตัวอย่างเช่น punḍravardhana หมายถึง ปุณฺดรวรรณะ เมืองหลวงของแคว้นปุณฺดร นอกจากนั้น Monier-Williams ยังระบุว่าตรงกับคำ vardana ในภาษาเปอร์เซียโบราณ

13) ดินแดนแถบปาตาละ และ โลกานตระ (GP. pātāla, lokāntara)

ชื่อ ปาตาละ และ โลกานตระ ปรากฏในรัตนปริกษายายะ ในภาษาสันสกฤต ปาตาละ หมายถึง ดินแดนที่อยู่ใต้พื้นโลก เป็นที่อยู่อาศัยของพวกนาคและอสูร ในวรรณคดีสันสกฤต บางเรื่อง เช่น มหาภารตะ ปาตาละเป็นชื่อเมืองเมืองหนึ่งในนาคบาดาล (Monier-Williams, 2005: 616) Dutt (ibid.) แปลคำ ปาตาละ ว่า เกาะทางตอนใต้ ส่วน โลกานตระ หมายถึง โลกอื่น หรือโลก หน้า (Monier-Williams, ibid.: 907) Dutt (ibid.) แปลคำ โลกานตระ ว่า เกาะอื่นในต่างประเทศ

14) เมืองอาราวฐะ และ โจนตระ (BRP. āravāṭa, kontara)

เมืองอาราวฐะและจอนตระเป็นแหล่งกำเนิดไซมุกที่ปรากฏในรัตนปริกษา แต่ไม่สามารถกำหนดพิกัดทางภูมิศาสตร์ได้ เพราะไม่มีข้อมูลและหลักฐานใดแสดงให้เห็นถึงการมีอยู่จริง ของสถานที่ดังกล่าว Finot แปล อาราวฐะ ว่า เมืองอาราวฐี (āravāṭī) อย่างไรก็ตาม ต้นฉบับรัตนปริกษาบางฉบับที่ Finot ค้นพบใช้คำว่า ปาราวตะ (pāravata) ในภาษาสันสกฤต ปาราวตะเป็นคำคุณนาม หมายถึง อยู่ในที่ห่างไกลหรือต่างประเทศ ถ้าเป็นคำนาม पुलิงค์มีหมายความว่า ความหมาย ในกรณีที่ เป็นชื่อคนจะหมายถึงชนเผ่ากลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา และอาจ หมายถึงพวกนาคเผ่าโอราวัต นอกจากนี้ยังมีความหมายเป็นชื่อภูเขาด้วย (Monier-Williams, 2005: 620) ส่วน โจนตระ นั้น ผู้วิจัยไม่สามารถค้นหาความหมายได้ แม้แต่ Finot เองก็ไม่ทราบความหมาย ของชื่อนี้

⁴⁶ ... nimbaphalatriputadhānyakacūrṇāḥ syuḥ pāṇḍyavāṭabhavāḥ || VarBrS. 81.6 ||

3.2.3 คุณสมบัติของไข่มุก

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ไข่มุกที่ดีที่สุดและเป็นที่ต้องการมากที่สุดคือไข่มุกที่มีคุณสมบัติครบหกประการ ได้แก่ สีขาว รูปทรงกลมเกลี้ยง น้ำหนักมาก ผิวเรียบลื่น มีเงาวาวสามารถสะท้อนแสงได้ และสะอาดบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน นอกจากนี้ยังต้องสามารถเจาะรูขนาดเล็กได้เสมอกันด้วย (BRP. 95, 102; GP. 1.69.42-43) ส่วนไข่มุกที่ด้อยคุณภาพและถือเป็นไข่มุกที่ให้โทษก็คือไข่มุกที่สีซีดจาง มีรอยร้าว ไม่มันวาว มีคราบสกปรกเป็นจุด ๆ ผิวสากกระด้าง และน้ำหนักเบา (BRP. 101)

3.2.4 อานุภาพของไข่มุก

ไข่มุกจากหอยมุกเป็นอัญมณีที่มีความงดงาม เหมาะสำหรับนำไปทำเป็นเครื่องประดับ โดยเฉพาะสร้อยคอ เนื่องจากมีคุณสมบัติที่สามารถเจาะรูได้ สร้อยคอไข่มุกถือเป็นอัญมณีมงคล มีอานุภาพในด้านเครื่องรางของขลัง สามารถคุ้มครองผู้สวมใส่ที่แม้เป็นคนไร้ค่าให้รอดพ้นจากโทษทัณฑ์ทั้งปวง

3.2.5 การประเมินราคาไข่มุก

ก่อนที่จะประเมินราคาไข่มุก ผู้ประเมินควรตรวจสอบคุณสมบัติของไข่มุกอย่างพิถีพิถันในด้านรูปทรงและขนาด (BRP. 77; GP. 1.69.25) ขนาดเป็นคุณสมบัติที่สำคัญเพราะเกี่ยวข้องกับน้ำหนัก ซึ่งน้ำหนักนั้นเป็นปัจจัยที่กำหนดราคาไข่มุก การประเมินราคาไข่มุกมีสองวิธี วิธีแรก ประเมินตามน้ำหนักของไข่มุกแต่ละเม็ด ซึ่งจะใช้กับไข่มุกขนาดใหญ่ มีหน่วยน้ำหนักเป็นเมล็ดพีช ได้แก่ เมล็ดถั่ว หรือ **มาษกะ (māṣaka)** และเมล็ดมกกล้าตาหนู หรือ **คุญชะ (guñja)** วิธีที่สอง ประเมินตามน้ำหนักรวมของไข่มุกขนาดเล็ก โดยคติน้ำหนักรวมเป็น 1 ธรณะ (**dharāṇa**) ราคาจะมากหรือน้อยนั้นพิจารณาตามจำนวนเม็ดที่รวมได้ 1 ธรณะ นั้นหมายความว่า ไข่มุกที่มีจำนวนรวมต่อ 1 ธรณะมากย่อมมีขนาดเล็กมาก ราคาของไข่มุกขนาดเล็กจะลดลงเรื่อย ๆ ตามจำนวนเม็ดรวมต่อ 1 ธรณะที่เพิ่มขึ้น มาตราและเกณฑ์ประเมินราคาไข่มุกทั้งสองวิธีนี้ดูได้ในภาคผนวก (BRP. 78-100; GP. 1.69.26-35)

3.2.6 การทดสอบไข่มุกแท้และไข่มุกเทียม

การทดสอบว่าเป็นไข่มุกแท้หรือไข่มุกเทียมนั้น ตำรารัตนปริกษาทั้งสองฉบับระบุว่า เป็นวิธีที่ทำกันในลังกา วิธีทำก็คือ นำไข่มุกที่จะทดสอบไปจุ่มลงในน้ำมันดิบร้อนผสมเกลือ แล้วนำไปแช่น้ำประมาณคินหนึ่ง จากนั้นหยิบไข่มุกขึ้นมาทดสอบโดยนำเมล็ดข้าวหรือผ้าแห้งมาถูที่ผิวของไข่มุก ไข่มุกแท้จะไม่เปลี่ยนสี แต่ไข่มุกเทียมสีจะเปลี่ยนไป (BRP. 104-105; GP. 1.69.40-41) นอกจากนี้ยังมีวิธีการทำไข่มุกให้มีแสงรัศมีวาววามเพิ่มขึ้นด้วยการนำไปแช่ในปรอท รัตนปริกษาระบุว่า ไข่มุกที่ผ่านกระบวนการดังกล่าวเหมาะที่จะเป็นเครื่องประดับของทวยเทพ ในขณะที่รัตนปริกษายะระบุว่าควรนำไปประดับร่างกาย (BRP. 106; GP. 1.69.39)

3.2.7 การเจาะรูและการเพิ่มคุณภาพ

รัตนปริกษาอายุจะมีคำอธิบายเพิ่มเติมเป็นพิเศษเกี่ยวกับการเจาะรูและการเพิ่มคุณภาพของไข่มุกซึ่งเป็นวิธีของชาวลังกาว่า ให้ทำโดยนำไข่มุกทั้งหมดใส่ลงในหม้อหุงข้าว คลุกเคล้ากับน้ำคั้นจากลูกมะม่วง แล้วจึงนำไข่มุกมาขัดถูด้วยแคโรทเพื่อที่จะทำให้ไข่มุกเล็กลงพอประมาณ การเจาะรูไข่มุกจะทำได้ง่ายตาย ส่วนวิธีการทำให้ผิวไข่มุกสะอาด ลื่นเป็นมันวาว และถึงพร้อมด้วยความงามครบถ้วนทั้งหกประการ มีวิธีการทำดังนี้คือ ให้วางไข่มุกลงตรงกลางภาชนะรูปปลาที่พอกด้วยก้อนดิน จากนั้นจึงค่อยอบไข่มุกเพียงเล็กน้อยด้วยภาชนะที่มีฝาปิด ขั้นตอนนี้เรียกว่า วิตานปัตติ (vitānapatti) ก่อนจะนำไปต้มในน้ำนม ตามด้วยน้ำและน้ำผลไม้ แล้วนำไปต้มในน้ำนมซ้ำอีกครั้ง เพื่อจะทำให้ผิวไข่มุกสะอาดและลื่นเป็นมัน สุดท้ายให้เช็ดถูไข่มุกด้วยผ้าสะอาด เพื่อให้ไข่มุกหมดมลทินและเป็นมันวาว (GP. 1.69.36-38)

3.3 ทับทิม

อัญมณีทับทิมตรงกับคำสันสกฤตว่า ปทมราค (padmarāga) เป็นคำสมาสระหว่าง ปทม (padma) (ดอกบัวหลวง) และ ราค (rāga) (สี, สีแดง) มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า สิ่งที่มีสีเหมือนดอกบัวหลวง ทับทิมโดยทั่วไปมักมีสีแดง แต่สีแดงในทับทิมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติก็ยังมีหลากหลายในด้านสีส้ม ตลอดจนระดับความแก่อ่อนของสี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาวะการกำเนิด

3.3.1 การกำเนิด

ทับทิมเกิดจากเลือดของอสุรพละซึ่งพระอาทิตย์เป็นผู้คว้าเอาไว้ได้ ในขณะที่พระอาทิตย์กำลังเร่งโคจรไปบนท้องฟ้า นั้น รวณะเจ้ากรุงลังกาได้บุกเข้ามาขวางทาง การเผชิญหน้ากันเป็นเหตุให้พระอาทิตย์ทำเลือดของอสุรพละหยดลงไปใต้ม่าน้ำสายหนึ่งในเกาะลังกา จึงเป็นที่มาของการตั้งชื่อแม่น้ำสายนี้ว่า รวณคองคา (rāvanaganṅā) ซึ่งมีความศักดิ์สิทธิ์และถือว่ามีผลสำคัญทัดเทียมกับแม่น้ำคองคาในอินเดีย ตำรารัตนปริกษาอธิบายว่าทับทิมเป็นอัญมณีที่มีแสงในตัวเองเสมือนมีไฟอยู่ภายใน สามารถให้ความสว่างได้ในเวลากลางคืน ทับทิมจากรวณคองคาจะฝังตัวอยู่ที่ก้นแม่น้ำและริมฝั่งแม่น้ำทั้งสองฟาก กล่าวกันว่าเมื่อรัศมีเจิดจ้าของทับทิมที่ริมฝั่งแม่น้ำมาผสมกับแสงประกายบนผิวน้ำ ทับทิมนั้นจะยิ่งเจิดจรัสเพิ่มขึ้น แม่น้ำรวณคองคาอยู่ในเกาะลังกาซึ่งเทียบได้กับประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน ตามคำพรรณนาที่ว่า แม่น้ำสายนั้น “มีแอ่งน้ำลึก และระลอกน้ำกระเพื่อมราวอาการยกย้ายสะโพกงามสลมกลึงเหมือนวงเดือนของหญิงชาวสิงหล” (BRP. 108-113; GP. 1.70.1-5)

ในทางธรณีวิทยา ทับทิมคืออัญมณีในตระกูลแร่คอร์ันดัมซึ่งเกิดจากหินต้นกำเนิดสามชนิด คือ 1) หินอัคนีพุ หรือหินภูเขาไฟ 2) หินอัคนีแทรกซอน เช่น หินเพกมาไทต์ หินจำพวกแกรนิต และ 3) หินแปร เช่น หินอ่อน หินไนส์ ผลึกทับทิมที่ฝังตัวอยู่ในหินต้นกำเนิดเหล่านี้จะมีขนาดใหญ่ มีรูปร่างผลึกเป็นเหลี่ยมคมเห็นได้ชัดเจน เมื่อหินต้นกำเนิดผุพัง ผลึกทับทิมที่หลุดออกมาจะสะสมตัวอยู่กับที่ หรือไม่ก็ถูกพัดพาไปสะสมตัวตามที่ต่าง ๆ อาจเป็นบริเวณที่ไม่ไกลไม่ไกลจากหิน

ต้นกำเนิดมากนัก บริเวณเชิงเขาหรือไหล่เขา บางครั้งถูกกระแส น้ำพัดพาไปสะสมตัวร่วมกับตะกอนดิน กรวด หินทราย ในบริเวณที่ราบตะกอนน้ำพาและลานตะพักลำน้ำ เรียกว่า การสะสมตัวแบบลานแร่ การสะสมตัวในลักษณะต่าง ๆ ที่กล่าวมาล้วนมีผลต่อขนาดและคุณภาพของทับทิม ผลึกทับทิมที่สะสมตัวในบริเวณใกล้กับหินต้นกำเนิดมากกว่าจะมีขนาดใหญ่กว่าเมื่อเทียบกับผลึกทับทิมที่สะสมตัวในบริเวณที่ห่างไกลออกไป แต่การสะสมตัวแบบลานแร่จะทำให้ได้ทับทิมที่มีเนื้อดีกว่าทับทิมที่อยู่ในหินต้นกำเนิดโดยตรง สภาพแหล่งกำเนิดยังเป็นปัจจัยที่ทำให้ทับทิมในแต่ละแหล่งมีสีแตกต่างกัน ดังที่ศักดิ์ดา ศิริพันธ์ (2548: 26) อธิบายว่า “ปริมาณธาตุโครเมียมในทับทิมจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับแหล่งกำเนิดของทับทิม นั้น ๆ” ซึ่งสอดคล้องกับตำรารัตนปริกษาที่อธิบายว่า ทับทิมมีลักษณะแตกต่างกันตามสถานที่เกิด (BRP. 126; GP. 70.18)

3.3.2 การจำแนกชนิดและคุณสมบัติ

ตำรารัตนปริกาธิบายว่า แม่น้ำราวณคงคาเป็นแหล่งกำเนิดดั้งเดิมของทับทิม คุณภาพสูง การจำแนกชนิดของทับทิมจึงยึดลักษณะของทับทิมที่ราวณคงคาเป็นต้นแบบ โดยมีคำอธิบายว่าสีแดงของทับทิมเปรียบได้กับดอกไม้ชนิดต่าง ๆ เช่น ดอกบัวหลวงสีแดง (raktotpala⁴⁷) ดอกชง (bandhūka⁴⁸) ดอกชบา (javā) ดอกทองกวาว (kimśuka⁴⁹) ส่วนของพืช เช่น เกสรสีแดงของหญ้าฝรั่ง (kuṅkuma⁵⁰) เมล็ดมะกัลดำตาหนู (guñjā⁵¹śakala) เมล็ดทับทิม (dādimabija) สีแดงในสัตว์บางชนิดอย่างแมลงอินทรีโคปะ (indragopa)⁵² ในเลือดกระต่าย (śaśāsṛj) ทับทิมบางชนิดมีสีอย่างวัตถุธรรมชาติ เช่น น้ำครั่ง (lākṣārasa) และตะกั่วแดง (sindūra) นอกจากนี้ยังมีทับทิมบางชนิดที่มีสีขาวเหมือนสีดอกปฐุ (kolaka⁵³puspa) (BRP. 115) ทับทิมสามารถจำแนกได้เป็นสามชนิด ได้แก่ เสาคันธิกะ (saugandhika) กุรุวินทะ (kuruvinda) และสพฏิกะ (sphatika) (BRP. 114-121; GP. 1.70.6-13)

⁴⁷ ในพจนานุกรมของเซอร์ โมนีเยร์ วิลเลียมส์ ให้ความหมายว่าเป็นพืชชนิดหนึ่งที่มีชื่อวิทยาศาสตร์คือ *Bombax Heptaphyllum* และอาจหมายถึงดอกบัวหลวงสีแดง (red lotus) ในครุฑปุราณะใช้คำว่า padmotpala มาจาก padma (บัวหลวง) + utpala (ดอกบัวสาย, ดอกไม้ทั่วไป) ในที่นี้ผู้วิจัยจะแปลว่า ดอกบัวหลวง

⁴⁸ ชื่อวิทยาศาสตร์คือ *Pentapetes phoenicea*

⁴⁹ ชื่อวิทยาศาสตร์คือ *Butea frondosa*

⁵⁰ ชื่อวิทยาศาสตร์คือ *Crocus sativus*

⁵¹ ชื่อวิทยาศาสตร์คือ *Abrus precatorius*

⁵² Finot แปลคำนี้ว่า แมลงโคชินิล (Cochenille)

⁵³ ชื่อวิทยาศาสตร์คือ *Alangium hexapetalum*

3.3.2.1 ทับทิมสผฏิกะ

ทับทิมสผฏิกะนับเป็นทับทิมที่มีคุณภาพดีที่สุดในบรรดาทับทิมทั้งสามชนิด กล่าวคือ มีรัศมีแวววาวบริสุทธิ์ดุจแก้วผลึก ทั้งยังมีพลัง ความแข็ง และน้ำหนักมากที่สุดเมื่อเทียบกับทับทิมชนิดอื่น หากมีคุณสมบัติพร้อมทุกประการจะสามารถแปลงรัศมีเจดจรัสอย่างยิ่ง เมื่อลำแสงจากดวงอาทิตย์ส่องเข้าไปภายใน ทับทิมสผฏิกะจะสามารถสะท้อนแสงรัศมีสีแดงกระจายไปได้ทุกทิศทาง สีแดงของทับทิมสผฏิกะมีหลายระดับสีดังนี้

- (1) สีแดงปนครามอย่างดอกหญ้าฝรั่ง (kusumbha)
- (2) สีแดงสดอย่างดอกทองกวาว (kimśuka) ดอกจิว (kaṅṭhakāri) ดอกรักขน (aruṣkara) พัสตราภรณ์สีแดง (raktāmbara) และดอกบัวแดง (raktāmbuja)
- (3) สีแดงใสแบบแววตาของนกจโกระ (cakora⁵⁴) นกกาเหว่าตัวผู้ (puṃskokila⁵⁵) และนกระเรียน (sārasa⁵⁶) รวมไปถึงดอกบัวสายสีแดง (kokanada) ที่บ้านเต็มที

คำว่า สผฏิกะ ตามรูปศัพท์หมายถึงผลึกหินหรือแก้วเจียรระไน (crystal) นอกจากนี้ยังหมายถึงแร่สองชนิด ชนิดหนึ่งคือแร่ควอตซ์หรือแร่หินเขี้ยวหนุมาน (quartz) เป็นแร่ที่มีสีขาวหรือไม่มีสี มีความวาวคล้ายแก้ว อีกชนิดหนึ่งคือแร่อะลูมิเนียม (alum) เป็นสารประกอบไฮเดรตเตตระโพแทสเซียมอะลูมิเนียมซัลเฟต ($KAl(SO_4)_2 \cdot 12H_2O$) แร่อะลูมิเนียมจะไม่มีสีหรือมีสีขาว รูปผลึกเป็นทรงแปดเหลี่ยม มีลักษณะโปร่งแสง ถ้าได้จากการสังเคราะห์จะเรียกว่า “สารส้ม” ซึ่งมีลักษณะเป็นก้อนแข็ง ให้รสเปรี้ยวฝาดบาดลิ้น มีชื่อทางการค้าว่า คาลูไนต์ (Kalunite) (สมาคมธรณีวิทยาแห่งประเทศไทย, ม.ป.ป.: ออนไลน์; Natural Cosmetics Organization, 2010: Online) จากความหมายเหล่านี้ทำให้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ความเป็นผลึกและความแวววาวที่ปรากฏในแก้วเจียรระไน แร่หินเขี้ยวหนุมาน หรือแร่อะลูมิเนียม น่าจะเป็นที่มาของการตั้งชื่อทับทิมชนิดนี้ว่า สผฏิกะ อันหมายถึง ทับทิมที่มีความแวววาวเหมือนผลึกแก้วหรือผลึกแร่

3.3.2.2 ทับทิมกुरुวินทะ

ทับทิมกुरुวินทะมีสีแดงเหมือนทับทิมสผฏิกะ แต่ต่างกันตรงที่ทับทิมกुरुวินทะมีสีแดงหม่นมัว ไม่มีรัศมีภายใน กล่าวกันว่า มีพลังมากแต่ไม่เท่าเทียมกับทับทิมสผฏิกะ ทับทิมกुरुวินทะที่มีคุณภาพดีที่สุดพบที่ริมฝั่งแม่น้ำราวณคงคา มีสีแดงเข้มเหมือนดอกบัวแดง และมีรัศมีเหมือนทับทิมสผฏิกะ

ในภาษาสันสกฤต กुरुวินทะมีความหมายหลายอย่าง ถ้าเป็นอัญมณีจะหมายถึงทับทิม อีกความหมายหนึ่งที่น่าสนใจ คือ ซินนาบาร์ หรือแร่ปรอท (M. Williams, 2005: 294) ซึ่งมีส่วนประกอบทางเคมีเป็นเมอร์คิวริกซัลไฟด์ (HgS) แร่ชนิดนี้หายาก เกิดตามรอยร้าว

⁵⁴ ชื่อวิทยาศาสตร์คือ *Alectoris chukar*

⁵⁵ ชื่อสามัญ Koel หรือ Indian cuckoo

⁵⁶ ชื่อวิทยาศาสตร์คือ *Aedea Sibirica* (Indian crane)

ใกล้ ๆ แหล่งหินภูเขาไฟและบ่อน้ำร้อน โครงสร้างผลึกเป็นทรงหกเหลี่ยม ลักษณะเป็นก้อนเนื้อแน่น คล้ายดิน เป็นมวลเมล็ด หรือเป็นเส้น บางครั้งพบกระจุกกระจายอยู่ในหินสีแดงสดถึงแดงเข้ม สีผงละเอียด⁵⁷ เป็นสีแดงและละลายได้ในกรดดินประสิว นอกจากนี้ยังมีรอยแตกขรุขระ เนื้อเปราะร่วน ค่าความแข็งเท่ากับ 2 – 2.5 แต่มีน้ำหนักมาก มีค่าความถ่วงจำเพาะเท่ากับ 8-8.2 และมีความวาวคล้ายเพชร (กรมทรัพยากรธรณี, 2526: 66-67) เมื่อพิจารณาคุณสมบัติที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่ามีคุณสมบัติบางอย่างพ้องกับทับทิม โดยเฉพาะเรื่องสีและความวาวของแร่ จึงเป็นไปได้ว่า คำว่า “กुरुวินทะ” ที่ใช้เรียกทับทิมนี้อาจจะมีที่มาจากชื่อของแร่ปรอท

3.3.2.3 ทับทิมเสาคันธิกะ

ทับทิมเสาคันธิกะเป็นทับทิมที่มีพลัง มีความแข็ง และน้ำหนักเหมือนทับทิมที่เกิดจากแก้วผลึก มีสีอย่างดอกบัวสีแดงเข้ม (BRP. 120; GP. 1.70.12) รัตนปริกษายายะ ในพหูหัตถ์สัทธาอธิบายว่าทับทิมเสาคันธิกะเกิดจากแร่กำมะถัน⁵⁸ เนื่องจากคำว่า สุคนธ และเสาคันธิกะ ในพจนานุกรมนั้นหมายรวมถึงแร่กำมะถันด้วย (M. Williams, 2005: 1222, 1252) โดยทั่วไปแร่กำมะถันมีสีเหลือง แต่ถ้ามีมลทินเจือปนก็อาจมีสีเขียว เทา หรือแดง นอกจากนี้ก็ยังมีสีส้ม น้ำตาล เหลือง หรือแม้แต่สีเขียวสด มีความวาวแบบขี้ผึ้งและมีประกายคล้ายยางสน รูปผลึกของกำมะถันเป็นระบบสามแกนต่าง ผลึกเกาะตัวกันเป็นกลุ่มก้อนมีรูปร่างแน่นอน บางครั้งก็มีรูปร่างไม่แน่นอนในลักษณะที่เป็นคราบหรือเป็นก้อนเนื้อเนียนแต่ร่วนมาก พบได้บริเวณปล่องภูเขาไฟหรือตามแหล่งแร่จำพวกซัลไฟต์ (บรรจง เทียนทอง, 2550: ออนไลน์; แร่วิทยา, 2553: ไฟล์คอมพิวเตอร์) ลักษณะของแร่กำมะถันตามคำอธิบายนี้น่าจะเป็นเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดชื่อทับทิมชนิดดังกล่าว

จากการวิเคราะห์ความหมายของชื่อทับทิมทั้งสามชนิดนี้ ผู้วิจัยพบว่าความหมายที่สอดคล้องต้องกันระหว่างชื่อทั้งสามชื่อ อันได้แก่ สผฏิกะ กुरुวินทะ และเสาคันธิกะ ก็คือความหมายที่เป็นชื่อแร่ สผฏิกะคือแร่ที่มีลักษณะเป็นผลึกหิน อาจหมายถึงแร่หินเขียวหนุมานหรือแร่อะลัมอย่างใดอย่างหนึ่ง กुरुวินทะคือแร่ปรอท ส่วนเสาคันธิกะคือแร่กำมะถัน ฉะนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า ตำรารัตนปริกษาจำแนกทับทิมตามชนิดของแร่ต้นกำเนิด อย่างไรก็ตาม ในทางอัญมณีวิทยาถือว่าแร่ที่เป็นต้นกำเนิดของทับทิมอย่างแท้จริง คือ แร่คอรัันดัม แร่ชนิดนี้มีส่วนประกอบทางเคมีเป็นสารประกอบอะลูมิเนียมออกไซด์ (Al₂O₃) โดยมีธาตุอะลูมิเนียมอยู่ร้อยละ 52.9 และธาตุออกซิเจนร้อยละ 47.1 แร่คอรัันดัมที่มีเพียงสารประกอบอะลูมิเนียมออกไซด์เท่านั้นในโครงสร้างผลึกจะเป็นแร่คอรัันดัมที่บริสุทธิ์และปราศจากสี แต่ถ้ามีธาตุมลทินเจือปนอยู่ในโครงสร้างผลึกแม้เพียงเล็กน้อย คอรัันดัมจะเปลี่ยนสีไป การที่คอรัันดัมจะเปลี่ยนเป็นสีอะไรนั้นขึ้นอยู่กับชนิดของธาตุมลทิน

⁵⁷ หมายถึง สีของแร่เมื่อบดละเอียดหรือนำไปขีดบนแผ่นกระเบื้องขาว

⁵⁸ saugandhikakuruvindasphatikebhyah padmarāgasambhūtiḥ | saugandhikajā bhramarāñjanābjambūrasadyutayah || (VarBṛS. 82.1)

แปลความว่า กำเนิดของทับทิมมาจากแร่กำมะถัน แร่ปรอท และแก้วผลึก ทับทิมที่เกิดจากแร่กำมะถัน มีสีแดงเหมือนขี้ผึ้ง ดอกบัวหลวง และน้ำคั้นลูกหว่า

ส่วนสีทับทิมจะเข้มข้นมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับปริมาณของธาตุมลทิน ถ้าคอร์รันดัมมีธาตุโครเมียม (Cr^{3+}) เข้าไปปะปนในโครงสร้างผลึก คอร์รันดัมจะกลายเป็นอัญมณีสีแดง เรียกว่า ทับทิม คอร์รันดัมสีอื่น ๆ ที่ไม่ใช่สีแดงรวมเรียกว่า แซปไฟร์ ตัวอย่างเช่น แซปไฟร์สีน้ำเงินหรือไพลิน เกิดจากการที่แร่คอร์รันดัมเจือปนด้วยธาตุเหล็ก (Fe^{2+}) หรือธาตุไทเทเนียม (Ti^{4+}) แซปไฟร์สีเหลืองหรือบุษราคัม เกิดจากการที่แร่คอร์รันดัมเจือปนด้วยธาตุเหล็ก (Fe^{3+}) เป็นต้น มีข้อสังเกตว่า คำว่า คอร์รันดัม ที่ใช้ในแวดวงอัญมณีวิทยามาจากภาษาสันสกฤตว่า กุรุวินทะ⁵⁹ มีความหมายเป็นแร่ชนิดหนึ่งที่เป็นสารประกอบอะลูมิเนียมออกไซด์ ไม่ใช่แร่ปรอทตามความหมายในตำรารัตนปริกษา

ในความเห็นของผู้วิจัย การให้ข้อมูลเกี่ยวกับแร่ต้นกำเนิดของทับทิมในตำรารัตนปริกษา ซึ่งดูเหมือนขัดแย้งกับทฤษฎีอัญมณีวิทยาปัจจุบันนั้นสามารถตีความได้สองกรณี กรณีแรกคือ ทับทิมไม่ได้เกิดขึ้นมาจากแร่หินเขียวหนุมานหรือแร่อะลัม (สผฏิกะ) แร่ปรอท (กุรุวินทะ) และแร่กำมะถัน (เสาคันธิกะ) ตามที่ระบุไว้ในตำรารัตนปริกษา ทับทิมควรจะมาจากแร่คอร์รันดัมตามข้อมูลในปัจจุบัน ส่วนชื่อชนิดของทับทิมทั้งสามชื่อเป็นเพียงการเปรียบเทียบคุณสมบัติของอัญมณีเท่านั้น กรณีที่สองคือ ทับทิมมีกำเนิดมาจากแร่หินเขียวหนุมานหรือแร่อะลัม (สผฏิกะ) แร่ปรอท (กุรุวินทะ) และแร่กำมะถัน (เสาคันธิกะ) จริง อย่างไรก็ตามผู้วิจัยคิดว่ามีความเป็นไปได้ทั้งสองทาง มีคำอธิบายดังนี้

1) ในส่วนที่ระบุว่าทับทิมเกิดจากแร่กำมะถันนั้น อาจอ้างคำอธิบายของ Tagore ในหนังสือมณีมาลา ภาค 2 เขากล่าวว่า *ทับทิมพบได้ในเหมืองแร่กำมะถันและเหมืองแร่ปรอท* สำหรับเรื่องเหมืองแร่กำมะถันนั้น Tagore อธิบายว่า แต่ก่อนเคยมีการค้นพบทับทิมโดยบังเอิญในเหมืองแร่กำมะถันที่เมืองพะโค (Pegu)⁶⁰ ภูมิประเทศของเหมืองมีลักษณะที่ไม่เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนโดยสิ้นเชิง เนื่องจากพื้นดินแห้งและแตกกระแหง ดินที่นั่นมีสีดำและเป็นก้อนแข็ง ทั้งยังส่งกลิ่นกำมะถันออกมาเรื่อย ๆ นอกจากนี้พื้นที่เหมืองยังรายล้อมไปด้วยต้นไม้ใหญ่ ในฤดูฝนจึงเกิดพายุฝนฟ้าคะนองอย่างรุนแรง แม้อูเหมือนว่าบริเวณเหมืองกำมะถันเป็นพื้นที่ที่เกือบจะเข้าถึงไม่ได้เลย แต่ปรากฏว่าพวกนักบวชพเนจรและยากสามารถฝ่าฟันอุปสรรคของภูมิประเทศเข้าไปขุดหาทับทิมได้สำเร็จ ทว่าทับทิมที่ได้มานั้นไม่สามารถเก็บไว้เป็นสมบัติส่วนตัวหรือกระทำการซื้อขายใด ๆ ได้ เพราะกฎหมายได้บัญญัติไว้ว่า ราษฎรจะต้องขายทับทิมที่มีอยู่ในครอบครองทั้งหมดให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน หากจับได้ว่าผู้ใดปิดบังความจริงหรือลักลอบซื้อขายทับทิมแล้ว ผู้นั้นจะถูกลงโทษ

⁵⁹ คำว่า กุรุวินทะ เป็นที่มาของคำยืมในภาษาต่าง ๆ ภาษาฮินดีใช้คำว่า คอร์รุน (korund) ภาษาทมิฬใช้ว่า คुरुรันดัม (kuruntam), ภาษาอังกฤษใช้ว่า คอร์รันดัม (Corundum) โดยมีความหมายเป็นชื่อแร่ที่ทำให้เกิดทับทิม ส่วนในภาษาไทยมีคำยืมที่เกี่ยวข้อง 2 คำ คือคำว่า **กะรุน** และ **กากรุน** กะรุน หมายถึง แร่ชนิดหนึ่ง ประกอบด้วยธาตุอะลูมิเนียมกับออกซิเจน แต่มักมีสิ่งอื่นผสมอยู่ทำให้มีสีต่าง ๆ เช่น ถ้าเป็นสีแดง เรียกว่า ทับทิม ถ้าเป็นสีน้ำเงิน เรียกว่า พลอยสีน้ำเงิน ถ้าเป็นสีเขียว เรียกว่า เขียวส่อง หรือ เขียวมรกต โดยสรุปคือแร่รัตนชาติคอร์รันดัมนั่นเอง ส่วน กากรุน หมายถึง ผงของกะรุนที่เอามาผสมครั้งซัดของแข็งเช่นป่าน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 97, 109)

⁶⁰ ในอดีตเมืองพะโคเป็นเมืองหลวงของพม่า มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เมืองหงสาวดี ตั้งอยู่ใกล้เมืองเมาะตะมะ ทางตอนใต้ของประเทศพม่า— ผู้วิจัย

ด้วยการถูกบังคับให้เวนคืนที่ดินทั้งหมดที่เป็นเจ้าของแก่รัฐบาล กล่าวกันว่ากษัตริย์พม่าองค์หนึ่งเคยพยายามทำกิจการเหมืองแร่กำมะถันอย่างใหญ่โต เพื่อค้นหาพลอยทับทิมน้ำงามมาครอบครอง การทำเหมืองไม่ประสบความสำเร็จเพราะสิ่งที่ขุดพบเป็นแต่เพียงเศษแร่เล็ก ๆ น้อย ๆ ตามผิวดิน ยิ่งไปกว่านั้น แร่กำมะถันยังมีกลิ่นฉุนจนสุดแสนจะทนไหว ทำให้พระเจ้าแผ่นดินต้องล้มเลิกกิจการเหมืองไปในที่สุด (Tagore, 1881: 862-863)

2) ในส่วนที่ระบุว่าทับทิมเกิดจากแร่ปรอทนั้น ก็ยืนยันได้จากคำกล่าวของ Tagore (1881: 862) ในข้อ 1) เช่นกัน ทว่าไม่มีคำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับประเด็นนี้ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากคำอธิบายลักษณะของทับทิมชนิดกูร์วินทะในตำรารัตนปริกษาแล้ว ก็พบว่าสามารถเปรียบเทียบได้กับแร่คอร์ันดัมพื้นฐาน แร่คอร์ันดัมพื้นฐานประกอบด้วยธาตุอะลูมิเนียมและออกซิเจน อยู่ในโครงสร้างผลึก มีค่าความแข็งเท่ากับ 9 และมีค่าความถ่วงจำเพาะระหว่าง 3.9-4.1 ซึ่งเป็นค่าที่มากกว่าของเพชร โครงสร้างผลึกเป็นทรงหกเหลี่ยม มีรูปทรงคล้ายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน รูปทรงที่พบเห็นได้ทั่วไปมีลักษณะเหมือนถังไม้ใส่เหล้า (barrel-shaped) และพีระมิด ไม่มีรอยแยกแนวเรียบ แต่มีรอยแยกตรงส่วนฐาน คอร์ันดัมทั่วไปมีหลายสีได้แก่ เทา น้ำตาล เขียว แดง มีความวาวเหมือนแก้วหรืออาจปราศจากความแวววาว มีคุณสมบัติที่ไม่หลอมละลายในท่อเป่าไฟหรือไม้ขีดสำหรับเป่ากระสุนอาวุธ และทนทานต่อการถูกกรดกัดกร่อน หากถูกบดเป็นผงละเอียดและนำไปเผาพร้อมกับโคบอลต์ในเตาด้วยอุณหภูมิสูง แร่คอร์ันดัมจะเปลี่ยนเป็นสีน้ำเงิน

3) ในส่วนที่ระบุว่าทับทิมเกิดจากแร่หินเขียวหนุมานหรือแร่อะลัมน์ ผู้วิจัยเห็นว่า น่าจะเป็นการเปรียบเทียบลักษณะของทับทิมชนิดนี้ที่มีความแวววาวกับแร่หินเขียวหนุมานหรือแร่อะลัมน์ ทับทิมชนิดนี้แม้จะเกิดจากแร่คอร์ันดัมเช่นเดียวกับทับทิมในข้อ 2) แต่ด้วยความงามเป็นพิเศษทำให้ได้รับการยกย่องให้เป็นรัตนชาติมีค่าชั้นสูง (Precious Stone) สีแดงของทับทิมมีหลายระดับตั้งแต่แดงเข้มไปจนถึงแดงอ่อนหรือชมพู เนื้อทับทิมต้องมีลักษณะโปร่งใส ซึ่งจะทำให้เกิดปรากฏการณ์ทางแสงที่สำคัญสองประการ คือ การหักเหแสงคู่ (Double Refraction) และการเปลี่ยนสี (Pleochroism) ปรากฏการณ์ทั้งสองย่อมเกิดขึ้นพร้อมกัน โดยเมื่อแสงสีขาว เช่น แสงอาทิตย์ ส่องเข้าไปในทับทิมแล้ว ลำแสงจะหักเหออกเป็นเส้นสองเส้นที่ตั้งฉากซึ่งกันและกัน และเมื่อลำแสงทั้งสองเดินทางผ่านเนื้อผลึกที่มีจำนวนมิลลินและโครงสร้างแตกต่างกันเล็กน้อย ก็จะมีการดูดกลืนแสงสีที่แตกต่างกัน ส่งผลให้ลำแสงที่หักเหออกจากผลึกทับทิมมีสีสันและความเข้มแตกต่างกัน เมื่อมองจากทิศทางที่ตรงกันข้ามกับแกนแสง (Council of Scientific & Industrial Research, 1973: 351; ศักดา ศิริพันธุ์, 2548: 246; อภิสมัย พยัคฆาภรณ์, 2550: 66-71)⁶¹

3.3.3 แหล่งกำเนิด

ตำรารัตนปริกษาระบุถึงแหล่งทับทิมเจ็ดแหล่ง (BRP. 110-111; GP. 1.70.3-4) ดังนี้

⁶¹ ดูคำอธิบายประกอบเรื่อง ทับทิมสผฏิกะ ได้ในหัวข้อ “การจำแนกชนิดของทับทิม”

1) แม่น้ำราวณคองคา (rāvaṇagaṅgā)

แม่น้ำราวณคองคาเป็นแม่น้ำสายหนึ่งในเกาะลังกา⁶² ชื่อของแม่น้ำตั้งตามชื่อ “ราวณะ” ผู้เป็นหัวหน้าของเหล่าอสูรและเป็นเจ้ากรุงลังกา โดยมีที่มาจากตำนานกำเนิดทับทิมในตำรารัตนปริกษา เชื่อกันว่าราวณคองคาเป็นสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์การต่อสู้ระหว่างพระอาทิตย์กับราวณะ อันเป็นเหตุให้พระอาทิตย์ทำเลือดของพลาสูรหยดลงไปแม่น้ำนั้น ต่อมาเลือดของพลาสูรได้แปรสภาพเป็นทับทิมที่มีความงดงาม ผู้วิจัยไม่สามารถสืบหาพิกัดทางภูมิศาสตร์ในปัจจุบันของแม่น้ำราวณคองคาได้ แต่เชื่อว่าน่าจะมียู่จริงในสมัยโบราณ เพราะชื่อแม่น้ำปรากฏในอถัยายะที่ 17 ในกาวยมีมังสาของราชเศรษฐ⁶³

2) ดินแดนแถบแคว้นอันธระ (andhradeśa)

แคว้นอันธระอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย เป็นที่อยู่อาศัยของชาวอันธระซึ่งเป็นชนพื้นเมือง นักวิชาการบางท่านระบุว่า แคว้นอันธระเป็นพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำ อยู่ระหว่างแม่น้ำกฤษณาและโคทาวรี นอกจากนี้ ในวรรณคดีชาดกกล่าวถึงเมืองเมืองหนึ่งที่มีชื่อว่า อันธปุระ (Andhapura) ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเทลวาหะ (Telavāha) ปัจจุบันคือเมืองเบชวาตา (Bezwada) หรือวิชัยวาตา (Vijayawada) ทางตะวันออกเฉียงใต้ของรัฐอันธระประเทศ (Shastri, 1969: 67-68)

3) เมืองตุมพระ (tumbara) หรือตุมพุรุ (tumburu)

ชื่อ ตุมพระ ปรากฏในรัตนปริกษา ส่วน ตุมพุรุ ปรากฏในรัตนปริกษาอถัยายะ ทั้งสองชื่อหมายถึงเมืองเมืองเดียวกัน⁶⁴ Sircar (1971: 44) ระบุว่าชื่อเหล่านี้น่าจะเพี้ยนมาจาก tumbavana ซึ่งอาจสันนิษฐานแหล่งที่ตั้งในปัจจุบันได้สองประการ ประการหนึ่งหมายถึงหมู่บ้านตุเมน (Tumain) ในตำบลคุณะ (Guna) ห่างจากเมืองวิทศาออกไปทางทิศเหนือประมาณ 75 ไมล์ อีกประการหนึ่งหมายถึง เมืองตุมมานะ (Tummāna) หรือตุมาน (Tumān) ห่างจากเมืองรัตนปุระออกไปทางทิศเหนือ 45 ไมล์ อยู่ในตำบลภิลัสปุระ (Bhilaspur) ของอินเดีย (Sircar, 1971: 44; Ayyar, 1987: 23)

4) เมืองกลศะ (kalaśapura)

กลศปุระเป็นชื่อที่อินเดียตั้งขึ้นเพื่อใช้เรียกดินแดนทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองแปร์ ใกล้ปากแม่น้ำสะโตงในพม่า (Sircar, 1971: 319 อ้างใน Bhattacharyya, 1999: 165)

⁶² siṃhaladeśasya nadīviśeṣaḥ (Shabdakalpadruma, 1967: 4: 155)

⁶³ narmadātāpīpayoṣṇīgodāvārikāverībhairathīvenākṣṇaveṇīvañjurātunḡa-bhadrātāmrparṇy utpalāvatīrāvaṇagaṅgādyā nadyaḥ || KM. 17 ||

⁶⁴ ในคัมภีร์ปุราณะฉบับต่าง ๆ มีชื่อเมืองที่คล้ายกันดังนี้ พรหมานตปุราณะเรียกว่า บรรบระพรหมปุราณะเรียกว่า (ตุ)จระ มารกัณเตยปุราณะเรียกว่า ตุมพุละ มัตสยปุราณะและวามนปุราณะเรียกว่าตุมพระ และวายุปุราณะเรียกว่า ตุมพุระ (Kirfel, 1920: 76)

5) ดินแดนแถบเกาะลังกา (siṃhaladeśa)

เกาะลังกาอยู่ทางตอนใต้ของอนุทวีป ตำรารัตนปริกษาระบุว่าทับทิมในดินแดนแถบเกาะลังกามีคุณภาพต่ำ ในที่นี้น่าจะยกเว้นแหล่งกำเนิดทับทิมที่แม่น้ำราวณคองคาซึ่งได้รับการระบุไว้ในตำรารัตนปริกษาว่า เป็นแหล่งกำเนิดทับทิมคุณภาพสูง

6) ดินแดนแถบแคว้นมุกตมาลียะหรือมุกตปาณียะ (muktapāṇīya, muktamālīya) และแคว้นศรีปุรณกะ (śrīpūrṇaka)

ผู้วิจัยไม่พบชื่อแคว้นมุกตมาลียะหรือมุกตปาณียะและแคว้นศรีปุรณกะในหลักฐานลายลักษณ์ใด ๆ จึงไม่สามารถกำหนดพิกัดทางภูมิศาสตร์ของแคว้นเหล่านี้ได้

3.3.4 คุณสมบัติ

ทับทิมทั่วไปแบ่งเป็นสามชนิด คือ ทับทิมสผฏิกะ ทับทิมกุรุวินทะ และทับทิมเสาคันธิกะตามที่ได้กล่าวมาแล้ว คุณสมบัติของทับทิมประกอบด้วยสี่ รัศมี ความเรียบลื่นเป็นมันวาว ความโปร่งใส และน้ำหนัก (BRP. 125; GP. 1.70.17) มีข้อควรพิจารณาดังนี้

- 1) สี่ ทับทิมที่ดีต้องมีสี่โดดเด่น หมายความว่า สี่จะต้องเข้มสม่ำเสมอทั่วทั้งเม็ด ไม่ซีดจาง
- 2) รัศมี ทับทิมที่ดีจะมีรัศมีเจดจ้า ไม่หม่นมัว และกระจายแสงรัศมีได้ดี
- 3) ความเรียบลื่นเป็นมันวาว ทับทิมที่ดีจะมีผิวเรียบลื่นเป็นมันวาว ในทางอัญมณีวิทยาระบุว่า ทับทิมมีความวาวแบบแก้ว
- 4) ความโปร่งใส หมายความว่า แสงต้องสามารถส่องผ่านเข้าไปได้ ไม่ทึบตัน ไม่มีคราบสกปรกที่จะไปขัดขวางการเดินทางของแสงในทับทิม
- 5) น้ำหนัก ทับทิมที่ดีควรมีน้ำหนักมาก คุณสมบัติข้อนี้สัมพันธ์กับเรื่องขนาด ทับทิมที่มีน้ำหนักมากย่อมมีขนาดใหญ่กว่าทับทิมที่มีน้ำหนักน้อย

ทับทิมที่มีคุณภาพดีต้องเป็นทับทิมที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติตามที่กล่าวมาอย่างครบถ้วน การเลือกทับทิมที่เหมาะสมไม่ควรเลือกทับทิมที่มีตำหนิใด ๆ เช่น สี่ซีดจาง น้ำหนักน้อย ผิวหยาบ แฉงกระด้าง เป็นรู มีคราบสกปรก และรัศมีหม่นมัว แม้ว่าตำหนิเหล่านั้นถูกขจัดออกไปแล้วก็ตาม เพราะเชื่อกันว่าตำหนิที่เกิดขึ้นจะนำพาความวิบัติมาสู่ชีวิตของตนเองและครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นการประสบความสำเร็จ ความเจ็บป่วย ความสูญเสียญาติพี่น้องรวมถึงทรัพย์สินส่วนตัว (BRP. 126-127; GP. 1.70.18-19) อย่างไรก็ตาม สภาพการกำเนิดอาจทำให้ทับทิมในแต่ละแหล่งแตกต่างกันได้ในเรื่องคุณลักษณะ คุณภาพ ตลอดจนปริมาณตำหนิที่มองเห็นได้ด้วยตาเปล่า ตัวอย่างเช่นในเรื่องสมบัติทางแสง ดังมีกล่าวไว้ในตำรารัตนปริกษาว่า ทับทิมจากแหล่งกำเนิดที่ต่างกันย่อมมีความเจดจ้าของรัศมีไม่เท่ากัน (BRP. 138; GP. 1.70.28) ซึ่งสอดคล้องกับใจความตอนหนึ่งในรัตนปริกษาคือว่า “อัญมณีทั้งหลายมีคุณสมบัติมากน้อยตาม

แหล่งกำเนิด” (BRP. 126)⁶⁵ ในทางกลับกัน คุณสมบัติของทับทิมย่อมสามารถบ่งชี้แหล่งกำเนิดหรือแหล่งที่มาของทับทิมได้ว่ามาจากเหมืองในใด

นอกจากคุณสมบัติภายนอกแล้ว แหล่งกำเนิดก็เป็นอีกข้อมูลหนึ่งที่อาจแนะนำให้ผู้ตรวจสอบทราบได้ในเบื้องต้นว่า พลอยที่ได้มานั้นเป็นทับทิมคุณภาพและเป็นทับทิมแท้หรือไม่ เนื่องจากทับทิมที่พบในแต่ละแหล่งกำเนิดมีคุณสมบัติไม่เท่ากัน **ทับทิมที่แม่น้ำราวณคคามี**คุณภาพงดงามเป็นพิเศษ และมีค่ามากที่สุด เนื่องจากมีสีแดงสด รัศมีแวววาวบริสุทธิ์ดูแจ่มใส เนื้อโปร่งใส และน้ำหนักมาก (BRP. 117, 121-122; GP. 1.70.9, 12-13) ทับทิมยังพบได้จากแหล่งกำเนิดอื่น ได้แก่ แคว้นอานธระและแคว้นตุมพระ **ทับทิมที่แคว้นอานธระ**มีสีแดงเหมือนทับทิมทั่วไป ส่วน **ทับทิมที่แคว้นตุมพระ**มีคุณสมบัติด้านสีและรัศมีเหมือนทับทิมสฟฤกษะที่แม่น้ำราวณคคา อย่างไรก็ตามทับทิมที่แคว้นอานธระและสฟฤกษะมีคุณสมบัติเป็นรองทับทิมที่แม่น้ำราวณคคา เพราะเมื่อนำมาประเมินค่าแล้ว ทับทิมที่แคว้นอานธระและแคว้นตุมพระมีราคาต่ำกว่าทับทิมที่แม่น้ำราวณคคา (BRP. 123-124; GP. 1.70.15-16) ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากตำนานการเกิดทับทิม ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นว่าแม่น้ำราวณคคาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากเป็นสถานที่ที่รองรับเลือดของพลาสุรซึ่งพระอาทิตย์ได้ปล่อยให้ตกลงมา คนอินเดียนจึงเชื่อกันว่าความงามอันน่าทึ่งตาตรึงใจของทับทิมที่เกิดขึ้น ณ แม่น้ำราวณคคานั้น เป็นผลมาจากพลังแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของสายน้ำ อีกทั้งเป็นผลของการที่ได้รับพลังจากแสงอาทิตย์

ส่วนทับทิมจากแหล่งอื่นอีกห้าแหล่ง คือ **เมืองกลศะ แคว้นตุมพระ เกาะสิงหล แคว้นมุกตปาณียะ (หรือ มุกตมาลียะ) และแคว้นศรีปุรณกะ** ล้วนเป็นทับทิมที่มีคุณภาพต่ำเพราะมีตำหนิเจือปนหรือมีลักษณะบกพร่องบางอย่าง แต่ต่อมาผ่านการปรับปรุงคุณภาพให้มีลักษณะภายนอกเหมือนกับทับทิมต้นแบบแทบทุกประการ บางครั้งอาจพบว่าทับทิมบางชนิดที่ทำเลียนแบบทับทิมต้นแบบนั้นกลับทวีความงดงามขึ้นกว่าเก่า ฉะนั้นจึงต้องมีการตรวจสอบทับทิมอย่างถี่ถ้วน การตรวจสอบเพื่อแยกแยะลักษณะทับทิมคุณภาพดีกับทับทิมคุณภาพต่ำมีเกณฑ์การพิจารณา ดังนี้ (BRP. 128-134; GP. 20-25)

- 1) **สี** ทับทิมที่ดีจะมีสีแดงเข้ม แต่ทับทิมที่ไม่ดีจะมีสีดำ (BRP. 132) หรือสีอย่างทองแดง (GP. 1.70.24) ทับทิมสีดำพบได้ที่เกาะลังกา ทับทิมสีอย่างทองแดงพบได้ที่แคว้นตุมพระ ส่วนที่มุกตปาณียะพบทับทิมสีเหมือนท้องฟ้า
- 2) **รัศมี** ทับทิมที่ไม่ดีเมื่อผ่านการเช็ดดูแล้วจะหมดรัศมี เป็นลักษณะของทับทิมที่เมืองศรีปุรณกะ

⁶⁵ แต่ครุฑปุราณะอธิบายที่ 1.70.18 กลับระบุว่า อัญมณีในแต่ละสถานที่ที่มีคุณสมบัติเท่ากัน ซึ่งไม่น่าเป็นไปได้ เพราะข้อความในครุฑปุราณะอธิบายที่ 1.70.28 ยืนยันว่า คุณสมบัติเรื่องความเจิดจ้าของรัศมีขึ้นอยู่กับแหล่งกำเนิดทับทิม

3) **ความเรียบลื่นเป็นมันวาว** ทับทิมคุณภาพดีจะมีความวาวแบบแก้ว แต่ทับทิมคุณภาพต่ำจะไม่มี ความวาวเลย หากต้องการทำให้ผิวทับทิมมีแสงเลื่อมวาวจะต้องนำทับทิมไปโซลมน้ำมัน

4) **ความโปร่งใส** ทับทิมคุณภาพดีจะมีลักษณะโปร่งใส แต่ทับทิมจากเมืองกลศจะมีคุณภาพต่ำเพราะมีลักษณะทึบแสง โดยใจกลางของทับทิมดูเหมือนเต็มไปด้วยผงเกลบ ทำให้ลำแสงใด ๆ ไม่สามารถทะลุผ่านได้

5) **น้ำหนัก** น้ำหนักของทับทิมย่อมแปรผันตามขนาด กล่าวคือ ทับทิมที่มีขนาดใหญ่จะมีน้ำหนักมากกว่าทับทิมที่มีขนาดเล็ก ถ้าขนาดของทับทิมเท่ากันน้ำหนักทับทิมก็จะเท่ากันตามไปด้วย แต่สำหรับทับทิมคุณภาพต่ำแล้ว แม้จะมีขนาดเท่าเทียมกับทับทิมคุณภาพดีจากแหล่งกำเนิด ทว่าน้ำหนักของทับทิมย่อมน้อยกว่า

3.3.5 การทดสอบ

นอกจากการสังเกตคุณสมบัติภายนอกแล้ว ตำรารัตนปริกษายังอธิบายถึงวิธีการทดสอบคุณสมบัติของทับทิมแบบอื่น แบ่งตามวัตถุประสงค์ได้เป็นสองประการ ได้แก่ การทดสอบเพื่อพิสูจน์คุณภาพของทับทิม และการทดสอบเพื่อพิสูจน์ทับทิมแท้ (BRP. 135-138; GP. 1.70.26-29)

1) การทดสอบเพื่อพิสูจน์คุณภาพของทับทิม

วิธีพิสูจน์คุณภาพของทับทิมมีสองวิธี ผู้ตรวจสอบสามารถเลือกทำตามวิธีใดวิธีหนึ่งก็ได้ วิธีแรกให้ใช้นิ้วสองนิ้วกดยอดทับทิม ส่วนวิธีที่สองให้นำทับทิมไปแช่น้ำร้อน หากสังเกตเห็นสีดำเกิดขึ้นที่ด้านข้างทับทิมตามรอยนิ้วก็แสดงว่าทับทิมเม็ดนั้นคุณภาพต่ำ

2) การทดสอบเพื่อพิสูจน์ทับทิมแท้

การสังเกตคุณสมบัติหลัก ได้แก่ สี คุณสมบัติทางแสง และน้ำหนัก อาจยังไม่มีเพียงพอที่จะยืนยันว่าทับทิมนั้นเป็นทับทิมแท้หรือไม่ ความแข็งเป็นคุณสมบัติประจำตัวของอัญมณีอีกประการหนึ่งที่ช่วยแยกแยะทับทิมแท้ออกจากทับทิมเทียมได้ ดังนั้น ผู้ตรวจสอบจึงควรนำทับทิมไปทดสอบความแข็ง การทดสอบความแข็งนั้นมีสองวิธี วิธีหนึ่งใช้หินลับมีดเป็นเครื่องมือทดสอบ ทว่าไม่มีรายละเอียดระบุไว้ อีกวิธีหนึ่งทำโดยนำอัญมณีแต่ละชนิดมาขูดขีดกัน ซึ่งพบว่ามีเพียงเพชรและทับทิมด้วยกันเองเท่านั้นที่สามารถทำรอยขีดข่วนได้ ส่วนอัญมณีชนิดอื่นไม่สามารถทำรอยขีดข่วนบนทับทิมได้เลย ทับทิมจึงเป็นพลอยที่มีความแข็งเป็นอันดับสองรองจากเพชร ข้อมูลทางแร่วิทยาระบุว่า ความแข็งแกร่งของทับทิมมีค่าเท่ากับ 9 ตามมาตราวัดระดับความแข็งของโมส์ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะในเนื้อทับทิมมีส่วนประกอบหลักทางเคมีคือธาตุอะลูมิเนียมและธาตุออกซิเจน โครงสร้างผลึกของทับทิมเป็นทรงหกเหลี่ยม ประกอบด้วยอะตอมของอะลูมิเนียมและอะตอมของออกซิเจนซึ่งอยู่ติดติดกันด้วยระยะห่างระหว่างอะตอมสั้นเพียง 0.4762 นาโนเมตร และเชื่อมต่อกันด้วยแรงดึงดูดระหว่างอะตอมที่แข็งแกร่งมากนั่นเอง⁶⁶

⁶⁶ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในหัวข้อ ความแข็งของเพชร

3.3.6 อานูภาพ

ตำรารัตนปริกษาระบุไว้ว่า ทับทิมที่มีคุณสมบัติดีเลิศมีอานูภาพในการคุ้มครองชีวิตของผู้สวมใส่ สำหรับคนที่อาศัยอยู่ในท่ามกลางศัตรู ประพฤติตนนอกกลุ่มนอกทางเพราะประมาทในการดำเนินชีวิต ทับทิมสามารถป้องกันให้รอดพ้นจากภัยพิบัติได้ทุกประการ สำหรับคนเคร่งศาสนา ทับทิมจะช่วยขจัดปัดเป่าความชั่วร้ายและโรคร้ายไข้เจ็บให้พ้นไปจากตัว (BRP. 142-143; GP. 1.70.32-33)

3.3.7 ราคา

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า หากเพชรและทับทิมมีคุณสมบัติดีเลิศเสมอกัน เพชรน้ำหนัก 1 ตันฑุละ จะมีราคาเท่ากับทับทิม 1 มาษกะ หรือกล่าวอีกอย่างคือ เพชรน้ำหนัก 0.05 มาษกะ ราคาเท่ากับทับทิมน้ำหนัก 1 มาษกะ⁶⁷ เมื่อย้อนไปดูตารางราคาเพชรจะพบว่า เพชรน้ำหนัก 1 ตันฑุละ ราคาเท่ากับ 200 รูปกะ จะเห็นได้ว่า ราคาเริ่มต้นของเพชรสูงกว่าราคาเริ่มต้นของทับทิม ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ทับทิมมีราคาต่ำกว่าเพชร แต่ราคาทับทิมอาจตกลงกว่านี้ได้ถ้าทับทิมมีคุณสมบัติที่ไม่ดีแฝงอยู่ (BRP. 144-145; GP. 1.70.34-35)

3.4 มรกต

มรกตในภาษาไทยเป็นคำทับศัพท์จากคำสันสกฤตว่า **marakata** Warmington (1974: 382) สันนิษฐานว่าคำนี้น่าจะมาจากภาษากรีกว่า **smaragdus** แต่ Biswas แย้งว่าอันที่จริงแล้ว **smaragdus** ในภาษากรีกน่าจะมาจากคำว่า **marakata** ในภาษาสันสกฤตมากกว่า Biswas อธิบายถึงที่มาของคำศัพท์โดยวิเคราะห์การประกอบรูปศัพท์ดังนี้คือ **mara** แผลงมาจาก **maru** ในภาษาสันสกฤตซึ่งหมายถึง ภูเขา หรือ ทะเลทราย ส่วน **kata** กร่อนมาจาก **saikata** ซึ่งหมายถึง หาดทราย หรือชายฝั่งทะเล (Biswas, 1994: 146) ความหมายตามรูปศัพท์ของคำทั้งสองสะท้อนให้เห็นแหล่งกำเนิดของมรกต ซึ่งน่าจะสัมพันธ์กับคำอธิบายเรื่องแหล่งกำเนิดของมรกตในตำรารัตนปริกษาที่ระบุว่า เป็นพื้นที่ราบบริเวณเชิงเขาและอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเล

3.4.1 การกำเนิด

ตำรารัตนปริกษาอธิบายการกำเนิดมรกตด้วยตำนานการต่อสู้ระหว่างครุฑกับนาค โดยอ้างอิงเรื่องราวความขัดแย้งระหว่างครุฑกับนาคในเทพปกรณัมของอินเดีย ตามตำนานเทพปกรณัมกล่าวว่า นางกัทรุผู้เป็นแม่ของนาคกับนางวินตาผู้เป็นแม่ของครุฑทำพินันกันด้วยการทนายสีหางม้าอูจไธศรวัส (**ucchaiśravas**) ที่เกิดขึ้นในการกวนเกษียรสมุทร นางวินตาถูกนางกัทรุใช้กลโกงเอาชนะได้ จึงต้องตกเป็นทาสของนางกัทรุและเหล่านาคตามเงื่อนไขที่ตกลงกันได้

⁶⁷ เทียบจากมาตราชั่งของอินเดียโบราณว่า 4 ตันฑุละ เท่ากับ 1 คุญชะ และ 5 คุญชะ เท่ากับ 1 มาษกะ

ตั้งแต่แรก ต่อมานางวินตาได้เป็นอิสระเพราะครุฑผู้เป็นลูกไปชิงหม้อน้ำอมฤตจากเทวโลกมาให้หนาคได้สำเร็จ เพื่อแลกกับการที่หนาคปลดปล่อยนางวินตาให้พ้นจากความเป็นทาส แต่ไม่ทันไรพระอินทร์ก็แอบนำหม้อน้ำอมฤตกลับไป ทำให้หนาคยิ่งทวีความโกรธแค้นที่มีต่อครุฑ อย่างไรก็ตาม ครุฑเป็นฝ่ายที่มีอำนาจเหนือหนาคเสมอ เพราะก่อนหน้านั้นครุฑได้รับพรจากพระอินทร์ให้สามารถจับนาคกินเป็นอาหารได้ด้วยข้อแลกเปลี่ยนที่พระอินทร์จะชิงหม้อน้ำอมฤตกลับคืนสู่เทวโลกดังเดิม ความขัดแย้งและความบาดหมางที่เกิดขึ้นทำให้ครุฑกับนาคเป็นศัตรูกันตั้งแต่บัดนั้นมา⁶⁸ ในตำรารัตนปริภาษามีฉากที่ตัวละครสำคัญสองตน คือ พญานาคซึ่งมีชื่อว่า วาสูกิ (vāsuki) หรือ ฝณินทร (phanīndra)⁶⁹ และ พญาครุฑ (garuda) ต่อสู้กัน ผู้แต่งได้พรรณนาไว้ว่า พญานาคมีลำตัวยาวและใหญ่มาก เมื่อเลื้อยผ่านท้องฟ้าจะดูเหมือนว่าท้องฟ้าถูกแบ่งแยกออกเป็นสองฟาก นอกจากนี้ก็ยังมีหลายเศียรด้วย⁷⁰ ซึ่งแสดงให้เห็นในตอนที่พญานาคเดินทางกลับเมืองบาดาล แสงจากอัญมณีบนเศียรพญานาคได้สะท้อนเป็นเงาในน้ำมหาสมุทร เห็นเป็นเหมือนสะพานแยกขนาดมหึมา ส่วนครุฑนั้นก็เป็พญานาคที่มีพลังมหาศาล การกระพือปีกของพญาครุฑสามารถทำให้ทั่วทั้งผืนพิภพสั่นสะเทือน ฉะนั้น เมื่อครุฑตรงเข้าไปโจมตีนาคก็แน่นอนว่านาคย่อมสู้ไม่ได้

ในตำรารัตนปริกา เมื่อพลาสุรัสวดีชีวิตลง อวัยวะแต่ละส่วนได้ตกกระจายตามที่ต่าง ๆ บรรดาทวยเทพ ยักษ์ นกสิทธ์ และนาค ต่างพากันแย่งชิงอวัยวะเหล่านั้นเพราะเป็นเมล็ดพันธุ์แห่งอัญมณี พญานาคสามารถชิงน้ำดีของพลาสุรมาได้ แต่ขณะที่กำลังเดินทางกลับสู่เมืองบาดาล พญาครุฑได้เข้ามาจู่โจมทำร้ายพญานาค พญานาคซึ่งเป็นฝ่ายเปลี้ยพล้ำทำน้ำดีซึ่งเป็นเมล็ดพันธุ์แห่งอัญมณีที่อยู่บนศีรษะหยดลงไปบนพื้นที่ราบลุ่มเชิงเขาใหญ่แห่งหนึ่งที่อยู่ริมฝั่งมหาสมุทรระหว่างที่น้ำดีหยดลงไปนั้น ครุฑโฉบเข้าไปอมน้ำดีบางส่วนเก็บไว้ในปากได้ แต่ก็ปลั่งเปลือทำน้ำดีไหลออกมาทางรูจมูก น้ำดีจากรูจมูกของครุฑได้ไหลลงสู่ยอดเขาแห่งนั้น (BRP. 146-151; GP. 1.71.1-6)

3.4.2 แหล่งกำเนิด

รัตนปริการะบุว่า แหล่งกำเนิดมรกตตั้งอยู่ ณ บริเวณพื้นที่เชิงเขาใหญ่แห่งหนึ่งซึ่งปรากฏชื่อเฉพาะในรัตนปริกาขยายว่า ภูเขามาณิกยะ (mānikya) ภูเขานี้อยู่ริมฝั่งมหาสมุทรห่างไกลจากดินแดนของพวกชนพื้นเมือง บริเวณดังกล่าวมีต้นช่อนกลืนเจริญเติบโตและอบอวลด้วยกลิ่นกำยาน (BRP. 149-150; GP. 1.71.4-5) Biswas (1994: 147-149) กล่าวว่า คำว่า **barbara**

⁶⁸ ดูรายละเอียดใน Puranic Encyclopedia (Vettam Mani, 1998: 281-282)

⁶⁹ ที่จริงแล้ว ‘ฝณินทร’ เป็นชื่อหนึ่งของพญานาคเศษะ (śeṣa) ซึ่งเป็นพญานาคอีกตนหนึ่งที่ปกครองเมืองบาดาลเช่นเดียวกัน แต่ในบริบทของตำรารัตนปริกา ชื่อเรียกของพญานาคที่ดูเหมือนจะหมายถึงพญานาคสองตนนั้น แท้จริงแล้วหมายถึงพญานาคตนเดียวกัน ในคัมภีร์สันสกฤตบางเล่มก็มีลักษณะเช่นนี้ คือกล่าวรวมไปว่าวาสูกิและเศษะคือพญานาคตนเดียวกัน (Coulter, 2000)

⁷⁰ เศียรของเศษะมีคำอธิบายต่างกันในแต่ละที่ บางตำราระบุว่าสามเศียร ในขณะที่บางตำราระบุว่าสี่เศียร (ibid.)

หรือ *varvara* ที่แปลว่าชนพื้นเมืองในรัตนปรีกษาและรัตนปรีกษายาเยนั้น น่าจะหมายถึงชาวเอธิโอเปีย ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของทวีปแอฟริกา แม้แหล่งมรดกในดินแดนเอธิโอเปียจะเคยเป็นที่รู้จักของคนโบราณ แต่แหล่งที่ตั้งเหมืองไม่มีผู้ใดจำได้นักประวัติศาสตร์คาดว่าเหมืองมรดกแห่งแรกของโลกน่าจะเกิดขึ้นในสมัยของพระนางคลีโอพัตรา โดยสันนิษฐานจากการค้นพบโบราณวัตถุที่เป็นมรดกซึ่งพระนางคลีโอพัตราได้พระราชทานแด่ราชอาคันตุกะ ที่มรดกนั้นมีการสลักรูปของพระนางและข้อความว่า “จากเหมืองคลีโอพัตรา” นักธรณีวิทยาทั้งชาวอียิปต์ ชาวอาหรับ และชาวโรมันได้พยายามหาแหล่งที่ตั้งของเหมืองมรดกในตำนานแต่ก็ไม่พบ จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1819 เฟรเดริก กายลีโอ (Frédéric Cailliaud) ได้ทำการสำรวจทางโบราณคดีเพื่อค้นหาแหล่งมรดกในตำนาน ในที่สุดก็พบเหมืองคลีโอพัตราซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับทะเลแดง ประเมินกันว่าเหมืองนี้มีอายุเก่าแก่ที่สุดเท่าที่กำหนดได้อยู่ในช่วง 1650 ปีก่อนคริสตกาล เหมืองคลีโอพัตราแบ่งเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกคือ *Jebel Sikait* ตั้งอยู่ในพื้นที่ทะเลทราย อีกกลุ่มหนึ่งคือ *Jebel Sabara* ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มบริเวณแนวเทือกเขาซึ่งเป็นพรมแดนกันชายฝั่งทะเลแดงทางทิศตะวันตก คำเรียกชื่อเหมือง *Jebel Sikait* และ *Jebel Sabara* เป็นภาษาอาหรับ คำว่า *Jebel*⁷¹ หมายถึง ภูเขาหรือแนวเทือกเขา ส่วน *Sikait* และ *Sabara* เทียบได้กับ *saikata* และ *varvara* ในภาษาสันสกฤตตามลำดับ คำว่า *saikata* หมายถึงพื้นที่ที่เป็นดินทราย อาจเป็นหาดทรายหรือทะเลทรายก็ได้ ซึ่งจากความหมายของคำก็สอดคล้องกับความหมายของ *Sikait* ซึ่งแปลว่าทะเลทราย ส่วนคำว่า *varvara* (หรือ *barbara*) ในคำว่า *varvarālaya* นั้นก็มีความหมายตรงกับดินแดนของชนพื้นเมืองซึ่งได้กล่าวมาแล้ว เมื่อดูแผนที่ภูมิศาสตร์จะเห็นได้ว่า ทะเลแดงอยู่ทางตอนเหนือของมหาสมุทรอินเดีย ชายฝั่งทะเลแดงทางทิศตะวันตกติดกับประเทศอียิปต์และเอธิโอเปีย ประเทศอียิปต์อยู่เลยไปทางทิศเหนือของเอธิโอเปีย Biswas ระบุว่า เหมืองมรดก *Jebel Sabara* อยู่ห่างจากเอธิโอเปียออกไปทางทิศเหนือเป็นระยะ 10 ไมล์ (ประมาณ 17 กิโลเมตร) คำอธิบายในตำรารัตนปรีกษาซึ่งอธิบายว่า เหมืองมรดกเป็นพื้นที่ซึ่งเขาใกล้กับมหาสมุทรซึ่งอยู่เลยไปจากดินแดนของชนพื้นเมือง หรืออีกนัยหนึ่งคือ อยู่ห่างออกไปทางทิศเหนือจากดินแดนของชนพื้นเมืองนั้นจึงสัมพันธ์สอดคล้องกับข้อมูลทางโบราณคดี ข้อมูลเรื่องแหล่งกำเนิดที่กล่าวมานี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า ในสมัยโบราณนั้นอินเดียนำเข้ามรดกจากต่างประเทศ

3.4.3 คุณสมบัติ

ตำรารัตนปรีกษาทั้งสองฉบับกล่าวถึงคุณสมบัติที่ดีของมรดกไว้ว่า จะต้องถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติด้านสี แสงรัศมี รูปทรง และน้ำหนัก ในบรรดาคุณสมบัติทั้งปวงของมรดกนั้น สีและแสงรัศมีเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุด มรดกแท้ที่มาจากแหล่งต้นกำเนิดมีสีต่าง ๆ กันดังนี้ (BRP. 152; GP. 1.71.7)

- 1) สีเขียวอย่างปลายปีกนกยูง
- 2) สีเขียวอย่างขนอ่อนที่คอนกแก้ว

⁷¹ คำนี้ส่วนมากใช้ในดินแดนแถบแอฟริกาตอนเหนือและตะวันออกกลาง

- 3) สีเขียวอย่างหญ้าสด
- 4) สีเขียวอย่างจอกแหวน
- 5) สีเขียวอมเหลืองอย่างดอกจามจุรีสีทอง
- 6) สีเขียวอมเหลืองอย่างไฟที่หลังหิ้งห้อย
- 7) สีฟ้าอมเขียวอย่างดอกบัวขาบ
- 8) สีคล้ำอย่างเหล็กดำ

นอกจากนี้ ตำรารัตนปริกษายังกล่าวต่อไปว่า มรกตชั้นเลิศมีคุณภาพสองระดับ มรกตชั้นที่หนึ่งมีสีเขียวเข้มสม่ำเสมอ มีประกายรัศมีเจิดจ้าเมื่อต้องแสงอาทิตย์ เมื่อส่องดูภายในจะเห็นประกายรัศมีสีเขียวเรืองรองเปรียบได้กับทุ่งหญ้าที่มีแสงจากสายฟ้ามากระทบ นอกจากนี้จะต้องมีรูปทรงดีและน้ำหนักมาก ส่วนมรกตชั้นที่สองเป็นมรกตที่มีคุณสมบัติรองลงมา โดยมีสีเขียวเข้มเรืองแสง ลักษณะเนื้อใสบริสุทธิ์ มีความหนาหรือความเหนียว และลื่นเป็นมัน มีคุณสมบัติดีเยี่ยมกว่ามรกตชั้นแรกตรงที่มีประกายวาวน้อยกว่า อันเนื่องมาจากสีของมรกตนั้นเข้มเกินไป (BRP. 157-162; GP. 1.71.12-17)

การเกิดสีเขียวในมรกตอาจอธิบายได้ด้วยตำนานการเกิดมรกตที่กล่าวมาแล้วว่า มรกตเกิดจากน้ำตึกของพลาสมา โดยปกติมีน้ำตึกสีเขียวหรือเขียวอมเหลือง ฉะนั้น สีมรกตทั้งแปดสีนี้จึงถือว่าเป็นผลมาจากน้ำตึกที่ได้จากกายของพลาสมา ในทางอัญมณีวิทยาระบุว่า มรกตเป็นพลอยในตระกูลแร่เบริล (Beryl) มีชื่อเรียกทางเคมีว่า เบริลเลียมอะลูมิเนียมซิลิเกต (Beryllium Aluminium silicate, $\text{Be}_3\text{Al}_2\text{Si}_6\text{O}_{18}$) การเกิดสีเขียวในมรกตมีสาเหตุมาจากธาตุมลทินอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างโครเมียม (Chromium) กับวานาเดียม (Vanadium) หรือธาตุทั้งสองอย่างนี้เข้าไปอยู่ในโครงสร้างผลึก ในทางอัญมณีวิทยาปัจจุบันกำหนดว่าสีเขียวที่เป็นลักษณะของมรกตแท้จะต้องเป็นสีเขียวเข้มเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เราอาจพบมรกตชนิดที่มีสีอ่อนกว่ามรกตชั้นเลิศตามมาตรฐานได้ แต่ก็มีข้อควรทราบไว้ว่า ถ้าพบอัญมณีใดที่มาจากแร่เบริลเช่นเดียวกันกับมรกตแต่มีสีเขียวที่อ่อนกว่ามาก อัญมณีชนิดนั้นถือเป็นอัญมณีคนละชนิดกับมรกต เนื่องจากธาตุมลทินที่ทำให้เกิดสีคือธาตุเหล็ก ไม่ใช่ธาตุโครเมียมหรือวานาเดียมอย่างที่ทำให้เกิดสีเขียวในมรกต

ส่วนมรกตที่ด้อยคุณภาพ คือ มรกตที่มีความบกพร่องเนื่องจากปราศจากคุณสมบัติที่พึงประสงค์ ความบกพร่องของมรกตมาสองแบบ แบบแรกคือความไม่สมบูรณ์ของลักษณะภายนอก ลักษณะที่ว่านี้ได้แก่ สีไม่สม่ำเสมอ เนื้อแข็งกระด้าง เปื้อนน้ำมันดิน และมีรอยร้าวปรากฏที่ผิวมรกต มีข้อสังเกตว่าตำรารัตนปริกษาทั้งสองฉบับอธิบายสาเหตุของรอยร้าวที่อาจเกิดขึ้นกับมรกตแตกต่างกัน รัตนปริกษาระบุว่าเกิดจากการที่มีหินและกรวดมากระทบ แต่รัตนปริกษายะระบุว่าเกิดขึ้นเพราะมีหินและกรวดแทรกอยู่ ความบกพร่องแบบที่สองคือ การมีมลทินหรือสิ่งแปลกปลอมเจือปน เช่น หินแทรกในเนื้อ เป็นต้น (BRP. 163; GP. 1.71.18) อย่างไรก็ตาม ในทางอัญมณีวิทยาระบุว่า โดยธรรมชาติแล้วมรกตเป็นพลอยที่ไม่ค่อยสะอาดเพราะมีมลทินภายในค่อนข้างมาก มลทินที่พบมีทั้งของแข็ง ของเหลว และก๊าซ ซึ่งถ้ายังมีมากก็จะยิ่งทำให้มรกตมีความโปร่งใสลดลง มรกตที่ด้อยคุณภาพนี้หากนำไปขายก็จะได้ราคาน้อยถึงน้อยมาก

3.4.4 มรกตเทียม

ในการเลือกใช้มรกตนอกจากจะต้องตรวจสอบคุณสมบัติภายนอกเป็นอย่างดีแล้ว ก็ควรจะต้องหลีกเลี่ยงมรกตเทียมสามประเภท ได้แก่ แก้วภัลลาตะ (bhallāta)⁷² แก้วปุตริกา (putrikā) และแก้วกระจก (kāca) มีข้อควรสังเกตดังนี้ (BRP. 165-167; GP. 1.71.20-22)

1) **แก้วภัลลาตะ** ตำรารัตนปริกษาระบุว่า แก้วภัลลาตะมีคุณสมบัติใกล้เคียงกับมรกตมากที่สุดเมื่อเทียบกับมรกตเทียมประเภทอื่น ๆ โดยเฉพาะสี รูปทรง รวมไปถึงคุณสมบัติทางแสง เช่น ประกายวาวและรัศมีภายใน การทดสอบว่าเป็นมรกตเทียมใช้วิธีการสังเกตสี รัตนปริกษาอธิบายว่าสีของแก้วภัลลาตะสามารถเปลี่ยนแปลงได้ รัตนปริกษายาเยชยายความว่าสีของแก้วภัลลาตะจะเปลี่ยนไปเมื่อโดนลม

2) **แก้วปุตริกา** ทดสอบได้ด้วยการนำไปดูกับผ้าลินิน ผลก็คือรัศมีของแก้วปุตริกาจะหมดไป จึงหมายความว่า มรกตแท้เมื่อนำไปดูกับผ้าลินินแล้วรัศมีจะยังคงเจิดจรัสอยู่

3) **แก้วกระจก** ทดสอบได้ด้วยการชั่งน้ำหนัก แก้วกระจกมีน้ำหนักเบาว่ามรกตแท้

3.4.5 อานูภาพ

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า มรกตแท้มีอานูภาพในการรักษาโรค โดยสามารถถอนพิษร้ายได้ทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นยาพิษหรืออสรพิษ แต่สิ่งที่ตำรารัตนปริกษาเน้นย้ำเป็นพิเศษก็คือการใช้มรกตเยียวยาอาการป่วยที่เกิดจากการถูกพิษงู ดังมีคำกล่าวไว้ว่า หากเวทมนตร์และสมุนไพรรใด ๆ ก็ตามถอนพิษงูไม่ออกแล้ว มรกตสามารถช่วยได้ (BRP. 154-156; GP. 1.71.9-11) ด้วยเหตุนี้คนอินเดียจึงเชื่อกันว่ามรกตเป็นอัญมณีที่มีพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ การเชื่อมโยงความคิดเรื่องพลังอำนาจของมรกตน่าจะมาจากพื้นฐานความคิดที่ว่า พญานาคได้ครอบครองเชื้อกำเนิดมรกตอยู่ชั่วระยะหนึ่ง การครอบครองนั้นเป็นเหตุให้เชื้อกำเนิดมรกตได้ซึมซับพลังบางอย่างจากพญานาคนั่นเอง

3.4.6 เครื่องประดับ

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า มรกตที่นำไปทำเป็นเครื่องประดับนั้นจะต้องผ่านการคัดเลือกแล้วว่ามีความสมบูรณ์ดีเลิศ และจะต้องนำไปขึ้นตัวเรือนทองคำ เครื่องประดับมรกตเหมาะสมในการประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมที่เหมาะสมแก่การสวมใส่เครื่องประดับมรกตมีสี่พิธี ดังนี้

1) พิธีถวายโคและทองคำแก่พรหมณ์ระหว่างการสาธยายมนตร์ การสวดภาวนา และการบูชาเทพเจ้าตามทีระบุไว้ในรัตนปริกษา แต่รัตนปริกษายาเยชบายเสริมว่าควรสวมขณะ

⁷² แก้วภัลลาตะยังมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันอีก ได้แก่ ภัลลาตะกะ (bhallātaka) (BRP. 167) และภัลลาตักิ (bhallātakī) (GP. 1.70.20)

ถวายโคและทองคำในพิธีสนานะ (การชำระล้างร่างกาย) และพิธีอาจมนะ (การจิบน้ำจากฝ่ามือ)⁷³ ด้วย

2) พิธีแต่งงาน พรหมณ์จะสวมเครื่องประดับมรกตขณะทำพิธีสวดบทสวดพระเวทที่รวบรวมขึ้นมาสำหรับพิธีแต่งงาน เรียกว่า การสวดรักษามนตร์ เพื่อปิดเป่าเสนียดจัญไรให้พ้นไปจากคู่บ่าวสาว (Monier-Williams, 2005:)

3) พิธีบูชาครู

4) พิธีบูชาบรรพบุรุษ

นอกจากนี้ เครื่องประดับมรกตยังเป็นสิริมงคลแก่บุคคลหลายประเภท ตำรารัตนปริกษาแนะนำว่า เครื่องประดับมรกตเป็นเครื่องรางของขลังที่กษัตริย์ควรสวมในขณะทำสงคราม เครื่องประดับมรกตจะช่วยเสริมความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตให้แก่ผู้สวมใส่ ดังมีคำกล่าวที่ว่า ผู้ที่ปรารถนาความเจริญรุ่งเรืองควรเลือกซื้อและเลือกสวมแต่เครื่องประดับที่มีมรกตเป็นส่วนประกอบเท่านั้น นอกจากนี้ ผู้ที่เจ็บป่วยจากการได้รับเชื้อโรคหรือได้รับพิษหากสวมเครื่องประดับมรกตก็สามารถรักษาอาการป่วยให้หายได้⁷⁴ โดยสรุปแล้ว เครื่องประดับมรกตจะอำนวยความเจริญรุ่งเรืองและสวัสดิภาพแก่ผู้สวม (BRP. 170-172; GP. 1.71.25-27)

3.4.7 ราคา

การประเมินราคาของมรกตแม้จะพิจารณาตามน้ำหนักก็จริง แต่ก่อนที่จะประเมินราคานั้นผู้ขายจะต้องตรวจสอบคุณสมบัติภายนอกเป็นลำดับแรก ซึ่งได้แก่ สี แสง รูปทรง และตำหนิมรกตที่มีคุณสมบัติพร้อม ปราศจากตำหนิใด ๆ จะมีราคาสูง หากมรกตมีตำหนิมากเท่าไร ราคาก็จะยิ่งต่ำลงมากเท่านั้น ในตำรารัตนปริกษาไม่ได้กำหนดมาตราเทียบราคาของมรกต แต่ได้กำหนดเกณฑ์การประเมินราคามรกตโดยพิจารณาเปรียบเทียบกับทับทิมว่า หากนำมรกตและทับทิมมาเปรียบเทียบกับกันภายใต้เงื่อนไขของน้ำหนักเท่ากันแล้ว ถ้ามรกตและทับทิมนั้นมีคุณภาพดีเสมอกัน มรกตจะมีราคาสูงกว่าทับทิม แต่ถ้ามรกตและทับทิมนั้นด้อยคุณภาพเสมอกัน มรกตจะมีราคาต่ำกว่าทับทิม (BRP. 173-174; GP. 1.71.28-29)

3.5 เศษะ

เศษะเป็นอัญมณีที่ปรากฏในรัตนปริกษาเท่านั้น ชื่ออัญมณีว่า “เศษะ” มาจากชื่อของพญานาคในวรรณคดีสันสกฤตที่มีพันเศียร เป็นราชาแห่งนาค และเป็นเจ้าแห่งเมืองบาดาล (Monier-Williams, 2005: 1088-1089) ในรัตนปริกษามีคำอธิบายสั้น ๆ เกี่ยวกับอัญมณีชนิดนี้ดังนี้

⁷³ สนานะและอาจมนะเป็นวิธีการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ซึ่งผู้ประกอบการพิธีกรรมจะต้องปฏิบัติก่อนการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา

⁷⁴ ให้เปรียบเทียบสรรพคุณของเครื่องประดับมรกตกับอานูภาพของมรกต ข้อ 3.4.5

3.5.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

เศษะเกิดจากน้ำดีและเสมหะของอสุรซึ่งตกลงไปในเหมืองมรกต แล้วกลายสภาพเป็นอัญมณีที่ไม่มีสี ดังนั้น แหล่งกำเนิดเศษะจึงเป็นแหล่งเดียวกันกับมรกต (BRP. 175)

3.5.2 คุณสมบัติ

อัญมณีเศษะมีคุณสมบัติในการเปลี่ยนสี ในเวลากลางวันจะมีสีขาว และเวลากลางคืนจะเปลี่ยนเป็นสีเขียว ลักษณะเช่นนี้ทำให้อัญมณีเศษะมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า **หริหระ (harihara)** การตั้งชื่อเศษะว่าหริหระสะท้อนให้เห็นการนำสีของอัญมณีเศษะไปเปรียบเทียบกับสีกายของพระหริ “*พระวิษณุ*” และพระหระ “*พระศิวะ*” ในศาสนาฮินดู พระหริหระมีครึ่งหนึ่งเป็นพระวิษณุ สีกายเป็นสีเขียว อีกครึ่งหนึ่งเป็นพระศิวะ สีกายเป็นสีขาว (BRP. 176)

3.5.3 ตำหนิ

ตำหนิที่อาจพบได้ในเศษะมีลักษณะเช่นเดียวกับตำหนิที่อาจพบได้ในมรกต กล่าวคือสีไม่สม่ำเสมอ เนื้อแข็งกระด้าง คราบน้ำมันดินแปดเปื้อน รอยร้าวปรากฏที่ผิวอัญมณี และมลทินภายใน ตำหนิเหล่านี้ทำให้เศษะสูญเสียคุณสมบัติที่ดีไป ผู้รู้ไม่ควรนำมาสวมใส่ เพราะเชื่อกันว่าอาจทำให้ประสบโชคร้าย เช่น อาจสูญเสียทรัพย์สินสมบัติได้ (BRP. 178)

3.5.4 อานุภาพ

รัตนปริกษาระบุว่า เศษะมีคุณสมบัติเป็นยารักษาโรค โดยมีสรรพคุณในการขับน้ำดี ละลายเสมหะ และช่วยให้เจริญอาหาร มีข้อสังเกตว่าคนอินเดียโบราณนำความคิดเรื่องกำเนิดของเศษะซึ่งเกิดจากน้ำดีและเสมหะของพลาสูรมาสัมพันธ์กับการกระตุ้นให้น้ำดีและเสมหะหลั่งออกมา ในทางวิทยาศาสตร์น้ำดีและเสมหะเป็นเอนไซม์ที่ช่วยย่อยอาหาร เพราะเหตุนี้ น้ำดีและเสมหะจึงช่วยให้เจริญอาหาร

นอกจากนี้ เศษะยังมีอานุภาพในด้านโชคลาภ เป็นแก้วสารพัดนึกตามข้อความที่กล่าวว่า “...เป็นอัญมณีที่ให้ความสำเร็จในทุกสรรพสิ่ง...” รวมทั้งเป็นเครื่องรางของขลังที่ช่วยปกป้องคุ้มครองภัยอันตรายจากอุทกภัย อัคคีภัย การสงคราม ตลอดจนป้องกันโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ โดยสรุปแล้ว เศษะมีคุณสมบัติที่เน้นไปในด้านการรักษาโรคและป้องกันภัยอันตรายคล้าย ๆ กับมรกต (BRP. 176-177)

3.6 ไพลิน

ไพลินเป็นอัญมณีมีค่าสีน้ำเงินเข้ม ภาษาอังกฤษเรียกว่า Blue Sapphire สีน้ำเงินของไพลินมีลักษณะเหลือบกำมะหยี่ที่สวยงามเป็นเลิศ เดิมทีคนไทยเรียกอัญมณีชนิดนี้ว่า **นิลกาฬ** ตามคำกลอนตอนหนึ่งในตำราขนพรัตนที่กล่าวว่า “*สีหมอกเมฆนิลกาฬ*” ในประเทศไทยแหล่งผลิตพลอยสีน้ำเงินที่สำคัญอยู่ที่จังหวัดกาญจนบุรีและจันทบุรี แต่ในช่วงหนึ่งมีการนำเข้าพลอยสีน้ำเงินจากจังหวัดไพลิน

ในประเทศกัมพูชาในปริมาณมาก เนื่องจากพลอยไพไลนที่มีคุณภาพสูง ตั้งแต่นั้นมาผู้คนในแวดวงอัญมณีไทยจึงเรียกพลอยสีน้ำเงินในลักษณะเดียวกันนี้ว่า **ไพไลน** ตามชื่อของแหล่งพลอยในประเทศกัมพูชา คำว่า **นิลกาฬ** จึงไม่ได้ใช้เป็นชื่อพลอยชนิดนี้อีกต่อไป อีกคำหนึ่งในสมัยก่อนใช้เรียกอัญมณีไพไลน คือ **นิล** ปรากฏในลิลิตตำราสารพรัตน์ และมีอยู่ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ด้วย อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันคนไทยไม่ใช้คำว่า นิล เรียกอัญมณีไพไลนแล้ว แต่ใช้หมายถึงอัญมณีที่มีสีดำ หรือ “นิลตะโก” ซึ่งมีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า Black Spinel (โพยม อรัญยกานนท์, 2553: 33)

ไพไลนในภาษาไทยตรงกับคำสันสกฤตว่า **indranīla** เป็นคำสมาสระหว่าง **indra** (พระอินทร์) กับ **nīla** คำว่า **nīla** ในความหมายที่ระบุถึงสีนั้น พจนานุกรมสันสกฤต-อังกฤษของ Monier-Williams (2005: 566) ระบุว่าหมายถึง สีเข้ม โดยเฉพาะเป็นสีใดสีหนึ่งในสามสี คือ สีน้ำเงินเข้ม สีเขียวเข้ม หรือสีดำ รวมไปถึงสีที่ได้จากต้นคราม ส่วนสันสกฤต-ไทย-อังกฤษ อภิธาน ของร้อยเอก หลวงบวรบรรณรักษ์ (นิยม รักไทย) ระบุว่า นิล หมายถึง สีคราม สีครามหม่น หรือสีดำ และยังหมายถึงสีที่ได้จากต้นครามด้วยเช่นกัน (หลวงบวรบรรณรักษ์, 2552: 674) ความหมายตามรูปศัพท์ของ อินทรนิล ปรากฏในศัพท์กัลปหุระว่า “*สิ่งที่มีสีน้ำเงินเหมือนพระอินทร์*”⁷⁵ (Deva: 1: 211) ในคติอินเดีย พระอินทร์คือเทพเจ้าแห่งฝน ความเชื่อดังกล่าวมีที่มาจากวิกรรมของพระอินทร์ในคัมภีร์ฤคเวท ซึ่งเล่าเรื่องราวการต่อสู้ระหว่างพระอินทร์ผู้เป็นจอมเทพแห่งสรวงสวรรค์ กับ วฤตระ ผู้เป็นศัตรูของพระอินทร์ เรื่องราวมีว่า วฤตระได้ขโมยวัวของมนุษย์ไป ตามตำนานนั้นวัวเป็นสัญลักษณ์ของฝน การกระทำของวฤตระทำให้มนุษย์เดือดร้อนเพราะฝนไม่ตกลงมา พระอินทร์จึงยกกองทัพไปปราบวฤตระ ในที่สุดก็สามารถสังหารวฤตระได้ด้วยวีรกรรม เป็นผลให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ คืนความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ผืนแผ่นดินอีกครั้ง ในการประกอบพิธีกรรมขอฝนของคนอินเดีย ผู้ประกอบพิธีจะต้องหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเพราะเป็นทิศที่ฝนจะตกลงมา เพื่อสวดอ้อนวอนให้พระอินทร์ซึ่งเป็นเทพเจ้าประจำทิศตะวันออกนั้นตกลงมาให้ฝนตก และเนื่องจากเมฆฝนมีสีนิล คือ สีน้ำเงินหรือน้ำเงินเข้มจนเกือบดำ พระอินทร์ผู้เป็นเทพเจ้าแห่งฝนจึงถูกกำหนดให้มีสีนิลเป็นสัญลักษณ์ประจำตัวตามสีของเมฆฝน (de Visser, 1918: 31) ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า คำว่า อินทรนิล ซึ่งเป็นคำเรียกไพไลนในภาษาสันสกฤตมีความหมายสะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับพระอินทร์ตามตำนานในคัมภีร์ฤคเวท

3.6.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ตามตำนานกล่าวว่า ดวงตาสองข้างของอสูรพละที่ตกลงไปในเกาะลังกาได้ก่อกำเนิดเป็นไพไลน (BRP. 179; GP. 1.72.1) ข้อความที่กล่าวมานี้แม้จะเป็นเพียงเทพนิยาย แต่ก็ได้สะท้อนข้อเท็จจริงเกี่ยวกับไพไลนสองประเด็น คือ ประเด็นเกี่ยวกับสีและแหล่งกำเนิด การที่กล่าวว่าไพไลนเกิดจากดวงตาของอสูรแสดงให้เห็นถึงการเปรียบเทียบสีของดวงตากับสีของอัญมณี มีข้อสังเกตว่าฉันทบทที่ 179 ในรัตนปริกษาใช้คำเรียกสีของดวงตาอสูรว่า นิล⁷⁶ นอกจากจะหมายถึงสีที่มีความเข้มสามสี

⁷⁵ indranīlaḥ, puṃ, (indravat nīlaḥ |)

⁷⁶ ในรัตนปริกษายาเยใช้คำ kānta ผู้วิจัยแปลว่า งาม (ดู BRP. 179 และ GP. 1.72.1)

ได้แก่ สีเขียวเข้ม สีน้ำเงินเข้ม และสีดำแล้ว คำว่า นีล ยังหมายถึงไพลินได้อีกด้วย ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า ปราชญ์โบราณคงจะสังเกตเห็นลักษณะสีของไพลินว่ามีสีออกน้ำเงินเข้มหรือเข้มจนเกือบเป็นดำ ถ้าจะนำไปเปรียบกับอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งก็คงเปรียบได้กับดวงตา และมีแนวโน้มว่าน่าจะเป็นส่วนของลูกตาตาโดยเฉพาะ นอกจากสีแล้วก็ยังพูดถึงประกายที่เปล่งออกมาจากดวงตาของพลาสุร ประกายนั้นคือแสงที่สะท้อนจากนัยน์ตาออกมาให้เห็นเป็นลำแสงหรือรัศมี ดังที่คำประพันธ์เปรียบเปรยไว้ว่า “คล้ายดอกบัวบาน” การอธิบายว่าลำแสงจากดวงตามีลักษณะคล้ายดอกบัวบานนั้นมีนัยว่า ลำแสงจากศูนย์กลางของดวงตาแผ่กระจายออกไปทุกทิศทาง ฉะนั้น เมื่อนำมาเป็นความเปรียบของไพลินก็ทำให้ผู้อ่านเข้าใจว่า ไพลินเป็นอัญมณีที่งดงามมาก

ในเรื่องแหล่งกำเนิด ปราชญ์โบราณใช้กลวิธีการพรรณนาสภาพภูมิประเทศเพื่อบอกสถานที่ โดยพรรณนาว่าแหล่งกำเนิดไพลินเป็นผืนแผ่นดินริมฝั่งมหาสมุทรที่กว้างใหญ่ไพศาล มีดงการะเกดขึ้นหนาแน่น และที่นั่นมีหญิงสาวสิงหลเด็ดช่อดอกกลวลิ⁷⁷ (BRP. 179-180; GP. 1.72.1-2) จากการพรรณนาสภาพภูมิประเทศที่เป็นพื้นที่ริมฝั่งมหาสมุทรและการอ้างถึงหญิงผู้อาศัยอยู่ในเกาะลังกา ก็ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ไพลินมีแหล่งกำเนิดในเกาะลังกา

3.6.2 คุณสมบัติ

คุณสมบัติโดดเด่นของไพลินคือสี ตำรารัตนปริกษาอธิบายลักษณะสีของไพลินจากแหล่งกำเนิดโดยเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ ดังนี้ (BRP. 181-182; GP. 1.72.3-4)

- (1) ไพลินสีน้ำเงินอมม่วงเปรียบกับดอกไม้สี่ชนิด ได้แก่ ดอกบัวขาบ ดอกอัญชัน ดอกถั่ว และดอกเพกา (กลีบดอกชั้นนอก)
- (2) ไพลินสีน้ำเงินเข้มเปรียบกับอวัยวะของสัตว์สามชนิด ได้แก่ ลำตัวแมลงภู่ ขนคอนกยูง และขนคอนกกาเหว่าในฤดูผสมพันธุ์
- (3) ไพลินสีครามเปรียบกับวัตถุในธรรมชาติสองชนิด ได้แก่ น้ำทะเลยามคลื่นสงบ และฟองน้ำคราม
- (4) ไพลินสีนิลเปรียบกับสีประจำองค์เทพเจ้า รวมทั้งเสื้อผ้าและอาวุธของเทพเจ้า ได้แก่ ศอพระศิวะ ภูเขาและดาบของพลราม
- (5) ไพลินสีน้ำเงินอมเขียวเปรียบกับสีและรัศมีของเทพเจ้า ได้แก่ ร่างพระวิษณุ และรัศมีพระกฤษณะ

ข้อความตอนหนึ่งในตำรารัตนปริกษาระบุว่า ไพลินสามารถแบ่งได้เป็นสามประเภท เช่นเดียวกับทับทิม นอกจากนี้ การตรวจสอบและการวิเคราะห์ไพลินก็ใช้วิธีการเดียวกับที่ทำในทับทิม (BRP. 187-188; GP. 1.72.9-10) ข้อความดังกล่าวสอดคล้องกับข้อเท็จจริงในทางอัญมณีวิทยาที่ว่า ไพลินและทับทิมเป็นอัญมณีที่มาจากแร่คอร์รันดัมเหมือนกัน คุณสมบัติส่วนใหญ่จึงเหมือนกัน แตกต่างกันเพียงสีเท่านั้นเนื่องจากมีธาตุมลทินปะปนในโครงสร้างต่างชนิดกัน โดยธาตุมลทินที่ทำให้

⁷⁷ ลวลิ (lavalī) หมายถึง ไม้เลื้อยชนิดหนึ่งที่มีกลิ่นหอม (Dutt, 1908: 198)

เกิดสีน้ำเงินในไพลินก็คือ เหล็กและไทเทเนียม อย่างไรก็ตาม รัตนปริक्षाได้ระบุคุณสมบัติพิเศษประการหนึ่งที่ทำให้ไพลินแตกต่างจากทับทิมก็คือ ไพลินมีคุณสมบัติทนความร้อนได้มากกว่าทับทิม (BRP. 189; GP. 1.72.11) ฉะนั้น การเผาทับทิมจึงเป็นวิธีทดสอบไพลินแท้ประการหนึ่งด้วย ตำรารัตนปริษัการระบุเพิ่มเติมว่า ปกติแล้วการเผาเป็นวิธีการปรับปรุงคุณภาพอัญมณีอย่างหนึ่ง อัญมณีที่นำไปเผาแล้วจะปราศจากตำหนิ และมีสีสดใสยิ่งขึ้น แต่ก็มีคำเตือนว่า การเผาอัญมณีเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะอาจทำให้อัญมณีเกิดความเสียหายได้ และไพลินที่เผาไม่ดีขึ้นจะให้โทษแก่ผู้ทำ ผู้ซื้อ และผู้สวมอัญมณีไพลิน (BRP. 190-191; GP. 1.72.12-13) ในกรณีนี้ผู้วิจัยเห็นว่าการเผาอัญมณีอาจทำได้ถ้าอยู่ในความควบคุมของช่างอัญมณีซึ่งเชี่ยวชาญด้านการเผาพลอย

ไพลินที่มีคุณสมบัติดีนอกจากจะต้องมีสีตามที่กำหนดและทนความร้อนได้แล้ว จะต้องมีความสะอาดปราศจากตำหนิต่าง ๆ ไพลินที่ไม่ดีคือไพลินที่แปดเปื้อนด้วยดิน ก้อนกรวด ก้อนหิน และหินปูนขาว มีเงาสะท้อนของสีเมฆหมอกแทรกอยู่ในเนื้อไพลิน หรือมีรูและรอยร้าว (BRP. 184; GP. 1.72.6) หากนำมาสวมใส่ก็จะเกิดโทษภัยนานัปการ

3.6.3 อานูภาพ

เนื่องจากไพลินมีคุณสมบัติส่วนใหญ่เหมือนกับทับทิม อานูภาพของทับทิมจึงเป็นอานูภาพของไพลินด้วย กล่าวคือ ไพลินที่ดีเลิศย่อมมีอานูภาพในการคุ้มครองชีวิตของผู้สวมใส่ หากอยู่ในท่ามกลางศัตรู หรือประพடுத்தนอกถิ่นอกทางเพราะประมาทในการดำเนินชีวิต ไพลินสามารถป้องกันให้รอดพ้นจากภัยพิบัติได้ทุกประการ สำหรับคนเคร่งศาสนา ไพลินจะช่วยขจัดปัดเป่าความชั่วร้ายและโรคภัยไข้เจ็บให้พ้นไปจากตัว (BRP. 186; GP. 1.72.8)

3.6.4 ไพลินเทียม

อัญมณีทำเทียมไพลินมีหลายชนิด ตัวอย่างเช่น แก้วกระจก แก้วอุตปละ แก้วกรวีระ แก้วเจียรไน และแก้วไพฑูรย์ วิธีการพิสูจน์ทำโดยการชั่งน้ำหนักและการทดสอบความแข็ง ซึ่งอัญมณีเทียมทั้งหมดนี้มีน้ำหนักและความแข็งน้อยกว่าไพลินทั้งสิ้น อีกประการหนึ่งคือ หากพบอัญมณีที่มีสีทองแดงในเหมืองไพลิน อัญมณีชนิดนั้นเป็นอัญมณีทำเทียมไพลินซึ่งมีชื่อว่า แก้วกรวีระ หรือ แก้วอุตปละ (BRP. 192-194; GP. 1.72.14-16)

3.6.5 การปรับปรุงคุณภาพ

ตำรารัตนปริษัการระบุถึงวิธีการปรับปรุงคุณภาพไพลินให้มีสีเข้มขึ้น โดยการนำไพลินไปแช่ในน้ำนมร้อยครั้ง เมื่อทำเช่นนี้แล้วไพลินจะมีน้ำเงินเข้มสม่ำเสมอทุกส่วน (BRP. 196; GP. 1.72.18)

3.6.6 ราคา

ตำรารัตนปริษัการกำหนดพิภัตราค่าไพลินไว้ว่า เมื่อเปรียบเทียบระหว่างไพลินที่ดีเลิศกับทับทิมที่ดีเลิศแล้ว ไพลินน้ำหนัก 1 สุวรรณะ จะมีราคาเท่ากับทับทิมน้ำหนัก 1 มาษะ (BRP. 197; GP. 1.72.19) กล่าวอีกอย่างคือ ไพลินน้ำหนัก 16 มาษะ (หรือ มาษกะ) จะมีราคาเท่ากับทับทิม 1 มาษะ แสดงว่าราคาเริ่มต้นของไพลินต่ำกว่าทับทิม ฉะนั้น ไพลินมีค่าต่ำกว่าทับทิม (BRP.

197; GP. 1.72.19) อย่างไรก็ตาม สำหรับไพลินบางเม็ดที่มีแสงรุ้งพราวอยู่ในตรงใจกลางเม็ด ผู้รู้กล่าวว่า ไพลินดังกล่าวหาได้ยากในโลก และมีราคาสูงมาก (BRP. 195; GP. 1.72.17)

3.7 ไพลิน

ไพลินเป็นคำทับศัพท์สันสกฤตว่า *vaidūrya* ตำรารัตนปริกษาทั้งสองสะกดคำนี้ต่างกัน รัตนปริกษาสะกดว่า *vaidūrya* แต่รัตนปริกษายายะสะกดว่า *vaidūrya* พจนานุกรมสันสกฤตของ Monier-Williams มีทั้งคำ *vaidūrya* และ *vaidūrya* ความหมายของคำแรกถ้าเป็นคำนาม นปุงสกลิงค์หมายถึงแก้วตาแมว แต่ถ้าเป็นคำนาม पुलลิงค์จะหมายถึง ชื่อของภูเขาลูกหนึ่งในมหาภารตะ ส่วนคำว่า *vaidūrya* เป็นคำคุณนามที่มีความหมายว่า สิ่งที่นำมาจากเมืองวิฑูระ นอกจากนี้ยังมีความหมายเป็นชื่ออัญมณีเหมือนกับ *vaidūrya* แต่พจนานุกรมได้ระบุว่า *vaidūrya* เป็นรูปคำที่สะกดผิด (Monier-Williams, 2005: 1021-1022) ที่จริงแล้วคำเรียกไพลินควรเป็น *vaidūrya* เพราะเทียบได้กับคำ *velūriya* ในภาษาบาลีที่แปลว่า อัญมณีที่มีสีเขียวอย่างใบไม้ ซึ่งเป็นคำดัตถิตของคำว่า *velu* หมายถึง ต้นไม้ Alfred Master ยืนยันว่า *vaidūrya* เป็นรูปคำที่ถูกต้อง และเป็นรูปคำที่เก่าแก่ที่สุด ปรากฏครั้งแรกในอัทภุตพราหมณะ (*Adbhuta Brāhmaṇa*) และตรงกับคำ *velūriya* ในภาษาบาลี

Master อธิบายเพิ่มเติมว่า เดิมมีผู้แปล *vaidūrya* ว่า ลาพิสลาซูลี (Lapis Lazuli) หรือ มณีสีคราม แต่มัลลินาถ (*Mallinātha*) อรรถกถาจารย์ท่านหนึ่งอธิบายว่า *vaidūrya* ไม่ควรแปลว่า มณีสีคราม แต่ควรแปลว่า พลอยเบริล เช่นเดียวกับคำว่า *vaidūrya* ที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤต บางเรื่อง เช่น กุมารสมภพของกาลิทาส และศิคุपालวระของมาฆะ ซึ่งจากคำบรรยายลักษณะ สามารถสรุปได้ว่า อัญมณีสดังกล่าวคือแท่งใสของเบริล มีข้อสังเกตว่า ในพจนานุกรมของ Apte ปรากฏเฉพาะคำ *vaidūrya* เท่านั้น โดยมีความหมายเป็นคำคุณนาม แปลว่า นำมาจากเมืองวิฑูระหรือเกิดในเมืองวิฑูระ และเป็นคำนามหมายถึงอัญมณีที่มีกำเนิดที่ภูเขาวิฑูระ ซึ่งก็คือ ไพลิน (Apte, 2003: 890)⁷⁸ ในกรณีเช่นนี้ Master ให้ความเห็นว่า Apte น่าจะยึดความหมายของคำ **ไพลิน** ตามมติของมัลลินาถ (Master, 1944: 304-305)

นักวิชาการด้านภารตวิทยาแปลคำว่า *vaidūrya* ไม่เหมือนกัน Louis Finot แปลคำนี้ว่า พลอยตาแมว (Cat's Eye) ในขณะที่ Dutt และคณะแปลคำนี้ว่า มณีสีคราม สำหรับการแปลความหมายของ *vaidūrya* ที่ไม่เหมือนกันนี้ Winder (1990: 28) ได้อ้างผลการศึกษาศึกษาของ Jacques Andre และ Jean Filliozat ซึ่งเปรียบเทียบความหมายของคำว่า *vaidūrya* ในพจนานุกรมสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 19 และได้ข้อสรุปว่า พจนานุกรมในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ใช้คำแปลว่า Lapis Lazuli แต่พจนานุกรมในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ใช้คำแปลว่า Cat's Eye ด้าน A.K.Biswas กล่าวว่า ลักษณะของไพลินที่ปรากฏในตำรารัตนปริกษามีความสัมพันธ์กับแร่รัตนชาติสองชนิดที่มีธาตุเบริลเลียมเป็นส่วนประกอบ คือ แร่คริโซเบริล (*Chrysoberyl*) กับแร่เบริล (*Beryl*) ซึ่งทำให้

⁷⁸ ไพลินในความหมายของ Apte แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า lapis lazuli

เกิดอัญมณีสีเขียวและอัญมณีสีน้ำเงินเหมือน ๆ กัน อย่างไรก็ตาม แร่ทั้งสองชนิดนี้เป็นแร่ต่างประเภทกัน ผู้ตรวจสอบสามารถจำแนกความแตกต่างได้ด้วยการนำแร่ทั้งสองชนิดไปทดสอบความแข็ง และวิเคราะห์ส่วนประกอบทางเคมี โดยแร่คริโซเบริลมีค่าความแข็งเท่ากับ 8.5 และมีเหล็กออกไซด์อยู่ในส่วนประกอบทางเคมี ในขณะที่แร่เบริลมีความแข็งน้อยกว่า มีค่าเท่ากับ 7.75 และมีไซโคลซิลิเกต (cyclo-silicate) อยู่ในส่วนประกอบทางเคมี

3.7.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ไพฑูรย์เกิดจากเสียงร้องของพลาสุร (BRP. 198; GP. 1.73.2) ตำราอัญมณีวิทยาของอินเดียบางฉบับนำความเชื่อเรื่องการกำเนิดของไพฑูรย์ไปเป็นที่มาของตำนานในทางอายุรเวทว่า ไพฑูรย์มีสรรพคุณในการรักษาโรคเกี่ยวกับความบกพร่องด้านการพูด และความผิดปกติของเส้นเสียง (Johari, 1996: 12)

ในตำรารัตนปริกษา คำว่า วิฑูระ เป็นชื่อภูเขาสูงหนึ่งซึ่งระบว่ามีไหล่เขาสูงและไม่ไกลมากจากภูเขาลูกนี้เป็นที่ตั้งของเหมืองพลอยไพฑูรย์ (BRP. 199; GP. 1.73.3) จากความหมายนี้เองทำให้ตำรารัตนปริกษาใช้คำแทนความหมายของไพฑูรย์ว่า vaidūrya หรือ vaidūrya รัตนปริกษาระบุว่า สถานที่ตั้งของเหมืองไพฑูรย์คือ ชายแดนที่อยู่ระหว่างแคว้นโกงคะและวาลิกะ ส่วนรัตนปริกษายะระบว่า เหมืองไพฑูรย์ตั้งอยู่ตรงชายแดนของแคว้นกามภูติกะ ผู้วิจัยเห็นว่าคำอธิบายของพุทธภิกษุเป็นไปได้อย่างมากที่สุด เนื่องจาก A.K.Biswas สามารถสืบหาที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่แท้จริงของบริเวณดังกล่าวได้ เขากล่าวว่าชายแดนที่อยู่ระหว่างแคว้นโกงคะและวาลิกะคือบริเวณตำบลซาเล็ม (Salem) ในปัจจุบัน โกงคะเป็นอาณาจักรแห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่ตั้งของเหมืองเบริลที่เมืองคอบบาโต (Coimbatore) ซึ่งปัจจุบันอยู่ในตำบลซาเล็ม⁷⁹ ในสมัยก่อนเป็นแหล่งผลิตเบริลที่ส่งออกไปยังอาณาจักรโรมัน คำอีกคำหนึ่งที่มีความหมายว่าไพฑูรย์คือ vālavāyaja ซึ่งตามรูปศัพท์หมายถึง เกิดที่ภูเขาวาลายะ ชื่อภูเขาวาลายะนี้ Biswas อ้างว่า มีรูปคำคล้ายกับ วาลิกะ ในรัตนปริกษา และเป็นชื่อภูเขาที่ปัทมุชลิระบุในมหาภายะว่า เป็นแหล่งกำเนิดของไพฑูรย์ที่แท้จริง⁸⁰ ไม่ใช่ภูเขาวิฑูระ สำหรับชื่อ “กามภูติกะ” นั้นเป็นชื่อเฉพาะที่ผู้วิจัยไม่สามารถอธิบายได้ เนื่องจากไม่ปรากฏในพจนานุกรม และไม่พบหลักฐานอื่นใดที่สามารถอธิบายความหมายของชื่อดังกล่าว

3.7.2 คุณสมบัติ

ไพฑูรย์เป็นอัญมณีที่ได้รับการยกย่องว่ามีคุณค่าสูงส่งไม่แพ้อัญมณีชนิดอื่น ๆ เนื่องจากมีความงามหลากหลายและมีคุณสมบัติดีเลิศ แม้แต่เหมืองไพฑูรย์ก็ยังได้รับการยกย่องว่า “เป็นประหนึ่งอภรณ์ของสามโลก” (BRP. 201; GP. 1.73.4) คำอธิบายคุณสมบัติของไพฑูรย์ในตำรารัตนปริกษาทั้งสองฉบับมีความสอดคล้องกันทุกประการ คุณสมบัติที่โดดเด่นของไพฑูรย์คือสี

⁷⁹ อยู่ในรัฐทมิฬนาฑู ทางตอนใต้ของอินเดีย

⁸⁰ พจนานุกรมของ Monier-Williams ให้ความหมายไว้สองอย่าง คือ แก้วตาแมวและมณีสีคราม

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ไพฑูรย์เป็นอัญมณีที่มีสีหลากหลายและมีประกายแวววาว แต่สีที่ตรงตาม เป็นพิเศษมีดังนี้คือ

- 1) สีน้ำเงินอย่างขนคองกยง
- 2) สีเขียวใบไม้
- 3) สีน้ำเงินอย่างปลายปีกนกตะขาบทุ่ง
- 4) สีแดงเหมือนพลอยทับทิม (BRP. 198, 202-203; GP. 1.73.2, 6-7)

Biswas กล่าวว่า จากคุณสมบัติของไพฑูรย์ที่กล่าวมา ไพฑูรย์น่าจะเป็นอัญมณีในตระกูลแร่เบริลมากที่สุด เพราะสีที่มีความสำคัญสามสี คือ สีน้ำเงิน สีเขียว และสีแดงนั้น เป็นลักษณะสีที่พบได้ในพลอยเบริล

เมื่อเอ่ยถึงเบริล คนทั่วไปอาจนึกถึงเบริลสีเขียวซึ่งเป็นเบริลที่พบบ่อย สีเขียวในแร่เบริล เกิดจากการที่มีโครเมียมหรือวานาเดียมเป็นมลทินธาตุในเนื้อผลึก เบริลที่มีมลทินธาตุในปริมาณมาก จะมีสีเขียวเข้ม กลายเป็นอัญมณีที่เรียกว่า มรกต (emerald) แต่ถ้ามลทินธาตุเจือปนในปริมาณน้อย อัญมณีที่เกิดขึ้นจะเรียกว่าเบริลสีเขียว (green beryl) เบริลสีน้ำเงินจะให้สีน้ำเงินอ่อนหรือน้ำเงินเข้ม เมื่อส่องกับแสงอาทิตย์สีน้ำเงินจะค่อย ๆ จางลงเปลี่ยนเป็นสีเหลืองอมน้ำตาล ส่วนเบริลสีแดงนั้นเกิดจากแร่เบริลมีมลทินของธาตุแมงกานีสปะปนอยู่ จัดเป็นเบริลที่หาได้ยากที่สุดในโลก

นอกจากนี้ ไพฑูรย์ยังมีคุณสมบัติพิเศษคือ มีแสง “..เกิดขึ้นคล้ายกลุ่มประกายไฟ... มีหลากสีงามน่ารัก คล้ายสีเมฆในฤดูฝน” (BRP. 200; GP. 1.73.5) Biswas กล่าวว่าสัมพันธ์กับปรากฏการณ์เหลือแสงหรือที่เรียกว่าตาแมว ปรากฏการณ์ดังกล่าวพบในแร่หลายชนิดเช่น ครีโซเบริล เขียวหุมนาน แต่ไม่มีรายงานว่าพบในแร่เบริล (Biswas, 1996: 82-83) ส่วนความคิดเห็นที่กล่าวว่า ไพฑูรย์คือลาพิสลาซูลินั้น Marianne Winder ได้อธิบายว่าปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลีหลายเรื่อง ตัวอย่างหนึ่งพบในเรื่องราชนิษัณฐ (rājanighantu) บทที่ 13 คำประพันธ์ที่ 194 ซึ่งมีข้อความระบุว่า สีขนคอของนกยูงเปรียบได้กับตาแมว อัญมณีที่มีสีเช่นนั้นจึงได้ชื่อว่า แก้วตาแมว และมีการขยายความต่อในคำประพันธ์ที่ 216 ว่า อัญมณีชนิดนี้หากเป็นของแท้จะมีสีดำหรือน้ำเงินเข้ม ปราศจากรอยต่างสีขาว มีความเรียบลื่น บริสุทธิ์ มีประกายวาว ลักษณะคล้ายกับคองกยง นอกจากนี้ Winder ยังได้อ้างถึงผลการวิจัยความหมายของคำว่า vaidūrya ในพจนานุกรมฉบับต่าง ๆ สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งได้กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ว่า vaidūrya นิยมแปลว่า ลาพิสลาซูลิน่มากในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19

ในความเห็นของผู้วิจัย หากยึดตำรารัตนปริกษาเป็นหลักแล้ว ไพฑูรย์ที่กล่าวถึงในรัตนปริกษาน่าจะเป็นคำที่คนอินเดียโบราณใช้เรียกอัญมณีทั้งที่มาจากแร่เบริลและแร่ครีโซเบริล

โดยที่ในสมัยโบราณยังไม่มี การแยกแยะความแตกต่างระหว่างแร่ทั้งสองชนิด⁸¹ ส่วนลาพิสลาซูลีนนั้นสามารถเชื่อมโยงได้เฉพาะกับสีน้ำเงินอย่างขนคองกุง และสีน้ำเงินอย่างปลายปีกนกตะขาบทุ่ง ไม่ครอบคลุมสีเขียวใบไผ่และสีแดงแบบทับทิม และไม่สอดคล้องกับคุณสมบัติเรื่องความแวววาวเนื่องจากลาพิสลาซูลีนเป็นอัญมณีทึบแสง⁸²

3.7.3 ไพฑูรย์เทียม

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ในการพิจารณาเลือกไพฑูรย์ควรหลีกเลี่ยงอัญมณีทำเทียม อัญมณีบางชนิดมีนำไปปรับปรุงให้มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับไพฑูรย์ ด้วยการนำไปย้อมสีควีน หรือเจียรไนให้สะท้อนแสงได้ จนมีลักษณะภายนอกเหมือนไพฑูรย์ทุกประการ อัญมณีที่วานี้ได้แก่ คิริกาจะ ศิคุपालะ แก้วกระจก และแก้วเจียรไน แต่ก็มีข้อสังเกตหรือวิธีทดสอบบางอย่างซึ่งผู้ตรวจสอบควร จะพิจารณาเป็นพิเศษ ดังนี้

- 1) คิริกาจะ (girikāca) มีลักษณะทึบแสง แตกต่างจากไพฑูรย์ซึ่งมีลักษณะโปร่งใสถึงโปร่งแสง
- 2) ศิคุपालะ (śisupāla) มีน้ำหนักเบา ต่างจากไพฑูรย์แท้ซึ่งมีน้ำหนักมาก
- 3) แก้วกระจก (kāca) รัตนปริกษาระบุว่า แก้วกระจกทำเทียมได้ด้วยการใช้ ครั่งย้อม ส่วนรัตนปริกษายาเยระบุว่า แก้วกระจกสังเกตได้จากภาวะที่ไม่สามารถทำรอยขีดขูดได้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ไพฑูรย์แท้มีเนื้ออ่อนกว่าแก้วกระจก
- 4) แก้วเจียรไนหรือหินเขียวหุนมาน (sphatika) สังเกตได้จากลักษณะที่มีสีโชติช่วงเนื่องจากผ่านการเจียรไนมาแล้ว

สิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่ผู้ตรวจสอบควรตระหนักก็คือ อัญมณีที่มีสีเหมือนกันไม่ได้เป็นอัญมณีชนิดเดียวกันเสมอไป ฉะนั้น ควรพิจารณาไพฑูรย์ว่าแตกต่างจากอัญมณีชนิดอื่นในด้านความแข็ง ความวาว และน้ำหนัก (BRP. 205, 206, 209; GP. 1.73.9-10, 12-13)

3.7.4 อานูภาพ

ไพฑูรย์มีอานูภาพทำให้ผู้สวมใส่หรือผู้ที่เป็นเจ้าของมีทรัพย์สินมั่งคั่งและปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ในทางตรงกันข้าม ไพฑูรย์ที่มีตำหนิจะทำให้ผู้ครอบครองประสบภัยพิบัติ (BRP. 204; GP. 1.73.8)

⁸¹ ศักดา ศิริพันธุ์ (2552: 87) กล่าวว่า ความเข้าใจผิดว่าคริโซเบริลและเบริลเป็นอัญมณีชนิดเดียวกัน มีมาเป็นเวลานาน จนกระทั่งในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 จึงได้มีการค้นพบว่าแร่คริโซเบริลเป็นแร่ที่มีส่วนประกอบต่างจากแร่เบริล

⁸² Marianne Winder สรุปลไว้ในงานวิจัยของเธอว่า vaidūrya ในวรรณคดีสันสกฤตคืออัญมณีประเภทเบริล แต่ในคัมภีร์พุทธศาสนาโดยเฉพาะพระไตรปิฎก veḷuriya หมายถึง ลาพิสลาซูลีน

3.7.5 ราคา

ตำรารัตนปริกษาระบุถึงราคาของไพฑูรย์โดยเปรียบเทียบกับไพลินว่า สำหรับไพฑูรย์และไพลินที่มีคุณสมบัติดีเลิศเท่ากันนั้น ไพฑูรย์หนัก 2 ปลายะ มีราคาเท่ากับไพลิน 1 สุวรรณะ แต่เนื่องจาก 1 ปลายะ มีค่าเท่ากับ 4 สุวรรณะ ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ไพฑูรย์หนัก 8 สุวรรณะ มีราคาเท่ากับไพลิน 1 สุวรรณะ (BRP. 208; GP. 1.73.11) จากการเปรียบเทียบราคาแสดงให้เห็นว่าไพฑูรย์มีราคาต่ำกว่าไพลิน เกณฑ์เกี่ยวกับมาตราราคาของไพฑูรย์แสดงไว้แล้วในภาคผนวก

3.7.6 การปรับปรุงคุณภาพ

ตำรารัตนปริกษากล่าวถึงการเจียรระไนอัญมณีว่า สามารถช่วยเพิ่มมูลค่าของอัญมณีได้ หากอัญมณีนั้นไร้อาหาร เมื่อนำไปเจียรระไนจะมีราคาสูงขึ้นเท่ากับราคามาตรฐานที่คิดตามน้ำหนัก การนำไพฑูรย์ไปเข้าเรือนเครื่องประดับก็ช่วยเพิ่มมูลค่าของไพฑูรย์เช่นกัน ราคาจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับฝีมือของช่างเจียรระไน (BRP. 210-211; GP. 1.73.14-15)

3.8 บุษราคัม

ในภาษาไทย **บุษราคัม** หมายถึงพลอยชนิดหนึ่งที่มีสีเหลือง ตรงกับคำสันสกฤตสามคำคือ *puṣpa puṣyarāga* และ *puṣparāga* (Monier-Williams, 2005: 639-640) เดิมเข้าใจกันว่าเป็นอัญมณีประเภทโทแพซ (topaz) แต่ต่อมานักอัญมณีวิทยาได้ค้นพบว่า บุษราคัมซึ่งพบมากที่จังหวัดจันทบุรีของไยนั้น แท้จริงแล้วคือแซปไฟร์สีเหลือง (yellow sapphire) ซึ่งเป็นอัญมณีในตระกูลเดียวกันกับทับทิมและไพลิน ปัจจุบันจึงมีการกำหนดใหม่ว่า บุษราคัมหมายถึงแซปไฟร์สีเหลืองเท่านั้น แม้กระนั้นคนทั่วไปก็ยังคงใช้คำ **บุษราคัม** เรียกพลอยสีเหลืองประเภทโทแพซและแซปไฟร์ปะปนกัน ในความเป็นจริงพลอยสีเหลืองหลายชนิดโดยเฉพาะอย่างยิ่งพลอยสีเหลืองประเภทแซปไฟร์ โทแพซ เพทาย และพลอยเขียวหนุมานสีเหลืองมะนาวหรือซิตรีน (Citrine) มีคุณสมบัติภายนอกคล้ายกันมากจนยากที่จะแยกแยะได้ด้วยตาเปล่า ฉะนั้น พลอยสีเหลืองชนิดใดก็ตามจึงควรที่จะให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบ เพื่อพิสูจน์ว่าพลอยชนิดนั้น ๆ เป็นบุษราคัมแท้หรือไม่

3.8.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า บุษราคัมคืออัญมณีที่กำเนิดจากผิวหนังของพลาสุรซึ่งตกลงบนเทือกเขาหิมาลัย ส่วนแหล่งกำเนิดบุษราคัมนั้นไม่ได้ระบุไว้ แต่ก็อนุมานได้ว่าแหล่งกำเนิดของบุษราคัมอยู่บริเวณเทือกเขาหิมาลัย (BRP. 216; GP. 1.74.1)

3.8.2 คุณสมบัติ

ตำรารัตนปริกษาไม่ได้ระบุถึงการตรวจสอบบุษราคัม แต่ได้จำแนกอัญมณีตามลักษณะสีที่ปรากฏ บุษราคัมจะต้องมีสีเหลืองอ่อนเท่านั้น สำหรับอัญมณีสีอื่น ๆ ตำรารัตนปริกษาระบุว่าไม่ใช่บุษราคัม แต่เป็นอัญมณีชนิดอื่นซึ่งมีชื่อเรียกต่างออกไป อัญมณีสีเหลืองอมแดงเรียกว่า โคมะทกะ หรือ

เการัณฑกะ อัญมณีแดงผสมเหลือง หรือสีส้ม เรียกว่า กายายกะ อัญมณีสีใสมฟ้าเรียกว่า โสมลกะ หรือ โสมาลกะ อัญมณีสีแดงคือทับทิม และอัญมณีสีน้ำเงิน คือ ไพลีน (BRP. 217-219; GP. 1.74.2-4) มีข้อสังเกตว่าชื่อของอัญมณีแต่ละชนิดบ่งบอกสีด้วย ในที่นี้จะนำเสนอคำอธิบายเฉพาะอัญมณีสองชนิด คือ บุษราคัมและโสมาลกะ

1) บุษยราค/บุษปราค (puṣyarāga/puṣparāga)

ในการกล่าวถึงพลอยสีเหลือง วรรณคดีสันสกฤตหลายเล่มและตำรา รัตน์ปริกษาส่วนใหญ่ใช้คำว่า บุษปราค ส่วนคำว่า บุษยราค นั้นพบในวรรณคดีสันสกฤตเป็นบางเล่ม เท่าที่สำรวจพบว่าตำรา รัตน์ปริกษาที่เรียกพลอยสีเหลืองว่า บุษยราค มีเพียงตำรา อรรถศาสตร์ของ เกาฏิยะและ รัตน์ปริกษาของ พุทธภักฏฐะ ยิ่งไปกว่านั้นพจนานุกรมโดยมากเลือกเก็บแต่คำว่า บุษปราค ไม่เก็บคำว่า บุษยราค วัลเลย์ ทำให้ผู้วิจัยเกิดข้อสงสัยว่า เหตุใดคำว่า บุษยราค จึงไม่มีการบัญญัติศัพท์ไว้ในพจนานุกรมเหล่านั้น ในความเป็นจริง ดินแดนในภูมิภาคเอเชียใต้อันประกอบด้วย ประเทศอินเดียเหนือ อินเดียใต้ และศรีลังกา เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากร ประเภทอัญมณี ฉะนั้น คำศัพท์เกี่ยวกับชื่ออัญมณีจะต้องมีอยู่ในคลังภาษาของแต่ละชนชาติอยู่แล้ว จริงอยู่ที่ภาษามาตรฐานของแต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างกัน ในสมัยโบราณภาษามาตรฐานของ อินเดียเหนือใช้ภาษาสันสกฤต อินเดียใต้ใช้ภาษาทมิฬ ส่วนเกาะลังกาใช้ภาษาสิงหล แต่ด้วย แนวนแคว้นเหล่านี้มีอาณาเขตติดต่อกันทางทะเล จึงเป็นไปได้ที่ในสมัยโบราณผู้คนในแวนแคว้นเหล่านี้ มีการติดต่อสัมพันธ์กัน และเกิดคำยืมในภาษาขึ้น กรณีนี้มีตัวอย่างให้เห็นในคำเรียกพลอยบุษราคัม ภาษาทมิฬเรียกพลอยบุษราคัมว่า บุษปรากม ส่วนภาษาสิงหลเรียกว่า บุษปราค จะเห็นได้ว่า คำทั้งสองมีลักษณะใกล้เคียงกับคำว่า บุษปราค ในภาษาสันสกฤต โดยเฉพาะภาษาสิงหลซึ่งใช้คำว่า บุษปราค เหมือนกับภาษาสันสกฤต ความคล้ายคลึงกันของคำเรียกบุษราคัมในสามภาษาที่กล่าวมาได้ สะท้อนให้เห็นว่า คำว่า บุษปราค เป็นที่รู้จักในหมู่ผู้ใช้ภาษาอย่างกว้างขวางกว่าเมื่อเทียบกับคำว่า บุษยราค

บุษยราค เป็นคำสมาสระหว่างคำว่า บุษย และ ราก โดยคำว่า บุษย สร้างจาก ธาตุ บุษ ซึ่งหมายถึง เลี้ยงดู งอกงาม เติบโต เจริญรุ่งเรือง คำว่า บุษย มีหลายความหมาย

ความหมายที่สำคัญได้แก่ ดอกไม้ และ ดาวปุชยะ⁸³ เมื่อนำไปสมาสกับคำว่า ราก ที่แปลว่า สี แล้วสามารถแปลความหมายตามรูปศัพท์ได้สองอย่างคือ 1) สีของดอกไม้⁸⁴ และ 2) “สีของดาวปุชยะ”

ในพจนานุกรมศัพท์กัลปหุระตอนที่ 3 หน้า 207 มีข้อความตอนหนึ่งซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นคำอธิบายความหมายตามรูปศัพท์ของ ปุชฺชปราคา ความหมายที่ 2) เพราะคำอธิบายศัพท์มีการอ้างคำประพันธ์ตอนหนึ่งจากมหากาพย์ของกาลิทาสเรื่อง รฆุวงศ์ ประกอบคำอธิบาย ดังมีใจความว่า “*พระชายาของเขาให้กำเนิด ‘ปุชฺชยะ’ ผู้เปรียบดั่งบุษราคัมที่มีแสงในบุษยามาส*”⁸⁵ ต่อจากนั้นมีคำอธิบายซึ่งอ้างอิงมาจากอรรถกถาของมัลลินาถ (Mallinātha) มีใจความว่า “*บุษราคัมคืออัญมณีชนิดหนึ่งที่มีแสง*”⁸⁶ จากข้อความที่กล่าวมานี้จึงอาจสรุปได้ว่า เหตุผลหนึ่งที่มีการเรียกชื่อบุษราคัมว่า ปุชฺชปราคา ก็คือ อัญมณีประเภทบุษราคัมมีสีเหลืองที่ส่องแสงเหมือนดาวปุชฺชยะนั่นเอง

ส่วนคำว่า **ปุชฺชปราคา** นั้นเป็นคำสมาสระหว่างคำว่า ปุชฺช ที่แปลว่าดอกไม้ และ ราก ที่แปลว่าสี โดยคำว่า ปุชฺช สร้างจากธาตุ ปุชฺ ธาตุเดียวกันกับที่เป็นที่มาของคำว่า ปุชฺช ในพจนานุกรมมีคำสมาสว่า ปุชฺชปราคา หมายถึงอัญมณีประเภทบุษราคัม ได้รับการแปลตามรูปศัพท์ว่า “สีของดอกไม้” สอดคล้องกับในศัพท์กัลปหุระที่แปลตามรูปศัพท์ไว้ว่า “*สีของบุษราคัมคือสีอย่างดอกไม้*”⁸⁷ และในพจนานุกรมเล่มเดียวกันนี้ได้อ้างคำประพันธ์ตอนหนึ่งจากวรรณคดีเรื่องยุกติกัลปตรุ (Yuktikalpataru) โดยมีใจความตอนหนึ่งกล่าวว่า “*(บุษราคัม) มีความงดงาม มีสีเหมือน ‘ดอกศณะ’ ลักษณะใสบริสุทธิ์ ลื่นเป็นมัน*”⁸⁸ ซึ่ง “ดอกศณะ” (śanapuṣpa) ตามพจนานุกรมหมายถึงดอกไม้ 2 ชนิด คือ ดอกกัญชา หรือ ดอกปอเทือง แต่แหล่งข้อมูลวิชาการด้านโหราศาสตร์อัญมณีระบุว่า บุษราคัมมีสีเหมือนสีดอกมัสตาร์ดหรือสีดอกราชพฤกษ์ ไม่ว่าจะดอกไม้ซึ่ง

⁸³ ดาวปุชฺชยะเป็นดาวนักษัตรหรือ “ดาวฤกษ์” ลำดับที่ 8 ในหมู่ดาวนักษัตร 27 กลุ่ม อยู่ในราศีกรกฎ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานระบุว่า ในกลุ่มดาวปุชฺชยะมีดาวอยู่ 3 ดวง แต่เครือข่ายสารสนเทศดาราศาสตร์สำหรับโรงเรียน (ม.ป.ป.: ออนไลน์) ให้ข้อมูลว่า กลุ่มดาวปุชฺชยะมีดาวเรียงกันอยู่ 6 ดวง เป็นรูปสมอ หรือเรียงกัน 5 ดวงเป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมู แต่ตามแผนที่ตารางดาวล้านนา มี 4 ดวง เรียงกันอยู่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซึ่งดาวฤกษ์ที่ใช้เป็นดาวอ้างอิงในแผนที่ดาวสากลของกลุ่มดาวปุชฺชยะ คือ ดาว Delta-Cancri ในกลุ่มดาวราศีกรกฎ (Cancer) เป็นดาวฤกษ์สีแดง มีขนาดใหญ่และมีตำแหน่งปรากฏอยู่บนเส้นสุริยวิถีพอดี

⁸⁴ ดูคำอธิบายต่อในหัวข้อ ปุชฺชปราคา

⁸⁵ ข้อความในศัพท์กัลปหุระคือ “*tasya prabhā nirjitapuṣparāgaṃ pausyāntimau puṣyamāsūta patnī ||*” แต่ที่ถูกต้องตามต้นฉบับภาษาสันสกฤตเรื่องรฆุวงศ์คือ *tasya prabhānirjitapuṣparāgaṃ pausyām tithau puṣyamāsūta patnī |*
tasminnapuṣyannudite samagrām puṣṭim janāḥ puṣya iva dviṭīye || 32 ||

⁸⁶ *prabhayā nirjitaḥ puṣparāgo maṇiviśeṣo yena |*

⁸⁷ *puṣpasyeva rāgo varṇo 'sya |*

⁸⁸ *śanapuṣpasamaḥ kāntyā svacchabhāvastu cikkanāḥ |*

เป็นที่มาของคำเรียกสีของบุษราคัมจะเป็นดอกไม้ชนิดใด ดอกไม้ชนิดนั้นคือดอกไม้ที่มีสีเหลืองอย่าง
แน่นอน ศัพท์กัลปत्रมะให้คำไวพจน์ของบุษราคัมไว้หลายคำ ความหมายตามรูปศัพท์ของคำแต่ละ
คำยังบ่งบอกถึงลักษณะสีของบุษราคัมด้วย คำที่วานี้ได้แก่

ปีต (pīta) มีสีเหลืองอย่างเนยเหลว

ปีตสผฏิก (pītasphatika) แก้วผลึกสีเหลือง

ปีตาคมณ (pītāsman) หินสีเหลือง

ปีตมณี (pītamani) อัญมณีสีเหลือง

ปีตรกต (pītarakta) มีสีเหลืองอมแดง (สีส้ม)

บุษปราช (puṣparāja) น่าจะมาจากรูปคำภาษาปรากฤตว่า *puṁṁsarāja*

ความหมายของคำเหล่านี้ทำให้ทราบว่า อัญมณีบุษราคัมจะมีสีเหลืองหรือค่อนข้าง
ไปทางสีส้ม สีเหลืองเป็นสีสัญลักษณ์ของพระพหูสบัติ และเป็นสีประจำวันของผู้ที่เกิดวันพหูสบัติ
บุษราคัมจึงเป็นอัญมณีมงคลสำหรับผู้ที่เกิดวันพหูสบัติ เชื่อกันว่าอำนาจของพระพหูสบัติที่แผ่อยู่
ในบุษราคัมจะคุ้มครองรักษาและเพิ่มพลังแก่ผู้สวมใส่บุษราคัม ชื่อของบุษราคัมบางชื่อสะท้อน
ความหมายที่สัมพันธ์กับพระพหูสบัติ ได้แก่ วาจสพติवलลภ (vācaspativallabha) เป็นที่รักของ
พระพหูสบัติ กุรุรตน (gururatna) อัญมณีของ “คุรุเทพ”⁸⁹ ภาษาฮินดีเรียกบุษราคัมว่า ปุขราช
(pukharāj) ซึ่งน่าจะเพี้ยนมาจากคำว่า ปุษปราช⁹⁰ (puṣparāja) มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า “ราชา
แห่งดอกไม้”

2) โสมลกะ/โสมาลกะ (somalaka/somālaka)

“โสมลกะ” คือชื่อเรียกของพลอยที่ปรากฏในรัตนปริกษา ส่วนรัตนปริกษายาเย
เรียกชื่อว่า “โสมาลกะ” ในที่นี้ผู้วิจัยจะขอเลือกใช้คำว่า “โสมาลกะ” ในการกล่าวถึงพลอยชนิดนี้
เพราะเป็นคำที่มีความหมายในพจนานุกรมซึ่งระบุไว้ว่า “โสมาลก” คือพลอยโทแพชชนิดหนึ่ง จาก
การพิจารณาตามรูปศัพท์สามารถอธิบายได้ว่า somālaka เป็นคำศัพท์ที่มีเค้ามาจากศัพท์ soma อัน
หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่มีสีนวลตา ได้แก่ น้ำโสม พระจันทร์ ท้องฟ้า อากาศ นอกจากนี้ โสม ยังเป็นชื่อ
ของต้นโสม (*Sarcostema Viminalis* หรือ *Asclepias Acida*) ต้นไม้มงคลชนิดหนึ่งที่มีดอกสีขาว
นวล แต่เมื่อมาเป็นชื่ออัญมณีแล้วจะหมายถึงพลอยที่มีสีน้ำเงินผสมสีขาวและมีความนุ่มนวล
(ānīlāsuklaḥ susnigdho ; ānīlāsuklavarnaḥ snigdhaḥ) หรือเรียกได้ว่าเป็น “พลอยสีฟ้าอ่อน”
ลักษณะของสีดังกล่าวคล้ายกับอัญมณีประเภทโทแพชที่มีสีน้ำเงินอ่อนหรือฟ้าอ่อน ที่มีชื่อเรียกว่า
บลูไวต์ (Blue White)

⁸⁹ คุรุเทพ คือ พระพหูสบัติผู้เป็นครูของทวยเทพ

⁹⁰ ในศัพท์กัลปत्रมะกล่าวไว้ว่า ปุษปราช มีความหมายเหมือนกับ ปุษปราช

ด้วยเหตุที่ไม่มีตำรารัตนปริกษาเล่มใดให้ข้อมูลเกี่ยวกับบุษราคัมมากไปกว่าคุณสมบัตินี้ ผู้วิจัยจึงค้นคว้าในพจนานุกรมศัพท์กัลปหุระ และได้พบข้อความตอนหนึ่งที่ยกมาจากวรรณคดีเรื่อง ยุติกาลปตรุ (Yuktikalpataru) ซึ่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะของบุษราคัม ดังนี้

śaṅapuṣpasamaḥ kāntyā svacchabhāvas tu cikkaṇaḥ |
putrado dhanadaḥ puṇyaḥ puṣparāgamaṇirdhṛtaḥ ||
daityadhātusamudbhūtaḥ puṣparāgamaṇir dvidhā |
padmarāgākare kaścīd kaścīd tārksyopalākare ||

บุษราคัมมีสีเหมือนดอกศณะ (ดอกกล้วยหรือดอกปอเทือง)
ลื่นเป็นมัน โปร่งใสด้วยแสงรัศมี ผู้สวมบุษราคัมจะมีบุญ มี
ความมั่งคั่งและจะได้บุตรชาย บุษราคัมที่เกิดขึ้นจากธาตุ
ของพลาสุรมีแหล่งกำเนิดสองแหล่ง คือ เหมือนทับทิมและ
เหมือนไพลิน (Deva, 1961: 3: 207)

จากข้อความข้างต้น ยุติกาลปตรุกล่าวถึงคุณสมบัตินี้ทั้งด้านสีและแสงรัศมีของบุษราคัมรวมถึงแหล่งกำเนิด ในเรื่องคุณสมบัตินี้ระบุว่าบุษราคัมมีสีเหลือง มีความโปร่งใสและความแวววาว เมื่อนำไปเชื่อมโยงกับคำอธิบายในตำรารัตนปริกษาแล้วก็อาจกล่าวได้ว่า ข้อความข้างต้นนี้น่าจะเป็นคำอธิบายคุณสมบัตินี้ของบุษราคัมชนิดที่มีชื่อว่า บุษยราศ หรือ บุษปราค ส่วนในเรื่องแหล่งกำเนิดนั้นบุษราคัมมีแหล่งกำเนิดอยู่ในเหมือนทับทิมและเหมือนไพลิน ข้อเท็จจริงดังกล่าวสามารถนำไปตีความคำอธิบายเรื่องสีของบุษราคัมในรัตนปริกษาของพุทธภิกษุและรัตนปริกษาในครุทปุราณะได้ว่า เหตุที่บุษราคัมบางชนิดมีสีอมแดงหรือสีอมน้ำเงินนั้นเป็นเพราะว่า บุษราคัมเป็นอัญมณีที่มีกำเนิดร่วมกับทับทิมและไพลินนั่นเอง

ในสมัยโบราณผู้คนในโลกตะวันตกเรียกอัญมณีสีเหลืองทุกชนิดว่าโทแพซ และถือว่าโทแพซจะต้องมีสีเหลืองเท่านั้น แท้จริงแล้วอัญมณีสีเหลืองมีมากมายหลายชนิด เช่น คอรัันดัมที่มีสีเหลืองหรือบุษราคัมในทางอัญมณีวิทยาปัจจุบัน (Yellow Sapphire), ควอตซ์สีเหลืองหรือซิทริน (Citrine) เป็นต้น ส่วนคนในโลกตะวันออกเรียกอัญมณีสีเหลืองทุกชนิดว่าบุษราคัม ทุกวันนี้บุษราคัมก็ยังคงเป็นคำที่ใช้เรียกอัญมณีสีเหลืองอยู่ แต่ในหลักอัญมณีวิทยาปัจจุบันจะถือว่าพลอยบุษราคัมคือพลอยประเภทคอรัันดัมสีเหลือง ไม่ใช่โทแพซสีเหลือง

การตรวจสอบบุษราคัมในตำรารัตนปริกษาให้ความสำคัญแต่เฉพาะเรื่องคุณสมบัตินี้ด้านสี ส่วนยุติกาลปตรุกล่าวถึงคุณสมบัตินี้ด้านสีและแสง ซึ่งในทางอัญมณีวิทยาปัจจุบันยังไม่สามารถใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินประเภทหรือชนิดของอัญมณีได้ตรงตามความเป็นจริง การตัดสินจะทำได้ก็ต่อเมื่อมีการนำไปตรวจสอบด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น การทดสอบความแข็ง การหาค่าความถ่วงจำเพาะ จากคำอธิบายเกี่ยวกับบุษราคัมในรัตนปริกษาและรัตนปริกษายายะ และข้อความเกี่ยวกับบุษราคัมในยุติกาลปตรุทำให้ผู้วิจัยคิดว่า อัญมณีประเภทบุษราคัมนั้นมีความเป็นไปได้ที่จะสัมพันธ์กับอัญมณีทั้งประเภทโทแพซและคอรัันดัม หากนำข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ของแร่ทั้งสองชนิดมาเปรียบเทียบกับกันก็

จะพบว่า แร่คอร์รันดัมและแร่โทแพซมีคุณสมบัติด้านสีและแสงที่ใกล้เคียงกันมาก คอร์รันดัมมีสีต่าง ๆ ได้แก่ สีแดง สีน้ำเงิน สีเหลือง สีเขียว สีส้มอมชมพูหรือชมพูอมส้ม มีลักษณะโปร่งใสถึงโปร่งแสง ส่วนโทแพซมีสีต่าง ๆ ดังนี้คือ สีเหลือง สีชมพู สีน้ำเงิน สีเขียว และไม่มีสี ลักษณะโปร่งใสถึงโปร่งแสง (พจนานุกรมแร่และอัญมณีฉบับราชบัณฑิตยสถาน: 37-38, 104) สารานุกรม The Wealth of India ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ผลึกโทแพซที่สมบูรณ์โดยปกติจะไร้สีและใสบริสุทธิ์ แต่ถ้ามีการปรากฏของธาตุร่องรอยซึ่งเป็นเม็ดสีต่าง ๆ แล้ว โทแพซก็อาจมีสีต่าง ๆ คือมีสีขาว สีเหลืองอ่อนไปจนถึงเหลืองเข้ม สีเทา สีส้มเขียว สีสมน้ำเงินหรือแม้กระทั่งสีอมแดง (Council of Scientific & Industrial Research, 1973: 259) ในทางอัญมณีวิทยากล่าวว่า โทแพซชนิดที่มีสีเหลืองพบได้หลายแบบ ตั้งแต่สีเหลืองอ่อนจางอันบริสุทธิ์ ไปจนกระทั่งถึงสีเหลืองเข้มอมน้ำตาล และอาจมีสีแดงปนนิด ๆ โทแพซสีเหลืองดูเหมือนว่าจะเป็นเพียงชนิดเดียวเท่านั้นที่นักเล่นเพชรพลอยรู้จักกันทั่วไปว่าเป็นโทแพซ (บรรจง เทียนทอง, 2550: ออนไลน์) เมื่อประมวลข้อมูลวิทยาศาสตร์ทั้งหมดมาเปรียบเทียบกับตำรารัตนปริกาแล้วสามารถวิเคราะห์ได้ว่า บุษราคัมในตำรารัตนปริกาที่มีความสัมพันธ์กับอัญมณีประเภทโทแพซมากที่สุด โดยบุษราคัมที่แท้จริงคือพลอยประเภทที่มีสีเหลืองในแบบต่าง ๆ รวมทั้งพลอยสีฟ้าอ่อนซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในคำอธิบายเรื่องพลอยโสมมาละกว่าสัมพันธ์กับโทแพซสีฟ้า⁹¹

3.8.3 อานูภาพ

ตำรารัตนปริการะบุว่า บุษราคัมมีมูลค่าเท่ากับไพฑูรย์ ฉะนั้นในการซื้อขาย บุษราคัมใช้มาตรฐานการประเมินราคาเดียวกับมาตรฐานของไพฑูรย์ ส่วนคุณค่าของบุษราคัมก็เช่นเดียวกับไพฑูรย์ คือ เหมาะสำหรับหญิงที่กำลังจะมีบุตร โดยเชื่อกันว่าหญิงที่สวมเครื่องประดับทำด้วยบุษราคัมจะได้ลูกชาย (BRP. 220; GP. 1.74.5)

3.9 กรรเกตนะ

กรรเกตนะ (karketana) เป็นชื่อของอัญมณีชนิดหนึ่ง ในพจนานุกรมสันสกฤต-อังกฤษ ของ Monier-Williams ระบุว่า ศัพท์ที่หมายถึงกรรเกตนะมีสามคำ คือ karkenata karketana และ karketila (Monier-Williams, 2005: 256) คำ karketana ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตเรื่อง มฤจฉกฏิกา (Mṛcchakatikā) องค์กรที่ 4 โดยมีคำภาษาปรากฤตว่า kakketaraa ซึ่ง Kale เทียบกับคำภาษาสันสกฤตว่า karketaraka มีความหมายเหมือนกับ karketana จรคส์หิตา (Carakasamhitā) ซึ่งเป็นตำราการแพทย์ของอินเดียโบราณเล่มหนึ่งที่มีชื่อเสียง มีคำว่า karkenata ซึ่งใกล้เคียงกับคำว่า karketana หมายถึงหินเขียวหนุมานชนิดหนึ่ง Berthold Laufer นักมานุษยวิทยาและผู้เชี่ยวชาญภาษาเอเชียตะวันออกชาวเยอรมัน ได้พยายามศึกษาที่มาของชื่อพลอย

⁹¹ นักวิทยาศาสตร์กล่าวว่า สมัยก่อนโทแพซสีฟ้าตามธรรมชาติมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ในปัจจุบันหาได้ยาก โทแพซสีฟ้าที่พบมักเกิดจากการฉายรังสีในโทแพซสีเหลือง

กรรเกตนะ โดยอาศัยหลักนิรุกติศาสตร์ เขากล่าวว่าในพระคัมภีร์ไบเบิลฉบับแปลภาษาอาร์เมเนีย⁹² มีคำว่า karkehan หมายถึงพลอยชนิดหนึ่งที่มีสีแดง Patkanov ผู้แปลตำราการเจียรระไนเพชรพลอย ภาษาอาร์เมเนียในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ระบุว่า karkehan มีความหมายเหมือนกับ seilan อันเป็นชื่อเรียกเกาะลังกา (Ceylon) โดยเหตุที่เกาะลังกาเป็นแหล่งของเพทาย Patkanov จึงเสนอว่า karkehan เป็นเพทายชนิดหนึ่งมีชื่อเรียกว่า ไฮยาซินท์ (Hyacinth) แต่ Clément-Mullet เสนอว่า น่าจะเป็นพลอยสีม่วงดอกตะแบก (Amethyst) ส่วน Laufer กล่าวว่า karkehan ในภาษาอาร์เมเนีย ไม่น่าจะมีที่มาจากภาษาเซมิติกหรือภาษากรีก แต่สันนิษฐานว่ามาจาก *karkaḥan ในภาษาปาร์เธียน (Parthian)⁹³

3.9.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

รัตนปริกษาระบุว่า กรรเกตนะเกิดจากเล็บของพลาสุร ซึ่งลมพัดพาไปตกกระจายตามที่ต่าง ๆ ในดินแดนยวนะ ในขณะที่รัตนปริกษายาเยระบุวว่า กรรเกตนะเกิดในสระบัว (BRP. 221 ; GP. 1.75.1)

ในการวิเคราะห์ที่มาของคำว่า karketana ในภาษาสันสกฤต Laufer ได้ยกข้อความที่ว่าด้วยการกำเนิดของกรรเกตนะในฉันทบทที่ 221 ของรัตนปริกษาขึ้นมาเพื่ออธิบายว่า karketana เป็นภาษาสันสกฤตที่ยืมมาจากภาษาอื่น โดยจะเห็นว่าในตัวบทมีการอ้างถึงดินแดนของพวก “ยวนะ” หรืออีกชื่อหนึ่งคือ “ยวนะ” ในฐานะที่เป็นแหล่งกำเนิดอัญมณี Laufer กล่าวว่า ยวนะในที่นี้หมายถึงชาวกรีก หรือชาวต่างชาติหลายจำพวก⁹⁴ แต่ไม่ว่าดินแดนของพวกยวนะจะอยู่ที่ใดก็ตาม อย่างน้อย

⁹² ภาษาอาร์เมเนีย (Armenian) อยู่ในตระกูลภาษาอินโดยูโรเปียน (Indo-European) เช่นเดียวกับภาษาสันสกฤต ได้รับอิทธิพลของภาษาต่างประเทศจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาปาร์เธียน (Parthian) รองลงมาคือภาษากรีก ละติน เปอร์เซีย ฯลฯ รวมไปถึงภาษากลุ่มเซมิติก (Semitic Languages) อย่างภาษาอาหรับ ภาษาตุรกี เป็นต้น (Hopkins, 2008: Online)

⁹³ ภาษาปาร์เธียนเป็นหนึ่งในภาษาราชการของจักรวรรดิอาร์ซาสิด (Arsacid Empire) หรือจักรวรรดิปาร์เธียน (Parthian Empire) ซึ่งปกครองโดยราชวงศ์อาร์ซาสิดในช่วง 247 ปีก่อนคริสตกาลจนถึงคริสต์ศักราช 224 ภาษาปาร์เธียนจัดเป็นภาษาอิหร่านยุคกลาง (Middle Iranian Language) เดิมใช้เฉพาะในดินแดนแถบตะวันตกเฉียงเหนือของอาณาจักรเปอร์เซีย ต่อมาได้มีการใช้แพร่หลายในดินแดนต่าง ๆ เช่น เมโสโปเตเมีย อิหร่าน อาร์เมเนีย รวมถึงประเทศแถบเอเชียกลาง ซึ่งเป็นดินแดนที่จักรวรรดิอาร์ซาสิดแผ่ขยายอำนาจเข้าไป (Hopkins, ibid.)

⁹⁴ ในพจนานุกรมสันสกฤตของ Monier-Williams หน้า 848 คำว่า ยวนะ มีความหมายกว้างมาก ถ้าใช้เป็นคำนามพหูพจน์ หมายถึง ชาวไอโอเนียน หรือชาวกรีกที่เป็นโหร ถ้าใช้เป็นคำนามเอกพจน์ หมายถึงชาวต่างชาติหลายจำพวก ระยะแรกหมายถึงชาวกรีก ในสมัยต่อมาหมายถึงชาวมุสลิม ชาวยุโรป ชาวต่างชาติเชื้อชาติใด ๆ ก็ตาม บางครั้งก็หมายถึงชนพื้นเมือง ส่วนดินแดนของพวกยวนะ (yavanadeśa) หมายถึงดินแดนของชาวกรีก บางครั้งใช้หมายถึงดินแดนไอโอเนีย (ชายฝั่งตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียนด้านเอเชียไมเนอร์) กรีซ แคนเทรีย และคาบสมุทรอาหรับ

ข้อความเช่นนี้ก็สะท้อนให้เห็นว่า กรรเกตนะไม่ใช่คำดั้งเดิมในภาษาสันสกฤตแน่นอน นอกจากนี้ Laufer ยังอ้างถึงร่องรอยของคำว่ากรรเกตนะในตำราจรกส์หิตาด้วย แม้จะยังสรุปแน่ชัดไม่ได้ว่าตำราจรกส์หิตาแต่งขึ้นในช่วงเวลาใด แต่ถ้ายึดตามประเพณีของพุทธศาสนาแล้ว ก็เชื่อกันว่าแต่งในสมัยพระเจ้ากนิษกะแห่งราชวงศ์กุษาณะ มีข้อสันนิษฐานว่าพระเจ้ากนิษกะน่าจะมีพระชนม์ชีพอยู่ในยุคสมัยของราชวงศ์อัสซาดิ ฉะนั้น คำ karketana จึงน่าจะเป็นที่รู้จักแล้วในยุคสมัยดังกล่าว ครั้นต่อมาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 8 มีการแปลจรกส์หิตาเป็นภาษาเปอร์เซียและภาษาอาหรับ ทำให้คำ karketana ถูกยืมไปใช้ในภาษาอื่น ๆ ด้วย จากเหตุผลทั้งหมดที่กล่าวมา Laufer จึงสรุปว่า karketana ในภาษาสันสกฤตเป็นคำที่ยืมมาจากภาษาอิหร่าน (Laufer, 1922: 43-46)

3.9.2 คุณสมบัติ

คุณสมบัติเด่นของอัญมณีกรรเกตนะเน้นที่สีและแสงรัศมีเป็นสำคัญ ตำรารัตนปริกษาระบุว่า กรรเกตนะมีสามสีที่พ้องกัน ได้แก่ สีแดง สีเหลือง และสีแดงอมเหลือง ส่วนประกายรัศมีจะมีสีเหลืองจ้าเจือสีทองแดงอ่อน ส่วนที่ต่างกันก็คือ รัตนปริกษาระบุว่า กรรเกตนะสีน้ำเงินเป็นอัญมณีมีค่า มีราคาเท่ากับทองคำ แต่รัตนปริกษายาเยระบุวว่า กรรเกตนะสีน้ำเงินหรือสีขาวขุ่นเป็นอัญมณีที่มีโทษ การอธิบายลักษณะสีและแสงของกรรเกตนะในตำรารัตนปริกษานี้ได้เปรียบเทียบกับวัตถุในธรรมชาติและสิ่งที่ให้แสงสว่าง คำเรียกสีของกรรเกตนะมีลักษณะการเปรียบเทียบดังนี้คือ สีแดงเปรียบกับเลือด สีเหลืองเปรียบกับทองคำ (BRP.) และพระจันทร์ (GP.) สีแดงอมเหลืองเปรียบกับน้ำผึ้ง ส่วนประกายรัศมีเปรียบเทียบกับเปลวไฟ และแสงของพระอาทิตย์แรกขึ้นในวันที่ท้องฟ้าปลอดโปร่งไร้หมอกเมฆบดบัง (BRP. 222 ; GP. 1.75.2)

ส่วนกรรเกตนะที่ดีเลิศนั้นจะต้องมีคุณสมบัติด้านสี แสง ความสะอาด น้ำหนัก และรูปทรง ดังนี้

- 1) สี ถ้าเป็นกรรเกตนะสีแดงเนื้อสีจะต้องแดงสม่ำเสมอ ถ้าเป็นสีน้ำเงินต้องเป็นสีน้ำเงินเข้ม แต่ถ้าเป็นสีเหลืองก็ต้องเป็นเหลืองที่มันวาวด้วย
- 2) แสง กรรเกตนะควรมีประกายวาวคล้ายแสงพระอาทิตย์แรกขึ้น
- 3) ความสะอาด หมายถึง การปราศจากตำหนิภายนอก เช่น รอยร้าวและรอยบิ่น
- 4) น้ำหนัก กรรเกตนะที่ดีควรมีน้ำหนักมาก แต่ไม่มีการกำหนดน้ำหนักชัดเจน
- 5) รูปทรง รูปทรงของกรรเกตนะควรมีลักษณะคล้ายผลพุทรา (BRP. 223, 229; GP. 1.75.3, 1.75.7)

3.9.3 การตรวจสอบกรรเกตนะเทียม

ผู้ตรวจสอบควรหลีกเลี่ยงกรรเกตนะบางชนิดซึ่งมีรูปทรงเหมือนกรรเกตนะ สีน้ำเงินเจือสีแดงอ่อน มีมลทิน เนื้อหยาบ แต่ไม่มีรัศมี เป็นอัญมณีที่ประกอบด้วยโทษ หากครอบครองจะเจ็บป่วยได้ (BRP. 228; GP. 1.75.6)

3.9.4 การปรับปรุงคุณภาพ

ตำรารัตนปริกษาแนะนำวิธีการปรับปรุงคุณภาพกรรเกตนะไว้ว่า หากกรรเกตนะมีสีด้าน การจะทำให้กรรเกตนะมีสีสว่างใสมยิ่งขึ้นนั้น ควรนำกรรเกตนะวางบนแผ่นทองคำแล้วนำไปเผาไฟ การทำวิธีนี้จะช่วยให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้นด้วย (BRP. 224; GP. 1.75.4)

3.9.5 อานูภาพ

กรรเกตนะมีคุณค่าสองประการ คือ เป็นอัญมณีเสริมสิริมงคลและเป็นเครื่องรางของขลัง ตำรารัตนปริกาธิบายว่า กรรเกตนะเป็นอัญมณีที่สามารถดลบันดาลความสุขสวัสดิมงคลให้เกิดขึ้น ทั้งแก่ตัวผู้ครอบครองและญาติพี่น้อง ผู้สวมใส่เครื่องประดับที่ทำด้วยกรรเกตนะจะมีทรัพย์สินมั่งคั่ง และเจริญรุ่งเรืองด้วยเกียรติยศ กรรเกตนะมีพลังพิเศษในการสลายความขัดแย้ง ดังนั้นครอบครัวที่ได้เป็นเจ้าของกรรเกตนะจะมีพี่น้องพร้อมพรั่ง และจะปราศจากความทุกข์โศก สำหรับอานูภาพในทางคุ้มครองป้องกันก็คือ ช่วยป้องกันอันตราย ช่วยรักษาโรคร้ายไข้เจ็บและขจัดพิษภัยร้ายแรง จึงเชื่อกันว่าผู้ที่สวมกรรเกตนะจะมีอายุยืนยาว

กรรเกตนะเป็นอัญมณีที่สามารถสวมใส่ได้ทั้งหญิงและชาย มีความเชื่อว่าหญิงที่สวมกรรเกตนะจะมีบุตรชาย ส่วนชายที่สวมกรรเกตนะจะมีอำนาจอันสูงส่งได้เป็นถึงพระเจ้าแผ่นดิน และสามารถปราบศัตรูให้อยู่ในอำนาจของตนได้ ในที่นี้มีข้อสังเกตว่ากรรเกตนะน่าจะเป็นอัญมณีสำหรับชายในวรรณะกษัตริย์ เนื่องจากสีของพลอยกรรเกตนะคือสีเหลืองและสีแดงซึ่งเป็นสีประจำวรรณะกษัตริย์นั่นเอง (BRP. 225-227, 230; GP. 1.75.4-5)

3.9.6 ราคา

กรรเกตนะที่สามารถประเมินราคาได้จะต้องผ่านการตรวจคุณสมบัติเป็นอย่างดีแล้ว ราคาของกรรเกตนะขึ้นอยู่กับน้ำหนัก โดยกรรเกตนะที่มีน้ำหนักมากจะมีราคาสูงกว่ากรรเกตนะที่มีน้ำหนักน้อย น้ำหนักของกรรเกตนะสามารถประเมินได้จากขนาด ตามหลักการทั่วไปที่ว่า อัญมณียิ่งมีขนาดใหญ่ น้ำหนักก็จะยิ่งมาก สำหรับกรรเกตนะสีน้ำเงิน ราคาจะเท่ากับทองคำ (BRP. 229-230; GP. 1.75.7)

3.9.7 การเปรียบเทียบคุณสมบัติของกรรเกตนะในตำรารัตนปริกาธิกับข้อมูลทางอัญมณีวิทยาปัจจุบัน

นักวิชาการหลายท่านแปลคำว่า karketana ไว้ต่าง ๆ กัน ได้แก่ หินเขียวหनुมาน (Quartz) เพทาย (Hyacinth) พลอยสีม่วงดอกตะแบก (Amethyst) ครีโซเบริล (Chrysoberyl) แต่ส่วนใหญ่ยึดตามคำแปลของ Finot ว่า กรรเกตนะก็คืออัญมณีประเภทครีโซเบริล (Chrysoberyl)

ครีโซเบริลมีส่วนประกอบทางเคมีเป็นเบริลเลียมอะลูมิเนียมออกไซด์ สูตรทางเคมีคือ BeAl_2O_4 รูปผลึกอยู่ในระบบสามแกนต่าง มีความแข็งเท่ากับ 8.5 โดยปกติมีสีเหลือง เขียวอ่อน

เขียวอมเหลือง เทา ฟ้า น้ำตาล หรือดำ มีความวาวแบบแก้ว มีความโปร่งใสถึงโปร่งแสง ครีโซเบริลมีสามชนิด คือ

1) **แก้วตาแมวครีโซเบริล (Chrysoberyl Cat's Eye)** ตรงกับลักษณะของพลอยที่เรียกว่า “ไพฑูรย์” ในภาษาไทย มีคุณสมบัติพิเศษในการแสดงปรากฏการณ์เหลือบแสง (Chatoyancy) ซึ่งเกิดขึ้นจากรอยตำหนิในลักษณะชุดของผลึกรูปเข็ม เส้นใย หรือร่องเล็ก ๆ หลายร่องเรียงตัวขนานกันอย่างเป็นระเบียบ ทอดตัวไปในทิศทางเดียวกันภายใต้ผิวพลอย เมื่อนำพลอยไปส่องดูภายใต้แสงอาทิตย์หรือแสงจากโคมไฟ จะเห็นลำแสงสีขาวเป็นเส้นหรือเป็นแนวพาดกลางผิวโค้งของพลอย ทั้งยังตั้งฉากกับแนวขนานของรอยตำหนิเหล่านั้น หากจับพลอยพลิกไปมาจะเห็นว่ามิลักษณะแสงที่กลอกกลิ้งไปมาวาววูบวาบคล้ายตาแมว ซึ่งช่องรับแสงสามารถเปิดและปิดได้ตามตำแหน่งของแสงที่ส่องไปที่ผิวโค้งของพลอยนั้น แก้วตาแมวครีโซเบริลที่บริสุทธิ์จะใสไม่มีสี หากมีมลทินธาตุเหล็กปริมาณน้อยเข้าไปแทนที่อะลูมิเนียมในโครงสร้างผลึกจะทำให้อัญมณีมีสีเหลืองออกเขียวหรือเป็นสีเหลืองน้ำผึ้ง แต่ถ้ามีธาตุโครเมียมปริมาณน้อยเข้าไปแทนที่จะทำให้อัญมณีมีสีเขียว คำอธิบายที่กล่าวมานี้ไม่น่าจะสัมพันธ์กับกรรเกตนะ เพราะถึงแม้จะมีสีเหลืองคล้าย ๆ กัน แต่ปรากฏการณ์เหลือบแสงเป็นปรากฏการณ์พิเศษเฉพาะของไพฑูรย์ ไม่พบในกรรเกตนะแต่อย่างใด

2) **อะเล็กซานไดรต์ (Alexandrite)** หรือ พลอย “เจ้าสามสี” มีสมบัติทางเคมีและกายภาพเหมือนกับแก้วตาแมวครีโซเบริลหรือไพฑูรย์ แต่แตกต่างกันตรงที่เจ้าสามสีมีความสามารถในการเปลี่ยนสีกะทันหันตามแหล่งกำเนิดแสง เมื่อดูภายใต้แสงอาทิตย์มีสีเขียวมรกต แต่เมื่อดูภายใต้แสงไฟจะมีสีไวน์แดงถึงแดงแกมน้ำตาล อย่างไรก็ตาม พลอยเจ้าสามสีอาจแสดงสีและปรากฏการณ์ทางแสงแตกต่างกันตามสภาพของแหล่งกำเนิด แม้เจ้าสามสีจะมีสีแดงตรงกับสีของกรรเกตนะ แต่เนื่องจากไม่มีรัตนปริักษฉบับใดกล่าวถึงความสามารถในการเปลี่ยนสีของอัญมณี ฉะนั้น จึงไม่อาจสรุปได้แน่ชัดว่ากรรเกตนะสัมพันธ์กับลักษณะของเจ้าสามสีโดยตรง

3) **ครีโซเบริลชนิดโปร่งแสงธรรมดา (Chrysoberyl)** กล่าวกันว่าเป็นครีโซเบริลแท้หาได้ยากยิ่ง แหล่งที่พบคือในประเทศบราซิลและศรีลังกา ในอดีตเป็นที่นิยมอย่างมากในประเทศแถบยุโรป สีที่สำคัญคือสีเหลืองอมเขียวโปร่งใส และยังมีสีอื่น ๆ เช่น สีเหลือง สีเหลืองแกมน้ำตาล เป็นต้น คำอธิบายในตำรารัตนปริक्षाที่ระบุว่า กรรเกตนะมีทั้งสีแดงเหมือนเลือด สีทองหรือ

สีพระจันทร์ และสีน้ำผึ้ง (BRP. 222; GP. 1.75.2) ทำให้นักวิชาการส่วนใหญ่รวมทั้ง Biswas และ Sarma เห็นด้วยกับ Finot ว่า กรรเกตนะคือพลอยคริสเบริล

อย่างไรก็ตาม Patkanov เสนอคำแปลของกรรเกตนะว่า ไฮยาซินท์ (Hyacinth)⁹⁵ ซึ่งคำว่า ไฮยาซินท์ หมายถึง เพทายชนิดหนึ่งซึ่งมีสีน้ำตาลอมแดง (Patkanov อ้างใน Laufer, เรื่องเดียวกัน) แต่ผู้วิจัยคิดว่าความหมายดังกล่าวไม่ตรงกับคุณสมบัติของกรรเกตนะโดยตรง และคำแปลดังกล่าวน่าจะเกิดจากความเข้าใจที่คาดเคลื่อน

3.10 พลอยภิชมะ

พลอยภิชมะ (bhīṣmamaṇi) เป็นหินมีค่าที่ปรากฏเฉพาะในอินเดีย ตามรูปศัพท์ bhīṣma ถ้าเป็นคุณนาม แปลว่า น่าสะพรึงกลัว แต่ถ้าเป็นคำนามหมายถึงความตาย ความน่ากลัว และเป็นชื่อของตัวละครในมหากาพย์เป็นผู้เป็นบุตรของพระราชาศานตุนุและพระแม่คงคา มีชื่อเสียงในฐานะที่เป็นผู้มีความกล้าหาญ รู้จักข่มใจตนเอง และมีสัจจะวาจา (Monier-Williams, 2005: 758) มีข้อสังเกตว่า ความหมายของชื่อพลอยสัมพันธ์กับอำนาจของพลอยภิชมะที่ว่า สามารถขจัดภัยอันตรายต่าง ๆ ที่น่าสะพรึงกลัวได้

3.10.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

พลอยภิชมะเกิดจากน้ำอสุจิของพลาสุรที่ตกลงไปในดินแดนทางตอนเหนือของเทือกเขาหิมาลัย จึงเชื่อกันว่าดินแดนแถบเทือกเขาหิมาลัยเป็นแหล่งกำเนิดพลอยภิชมะซึ่งมีคุณสมบัติดีเลิศ (BRP. 231; GP. 1.76.1)

3.10.2 คุณสมบัติ

ตำรารัตนปริกษาอธิบายคุณสมบัติของพลอยภิชมะเฉพาะเรื่องคุณสมบัติด้านสีและแสง ส่วนคุณสมบัติด้านอื่นไม่ได้อธิบาย สีของพลอยภิชมะมีลักษณะขาวนวลเปรียบได้กับหอยสังข์และบัวขาว คำอธิบายเรื่องแสงมีการพูดถึงคุณสมบัติทางแสงตามหลักอัญมณีวิทยาสองประการ คือ ความมีแสงนวลตา และความเป็นประกาย รัตนปริกษาของพุทธภักฎะเปรียบเทียบลักษณะแสงของ

⁹⁵ โดยธรรมชาติแล้วเพทายมีหลากสี สีน้ำตาลเทาและสีน้ำตาลแดงเป็นสีที่พบบ่อยที่สุด สีอื่น ๆ ที่พบบ่อยบ้าง อาทิ แดง ส้ม เหลือง เขียวออกไปไหม้หรือเขียวคล้ำ สีขาว และท้ายสุดคือเพทายไร้สีซึ่งหาได้ยาก ส่วนข้อมูลจากกรมทรัพยากรธรณีระบุเพิ่มเติมว่า เพทายเป็นรัตนชาติที่มาจากแร่เซอร์คอน (Zircon) ที่มีลักษณะโปร่งใส เพทายชนิดผลึกละเอียดจะเรืองแสงสีทองภายใต้แสงอัลตราไวโอเลตคลื่นสั้น แต่ถ้าผลึกมีขนาดใหญ่จะไม่เรืองแสงเซอร์คอนที่มีสีน้ำตาลแดงจะเรียกว่าไฮยาซินท์ (Hyacinth) หรือจาซินท์ ส่วนชนิดที่ไม่มีสีหรือมีสีเหลืองหรือสีควีนไฟ เรียกว่า จาร์กอน (Jargon) (ศักดา ศิริพันธุ์, 2552; กรมทรัพยากรธรณี, [ม.ป.ป.]: ออนไลน์)

พลอยกับพลอยโสมมาลกะ ในขณะที่ครุฑปุราณะเปรียบเทียบกับดอกเพกา (*śyonāka*)⁹⁶ ซึ่งมีสีเหลืองนวลหรือเหลืองแกมเขียว ส่วนประกายแสงหรือลำแสงที่สะท้อนออกมาจากภายในอัญมณีนั้น กล่าวตรงกันว่ามีลักษณะเจิดจ้าเหมือนเพชร (BRP. 232; GP. 1.76.2) ส่วนพลอยกษมะที่ไม่ดีจะพบว่า มีลักษณะดังนี้ สีเหลืองหรือออกเหลืองซีด เนื้อพลอยหยาบกระด้าง ปราศจากความวาว ที่ผิวพลอยมีตะไคร่น้ำปกคลุมและมีตำหนิเป็นจุดคล้ายเมฆ ตำรารัตนปริกษาไม่ได้ระบุถึงวิธีการกำจัดตำหนิต่าง ๆ เพียงแต่แนะนำว่าให้หลีกเลี่ยงพลอยกษมะที่มีข้อบกพร่องทางคุณสมบัติ เพราะจะให้โทษแก่ผู้สวมใส่ (BRP. 238; GP. 1.76.8)

จากข้อความในรัตนปริกษานี้ทำให้มีผู้พยายามสันนิษฐานว่า พลอยกษมะอาจเป็นอัญมณีประเภทหนึ่งในตระกูลควอตซ์ A.K.Biswas และ Sulekha Biswas กล่าวว่าเรื่องนี้ยังเป็นที่ยกเถียงกันในวงวิชาการเพราะมีผู้เสนอความคิดเห็นแตกต่างกันสองประการ Tagore เสนอว่า พลอยกษมะคือหินเขียวหनुมานชนิดหนึ่ง (1879: 497-501 อ้างใน Biswas, 1996: 98) ในขณะที่ Sarma (1984: 70) เสนอว่าพลอยกษมะน่าจะเป็นคาลซิโดไนต์ชนิดสีขาว แม้จะยังหาข้อสรุปที่แน่ชัดไม่ได้ แต่ก็สามารถระบุคร่าว ๆ ได้ว่า พลอยกษมะเทียบได้กับอัญมณีในกลุ่มหินเขียวหनुมานหรือควอตซ์ (Quartz) ต่อไปนี้ผู้วิจัยจะขอยกคำอธิบายเกี่ยวกับควอตซ์ในทางวิทยาศาสตร์ เพื่อเป็นแนวทางในการเปรียบเทียบกับคุณสมบัติของพลอยกษมะตามตำรารัตนปริกษา

ควอตซ์เป็นอัญมณีที่มีส่วนประกอบหลักประกอบด้วยธาตุซิลิกอนและออกซิเจน มีสีต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับมลทินแร่ที่เจือปนในเนื้อผลึก ควอตซ์ตามธรรมชาติแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม คือ

1) **กลุ่มควอตซ์ชนิดผลึกเดี่ยว** มีลักษณะพิเศษตรงที่จะแสดงรูปผลึกอย่างชัดเจน มีผิวมันวาวแบบแก้ว มีความเป็นประกายน้อยและกระจายแสงได้ไม่มากนัก จึงไม่นิยมนำมาทำเป็นเครื่องประดับแต่นิยมนำมาทำวัสดุตกแต่ง

ในงานวิจัยของ A.K.Biswas และ Sulekha Biswas ระบุว่า Tagore ได้เปรียบเทียบพลอยกษมะว่ามีลักษณะคล้ายกับควอตซ์ไร้สีหรือหินเขียวหनुมานไร้สี แต่ผู้วิจัยเห็นว่า หากพลอยกษมะเป็นควอตซ์สีขาวจริงก็ไม่ควรจะเป็นสีขาวใสอย่างหินเขียวหनुมาน⁹⁷ แต่ควรจะเป็นสีขาวนวลซึ่งใกล้เคียงกับคำอธิบายลักษณะควอตซ์ที่เรียกว่า **ควอตซ์สีนํานม (Milky Quartz)** มากกว่า ควอตซ์ชนิดนี้มีลักษณะสีขาวขุ่นคล้ายนํานม มักมีก๊าซและของเหลวเป็นมลทินอยู่ในรูพรุนเล็ก ๆ ของผลึกหิน ซึ่งมีผลต่อการดูดกลืนแสงสี ทำให้สีแร่เปลี่ยนแปลงไปได้เมื่อมองจากบาง

⁹⁶ เพกา (*Oroxylum indicum*) เป็นต้นไม้ที่มีถิ่นกำเนิดดั้งเดิมในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบขึ้นอยู่ตามธรรมชาติในป่าเบญจพรรณและป่าขึ้นทั่ว ๆ ไป ออกดอกเป็นช่อแบบกระจุก ชั่นในของดอกหรือที่เรียกว่าดอกอ่อนมีสีเหลืองนวลหรือเหลืองแกมเขียว ในขณะที่ชั่นนอกหรือส่วนที่เป็นโคนกลีบมีสีม่วงเข้มหรือม่วงแดง ฉะนั้น ดอกเพกาที่ปรากฏในเรื่องคำเรียกสีไพลินจึงหมายถึงส่วนโคนกลีบของดอกเพกา

⁹⁷ อย่างไรก็ตาม หินเขียวหनुมานจะอธิบายไว้ในเรื่อง สผฏิกะ (*sphatīka*)

มูม บางครั้งสีน้ำนมปรากฏเฉพาะที่ส่วนผิว คุณสมบัติทางแสงของควอตซ์สีน้ำนมมีลักษณะโปร่งแสงถึงทึบแสง เนื้อสมานแน่น บางครั้งมีความวาวคล้ายเทียนไข เนื่องจากมีลักษณะคล้ายแก้ว จันทรกานต์ ควอตซ์สีน้ำนมจึงมักนำไปทำเป็นเครื่องประดับอยู่มากเพราะสีของอัญมณีสามารถเข้ากันได้ดีกับอัญมณีชนิดอื่น ๆ (กรมทรัพยากรธรณี, 2526: 226; Council of Scientific & Industrial Research, 1973: 341)

2) กลุ่มควอตซ์ชนิดผลึกเนื้อละเอียด เนื้อผลึกจะมีลักษณะเป็นเม็ดหรือเป็นเส้นใย ซึ่งละเอียดกว่าควอตซ์ในกลุ่มแรกมาก มีคุณสมบัติทางแสงตั้งแต่โปร่งแสงไปจนถึงทึบแสง จึงนิยมนำมาทำเป็นเครื่องประดับ ยกตัวอย่างเช่น **คาลซิโดนี (Chalcedony)**

คาลซิโดนีเป็นพลอยในตระกูลเดียวกับควอตซ์ มีหลายสีและหลายรูปแบบ มีชื่อเรียกแตกต่างกันตามสีสันและลักษณะลวดลายที่ปรากฏบนเนื้อผิว แต่แตกต่างจากควอตซ์ตรงที่มีค่าความแข็งต่ำกว่า มีเนื้อผลึกละเอียดกว่ามาก ผลึกมีลักษณะเป็นเม็ดเล็ก ๆ หรือเป็นเส้นใยเล็ก ๆ อัดตัวกันแน่น มองด้วยตาเปล่าจะเห็นว่าผลึกมีลักษณะเนียนละเอียดเป็นเนื้อเดียวกัน แต่ถ้ามองผ่านกล้องจุลทรรศน์ที่มีกำลังขยายมาก ๆ จะเห็นว่าผลึกเหล่านั้นแยกตัวออกจากกัน นอกจากนี้ เนื้อแร่ซึ่งเป็นซิลิกาแน่นค่อนข้างพรุนและมีน้ำเป็นส่วนประกอบรวมอยู่ด้วย สำหรับคุณสมบัติทางแสงนั้นพบว่ามีใกล้เคียงกับควอตซ์ คือ มีตั้งแต่โปร่งแสงไปจนถึงทึบแสง ทั้งยังมีความวาวเหมือนขี้ผึ้ง (Biswas, 1996:98 ; ศักดา ศิริพันธ์, 2552)

3.10.3 อานูภาพ

พลอยกฤษมะเป็นอัญมณีมงคลที่ให้คุณประโยชน์แก่ผู้สวมใส่ในด้านต่าง ๆ ดังนี้คือ

1) ใช้เป็นเครื่องรางของขลัง

พลอยกฤษมะมีอานูภาพในการปกป้องคุ้มครองผู้สวมใส่ให้รอดพ้นจากภัยอันตรายดังต่อไปนี้

(1) ภัยจากสัตว์ดุร้ายนานาชนิด เช่น เสือดาว เสือโคร่ง หมาป่า ช้าง สิงโต ฯลฯ ตลอดจนศรพิษ โดยกฤษมะมีอานูภาพที่ทำให้สัตว์ร้ายเหล่านั้นเกิดความกลัว ไม่กล้าเข้ามาทำอันตรายแก่ผู้สวมพลอย บ้างว่าช่วยขับไล่ให้สัตว์ร้ายหนีไป (BRP. 234; GP. 1.76.4)

(2) ภัยพิบัติทางธรรมชาติหลายรูปแบบ เช่น อุกกาบาตตก ฟ้าผ่า พายุฝน ฟ้าคะนอง ไฟไหม้ และน้ำท่วม พลอยกฤษมะมีอำนาจในการคุ้มกันไม่ให้ประสบภัยเหล่านี้ (BRP. 235, 237)

(3) ภัยจากอุบัติเหตุ ในคำประพันธ์ใช้คำว่า อาปาต (āpāta) หมายถึงภัยใด ๆ ก็ตามที่เกิดขึ้นโดยไม่คาดคิด ผู้ที่สวมพลอยกฤษมะจะรอดชีวิตจากอุบัติเหตุ (BRP. 235)

(4) ภัยจากบุคคล ได้แก่ ศัตรูและโจรผู้ร้าย เชื่อกันว่าหากสวมพลอยกฤษมะแล้วจะปลอดภัยอันตรายจากศัตรูและโจรผู้ร้าย (BRP. 237; GP. 1.76.7)

2) ใช้เป็นยารักษาโรครักย์ไข้เจ็บ พลอยภิชมะสามารถเยียวยาพิษที่เกิดจากสัตว์มีพิษเช่น งูและแมงป่อง รัตนปริกษายายะได้เพิ่มเติมพิษที่เกิดจากนกและหนูด้วย (BRP. 237; GP. 1.76.7)

3) เป็นเครื่องประดับเพื่อเสริมมงคลในชีวิตของผู้สวมใส่ รัตนปริกษายายะระบุว่าด้วยอานุภาพแห่งการสวมเครื่องประดับที่ทำด้วยพลอยภิชมะนั้น ผู้สวมใส่จะมีบิรวารพร้อมพรั่ง (GP. 1.76.5)

4) ใช้เป็นเครื่องประดับกายที่สำคัญในพิธีกรรม

ตำรารัตนปริกษาระบุถึงการสวมใส่พลอยภิชมะในพิธีบูชาบรรพบุรุษที่มีชื่อว่า **ปิตฤตตรปณะ (pitrtarpana)** ซึ่งตามรูปศัพท์หมายถึง การทำให้บรรพบุรุษพึงพอใจ (BRP. 236; GP. 1.76.6) ในพจนานุกรมอธิบายว่าเป็นการรดน้ำเพื่อทำให้บรรพบุรุษสดชื่น (Monier-Williams, 2005: 626) จุดประสงค์ของการประกอบพิธีปิตฤตตรปณะคือ การบูชาบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ ทั้งฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ของผู้ทำพิธี ซึ่งผู้ทำพิธีจะต้องเลือกบรรพบุรุษมาฝ่ายละ 6 ท่าน แต่ละฝ่ายแบ่งเป็นชาย 3 ท่าน หญิง 3 ท่าน รวมทั้งสิ้น 12 ท่าน โดยที่บรรพบุรุษจะต้องมีความสัมพันธ์ทางสายเลือดเป็น ปู่ ย่า ตา ยาย ของผู้ทำพิธีเท่านั้น ผู้ทำพิธีต้องนำหญ้ากุงะ 12 เส้น แทนบรรพบุรุษแต่ละท่าน จัดวางเป็นตารางในจานโลหะที่ใช้สำหรับพิธีกรรมโดยเฉพาะ จากนั้นเทางลงในอุ้งมือขวา แล้วนำน้ำสะอาดค่อย ๆ รดตามลงไปด้วยมือซ้าย ผ่านง่ามนิ้วโป้งและนิ้วชี้ขวาให้ไหลลงไปที่หญ้ากุงะ แต่ละเส้นจนครบ 12 เส้น พลังสวดคาถาบูชาบรรพบุรุษไปด้วย ทำเช่นนี้ 3 รอบ และในระหว่างทำพิธีนั้นผู้ทำพิธีควรสวมแหวนทำจากหญ้าทรณะ หรือแหวนอัญมณีใด ๆ ก็ได้ที่นิ้วนางข้างขวา แต่รัตนปริกษายายะระบุว่าให้สวมแหวนพลอยภิชมะที่นิ้วทั้งสามนิ้ว เพื่อเสริมสิริมงคลในการประกอบพิธีกรรม กล่าวกันว่าการทำงานเช่นนี้จะทำให้บรรพบุรุษพึงพอใจเป็นเวลาหลายปี (GP. 1.76.6) (Maha Guru Agasthiar, 2009: Online; Rao, 2012: Computer file)

3.10.4 ราคา

รัตนปริกษาไม่ได้แสดงมาตรฐานราคาของพลอยภิชมะไว้ แต่กล่าวว่าราคาของพลอยภิชมะขึ้นอยู่กับคุณสมบัติและแหล่งกำเนิด พลอยภิชมะที่ผ่านการตรวจสอบแล้วว่ามีคุณสมบัติที่ดีครบถ้วน หากมีแสงนวลเหมือนดอกมะลิและแสงจันทร์ จะมีราคาสูงเท่ากับทองคำ ส่วนรัตนปริกษายายะระบุว่า พลอยภิชมะที่มาจากแหล่งกำเนิดไกล ๆ จะมีราคาสูงกว่าพลอยภิชมะจากแหล่งในท้องถิ่นหรือพื้นที่ใกล้เคียง ผู้วิจัยคิดว่า การที่พลอยมีส่วนต่างของราคาเช่นนี้แสดงว่ามีการค้าพลอยผ่านพ่อค้าคนกลาง เป็นธรรมดาที่ในการตั้งราคาสินค้านั้น พ่อค้าจะต้องบวกค่าขนส่งอันเป็นต้นทุนอย่างหนึ่งของสินค้าเข้าไปด้วย ฉะนั้น พลอยที่มาจากที่ไกลจึงต้องตั้งราคาไว้สูงเพราะต้นทุนสูง (BRP. 239; GP. 1.76.9)

3.11 โกเมน

พจนานุกรมสันสกฤต-อังกฤษของ Monier-Williams ระบุว่า ปุลกะ (pulaka) เป็นแร่หรืออัญมณีชนิดหนึ่ง แต่ Finot ให้คำแปลของ ปุลกะ ว่า โกเมน

3.11.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ตำรารัตนปริภาษากล่าวถึงที่มาของโกเมนต่างกัน รัตนปริกาฯระบุว่าโกเมนเกิดจากไข่มุกของอสุร แต่รัตนปริกาฯขยายกล่าวต่างออกไปว่า โกเมนเกิดจากเล็บของอสุร อย่างไรก็ตามทั้งสองตำราได้เล่าที่มาของโกเมนตรงกันว่า พวกงูเป็นผู้นำเชื้อกำเนิดโกเมนไปบูชา จากนั้นได้นำไปฝังตามสถานที่ต่าง ๆ ได้แก่ ภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ รวมไปถึงบนแผ่นดินบริเวณทางทิศเหนือ ซึ่ง Dutt ระบุว่าในรัตนปริกาฯฉบับแปลว่าเป็นเทือกเขาหิมาลัย สถานที่ที่เป็นแหล่งโกเมนมีดังนี้คือ 1) ดินแดนแถบรัฐทศวรรษ (Daśārṇa) อยู่ทางตอนกลางของอินเดียแถบเทือกเขาวินธัย 2) ดินแดนแถบวาคทวะ (Vāgadava) ซึ่ง Biswas กล่าวว่าคือกรุงแบกแดด (Bagdad) ในประเทศอิรัก 3) ภูเขาเมกละ (Mekala) เป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาวินธัย มีชื่อว่า อมรกันฏกะ (amarakaṇṭaka) เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำนัมมาทา 4) แคว้นกลคะ (Kalaga) ไม่ทราบที่ตั้งในปัจจุบัน⁹⁸ (BRP. 241-242; GP. 1.77.1-2)

3.11.2 คุณสมบัติ

ตำรารัตนปริกาฯระบุถึงคุณสมบัติของโกเมนเฉพาะเรื่องสี จากคำประพันธ์ในตำรารัตนปริกาฯทั้งสองทำให้เราทราบว่า นอกจากสีแดงคล้ำแล้ว โกเมนยังมีสีอื่นอีก ได้แก่ สีขาว เหลือง เขียว น้ำตาล และดำ รัตนปริกาฯอธิบายว่า โกเมนคืออัญมณีที่มีสีแดงดำอย่างเมล็ดมะกล่ำตาหนู สีดำอย่างผงทาทา สีเหลืองน้ำผึ้ง และสีเขียวไยบัว ส่วนรัตนปริกาฯยายนั้นก็อธิบายไว้ตรงกัน แต่ได้เพิ่มเติมว่าโกเมนยังมีสีขาวอีกด้วย (GP. 1.77.3) ส่วนเรื่องคุณสมบัติทางแสงระบุเฉพาะในรัตนปริกาฯยยายะ โดยมีคำกล่าวว่า โกเมนส่องแสงเหมือนกวางชะมด ไฟ และต้นกล้วย ส่วนโกเมนที่มีโทษคือโกเมนที่พบในปากของสัตว์ดุร้ายชนิดต่าง ๆ ซึ่งเปื้อนเลือดและเนื้อ ไม่ว่าจะเปื้อนนกกา นกแร้ง สุนัขจิ้งจอก สุนัขป่า และลา หากนำมาครอบครองย่อมทำให้ถึงแก่ชีวิตได้ (BRP. 242; GP. 1.77.2-4)

3.11.3 อานุภาพ

โกเมนใช้เป็นเครื่องประดับร่างกายและของตกแต่งในลักษณะต่าง ๆ หรือใช้เป็นเครื่องรางเพื่อเสริมสิริมงคลและโชคลาภ มีข้อสังเกตว่ารัตนปริกาฯยยายะได้ระบุถึงการนำโกเมนหลากสีมาร้อยทำสร้อยลูกประคำ ดังคำกล่าวที่ว่า “โกเมนทั้งหลายมีหลายสีแตกต่างกัน คือ สี

⁹⁸ ผู้วิจัยไม่ทราบความหมาย เพราะคำนี้ไม่มีในพจนานุกรม

เหมือนหอยสังข์ ดอกบัวหลวง ฟิ่งหลวง และดอกกรัก เมื่อนำมาร้อยด้ายจะทำให้มีความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง
 กอปรด้วยสิริมงคล” (BRP. 242; GP. 1.77.3)

3.12 หินสีเลือด

ในภาษาสันสกฤต หินสีเลือดใช้คำว่า *rudhirākṣa* ในรัตนปริกษา และ *rudirākhyā* ในรัตนปริกษายายะ ทั้งสองคำนี้ในพจนานุกรมของ Monier-Williams (2005: 884) แปลเหมือนกันว่า สิ่งที่มีชื่อว่าเลือด และมีสีแดงในเลือด ต้นศัพท์คือคำว่า *rudhira* เป็นคำนามที่มีหลายความหมาย ได้แก่ เลือด ภูเขาฝรั่ง และดาวอังคาร จะเห็นได้ว่าวัตถุแต่ละอย่างล้วนมีสีแดงตามความหมายตามรูปศัพท์ Monier-Williams สันนิษฐานว่า *rudhira* น่าจะมาจากธาตุ *rudh* ที่แปลว่ามีสีแดง ปัจจุบันธาตุ *rudh* ไม่มีคำว่าสีแดง ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะแปล *rudhirākṣa* และ *rudira* ว่า หินสีเลือด⁹⁹ Finot แปล *rudhirākṣa* ว่า คอร์นาลีน (Cornaline) หรือที่ภาษาอังกฤษเรียก **คาร์เนเลียน (Carnelian)** Biswas สนับสนุนคำแปลนี้เช่นกัน เพราะเมื่อวิเคราะห์ลักษณะของบุรุษราคะในรัตนปริกษาตามหลักอัญมณีวิทยาแล้ว มีความเป็นไปได้มากกว่าเป็นคาร์เนเลียน (Biswas, 1996: 99) ในทางอัญมณีวิทยากล่าวว่าคาร์เนเลียนเป็นควอตซ์ในตระกูลคาลซิโดนี มีสีส้มอมแดง น้ำตาลแดง หรือน้ำตาลส้ม สีนั้นเกิดจากแร่เหล็ก (Hematite) หรือเหล็กออกไซด์ (Iron Oxide) และความร้อน ส่วนคุณสมบัติทางแสงมีทั้งโปร่งใสและโปร่งแสง

คำว่าบลัดสโตน (bloodstone) เป็นอีกคำหนึ่งที่นักวิชาการหลายคนกำหนดให้เป็นคำแปลของ *rudhirākṣa* ภาษาไทยแปล บลัดสโตน ว่า หินเลือดประหรือเลือดพระลักษณะ ในบริบทของตำรารัตนปริกษา คำ *rudhirākṣa* ไม่เหมาะที่จะแปลว่าหินเลือดประ เนื่องจากในทางอัญมณีวิทยาปัจจุบันอธิบายลักษณะของหินเลือดประไว้ว่า เป็นหินสีที่มีเนื้อพื้นสีเขียวเข้ม และมีจุดสีแดงของแจสเปอร์¹⁰⁰ อยู่ในเนื้อสีเขียว เพื่อให้สื่อความหมายที่แท้จริงได้ตรงตามรูปศัพท์และป้องกันความเข้าใจคลาดเคลื่อน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเลือกแปลศัพท์ *rudhirākṣa* ว่า หินสีเลือด

⁹⁹ ผู้วิจัยไม่เลือกใช้คำว่าหินเลือดประ เพราะหินเลือดประในความหมายของอัญมณีวิทยาปัจจุบันไม่เหมือนกับบุรุษราคะในรัตนปริกษา รายละเอียดคำอธิบายดูในหัวข้อ 3.12

¹⁰⁰ แจสเปอร์ (Jasper) เป็นควอตซ์จำพวกคาลซิโดนีเช่นเดียวกับบลัดสโตนและคาร์เนเลียน ลักษณะเป็นเนื้อมวลละเอียดแน่น วาวแบบดิน มักมีสารอื่นประกอบอยู่ด้วยโดยเฉพาะมลทินธาตุเหล็กส่งผลให้เนื้อพลอยมีสีแดง เขียวอมเทา เหลือง หรือสีดำ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2548: 66)

3.12.1 การกำเนิด

ตำรารัตนปริกษาทั้งสองฉบับอธิบายการกำเนิดของหินสีเลือดต่างกัน รัตนปริกษา ระบุว่าเกิดจากน้ำเหลืองไขมันปน¹⁰¹ ของพลาสุร ในขณะที่รัตนปริกษายายะระบุว่าเกิดจากสีผิว ของพลาสุร แต่ระบุตรงกันว่าเทพอัคนีเป็นผู้แย่งชิงซึ่งเชื้อกำเนิดอัญมณีไป (BRP. 243; GP. 1.78.1)

3.12.2 แหล่งกำเนิด

แหล่งกำเนิดสำคัญของหินสีเลือดคือบริเวณแม่น้ำนันทมาและประเทศจีน ส่วน รัตนปริกษายายะระบุว่า แหล่งกำเนิดของหินสีเลือดอยู่ในผืนแผ่นดินที่แห้งแล้ง ไม่ระบุพิกัดที่ตั้ง ชัดเจน (BRP. 243; GP. 1.78.1)

3.12.3 คุณสมบัติ

รัตนปริกษาทั้งสองฉบับระบุถึงคุณสมบัติของหินสีเลือดเฉพาะเรื่องสี โดยหินสีเลือดมี สีเหมือนหิ้งห้อย ปีกนกแก้ว และรูปทรงเหมือนผลมะกาด่าง (pīlu)¹⁰² มีคำกล่าวว่าหินสีเลือดมีหลาย ชนิด แต่ไม่มีรายละเอียดในตัวบท หินสีเลือดที่มีคุณสมบัติดีเลิศจะมีคุณสมบัติทางแสงที่โดดเด่น คือ มีสีสว่างสดใส มีแสงสะท้อนที่ผิวพลอย และตรงใจกลางจะมีความสว่างเป็นพิเศษ (BRP. 244-245; GP. 1.78.2-3)

3.12.4 อานุภาพ

หินสีเลือดที่มีคุณสมบัติดีเลิศเป็นวัตถุมงคลที่ช่วยเสริมให้เจ้าของมีอำนาจสูงส่งและมี บริวารมากมาย (BRP. 245; GP. 1.78.3)

¹⁰¹ แปลจากคำว่า *rasa* ในพจนานุกรมให้ความหมายไว้หลายอย่าง โดยทั่วไปหมายถึงของเหลว ชนิด ไต ๆ ก็ตาม แต่ในบริบทเกี่ยวกับอวัยวะภายในร่างกายเกี่ยวข้องกับสารต่าง ๆ ดังนี้ (1) ซีรัม (Serum) เป็นของเหลวสีเหลืองอ่อนใสของเลือดซึ่งไม่มีเม็ดเลือดขาว เม็ดเลือดแดง และเกล็ดเลือด มี สารที่จำเป็นต่อร่างกาย เช่น สารภูมิต้านทาน (2) ไขกระดูก (Marrow) คือเนื้อเยื่อไขมันที่นุ่มและเป็น ทางในกระดูก (3) น้ำเหลืองไขมันปน หรือไคลล์ (Chyle) ทำหน้าที่ดูดซึมและขนส่งไขมันและกรด ไขมันจากกระเพาะอาหารกลับสู่ระบบไหลเวียนเลือด ในทางการแพทย์แผนโบราณไคลล์จัดเป็นรสา ธาตุ มีชื่อเรียกว่า “น้ำยอดอาหาร” Finot แปล *rasa* ว่า น้ำเหลืองไขมันปน (Le Chyle)

¹⁰² ผลมะกาด่างคือผลของต้นยาสีฟัน รู้จักกันทั่วไปในชื่อ มิสวาก (Miswak) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Salvadora persica* ลักษณะผลอวบ ทรงกลม เมื่อแก่จะมีสีชมพูถึงแดงเลือดหมู

3.12.5 การปรับปรุงคุณภาพ

รัตนปริกษายายะกล่าวถึงการปรับปรุงคุณภาพของหินเลือดโดยใช้ความร้อน มีคำกล่าวว่าการผ่านการหุงแล้วจะมีสีรุ่งดงาม คือ มี “สีเหมือนสายฟ้าของพระอินทร์” (GP. 1.78.3)

3.12.6 ราคา

ตำรารัตนปริกษาไม่ระบุรายละเอียดการกำหนดราคาของหินสีเลือด แต่กล่าวตรงกันว่า หินสีเลือดมีราคาเท่ากันหมด (BRP. 244-245; GP. 1.78.2-3)

3.13 หินเขียวหนุมาน

หินเขียวหนุมานตรงกับศัพท์สันสกฤตว่า *sphatika* Alfred Master กล่าวว่า *sphatika* ไม่ใช่คำที่มีมาแต่เดิมในภาษาสันสกฤต แต่เป็นคำยืมจากภาษาของชนพื้นเมืองหรือพวกทมิฬ (Dravidians) ปรากฏเป็นครั้งแรกในคัมภีร์อุปนิษิต ทั้งนี้ได้ตั้งข้อสังเกตว่า คำว่า *sphatika* น่าจะมีความหมายเกี่ยวข้องกับคำว่า *phaliga* ที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวท (RV. 1.62.4, 1.121.10, 4.50.5, 8.32.35) คำว่า *phaliga* ในคัมภีร์ฤคเวทได้เข้าไปในภาษาบาลีด้วย กลายเป็นคำว่า *phalika* (Master, 1944: 297-304) ภาษาไทยยืมคำนี้เข้าไปใช้โดยการเปลี่ยนเสียงสระ กลายเป็นคำว่า **ผลึก**

คำว่า *sphatika* ในพจนานุกรมมีความหมายตรงกับคำในภาษาอังกฤษสองคำ คือ *crystal* และ *quartz* พจนานุกรมออกซ์ฟอร์ดอธิบายไว้ว่า คำว่า *crystal* เป็นคำในภาษาอังกฤษโบราณยุคหลัง (Late Old English) หมายถึงน้ำแข็ง หรือแร่ชนิดหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายน้ำแข็ง มาจากภาษาฝรั่งเศสโบราณว่า *cristal* ภาษาละตินว่า *crystallum* รากศัพท์ของคำเหล่านี้มาจากภาษากรีก *krystallos* ซึ่งหมายถึง “น้ำแข็ง” (ice) ตามที่ชาวกรีกในยุคโบราณถึงยุคกลางเชื่อกันว่า ผลึกควอตซ์คือน้ำแข็งที่แข็งตัวจนเป็นของแข็งที่ไม่มีการละลายตัวอีกต่อไป ความหมายของคำว่า *crystal* ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษมีสี่ประการคือ 1) ลักษณะของแข็งที่ก่อรูปเป็นผลึกตามธรรมชาติ มีลักษณะใส ผิวหน้าเรียบ เช่น ผลึกน้ำแข็ง ผลึกเกลือ ความหมายนี้ถูกนำมาใช้ในแวดวงวิทยาศาสตร์ตั้งแต่วังต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 2) แร่รัตนชาติชนิดหนึ่งมีลักษณะใสกระจ่าง ใช้ทำเครื่องประดับและวัสดุตกแต่ง เช่น แร่หินเขียวหนุมาน 3) แก้วเจียรไน หรือแก้วกระจกที่มีคุณภาพสูงที่นำมาทำเป็นสิ่งของ เช่น โคมไฟระย้า แจกัน 4) หน้าที่ดนาฬิกา (Oxford Advanced Learner's Dictionary, 2006) ส่วนคำว่า *quartz* ในภาษาอังกฤษนั้นยืมมาจากคำว่า *quarz* ในภาษาเยอรมัน ซึ่งมีที่มาจาก *tvrdý* ในภาษาสลาวิก แปลว่า “แข็ง” (hard) *quartz* ในภาษาอังกฤษหมายถึงแร่ชนิดหนึ่งที่มีความแข็ง มักก่อตัวเป็นรูปผลึก ใช้ทำนาฬิกาแขวนและนาฬิกาข้อมือซึ่งช่วยบอกเวลาได้อย่างแม่นยำและเที่ยงตรง

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของคำ **ผลึก** ไว้ว่า เป็นคำที่ยืมมาจาก *phalika* ในภาษาบาลี มีความหมายหลายประการ ประการแรกคือ “**ชื่อแก้วอย่างหนึ่ง**

มีสีใสขาว” ความหมายที่สองคือเป็น “คำเรียกสิ่งที่มีลักษณะขาวใสดั่งแก้ว เช่น **ผลึกน้ำตาล**” สังเกตได้ว่าความหมายนี้ใช้เป็นคำแสดงการเปรียบเทียบ ส่วนความหมายที่สามเป็นความหมายในเชิงวิทยาศาสตร์ หมายถึง “ของแข็งที่มีโครงสร้างเป็นรูปทรงเรขาคณิตที่แน่นอนเฉพาะตัว” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542: 727) ผู้วิจัยมีความเห็นว่า **ผลึก** ในความหมายแรกเกี่ยวข้องกับอัญมณีบางชนิดในตระกูลหินเขียวหุมนาน เพราะในพจนานุกรมมีคำอีกสองคำซึ่งมีความหมายเกี่ยวข้องกัน คำหนึ่งคือ **แก้วผลึก** หมายถึง แก้วหินสีขาวสลัว ตรงกับภาษาอังกฤษว่า **milky quartz**¹⁰³ อีกคำหนึ่งคือ **แก้วหิน** หมายถึง “แร่เขียวหุมนาน มีสีขาวใสหรือมัว” ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า **quartz** (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542: 152) **ผลึก** ในความหมายแรกจึงเป็นคำเรียกอัญมณีสีขาวประเภทหินเขียวหุมนาน และมีความใสมากบ้างน้อยบ้างตามแต่ชนิดของมัน

โดยสรุปแล้ว **sphatika** มีความหมายดังนี้

- 1) สิ่งที่มีลักษณะดุก่อนน้ำแข็ง ตรงกับความหมายแรกของคำว่า **crystal** ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษ และใกล้เคียงกับคำภาษาสันสกฤตว่า **phaliga** ในคัมภีร์ฤคเวท
- 2) ชื่อแร่รัตนชาติชนิดหนึ่งที่มีลักษณะเป็นผลึกสีขาว ภาษาไทยเรียกว่า โป่งข่าม หรือหินเขียวหุมนาน มีความหมายตรงกับคำว่า **rock crystal** และ **quartz** ในภาษาอังกฤษ
- 3) แก้วเจียรไน ซึ่งมีความใสสะอาดดุดจระจก มักใช้ทำของใช้หรือของประดับตกแต่ง ตรงกับความหมายที่สามของคำว่า **crystal** ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษ
- 4) ของแข็งที่ก่อรูปเป็นรูปทรงที่แน่นอนและมีระนาบเรียบ ความหมายนี้เริ่มใช้ในแวดวงวิทยาศาสตร์เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17

ในภาษาสันสกฤต สฟฏิกะ (**sphatika**) มีคำแปลตามรูปศัพท์ว่า “แก้วผลึก” เทียบได้กับแร่ควอตซ์ (**quartz**) หรือแร่หินเขียวหุมนาน ในทางวิทยาศาสตร์หินเขียวหุมนานเป็นแร่รัตนชาติที่มีอุดมสมบูรณ์ในโลกเพราะเป็นส่วนประกอบหลักของเปลือกโลก สามารถพบได้ตามสภาพภูมิประเทศต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นยอดเขา แม่น้ำ หาดทรายชายทะเล ตลอดจนทะเลทราย ควอตซ์เป็นสารประกอบซิลิคอนไดออกไซด์ (SiO_2) มีส่วนประกอบหลักเป็นธาตุซิลิคอนและออกซิเจน รูปผลึกอยู่ในระบบสามแกนราบ (Trigonal) มักเกิดเป็นแท่งยาวปลายแหลมทั้งหัวและท้าย คุณสมบัติที่สำคัญของควอตซ์ก็คือ มีค่าความแข็งเท่ากับ 7 ตามมาตราวัดระดับความแข็งของโมส์ จึงทนทานพอที่จะใช้เป็นอัญมณีได้ มีความวาวแบบแก้ว บางชนิดวาวแบบน้ำมัน คุณสมบัติทางแสงมีตั้งแต่โปร่งใสไปจนถึงทึบแสง ควอตซ์ที่ปราศจากสิ่งเจือปนจะใสไม่มีสี แต่หากมีมลทินธาตุอื่นเจือปนควอตซ์จะเปลี่ยนสีไปตามชนิดของธาตุที่ทำให้เกิดสี แม้เป็นแร่รัตนชาติที่ราคาไม่สูงนัก ทว่าความมีสีสันทั้งดงามหลากหลายรูปแบบและรูปทรงผลึกอันโดดเด่นและหลากหลาย จึงทำให้ผู้นิยมนำควอตซ์มาใช้ทำอัญมณีและเครื่องประดับ (พจนานุกรมแร่และอัญมณี ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2548: 89; ศักดา ศิริพันธุ์, 2552: 133-134)

¹⁰³ ภาษาไทยเรียกว่า ควอตซ์สีนํ้านม (ศักดา ศิริพันธุ์, เรื่องเดียวกัน)

3.13.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

หินเขี้ยวหนุมานเกิดจากไขมันของพลาสุร เมื่อพลเทพชิงไขมันของพลาสุรมาได้แล้วก็ไปร่ายปรายลงสู่ดินแดนต่าง ๆ คือ ประเทศกรีก จีน เนปาล ส่วนที่อินเดียนั้นหินเขี้ยวหนุมานพบที่แม่น้ำกาเวรีซึ่งเป็นแม่น้ำสายหนึ่งในคาบสมุทรเดคคาน¹⁰⁴ และพบที่เทือกเขาวิธัย (BRP. 246; GP. 1.79.1)

3.13.2 คุณสมบัติ

หินเขี้ยวหนุมานมีสีขาวบริสุทธิ์และมีรัศมีเจิดจ้า โดยสีขาวของหินเขี้ยวหนุมานเปรียบได้กับไยบัวและหอยสังข์ ส่วนความโปร่งใสเปรียบได้กับอากาศและน้ำมันงา นอกจากนี้หินเขี้ยวหนุมานสีอื่นพบได้เช่นกัน แต่ที่ไม่มีรายละเอียดของสีอื่น ๆ (BRP. 247; GP. 1.79.2)

3.13.3 อานุภาพ

หินเขี้ยวหนุมานเป็นเครื่องรางที่ช่วยขับไล่ภูตผีปีศาจ ภัยอันตราย และความอัปมงคลทั้งหมด (BRP. 248; GP. 1.79.3)

3.13.4 ราคา

ราคาของหินเขี้ยวหนุมานขึ้นอยู่กับฝีมือการเจียรระโน หินเขี้ยวหนุมานแม่เดิมจะมีราคาไม่มาก แต่ถ้าได้รับการเจียรระโนเป็นอย่างดีแล้ว ราคาของหินเขี้ยวหนุมานนั้นก็สูงชันทันที (BRP. 248; GP. 1.79.3)

3.14 ประพาฬ

ประพาฬเป็นคำทับศัพท์จากภาษาสันสกฤตว่า ประพาล (*prabāla*) หรือประवाल (*pravāla*) โดยทั่วไปหมายถึงปะการังและหน่ออ่อน ในที่นี้ใช้เป็นชื่อเรียกอัญมณีสีแดงชนิดหนึ่งซึ่งได้มาจากปะการังแดง ในตำรารัตนปริกษาเรียกอัญมณีจากปะการังว่า วิฑรุมะ (*vidruma*) มีความหมายเหมือนประพาลหรือประवालทุกประการ

3.14.1 การกำเนิด

ตำรารัตนปริกษาทั้งสองกล่าวถึงต้นกำเนิดของแก้วประพาฬต่างกัน รัตนปริกษากล่าวว่า แก้วประพาฬเกิดจากไขมันของพลาสุร ในขณะที่รัตนปริกษาธยายะกล่าวว่าเกิดจากอวัยวะภายในของพลาสุร อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่ตำราทั้งสองฉบับกล่าวตรงกันก็คือ พลเทพเป็นผู้นำเมล็ด

¹⁰⁴ แม่น้ำกาเวรีมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาคาตส์ตะวันตก ไหลผ่านรัฐไมซอร์ลงสู่อ่าวเบงกอลที่ตำบลตันซอร์ (Tanjore) ในรัฐมัทธาสา (Banerji, 1971: 487)

พันธุ์กำเนิดแก้วปะการังที่ได้จากร่างกายของอสุรณีไปปรายปรายลงในสถานที่ต่าง ๆ (BRP. 249; GP. 1.80.1)

ในความเป็นจริง แก้วปะการังเป็นอัญมณีที่เกิดมาจากปะการังซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตใต้ทะเล ในทางวิทยาศาสตร์ได้อธิบายว่า ปะการังเป็นสัตว์ทะเลที่ไม่มีกระดูกสันหลังในจำพวกกัลปังหา มีโครงสร้างแข็งเป็นหินปูน เกิดจากสัตว์ทะเลชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า ตัวโพลิป (polyp) ได้หลั่งสารอินทรีย์ขึ้นมาเคลือบตัวเอง สารอินทรีย์ที่ว่ามีแคลไซต์ (Calcite) หรือหินปูนเป็นส่วนประกอบสำคัญ ส่งผลให้ปะการังมีโครงสร้างภายนอกที่แข็งแรงมาก ปะการังชนิดหนึ่งที่มนุษย์นิยมนำมาทำเป็นเครื่องประดับก็คือ ปะการังสีแดงในประเภท *Corallium rubrum* เนื่องจากมีเนื้อหินที่สวยงาม ปะการังชนิดนี้เจริญเติบโตและแตกกิ่งก้านสาขาคล้ายต้นไม้ กิ่งปะการังนั่นเองคือส่วนที่นำมาทำเป็นเครื่องประดับ นิพนธ์ พงศ์สุวรรณ (ม.ป.ป.: ออนไลน์) กล่าวว่า การค้าปะการังแดงมีมาตั้งแต่ยุคโบราณในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ผู้คนสมัยนั้นนำปะการังไปใช้เป็นเครื่องประดับและเครื่องรางของขลัง

3.14.2 แหล่งกำเนิด

รัตนปริกษาระบุว่า แหล่งกำเนิดของแก้วปะการังอยู่ที่แคว้นศัมบาละ (śakambala) ส่วนรัตนปริกษายะระบุนำอยู่ที่เกรละ (kerala) นอกจากนี้ยังมีคำกล่าวถึงแหล่งที่พบแก้วปะการังในดินแดนต่างประเทศอีกสามแหล่ง ตำรารัตนปริกษาระบุถึงแหล่งแก้วปะการังตรงกันสองแหล่ง คือ เทวกะ (devaka) และโรมกะ (romaka) แต่อีกแหล่งหนึ่งมีข้อมูลไม่ตรงกัน รัตนปริกษาระบุนำอยู่ที่ “สัมลัสกะ” (samlāsaka) ในขณะที่รัตนปริกษายะระบุนำอยู่ที่ “สุนิลกะ” (sunīlaka) (BRP. 249-251; GP. 1.80.1-3) ในบรรดาชื่อแหล่งกำเนิดแก้วปะการังที่ระบุไว้ในรัตนปริกษา ผู้วิจัยสามารถสืบหาข้อมูลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ได้เพียงสามแหล่ง คือ เกรละ เทวกะ และโรมกะ มีรายละเอียดดังนี้

เกรละ คือดินแดนแถบอินเดียใต้ เทียบได้กับรัฐเกรละ (Kerala) ในปัจจุบัน (Banerji, 1971: 487)

เทวกะ ในสมัยโบราณคือเมืองชายแดนเมืองหนึ่งที่อยู่ในการปกครองของพระเจ้าสมุทรรคุปต์ ปัจจุบันคือเมืองโดกัก (Dokak) ทางตอนเหนือของรัฐอัสสัมในปัจจุบัน (Bhattacharyya, 1991)

โรมกะ เทียบได้กับกรุงโรม (Rome) ประเทศอิตาลี (Shastri, 1969: 95)

ข้อมูลทางธรณีวิทยาระบุว่า บริเวณที่มีการทำประมงปะการังกันมาก ได้แก่ ดินแดนแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ทะเลแดง อ่าวเปอร์เซีย และมหาสมุทรอินเดีย เนื่องจากน้ำในทะเลและมหาสมุทรที่กล่าวมานี้มีอุณหภูมิที่อบอุ่น ทำให้ปะการังชอบมาอาศัยอยู่ ข้อมูลแหล่งแก้วปะการังที่ปรากฏในรัตนปริกษาที่กล่าวมานับว่าสอดคล้องกับข้อเท็จจริงดังกล่าว จะเห็นได้ว่า แหล่งแก้วปะการังที่อินเดียเป็นพื้นที่ทางเหนือสุด ตะวันออกสุด และได้สุดของอนุทวีป ซึ่งตามแผนที่แล้วพื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ที่ติดทะเล ส่วนแหล่งปะการังที่กรุงโรมก็มีอยู่จริงเช่นกัน เพราะมีหลักฐานทาง

ประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่า การค้าปะการังแดงที่สำคัญในอดีตเป็นการค้าระหว่างดินแดนแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนกับประเทศอินเดีย เกิดขึ้นในช่วงต้นของหนึ่งพันปีแรกในสมัยประวัติศาสตร์ ไพลิน (Pliny) นักธรรมชาติวิทยาชาวยุโรปกล่าวว่า การเก็บเกี่ยวปะการังแดงในดินแดนแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนเริ่มมาตั้งแต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 1 ด้านชาวโรมันมีการทำประมงปะการังน้ำตื้นในทะเลเอเดรียติก (Adriatic Sea) ซึ่งเป็นน่านน้ำส่วนหนึ่งที่อยู่ทางเหนือสุดของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน¹⁰⁵ หินปะการังที่เก็บได้จะนำมาทำเป็นเครื่องประดับและเครื่องราง และพบว่ามี การส่งออกหินปะการังไปจำหน่ายยังต่างประเทศอีกด้วย ปัจจุบันประเทศอิตาลีเป็นตลาดการค้าปะการังแดงระดับโลกที่ใหญ่ที่สุด จากทั้งหมดที่กล่าวมานี้ผู้วิจัยจึงขอสรุปว่า แหล่งของแก้วปะพาฟที่ปรากฏในรัตนปริกษาอาจเป็นแหล่งกำเนิดแก้วปะพาฟจริง ๆ หรือไม่ก็เป็นแหล่งจำหน่ายแก้วปะพาฟ

3.14.3 คุณสมบัติ

ตำรารัตนปริกาธิบายว่าคุณสมบัติของแก้วปะพาฟเฉพาะสีเท่านั้น โดยระบุว่า แก้วปะพาฟมีสีแดงกำเปรียบได้กับสีของเลือดกระต่าย เมล็ดมะกั้ตาหนู และดอกชบา (BRP. 250; GP. 1.80.2) ในทางวิทยาศาสตร์ระบุว่า สีแดงของแก้วปะพาฟเกิดจากสีของธาตุเหล็ก โดยที่โมเลกุลของสารประกอบอินทรีย์ชนิดหนึ่งภายในแก้วปะพาฟมีพันธะบางประการเชื่อมกับอะตอมของโลหะ สีของปะการังขึ้นอยู่กับระดับความลึกของน้ำที่พบปะการัง โดยปะการังในน้ำลึกมีสีซีดกว่า และมีความวาวน้อยกว่าปะการังน้ำตื้น¹⁰⁶

3.14.4 การเจียรระไน

ตำรารัตนปริกาธิบายว่า แก้วปะพาฟที่เจียรระไนแล้วจะมีลักษณะที่ดีสี่ประการ คือ สีแดงกำ เนื้อใสบริสุทธิ์ มันวาว และรัศมีสว่างนวลตา (BRP. 251; GP. 1.80.3) ในทางอัญมณีวิทยาอธิบายว่า โดยปกติแล้วอัญมณีปะการังสีแดงตามธรรมชาติจะไม่เป็นมันวาว ฉะนั้น จึงต้องนำมาขัดเกลาเพื่อให้ความงามปรากฏขึ้นมา และทำให้สีของปะการังแดงเข้มขึ้นด้วย ซึ่งการปรับปรุงสีของแก้วปะพาฟนี้ก็มักกล่าวไว้ในรัตนปริกาธิบายเช่นกัน ข้อมูลเรื่องการเจียรระไนแก้วปะพาฟในรัตนปริกาธิบายจึงแสดงให้เห็นการนำปะการังแดงมาใช้ประโยชน์ในการผลิตอัญมณีและเครื่องประดับ

3.14.5 อานูภาพ

ตำรารัตนปริกาธิบายได้กล่าวถึงอานูภาพของแก้วปะพาฟในด้านต่าง ๆ ประกอบด้วย การเสริมความงาม การอำนวยการโชคลาภ และการเป็นเครื่องรางของขลัง ประการแรก แก้วปะพาฟเป็นอัญมณีที่เหมาะสมกับสตรี สตรีที่ใช้เครื่องประดับทำจากแก้วปะพาฟจะมีความงามและมีเสน่ห์ ประการต่อมา แก้วปะพาฟเป็นวัตถุมงคลที่ช่วยเสริมโชคลาภและความเจริญมั่งคั่ง ผู้ที่ได้ครอบครองจะมีพิชพรรณธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ และประการสุดท้าย แก้วปะพาฟมีคุณวิเศษใน

¹⁰⁵ ทางทิศตะวันตกของทะเลเอเดรียติกติดกับประเทศอิตาลี

¹⁰⁶ หินปะการังมีค่าพบในระดับน้ำลึกตั้งแต่ 3-300 เมตร

การปกป้องคุ้มครองผู้สวมใส่ให้แคล้วคลาดจากอันตราย เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจยามประสบภัยอันตราย ช่วยรักษาโรคร้ายแรง รวมทั้งช่วยขจัดภัยจากอสรพิษทั้งปวงด้วย (BRP. 252; GP. 1.80.4)

ข้อมูลเรื่องอัญมณีในตำรารัตนปริกษาทั้งสองฉบับตั้งแต่เรื่องการทำเนิดอัญมณีแต่ละชนิด ไปจนถึงราคาของอัญมณีเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับความรู้ทางอัญมณีวิทยาปัจจุบันแล้ว จะเห็นได้ว่ามีลักษณะสอดคล้องกัน อย่างไรก็ตาม อัญมณีวิทยาที่ปรากฏในตำรารัตนปริกษามีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากอัญมณีวิทยาปัจจุบัน กล่าวคือ กลวิธีการนำเสนอเนื้อหาด้วยการเชื่อมโยงความรู้เรื่องอัญมณีเข้ากับวัฒนธรรม ความเชื่อ และชนบประเพณีทางวรรณคดีตามคติของศาสนาพราหมณ์และศาสนาฮินดู แนวคิดหลักของตำรารัตนปริกษาสามารถสรุปได้ดังนี้คือ **การทำเนิดอัญมณี**แสดงให้เห็นแนวคิดที่ว่าอัญมณีเป็นสิ่งมีค่า เพราะพลาสุรผู้เป็นต้นกำเนิดอัญมณีได้บำเพ็ญความดีอันยิ่งใหญ่ นั่นคือ การเสียสละชีวิต ซึ่งเป็นการเสียสละที่ทำได้ยากยิ่งสำหรับสิ่งมีชีวิตทั้งปวง **แหล่งกำเนิดอัญมณี**ที่ระบุไว้ในตำรารัตนปริกษาส่วนใหญ่เป็นดินแดนชมพูทวีป อันประกอบด้วยอินเดียเหนือ อินเดียใต้ และเกาะลังกา แสดงว่าในสมัยโบราณนั้นดินแดนชมพูทวีปเป็นแหล่งอัญมณีที่สำคัญ ส่วนการระบุถึงแหล่งกำเนิดอัญมณีในดินแดนต่างประเทศ เช่น จีน พม่า เปอร์เซีย โรมัน ก็แสดงว่าอินเดียมีการติดต่อค้าขายอัญมณีกับต่างประเทศ **คุณสมบัติของอัญมณี**เน้นเรื่องสี เพราะในการพิจารณาวัตถุใด ๆ ก็ตาม สีเป็นองค์ประกอบแรกที่ตาของมนุษย์สัมผัสได้ ความโดดเด่นของสีทำให้มนุษย์ใช้สีเป็นเกณฑ์จำแนกสิ่งต่าง ๆ รอบตัว ในวัฒนธรรมอินเดีย สีนอกจากจะใช้เป็นเกณฑ์จำแนกชนิดของอัญมณีแล้วยังเป็นสัญลักษณ์ของเทพเจ้าแต่ละองค์และของคนในแต่ละวรรณะด้วย มีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า สาเหตุการเกิดสีในอัญมณีสัมพันธ์กับลักษณะการทำเนิดของอัญมณีแต่ละชนิด มีการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของพลาสุรกับชนิดของอัญมณีบนพื้นฐานความคิดที่ว่า อวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายพลาสุรเป็นสิ่งสมมติของอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมนุษย์ อัญมณีต่าง ๆ จึงมีสีเป็นลักษณะเฉพาะด้วยเหตุที่มาจากอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมนุษย์ซึ่งมีลักษณะสีต่างกัน แต่เนื่องจากสีแต่ละสีย่อมมีระดับความเข้มต่างกัน การอธิบายลักษณะสีจึงต้องมีการเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ ได้แก่ ดอกไม้ ส่วนต่าง ๆ ของพืช สัตว์และอวัยวะต่าง ๆ ของสัตว์ วัตถุที่ให้แสงสว่าง ตลอดจนสีสัญลักษณ์ของเทพเจ้า

การประเมินราคาอัญมณีที่กำหนดด้วยสกุลเงินรูปกะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า การค้าอัญมณีเจริญรุ่งเรืองในสมัยราชวงศ์คุปตะ เพราะราชวงศ์นี้เป็นราชวงศ์ที่เริ่มมีการผลิตเหรียญเงินรูปกะและนิยมใช้เงินรูปกะเป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนสินค้า พิกัดน้ำหนักของอัญมณีในตำรารัตนปริกษากำหนดเป็นมาตรฐานสำหรับอัญมณีทุกชนิด หน่วยชั่งน้ำหนักอัญมณีส่วนใหญ่เป็นเมล็ดพืชและโลหะ เมล็ดพืชที่ใช้เป็นหน่วยน้ำหนัก ได้แก่ เมล็ดข้าว (ตณฺหุละ) เมล็ดมัสตาร์ด (สรรัชปะ) เมล็ดมะกอล่าตานุ (คฺยฺยชะ) และเมล็ดถั่ว (มาชะ หรือ มาชกะ) ส่วนโลหะที่ใช้เป็นหน่วยน้ำหนักคือทองคำ (สุวรรณชะ) หน่วยราคาที่ใช้เป็นหลัก คือ รูปกะ ซึ่งเป็นเหรียญที่ทำจากเงิน พิกัดน้ำหนักของอัญมณีในตำรารัตนปริกษากำหนดเป็นมาตรฐานสำหรับอัญมณีทุกชนิด แต่พิกัดราคาอัญมณีโดยละเอียดปรากฏในเรื่องเพชรและไข่มุกเท่านั้น ราคาของอัญมณีอื่น ๆ พอจะคำนวณได้จากบริบทที่ตำราให้ไว้ ผู้วิจัยพบว่าจำนวนเงิน 200 รูปกะ เท่ากับอัญมณีแต่ละชนิดในน้ำหนักที่ต่างกันดังนี้คือ เพชร 0.05 มาชกะ

ทับทิม 1 มาชกะ ไพลิน 16 มาชกะ และไพฑูรย์กับบุษราคัม 128 มาชกะ ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่า เพชรมีค่าสูงสุดในบรรดาอัญมณีที่กล่าวมา

การประเมินราคาอัญมณีตามที่กล่าวมานั้นเป็นการประเมินราคาอัญมณีต่อหนึ่งเม็ด แต่ไข่มุกมีวิธีการคิดราคาไข่มุกสองแบบ ไข่มุกเม็ดใหญ่จะคิดราคาต่อหนึ่งเม็ด และราคาจะเพิ่มขึ้นตามน้ำหนักเม็ดไข่มุก ส่วนไข่มุกเม็ดเล็กจะคิดราคาเป็นจำนวนรวมต่อหนึ่งตระณะ ถ้าจำนวนรวมไข่มุกเพิ่มขึ้นราคาไข่มุกจะลดลง เมื่อเปรียบเทียบกับอัญมณีชนิดอื่นที่กล่าวมา จำนวนเงิน 200 รูปกะ ซื้อไข่มุกได้น้ำหนัก 6 คุญชะ หรือประมาณ 1.05 มาชกะ แสดงว่าไข่มุกมีราคาเป็นรองเพชรและทับทิม แต่ราคาสูงกว่าไพลินและไพฑูรย์

แนวคิดสำคัญอีกประการหนึ่งในตำรารัตนปริกษา คือ อานุภาพของอัญมณี แนวคิดนี้มาจากตำนานพลาสุรผู้สละชีวิตเป็นพลีกรรม อันเป็นการบำเพ็ญปรมาตถบารมี ดังนั้น อัญมณีแต่ละชนิดซึ่งกำเนิดจากอวัยวะต่าง ๆ ของพลาสุรจึงมีอานุภาพแก่ผู้ครอบครองในด้านต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม อานุภาพของอัญมณีขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของอัญมณีด้วย หากอัญมณีมีคุณสมบัติดีเลิศจะมีอานุภาพเป็นอัญมณีมงคล เป็นเครื่องรางของขลัง ป้องกันภัยอันตรายและรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ส่วนอัญมณีที่มีตำหนิจะให้ผลตรงกันข้าม กล่าวคือ ผู้ครอบครองจะประสบภัยพิบัติ โชคร้าย และเสียชีวิต อานุภาพของอัญมณีแม้จะไม่มีกล่าวถึงในตำราอัญมณีวิทยาปัจจุบัน แต่ยังคงมีอยู่ในความคิดของประชาชนโดยทั่วไป

บทที่ 4

อภิมณีในตำรานพรัตน์

ตำราอภิมณีของไทยหรือที่เรียกว่า “ตำรานพรัตน์” มีอยู่หลายฉบับ ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้คัดเลือกตำรานพรัตน์ฉบับสำคัญมาเป็นกรณีศึกษาสามฉบับ ได้แก่

1) **ตำรารัตนศาสตร์จบบริบูรณ์** เป็นสมุดไทยคำที่หอสมุดแห่งชาติได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีเมื่อปี พ.ศ. 2482 ปีที่จารนั้นไม่ได้ระบุไว้ เป็นสำนวนร้อยแก้วอธิบายลักษณะของอภิมณีแปดชนิด ได้แก่ เพชร ทับทิม ไพฑูรย์ ไช่มุก นิล มรกต บุษราคัม และโกเมน ตอนท้ายมีคำกลอนเกี่ยวกับการเลือกใช้อภิมณีให้สมพงศ์กับปีเกิด และคำกลอนชื่ออภิมณีแก้ประการ

2) **ตำรานพรัตน์ (ฉบับร้อยแก้ว)** เป็นผลงานการประพันธ์ของคณะบุคคลในราชสำนักของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตำรานพรัตน์ฉบับร้อยแก้วนี้เป็นฉบับตรวจสอบชำระและเรียบเรียงตำราเพชรรัตนที่มีอยู่ในราชสำนักสามฉบับ ในบทนำของหนังสือระบุว่า ตำราเล่มนี้เกิดขึ้นเพราะสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เมื่อครั้งเป็นพระยาสุริยวงค์มนตรี ได้ตรวจสอบพร้อมด้วยผู้มีนามในหนังสือนั้น อันประกอบด้วย พระมหาวิชาธรรม หลวงลิขิตปรีชา หลวงภักดีจินดา และนายชม แล้วนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ภายหลังเมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ถึงแก่พิราลัย ตำรานพรัตน์ได้ตกมาเป็นสมบัติของคุณหญิงเนิน บุนนาค ผู้เป็นธิดา และต่อมาได้ถูกเก็บรักษาไว้ในห้องสมุดวังบางขุนพรหม

ปัจจุบันไม่พบหลักฐานต้นฉบับตำรานพรัตน์ดั้งเดิม ฉบับเก่าแก่ที่สุดที่ตกทอดมานั้นเป็นเพียงสำเนาหนังสือซึ่งนาวาโทพระแสงสิทธิการ และนายศิลป์ เทศะแพทย์ “อาศัยโอกาสที่ได้เป็นเลขานุการในพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต พร้อมกันขอพระราชทานพระอนุญาตพิมพ์หนังสือนี้...เพื่อนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย พระนางเจ้าสุชุมาลมารศรี พระราชเทวี ในคราวงานทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุ 60 พรรษาของพระองค์ ไว้แจกเป็นที่ระลึก” ในปี พ.ศ.2464 มีข้อสังเกตว่ามีคำอธิบายศัพท์ภาษาอังกฤษเกี่ยวกับอภิมณีปรากฏท้ายเล่มด้วย กล่าวได้ว่าตำรานพรัตน์ฉบับร้อยแก้วนี้แพร่หลายมากที่สุดในปัจจุบัน เพราะตีพิมพ์เผยแพร่ซ้ำอีกหลายครั้งในวาระต่าง ๆ ในเวลาต่อมา ตำรานพรัตน์ฉบับหนึ่งเป็นเรื่องแทรกในหนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพของ นายสังศักดิ์ อาวุธกรรมปรีชา และนางสาวสุธรรมา อาวุธกรรมปรีชา บรรพบุรุษของผู้วิจัย ตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ.2520

ความนำของตำราได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการประพันธ์และเรียบเรียงตำรานพรัตน์ว่า

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาสุริยวงค์มนตรี, พระมหาวิชาธรรม, หลวงลิขิตปรีชา, หลวงภักดีจินดา, นายชม ปรีक्षाพร้อมกันสอบตำราเพชรรัตนกับตำหรับพราหมณ์ซึ่งหลวงภักดีจินดาได้เรียนไว้มาชำระเทียบต่องันสามฉบับ พระมหาวิชาธรรมค้นพระบาลีพุทธศาสตร์ประกอบกับตำหรับไสยศาสตร์ หลวงลิขิตปรีชาอลักษณ์แต่งตำหรับพุทธศาสตร์ประกอบกับตำราไสยศาสตร์
ทูลเกล้าฯ ถวาย...

ข้อความดังกล่าวทำให้ทราบว่า การเรียบเรียงตำราานพรัตน์ได้อ้างอิงข้อมูลจาก (1) ตำราเพชรรัตน์ที่มีอยู่ในราชสำนักสามฉบับ (2) ตำหรับพราหมณ์ที่หลวงภักดีจินดาได้เรียนมา (3) พระบาลีพุทธศาสตร์กับตำหรับไสยศาสตร์ ที่หลวงลิขิตปรีชาเรียบเรียงเนื้อหาขึ้นใหม่ให้เป็นต้นฉบับประจำราชสำนัก มีข้อที่น่าสังเกตคือ ตำราานพรัตน์ฉบับนี้ไม่ได้ระบุที่มาของเอกสารอ้างอิงอย่างละเอียดชัดเจน ไม่ว่าจะป็นชื่อผู้แต่งหรือวันเดือนปีที่แต่ง

3) **ตำราว่าด้วยที่เกิดเนาวรัตน์ หรือ ลิลิตตำราานพรัตน์** ผู้แต่งคือหลวงนรินทรภรณ์ (ชู) ช่างทองในราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ แต่งขึ้นเมื่อเดือน 7 ช่างขึ้น ปีมะเมีย จุลศักราช 1172 หรือ พุทธศักราช 2353 นับเป็นปีที่สองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตำราานพรัตน์ฉบับนี้แต่งขึ้นในระหว่างปฏิบัติงานสร้างพระเบญจาทองคำในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เนื้อหาของตำราเป็นการสอบทานกับตำราานพรัตน์ฉบับที่มีอยู่ก่อนหน้านี้รวมทั้งสิ้นหกฉบับ ได้แก่ ฉบับของหลวงนรินทรภรณ์กับหมื่นมณีนริษา ฉบับของหลวงซึ่งเก็บรักษาในตู้เจียรไน ฉบับของหลวงเทพนาคจารย์ ฉบับของหมื่นแก้ว นายช่างเจียรไน ฉบับของนายดิน ช่างเจียรไนเพชร และฉบับของนายตี ช่างทองเคลยศักดิ์ ลักษณะคำประพันธ์เป็นลิลิตสุภาพ คือประกอบด้วยร้อยสุภาพ สลับกับโคลงสุภาพ ร้อยสุภาพใช้ในบทสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ตอนต้นเรื่องและการบรรยาย การนำเนื้อหาที่เป็นวิชาการมาเรียบเรียงในรูปแบบของร้อยกรองด้วยฝีมือกวีโวหารอันไพเราะและคมคายทำให้ตำราานพรัตน์ฉบับนี้มีความพิเศษกว่าตำราานพรัตน์ฉบับใด ๆ และได้รับยกย่องให้เป็นวรรณคดีสำคัญเล่มหนึ่งในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

หากยึดข้อมูลปีที่แต่งที่ปรากฏเป็นสำคัญ อาจกล่าวได้ว่า ลิลิตตำราานพรัตน์เป็นตำราเก่าแก่ที่สุดในขณะนี้ *อย่างไรก็ตาม ความเก่าแก่ของต้นฉบับยังเป็นปัญหาเพราะมีข้อมูลที่ขัดแย้งกันเองอยู่ กล่าวคือ แม้หลักฐานระบุว่าลิลิตตำราานพรัตน์แต่งก่อนตำราดูเพชรรัตนฉบับหมื่นแก้วสองปีก็ตาม แต่กลับพบชื่อของตำราดูเพชรรัตนฉบับหมื่นแก้วเป็นหนังสืออ้างอิงในลิลิตตำราานพรัตน์ ซึ่งนั่นหมายความว่าตำราดูเพชรรัตนฉบับหมื่นแก้วเป็นเอกสารที่เก่าแก่กว่า¹⁰⁷*

อนึ่ง แม้จะยังหาข้อยุติไม่ได้ว่าต้นฉบับใดเก่าแก่ที่สุด แต่อย่างน้อยตำราานพรัตน์ทั้งหมดนี้ก็แสดงให้เห็นตรงกันว่า ความรู้เรื่องอัญมณีของไทยมีเค้ามาจากอินเดียโบราณ ร่องรอยที่ชัดเจนที่สุดคือ ชื่อของ **“อังกตฤษี”** ผู้รู้ศาสตร์เกี่ยวกับอัญมณีตามคัมภีร์พระเวท ซึ่งเป็นตัวละครที่อ้างอิงตอนต้นเรื่อง และนอกจากทวยเทพ นักสิทธิ์ ดาบส พระอินทร์ ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญที่ปรากฏในเรื่องแล้ว ยังมี **“มหาพลอสูร”** ซึ่งก็คือ **“วล”** ศัตรูของพระอินทร์ในคัมภีร์พระเวท ผู้เป็นต้นกำเนิดของอัญมณีชนิดต่าง ๆ นอกจากนี้ยังพบชื่อสถานที่สำคัญในอินเดียโบราณซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดอัญมณี เช่น ในเรื่องเพชรมีชื่อเมืองต่าง ๆ ซึ่งมีเหมืองเพชร เป็นต้นว่าเมืองกลิงคราษฎร์ โกลศ บันทร ซึ่งรัตนปรีกษายาเยก็มีชื่อแคว้นกลิงคะ โกลศ และเปาณพระ ตามลำดับ เช่นกัน

¹⁰⁷ ปัจจุบันตำราดูเพชรรัตนฉบับหมื่นแก้วยังคงเก็บรักษาไว้ในสำนักหอสมุดแห่งชาติ และกรมศิลปากรได้พิมพ์เผยแพร่ไว้ในภาคผนวกของหนังสือ ถนิมพิมพาภรณ์

มีข้อสังเกตประการหนึ่งคือ มีเพียงตำราพรตน์ฉบับร้อยแก้วเท่านั้นที่กล่าวถึงแหล่งข้อมูลดั้งเดิมโดยตรง เพราะมีการซ้ำคำว่า “ตำราไสยศาสตร์” เพื่อเน้นว่าเป็นข้อมูลดั้งเดิมที่สำคัญในการอธิบายกำเนิดและการตรวจสอบอัญมณี ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แม้ตำราพรตน์ฉบับร้อยแก้วจะเป็นหลักฐานใหม่สุดซึ่งอาจไม่น่าเชื่อถือพอที่จะใช้สืบไปถึงต้นเค้าตำราพรตน์เก่าแก่ที่สุดได้ แต่คำสำคัญคือ “ตำราไสยศาสตร์” ที่อ้างมานั้นก็ช่วยเพิ่มเติมข้อเท็จจริงที่ว่า ตำราพรตน์ฉบับต่าง ๆ ซึ่งแต่เดิมเข้าใจกันว่าเป็นภูมิปัญญาโบราณของไทยนั้น แท้จริงแล้วได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อของอินเดียโบราณ

ก่อนที่จะพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างความรู้เรื่องอัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีไทย ผู้วิจัยจะขอแนะนำเสนอข้อมูลจากตำราพรตน์ เรียงลำดับตามชนิดของอัญมณีที่ปรากฏในลิลิตตำราพรตน์ดังนี้

4.1 เพชร

(ลิลิตนพรัตน์: เพ็ชร นพรัตน์ร้อยแก้ว: เพชร รัตนศาสตร์: เพชร)

4.1.1 การกำเนิด

เพชรเกิดจากเชื้อกำเนิดอัญมณีที่หายเทพนำไปประดิษฐานไว้ที่ภูเขาในเมืองต่าง ๆ ข้อมูลเรื่องอวัยวะที่เป็นเชื้อกำเนิดเพชรในตำราพรตน์แต่ละเล่มไม่ตรงกัน ลิลิตนพรัตน์ระบุว่าเชื้อกำเนิดเพชรคือหัวใจของอสูร ในขณะที่นพรัตน์ร้อยแก้วและรัตนศาสตร์ระบุว่าเชื้อกำเนิดเพชรคือกระดูกของอสูร

4.1.2 แหล่งกำเนิด

สถานที่ที่หายเทพนำเมล็ดพันธุ์กำเนิดเพชรไปฝังไว้เป็นแหล่งกำเนิดของเพชรชนิดพิเศษที่มีคุณภาพสูง ลิลิตนพรัตน์และรัตนศาสตร์ระบุชื่อเมืองและแคว้นต่าง ๆ รวมแปดแห่ง แต่ นพรัตน์ร้อยแก้วระบุไว้เพียงหกแห่ง¹⁰⁸ ดังแสดงในตารางข้างล่าง

แหล่งกำเนิดเพชร		
ลิลิตนพรัตน์	นพรัตน์ร้อยแก้ว	รัตนศาสตร์
กลิงคราฐ	เมืองกลิงคราฐ	กะลิงคราฐ
แคว้นโกศล		โกศลราฐ
เมืองมิลินท์	เมืองมิลินลราฐ	มะลิมาฐ
แคว้นมาตุราฐ		มาตุลราฐ

¹⁰⁸ ที่จริงแล้วนพรัตน์ร้อยแก้วไม่มีข้อความที่ระบุถึงสถานที่ที่เทพยดานำเมล็ดพันธุ์กำเนิดเพชรไปฝังไว้ แต่ผู้อ่านก็พอจะทราบได้จากหัวข้อ สกฐลเพชรพิเศษ 6 เมือง เนื่องจากรายละเอียดเรื่องคุณสมบัติของเพชรจากแหล่งกำเนิดต่าง ๆ ตามตำนานมีกล่าวไว้ในตำราพรตน์ทุกฉบับ

แหล่งกำเนิดเพชร (ต่อ)		
ลิลิตนพรัตน์	นพรัตน์ร้อยแก้ว	รัตนศาสตร์
เมืองบันทร	เมืองบันทรราช	ทิพ(ย)วุทธราช
เมืองสามล	เมืองสามลราช	สาวะราช
เมืองบุษบากร	เมืองบุษบากรราช	บุษากยราช
เมืองไพรากรราช	เมืองไกรากรราช	โพสากยราช

ตารางที่ 1 แหล่งกำเนิดเพชรตามตำรานพรัตน์

จากตารางข้างบนจะเห็นได้ว่า รายชื่อเมืองที่เป็นแหล่งกำเนิดเพชรส่วนมากตรงกัน มีเพียงชื่อเมืองทิพวุทธราช (หรือ ทิพยวุทธราช) และเมืองสาวะราชในรัตนศาสตร์เท่านั้นที่ไม่ปรากฏในลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้ว ในทางกลับกันชื่อเมืองบันทรหรือบันทรราช และเมืองสามลหรือสามลราช ก็ไม่ปรากฏในรัตนศาสตร์เลย กล่าวกันว่าทุก ๆ ครั้งที่สิ้นยุคจะมีเหมืองเพชรหายไปครั้งละสอง แห่ง เมื่อสิ้นกฤตยุค เพชรในเมืองกลิงครราช (ลิลิตนพรัตน์) กลิงครราช (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือ กะลึงครราช (รัตนศาสตร์) และแคว้นโกศล (ลิลิตนพรัตน์) หรือโกศลราช (รัตนศาสตร์) จะหายไป เมื่อสิ้นไตรตายุค เพชรในเมืองมิลินท์ (ลิลิตนพรัตน์) มิลินลราช (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือมะลิมะราช (รัตนศาสตร์) และแคว้นมาตุราช (ลิลิตนพรัตน์) หรือมาตลราช (รัตนศาสตร์) จะหายไป เมื่อสิ้นทวาปรยุค เพชรในเมืองบันทร (ลิลิตนพรัตน์) บันทรราช (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือทิพวุทธราช (รัตนศาสตร์) และเมืองสามล (ลิลิตนพรัตน์) สามลราช (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือสาวะราช (รัตนศาสตร์) จะหายไป ในยุคปัจจุบันหรือกฤตยุคจึงมีเหมืองเพชรเพียงสองแห่งเท่านั้น คือที่เมืองบุษบากร (ลิลิตนพรัตน์) บุษบากรราช (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือบุษากยราช (รัตนศาสตร์) และเมืองไพรากรราช (ลิลิตนพรัตน์) ไกรากรราช (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือโพสากยราช (รัตนศาสตร์) สำหรับเมืองไพรากรราช ลิลิตนพรัตน์ระบุว่าหมายถึง **อริยกุมิ** และรัตนศาสตร์ระบุว่าเมืองโพสากยราชเทียบได้กับ **คชประเทศ** และ **กาลประเทศ** ในปัจจุบัน ทั้งคำว่า อริยกุมิ คชประเทศ และกาลประเทศ เป็นคำที่บ่งบอกให้ทราบว่าแหล่งกำเนิดเพชรอยู่ที่ประเทศอินเดีย¹⁰⁹ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ไพรากรราช หรือ ไพรากรราช น่าจะหมายถึงเมืองวัชรการ (Vajrākara) หรือวัชรคฤห์ (Vajragrha) ซึ่งได้ชื่อดังกล่าวเพราะเป็นเมืองที่มีเพชรมาก ปรากฏในจารึกวัดอชิปรีศวร (Adhipurīśvara) ของพระเจ้ากุลโลตตุงคะที่ 1 แห่งราชวงศ์โจฬะ (Kulottuṅga Chola I) ว่า วยิราคะ (Vayirāgara)¹¹⁰ เหมืองเพชรนี้ก็คือเหมืองเพชรบริเวณริมฝั่งแม่น้ำราวณคองคาในตำรารัตนปริกษานั้นเอง (Shastri, 1969: 325)

¹⁰⁹ คำว่า อริยกุมิ ในลิลิตนพรัตน์ แปลตามรูปศัพท์ได้ว่า ดินแดนของพวกอริยกะ หรือชาวอารยัน ผู้เป็นบรรพบุรุษของชาวอินเดีย ชาวอิหร่าน และชาวยุโรปบางพวก (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542) ส่วนคำว่า “คชประเทศ” และ “กาลประเทศ” ในรัตนศาสตร์ก็น่าจะหมายถึงดินแดนของชาวอินเดียเช่นเดียวกัน

¹¹⁰ ในปัจจุบันเมืองดังกล่าวมีชื่อว่า ไวราคะ (Wairagadh)

4.1.3 คุณสมบัติ

คำอธิบายคุณสมบัติของเพชรแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนแรกว่าด้วยการวิเคราะห์คุณสมบัติของเพชรตามลักษณะทางกายภาพ ส่วนที่สองว่าด้วยการวิเคราะห์คุณสมบัติของเพชรชนิดพิเศษโดยจำแนกตามแหล่งกำเนิด

4.1.3.1 คุณสมบัติของเพชรธรรมชาติ

ตำราพรรณรัตนแบ่งเพชรออกเป็นระดับคุณภาพสามระดับ ได้แก่ ปฐมชาติ ทุติยชาติ และตติยชาติ ดังนี้

1) เพชรปฐมชาติ คือ เพชรที่มีคุณภาพสูงสุด จำแนกตามลักษณะที่ปรากฏ แต่ละชนิดตั้งชื่อตามวรรณะต่าง ๆ ของคนอินเดีย ได้แก่

(1) เพชรกษัตริย์ชาติ (ลิลิตนพรัตน์) เพชรขัตติยชาติ (นพรัตน์ร้อยแก้ว) เพชรกระษัตริชาติ (รัตนศาสตร์)	}	สีแดงดุจลูกตำลึงสุก
--	---	---------------------

(2) เพชรสมณชาติ - สีเหลืองเจดจ้า (ลิลิตนพรัตน์.)
- สีเหลืองดั่งน้ำมันไก่ (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

(3) เพชรพราหมณชาติ (ลิลิตนพรัตน์, ร้อยแก้ว) เพชรพรหมชาติ (รัตนศาสตร์)	}	สีขาว สว่างสุกใส
--	---	---------------------

(4) เพชรแพทย์ชาติ (ลิลิตนพรัตน์) เพชรแพทย์ชาติ (นพรัตน์ร้อยแก้ว) เพชรชาติ (รัตนศาสตร์)	}	สีเขียวเข้ม
--	---	-------------

(5) เพชรสุทธานชาติ (ลิลิตนพรัตน์) เพชรสุทธานชาติ (นพรัตน์ร้อยแก้ว)	}	- สนิลหรือสีน้ำเงินเข้ม (ลิลิตนพรัตน์) - สีดำหรือสีน้ำเงินอ่อน ดุจตะกั่วตัด (นพรัตน์ร้อยแก้ว)
---	---	---

2) เพชรทุติยชาติ คือ เพชรที่มีคุณภาพรอง จำแนกตามลักษณะรูปทรง
ได้แก่

เพชรแผ่นกระดาน	เป็นเพชรที่มี 8 เหลี่ยม หรือ 6 เหลี่ยม
เพชรยอด	เป็นเพชรที่มีมุมยอดแหลมดุจปลายเข็ม
เพชรเหลี่ยม	หมายถึง เพชรที่มีน้ำ (รัศมี) เป็นสี่รู้ง
เพชรเบา	อันที่จริงเพชรชนิดสุดท้ายไม่มีชื่อเรียก พบแต่

คำอธิบายคุณสมบัติว่า มีน้ำหนักเบากว่าแก้วผลึก

3) เพชรตติยชาติ คือ เพชรที่ให้โทษแก่ผู้สวมใส่เนื่องจากมีตำหนิปรากฏตำราแต่ละเล่มระบุลักษณะตำหนิของเพชรไว้ 12 ชนิด เท่ากัน แต่มีรายละเอียดแตกต่างกันบ้างตำหนิในเพชรแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม คือ ตำหนิด้านรูปทรง และตำหนิที่เป็นมลทิน

(1) ตำหนิด้านรูปทรง หมายถึง ความบกพร่องอันเกิดจากการมีรูปทรงที่ไม่สมบูรณ์ ประกอบด้วยลักษณะต่อไปนี้

มีรอยบิ่น “เพชรหนึ่งบางบิ่นเบี่ยง ฤหนา” (ลิลิตนพรัตน์)

ไม่มีเหลี่ยม “ภูเหลี่ยมบมีปรา ภูชั่ว ชี้อะ” (ลิลิตนพรัตน์)

“เพชรผลหาพมิได้” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) และ “หาแหลมมิได้” (รัตนศาสตร์)

รูปทรงบิดเบี้ยว “เบี้ยวบิดพิกลแสรัง ส่อให้คนเห็น” (ลิลิตนพรัตน์) “แป้วแลมีรู” (รัตนศาสตร์) รวมถึง “เพชรมีผลเบี้ยว” และ “เพชรรูปผลดั่งทะนานมะพร้าว” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

มีรูเจาะ “เพชรใดเห็นแห่งร้าย รุราย” (ลิลิตนพรัตน์) “เพชรผลนั้นเห็นเป็นรู”, “เพชรผลนั้นเห็นดั่งรูเจาะ” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) และ “ดั่งรอยเจาะตลอด” (รัตนศาสตร์)

มีรอยแตก “แตกผ่าบุบสลายกล ภาบซ้ำ” (ลิลิตนพรัตน์) และ “เพชรผลแตก” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) และ “เหนรอยระล่ำอยู่ทั้งนั้น” (รัตนศาสตร์)

มีรูปทรงบอบซ้ำ “แตกผ่าบุบสลายกล ภาบซ้ำ” (ลิลิตนพรัตน์) และ “เพชรผลซ้ำดั่งมมเพ็งโกน” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

(2) ตำหนิที่เป็นมลทิน หมายถึง ความบกพร่องอันเกิดจากการมีตำหนิที่เป็นเส้นหรือสีแทรกอยู่ในเนื้อเพชร ทำให้เพชรดูหมองมัวลงไป ประกอบด้วยลักษณะต่อไปนี้

มีรอยขีดเป็นขนแมว “สายขีดขนวิหาร จักแจ้ง” (ลิลิตนพรัตน์)

มีรอยตีนกา หรือรอยเส้นรูปกากบาท “ตีนกาและขนทราย แดงดั่ง นี้นา” (ลิลิตนพรัตน์) และ “เพชรผลเป็นรอยดั่งตีนกา” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

มีจุดสีดำและสีแดงปนอยู่ในเนื้ออัญมณี “ไผ่ฝากดำแดงสลายโทษแท้” (ลิลิตนพรัตน์)

มีเนื้อเป็นเสี้ยนสีดำหรือสีแดง “ดำแดงขีดรอยสลายยาวส่อ ไว้นา” (ลิลิตนพรัตน์) และ “เพชรผลเป็นรอยยาว” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

มีเส้นสีแดงดั่งขนเนื้อทรายอยู่ในเนื้ออัญมณี “ตีนกาและขนทราย แดงดั่ง นี้นา” (ลิลิตนพรัตน์)

มีจุดประสีดำทั่วผิวอัญมณี “หนึ่งดำดูประพร้อย ไปรยพราย” (ลิลิตนพรัตน์) และ “เพชรผลดำมิได้มีน้ำอันแกม” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) และ “ดำทุกแห่ง” (รัตนศาสตร์)

มีรอยเจาะปนด้วยสีอื่น “รอยเจาะเจือศรีสลาย อิกเกลี้ยง”

มีฟองอากาศแทรกอยู่ในเนื้ออัญมณี “เพชรผลนั้นเป็น
ลมเข้าอยู่” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

4.1.3.2 คุณสมบัติของเพชรชนิดพิเศษ

เพชรชนิดพิเศษที่จะกล่าวต่อไปนี้ล้วนเป็นเพชรที่มีคุณสมบัติดีเลิศทั้งสิ้น
ได้รับการยกย่องว่ามีคุณค่าสูงส่ง เพราะเชื่อกันว่าเกิดจากอำนาจของเทพเจ้า ซึ่งได้นำเชื้อกำเนิดเพชร
ไปฝังไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ เพชรชนิดพิเศษนี้สามารถจำแนกย่อยได้เป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกคือเพชร
จากเมืองสำคัญ กลุ่มที่สองคือเพชรจากแหล่งกำเนิดตามธรรมชาติ รายละเอียดมีดังนี้

1) เพชรจากเมืองสำคัญ

เมืองสำคัญที่เป็นแหล่งกำเนิดเพชร คือ แหล่งกำเนิดเพชรทั้งแปดที่ระบุ
ไว้ในต้นตำนาน ตำรานพรัตน์ระบุคุณสมบัติของเพชรจากเมืองสำคัญไว้หกชนิด ยกเว้นเพชรที่เกิดใน
เมืองโกศลและเมืองมาตุราช เพชรแต่ละชนิดตั้งชื่อตามแหล่งกำเนิด มีสีหรือรัศมีเป็นคุณสมบัติ
โดดเด่นโดยเฉพาะ เปรียบได้กับพืช สัตว์ และวัตถุธรรมชาติ ดังนี้

(1) กลิ้งคเพชร (นพรัตน์ร้อยแก้ว รัตนศาสตร์)

แหล่งกำเนิด: เมืองกลิ้งคราช (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือกะลิ่งคราช (รัตนศาสตร์)

รัศมี: รัศมีสีเขียวจุดดั่งทองจาว (นพรัตน์ร้อยแก้ว) แสงขาวดั่งทองเนื้อสามน้ำ (รัตนศาสตร์)

(2) คชเพชร (ลิลิตนพรัตน์) หรือคชเพชร (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

แหล่งกำเนิด: เมืองมิลินทรราช (ลิลิตนพรัตน์) หรือมิลินทรราช (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

สี: สีเหลืองขาวดั่งสิ่งข้าง

(3) บันทรเพชร (ลิลิตนพรัตน์) หรือปันทรเพชร (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

แหล่งกำเนิด: เมืองบันทรราช (ลิลิตนพรัตน์) หรือปันทรราช (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

สี: สีแดงเปรียบได้กับวัตถุสองชนิด ชนิดหนึ่งคือ ชาดก้อน (ลิลิตนพรัตน์ “หิงคุล”
นพรัตน์ร้อยแก้ว “หิงคุล”)¹¹¹ อีกชนิดหนึ่งคือเท้าหงส์ หรือหงสบาท (ลิลิตนพรัตน์ “ศรีหงส์”
นพรัตน์ร้อยแก้ว “หงส์บาท”)¹¹²

(4) เพ็ชรสังหาร (ลิลิตนพรัตน์) เพชรสังหาร (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือ
เพชรสังหาญ (รัตนศาสตร์)¹¹³

¹¹¹ หิงคุล หรือ หิงคุล มาจากภาษาสันสกฤตว่า *hīṅgula* ถ้าเป็นวัตถุหมายถึงปรอทลักษณะ
กำมะถัน และชาด ถ้าเป็นสีหมายถึงสีแดงสด นพรัตน์ร้อยแก้วอธิบายว่า “สีดั่งหิงคุล ภาษาพราหมณ์
ว่าสีดั่งดั่งยางโพธิ์”

¹¹² หงสบาท มาจากภาษาสันสกฤตว่า *haṃsapādam* หมายถึง เท้าห่าน และสีแดงเข้ม
พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 อธิบายว่า หงสบาท หมายถึง มีสีคล้ายเท้าหงส์ คือ สีแดง
ปนเหลือง สีแดงเรื่อ หรือ สีแสด

แหล่งกำเนิด: เมืองสามลราช (ลิลิตนพรัตน์) สามลราช (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือเสาวราช (รัตนศาสตร์)
สีหรือรัศมี: ลิลิตนพรัตน์อธิบายว่า เพชรสังหาร หมายถึง เพชรที่มีรัศมีดั่งหิ้งห้อย และใจกลางเพชรมี
 แสงแวววาวขนาดเท่าหัวแมลงวัน เพชรสังหารที่มีรัศมีแวววาวเท่าหนึ่งในสามส่วนของเมล็ดผักกาด
 เรียกว่า เชื้อสังหาร ส่วนเพชรสังหารที่มีแสงแวตรงกลางเพชรอย่างหิ้งห้อยเรียกว่า วรสังหาร

นพรัตน์ร้อยแก้วอธิบายว่า เพชรสังหารมีสองชนิด ชนิดหนึ่งมีรัศมี
 สีแดงขนาดเท่าหนึ่งในสามส่วนของเมล็ดผักกาด อีกชนิดหนึ่งมีรัศมีภายในเพชรดั่งแสงหิ้งห้อยขนาด
 เท่าซีกเมล็ดผักกาดหรือเท่าหัวของแมลงวันหัวเขียว ส่วนรัตนศาสตร์อธิบายว่า เพชรสังหาร คือ เพชรที่
 มีรัศมีดั่งหิ้งห้อยขนาดเท่าหัวแมลงวัน ตรงกับลิลิตนพรัตน์ สำหรับเพชรที่มีรัศมีสีแดงและรัศมีดั่ง
 หิ้งห้อย ขนาดเท่าสองในสามส่วนของเมล็ดผักกาด เพชรชนิดนี้ไม่มีชื่อเรียก แต่น่าจะมีชื่อว่าเพชร
 สังหารด้วย

(5) เพ็ชรหิมพานต์ (ลิลิตนพรัตน์) หิมพานเพชร (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

หรือเพชรภูษ (รัตนศาสตร์)

แหล่งกำเนิด: เมืองบุษบากระราช (ลิลิตนพรัตน์) บุษบากระราช (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือบุษบากระราช (รัตนศาสตร์)
สี: สีเหลืองเลื่อมดั่งดอกเบญจมาศ

(6) เพ็ชรไพรากร (ลิลิตนพรัตน์) ไภยรากรเพชร (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

หรือไวยรากรเพชร (รัตนศาสตร์)

แหล่งกำเนิด: เมืองไพรากรราช (ลิลิตนพรัตน์) ไภยรากรราช (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือไพสากรราช (รัตนศาสตร์)
สีหรือรัศมี: ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า เพชรชนิดนี้มีรัศมีดั่งน้ำกลิ้งบนใบบัว แต่รัตนศาสตร์
 ระบุว่า “มีแสงขาวใสดูจนวน้อยอยู่ในใบตองบัวแลใบตองบอน”

นอกจากนี้ รัตนศาสตร์ยังได้เพิ่มเติมเพชรจากสถานที่อีกแห่งหนึ่งคือ
 เพชรเกิดในเมืองมาดลราช ไม่มีการระบุชื่อเพชร แต่มีการระบุสีของรัศมีว่า “แสงขาวแกมเหลืองดูจ
 งาข้าง”

2) เพชรจากแหล่งกำเนิดตามธรรมชาติ

แหล่งกำเนิดเพชรตามธรรมชาติมีทั้งก้อนหิน ส่วนของพืช และอวัยวะ
 ของสัตว์ บางชนิดเกิดขึ้นด้วยอำนาจของเทพเจ้าซึ่งไม่สามารถประเมินค่าได้ มีสีเป็นคุณสมบัติที่โดดเด่น
 ดังนี้

(1) เพ็ชรติลา (ลิลิตนพรัตน์) ติลาเพชร (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือ

ติลาเพชร (รัตนศาสตร์)

แหล่งกำเนิด: ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่าเกิดในหิน แต่รัตนศาสตร์ระบุว่าเกิดในภูเขาที่มี
 ทองแดง

¹¹³ แท้จริงแล้ว ในสมุดไทยเขียนว่า “เซพสังหาญ” ผู้วิจัยเห็นว่าคำนี้น่าจะสะกดผิด จึงได้แก้
 เป็นคำว่า เพชรสังหาญ ดังกล่าว

สี: ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า เพชรชนิดนี้มีสองสี คือ สีทองแดงและสีพระจันทร์ แต่รัตนศาสตร์ระบุว่า มีสีขาวแกมเหลืองอย่างสีพระจันทร์เพียงสีเดียว

(2) เพชรกุสุมาลี (ลิลิตนพรัตน์) หรืออินทรเพชร (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

แหล่งกำเนิด: ปุ่มเปือกชายฝั่งทะเล¹¹⁴

สีหรือรัศมี: ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า เพชรชนิดนี้มีประกายรัศมีสีขาวแกมดำ “แสงขาววอร์อันอุดมเลิศ ยิ่งนา เปนแต่น้ำดำแล้ คล่องเคล้าคลอแสง”¹¹⁵ นพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า สีขาวใสดั่งน้ำค้างบนใบบัว มีประกายรัศมีสีแดงหม่น¹¹⁶ เขียว ขาว

(3) นาคราชเพชร (ลิลิตนพรัตน์) หรือนาคราชเพชร (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

แหล่งกำเนิด: ลิลิตนพรัตน์ระบุว่าเพชรชนิดนี้เกิดจากดอกบัวที่ขึ้นในน้ำ “สัตตอไทยบัวเกิดแก้ว รัตนา”

นพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่าเกิดในดอกบัวสัตตบุษย์

สี: ลิลิตนพรัตน์ระบุว่าสีสีแดงดั่งหงอนพญานาค และมีประกายรัศมีสีขาวสลบสีเขียวและสีเหลือง¹¹⁷ ในขณะที่นพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า เพชรชนิดนี้มีสีขนานกัน คือ สีดำ แดง ขาว เหลือง เขียว เจือกันดั่งประพาศนาคราช¹¹⁸

(4) เพ็ชรอาวุธ (ลิลิตนพรัตน์) เพชรอาวุธ (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือ

เพชรอาวุธ (รัตนศาสตร์)

แหล่งกำเนิด: ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่าเกิดในหัวของสัตว์สามชนิด สองชนิดแรกระบุไว้ตรงกัน ได้แก่ นกเหยี่ยว และนกร่าง ส่วนอีกชนิดหนึ่งนั้น ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า นกกระเรียน แต่นพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า แรด ในขณะที่รัตนศาสตร์ระบุแหล่งกำเนิดแตกต่างโดยสิ้นเชิงว่า มีกำเนิดอยู่ในพืชสองชนิด คือ ดอกหมาก และต้นเล็บเหยี่ยว

สี: ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุตรงกันว่า เพชรชนิดนี้มีสีขาวดั่งระลอกคลื่นในมหาสมุทร แต่รัตนศาสตร์ระบุว่า เพชรชนิดนี้ตอนกลางวันมีสีขาวดั่งระลอกคลื่นในมหาสมุทร พอกลางคืนจะมีสีเขียว

(5) สังขนิลเพชร (ลิลิตนพรัตน์) หรือสังขนิลเพชร (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

แหล่งกำเนิด: อานูภาพของพระอินทร์

¹¹⁴ ลิลิตนพรัตน์ใช้คำว่า ปุ่มเปือก ซึ่งในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 คำว่า ปุ่มเปือก หรือ ปุ่มเปือก หมายถึง ต่อม้ำที่เกิดในเลนในตม นพรัตน์ร้อยแก้วใช้คำว่า “ปุ่มเปือกกุสุมาลี มหาสมุทร” มีผู้สันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึง “เงาบัวขึ้นในน้ำ”

¹¹⁵ บุญเตือน ศรีวรพจน์ (2542: 16) แปลความว่า เพชรชนิดนี้มีสีขาว ประกายรัศมีสีขาวเหลืองดำ

¹¹⁶ ในนพรัตน์ร้อยแก้วใช้คำเรียกสีว่า สีแดงขำหมอก

¹¹⁷ บุญเตือน ศรีวรพจน์ (2542: 16) แปลจากคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า “แดงดั่งวรประภา นาคราช ขาวแข่งเขียวเหลืองแล้ สลับล้วนหลายแสง”

¹¹⁸ น่าจะเพี้ยนมาจากคำว่า “ประภานาคราช” ในลิลิตนพรัตน์— ผู้วิจัย

สี่หรือรัศมี: ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า เพชรชนิดนี้มีรัศมีเหมือนสุริยคราส นพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่ารัศมีแรงกล้าดังแสงพระอาทิตย์ เพชรชนิดนี้เป็นเพชรที่พระอินทร์ประทานให้หนุมาน ดังที่นพรัตน์ร้อยแก้วอธิบายเพิ่มเติมว่า “ท้าวสุราราชให้เพชรนี้แก่หนุมานครั้งไทรตายคนั้น”

(6) บาระเพ็ชร (ลิลิตนพรัตน์) หรือหิงษเพชร (รัตนศาสตร์)

แหล่งกำเนิด: ดอกบัว

สี: สีดูจพระอาทิตย์

รัตนศาสตร์กล่าวถึงเพชรอีกสองชนิด ชนิดหนึ่งไม่มีชื่อ เกิดในต้นเล็บเหยี่ยว มีรัศมีดังห้องฟ้ายามสายันท์ “แลแสงดังตะวันเมื่อมีสุรมีจันท์นั้น” อีกชนิดหนึ่งชื่อว่า สุทมิทเพชร มีการระบุแหล่งกำเนิดไว้ว่า “เกิดแต่เส้นขนพระหนุมาน” เพชรชนิดนี้มีอาณาพิ่งใหญ่ ดังใจความตอนหนึ่งว่า “เพชรนั้นเป็นใหญ่แก่รัตนชาติทั้ง 8 จำพวก เพราะว่าเอาร่องหัวแหวนทั้งนั้นก็แตกราวเส้นเสี้ยวรัศมีสิ้นแล แม้นว่าเอาเหล็กไปต้อนเพชรนั้น เหล็กก็แตกเป็นจุลไปแล”

4.1.4 อานูภาพ

เพชรที่มีคุณสมบัติเลิศจะมีอานูภาพในการอำนวยความสะดวกสวัสดิ์ ความเจริญรุ่งเรือง และสิริมงคลแก่ผู้ครอบครอง ในทางตรงกันข้าม เพชรที่มีตำหนิแปดเปื้อนหรือมีคุณสมบัติที่ไม่สมบูรณ์ จะนำความอับมงคลมาสู่ผู้ครอบครอง ทำให้ต้องประสบความทุกข์ หายนะ และภัยพิบัตินานัปการ

1) อานูภาพของเพชรที่มีลักษณะเป็นคุณ

ก. เพชรปฐมชาติ

เพชรกษัตริย์ชาติ ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า เพชรชนิดนี้มีคุณในด้านการเลื่อนยศถาบรรดาศักดิ์และช่วยชนะในศึกสงคราม รัตนศาสตร์ระบุเพิ่มเติมว่า ผู้ครอบครองเพชรชนิดนี้จะมีปัญญาเฉียบแหลม¹¹⁹

เพชรสมณชาติ เป็นเพชรสวัสดิ์มงคล ผู้ครอบครองจะประสบความสุขและบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ¹²⁰

เพชรพราหมณชาติ ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า เพชรชนิดนี้เป็นเพชรล้ำค่า ทำให้ผู้ครอบครองเจริญรุ่งเรืองด้วยโภคทรัพย์ และช่วยป้องกันภัยจากศัตรู¹²¹ รัตนศาสตร์ระบุต่างออกไปว่า ผู้ครอบครองจะได้รับลาภสักการะมากมาย เมื่อสิ้นชีวิตแล้วจะได้เป็นพรหม¹²²

¹¹⁹ “...ผู้ใดถือเพชรขัตติยชาติ แม้นสกุลไพร่จะได้เป็นนาย นายจะได้เป็นขุน ขุนจะได้ครองเมือง ถ้าวางศัพทญาณจะได้เป็นกษัตริย์ กระทำสงครามจะมีชัยชนะแก่ข้าศึก ปราบศัตรูพ่ายแพ้ทุกทิศ ให้ผูกเรือนธำมรงค์ทรงใส่นิ้วชี้เบื้องขวา...” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

¹²⁰ “...เพชรดังนี้มีราคาจะคณนามิได้ ให้ผูกเรือนแหวนถือนิ้วชี้มือเบื้องขวา จะจำเริญสุขสมบัติ สมบูรณ์ด้วยอานูภาพ...” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

เพชรแพศย์ชาติ เป็นเพชรมงคลสำหรับพ่อค้า ทำให้กิจการค้าขายเจริญรุ่งเรือง และมีชัยชนะเหนือศัตรู¹²³

เพชรศูทรชาติ ทำให้ผู้ครอบครองมีชัยชนะเหนือศัตรู รวมทั้งทำให้ผู้ครอบครองมีความสุขและถึงพร้อมด้วยทรัพย์สินสมบัติ นอกจากนี้ยังเป็นเพชรมงคลสำหรับเกษตรกร¹²⁴

มีข้อสังเกตว่า เพชรปฐมชาติทั้งห้าชนิดล้วนเป็นเครื่องรางของขลัง มีอานุภาพบันดาลความสุข ความมั่งคั่ง และความเจริญรุ่งเรือง เป็นเครื่องป้องกันภัยอันตราย และทำให้ประสบชัยชนะในศึกสงคราม ในการใช้เพชรปฐมชาติควรทำเป็นหัวแหวนและสวมที่นิ้วชี้ข้างขวา ซึ่งในภาษาสันสกฤต นิ้วชี้ (tarjanī) หมายถึง นิ้วที่ใช้สั่ง ช่มชู้ ดุด่าว่ากล่าว (M.Williams, 2005: 440) นิ้วชี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ

ข. เพชรทุติยชาติ

เพชรทุติยชาติมีอานุภาพในลักษณะเดียวกับเพชรปฐมชาติ คือ ผู้ครอบครองเพชรชนิดนี้จะมีชีวิตที่ผาสุก มีอำนาจยิ่งใหญ่ มีสมบัติมากมาย หากทำศึกสงครามเพชรชนิดนี้จะเป็นเครื่องรางป้องกันศัตรูและทำให้รบชนะ นอกจากนี้ยังมีอานุภาพป้องกันอัคคีภัยตลอดจนเยียวยาพิษที่เกิดจากงูกัด แต่ก็มีข้อค้ำใจว่าผู้ป่วยไม่ควรสวมเพชรชนิดนี้ เพราะจะทำให้อาการเจ็บป่วยกำเริบได้

ค. เพชรชนิดพิเศษ

คชเพชร มีอานุภาพยิ่งใหญ่ พลังของเพชรชนิดนี้ทำให้ช้างหวาดกลัว
เพชรสังหาร มีคุณดำนอำนาจ ทำให้ศัตรูพ่ายแพ้ ไข้แก่คุณไสยและขับไล่ภูตผีปีศาจ

หิมพานเพชร ทำให้ผู้ครอบครองสมหวังในทุกสิ่งที่ปรารถนา ผู้ที่เคยเป็นศัตรูกันมาก่อนจะเข้ามาสวามีภักดี ควรสวมใส่ในพิธีสมโภชเชิญขวัญมงคลาภิเษก รัตนศาสตร์ระบุว่า หากสวมใส่เพชรชนิดนี้ในงานมงคลจะทำให้มีอายุยืน ถ้านำติดตัวไปในสถานที่ต่าง ๆ จะไม่ถูกโจรทำร้าย ศัตรูที่เคยปองร้ายจะเปลี่ยนใจมาเป็นพวก

บันทรเพชร ทำให้ผู้ครอบครองเจริญด้วยศศิกดิ์ เป็นที่รักยิ่งของคนทั้งหลาย
ไภยรากรเพชร เป็นเพชรสวัสดิมงคลสำหรับผู้ครอบครอง ทำให้มีอำนาจและปลอดภัยจากภัยอันตรายทุกชนิด

¹²¹ “...เพชรดั่งนี้ดีนัก จะคนนาคามีได้ ให้ถือนิ้วชี้ขวา สมบัติจะไหลมาสู่ ศัตรูทำร้ายมิได้...” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

¹²² “ถ้าผู้ใดถือเพชรพรหมชาติช้วนก็ตั้งช้วนหน้าก็ตั้งจำเรียกลาภการมากนักแล มีสิลาจารคือพรหมเมื่อสิ้นชีพจะได้ไปนพรหมแล” (รัตนศาสตร์)

¹²³ “...ผู้ใดได้เพชรดั่งนี้ ให้ถือนิ้วชี้เบื้องขวา ชอบค้าขายจะมีกำไรมาก จะจำเรียสุขสวัสดิ์ ศัตรูจะปราศ...” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

¹²⁴ “...เพชรดั่งนี้ดีนัก ให้ผูกเรือนแหวนถือนิ้วชี้ขวาจะมีชัยชนะแก่ข้าศึกศัตรู จะอยู่จำเรียสุขสวัสดิ์ จะบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สินสมบัติ ชอบทำไร่นาสรางสวนดีนัก...” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

กลิ้งคเพชร เป็นเพชรแห่งชัยชนะและการเยียวยา ผู้ครอบครองจะมีชัยชนะเหนือศัตรู เพชรนี้สามารถรักษาอาการเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจภูตผีปีศาจได้ด้วย

2) อานุภาพของเพชรที่มีลักษณะเป็นโทษ

เพชรที่มีลักษณะเป็นโทษ คือ เพชรในชั้นตติยชาติซึ่งเป็นเพชรที่มีตำหนิ เพชรชนิดนี้ถ้านำไปเจียรระโนให้ปราศจากตำหนิแล้วจะกลับเป็นเพชรที่มีคุณ แต่ถ้าเจียรระโนแล้วตำหนิยังออกไปไม่หมด ผู้ครอบครองจะประสบแต่ความทุกข์ตลอดชีวิต¹²⁵

นพรัตน์ร้อยแก้วอธิบายโทษที่เกิดจากการใช้เพชรที่มีตำหนิอย่างละเอียดว่า “... จะเสียวทรัพย์เงินทอง จะต้องเครื่องศัตราวุธป่วยลำบากเป็นสาหัส ศัตรูหมู่ข้าศึกจะปองทำร้าย จะฉิบหายทั้งข้างม้าเข้าใช้สอย จะเกิดโรคพยาธิ จะเกิดภัยด้วยเพลิงและน้ำเนื่อง ๆ ด้วยโทษอันถือเพชรมีสินโทษนั้น”

ส่วนรัตนศาสตร์อธิบายลักษณะโทษที่สัมพันธ์กับลักษณะตำหนิไว้ดังนี้

(1) เพชรที่มีรูปรูทงบิดเบี้ยว มีรอยแตก ไม่มีเหลี่ยมคม จะทำให้ฟ่ายแพ้แก่ศัตรู ต้องคมศัตราวุธ และประสบแต่ความทุกข์

(2) เพชรที่ไม่มีเหลี่ยมคม จะทำให้สูญเสียพ่อแม่และญาติพี่น้อง งามักขึ้นเรือน มักเป็นโรคกลากเกลื้อนและปากเปี้ยว

(3) เพชรที่มีรูเจาะและดำหึ่งเม็ด จะทำให้ประสบภัยธรรมชาติ เช่น ไฟไหม้ น้ำท่วม

4.1.5 ราคา

การประเมินราคาเพชรจะพิจารณาตามน้ำหนัก เพชรที่มีน้ำหนักมากจะมีราคาสูง มาตราชั่งน้ำหนักใช้เมล็ดพีช ในที่นี้คือ “กล้า” หรือเมล็ดมะกล้าตาข้าง การคำนวณราคาเพชรกำหนดทองเนื้อสามเป็นมาตรฐานในการซื้อขาย พิกัดราคาเพชรเป็นดังนี้

น้ำหนักเพชร 1 กล้า	ราคา 4	สลึงทอง (ทอง 1 บาท)
น้ำหนักเพชร 2 กล้า	ราคา 8	สลึงทอง (ทอง 2 บาท)
น้ำหนักเพชร 3 กล้า	ราคา 1	ตำลึงทอง (ทอง 4 บาท)
น้ำหนักเพชร 4 กล้า	ราคา 2	ตำลึงทอง (ทอง 8 บาท)
น้ำหนักเพชร 5 กล้า	ราคา 3	ตำลึงทอง (ทอง 12 บาท)
น้ำหนักเพชร 6 กล้า	ราคา 4	ตำลึงทอง (ทอง 16 บาท)
น้ำหนักเพชร 7 กล้า	ราคา 5	ตำลึงทอง (ทอง 20 บาท)

4.2 ทับทิม

(ลิลิตนพรัตน์: อัมราช นพรัตน์ร้อยแก้ว: ปัทมราช รัตนศาสตร์: ปัดอัมระราช)

¹²⁵ “ใครถือทุกขผจญ จวบชีพ” (ลิลิตนพรัตน์)

4.2.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ข้อมูลเรื่องการกำเนิดปรากฏแต่ในรัตนศาสตร์เท่านั้น รัตนศาสตร์ระบุว่าทับทิมเกิดจากเนื้อและเลือดของมหาพลอสูร ซึ่งทวยเทพนำไปฝังไว้ที่เชิงเขาสมณภูฏในลังกาทวีป ส่วนรายชื่อแหล่งกำเนิดปรากฏเฉพาะในลิลิตนพรัตน์ ซึ่งระบุว่ามียี่สิบ 12 แหล่ง แต่ทราบชื่อเพียง 8 แหล่งเท่านั้น ได้แก่ ไทวะเบศ สุคนธภูมิ เบาลาระหัท ลาระภูมิ คันทิธาร กรูปฐมราฐ มัตตอาหาระ และปะการภูมิ

4.2.2 คุณสมบัติ

คุณสมบัติของทับทิมคือสี อัญมณีทับทิมจะต้องมีสีแดง รัตนศาสตร์ระบุสีของทับทิมไว้ 13 สี โดยเปรียบเทียบกับสิ่งต่าง ๆ ได้แก่ ดอกไม้หรือส่วนของดอกไม้ สัตว์และอวัยวะของสัตว์ พืช และส่วนต่าง ๆ ของพืช ตลอดจนสิ่งที่ให้แสงสว่าง ดังนี้

- (1) ดอกไม้หรือส่วนของดอกไม้ ได้แก่ ดอกเส้งนาบาน ปลายกลีบดอกจงกลนีบาน ดอกทองกลางบาน และดอกชบาบาน
- (2) สัตว์และอวัยวะของสัตว์ ได้แก่ ยางครึ่ง เลือดกระต่าย และหลังของแมลงค่อมทอง
- (3) พืชและส่วนต่าง ๆ ของพืช ได้แก่ ลูกมะกล่ำตาช้างดำ เม็ดทับทิมดิบ น้ำครึ่งและน้ำฝางที่เคี้ยวแล้ว
- (4) สิ่งที่ให้แสงสว่าง ได้แก่ กองถ่านเพลิง และแสงประทีปเมื่อใกล้ดับ

ส่วนนพรัตน์ร้อยแก้วและลิลิตนพรัตน์อธิบายคุณสมบัติเรื่องสีแดงต่างจากรัตนศาสตร์ โดยจำแนกทับทิมออกเป็น 4 ประเภท คือ ปฐมชาติ ทุติยชาติ ตติยชาติ และจตุตถชาติ ทับทิมทั้งสี่ประเภทที่กล่าวมากำหนดให้เป็นทับทิมชั้นเลิศ แต่ละประเภทมีชื่อเรียกเฉพาะ และมีลักษณะสีแดงต่างกัันดังนี้

- (1) ทับทิมปฐมชาติ มีชื่อเรียกว่า **ชาติรังคะ** สีแดงของทับทิมชาติรังคะเปรียบได้กับสิ่งต่าง ๆ ดังนี้
 - ก. ดอกไม้ เปรียบกับสีของดอกไม้สีแดงชนิดต่าง ๆ ได้แก่ ดอกบัวสัตตบุษย์ ดอกบัวจงกลนี และดอกทับทิม
 - ข. สัตว์และอวัยวะของสัตว์ ได้แก่ แมลงเต่าทอง และตานกจากพราก ลิลิตนพรัตน์ระบุเพิ่มเติมว่า ทับทิมสีแดงอย่างตานกจากพรากเป็นทับทิมที่หายาก
 - ค. พืชและส่วนต่าง ๆ ของพืช ได้แก่ ผลทับทิมแก่และเม็ดทับทิมสุก
 - ง. สิ่งที่ให้แสงสว่าง ได้แก่ พระอาทิตย์แรกขึ้น แสงประทีป และถ่านไฟ
- ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วพรรณนาลักษณะของแสงประทีปไว้ต่างกัน ลิลิตนพรัตน์พรรณนาว่า “แสงประทีปมีเปลวสลบ” ส่วนนพรัตน์ร้อยแก้วพรรณนาว่า “เปลวประทีปเมื่อจะใกล้ดับ”

(2) **ทับทิมทุติยชาติ** มีชื่อเรียกว่า **กระวินทร** ในนพรัตน์ร้อยแก้ว และ **อินทร** ในลิลิตนพรัตน์ สีแดงของทับทิมกระวินทรหรืออินทรนั้นเปรียบได้กับสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

ก. **ดอกไม้** ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วเปรียบเทียบกับสีของดอกไม้ตรงกันสามชนิด ได้แก่ ดอกทองกลาง ดอกเสี้ยว(นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือดอกเซ่ง(ลิลิตนพรัตน์) และดอกไม้แดงซึ่งในที่นี้ไม่ได้ระบุชื่อไว้ นอกจากนี้พรัตน์ร้อยแก้วยังเพิ่มเติมดอกไม้สองชนิด คือ ดอกทองกวาว และดอกกระหมุดแดง (ดอกบัวแดง)

ข. **อวัยวะของสัตว์** ได้แก่ เลือดกระต่าย นพรัตน์ร้อยแก้วเพิ่มเติมความเปรียบเข้ามาอีกอย่างหนึ่ง คือ ศีรษะลิงโลด

ค. **พืชและส่วนต่าง ๆ ของพืช** ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุวัตถุเปรียบเทียบกับตรงกันหนึ่งอย่าง คือ ชาตหรรคฺณ หมายถึงก้อนชาตสีแดงเข้มซึ่งมีส่วนผสมของปรอทและกำมะถัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ส่วนพืชพรรณที่นำมาเปรียบเทียบกับนพรัตน์ร้อยแก้วเปรียบเทียบกับผลมะกล่ำไฟ ในขณะที่ลิลิตนพรัตน์เปรียบเทียบกับเถาวัลย์ และปูน¹²⁶

(3) **ทับทิมตติยชาติ** มีชื่อเรียกว่า **เสาวคณฺธิ** ในนพรัตน์ร้อยแก้ว และ **เสาวคนธ์** ในลิลิตนพรัตน์ สีแดงของทับทิมเสาวคณฺธิหรือเสาวคนธ์นั้นเปรียบกับสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

ก. **ดอกไม้** ได้แก่ ดอกจิว และดอกกรักแดง

ข. **อวัยวะของสัตว์** ได้แก่ ตานกกาเหว่า (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือนกดูเหว่า (ลิลิตนพรัตน์) คำเรียกสีมีคำอธิบายในลิลิตนพรัตน์ว่า เป็นสีแดงคล้ำ

ค. **พืชและส่วนต่าง ๆ ของพืช** ได้แก่ ผลสะบ้าสุก นอกจากนี้ตำราพรัตน์เพิ่มเติมสีแดงอย่างน้ำฝาง และลิลิตนพรัตน์เพิ่มสีแดงอย่างกลีบกระเทียม

(4) **ทับทิมจตุตถชาติ** มีชื่อเรียกว่า **กรวางค** ในนพรัตน์ร้อยแก้ว และ **กระวางค** ในลิลิตนพรัตน์ สีแดงของทับทิมกระวางคเปรียบได้กับสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

ก. **ดอกไม้** ได้แก่ ดอกทองกวาว นพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า ทับทิมกระวางคมีสีแดงคล้ายดอกทองกวาว แต่ระดับสีอ่อนกว่า

ข. **พืชและส่วนต่าง ๆ ของพืช** ได้แก่ ผลกระดอมสุก นพรัตน์ร้อยแก้วเพิ่มเติมว่าเป็นสีเหลืองเจือแดง สีอิฐแดง และสีน้ำมัน นอกจากนี้ลิลิตนพรัตน์เพิ่มเติมสีอย่างลูกทองกวาวสุกเข้ามาด้วย

ส่วนทับทิมคุณภาพดีปานกลางซึ่งในตำราพรัตน์เรียกว่า “**ปัทมราชมัธยม**” นั้น คือทับทิมที่มี 4 สีดังต่อไปนี้คือ สีแดงเรื่อ สีแดงกำ สีแดงอ่อน และสีเหลืองเจือแดง ที่เรียกว่า “**สีหงษ์บาท**” (ลิลิตนพรัตน์) หรือ “**หงส์บาท**” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) นอกจากนี้หากมีสีอื่นนอกเหนือจาก 4 สีตามที่กล่าวมา ก็จะต้องไม่มีสีอื่นมาเจือปนให้เป็นมลทิน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สีขาวและสีดำ แต่ถ้ามีสีเขียวและสีเหลืองเจือปน มีสีสลับกันเป็นระลอกคลื่น หรือสีจุกปักแมลงทับอยู่ภายใน ก็ยังถือว่าเป็นทับทิมที่นำมาครอบครองได้

¹²⁶ บุญเตือน ศรีวรพจน์ (2542: 17) ให้คำอธิบายว่า เป็นสีอย่างปูนกินหมาก

ทับทิมที่มีลักษณะดีเลิศจะต้องเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติสามประการ คือ สี รูปทรง และความสะอาด ทับทิมที่ดีจะต้องมีสีแดงตามธรรมชาติ มีรูปทรงเหมือนไข่มุกกลางหรือมะนาวผ่ากลาง และที่สำคัญคือจะต้องปราศจากโทษ หรือ ลักษณะตำหนิทุกประการ ลิลิตนพรัตน์ และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุลักษณะโทษของทับทิมไว้ 16 ประการ ในขณะที่ตำรารัตนสารระบุไว้เพียง 10 ประการ ลักษณะโทษในตำรานพรัตน์สามารถแบ่งได้เป็นสองประเภท ดังนี้

(1) **ตำหนิภายนอก** หมายถึง ตำหนิที่เกิดจากความบกพร่องหรือความไม่สมบูรณ์ของรูปทรง ได้แก่

ด้านบนของเม็ดทับทิมเป็นรอยบวม “ทับทิมบอกโทษร้าย หลังหว้า” (ลิลิตนพรัตน์) “กลางผลว้าม” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) และ “หัวหว้าม” (รัตนศาสตร์)

รูปทรงบิดเบี้ยว “เบี้ยวบิดพิกลโอน เป็นแอง หลังนา” (ลิลิตนพรัตน์) “ผลเบี้ยวบิด” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) และ “ผู้ใดถืออันมีตั้งผมอันหงอกเข้าเสียต่ออยู่แลบิดนั้นจะเสีย...” (รัตนศาสตร์)

รูเจาะ “เปนกรูเจาะล่วน ทรพล” (ลิลิตนพรัตน์) “ผลเป็นรูเจาะ” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) และ “เปนรูตั้งรอยเจาะให้ตระหลอด” (รัตนศาสตร์)

รูปทรงเป็นเหลี่ยม “เปนกรูเจาะล่วน ทรพล” (ลิลิตนพรัตน์) “ผลเป็นพู” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) และ “(ผู้ใดถืออัน)เปนเหลี่ยมตั้งเหลี่ยมสันดาบคมดาบก็ดี” (รัตนศาสตร์)

รอยชำ มีความเปรียบเหมือนศีรษะของคนที่เพ็งโงนผมมา ได้แก่ “ชำเพคผมเพ็งโงน เก่งร้าย” (ลิลิตนพรัตน์) และ “ผลชำตั้งผมเพ็งโงน” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

รอยบิ่น “รอยบิ่นดินแดงดำ ติดเนื้อ” (ลิลิตนพรัตน์) และ “ผลรอยบิ่น” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

รอยแตก “ผลแตก” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

เม็ดทับทิมแตกสลาย “แตกสลายยิ่งแรงเข็ญ คือราช ไภยนา” (ลิลิตนพรัตน์) และ “สลายทั้งผล” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

(2) **ตำหนิภายใน** หมายถึง ตำหนิที่เกิดจากการมีสิ่งสกปรกหรือสิ่งแปลกปลอมเจือปนอยู่ภายในทับทิม ได้แก่

สีดำเจือในเนื้อ “สีดำเจือจับแต่้ม ตาเห็น” (ลิลิตนพรัตน์) “ผลเป็นน้ำดำ” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) และ “(ผู้ใดถือ)น้ำดูจดินนิลกา...” (รัตนศาสตร์)

มลทินสีขาวเป็นคลื่น “น้ำขาวแล่นไหลปน ไปมาก” (ลิลิตนพรัตน์) “ผลเห็นน้ำขาวไหลไปมาในผล” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) และ “มีน้ำขาวคุดจน้ำท่าเข้าติดอยู่” (รัตนศาสตร์)

สีขาวติดในเม็ด “สีขาวติดอยู่เนื้อ ในตน” (ลิลิตนพรัตน์) “ผลเห็นน้ำขาวติดอยู่” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) และ “ขาวอันเปนรูตั้งรอยเจาะให้ตระหลอด...” (รัตนศาสตร์)

ฟองอากาศ “ลางเหลาลมหมกแม่น มีใน” (ลิลิตนพรัตน์) “ลมเข้าอยู่ในผล” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) “ผู้ใดถือตั้งขี้ลมเข้าอยู่นั้น...” (รัตนศาสตร์)

เส้นสีขาวเหมือนผมหงอก “ผู้ใดถืออันมีตั้งผมอันหงอกเข้าเสียต่ออยู่แลบิดนั้นจะเสีย...” (รัตนศาสตร์)

ดินแทรกอยู่ในเนื้อสองประการ ได้แก่ ดินดำและดินแดง “รอยบิ่นดินแดงดำติดเนื้อ” (ลิลิตนพรัตน์) “ผลนั้นดินแดงเข้าอยู่ใน” และ “ดินแดงเข้าอยู่ในผล” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) และ “เมื่อผู้ใดถืออันมีดินดำดังดินแดงเหลืองเข้าอยู่นั้น” (รัตนศาสตร์)

สีแดงและสีขาวปนอยู่อย่างละครึ่งหนึ่ง “แดงครึ่งหนึ่งขาวระคน โทษแท้” (ลิลิตนพรัตน์)

สีทองคำเปลว “คำเปลวหนึ่งควันไฟ ติดอยู่ตัวนา” (ลิลิตนพรัตน์) และ “เป็นสีเหลืองคำเปลวอยู่ในผล” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

สีควันไฟ “คำเปลวหนึ่งควันไฟ ติดอยู่ตัวนา” (ลิลิตนพรัตน์) และ “เป็นดังควันไฟอยู่ในผล” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

ตำรานพรัตน์ระบุว่า ทับทิมที่มีตำหนิไม่ควรเก็บไว้หรือนำมาสวมใส่ เพราะจะทำให้ผู้ครอบครองประสบโชคร้ายและภัยพิบัตินานาประการ อย่างไรก็ตาม ตำหนิบางชนิดสามารถจัดให้หมดไปได้ด้วยการเจียรระไน ซึ่งควรทำด้วยความประณีต หากเจียรระไนทับทิมแล้วพบว่ายังมีลทินติดอยู่แม้เพียงเล็กน้อย ทับทิมชิ้นนั้นไม่ควรนำมาครอบครอง เพราะเชื่อกันว่าเป็นบ่อเกิดแห่งความอัปมงคล ตำรานพรัตน์ได้ยกตัวอย่างเรื่องตำหนิในลักษณะของสีนิลแต่มีอยู่ที่ผิวทับทิม โดยกล่าวว่าตำหนิชนิดนี้สามารถจัดออกได้ด้วยการนำทับทิมไปเผาไฟ เมื่อเผาจนตำหนิหมดไปโดยสิ้นเชิงแล้ว ทับทิมชิ้นนั้นจะมีความบริสุทธิ์ มีสีอันเปรียบได้กับพระอาทิตย์แรกขึ้น และนับเป็นทับทิมที่มีคุณค่ามาก

4.2.3 อานูภาพ

ทับทิมที่มีคุณสมบัติเพียบพร้อมทุกประการทั้งด้านสี รูปทรง และความบริสุทธิ์ จะให้คุณแก่ผู้สวมใส่ในด้านต่าง ๆ ดังนี้คือ **ด้านโชคลาภและสิริมงคล** ผู้สวมใส่จะเจริญรุ่งเรืองด้วยโภคทรัพย์และเกียรติยศ กล่าวคือ จะมีทรัพย์สิ้นเงินทองเพิ่มพูน มีข้าทาสบริวาร ไพร่พล และปศุสัตว์ คือ ช้าง ม้า โค กระบือ มากมาย มีบุตรและภรรยา มีญาติพี่น้องพร้อมพรั่ง และมีศถาบรรดาศักดิ์สูงส่ง **ด้านสวัสดิภาพ** ทับทิมจะทำให้ผู้สวมใส่มีอายุยืนยาว ปลอดภัยจากข้าศึกศัตรูและคมศาสตราวุธทั้งหลาย หากทำศึกสงครามก็จะมีชัยชนะแก่ศัตรู มีข้อสังเกตว่า แนวคิดประการหนึ่งที่ตำรานพรัตน์เน้นย้ำอยู่เสมอก็คือ ทับทิมเป็นอัญมณีที่คู่ควรอย่างยิ่งแก่พระเจ้าแผ่นดิน และพระเจ้าแผ่นดินควรมีทับทิมไว้ในครอบครองเพื่อเสริมอำนาจและบารมีให้ยิ่งขึ้นไป กล่าวกันว่า ทับทิมที่เหมาะสมสำหรับพระเจ้าแผ่นดินนอกจากจะเพียบพร้อมคุณสมบัติหลัก 3 ประการที่กล่าวมาแล้วนั้น ก็ควรมีประกายรัศมี 10 ประการ หรือ 9 ประการ กล่าวกันว่าทับทิมที่มีสีแดงใสบริสุทธิ์ มีเนื้อ 10 น้ำ มีรูปทรงอย่างไข่มุกกลางหรือมะนาวผ่ากลาง และปราศจากลักษณะโทษทุกประการ จะทำให้ผู้ครอบครองได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และหากทับทิมชนิดนี้มีอยู่ในเมืองใด เมืองนั้นจะมีฝนตกเดือนละ 3 ครั้ง

ในทางตรงกันข้าม ทับทิมที่มีโทษจะทำให้ผู้ครอบครองประสบความโชคร้ายและภัยพิบัติจนอาจถึงแก่ชีวิต อีกทั้งจะเสื่อมลาภยศ นพรัตน์ร้อยแก้วกล่าวเป็นใจความสรุปว่า “ถ้าผู้ใดมิได้รู้ว่า เป็นพลอยโทษ เอามาถือจะบังเกิดโทษเป็นพิบัติ แม้ผู้มีสกุลจะถูกกำจัดจากที่ยศศักดิ์และบริวาร จะเกิดโรคพิการลำบาก จะพลัดพรากจากบุตรภรรยาญาติวงศ์ จะเกิดอันตราย จะตาย

ด้วยต้องคมอาวุธและไฟจะไหม้เรือน” ในขณะที่ลิลิตนพรัตน์และรัตนศาสตร์แจกแจงโทษของทับทิมอย่างละเอียดตามลักษณะตำหนิที่ปรากฏดังนี้

- (1) ทับทิมที่ด้านบนของเม็ดทับทิมเป็นรอยบุ๋ม หากครอบครองจะทำให้มีอายุสั้น
- (2) ทับทิมที่มีมลทินสีขาวเป็นรอยแต่ม สีขาวเหมือนน้ำไหล หรือสีแดงและขาวอย่างละครึ่ง หากครอบครองก็จะทำให้เจ็บป่วย และเสื่อมยศได้
- (3) ทับทิมที่มีสีขาวปนอยู่ เป็นรูเจาะที่เม็ด และมีฟองอากาศอยู่ภายใน จะทำให้ผู้ครอบครองประสบหายนะ มีความทุกข์โศก และเดือดเนื้อร้อนใจอยู่เสมอ
- (4) ทับทิมที่มีรอยป็น มีดินแดงและดินดำแทรกอยู่ในเนื้อทับทิม ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า จะทำให้ผู้ครอบครองมีแต่ความทุกข์ ถ้ามีภรรยาด้วยก็จะเสียชีวิตทั้งคู่ ส่วนรัตนศาสตร์ระบุว่าผู้ครอบครองทับทิมลักษณะเช่นนี้หากมีบุตร บุตรก็จะต้องตายจากไป
- (5) ทับทิมที่มีรูปทรงบิดเบี้ยวและมีรอยชำจะทำให้วงศ์ตระกูลพินาศ ผู้ครอบครองจะสูญเสียญาติพี่น้อง บุตร และภรรยา
- (6) ทับทิมที่มีสีแดงเข้มจนดำ หากสวมในขณะที่ทำศึกสงครามก็มักจะต้องคมศัสตราวุธ
- (7) ทับทิมที่แตกสลายทั้งเม็ด ผู้ครอบครองจะต้องพลัดพรากจากบ้านเรือน จะต้องราชภัย และเรือนจะถูกริบเป็นของหลวง
- (8) ทับทิมที่มีสีทองคำเปลวหรือสีคว้นไฟแทรกอยู่ในเนื้อ ผู้ครอบครองจะประสบอัคคีภัย บ้านเรือนจะถูกไฟไหม้

4.2.4 การนำไปทำเป็นเครื่องประดับ

ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า ทับทิมที่ควรนำไปทำเป็นเครื่องประดับ คือ ทับทิมชาติรังคะ ชนิดที่มีสีแดงอย่างดอกบัวแดง แผลงเต่าทอง และตานกจากพราว ควรนำไปขึ้นเรือนที่ทำด้วยทองคำ โดยเฉพาะทับทิมที่มีสีแดงอย่างตานกจากพราวซึ่งถือกันว่าหายากนั้น ควรนำไปขึ้นตัวเรือนที่ทำด้วยทองคำแปด

4.2.5 ราคา

ตำราลพรัตน์ระบุว่า ทับทิมที่ประเมินราคาได้มีสองชั้น ชั้นแรกคือทับทิมชั้นเลิศ หมายถึง ทับทิมที่ผ่านการพิจารณาแล้วว่ามีคุณสมบัติเพียบพร้อมทั้งด้านสี รูปทรง และความบริสุทธิ์ ในที่นี้หมายถึงเฉพาะทับทิมสี่ประเภทตั้งแต่ปฐมชาติจนถึงจตุตถชาติ ชั้นที่สองคือทับทิมชั้นมัธยม ลักษณะสีไม่แดงงามบริสุทธิ์เท่าทับทิมชั้นเลิศ เพราะมีสีอื่นตัดผ่านและเนื้อสีไม่เรียบสม่ำเสมอ

ราคาของทับทิมชั้นเลิศขึ้นอยู่กับประกายรัศมีและน้ำหนัก ในการกำหนดราคาจะจำแนกระดับคุณภาพของทับทิมตามลักษณะ “น้ำ” หรือประกายรัศมี ไล่เรียงตั้งแต่เนื้อ 10 น้ำ หรือรัศมี 10 ประการ ไปจนถึงเนื้อ 2 น้ำ หรือรัศมี 2 ประการ ในรายการจำนวนประกายรัศมีแต่ละข้อนั้นจะมีการระบุน้ำหนักของทับทิมและความสูงของรัศมีด้วย ทับทิมที่ดีจะต้องมีน้ำหนักและความสูงของรัศมี ดังตัวอย่างพิภคลักษณะทับทิมที่นำมาแสดงข้างล่างนี้

ทับทิมเนื้อ 10 น้ำ	น้ำหนัก 5 สลึง	รัศมีชั้นสูง 46	องคุลี
ทับทิมเนื้อ 10 น้ำ	น้ำหนัก 12 กล้า	รัศมีชั้นสูง 64	องคุลี
ทับทิมเนื้อ 9 น้ำ	น้ำหนัก 12 กล้า	รัศมีชั้นสูง 48	องคุลี
ทับทิมเนื้อ 8 น้ำ	น้ำหนัก 12 กล้า	รัศมีชั้นสูง 30	องคุลี
ทับทิมเนื้อ 7 น้ำ	น้ำหนัก 4 สลึง	รัศมีชั้นสูง 40	องคุลี
ทับทิมเนื้อ 7 น้ำ	น้ำหนัก 12 กล้า	รัศมีชั้นสูง 18	องคุลี
ทับทิมเนื้อ 6 น้ำ	น้ำหนัก 12 กล้า	รัศมีชั้นสูง 12	องคุลี

ในเรื่องราคาของทับทิมชั้นเลิศ ตำรานพรัตน์ทั้งสามฉบับกำหนดให้คิดเป็นโกฏิทอง แต่ตัวเลขราคาไม่ตรงกัน นอกจากนี้พิกัดราคาในตำรานพรัตน์ทุกฉบับก็ไม่ได้มีรายละเอียดครบถ้วนทั้งหมด ตัวอย่างเช่น กรณีทับทิมเนื้อ 10 น้ำ ลิลิตนพรัตน์ระบุว่ามีราคา 360 โกฏิทอง โดยคิดเทียบกับทองเนื้อหก นพรัตน์ร้อยแก้วไม่ระบุราคา ส่วนรัตนศาสตร์ระบุว่ามีราคาตั้งแต่ 12 โกฏิทอง ไปจนถึง 105 โกฏิทอง ด้านทับทิมชั้นมัธยมนั้นประเมินราคาจากความบริสุทธิ์ของทับทิม หากไม่มีสีอื่นมาเจือปนจะกำหนดให้มีราคาตั้งแต่ทองร้อยหนักไปจนถึงทองหมื่นหนัก แต่หากมีสีอื่นซึ่งไม่ถือว่าเป็นมลทินมาเจือปนจะกำหนดให้มีราคาตั้งแต่หนึ่งบาททองไปจนถึงหนึ่งซังทอง

4.3 ไพฑูรย์

(ลิลิตนพรัตน์: ไพฑูรย์ นพรัตน์ร้อยแก้ว: ไพฑูรย์ รัตนศาสตร์: ไพฑูล)

4.3.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

รัตนศาสตร์ระบุว่า ไพฑูรย์เกิดจากดวงตาและเศียรของมหาพาลอสูร ซึ่งทวยเทพและฤๅษีมนีทั้งหลายนำไปประดิษฐานที่ยอดเขาไพฑูลบรรพตในเมืองราชคฤห์ และเชิงเขาสมณโกฏในเกาะลังกา ลิลิตนพรัตน์อธิบายต่างไปว่า ทวยเทพ ฤๅษี และนักสิทธิ์ทั้งหลายนำอวัยวะที่จะกลายเป็นเชื้อกำเนิดไพฑูรย์มาสองส่วน คือ ดวงตาเฉพาะข้างขวา และเศียร แต่ละส่วนนำไปประดิษฐานไว้ในสถานที่ต่างกัน ดวงตาข้างขวานำไปประดิษฐานที่เขตเมืองพิรุณนคร ส่วนเศียรนั้นอัญเชิญไปประดิษฐานที่เชิงเขามหาบูรบรรพต ส่วนนพรัตน์ร้อยแก้วไม่ระบุอวัยวะที่เป็นเชื้อกำเนิดไพฑูรย์ แต่ระบุว่าแหล่งกำเนิดไพฑูรย์ คือ เชิงเขาวิบูลบรรพต แดนเมืองพิรุณภูมิ และบ่อแก้วต่าง ๆ

4.3.2 คุณสมบัติ

คุณสมบัติของไพฑูรย์คือสี รัตนศาสตร์ระบุว่า ไพฑูรย์จากแหล่งกำเนิดบนยอดเขาไพฑูลบรรพตและเชิงเขาสมณโกฏมี 10 ประเภท จำแนกตามลักษณะสีที่ปรากฏ ดังนี้

- 1) สีเขียวแกมขาวใสดั่งแววหางนกหว้า¹²⁷
- 2) สีเขียวแกมเหลืองดั่งแสงแมลงคาคาลานในเวลากลางคืน¹²⁸

¹²⁷ .นกหว้า คือ นกขนาดใหญ่ชนิด *Argusianus argus* ในวงศ์ Phasianidae ตัวสีน้ำตาล หนึ่งบริเวณใบหน้าและคอสีฟ้า ตัวผู้หางยาวและมีแววขนที่ปีก

- 3) สีเขียวใสแกมเหลืองตั้งตาดักแตน ตานกแขกเต้า และตานกเป้ล่า
- 4) สีตั้งเปลวไฟ
- 5) สีตั้งดอกเข็มป่า¹²⁹
- 6) สีตั้งปลีกกล้วยบานใหม่
- 7) สีเขียวตั้งหลังเรือรบและใบข้าว
- 8) สีดำปนเขียวตั้งดาวัว
- 9) สีตั้งไม้ไผ่อายุหนึ่งเดือน
- 10) สีขาวบริสุทธิ์ตั้งสังข์

ส่วนลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วไม่ได้ระบุสีของไฟทิวรี่อย่างรัตนชาติ แต่จำแนกไฟทิวรี่ออกเป็นสี่ประเภท ได้แก่ ไฟทิวรี่ปฐมชาติ ทูตยชาติ ตติยชาติ และจตุตถชาติ ไฟทิวรี่สี่ประเภทนี้จัดเป็นไฟทิวรี่ที่ดีเลิศ และมีคุณภาพลดหลั่นกันตามลำดับ ไฟทิวรี่แต่ละประเภทมีคุณสมบัติดังนี้

1) ไฟทิวรี่ปฐมชาติ มีสองชนิด ได้แก่

ชนิดที่หนึ่ง เป็นไฟทิวรี่ที่มาจากเชิงเขามหาบูรบรรพต มีสีเหมือนแมลงค่อมทอง รัศมีเจิดจ้างามตา มีลวดลายหลากสีสั้นเหมือนนำดอกไม้หลากสี ได้แก่ เขียว ขาว ดำ และแดง มาวางสลับกัน 56 ชนิด และมีลำแสงเหมือนสายสังวาลพาดผ่านกลางพลอย ดังที่ลิลิตนพรัตน์พรรณนาไว้ว่า “...บัดไปนานเกิดไฟทิวรี่ รัศมีภูลเพริศพรรณ งามเฉิดฉันขึ้นช้อย พิศพร่างพร้อยพรายแสง แม้นแมลงค่อมทอง ทิวทั้งผองพอดา เพียงผกาสลบลาย เขียวขาวขจายดำแดง สิริแสงห้าสิบหก กลดตั้งตงต่างไว้ พรรณพิไลยลักษณะเลิศ สังวาลเพริศไพบูลย์ เรื่องจรรณูจรัสศรี...” นพรัตน์ร้อยแก้วอธิบายลักษณะไฟทิวรี่ปฐมชาติไว้ใกล้เคียงกัน “...มีแสงขนานกันหลายสีจุดดั่งเอาดอกไม้ทุก ๆ พรรณแกมกับสลบหลายสี ดั่งเอาดอกไม้เพื่อนประดับคล้ายเห็นลายดำแดงขาวเขียวตั้งแมลงเต่าทองลายทั้งผองได้ 5-6 สิ่ง...” และเรียกชื่อไฟทิวรี่ในลักษณะที่กล่าวมาว่า **มโนหรไฟทิวรี่** นอกจากนี้ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วก็ระบุตรงกันว่า ไฟทิวรี่ที่มีลักษณะเช่นนี้ปรากฏในวิสูตรชาดก เป็นไฟทิวรี่ที่บริกาสุรราช หรือบูรณากาสูร¹³⁰ นำไปเป็นเดิมพันในการเล่นสกากับท้าวธनुไชโยกรพยราช และได้ชัยชนะมาครอบครอง

ชนิดที่สอง เป็นไฟทิวรี่ที่มาจากเมืองพิรุณนครตามลิลิตนพรัตน์ หรือเมืองพิรุณภูมิ ตามนพรัตน์ร้อยแก้ว ไฟทิวรี่ชนิดนี้มีลักษณะเด่นคือ มีลำแสงเป็นเส้นพาดผ่านกลางพลอยคล้ายสายสังวาล ซึ่งจะเปล่งแสงวูบวาบในลักษณะต่าง ๆ กัน ลิลิตนพรัตน์ระบุว่าไฟทิวรี่ปฐมชาติชนิดที่สองมี

¹²⁸ แมลงคา แมงคา หรือแมงคาเรือง คือตะเข็บชนิดหนึ่งซึ่งเรืองแสงเมื่ออยู่ในที่มืด ตัวมีขนาดเล็กเท่ากำนัไม้ขีดไฟ มักอาศัยอยู่ตามที่กรุงรังหรือกองขยะมูลฝอย

¹²⁹ ดอกเข็มป่ามีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Ixora ebarbata Craib*. ออกดอกเป็นช่อ ดอกบานมีสีขาว ส่วนดอกตูมมีสีเขียวอ่อน--ผู้วิจัย

¹³⁰ บุญเดือน ศรีวรรณ (2542: 19) กล่าวว่า บริกาสุรราช คือ ปุณณกษัตริย์

ลำแสงตั้งอินทรีรูป เปลวไฟ และตาแมว สอดคล้องกับที่นพรัตน์ร้อยแก้วพรรณนาว่า “...ไพฑูรย์อันบังเกิดในแดนเมืองพิรุณภูมิเป็นปฐมชาติมี 3 จำพวก จำพวกหนึ่งพิจารณาอยู่ในผลนั้นเป็นเส้น สีขาวกับสีเหลืองเคียงกันผ่านอยู่กลางผลนั้นเป็นแสงอินทรีรูปสว่าง จำพวกหนึ่งสีตั้งเปลวไฟ จำพวกหนึ่งสีตั้งตาแมว ทั้งสามจำพวกนี้เป็นไพฑูรย์บังเกิดในแดนเมืองพิรุณภูมิ จัดเป็นปฐมชาติไพฑูรย์”

2) **ไพฑูรย์ทุติยชาติ** ได้แก่ ไพฑูรย์ที่มีสีตามธรรมชาติเปรียบได้กับแววหางนกยูง และแสงแมงคาเรือง และเปรียบกับดอกไม้ชนิดหนึ่ง คือ ดอกปริก

3) **ไพฑูรย์ตติยชาติ** ไพฑูรย์ประเภทนี้มีสีเปรียบได้กับพืชพรรณตามธรรมชาติหลากหลายชนิด ได้แก่ สีเขียวใบตองอ่อน ใบใผ่อ่อน และใบทองกวาวอ่อน สีเขียวแกมเหลืองอย่างใบใผ่อ่อนและดอกกล้วยเฟิงบาน และสีเขียวเจือแดงอย่างกาบไผ่อายุหนึ่งเดือน รวมไปถึงสีที่เปรียบได้กับสัตว์บางชนิด คือ สีเขียวเหลืองอ่อนอย่างงูเขียวปากปลาหลด

4) **ไพฑูรย์จตุตถชาติ** ได้แก่ ไพฑูรย์ที่มีสีเปรียบได้กับอวัยวะของสัตว์ คือ สีเหลืองอ่อนเหมือนปีกแมลงทับ และสีที่เปรียบได้กับพืชพรรณธรรมชาติ คือ สีเขียวเจือเหลืองอย่างผลหมากสง

4.3.3 อานูภาพ

ไพฑูรย์ที่มีสีดังตามธรรมชาติ มีความสะอาดปราศจากตำหนิ คือ เส้น จุด รวมไปถึงสิ่งแปลกปลอมใด ๆ ก็ตาม นับเป็นไพฑูรย์ที่มีคุณภาพเหมาะแก่การครอบครอง แต่ไพฑูรย์ที่มีอานูภาพในทางที่ให้คุณแก่ผู้สวมใส่นั้นจะต้องมีคุณสมบัติพิเศษบางประการเพิ่มเติมด้วย ซึ่งรัตนศาสตร์อธิบายไว้ดังนี้

1) ไพฑูรย์ที่มีสีตั้งปลายขนเม่น และที่มีเส้นสว่างพาดกลางพลอย 2-3 เส้น จะทำให้ผู้ครอบครองมีความสุข และเป็นที่รักของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่

2) ไพฑูรย์ที่มีสายสว่างพาดกลางพลอยยาวจรดริมพลอยทั้งสองข้าง และส่องแสงกลอกกลิ้งไปมา จะทำให้ผู้ครอบครองปลอดภัยจากอัคคีภัยและศัตรู ข้าทาสบริวารจะไม่หนีหาย หากสวมในขณะที่ทำศึกสงครามก็จะประสพชัยชนะ

3) ไพฑูรย์ที่มีสายสว่างสีเหลืองแกมขาวพาดกลางพลอย เป็นอัญมณีนำโชคสำหรับเพศชาย หากมีไว้ในครอบครองก็จะมีภรรยาหลายคน

4) ไพฑูรย์ที่มีสายสว่างสีเขียวใสตั้งใบเสนียดอ่อน หากสวมในขณะที่ทำศึกสงครามจะมีชัยชนะเหนือศัตรู

5) ไพฑูรย์ที่มีสีฐานตั้งเมล็ดข้าวเปลือกและไม่มีสายสว่างพาดผ่าน ผู้ครอบครองจะเป็นผู้มีบุญบารมีมากและเจริญรุ่งเรืองด้วยโภคทรัพย์

ส่วนลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วมีรายละเอียดคำอธิบายต่างจากรัตนศาสตร์ ตำรา นพรัตน์แต่ละฉบับอธิบายคุณสมบัติพิเศษของไพฑูรย์ที่ให้คุณ พร้อมทั้งระบุอานูภาพที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้ครอบครองดังนี้

1) ไฟทิวรี่ที่มีรูปทรงกลมเหมือนเมล็ดมะกอกผ่ากลาง และมีลำแสงตั้งสว่างลาดผ่านกลางพลอยซึ่งจะเคลื่อนไปมาได้อย่างช้า ๆ จะทำให้ผู้ครอบครองมีความสุข เทพเจ้าจะอำนวยพร (ลิลิตนพรัตน์)

2) ไฟทิวรี่สามชนิด **ชนิดที่หนึ่ง** มีรูปทรงกลม สันฐานตั้งกันทะนาน **ชนิดที่สอง** มีรูปทรงกลมตั้งผลมะพร้าวผ่ากลาง หัวไฟทิวรี่นูนสูง เมื่อกลอกดูเห็นแสงแล่นไปมาอยู่ในหน้าพลอย **ชนิดที่สาม** มีสีหม่นปนสีเหลืองตั้งลูกกระพรวนใหม่ มีสายสว่างเป็นเส้นริ้วรอบขอบพลอย เมื่อกลอกพลอยกลับไปกลับมาจนสุดจะเห็นสายสว่างลาดผ่านกลางพลอยจรดริมขอบพลอยทั้งสองข้าง จำนวน 2-3 เส้น ไฟทิวรี่เหล่านี้จะทำให้ผู้ครอบครองมีความสุข และเป็นที่ยรักของผู้คน (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

3) ไฟทิวรี่ที่มีรูปทรงไม่กลมเกลี้ยง มีลำแสงตั้งสว่างลาดผ่านกลางพลอยซึ่งจะเคลื่อนไปมาได้อย่างรวดเร็ว และมีสายสว่างสีแดงเวียนรอบขอบพลอยนั้นเป็นรูปวงรี จะทำให้ผู้ครอบครองประสบความสำเร็จรุ่งเรือง มีทรัพย์สิ้นเงินทองมากมาย (ลิลิตนพรัตน์)

4) ไฟทิวรี่ที่มีสายสว่างสองเส้น เส้นหนึ่งมีลักษณะเป็นรูปวงรีพาดกลางพลอย อีกเส้นหนึ่งเป็นสายสีแดงวนรอบขอบพลอย ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า เป็นวัตถุมงคลสำหรับผู้ทำศึกสงคราม ผู้สวมจะมีชัยชนะ ศัตรูจะทำร้ายมิได้ ส่วนนพรัตน์ร้อยแก้วระบุเพิ่มเติมว่า ไฟทิวรี่ลักษณะเช่นนี้จะช่วยป้องกันอัคคีภัย ข้าทาสบริวารจะไม่หลบหนี

5) ไฟทิวรี่ที่มีรูปทรงรีตั้งเมล็ดข้าวเปลือก มีลำแสงสีเขียวเจือเหลืองพาดผ่านกลางพลอย จะทำให้ผู้สวมใส่ประสบแต่ความสำเร็จรุ่งเรือง แต่หากลำแสงกลางพลอยนั้นมีลักษณะเป็นเส้นสีเขียวและเหลืองคู่กัน จะทำให้ผู้ครอบครองเจริญด้วยยศศักดิ์ และเป็นยาแก้พิษงูได้ด้วย (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

6) ไฟทิวรี่ที่มีแสงสว่างกลางพลอยสีเหลืองแกมเขียว และไฟทิวรี่ที่มีแสงสว่างกลางพลอยสีเหลืองและเขียวแกมแดง มีรูปทรงรีตั้งเมล็ดข้าวเปลือก จะช่วยบรรเทาพิษที่เกิดจากการถูกงูขบกัด (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

7) ไฟทิวรี่ที่มีแสงสว่างกลางพลอยสีขาวหม่น เป็นไฟทิวรี่มงคลสำหรับพ่อค้า หากติดตัวไว้ในยามค้าขายจะทำให้การค้าขายคล่องตัว มีกำไรองงาม (ลิลิตนพรัตน์)

8) ไฟทิวรี่ที่มีแสงสว่างกลางพลอยสีอย่างผลเสม็ดอ่อน ช่วยป้องกันคุณไสยและภูตผีปีศาจ (ลิลิตนพรัตน์)

อานุภาพที่เป็นคุณของไฟทิวรี่นี้สามารถสรุปได้ว่า ไฟทิวรี่ที่มีคุณวิเศษไม่เพียงแต่ต้องเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติด้านสีและความสะอาดเท่านั้น แต่ยังต้องมีสันฐานเป็นทรงกลมหรือทรงรี และส่วนใหญ่จะมีสายสว่างพาดกลางพลอย หรือที่เรียกว่า คุณสมบัติด้านการเลื่อมแสงด้วย มีไฟทิวรี่ที่พิเศษลักษณะหนึ่งซึ่งปรากฏข้อมูลตรงกันในตำราพรัตน์ทั้งสามฉบับ นั่นคือ ไฟทิวรี่ที่มีรูปทรงอย่างไขผ่ากลางหรือมะนาวผ่ากลาง และปราศจากตำหนิทุกประการ ตำราพรัตน์ทั้งสามกล่าวว่า ไฟทิวรี่ชนิดนี้เป็นสวัสดิมงคลแก่ผู้ครอบครอง หากมีอยู่ในเมืองใด ฝนจะตกในเมืองนั้น เดือนละสามครั้ง

ในทางตรงกันข้าม ไฟทิวรี่ที่มีตำหนิปรากฏเด่นชัดหรือแฝงอยู่ภายในจะมีอานุภาพในการให้โทษแก่ผู้ครอบครอง ตำราพรัตน์ระบุถึงลักษณะตำหนิและโทษของไฟทิวรี่ที่มีตำหนิดังนี้

1) **ไฟทิวรี่ที่แสงตายอยู่กลางดวงไม่เคลื่อนไปมา** ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า ผู้ที่ครอบครองไฟทิวรี่ลักษณะนี้จะประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน นพรัตน์ร้อยแก้วขยายความว่า ผู้ครอบครองคนในครอบครัว ตลอดจนข้าทาสบริวารจะถึงแก่ชีวิต รัตนศาสตร์กล่าวในทำนองเดียวกัน และเพิ่มเติมว่า ผู้ครอบครองจะสูญเสียทรัพย์สินสมบัติ

2) **ไฟทิวรี่ที่มีรูเจาะ** จะทำให้ผู้ครอบครองไม่มีความสุข (ลิลิตนพรัตน์) ผู้ครอบครองจะสูญเสียทรัพย์สิน (นพรัตน์ร้อยแก้ว) ผู้ครอบครองจะพลัดพรากจากที่อยู่ (รัตนศาสตร์)

3) **ไฟทิวรี่ที่มีประกายรัศมีขุ่นมัว** ผู้ครอบครองจะไม่มีความสุข (ลิลิตนพรัตน์) พี่น้องจะทะเลาะกัน (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

4) **ไฟทิวรี่มีแผลเป็นสีรุ้ง** ผู้ครอบครองจะเดือดเนื้อร้อนใจ (ลิลิตนพรัตน์ นพรัตน์ร้อยแก้ว)¹³¹

5) **ไฟทิวรี่ที่มีแสงสีด่างปึกกา** ผู้ครอบครองต้องกลายเป็นโจร (ลิลิตนพรัตน์ นพรัตน์ร้อยแก้ว) รัตนศาสตร์เพิ่มเติมว่า ผู้ครอบครองมักต้องราชทัณฑ์

6) **ไฟทิวรี่ที่ด้านบนเม็ดเป็นรอยบุ๋มหรือแหลมตั้งกันทะนาน และมีรูปทรงบาง** ผู้ครอบครองจะได้รับบาดเจ็บจากอาวุธสงคราม หากประกอบอาชีพค้าขายก็จะขาดทุน (นพรัตน์ร้อยแก้ว รัตนศาสตร์)

4.3.4 ราคา

ราคาของไฟทิวรี่โดยทั่วไปพิจารณาตามน้ำหนัก ไฟทิวรี่ที่มีน้ำหนักมากราคาจะสูงกว่าไฟทิวรี่ที่มีน้ำหนักน้อยกว่า ทั้งนี้ต้องผ่านการตรวจสอบคุณสมบัติมาแล้วว่าดีพร้อมทั้งสี รูปทรง และคุณสมบัติทางแสงที่เป็นลักษณะเฉพาะของไฟทิวรี่ ตำรานพรัตน์ทั้งสามฉบับระบุตรงกันว่า เกณฑ์การประเมินราคาไฟทิวรี่ปฐมชาติถึงจตุตถชาติ ใช้เกณฑ์เดียวกับราคาทับทิมปฐมชาติถึงจตุตถชาติ แต่ในบางกรณี เกณฑ์การประเมินราคาไฟทิวรี่ก็แปรเปลี่ยนไปตามคุณสมบัติบางอย่างของไฟทิวรี่ด้วย ซึ่งลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุไว้ตรงกัน ดังตัวอย่างที่ยกมาต่อไปนี้

1) ไฟทิวรี่เนื้อ 10 น้ำ หรือไฟทิวรี่ที่มีประกายรัศมีภายในต่างกัน 10 สี ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า ถ้ามีน้ำหนัก 120 กล้า รัศมีจะขึ้นสูง 60 องคุลี ราคาเทียบเท่าทองคำ 330 โกลีทอง ในขณะที่นพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า ถ้ามีน้ำหนัก 12 กล้า รัศมีจะขึ้นสูง 60 องคุลี ราคาเทียบเท่าทองคำ 313 โกลีทอง

¹³¹ ลิลิตนพรัตน์ใช้คำว่า “มีแสงเป็นรุ้งร่วง” ซึ่งคำว่า รุ้งร่วง เป็นคำนาม หมายถึง น้ำเพชรที่ส่งแววออกเมื่อกระทบแสงสว่าง ส่วนนพรัตน์ร้อยแก้วใช้คำว่า “มีแผลรุ้งเข้าไปในผล” ซึ่งคำว่า รุ้ง เป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง กว้างโค้ง หรือ โค้ง (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 2556: 1006) ในที่นี้ “แผลรุ้ง” น่าจะหมายถึงรอยตำหนิเป็นเส้นโค้งที่กินเข้าไปในเนื้อไฟทิวรี่ จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ตำราทั้งสองอ้างถึงลักษณะตำหนิเป็นรุ้งในแง่มุมที่ต่างกัน ในลิลิตนพรัตน์เกี่ยวกับแสง ส่วนในนพรัตน์ร้อยแก้วเกี่ยวกับเส้น

2) ไพทอเรียที่มีสีลายลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ สีเขียวใสแกมเหลืองตั้งตานกแขกเต้า สีแดงตั้งตานกพิราบ สีเขียวใสตั้งตาตึกแตน รวมถึงไพทอเรียที่มีแสงอินทรรณูผ่ากลาง และมีสายสังวาลเวียนรอบพลอย 19 แถว ส่องแสงระยิบระยับตั้งแสงหึ่งห้อย เมื่อนำไปส่องแดดจะเกิดประกายรัศมีเจิดจ้า เกณฑ์ราคาเป็นดังนี้

ไพทอเรียน้ำหนัก 1 ไพ	ราคา	หนึ่งซ่งทอง
ไพทอเรียน้ำหนัก 2 ไพ	ราคา	ทองหมื่นหนัก
ไพทอเรียน้ำหนัก 3 ไพ	ราคา	ทองแสนหนัก
ไพทอเรียน้ำหนัก 4-10 ไพ	คิดราคาเป็น	โกฏิทอง โดยราคาจะเพิ่มขึ้นตามน้ำหนักไพ

3) ไพทอเรียลายสีเบญจรงค์ คือ แดง ดำ ขาว เขียว เหลือง สลับกันเป็นระลอกคลื่นตรงกลางพลอยไม่มีแสงอินทรรณู มีแต่เมาลี คือ กลุ่มสีเหมือนหมอก คิดราคาดังนี้

ไพทอเรียน้ำหนัก 1 ไพ	ราคา	ทองร้อยหนัก
ไพทอเรียน้ำหนัก 2 ไพ	ราคา	ทองสองร้อยหนัก
ไพทอเรียน้ำหนัก 3-10 ไพ	ราคา	หนึ่งซ่งทอง ซึ่งจะเพิ่มขึ้นตามน้ำหนักไพ

4) ไพทอเรียที่มีเนื้อสีขาวบริสุทธิ์เหมือนระลอกคลื่นน้ำ ตรงกลางพลอยไม่มีอินทรรณู และไพทอเรียที่มีระลอกคลื่นน้ำสีดำ เหลือง แดง และเขียว อย่างละหนึ่งเส้น พิกัดราคาเริ่มต้นที่น้ำหนัก 1 ไพ ราคาหนึ่งบาททอง

5) ไพทอเรียที่มีระลอกคลื่นน้ำ ตรงกลางมีเมาลีแต่ไม่มีอินทรรณู พิกัดราคาเริ่มต้นที่น้ำหนัก 1 ไพ ราคาหนึ่งตำลึงทอง

6) ไพทอเรียที่มีรัศมีภายในสีเบญจรงค์ตั้งแต่ 2-4 สาย ไม่มีระลอกคลื่นน้ำ เมาลี และอินทรรณู นพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่าประเมินค่ามิได้ ในขณะที่ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า ราคาขายไม่กำหนดตายตัว สามารถต่อรองกับพ่อค้าพลอยได้

อย่างไรก็ตาม ไพทอเรียบางประเภทก็ไม่สามารถประเมินราคาได้ ดังที่ลิลิตนพรัตน์กล่าวไว้ว่า

กล่าวพรรณไพทอเรียชาติ แสงโอภาษรังสี ทรงรัศมีหลากหลาย เลิศแลลาย
 เล่ห์จักร พิศตรระคักสามแถว สังวาลแวววาบแสง ขาวเขียวแดงดำเหลือง
 สมบูรณ์เรื่องรัตนราช หงษบาทเบิกสลับ เหลืองเลื่อมจับกลางคุม ประชุม
 เกลี่ยวล้อมกลม อุดมเศียรทั้งผอง สามสิบสองสายเขียว รายรอบเกลียว
 เวียนวง อินทรรณูผ่านดำ ผิวผ่องขำชื่นช้อย กลทึงห้อยยับแยม ติด
 แต้มเต็มเจริญตา เหลือบเลื่อมปรากฏขึ้น พื้นส่องแดดดูพราย สายดวง
 แล่นพราวพริบ ได้สามสิบสองคอง ดุจเบญจรงค์เรืองรุ่ง ฟ่างรพีฟุ้งอัมพรา
 เลื่อนรดาถึงเที่ยง ยังไปเบี่ยงบายทราวม งามคู่เคียงดุจเดียว ได้มาเยียว
 เทียบค่า ร้อยพันว่าโกฏิทอง เลยอย่างปองเปรียบอ้าง คุณซ่งซ่างเผือก

เบา รัตน์นี้เนาสถานใคร สมบัติไกลเกิดแก้ว ผลเพิ่มเพื่อเดชา อันสภาพ
พัน ฟ่างวัชรินทร์ล้น เลิศด้วยไพฑูริย์ ยิ่งแล

ข้อความดังกล่าวสอดคล้องกับพรตน์ร้อยแก้วซึ่งระบุว่า

ไพฑูริย์จำพวกหนึ่ง ลายดั่งจักรและมีน้ำเป็นแถวแดงขาวเหลืองเขียวดำหงสลิ
บาทเข้าจตุรมจักร และวงดุมจักรนั้นเป็นเกลียวดุดังเกลียวลวดทอง แสงดั่ง
หิ้งห้อย มีอินทรธนูผ่านจักร เมื่อส่องดูด้วยแดดเป็นดวงแล่นออกได้ 32 ดวง
และดวงนั้นเป็นสีเบญจรงค์ แสงกล้ำดั่งตะวันเมื่อเที่ยง **ไพฑูริย์จำพวกนี้มี
ราคาร้อยโกฏิก็ดี พันโกฏิก็ดี ล้านโกฏิก็ดี จะพิศค่าเป็นอันชาติมิได้ ผู้ใด
ถือ สมบัติจะมาสู่ด้วยอานูภาพของแก้ว จะมีศรีสวัสดิ์ยิ่งนักแล**

ข้อความข้างต้นแสดงว่า ไพฑูริย์ชนิดนี้มีคุณสมบัติด้านสีและแสงเป็นพิเศษ ผิดแผก
จากไพฑูริย์ชนิดอื่น ๆ ข้อความที่ระบุว่าไม่สามารถประเมินราคาได้นั้น ทำให้เชื่อว่าไพฑูริย์ชนิดนี้ไม่
น่าจะเป็นสมบัติของสามัญชน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ไพฑูริย์ชนิดนี้น่าจะเป็นแก้วบริวารอย่างหนึ่งใน
จำพวกแก้วมณีที่เป็นสมบัติของพระยาจักรพรรดิราช เนื่องจากในไตรภูมิภิกขุมีความตอนหนึ่งระบุ
ว่า มณีรัตน์และรัตนะที่เป็นบริวารอีก 84,000 จำพวกล้วนมีกำเนิดอยู่ในยอดเขาวิบูลบรรพต เมื่อมี
พระยาจักรพรรดิราชอุบัติขึ้น มณีรัตน์และรัตนะบริวารก็จะเหาะมาสู่พระยาจักรพรรดิราช ด้วยบุญ
บารมีแห่งพระยาจักรพรรดิราชพระองค์นั้น ยอดเขาวิบูลบรรพตนั้นก็คือแหล่งกำเนิดไพฑูริย์แหล่งหนึ่ง
ตามตำราพรตน์นั่นเอง ผู้วิจัยจะขอยกข้อความตอนหนึ่งจากไตรภูมิภิกขุมาเป็นแนวทางในการ
พิจารณาข้อสันนิษฐานดังนี้

...แก้วอันเป็นพระญาแก้วแก้วทั้งหลายได้ 84,000 จำพวก แลแก้วทั้งหลาย
ฝูงนั้น ลางจำพวกเท่าลูกฟัก ลางจำพวกเท่าลูกตาล ลางจำพวกเท่าลูก
มะตูม ลางจำพวกเท่าลูกมะนาว ลางจำพวกเท่าลูกมะม่วง ลางจำพวกเท่า
ลูกมะขามป้อม ลางจำพวกเท่าลูกมะกล่ำ ลางจำพวกยาว ลางจำพวกกลม
ลางจำพวกเป็น 4 เหลี่ยมดงามหนักหนา ลางอันมีพรรณอันแดง ลางอันสี
ขาว ลางอันสีเขียว ลางอันทราหม ลางอันแดงกำ ลางอันหม่น ลางอันก้าน
ลางอันเหลือง ดุรุงเรื่องหนักหนา เทียรย่อเข้ามาเฝ้าพระญาแก้วดวงนั้น
(ตั้ง)พระญาหงส์ตัวหนึ่งชื่อพระญามัททราชแล มีหมู่หงส์ทั้งหลายได้
84,000 มาล้อมรอบเป็นบริวารนั้นแล เมื่อนั้นแก้วอันมีศักดิ์หนักหนา แลมี
แก้วทั้งหลายเป็นบริวารแก้วนั้นอันอยู่ในยอดภูเขาอันชื่อพิบูลบรรพตโพ้น
ไสร้ ด้วยบุญแห่งพระยามหาจักรพรรดิราชนั้นหากไปชักไปชวนเอาแก้วดวง
นั้นมาแล แก้วนั้นบมิอาจอยู่ในที่อยู่แห่งตนนั้นได้เลย แก้วนั้นจึงเหาะมา
โดยอากาศ แลมีหมู่แก้วบริวารได้ 84,000 ตามกันมาวันนั้น ดุรุงเรื่องเต็ม
ทั้งอากาศแล...

4.4. ไช่มุก

(ลิลิตนพรัตน์ นพรัตน์ร้อยแก้ว รัตนสาตร์: มุกดา มุกดาหาร)

4.4.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

เมื่อพลาสุรสิ้นชีพแล้ว ฟันของพลาสุรได้ร่วงลงสู่สถานที่ต่าง ๆ ในโลก ลิลิตนพรัตน์ ระบุว่า มีทั้งสิ้น 713 แห่ง ตำรา นพรัตน์แบ่งไช่มุกออกเป็น 14 ประเภทตามสิ่งที่ให้กำเนิดไช่มุก อันประกอบด้วย คน สัตว์ พืช และเมฆ ไช่มุกแต่ละประเภทมีลักษณะดังนี้

(1) **ไช่มุกจากหัวปลา** มีสีขาวแกมแดงอย่างดอกแคฝอย (ลิลิตนพรัตน์ นพรัตน์ร้อยแก้ว)¹³² มีขนาดเท่าเมล็ดมะกล่ำขาว (ลิลิตนพรัตน์) หรือเมล็ดมะกล่ำไฟ (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

(2) **ไช่มุกจากหอยสโคง หรือหอยโข่งใหญ่** มีสีขาว (ลิลิตนพรัตน์) หรือมีสีขาวเหมือนสังข์ รูปทรงกลมเหมือนไขจิ้งจก (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

(3) **ไช่มุกจากหัวสมัน** มีสีเปรียบได้กับตานกเค้า รัศมีแรงกล้าเปรียบดั่งแสงดวงอาทิตย์

(4) **ไช่มุกจากงาช้าง** มีสีแดง ไม่มีรัศมี ขนาดเท่าไขไก่

(5) **ไช่มุกจากเขี้ยวหมู** มีสีเหลืองดั่งสีเล็บเหยี่ยว มีขนาดเท่าลูกเล็บเหยี่ยวที่มีลายปรากฏเพียงเล็กน้อย

(6) **ไช่มุกจากเมฆ** มีสีขาวบริสุทธิ์ รัศมีดั่งพระอาทิตย์ มีประกายแสงแลดูงามทอตา ผู้ที่ครอบครองไช่มุกชนิดนี้ได้ก็คือฤๅษี มุนี และพิชยธรเท่านั้น ดังนั้น ไช่มุกชนิดนี้จึงไม่มีอยู่ในโลกมนุษย์

(7) **ไช่มุกจากหอยทะเล** พบในท้องทะเลสี่แห่ง ได้แก่

ทะเลปาละฤๅษีเทศ (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือ**ทะเลบาริศเทศ** (รัตนสาตร์) เป็นไช่มุกสีขาวและสีดำแกม ขนาดเท่าเมล็ดผักกาด รัศมีงดงามมาก รูปทรงไม่ค่อยกลม

ทะเลปาลีไลยเทศ (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือ**ทะเลบาลีโยค** (รัตนสาตร์) เป็นไช่มุกสีขาวบริสุทธิ์เหมือนบัวขาวและมีแสงรัศมี

ทะเลตระนาวศรี (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือ**ทะเลตระนาวศรีเทศ** (รัตนสาตร์) เป็นไช่มุกขนาดใหญ่ มีสีแดง

ทะเลสิงหล เป็นไช่มุกสีขาวบริสุทธิ์ดูดวงจันทร์ในคืนวันเพ็ญ (ลิลิตนพรัตน์) หรือไช่มุกสีหม่นเปรียบดั่งเมล็ดผักกาด แต่รัศมีงดงาม (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

¹³² รัตนสาตร์ระบุว่า ไช่มุกจากหัวปลา มีสีขาวแกมแดงอย่างดอกมะลิและดอกแคฝอย

นอกจากนี้ยังมีไข่มุกอีกเจ็ดชนิด ซึ่งระบุไว้ในตำราานพรัตน์ แต่ไม่มีคำอธิบายลักษณะ
ได้แก่

(8) ไข่มุกจากห้วง ภูเขาที่เป็นแหล่งกำเนิดของไข่มุกชนิดนี้ ได้แก่ ภูเขาใหญ่ และภูมิมิพิช¹³³

(9) ไข่มุกจากคอผู้หญิง ปากผู้ชาย และคอนกกระทง ไข่มุกทั้งสามชนิดนี้กล่าวกันว่า
ว่ามีอยู่ในหมู่ทวยเทพและคนธรรพ์ และมีเฉพาะในภคตฤค ไตรดายุค และทวาปรยุคเท่านั้น ในภคตฤค
คือ ยุคปัจจุบันไม่มีไข่มุกชนิดนี้ ด้วยเหตุดังกล่าวตำราจึงไม่ได้ระบุคุณลักษณะของไข่มุกไว้

(10) ไข่มุกจากต้นอ้อย¹³⁴ ต้นข้าว และต้นไผ่ ไม่มีคำอธิบายคุณลักษณะ

เมื่อพิจารณาคุณสมบัติของไข่มุกแต่ละชนิดแล้ว จะเห็นได้ว่าไข่มุกในความหมายของ
ตำราานพรัตน์ไม่ได้หมายถึงไข่มุกจากหอยมุกเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงวัตถุธรรมชาติบางชนิดที่
ก่อกำเนิดขึ้นภายในร่างกายของสัตว์ ภายในต้นพืช ตลอดจนวัตถุที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งเทพดา ซึ่ง
มนุษย์เชื่อว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นวัตถุมงคล มีพลังอำนาจในการคุ้มครองป้องกัน วัตถุดังกล่าวคือสิ่งที่
เรียกว่า “คต” นั่นเอง มีข้อสังเกตว่า ในบรรดาไข่มุกทั้ง 14 ประเภทนี้ ตำราานพรัตน์ได้เลือกเฉพาะ
ไข่มุกจากหอยทะเลมาอธิบายวิธีพิจารณาคุณสมบัติและประเมินราคา นอกจากนี้ ในตอนต้นของ
นพรัตน์ร้อยแก้วก็มีคำนิยามสั้น ๆ เกี่ยวกับไข่มุกซึ่งจัดเข้าเป็นหนึ่งในอัญมณีนพรัตน์ว่า *“มุตดาหาร
อันว่ามุกดาหาร มีสีดังมุกอันเลื่อมพราย ดูงามเป็นที่จำเริญจักชุกบุคคลอันเล็งแลดู...”* จึงสรุปได้ว่า
ไข่มุกในความหมายกว้าง หมายถึง คตและไข่มุกจากหอยทะเล ส่วนไข่มุกในความหมายแคบ หมายถึง
เฉพาะไข่มุกจากหอยทะเล หรือที่เรียกกันว่า ไข่มุกจากหอยมุก เท่านั้น

4.4.2 คุณสมบัติ

ตำราานพรัตน์กำหนดคุณสมบัติของไข่มุกที่ให้คุณแก่ผู้สวมใส่ไว้สี่ประการ ดังนี้คือ

- 1) สี ไข่มุกควรมีสีขาวบริสุทธิ์ หรือมีสีขาวแกมเหลืองอย่างสีของดวงจันทร์
- 2) รัศมี ไข่มุกควรมีรัศมีนวลตา ดังปรากฏในความว่า *“บางเย็นแก่ตาดอง คุณหก
ถ้วนนา”* (ลิลิตนพรัตน์), *“จำพวกหนึ่งถือเย็นแก่ตา”* (นพรัตน์ร้อยแก้ว), *“เมื่อเอาเข้ามาใส่ตาดูเย็นแก่
ตา”* (รัตนศาสตร์)
- 3) รูปทรง ไข่มุกควรมีรูปทรงกลมเกลี้ยง หรือไม่ก็มีรูปทรงเหมือนดินก
- 4) ผิวสัมผัส ไข่มุกที่ดีเมื่อถือแล้วจะรู้สึกเย็นมือ และเบามือ

นอกจากนี้ ไข่มุกที่ดีจะต้องปราศจากลักษณะตำหนิ 10 ประการ แบ่งได้เป็นสองกลุ่ม
ได้แก่

¹³³ *“...มุกอันเกิดในศิคะนาคราชนั้น อย่าวว่าแต่นาคราชเลยแลงอันมีพิคม์เรียกว่านาคราชได้แล...”*
(รัตนศาสตร์)

¹³⁴ นพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า เป็น ต้นอ้อย

- 1) **ตำหนิกายนอก** ได้แก่ รูปทรงบิดเบี้ยว ลายกลีบ รวมไปถึงไข่มุกแฝด
- 2) **ตำหนิกายใน** มีสองประการ ประการแรกคือ สิ่งแปลกปลอมที่ฝังอยู่ในเนื้อ ได้แก่ หนาม เม็ดทราย ดินแดง ดินดำ อีกประการหนึ่งเป็นตำหนิเกี่ยวกับสีที่ฝังอยู่ในเนื้อ ไม่ว่าจะเป็ยสีเขียวน้ำเงิน สีดำ หรือสีอย่างน้ำไหล¹³⁵

4.4.3 อานุภาพ

ไข่มุกในประเภทคดมีอานุภาพดังนี้

ไข่มุกจากหัวปลา ผู้ครอบครองไข่มุกจากหัวปลาเมื่ออยู่ในน้ำจะลอยตัวได้ ไข่มุกจากหัวปลาจึงมีคุณวิเศษในการช่วยให้คนไม่จมน้ำ

ไข่มุกจากงาช้าง ผู้ครอบครองไข่มุกจากงาช้างในขณะออกศึกสงครามจะมีชัยชนะเหนือศัตรู นอกจากนี้ ไข่มุกจากงาช้างยังมีอานุภาพบางอย่างที่ทำให้ช้างหวาดกลัว (ลิลิตนพรัตน์ นพรัตน์ร้อยแก้ว) เมื่อถ้อยแล้วช้างจะวิ่งไล่ตามไม่ทัน (รัตนศาสตร์)

ไข่มุกจากเขี้ยวหมู ผู้ที่ได้ครอบครองไข่มุกจากเขี้ยวหมู ไม่ว่าจะทำการสิ่งใดก็จะสำเร็จสมความปรารถนาทุกประการ รัตนศาสตร์ระบุเพิ่มเติมว่า ไข่มุกจากเขี้ยวหมูที่มีรัศมีตั้งเงินยวงเป็นอัญมณีนมงคล ควรถือติดตัวไปในพิธีทำขวัญข้าว

ไข่มุกจากหัวงู ไข่มุกจากหัวงูมีอานุภาพยิ่งใหญ่หาที่เปรียบมิได้ ผู้ที่ได้ครอบครองไข่มุกชนิดนี้จะมีมีความสุขความเจริญ เมื่อสวมในขณะทำศึกสงครามจะได้รับชัยชนะ นพรัตน์ร้อยแก้ว และรัตนศาสตร์อธิบายเพิ่มเติมว่า ข้าศึกที่ได้เห็นไข่มุกชนิดนี้จะเกิดความหวาดกลัวเหมือนเห็นงูไล่ตาม ทำให้ข้าศึกหลบหนีไปในที่สุด

ไข่มุกจากต้นอ้อย(หรือต้นอ้อ) ต้นข้าว และต้นไผ่ ไข่มุกทั้งสามชนิดนี้มีอานุภาพในการทำให้ผู้ครอบครองไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชายก็ตามมีเสน่ห์ เป็นที่รักของคนทั้งหลาย หากถือไปเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ก็จะสรรเสริญ

ส่วนไข่มุกจากหอยทะเล หรือไข่มุกจากหอยมุกนั้น หากผ่านการตรวจสอบคุณลักษณะทั้งด้านสี รัศมี รูปทรง และผิวสัมผัส ตลอดจนปราศจากตำหนิทุกประการแล้ว ตำรานพรัตน์ระบุว่าไข่มุกดังกล่าวมีอานุภาพอย่างยิ่ง จะทำให้ผู้ครอบครองมีความสุขสำราญ มีทรัพย์สินเงินทองและข้าทาสบริวารเป็นจำนวนมาก มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และครอบครัวจะอยู่เย็นเป็นสุข นอกจากนี้ ไข่มุกยังเป็นอัญมณีที่คู่ควรแก่พระเจ้าแผ่นดิน ทั้งยังเป็นสิริมงคลแก่แผ่นดินด้วย กล่าวกันว่าหากไข่มุกที่ตีเลิศปรากฏในเมืองใด เมืองนั้นจะมีฝนตกเดือนละสามครั้ง

¹³⁵ ในนพรัตน์ร้อยแก้วมีข้อความว่า “หัวคร่ำมีสีตั้งน้ำไหลไปมา” ในทางจิตรกรรม สีน้ำไหลเกิดจากสีครามผสมสีเหลืองเจือสีขาว

ในทางตรงกันข้าม ไซ่มุกที่มีตำหนิจะทำให้ผู้ครอบครองอัปโชค และประสบหายนะ นานาประการ ดังนี้

1) โทษของไซ่มุกที่มีตำหนิภายใน

- ไซ่มุกมีตำหนิประเภทหนามและเม็ดทราย จะทำให้ผู้ครอบครองเจ็บไข้ได้ป่วย
- ไซ่มุกมีตำหนิประเภทดินแดงและดินดำ จะทำให้ผู้ครอบครองสูญเสียทรัพย์สินสมบัติ และประสบภัยอันตราย
- ไซ่มุกหัวคร่ำสีดั่งน้ำไหล จะทำให้ผู้ครอบครองต้องคมเครื่องศัสตราวุธ
- ไซ่มุกหัวดำข้างหนึ่ง จะทำให้ผู้ครอบครองเป็นโรคเรื้อน

2) โทษของไซ่มุกที่มีตำหนิภายนอก

- ไซ่มุกรูปทรงบิดเบี้ยว และไซ่มุกแปด จะทำให้ผู้ครอบครองประสบแต่ความทุกข์ มีชีวิตยากลำบาก ปราศจากสมบัติพิสดาน
- ไซ่มุกเป็นลายกลับ จะทำให้ผู้ครอบครองหูหนวก

4.4.4 ราคา

พิกัตรราคาไซ่มุกมีกล่าวไว้เฉพาะในนพรัตน์ร้อยแก้ว การประเมินราคาไซ่มุกมีสองวิธี วิธีแรกประเมินราคาไซ่มุกต่อหนึ่งเม็ด ใช้กับไซ่มุกที่มีขนาดใหญ่ ราคาไซ่มุกจะเพิ่มขึ้นตามน้ำหนัก หน่วยราคาคิดเป็นหนักทอง ตัวอย่างเช่น ไซ่มุกหนัก 1 กล้า ราคา 1 สลึงทอง ไซ่มุกหนัก 2 กล้า ราคา 2 สลึงทอง ไซ่มุกหนัก 3 กล้า ราคา 3 สลึงทอง ฯลฯ อีกวิธีหนึ่งประเมินราคาไซ่มุกเป็นจำนวนรวมต่อน้ำหนักหนึ่งบาท วิธีนี้ใช้กับไซ่มุกที่มีขนาดเล็ก ราคาของไซ่มุกจะเพิ่มสูงขึ้นหากจำนวนรวมของไซ่มุกต่อน้ำหนักหนึ่งบาทน้อยลง หน่วยราคาคิดเป็นหนักเงิน มีข้อสังเกตว่านพรัตน์ร้อยแก้วไม่ได้ระบุหน่วยราคาของไซ่มุกจำนวนรวม ยกเว้นพิกัตรราคาในรายการสุดท้ายซึ่งระบุหน่วยเป็นหนักเงิน ผู้เรียบเรียงตำราจึงสันนิษฐานไว้ว่าราคาของไซ่มุกจำนวนรวมน่าจะคิดเป็นบาทเงิน โดยการใส่วงเล็บคำว่า บาท ตามด้วยเครื่องหมายคำถามข้างท้ายพิกัตรไซ่มุกแต่ละรายการ พิกัตรราคาของไซ่มุกจำนวนรวมเป็นดังนี้

ไซ่มุก	340	ลูก	น้ำหนัก 1 บาท	ราคา	7,000	หนักเงิน ¹³⁶
ไซ่มุก	250	ลูก	น้ำหนัก 1 บาท	ราคา	8,500	หนักเงิน
ไซ่มุก	240	ลูก	น้ำหนัก 1 บาท	ราคา	11,400	หนักเงิน
ไซ่มุก	211	ลูก	น้ำหนัก 1 บาท	ราคา	15,000	หนักเงิน
ไซ่มุก	157	ลูก	น้ำหนัก 1 บาท	ราคา	18,000	หนักเงิน
ไซ่มุก	150	ลูก	น้ำหนัก 1 บาท	ราคา	24,000	หนักเงิน
ไซ่มุก	90	ลูก	น้ำหนัก 1 บาท	ราคา	70,000	หนักเงิน
ไซ่มุก	70	ลูก	น้ำหนัก 1 บาท	ราคา	100,000	หนักเงิน

¹³⁶ นพรัตน์ร้อยแก้วสันนิษฐานว่า น่าจะหมายถึงหน่วยราคาเป็นบาทเงิน

ไซมุก	40 ¹³⁷	ลูก	น้ำหนัก 1 บาท	ราคา	200,000	หนักเงิน
ไซมุก	35	ลูก	น้ำหนัก 1 บาท	ราคา	300,000	หนักเงิน
ไซมุก	26	ลูก	น้ำหนัก 1 บาท	ราคา	400,000	หนักเงิน
ไซมุก	21	ลูก	น้ำหนัก 1 บาท	ราคา	5,500,000	หนักเงิน

4.5 ไพลิน

(ลิลิตนพรัตน์ นพรัตน์ร้อยแก้ว รัตนสาตร์: นิล)

4.5.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ลิลิตนพรัตน์และรัตนสาตร์ระบุตรงกันว่า ไพลินเกิดจากดวงตาของอสูร แต่นพรัตน์ร้อยแก้วไม่ได้ระบุไว้ ส่วนเรื่องแหล่งกำเนิดนั้นปรากฏในตำรานพรัตน์ทั้งสามฉบับ ซึ่งได้ระบุตรงกันว่า แหล่งกำเนิดของไพลินคือเกาะลังกา ในการระบุชื่อแหล่งกำเนิดไพลิน ลิลิตนพรัตน์ใช้คำว่า “สิงห” นพรัตน์ร้อยแก้วใช้คำว่า “แดนลังกา” ส่วนรัตนสาตร์ใช้คำว่า “ลังกาทวีป”

4.5.2 คุณสมบัติ

การจำแนกชนิดของไพลินในตำรานพรัตน์มี 2 วิธี วิธีแรกจำแนกตามสีประจำวรรณะที่เจือปนอยู่ในไพลิน วิธีที่สองจำแนกตามสีเนื้อไพลิน ในวิธีแรก ไพลินจะแบ่งเป็นชาติ ตามสีประจำวรรณะที่เจือปนอยู่ในไพลินดังนี้คือ

- 1) **ไพลินกษัตริย์ชาติ** (ลิลิตนพรัตน์) **ขัตติยชาติ** (นพรัตน์ร้อยแก้ว) **หรือ** **กษัตริยชาติ** (รัตนสาตร์) หมายถึง ไพลินที่มีสีแดงแกมอยู่ในเนื้อ
- 2) **ไพลินพราหมณ์ชาติ** (ลิลิตนพรัตน์) หมายถึง ไพลินที่มีสีขาวแกมอยู่ในเนื้อ
- 3) **ไพลินแพศย์ชาติ** ปรากฏเฉพาะในรัตนสาตร์ในชื่อ **ไพลินแพศชาติ** ไพลินชนิดนี้มีสีเขียวไปไม่แกมอยู่ในเนื้อ
- 4) **ไพลินศูทรชาติ** ปรากฏในลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วตรงกันว่า หมายถึง ไพลินที่มีสีดำแกมอยู่ในเนื้อ มีข้อสังเกตว่า รัตนสาตร์กล่าวถึงไพลิน “สุทรชาติ” และกล่าวว่ามีน้ำขาวเข้าแกมอยู่ด้วย” คำอธิบายดังกล่าวน่าจะผิดพลาด เพราะในตำรานพรัตน์ที่เหลืออีกสองฉบับระบุตรงกันว่า ไพลินที่มีสีขาวแกมอยู่ เรียกว่า ไพลินพราหมณ์ชาติ

ส่วนการจำแนกชนิดของไพลินตามวิธีที่สอง ไพลินจะแบ่งออกเป็น 11 ชนิด¹³⁸ มีชื่อและลักษณะดังนี้

¹³⁷ ต้นฉบับในนพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า 4 ลูก แต่ในเมื่อพิภคราคาเรียงตามลำดับจำนวนไซมุกที่ลดลง ผู้วิจัยจึงคิดว่าน่าจะเป็นจำนวนไซมุก 40 ลูกมากกว่า

¹³⁸ หมายเหตุ: ไพลินในข้อสองนับเป็นสองชนิด

- 1) ไพลินที่มีชื่อเรียกว่า **บริวารนิล** ในลิลิตนพรัตน์ **ปรีวารนิล** ในนพรัตน์ร้อยแก้ว และ **เมฆนิล** ในรัตนศาสตร์ ไพลินชนิดนี้มีสีดุน้ำคราม
- 2) ไพลินสองชนิดที่มีชื่อว่า **อินทนิล** ตำรา นพรัตน์ทั้งสามฉบับอธิบายไม่ตรงกัน ลิลิตนพรัตน์อธิบายว่า อินทนิล หมายถึง ไพลิน 2 ชนิด ได้แก่ ไพลินที่มีสีเขียวขบดังดอกอัญชัน และไพลินที่มีสีเป็นเส้นคล้ายสายสร้อยเจืออยู่ในเนื้อ นพรัตน์ร้อยแก้วอธิบายว่า อินทนิล คือ ไพลินที่มีสีเป็นสายขาวเลื่อมในผลเมื่อนำไปส่องดูด้วยแดด สัมพันธ์กับอินทนิลชนิดที่มีสีคล้ายสายสร้อยในลิลิตนพรัตน์ ส่วนอินทนิลชนิดที่ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า มีสีอย่างดอกอัญชันนั้น นพรัตน์ร้อยแก้วเรียกชื่อว่า **นิลอัญชัน** ในขณะที่รัตนศาสตร์ระบุว่า อินทนิล หมายถึง ไพลินที่มีสีอย่างหัวของเป็ดตัวผู้
- 3) ไพลินที่มีชื่อว่า **สรกาลังคะคันทินิล** มีสีเหมือนปีกแมลงทับ ในตำรา นพรัตน์ใช้ชื่อว่า **สรกาลังคินิล** มีคำอธิบายคล้ายกันว่า ไพลินชนิดนี้มี “เนื้อเขียวสีพรายเหลืองดังปีกแมลงทับ” ส่วนรัตนศาสตร์ไม่กล่าวถึงไพลินชนิดนี้
- 4) ไพลินที่มีชื่อว่า **ศุภราชนิล** ในลิลิตนพรัตน์ หมายถึง ไพลินที่มีสีเหมือนตาวิวนพรัตน์ร้อยแก้วและรัตนศาสตร์เรียกชื่อตรงกันว่า **ราชนิล**
- 5) ไพลินที่มีชื่อว่า **นิลอุบล** ในลิลิตนพรัตน์ **นิลบล** ในนพรัตน์ร้อยแก้ว และ **อุบลนิล** ในรัตนศาสตร์ หมายถึง ไพลินที่มีสีเหมือนดอกบัววงกลนี หรือดอกบัวครึ่ง
- 6) ไพลินที่มีชื่อว่า **มยุรนิล** ในลิลิตนพรัตน์ และ **มหाराชนิล** ในนพรัตน์ร้อยแก้ว หมายถึง ไพลินที่มีสีดังแนวหางนกยูง รัตนศาสตร์ไม่ได้กล่าวถึงไพลินชนิดนี้
- 7) ไพลินที่มีชื่อว่า **นิลคันทิ** ในลิลิตนพรัตน์ และ **นิลคนธิ** ในนพรัตน์ร้อยแก้ว หมายถึง ไพลินที่มีสีขาวแกมอยู่ภายในเล็กน้อย
- 8) ไพลินที่มีชื่อว่า **ชาติคันทิ** ในลิลิตนพรัตน์ หมายถึง ไพลินที่มีสีดังดอกสามหาว หรือดอกผักตบ ตรงกับ **นิลมาศคนธิ** ในนพรัตน์ร้อยแก้ว ส่วนในรัตนศาสตร์มีชื่อไพลินที่คล้ายกัน คือ **นิลมาศคันทิ** แต่มีคำอธิบายว่า ไพลินชนิดนี้มีสีเหมือนดอกคันทิ
- 9) ไพลินที่มีชื่อว่า **พัทนิล** หมายถึง ไพลินที่มีสีคล้ายขนคอนกดูเหว่า ในรัตนศาสตร์เรียกชื่อว่า **อุบลนิล**
- 10) ไพลินที่เมื่อเอาสำลีปิดแล้วจะเห็นมีรัศมีจับสำลี ไพลินชนิดนี้ไม่มีชื่อ แต่มีคำอธิบายลักษณะอยู่ในลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้ว

นอกจากนี้ รัตนศาสตร์ยังได้ระบุถึงไพลินอีก 2 ชนิด คือ **พรมรัศมี** ไม่มีคำอธิบายคุณลักษณะ และ **กาเกษนิล** อันหมายถึง ไพลินที่มีสีเหมือนไขกา

ส่วนตำหนิต่าง ๆ ที่ทำให้ไพลินไม่บริสุทธิ์ มีลักษณะดังนี้

- 1) คำนิยามนอก ประกอบด้วย
 - รูปทรงไม่สมบูรณ์ ได้แก่ บิดเบี้ยว มีรอยแตกผ่า เป็นลายกลีบ
 - สีอ่อนปะปน เช่น ด้านบนของพลอยมีสีขาว (มีหัวขาว) รวมไปถึงสีขาวหม่นหรือสีอย่างเมฆขาวแต้มที่ผิวพลอย ซึ่งในนพรัตน์ร้อยแก้วเรียกว่า **นิลโพรด**
- 2) คำนิยามใน ประกอบด้วย
 - ดินแทรกเนื้อ
 - เลียนสีดำปนสีขาว “มีอันธการเลียนตะโหนดเป็นสีขาวและสีดำ” (นพรัตน์ร้อยแก้ว) “มีก้านขาวก้านดำ” (รัตนศาสตร์)
 - ฟองอากาศภายใน
 - มลทินสีต่าง ๆ ได้แก่ สีเหลืองดั่งน้ำมัน สีเหลืองดั่งสนิมขี้เหล็ก หรือไม่มีก็มีไรต์มีเลย

4.5.3 อานุภาพ

ไพลินที่มีคุณสมบัติดีและปราศจากโทษ จะทำให้ผู้ครอบครองอยู่เย็นเป็นสุข มีทรัพย์สินมั่งคั่ง พระอินทร์และพระไพศรพนจะปกป้องคุ้มครองให้ปราศจากภัยอันตราย ส่วนไพลินที่ไม่บริสุทธิ์ มีตำหนิอันเป็นลักษณะโทษนั้นจะทำให้ผู้ครอบครองประสบวิบัติ ในรัตนศาสตร์จำแนกรายละเอียด ดังนี้

- ไพลินที่อับร้อม มีฟองอากาศ ผู้ครอบครองจะเสียทรัพย์สมบัติ
- ไพลินที่มีเลี่ยนสีดำปนสีขาว ผู้ครอบครองจะเจ็บป่วยเรื้อรังรักษาไม่หาย
- ไพลินที่มีสีเหลืองดั่งน้ำมันเจือปน ผู้ครอบครองจะประสบอันตรายจากสัตว์ต่าง ๆ เช่น ช้าง จระเข้ โคน และกระบือ
- ไพลินที่มีดินแทรกเนื้อ ผู้ครอบครองจะเจ็บป่วยด้วยโรคท้องมาน หืด และมองคร่อ

4.5.4 ราคา

ราคาของไพลินคำนวณตามน้ำหนัก โดยมีพิกัดอย่างเดียวกับพิกัดราคาไข่มุก คือ ไพลิน 1 กล้า ราคา 1 สลึงทอง ไพลิน 2 กล้า ราคา 2 สลึงทอง อย่างนี้เป็นต้น

4.6 อัญมณีในตระกูลมรกต: มรกต นากสวาติ และครุฑธิการ

ในตำรา นพรัตน์ มรกตมีกำเนิดร่วมกับอัญมณีสองชนิด คือ นากสวาติและครุฑธิการ คำอธิบายมรกตจึงผนวกเรื่องนากสวาติและครุฑธิการเข้าไว้ด้วย ตำรา นพรัตน์ทั้งสามระบุตรงกันว่า พญานาคให้กำเนิดอัญมณีสามชนิดเรียงตามลำดับดังนี้คือ นากสวาติ มรกต และครุฑธิการ แต่ความเป็นมาของอัญมณีทั้งสามชนิดนี้มีรายละเอียดต่างกัน ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า หลังจากพลาสุรสิ้นชีพ พญานาคจากนาคพิภพได้ตรงเข้าสู่บเลียดของมหาพลอสูรจนแห่งเหือด จากนั้นพญานาคได้เลื้อย

ออกไปสำรวจเลือดของพลาสุรที่เมืองตรุดตาชสองครั้ง เลือดจากการสำรวจครั้งแรกกลายเป็นอัญมณีชื่อ **นากสวาทิ** เลือดจากการสำรวจครั้งที่สองทำให้เกิดอัญมณีชื่อ **มรกฏ** ต่อมาน้ำลายของพญานาคหยดลงมา กลายเป็นอัญมณีชื่อ **ครุทธิการ** ในที่สุดพญานาคก็สิ้นชีพที่สิงหลประเทศ (เกาะลังกา) เนื่องด้วยเลือดของอสุรที่สูบเข้าไปนั้นเป็นพิษ นพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า พญาครุฑได้จับพญานาคที่ชื่อ พาสูกินนาคราช (พญานาควาสูกรี) ไปกินที่เมืองตรุดตาด ก่อนที่พญานาคจะสิ้นชีพ พญานาคได้สำรวจเลือดออกมาสองครั้ง ครั้งแรกทำให้เกิดอัญมณี **นาคสวาท** ครั้งที่สองทำให้เกิดอัญมณี **มรกต** ต่อมาน้ำลายของพญานาคได้หยดลงมากลายเป็น **ครุทธิการ** ส่วนรัตนศาสตร์ระบุว่า พญานาควาสูกรีนำน้ำดีของมหาพลาสุรไปคายไว้ในเมืองตักกะสีลา (ตักสีลา) น้ำดีที่คายออกมาครั้งแรกกลายเป็นอัญมณี **นาคบาตร** หรือ **นาคสวาท** น้ำดีที่คายออกมาครั้งที่สองกลายเป็น **อะมรกฏ** ต่อมาน้ำลายของพญานาคได้หยดลงมากลายเป็น **ครุทธิการ**

ในการอธิบายคุณสมบัติของอัญมณีแต่ละชนิด ผู้วิจัยจะเรียงลำดับการนำเสนอตามลำดับการกำเนิดของอัญมณีดังนี้

4.6.1 นากสวาทิ

(ลิลิตนพรัตน์: นากสวาทิ นพรัตน์ร้อยแก้ว: นาคสวาท รัตนศาสตร์: นาคสวาทิ)

4.6.1.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ตำรา นพรัตน์แต่ละฉบับระบุชื่อกำเนิดของนากสวาทิแตกต่างกัน ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า นากสวาทิเกิดจากเลือดของมหาพลาสุร นพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่าเกิดจากเลือดของพญานาคพาสูกิน (วาสูกรี) ส่วนรัตนศาสตร์ระบุว่าเกิดจากน้ำดีของมหาพลาสุร

ในเรื่องแหล่งกำเนิดนั้น ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุตรงกันว่า นากสวาทิเกิดที่เมืองตรุดตาช (ลิลิตนพรัตน์) หรือเมืองตรุดตาด (นพรัตน์ร้อยแก้ว) แต่รัตนศาสตร์ระบุว่าเกิดที่เมืองตักสีลา (รัตนศาสตร์ ตักกะสีลา) มีข้อสังเกตว่า ชื่อเมือง ตรุดตาช หรือ ตรุดตาด คล้ายกับคำในภาษาสันสกฤตว่า ตูรุษกะ (*turuṣka*) คำนี้เป็นชื่อชาวเตอร์ก และเป็นชื่อดินแดนซึ่งเป็นที่อยู่ของชนเผ่าเตอร์ก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย (Monier-Williams, 2005: 451) Shastri (1969: 319) ระบุว่าน่าจะหมายถึงดินแดนแบกเตรีย ได้ชื่อว่า ตูรุษกะ เพราะเป็นดินแดนที่อุดมไปด้วยพันธุ์ไม้มียางหอม ส่วนตักสีลาตรงกับคำในภาษาสันสกฤตว่า ตักษศิลา (*takṣaśilā*) ซึ่งเป็นชื่อเมืองเมืองหนึ่งในแคว้นคันธาระ เป็นที่อยู่อาศัยของพวกตักษะ (Monier-Williams, 2005: 431) Sircar (1996: 197) ระบุว่า ตักสีลาอยู่ในตำบลรวาลปินดี (Rawalpindi) ทางปากีสถานตะวันตก

4.6.1.2 คุณสมบัติ

ตำรา นพรัตน์อธิบายคุณสมบัติของนากสวาทิเฉพาะเรื่องสี สีเขียวของอัญมณีนากสวาทิมี 5 ลักษณะ ได้แก่

1) สีเขียวดั่งตับเต่า

ตับเต่า มีความหมายเป็นทั้งชื่อพันธุ์ไม้สามชนิด ชื่อเห็ดชนิดหนึ่ง และชื่อแมลงชนิดหนึ่ง ในความหมายของชื่อพันธุ์ไม้ ตับเต่า หมายถึงพันธุ์ไม้สามชนิดดังต่อไปนี้

(1) ไม้น้ำชนิด *Mimulus orbicularis Benth.* ในวงศ์ *Scrophulariaceae* มีดอกสีม่วงอ่อน จัดอยู่ในประเภทพืชใบเลี้ยงคู่ ใบมีลักษณะกลม ใช้เป็นผัก มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า ผักอีแปะ

(2) ไม้น้ำชนิด *Hydrocharis dubia (Blume) Backer* ในวงศ์ *Hydrocharitaceae* มีดอกสีขาว ลำต้นกลม จัดอยู่ในประเภทพืชใบเลี้ยงเดี่ยว ใบสามารถรับประทานได้

(3) กล้วยชนิดหนึ่งในสกุล *Ensete* มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า *Ensete nepalensis (Wallich)*

ความหมายที่เป็นชื่อเห็ด ตับเต่า หมายถึง เห็ดหลายชนิดหลายสกุลในวงศ์ *Boletaceae* ขึ้นตามพื้นดินใต้พุ่มไม้ยืนต้นหลายชนิด โดยเฉพาะบริเวณสวนและป่าที่มีความชื้นสูง ดอกเห็ดใหญ่ สีน้ำตาลเข้ม ด้านล่างมีรูสีเหลืองอมเขียวหม่นไปจนถึงสีน้ำตาลอมเขียวหม่น โคนก้านใหญ่ เห็ดชนิดนี้สามารถรับประทานได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546; อารี พลดี, 2554: ออนไลน์)

ส่วนความหมายที่เป็นชื่อแมลง ตับเต่า หมายถึง แมลงปีกแข็งชนิดหนึ่ง ลำตัวยาวเป็นวงรีคล้ายรูปไข่ ท้องและปีกใหญ่ ผิวเรียบลื่นเป็นมัน ลำตัวสีดำปนน้ำตาล บางชนิดมีลายสีเหลืองหม่นหรือค่อนข้างขาวแกมน้ำตาลอ่อน ที่ปีกและลำตัวมีแถบสีออกเหลืองหม่นพาดผ่าน หนวดยาวเป็นเส้นด้าย ขาคู่หลังยาวและแบนกว่าขาคู่อื่น ๆ มีขนเป็นแผง แมลงชนิดนี้กลางวันอาศัยในน้ำ พอกลางคืนจะบินมาเล่นแสงไฟ (พืชและสัตว์ท้องถิ่นหนองหาร: แมลงตับเต่า, 2552: ออนไลน์)

ตำราานพรัตน์แต่ละฉบับแม้จะเปรียบเทียบสีของนากสาวติดกับตับเต่าตรงกันทั้งหมด แต่ดูเหมือนว่า ตับเต่า ในตำราแต่ละฉบับไม่ได้หมายถึงวัตถุชนิดเดียวกัน นพรัตน์ร้อยแก้วหมายถึงเห็ด¹³⁹ ลิลิตนพรัตน์ใช้คำกว้าง ๆ ว่าตับเต่า¹⁴⁰ ซึ่งบุญเดือน ศรีวรรณ (2542: 24) ระบุว่า เป็นผักชนิดหนึ่ง ส่วนรัตนศาสตร์กลับหมายถึงหินชนิดหนึ่งที่มีสีเขียว¹⁴¹

2) สีเขียวเหมือนไม้ไผ่

¹³⁹ “สีมดั่งเห็ดตับเต่า” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

¹⁴⁰ “ผิวไม้ตับเต่าทวน เสมอเทียบ” (ลิลิตนพรัตน์)

¹⁴¹ “จำพวก 1 ดั่งหินตับเต่าปนพรรณ 6 สิ่ง แลมีแสงเขียวใส” (รัตนศาสตร์)

ลิลิตนพรัตน์และรัตนสาตราวุธตรงกันว่า นากสวาदिมีสีเขียวเปรียบได้กับผิวไม้ไผ่ ส่วนนพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า นากสวาदिมีสีเขียวดั่งไม้ไผ่อายุ 1-2 เดือน

3) สีเขียวเหมือนงูเขียว

ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วมีความเปรียบสีของนากสวาदिกับสีงูเขียวเหมือนกัน นพรัตน์ร้อยแก้วอธิบายเพิ่มเติมว่า นากสวาदिมีสีเขียวเหมือนงูเขียวปากปลาหลด

4) สีเขียวดั่งคอนกแขกเต้า (รัตนสาตร์)

5) สีเขียวเจือดำ (ลิลิตนพรัตน์ นพรัตน์ร้อยแก้ว)

4.6.1.3 อานูภาพ

ตำราลิลิตนพรัตน์ระบุว่า นากสวาदिทุกสีที่กล่าวมาแล้วล้วนแล้วแต่มีคุณทั้งสิ้น นากสวาदिมีอานูภาพในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ใช้เป็นยารักษาโรคฝีเป็นพิษ แก่พิษจากสัตว์มีพิษ เช่น งู ตะขาบ แมลงป่อง ตลอดจนอสรพิษทุกชนิด ในการรักษาโรคให้นำนากสวาदिมาแช่น้ำแล้วนำน้ำนั้นมาดื่มหรือลูบแผล จะช่วยขจัดโรคร้ายและถอนพิษได้ นพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่าควรกลั่นหายใจในขณะที่นำนากสวาदिมาแช่น้ำด้วย¹⁴² นอกจากนี้ นากสวาదిยังเป็นเครื่องรางของขลังสำหรับผู้ทำศึกสงคราม ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่า ผู้ครอบครองนากสวาदिในขณะที่ทำศึกสงครามจะมีชัยชนะเหนือศัตรู ส่วนรัตนสาตราวุธเพิ่มเติมว่า นากสวาदिช่วยป้องกันอันตรายจากศัตรูยามอยู่ในสมรภูมิและในที่พักอาศัย

4.6.1.4 วิธีการสังเกตนากสวาदिแท้

วิธีการสังเกตนากสวาदिแท้ปรากฏเฉพาะในลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้ว ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า หากอัญมณีนั้นเป็นนากสวาदिแท้ เมื่อถึงเดือนสี่ของทุกปีจะมีรอยงูปรากฏขึ้นในเนื้ออัญมณีสามครั้ง

ใครใครรู้ว่าแท้	โดยหวัง
นากสวาదిอันขลัง	เช่นนี้
ถึงเดือนสี่คอยสัง	เกตสอ ชี้นนา
รอยอรุมนี่	แน่แท้สามหน

ส่วนนพรัตน์ร้อยแก้วอธิบายต่างไปว่า วิธีการสังเกตลักษณะของนากสวาदिแท้ควรทำพิธีบูชานากสวาदिในช่วงเดือนสามถึงเดือนสี่ หากเป็นของแท้จะเห็นรอยงูเกิดขึ้นในสถานที่ทำพิธี

¹⁴² “ให้เอาขนาดสวาตกลั่นใจซุบลงในน้ำนั้นมาทามากิน หายปวดพิษทั้งปวง” (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

“ท่านให้ลองดูเมื่อเดือน 3 เดือน 4 ให้ทำบัดพลีเครื่อง
กระยาบวงสรวงนางสาวทตั้งไว้ในที่อันสมควร ถ้าเห็น
คลับคล้ายดุจตั้งในที่บัดพลีนั้น จึงจะเป็นนางสาวทแท้”

4.6.2 มรกต

(ลิลิตนพรัตน์: มรกฏ นพรัตน์ร้อยแก้ว: มรกฏ มรกต รัตนศาสตร์: อะมรกฏ อะมรกฏ)

4.6.2.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

การกำเนิดของมรกตมีคำอธิบายเหมือนกับการกำเนิดของนางสาวติ
กล่าวคือ ลิลิตนพรัตน์ระบุว่ามรกตเกิดจากเลือดของมหาพลอสูร นพรัตน์ร้อยแก้วระบุว่าเกิดจาก
เลือดของพญานาคพาสูกิน (วาสุกรี) รัตนศาสตร์ระบุว่าเกิดจากน้ำดีของมหาพลอสูร แหล่งกำเนิดของ
มรกตคือเมืองตรุชดาษ หรือตรุดตาดตามลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้ว ในขณะที่รัตนศาสตร์ระบุว่า
คือเมืองตักสิลา

4.6.2.2 คุณสมบัติ

คุณสมบัติของมรกต คือ สีและรูปร่าง มรกตที่มีคุณมีหลายชนิด สามารถ
แบ่งชนิดได้โดยพิจารณาจากสี ตำรานพรัตน์แต่ละฉบับจำแนกชนิดของมรกตที่มีคุณแตกต่างกัน รัตน
ศาสตร์จำแนกมรกตออกเป็นสี่ชนิด ได้แก่ มรกตสีเขียวตั้งแหวหางนกยูง สีเขียวตั้งผิวไม้ไผ่ สีเขียวตั้ง(ขน)
คองกแขกเต้า และสีเขียวดุจผลมะแว้งแก่ เมื่อนำสำลีมาทับด้านบนจะเห็นประกายรัศมีสีเขียวขึ้นจับ
สำลีนั่น ในขณะที่ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วจำแนกมรกตออกเป็นสองชั้น ชั้นแรกคือลิลิต
ประกอบด้วยมรกตจำนวนสี่สี ชั้นที่สองปานกลาง ลิลิตนพรัตน์ระบุว่ามรกตมีแปดสี ส่วนนพรัตน์ร้อย
แก้วระบุว่าเก้าสี รายละเอียดการจำแนกมรกตตามลักษณะสีมีดังนี้

มรกตชั้นดีเลิศ ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุตรงกันสามชนิด
ได้แก่

- 1) มรกตสีเขียวเหลืองตั้งขนคองกแขกเต้า
- 2) มรกตสีเขียวเหลืองหรือเขียวพรายตั้งปีกแมลงทับ
- 3) มรกตสีเขียวชนิดหนึ่ง ที่เมื่อนำสำลีไปทับหรือปิดที่ด้านบนของพลอย
แล้ว ประกายรัศมีสีเขียวจะติดสำลีขึ้นมาด้วย เมื่อย้อนไปดูรัตนศาสตร์ สีเขียวในลักษณะนี้เรียกว่า “สี
เขียวดุจผลมะแว้งแก่”

- 4) สีเขียวตั้งใบแค (ลิลิตนพรัตน์) มรกตสีเขียวตั้งใบแก้ว (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

มรกตชั้นดีปานกลาง ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุตรงกันเจ็ดชนิด
ได้แก่

- 1) มรกตสีเขียวใสตั้งขนคองกกาเหว่า
- 2) มรกตสี(เขียวเหลือง)ตั้งตานกแขกเต้า

- 3) มรกตสีเขียวเหลืองตั้งใบจิก
- 4) มรกตสีเขียวดั่งปีกแมลงค่อมทอง (ลิลิตนพรัตน์) หรือสีเขียวยาวรายดั่งแมลงค่อมทอง (นพรัตน์ร้อยแก้ว)
- 5) มรกตสีเขียวดั่งใบข้าว
- 6) มรกตสีเขียวดั่งใบโลด
- 7) มรกตสีเขียวดั่งงูเขียว (ลิลิตนพรัตน์) หรือสีเขียวแกดั่งงูเขียวสังวาลพระอินทร์ (นพรัตน์ร้อยแก้ว)
- 8) มรกตสีเขียวดั่งขี้ทองแดง (ลิลิตนพรัตน์) มรกตสีเขียวดั่งขี้ทอง (นพรัตน์ร้อยแก้ว)
- 9) มรกตสีเขียวดั่งใบแค (นพรัตน์ร้อยแก้ว)¹⁴³

นอกจากนี้ คุณลักษณะของมรกตชั้นดีปานกลางยังรวมไปถึงคุณสมบัติด้านรูปทรง ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า มรกตชั้นดีปานกลางควรมีรูปทรงกลม และปราศจากตำหนิ นพรัตน์ร้อยแก้วระบุคล้ายกันว่า มรกตชั้นดีปานกลางควรมีรูปบาง กลม และปราศจากตำหนิ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้สรุปได้ว่า มรกตที่ดีควรมีสีเขียวงดงามตามธรรมชาติ มีรูปทรงเหมาะสม และมีความบริสุทธิ์ปราศจากตำหนิ ส่วนมรกตที่ไม่ดีคือมรกตที่มีลักษณะโทษต่าง ๆ อันได้แก่ มลทิน สี หรือรูปทรงผิดเพี้ยนไปจากมาตรฐาน มรกตลักษณะเช่นนี้ไม่ควรนำมาครอบครอง รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะโทษของมรกตมีกล่าวไว้คล้ายกันและแตกต่างกันบ้างในตำราแต่ละฉบับ ดังนี้

- 1) **ตำหนิด้านสี** ได้แก่ สีเหมือนข้าวสุกขยำแกงผัก (ลิลิตนพรัตน์) สีเหมือนข้าวสุกขยำแกงผัก (นพรัตน์ร้อยแก้ว) และสีเขียวที่ไม่งาม (ลิลิตนพรัตน์)
- 2) **ตำหนิด้านมลทิน** ได้แก่ ลักษณะที่มีดินแทรกอยู่ในมรกต (ลิลิตนพรัตน์ นพรัตน์ร้อยแก้ว รัตนศาสตร์)
- 3) **ตำหนิด้านรูปทรง** ได้แก่
 - หลังหว่า (ลิลิตนพรัตน์) หรือหัวว้าม (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หมายถึง ด้านบนของเม็ดมรกตเป็นรอยบุ๋มลง (บุญเตือน ศรีวรพจน์, 2542: 24)
 - รูปทรงเบี้ยว (รัตนศาสตร์) นพรัตน์ร้อยแก้วขยายว่า เบี้ยวเป็นรูปแฉ่ง-ทราายนอน หรือรูปเนื้อทราายนอน
 - รูปทรงบิดเบี้ยว (รัตนศาสตร์)

4.6.2.3 อานุภาพ

¹⁴³ มีข้อสังเกตว่า ลิลิตนพรัตน์กำหนดให้มรกตชนิดนี้เป็นมรกตชั้นดีเลิศ

ลิลิตนพรัตน์เป็นตำราฉบับเดียวที่ระบุว่า มรกตชั้นดีเลิศสี่ชนิดตามที่ระบุไว้ในตำรานั้นเป็นอัญมณีที่คู่ควรแก่พระเจ้าแผ่นดินและเป็นสิริมงคลแก่แผ่นดิน สำหรับมรกตชั้นดีปานกลางมีคำพรรณนาอานาภาพในลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วว่า จะทำให้ผู้ครอบครองประสบแต่ความสุขความเจริญ สามารถถอนพิษที่เกิดจากงูกัดได้ นพรัตน์ร้อยแก้วเพิ่มเติมว่า หากมีมรกตชนิดนี้ไว้ในเรือน จะไม่ขึ้นเรือน ส่วนรัตนศาสตร์ให้รายละเอียดเรื่องอานาภาพของมรกตมากกว่าตำราฉบับอื่น ๆ กล่าวคือ ด้านชีวิตความเป็นอยู่ มรกตจะทำให้ผู้ครอบครองมีชีวิตที่ผาสุกทั้งกายและใจ เจริญรุ่งเรืองด้วยโภคทรัพย์ มีทรัพย์สินมีค่ามากมาย ได้ลาภสักการะเป็นอันมาก หากทำเกษตรกรรมจะได้ผลผลิตมาก ด้านสวัสดิภาพในชีวิต ผู้ที่มีมรกตจะปราศจากศัตรูเบียดเบียน ด้านสุขภาพ มรกตจะทำให้ผู้ครอบครองมีอายุยืนยาว ปราศจากโรคภัยเบียดเบียน การใช้มรกตในการรักษาโรคมียุติเกี่ยวกับการใช้นากสวาดิรักษาพิษงู มีใจความว่า “ถ้าใช้เจ็บให้อามรกฎแช่น้ำแลเอามา กินลูบตัวหายแล”

4.6.3 ครุฑธิดา

(ลิลิตนพรัตน์: ครุฑธิดา นพรัตน์ร้อยแก้ว: ครุฑธิดา รัตนศาสตร์: ครุฑธิดา)

รัตนศาสตร์ระบุว่า อัญมณีครุฑธิดาตั้งชื่อตามพญาครุฑที่เป็นที่ประทับของพระนารายณ์¹⁴⁴ และยังระบุอีกว่า อัญมณีครุฑธิดามีค่าสูงยิ่ง ผู้มีบุญญาธิการเท่านั้นจึงจะได้ครอบครอง

4.6.3.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ตำรานพรัตน์ระบุตรงกันว่า ครุฑธิดาเกิดจากน้ำลายของมหาพาลอสูร ส่วนแหล่งกำเนิดของครุฑธิดานั้นเหมือนกับแหล่งกำเนิดนากสวาดิและมรกต

4.6.3.2 คุณสมบัติ

คุณสมบัติเด่นของครุฑธิดาคือสี และจำแนกประเภทตามสี รัตนศาสตร์ระบุว่าครุฑธิดามี 2 ชนิด ได้แก่ สีเขียวที่มีสีทองแดงเจืออยู่ภายใน และสีเขียวดั่งแสงของสำริดที่ถูกไฟไหม้ ส่วนลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุสีคล้ายกันดังนี้คือ

- 1) สีเขียวดั่งทองคลุกด้วยดิน (ลิลิตนพรัตน์) หรือสีเขียวดั่งสนิมทองเหลืองอันตกอยู่ในดิน (นพรัตน์ร้อยแก้ว)
- 2) สีเขียวหม่นดั่งสำริดที่ถูกไฟไหม้ (ลิลิตนพรัตน์ นพรัตน์ร้อยแก้ว)
- 3) สีเขียวดั่งทองหม่น (ลิลิตนพรัตน์) หรือสีเขียวเศร้าดั่งทองเหลืองมิได้ชำระ (นพรัตน์ร้อยแก้ว)

¹⁴⁴ “...อันครุฑธิดานี้ได้แก่ครุฑธิดาอันเป็นอาศน์องค์พระนารายณ์นั้น เหตุตั้งนั้นจึงเรียกว่าครุฑธิดาเพื่อตั้งนั้นแล...” (รัตนศาสตร์)

4.6.3.3 อานุภาพ

ตำรา นพรัตน์ระบุดตรงกันว่า ผู้ที่ได้ครอบครองครุฑทวารจะมีเสน่ห์เป็นที่รักยิ่งของคนทั้งหลาย มีทรัพย์สินมากมาย หากทำศึกสงครามก็จะมีชัยชนะเหนือศัตรู นพรัตน์ร้อยแก้วเพิ่มเติมว่า ผู้ครอบครองจะมียศศักดิ์รุ่งเรือง ส่วนรัตนศาสตร์ระบุดเพิ่มเติมว่า จะได้รับการยกย่องสรรเสริญจากพระเจ้าแผ่นดินและเหล่าขุนนาง

4.6.3.4 ราคา

ลิลิตนพรัตน์ระบุพิถีพิถันราคาของมรกตซึ่งจะเพิ่มขึ้นตามน้ำหนัก พิกัดเริ่มต้นน้ำหนักมรกต 1 กลุ่ม ราคา 1 สลึงทอง พิกัดสูงสุด น้ำหนัก 10 กลุ่ม (เท่ากับ 20 กลุ่ม) ราคา 4 บาททอง

4.7 เพทาย

(ลิลิตนพรัตน์ นพรัตน์ร้อยแก้ว: เพทาย)

4.7.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

แหล่งกำเนิดของเพทายคือเมืองสิงขรราช (ลิลิตนพรัตน์) หรือสิงคราช (นพรัตน์ร้อยแก้ว) ส่วนชื่อกำเนิดเพทายนั้น มีเพียงลิลิตนพรัตน์ที่ระบุว่า เพทายเกิดจากดับของมหาพลอสูร

4.7.2 คุณสมบัติ

เพทายเป็นอัญมณีสีแดง คุณสมบัติเด่น คือ ประกายรัศมี นอกจากนี้ยังมีการตั้งชื่อให้กับลักษณะเด่นของเพทายแต่ละชนิดด้วย ลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วระบุการจำแนกเพทายตรงกันเป็นส่วนมาก และตั้งชื่อเพทายแต่ละชนิดไว้คล้าย ๆ กัน เพทายที่รวบรวมได้มี 11 ชนิด แต่ละชนิดมีชื่อและประกายรัศมี ดังนี้

- 1) ตรีตูกเพทาย (ลิลิตนพรัตน์) ตรีตูกเพทาย (นพรัตน์ร้อยแก้ว) ประกายรัศมีสีเหลืองดั่งน้ำมัน
- 2) จุมภูฏีเพทาย (ลิลิตนพรัตน์) จุมภูฏีเพทาย (นพรัตน์ร้อยแก้ว) ประกายรัศมีสีขาวใส
- 3) คังควาเพทาย (ลิลิตนพรัตน์) ครังคราติเพทาย (นพรัตน์ร้อยแก้ว) ประกายรัศมีสีดั่งน้ำฝาง
- 4) สุรคนทีเพทาย (ลิลิตนพรัตน์) สุรคนธีเพทาย (นพรัตน์ร้อยแก้ว) ประกายรัศมีสีอย่างดอกสามหาว (ดอกผักตบ) นพรัตน์ร้อยแก้วเพิ่มเติมว่า มีสีเนื้อเป็นสีแดงดั่งน้ำครั่งด้วย
- 5) ไคเสบพลัดเพทาย (นพรัตน์ร้อยแก้ว)¹⁴⁵ ประกายรัศมีสีเหลืองอย่างดอกคูน และมีรูปทรงกลม

¹⁴⁵ ไม่ปรากฏชื่อเรียกในลิลิตนพรัตน์

- 6) ไมยเพทาย (ลิลิตนพรัตน์) ชไมยเพทาย (นพรัตน์ร้อยแก้ว) ประกายรัศมี
มีหลายสีสลับกัน
- 7) ทรีตววรรณเพทาย (ลิลิตนพรัตน์) ทันตรเพทาย (นพรัตน์ร้อยแก้ว) ประกายรัศมี
สีขาวดั่งน้ำค้างไหลไปมาอยู่ในเพทาย
- 8) ระวางเพทาย (ลิลิตนพรัตน์) รวางคเพทาย (นพรัตน์ร้อยแก้ว) ประกายรัศมี
สีดั่งใบบอนหรือใบตอง ประกายรัศมีดั่งน้ำติดอยู่ในดอกบอน
- 9) คูวิณฑเพทาย (ลิลิตนพรัตน์) โควิณฑเพทาย (นพรัตน์ร้อยแก้ว) ประกายรัศมี
สีแดงดั่งอัญมณีทับทิม
- 10) กะฐะเพทาย (ลิลิตนพรัตน์) กตเพทาย (นพรัตน์ร้อยแก้ว) ประกายรัศมี
สีแดงปนขาว

มีข้อสังเกตว่า ลิลิตนพรัตน์จัดให้กะฐะเพทายเป็นเพทายชนิดที่ให้โทษ เพราะมีลักษณะเป็นสีแดงที่มีจุดในเนื้อสีขาว สีเหลือง หรือสีดำ

เนื่องจากเพทายเป็นอัญมณีที่มีสีแดงคล้ายกับพลอยทับทิม ตำรานพรัตน์จึงอธิบายวิธีการตรวจสอบความแข็งเพื่อจำแนกแยกแยะระหว่างเพทายกับทับทิมไว้สองวิธี วิธีหนึ่งทำโดยนำเพทายและทับทิมมาขูดขีดกัน โดยปกติแล้วเพทายจะมีเนื้ออ่อนกว่าทับทิม อัญมณีที่มีเนื้ออ่อนสามารถทำรอยขีดข่วนได้ง่ายกว่าอัญมณีที่มีเนื้อแข็ง ฉะนั้น ถ้าอัญมณีชนิดใดมีรอยขีดข่วนปรากฏ อัญมณีชนิดนั้นคือเพทาย อีกวิธีหนึ่งคือ การนำเพทายไปทดลองฝนกับหิน จากนั้นเอาปูนมาทาที่รอยขีดข่วน ทิ้งไว้ 3 คืน จึงค่อยล้างออกด้วยน้ำมะพร้าว อัญมณีที่เป็นรอยขูดขีดคือเพทาย ส่วนอัญมณีที่ไม่มีรอยขูดขีดแต่อย่างใดคือทับทิม

4.7.3 ราคา

ราคาของเพทายไม่มีการกำหนดพิกัดน้ำหนักตายตัว ไม่ว่าเพทายจะมีน้ำหนักเท่าใดก็ตาม จะมีราคา 5 สลึงทอง

4.8 บุษราคัม

(ลิลิตนพรัตน์: บุษราคัม รัตนศาสตร์: บุษราคัม)

4.8.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า บุษราคัมเกิดจากเนื้อของพลาสุรที่ทวยเทพนำไปประดิษฐานไว้ที่เมืองลังกา จึงกล่าวได้ว่าเมืองลังกาคือแหล่งกำเนิดบุษราคัมที่มีสิบริสุทธิ์ดั่งรัศมีพระจันทร์

4.8.2 คุณสมบัติ

คุณสมบัติของบุษราคัมคือสี ลิลิตนพรัตน์และรัตนศาสตร์จำแนกสีของบุษราคัมได้สี่สี
ดังนี้

- 1) สีจุดผลทับทิม (ลิลิตนพรัตน์) หรือ สีจุดผลทับทิมแก่ขนาดใหญ่ (รัตนศาสตร์)

- 2) สีดุจดอกตะแบก (ลิลิตนพรัตน์ รัตนศาสตร์)
- 3) สีดุจน้ำไหลไปมา (ลิลิตนพรัตน์) รัตนศาสตร์ขยายความว่า สีนํ้าไหลเป็นสีเหลืองแก่ เปรียบได้กับบัวขาวที่ไหลขึ้นมาพันนํ้า
- 4) สีดุจน้ำกลิ้งบนกลีบบัว (ลิลิตนพรัตน์) หรือสีดุจน้ำยอดตกลงในกลีบอุบล (รัตนศาสตร์) นอกจากนี้ ลิลิตนพรัตน์ยังได้เพิ่มเติมลักษณะที่เป็นคุณของบุษราคัมอีกประการหนึ่งคือ บางชนิดถือแล้วเย็นใจ

ส่วนบุษราคัมที่ควรหลีกเลี่ยงตามตำรานพรัตน์นั้น เป็นบุษราคัมที่มีตำหนิด้านรูปทรง โดยมีลักษณะดังนี้คือ ด้านบนพลอยมีลักษณะแหลม¹⁴⁶ และมีรอยบุ๋มตรงกลาง¹⁴⁷ รูปทรงของพลอยมีลักษณะบาง คอคดกิว และเป็นเอ็น (ลิลิตนพรัตน์)

4.8.3 อานูภาพ

ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า ผู้ครอบครองบุษราคัมที่มีลักษณะดี บริสุทธิ์ปราศจากโทษทั้งปวง จะประสบความสุขและความเจริญรุ่งเรือง สำหรับบุษราคัมสีดอกละแบก มีคำแนะนำว่าเป็นบุษราคัมที่เหมาะสมแก่การนำไปขึ้นเรือนทองคำทำเครื่องประดับ รัตนศาสตร์ระบุอานูภาพที่เป็นคุณของบุษราคัมว่า บุษราคัมสีเหลืองแก่อย่างน้ำไหลและบัวขาวไหลพันนํ้าจะทำให้ผู้ครอบครองมีความสุขและมั่งคั่งด้วยทรัพย์สิน บุษราคัมสีดอกละแบกเป็นมงคลสำหรับเกษตรกรและพ่อค้าเมื่อลงทุนไปย่อมได้ผลกำไรตอบแทนมาก และบุษราคัมที่มีสีอย่างน้ำกลิ้งบนกลีบบัวจะทำให้ผู้ครอบครองมีเสน่ห์ เป็นที่รักของคนทั้งหลาย ถือติดตัวไปเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินก็จะได้รับการสรรเสริญ นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องรางที่ช่วยป้องกันภัยจากโจรผู้ร้าย

ส่วนบุษราคัมที่เป็นโทษนั้น ลิลิตนพรัตน์ระบุว่า จะทำให้ผู้ครอบครองประสบแต่ความทุกข์และภัยอันตราย รัตนศาสตร์ระบุต่างไปว่า บุษราคัมที่มีหัวแหลมจะทำให้ผู้ครอบครองบาดเจ็บจากอาวุธสงคราม และบุษราคัมที่หลวมกลางจะส่งผลให้ผู้ครอบครองไม่ได้รับผลบุญจากการทำความดี

4.8.4 ราคา

พิกัดราคาบุษราคัมกำหนดเฉพาะในลิลิตนพรัตน์ ราคาของบุษราคัมจะเพิ่มขึ้นตามน้ำหนัก มีรายละเอียดดังนี้

บุษราคัมน้ำหนัก	3	กล่า	ราคา	1	สลึงทอง
บุษราคัมน้ำหนัก	5	กล่า	ราคา	4	สลึงทอง (ทองหนึ่งบาท)
บุษราคัมน้ำหนัก	9	กล่า	ราคา	10	สลึงทอง

4.9 โกเมน

(ลิลิตนพรัตน์: โกเมน รัตนศาสตร์: โกเมน)

¹⁴⁶ หลังแหลม (ลิลิตนพรัตน์) หัวแหลม (รัตนศาสตร์)

¹⁴⁷ หลังหว้า (ลิลิตนพรัตน์) หลวมกลาง (รัตนศาสตร์)

4.9.1 การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ลิลิตนพรัตน์และรัตนศาสตร์ระบุแหล่งกำเนิดของโกเมนตรงกันว่า โกเมนมีกำเนิดในสิ่งหลทวิป (เกาะลังกา) อันเป็นสถานที่ที่ทวยเทพนำเชื้อกำเนิดโกเมนไปฝังไว้ แต่ตำราทั้งสองระบุเชื้อกำเนิดโกเมนต่างกัน ลิลิตนพรัตน์ระบุว่าเกิดจากดวงตาข้างซ้ายของมหาพอลอสุร ในขณะที่รัตนศาสตร์ระบุว่าเกิดจากผมของมหาพอลอสุร

4.9.2 คุณสมบัติ

คุณสมบัติของโกเมนคือสี โดยทั่วไปสีของโกเมนเป็นสีเหลืองอ่อนหรือเหลืองแก่ที่มีสีอื่นมาแซมด้วย ลิลิตนพรัตน์จำแนกโกเมนตามลักษณะสีที่เป็นคุณสมบัติ ได้แก่ สีเหลืองแกมเขียว สีเหลืองแกมแดง สีเหลืองแกมแดงอย่างสีดอกกรรณิการูปนสีก้านดอกกรรณิการูป และสีเหลืองแกมขาว รัตนศาสตร์ระบุไว้เพียงสามสี ได้แก่ สีเหลืองแกมเขียว สีเหลืองดังดอกกรรณิการูปที่มีสีแดงแกม และสีเหลืองแกมขาว ส่วนโทษของโกเมนแบ่งเป็นสองประการ ได้แก่

1) **มลทินภายใน** ประกอบด้วยมลทินที่เป็นสีลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ สีดำปนอยู่ในเนื้อ เส้นสีเขียวแทรกอยู่ภายในเม็ดโกเมน รวมถึงประกายรัศมีสีดำหม่น

2) **ตำหนิภายนอก** เป็นความบกพร่องจากคุณสมบัติภายนอกด้านสีและรูปทรง ด้านสีประกอบด้วยลักษณะโกเมนที่มีสีเหลืองหม่นแต่มี และโกเมนสีขาวสากไม่มีรัศมี ส่วนด้านรูปทรงคือ มีรอยเป็นร่องลึกกร่อนดั่งน้ำเซาะ

4.9.3 อานูภาพ

ลิลิตนพรัตน์กล่าวโดยรวมว่า โกเมนเป็นอัญมณีที่ช่วยขจัดปัดเป่าภัยอันตรายทั้งปวง แต่รัตนศาสตร์ให้รายละเอียดของอานูภาพตามลักษณะคุณที่ปรากฏดังนี้

- 1) โกเมนสีเหลืองแกมเขียว ผู้ครอบครองจะสามารถรักษาทรัพย์สินไว้ได้มั่นคง
- 2) โกเมนสีเหลืองแกมแดง ผู้ครอบครองจะเป็นที่รักใคร่ของพระเจ้าแผ่นดินและเหล่าขุนนาง
- 3) โกเมนสีเหลืองแกมขาว ผู้ครอบครองจะมีญาติพี่น้องและข้าทาสบริวารพร้อมพรั่ง

ส่วนโกเมนที่มีตำหนิ ลิลิตนพรัตน์ระบุว่าจะทำให้ผู้ครอบครอง อีกรั้งครอบคร้ว ญาติพี่น้องและบริวารถึงแก่ชีวิต รัตนศาสตร์ให้รายละเอียดของอานูภาพตามลักษณะโทษที่ปรากฏดังนี้

- 1) โกเมนที่มีประกายรัศมีสีดำหม่น ผู้ครอบครองจะเสียตัว ศัตรูจะดูแคลน
- 2) โกเมนที่มีสีดำปนอยู่ในเนื้อ ผู้ครอบครอง บุตรหลาน ญาติพี่น้อง ตลอดจนข้าทาสบริวารจะเสียชีวิต
- 3) โกเมนสีขาวสากไม่มีรัศมี ผู้ครอบครองจะมีเรื่องขัดแย้งกับเหล่าเจ้านายและขุนนาง

4.9.4 ราคา

ราคาของโกเมนพิจารณาตามน้ำหนัก พิกัดราคาโกเมนใช้อย่างเดียวกับพิกัดราคาของบุษราคัม

4.10 แก้วประพาฬ

(ลิลิตนพรัตน์: ประพาฬ รัตนศาสตร์: แก้วพระพาน¹⁴⁸)

4.10.1 การกำเนิด แหล่งกำเนิด อานูภาพ และราคา

แก้วประพาฬเกิดจากลื่นของพลาสุรซึ่งทวยเทพนำไปฝังไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ส่วนแหล่งกำเนิด อานูภาพ และราคา ไม่ได้ระบุไว้

4.10.2 คุณสมบัติ

คุณสมบัติของแก้วประพาฬ คือ สี แก้วประพาฬที่มีคุณสมบัติเลิศจำแนกได้สี่สี คือ สีแดงสดใส สีแดงมีลายตรงกลาง สีแดงดั่งดอกบัวสัตตบุษย์ และสีขาวหม่นดั่งแก้วพลีก

4.11 อัญมณีที่สมพงศ์กับวันและปีเกิด

การใช้อัญมณีให้สมพงศ์กับวันและปีเกิดปรากฏเฉพาะในรัตนศาสตร์ฉบับบูรณีย์ เนื้อหาดังกล่าวแสดงถึงการนำอัญมณีไปสัมพันธ์กับคติเรื่องดาวนพเคราะห์และปีนักษัตรในทางโหราศาสตร์สำหรับอัญมณีที่สมพงศ์กับวันเกิด รัตนศาสตร์ฉบับบูรณีย์ระบุว่าอัญมณีเจ็ดชนิดสัมพันธ์กับวันทั้งเจ็ดในหนึ่งสัปดาห์ ที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องมาจากความเชื่อตามตำนานนพเคราะห์และเฉลิมไตรภพซึ่งเล่าถึงเรื่องราวที่พระอิศวรเป็นผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งในโลกนี้ว่า หลังจากที่พระอิศวรทรงสร้างมนุษย์และสัตว์โลกทั้งหลายขึ้นแล้ว พระองค์ได้ทรงสร้างจักรราศี 12 ราศี ดาวฤกษ์ 27 ฤกษ์ วิมานนพเคราะห์ (ดาวนพเคราะห์) 9 วิมาน ทรงสร้างสัตว์เดรัจฉานต่าง ๆ ขึ้นเป็นนามปี 12 นักษัตร และทรงสร้างเทวดา 9 องค์ขึ้นรักษาวิมานที่จะตระเวนรอบราศีนั้น ประกอบด้วยพระอาทิตย์ พระจันทร์ พระอังคาร พระพุธ พระพฤหัสบดี พระศุกร์ พระเสาร์ พระราหู และพระเกตุ เทวดาทั้งเจ็ดองค์ตั้งแต่พระอาทิตย์จนถึงพระเสาร์เป็นที่มาของชื่อวันทั้งเจ็ดในหนึ่งสัปดาห์ แต่ละวันจะมีสีประจำวันซึ่งสัมพันธ์กับสีกายของเทวดาทั้งเจ็ดดังนี้ พระอาทิตย์มีกายสีแดง พระจันทร์กายสีนวล พระอังคารกายสีแก้วเพทาย (บางฉบับว่าสีลูกหว้า) พระพุธกายสีแก้วมรกต (บางฉบับว่าสีแก้วโมรา) พระพฤหัสบดีกายสีแก้วไพฑูรย์ พระศุกร์กายสีประภัสสร (คือ สีเลื่อมพรายดั่งพระอาทิตย์แรกขึ้น บางฉบับว่าสีน้ำเงิน) พระเสาร์กายสีดำ (บางฉบับว่าสีเขียว แดงคล้ำ หรือม่วง) การใช้อัญมณีให้สัมพันธ์กับวันทั้งเจ็ดจะทำให้เทวดาคุ้มครองรักษา และอำนวยสิริมงคลแก่ผู้สวมใส่นั้น ส่วนเรื่องอัญมณีที่สมพงศ์กับปีเกิดนั้น การใช้อัญมณีจะยึดหลักอัญมณีที่สัมพันธ์กับวันทั้งเจ็ดเป็นตัวตั้ง และไล่เรียงปี 12 ปีให้สัมพันธ์

¹⁴⁸

แก้วพระพาน เป็นชื่อเรียกแก้วประพาฬที่ปรากฏในคำกลอนว่าด้วยนพรัตน์ที่สมพงศ์กับวันและปีเกิด ทว่ารัตนศาสตร์ไม่ได้ให้คำอธิบายเรื่องแก้วประพาฬแต่อย่างใด

กับลำดับวันดังนี้ ปีชวดเป็นปีที่ 1 ตรงกับวันที่ 1 คือ วันอาทิตย์ ปีฉลูเป็นปีที่ 2 ตรงกับวันที่ 2 คือ วันจันทร์ ฯลฯ เมื่อนับถึงปีที่ 7 ปีมะเมีย ตรงกับวันที่ 7 คือ วันเสาร์ แล้ว ปีที่เหลือให้นับวนขึ้นไป เริ่มต้นรอบวันใหม่ จะได้ว่า ปีมะแมเป็นปีที่ 8 ตรงกับวันที่ 1 คือวันอาทิตย์ ปีวอกเป็นปีที่ 9 ตรงกับวันที่ 2 คือ วันจันทร์ ปีระกาเป็นปีที่ 10 ตรงกับวันที่ 3 คือวันอังคาร ปีจอเป็นปีที่ 11 ตรงกับวันที่ 4 คือ วันพุธ และปีกุนเป็นปีที่ 12 ตรงกับวันที่ 5 คือ วันพฤหัสบดี การใช้อัญมณีให้สมพงศ์กับวันและปีเกิดจึงเป็นไปตามที่แสดงในตารางข้างล่างนี้

วัน	ปี	อัญมณี
อาทิตย์	ชวด มะแม	ทับทิม
จันทร์	ฉลู วอก	มุกดาหาร
อังคาร	ขาล ระกา	ประพาฬ
พุธ	เถาะ จอ	มรกต
พฤหัสบดี	มะโรง กุน	ไพฑูรย์
ศุกร์	มะเส็ง	เพชร
เสาร์	มะเมีย	นิล (ไพลิน)

ตารางที่ 2 อัญมณีที่สมพงศ์กับวันและปีเกิด

ข้อมูลเรื่องอัญมณีในตำรานพรัตน์มีสาระสำคัญประกอบด้วย ตำนานพลาสุรผู้เป็นเชื้อกำเนิดของอัญมณีชนิดต่าง ๆ แหล่งกำเนิด คุณสมบัติ อานุภาพ และราคาของอัญมณี ตำรานพรัตน์จะเน้นเรื่องคุณสมบัติและอานุภาพของอัญมณีจะเน้นเป็นพิเศษ **ด้านคุณสมบัติ** ตำรานพรัตน์อธิบายคุณสมบัติของอัญมณีในด้านสี รัศมี และรูปทรง แต่จะให้ความสำคัญกับเรื่องสีมากที่สุด เพราะเป็นคุณสมบัติที่โดดเด่นที่สุดของอัญมณี ลักษณะเช่นนี้ทำให้สีเป็นเกณฑ์หลักที่ใช้จำแนกอัญมณีแต่ละชนิด รัศมีเป็นคุณสมบัติที่ตำรานพรัตน์มักกล่าวปะปนไปกับเรื่องสี ทั้งยังมีการระบุความยาวของรัศมีด้วย ส่วนรูปทรงเป็นคุณสมบัติที่มีการกล่าวถึงรองลงมา สำหรับเรื่องอัญมณีที่ด้อยคุณภาพ คือ มีตำหนิ ตำรานพรัตน์ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับตำหนิทั้งภายนอกและภายในในลักษณะต่าง ๆ อย่างมากมาย แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับคุณสมบัติของอัญมณี **ด้านอานุภาพ** ตำรานพรัตน์อธิบายอานุภาพของอัญมณีแต่ละชนิดในลักษณะที่คล้ายกัน คำพรรณนาแบ่งได้เป็นสองส่วน คือ อานุภาพของอัญมณีที่มีคุณภาพดี กับอานุภาพของอัญมณีที่ด้อยคุณภาพ อัญมณีที่ดีเลิศจะมีอานุภาพในด้านการป้องกันภัยอันตราย บันดาลความสุข ความมั่งคั่ง และความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ผู้ครอบครอง ในทางตรงกันข้าม อัญมณีที่ด้อยคุณภาพ ไม่ว่าจะมิดำหนิปรากฏมากหรือน้อยก็ตาม จะทำให้ผู้ครอบครองประสบเภทภัย หายนะ โรคภัยแรง หรือแม้กระทั่งเสียชีวิตได้ มีข้อสังเกตว่าตำรานพรัตน์เน้นความสำคัญของอัญมณีต่อพระมหากษัตริย์เป็นพิเศษในการเสริมอำนาจและบารมี ป้องกันอันตรายและทำให้ประสบชัยชนะในศึกสงคราม เนื่องจากตำรานพรัตน์แต่งขึ้นเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เป็นฉบับประจำราชสำนัก นอกจากนี้ ตำรานพรัตน์ โดยเฉพาะลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วยังให้ความรู้เรื่อง**การใช้เครื่องประดับอัญมณีสำหรับพระมหากษัตริย์** ประเด็นดังกล่าวแทรกอยู่ในเรื่องเพชร ทับทิม และ

ไพฑูรย์ มีการกล่าวถึงการนำเพชรปฐุมชาติมาทำหัวแหวน การนำทับทิมและไพฑูรย์ที่ดีบางลักษณะ มาขึ้นเรือนทองคำด้วย ส่วนตำรารัตนศาสตร์จบบริบูรณ์จะแตกต่างไปจากตำรานพรัตน์สองฉบับที่กล่าวมา เพราะไม่ได้มีการจำกัดว่าอัญมณีในลักษณะไหนเหมาะสมกับพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ แต่สิ่งที่น่าสนใจคือ คำอธิบายเรื่องการใช้อัญมณีให้สมพงศ์กับวันและปีเกิดซึ่งแสดงให้เห็นการเชื่อมโยงอัญมณีกับดาวนพเคราะห์และปีนักษัตรตามคติทางโหราศาสตร์

บทที่ 5

ความสัมพันธ์ระหว่างตำรารัตนปริภาษกับตำรานพรัตน์

ตำรานพรัตน์ของไทยทั้งสามฉบับมีเนื้อหาสาระคล้ายกับตำรารัตนปริกาษาของอินเดียบางประการ ประการหนึ่งที่ได้เห็นได้ชัดคือ คำอธิบายอัญมณีในตำรานพรัตน์สามารถแบ่งได้เป็นสองส่วน ส่วนแรกว่าด้วยการกำเนิดอัญมณีชนิดต่าง ๆ ส่วนที่สองว่าด้วยวิธีการตรวจสอบอัญมณีแต่ละชนิด และในเนื้อหาของอัญมณีแต่ละชนิดก็จะประกอบด้วยประเด็นสำคัญห้าประการ ได้แก่ การกำเนิด แหล่งกำเนิด คุณสมบัติ อานุภาพ และราคา อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในรายละเอียดกลับพบว่า เนื้อหาในตำรานพรัตน์ไม่สอดคล้องกับตำรารัตนปริกาษาทั้งหมด บางส่วนมีข้อมูลตรงกัน บางส่วนต่างกัน บางส่วนแม้จะมีข้อมูลตรงกันกับในรัตนปริกาษา แต่ก็ได้ขยายความให้ละเอียดลออและลึกซึ้งยิ่งขึ้นกว่าเดิม

ในเรื่องการกำเนิดอัญมณี ตำรารัตนปริกาษาอธิบายความเป็นมาของอัญมณีโดยอ้างอิงตำนานการบูชาอัญมณีว่า สาเหตุที่ทำให้พลาสุรต้องถูกบูชาเนื่องจากทวยเทพคิดจะปราบพลาสุร การปราบอสูรด้วยการทำสงครามไม่สัมฤทธิ์ผล จึงต้องใช้วิธีลวงล่อให้อสูรอุทิศตนเป็นสัตว์บูชาอัญมณีซึ่งพลาสุรเองก็เต็มใจสละชีวิตเป็นทาน อำนาจของบุญกุศลนี้ทำให้เกิดอัญมณีมีค่าขึ้นหลายชนิด ส่วนตำรานพรัตน์ก็อ้างอิงกำเนิดของอัญมณีด้วยตำนานของมหาพลาสุร หรือพลาสุร เช่นกัน แต่มีเรื่องเล่าต่างออกไปว่า บรรดาทวยเทพ ฤๅษี และมุนี เป็นผู้เข้าไปขอร้องให้พลาสุรสละชีวิตเป็นทาน เพื่อให้เกิดอัญมณีในโลกนี้ โดยที่ไม่มีเรื่องราวการต่อสู้ระหว่างพลาสุรกับพระอินทร์และเหล่าทวยเทพเป็นเหตุการณ์นำเรื่อง จากนั้นพลาสุรก็ได้ตัดสินใจบำเพ็ญตบะอดอาหารเจ็ดวันเจ็ดคืนจนเสียชีวิต เหล่าทวยเทพ ฤๅษี และมุนี ได้นำอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายพลาสุรไปฝังไว้ หรือไปประดิษฐานไว้ตามสถานที่สำคัญหลายแห่ง และอวัยวะเหล่านั้นได้กลายเป็นอัญมณีชนิดต่าง ๆ ที่มีค่า

สำหรับเรื่องวิธีการตรวจสอบอัญมณีแต่ละชนิด ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตำราอัญมณีวิทยาภาษาสันสกฤตกับภาษาไทย โดยคัดเลือกเฉพาะอัญมณีที่ปรากฏตรงกันทั้งในตำรารัตนปริกาษาและตำรานพรัตน์ แล้วนำมาเปรียบเทียบเนื้อหาเป็นรายชนิด เพื่อให้เห็นลักษณะร่วมและลักษณะต่าง อัญมณีที่จะเปรียบเทียบมีเก้าชนิด คือ เพชร ไข่มุก หับทิม มรกต ไพลิน ไพฑูรย์ บุษราคัม โกเมน และประพาฬ

1. เพชร

การกำเนิด

ตำรารัตนปริกาษาระบุว่า เพชรกำเนิดจากกระดูกของพลาสุร ข้อความนี้ตรงกับพรัตน์ร้อยแก้วและรัตนศาสตร์ แต่ไม่ตรงกับลิลิตนพรัตน์ซึ่งระบุว่า เพชรกำเนิดจากหัวใจของอสูร

แหล่งกำเนิด

ตำรารัตนปริกาษาและตำรานพรัตน์ระบุตรงกันว่า สถานที่สำคัญที่เป็นแหล่งกำเนิดเพชรมีแปดแห่ง แต่ชื่อสถานที่ตรงกันเพียงบางที่ ชื่อสถานที่ในตำรานพรัตน์ที่ผู้วิจัยคิดว่าสัมพันธ์กับชื่อสถานที่ในตำรารัตนปริกาษา ได้แก่ เมืองปันทราชกับแคว้นปุมทระ เมืองโกศลราชกับแคว้นโกศล และเมืองสวาระราชกับแคว้นสุราชภูร์ มีข้อสังเกตว่า สภาพภูมิประเทศของแหล่งกำเนิดเพชรในตำรา

รัตนปริกษามีทั้งที่เป็นภูเขา และพื้นที่ชายฝั่งแม่น้ำ ทะเล หรือมหาสมุทร ในขณะที่ตำราานพรัตน์ระบุว่า แหล่งกำเนิดเพชรคือภูเขาในเมืองสำคัญ แม้ขณะนี้จะไม่พบชื่อเมืองที่ใกล้เคียงกันในภาษาสันสกฤตและไม่สามารถสืบหาที่ตั้งของสถานที่อื่น ๆ ที่ระบุไว้ในตำราานพรัตน์ได้ แต่จากบริบทก็ทำให้เชื่อได้ว่า สถานที่เหล่านั้นอยู่ในอาณาบริเวณของดินแดนชมพูทวีป

ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดประการหนึ่งระหว่างตำรารัตนปริกษากับตำราานพรัตน์ก็คือ ตำราานพรัตน์ระบุถึงแหล่งกำเนิดเพชรอื่น ๆ นอกเหนือจากแหล่งกำเนิดที่แปดด้วย ได้แก่ หิน เหง้าบัว ดอกบัวสัตตบุษย์ และหัวของสัตว์สามชนิด คือ แรด เหยี่ยว และนกกระเรียน นอกจากนี้อำนาจของพระอินทร์ก็ยังเป็นที่มาของเพชรบางชนิด ข้อมูลที่กล่าวมานี้ไม่ปรากฏในตำรารัตนปริกษา

คุณสมบัติ

● สี

ตำรารัตนปริกษาและตำราานพรัตน์ระบุตรงกันว่า สีเป็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งของเพชรที่ดีเลิศ ตำรารัตนปริกษาระบุว่า เพชรที่ดีจะต้องมีสีงามเลิศ และเพชรสีก็เป็นเพชรที่หาได้ยากในโลก ส่วนตำราานพรัตน์จัดให้เพชรสีเป็นเพชรปฐมชาติ หมายความว่า เพชรสีเป็นเพชรคุณภาพดีเยี่ยม นอกจากนี้ ตำรารัตนปริกษาและตำราานพรัตน์ต่างใช้สีเป็นเกณฑ์ในการจำแนกชนิดของเพชรเหมือนกัน ตำรารัตนปริกษานำแนวคิดสองประการมาเป็นแบบอย่างในการจำแนกชนิดของเพชร ได้แก่ แนวคิดเรื่องสี สัญลักษณ์ของวรรณะทั้งสี่ และสีที่แทนคุณลักษณะของเทพเจ้า แนวคิดทั้งสองนี้ทำให้เกิดวิธีการจำแนกเพชรสีสองวิธี คือ การจำแนกเพชรสีตามวรรณะ และการจำแนกเพชรสีตามคุณลักษณะของเทพเจ้า จากการวิจัยพบว่าสีของเพชรที่นำมาแบ่งตามวรรณะไม่ตรงกับสีสัญลักษณ์ของวรรณะทั้งหมด โดยเฉพาะเพชรสีเขียวซึ่งกำหนดให้เป็นเพชรวรรณะแพศย์นั้นไม่สัมพันธ์กับสีสัญลักษณ์ของวรรณะแพศย์ซึ่งเป็นสีเหลือง ส่วนการจำแนกเพชรสีตามสีคุณลักษณะของเทพเจ้านั้น รัตนปริกษาและรัตนปริกษายายะไม่ได้ระบุไว้ เพียงแต่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสีกับคุณลักษณะของเทพเจ้าเท่านั้น แต่การจำแนกสีเพชรตามคุณลักษณะของเทพเจ้าจะระบุไว้ในพหุหัตถ์สัมหิตาดอนที่ว่าด้วยรัตนปริกษายายะ ซึ่งผู้วิจัยพบว่าสีเพชรไม่ได้ตรงกับสีสัญลักษณ์ของเทพเจ้าทุกประการเช่นกัน ส่วนตำราานพรัตน์ การจำแนกเพชรสีใช้เกณฑ์เรื่องสีสัญลักษณ์ของวรรณะเพียงประการเดียว แต่มีข้อสังเกตว่าเพชรสีในตำราานพรัตน์จำแนกออกเป็นห้าวรรณะ โดยวรรณะที่เพิ่มขึ้นมาคือ วรรณะสมณะ การจำแนกเพชรสีจึงมีลำดับใหม่ดังนี้คือ กษัตริย์ชาติ สมณชาติ พราหมณชาติ แพศย์ชาติ และสุทธชาติ เพชรสมณชาติมีสีเหลือง ส่วนเพชรอื่น ๆ มีสีตรงตามที่ระบุไว้ในตำรารัตนปริกษา

● รัศมี

รัศมีเป็นคุณสมบัติทางแสงที่สำคัญ ในตำรารัตนปริกษา รัศมีเป็นคุณสมบัติจำเป็นสำหรับเพชรที่ดีเลิศ ส่วนในตำราานพรัตน์ รัศมีเป็นคุณสมบัติเฉพาะของเพชรชนิดพิเศษบางชนิด เช่น ไภยรา

กรเพชร อินทรเพชร สังขนิลเพชร เป็นต้น มีข้อสังเกตว่า นพรัตน์ร้อยแก้วเป็นตำราานพรัตน์ฉบับเดียวที่ระบุว่า รัศมีเป็นคุณสมบัติของเพชรปฐมชาติทุกชนิด¹⁴⁹

- **รูปทรง**

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า รูปทรงของเพชรประกอบด้วยเหลี่ยม 8 เหลี่ยม มุม 6 มุม และขอบ 12 ขอบ สำหรับตำราานพรัตน์ รูปทรงเป็นคุณสมบัติของเพชรแผ่นกระดาน ซึ่งเป็นเพชรทุติยชาติหรือเพชรตีปานกลาง ดังมีคำอธิบายว่า เพชรแผ่นกระดานเป็นเพชรที่มี 8 เหลี่ยม หรือ 6 เหลี่ยม

- **น้ำหนัก**

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า เพชรที่ดีควรมีน้ำหนักเบา ตำราานพรัตน์กำหนดให้ความเบาเป็นคุณสมบัติที่ได้อย่างหนึ่งของเพชรเช่นกันว่า เพชรเบา หรือเพชรที่มีน้ำหนักเบากว่าแก้วผลึก จัดเป็นเพชรทุติยชาติ

- **ความบริสุทธิ์**

ตำรารัตนปริกษาและตำราานพรัตน์ระบุตรงกันว่า เพชรที่ดีจะต้องมีลักษณะบริสุทธิ์ปราศจากตำหนิทุกประการ ในตำรารัตนปริกษา เพชรที่ไม่ดีคือเพชรที่รูปทรงบกพร่องเพราะมีเหลี่ยมมุม แตกร้าว มีรอยร้าวที่ผิวเพชร มีสีไม่สม่ำเสมอ มีตำหนิเป็นจุด เป็นเส้น รวมถึงมีมลทินเจือปนภายในเพชร ในตำราานพรัตน์ เพชรที่ไม่บริสุทธิ์ด้วยตำหนิและมลทินจัดเป็นเพชรตติยชาติ คือ เพชรที่ให้โทษแก่ผู้สวมใส่ คำอธิบายลักษณะตำหนิและมลทินในตำรารัตนปริกษาใกล้เคียงกับในตำราานพรัตน์ แม้รายละเอียดจะแตกต่างกันบ้าง แต่โดยใจความแล้วลักษณะตำหนิมีสองประเภท คือ ตำหนิภายนอกจากความบกพร่องของรูปทรง และตำหนิภายในจากมลทินที่เป็นเส้น สี และจุด เช่นเดียวกัน

- **อานภาพ**

ตำรารัตนปริกษาและตำราานพรัตน์ระบุตรงกันว่า เพชรที่มีคุณสมบัติดีพร้อมย่อมมีคุณในด้าน การป้องกันอันตราย การเสริมอำนาจ และการเสริมความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิต ด้านการป้องกันอันตราย เพชรช่วยป้องกันภัยจากศัตรู อำนาจมืด และอันตรายในทุกรูปแบบ ด้านการเสริมความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต เพชรทำให้ผู้ครอบครองมีทรัพย์สินมั่งคั่ง ด้านการเสริมอำนาจ เพชรเป็นเครื่องรางของขลังที่ทำให้ผู้ครอบครองมีชัยชนะในการทำสงคราม นอกจากนี้ เพชรยังทำให้ผู้

¹⁴⁹ ชื่อว่าขัดตติยชาตินั้น...เมื่อส่องดูด้วยแดดเป็นดวงแล่นออกจากเหลี่ยมเป็นสีเบญจรงค์ด้านละ 8 ดวง

เพชรชื่อสมณชาติ...ครั้นส่องดูด้วยแดดเห็นแสงทอกันดังแสงตะวันเมื่อเที่ยงเป็นช่วงแล่นออกจากเหลี่ยมหลายสีเป็นเบญจรงค์ทุกด้าน

เพชรชื่อพราหมณชาติ...ครั้นส่องต้องแสงตะวัน แสงทอกันดังแสงพระอาทิตย์เมื่อเที่ยง

เพชรชื่อแพศชาติ...ถ้าส่องด้วยแสงแดดเป็นแสงทอกันดังแสงตะวันเมื่อเที่ยง

เพชรชื่อสุทชาติ...ครั้นส่องดูด้วยแดด เห็นเป็นดวงแล่นฉวัดเฉวียนออกจากเหลี่ยมด้านละ 8 ดวงดุจดังรุ่งกินน้ำ แสงเบญจรงค์ทอกันดังแสงตะวันเมื่อเที่ยง (ลิลิตนพรัตน์)

ครอบครองมีอำนาจสูงส่ง อาจมีบารมีได้เป็นถึงพระมหากษัตริย์ มีข้อสังเกตว่า ในตำรารัตนปริกษา เพชรสีเหมาะสำหรับคนแต่ละวรรณะ แต่พระเจ้าแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์มีสิทธิพิเศษในการครอบครองเพชรทุกวรรณะ และกำหนดให้เพชรที่มีคุณสมบัติสมบูรณ์พร้อมทุกประการตั้งแต่เรื่องสี รัศมี รูปทรง ตลอดจนความบริสุทธิ์ เป็นเพชรที่เหมาะสมสำหรับพระมหากษัตริย์ ตำรานพรัตน์ กำหนดเพชรสีให้สัมพันธ์กับวรรณะเป็นบางวรรณะ โดยอธิบายเพียงว่า เพชรขัตติยชาติเป็นเพชรสำหรับพระมหากษัตริย์ เพชรแพศย์ชาติสำหรับพ่อค้า และเพชรสุทธชาติสำหรับเกษตรกร ไม่มีคำกล่าวว่าพระมหากษัตริย์สามารถครอบครองเพชรได้ทุกสี แต่จากคำอธิบายอานูภาพของเพชรดีทุกชนิด ซึ่งระบุว่าเพชรเป็นอัญมณีที่เหมาะสมแก่ผู้ทำศึกสงครามนั้น ก็แสดงให้เห็นว่าเพชรดีทุกชนิดล้วนควรคู่บารมีพระมหากษัตริย์

สำหรับเพชรที่มีคุณสมบัติไม่ดี ประกอบด้วยตำหนิและมลทิน ตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์ก็ระบุอานูภาพของเพชรที่มีลักษณะดังนั้นในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ เพชรที่มีโทษจะทำให้ผู้ครอบครองเจ็บป่วย ประสบโชคร้ายและภัยพิบัติ ตลอดจนเสียชีวิต

● ราคา

ตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์ระบุตรงกันว่า ราคาของเพชรจะเพิ่มขึ้นตามน้ำหนัก ค่าของน้ำหนักมีหน่วยเป็นเมล็ดพีช ตำรารัตนปริกษาใช้หน่วยเป็นเมล็ดข้าว (ตันฑุละ) และเมล็ดมัสตาร์ด (สรรัชปะ) ส่วนตำรานพรัตน์ใช้หน่วยเป็นเม็ดมะกล่ำตาข้าง (กล่ำ) และเม็ดมะกล่ำตาหนู (กล่อม) การประเมินราคาใช้เงินตราที่ทำด้วยโลหะ ราคาเพชรในตำรารัตนปริกษามีหน่วยเป็นรูปกะวัตถุที่ใช้เป็นเงินตราคือโลหะเงิน ในขณะที่ราคาเพชรในตำรานพรัตน์มีหน่วยเป็นบาททอง วัตถุที่ใช้เป็นเงินตราคือโลหะทองคำ

● การเจียรไน

ตำรารัตนปริกษามีข้อมูลเรื่องวิธีการเจียรไนเพชรให้สามารถส่องประกายรัศมีได้เต็มที่ ตำรานพรัตน์กล่าวถึงการเจียรไนเช่นกัน โดยระบุเพียงว่าการเจียรไนจะสามารถขจัดตำหนิและมลทินในเพชรได้ ทว่าไม่ระบุวิธีการเจียรไน และไม่มีแนวคิดเรื่องการเจียรไนเพชรเพื่อเพิ่มคุณสมบัติด้านรัศมี

2. ไช่มุก

การกำเนิด

ตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์ระบุตรงกันว่า เพชรเกิดจากฟันของพลาสุร แต่ตำรารัตนปริกษามีคำอธิบายที่เป็นเชิงวิทยาศาสตร์ด้วยว่า ไช่มุกเกิดจากน้ำฝนเข้าไปทำปฏิกิริยาในหอยมุก ในขณะที่ตำรานพรัตน์ไม่มีคำอธิบายเช่นนี้

แหล่งกำเนิด

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า แหล่งกำเนิดไช่มุกคือเทือกเขาหิมาลัย เมืองชายฝั่งทะเลหรือมหาสมุทรในแถบอินเดียใต้ รวมไปถึงดินแดนต่างประเทศโดยเฉพาะอาณาจักรเปอร์เซีย ในขณะที่

ตำราพรรณระบุว่าเป็นแหล่งกำเนิดไข่มุกคือท้องทะเลสี่แห่ง หนึ่งแห่งคือทะเลบริเวณเกาะลังกา อีกสามแห่งไม่ทราบที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ เมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว สถานที่ที่ตำราพรรณระบุและตำราพรรณระบุตรงกันมีอยู่แห่งเดียว คือ เกาะลังกา

ชนิดของไข่มุก

ตำราพรรณระบุและตำราพรรณระบุตรงกันว่า ไข่มุกมีสองประเภท คือ ไข่มุกที่เป็นคน อีกประเภทหนึ่งคือไข่มุกตามความเข้าใจของคนทั่วไปในปัจจุบัน นั่นคือ ไข่มุกจากหอยมุก ตำราพรรณระบุและตำราพรรณระบุจำแนกชนิดของไข่มุกและให้รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะของไข่มุกไม่ตรงกัน ในการจำแนกชนิด ตำราพรรณระบุระบุว่ามีไข่มุก 8 ชนิด ได้แก่ ไข่มุกจากหอยมุก หอยสังข์ งู หมูป่า ช้าง ไม้ไผ่ ปลา และเมฆ ตำราพรรณระบุถึงไข่มุกทุกชนิดที่มีอยู่ในตำราพรรณระบุ ยกเว้นไข่มุกจากหอยสังข์ แต่ได้ระบุถึงไข่มุกจากหอยโข่ง นอกจากนี้ก็ได้เพิ่มเติมไข่มุกชนิดอื่นเข้ามาด้วย ได้แก่ ไข่มุกจากหัวสมัน ต้นข้าว ต้นอ้อยหรือต้นอ้อ คอผู้หญิง คอนกกระทุง และปากผู้ชาย ไข่มุกในตำราพรรณจึงมีทั้งสิ้น 14 ชนิด ส่วนรายละเอียดของไข่มุกแต่ละประเภทยังมีความสอดคล้องกันน้อยมาก ในการเปรียบเทียบนั้นจะนำเสนอเฉพาะไข่มุกที่มีการระบุประเภทตรงกันดังนี้

ชนิดของไข่มุก	แหล่งกำเนิด	
	ตำราพรรณระบุ	ตำราพรรณ
หอยสังข์	หอยสังข์ด้านใน	
หอยสโคง (หอยโข่ง)		ไม่ระบุ
หอยมุก (หอยทะเล)	หอยมุกด้านใน	ไม่ระบุ
ช้าง	ขมับ	งา
ไม้ไผ่	ลำต้นของไผ่ในอุทยานสวรรค์	ลำต้น
ปลา	ปาก	หัว
เมฆ	ท้องฟ้า	ท้องฟ้า
งู	หัว	หัว
หมูป่า	ตัว	เขี้ยว

ตารางที่ 3 แหล่งกำเนิดของไข่มุกแต่ละชนิด

ชนิดของไข่มุก	คุณสมบัติ	
	ตำรารัตนปริกษา	ตำรานพรัตน์
หอยสังข์	สีเหลืองอ่อน ไม่วาว	
หอยสโคง (หอยโข่ง)		สีขาว กลม
หอยมุก	สีขาวบริสุทธิ์ กลมหรือมีรูปทรงต่าง ๆ เจาะรูได้	สีขาวบริสุทธิ์ ขาวนวล ขาวแกมดำ หรือแดง ขึ้นอยู่กับสถานที่ที่พบไข่มุก
ข้าง	สีทองแดงอมเหลืองหรือเหลืองนวล ทึบแสง	แดง
ไม่ไขว่	ขาวและกลม เหมือนลูกเห็บ	ไม่อธิบาย
ปลา	สีกระดองหลังปลาเค้า (สีเงินวาวอมเขียวอ่อน) กลม เบา ไม่วาว	ขาวแกมแดง กลม
เมฆ	รัศมีเจ็ดจ่าตั้งพระอาทิตย์	สีขาวบริสุทธิ์ รัศมีตั้งพระอาทิตย์
งู	สีนิล สะท้อนแสงสีเงิน กลม	ไม่อธิบาย
หมูป่า	ไม่ระบุสี ทึบแสง ขนาดเท่าปลายเขี้ยวหมูป่า	เหลือง กลม

ตารางที่ 4 คุณสมบัติของไข่มุกแต่ละชนิด

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากบริบทของคำอธิบายการตรวจสอบคุณสมบัติ คำพรรณนาอานูภาพ และพิศดารราคาไข่มุกแล้ว ผู้วิจัยพบว่าไข่มุกที่ตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์ให้ความสนใจก็คือ ไข่มุกจากหอยมุกเท่านั้น

คุณสมบัติของไข่มุกที่คัดเลือก

ตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์ระบุวิธีการตรวจสอบคุณสมบัติของไข่มุกที่คัดเลือกไว้ใกล้เคียงกัน เกณฑ์ที่ใช้ตรวจสอบไข่มุกตรงกัน กล่าวคือ จะคำนึงถึงเรื่องสี รูปทรง น้ำหนัก ผิว และความบริสุทธิ์

- สี ตำรารัตนปริกษาระบุว่าไข่มุกควรมีสีขาว ในขณะที่ตำรานพรัตน์ขยายความว่า สีขาวของไข่มุกนั้นจะเป็นสีขาวบริสุทธิ์หรือขาวนวลก็ได้

- **รัศมี** ตำรารัตนปริกษาระบุว่าไข่มุกควรสะท้อนแสงได้ ส่วนตำรานพรัตน์ระบุว่าไข่มุกควรมีรัศมีนวลตา รัศมีจากไข่มุกในที่นี้ น่าจะหมายถึงสิ่งเดียวกัน คือ รัศมีที่สะท้อนออกจากผิวของไข่มุกที่เรียบลื่นและเป็นมันวาว

- **รูปทรง** ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ไข่มุกที่ดีควรมีรูปทรงกลมเกลี้ยง ตำรานพรัตน์ก็ระบุเช่นนี้เหมือนกัน และได้เพิ่มเติมว่าไข่มุกที่ดีอาจมีรูปทรงเหมือนตีนก

- **ผิว** ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ไข่มุกควรมีผิวเรียบลื่นและเป็นมันวาว ในขณะที่ตำรานพรัตน์ระบุว่าไข่มุกควรมีผิวสัมผัสที่เย็นมือ

- **ความบริสุทธิ์** ตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์ระบุตรงกันว่า ไข่มุกควรปราศจากตำหนิและมลทินทั้งปวง แต่ลักษณะตำหนิที่อธิบายไว้มีรายละเอียดต่างกัันดังนี้

(1) ตำหนิภายนอก ตำรารัตนปริกษาระบุถึงลักษณะตำหนิภายนอกได้แก่ สีซีดจาง รอยร้าว รวมถึงผิวที่ไม่มันวาวและหยาบกระด้าง คำอธิบายเช่นนี้ไม่ปรากฏในตำรานพรัตน์ ตำหนิภายนอกที่ระบุไว้ในตำรานพรัตน์เน้นเรื่องรูปทรงที่ไม่กลมสมบูรณ์ตามมาตรฐาน คือบิดเบี้ยว เป็นลายกลีบ และเป็นไข่มุกแฝด ซึ่งลักษณะเหล่านี้ตำรารัตนปริกษาไม่ได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษ เพราะข้อความตอนหนึ่งในตำรารัตนปริกษาระบุว่า “กฎเกณฑ์ที่แน่นอนในคุณสมบัติดีและด้อยของไข่มุกนั้นไม่มี ไข่มุกทุกรูปทรงย่อมเกิดขึ้นในทุกหนทุกแห่ง” (BRP. 77; GP. 1.69.25)

(2) ตำหนิภายใน ลักษณะตำหนิภายในที่ระบุไว้ในตำรารัตนปริกษามีเพียงลักษณะของคราบสกปรกเป็นจุด ๆ แต่ตำรานพรัตน์อธิบายละเอียดกว่าว่า คราบสกปรกที่อาจปนเปื้อนในไข่มุกได้แก่ หนาม เม็ดทราย ดินแดงหรือดินดำ รวมไปถึงสีอื่นที่ฝังอยู่ในเนื้อไข่มุก

- **น้ำหนัก** ข้อมูลเกี่ยวกับน้ำหนักไม่ตรงกัน ตำรารัตนปริกษาระบุว่าไข่มุกที่ดีควรมีน้ำหนักมาก แต่ตำรานพรัตน์ระบุว่า ไข่มุกที่ดีควรมีน้ำหนักเบาเมื่อ

อานุภาพ

ผู้วิจัยจะวิเคราะห์คำพรรณนาอานุภาพของไข่มุกในตำราอัญมณีวิทยาสันสกฤตและไทยโดยจำแนกเป็นสองส่วน คือ อานุภาพของไข่มุกประเภทคด และอานุภาพของไข่มุกจากหอยมุก

● อานุภาพของไข่มุกประเภทคด

ตำรารัตนปริกษาอธิบายละเอียดเฉพาะไข่มุกสองประเภท คือ ไข่มุกจากงู และไข่มุกจากเมฆ ไข่มุกนอกเหนือจากนั้น ได้แก่ ไข่มุกจากต้นไผ่ พญาช้าง ปลา หอยสังข์ และหมีป่า กล่าวเพียงโดยรวมว่าเป็นอัญมณีมงคล ส่วนตำรานพรัตน์ไม่ได้ให้คำพรรณนาอานุภาพของไข่มุกประเภทคดครบทั้งหมด ไข่มุกที่มีคำอธิบาย ได้แก่ ไข่มุกจากพืชสามชนิด คือ ต้นอ้อย ต้นข้าว และต้นไผ่ และไข่มุกจากสัตว์ประเภทช้าง ปลา งู และหมีป่าเท่านั้น ในกรณีที่มีคำอธิบายอานุภาพ ตำรานพรัตน์จะให้รายละเอียดที่ชัดเจนกว่าตำรารัตนปริกษา คำพรรณนาอานุภาพของไข่มุกประเภทคดในตำราอัญมณีวิทยาภาษาสันสกฤตและภาษาไทยมีลักษณะที่แตกต่างกัน ผู้วิจัยจะขอเปรียบเทียบเฉพาะประเภทของไข่มุกที่ตรงกันดังนี้

(1) ไช้มุกจากงู

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ไช้มุกจากงูช่วยป้องกันภัยจากงู อสูร โรคภัยไข้เจ็บ และภัยธรรมชาติ นอกจากนี้ยังทำให้ผู้ครอบครองมีอำนาจยิ่งใหญ่ และมีบุญได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนตำราพรตน์ก็ระบุถึงคุณวิเศษด้านอานูภาพเช่นเดียวกัน โดยกล่าวว่าผู้ครอบครองไช้มุกจากงูจะมีอำนาจยิ่งใหญ่ไม่มีผู้ใดเทียบเทียม แต่มีคำพรรณนาเพิ่มเติมว่า ไช้มุกชนิดนี้เป็นเครื่องรางของขลังที่ทำให้ผู้ทำสงครามมีชัยชนะเหนือศัตรูด้วย มีข้อสังเกตประการหนึ่งว่า ตำรารัตนปริกษาอธิบายถึงการทำให้พิธีบูชาไช้มุกจากหัวงูด้วย ซึ่งไม่ปรากฏในตำราพรตน์

(2) ไช้มุกจากปลา ช้าง เขี้ยวหมู และไม้ไผ่

ตำรารัตนปริกษาระบุเพียงว่า ไช้มุกทั้งหลายเหล่านี้เป็นอัญมณีมงคลอย่างหนึ่ง ไม่มีคำพรรณนาอานูภาพมากไปกว่านั้น ในขณะที่ตำราพรตน์อธิบายอานูภาพที่แตกต่างกันของไช้มุกแต่ละประเภทดังนี้คือ ไช้มุกจากปลาช่วยให้คนที่ตกน้ำไม่จมน้ำ ไช้มุกจากช้างช่วยป้องกันศัตรูและทำให้มีชัยชนะในศึกสงคราม ไช้มุกจากเขี้ยวหมูเป็นอัญมณีนำโชคซึ่งทำให้ผู้ครอบครองประสบความสำเร็จในทุกสิ่งที่ปรารถนา ส่วนไช้มุกจากไม้ไผ่ช่วยเสริมเสน่ห์ ทำให้ผู้ครอบครองเป็นที่รักของคนทั่วไป

● อานูภาพของไช้มุกจากหอยมุก

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ไช้มุกเป็นอัญมณีมงคลสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน และเป็นเครื่องรางของขลังที่ช่วยคุ้มครองผู้สวมใส่ด้วยการขจัดปัดเป่าภัยอันตรายและสิ่งชั่วร้ายนานาประการให้พ้นไปไกลตัว และป้องกันอาชญากรรม ส่วนตำราพรตน์อธิบายว่า ไช้มุกเป็นอัญมณีนำโชค ช่วยให้ผู้ครอบครองและคนในครอบครัวมีความสุข ทำให้ผู้ครอบครองเจริญรุ่งเรืองด้วยทรัพย์สินและบริวาร หากพระเจ้าแผ่นดินมีไว้ในครอบครองก็จะประสบสวัสดิมงคล โดยสรุปแล้ว คำพรรณนาอานูภาพด้านคุณของไช้มุกจากหอยมุกในตำรารัตนปริกษาและตำราพรตน์ตรงกัน ในใจความสำคัญสองประการ คือ อานูภาพในทางคุ้มกันภัย และอานูภาพด้านการเสริมสิริมงคลสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน¹⁵⁰

สำหรับโทษของไช้มุก ตำรารัตนปริกษาไม่ได้ระบุอานูภาพของไช้มุกที่ให้โทษไว้ เนื่องจากไม่มีคำอธิบายลักษณะโทษของไช้มุก “ไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนเกี่ยวกับคุณสมบัติและคุณสมบัติย่อยของไช้มุก” (BRP. 77; GP. 1.69.25) ในขณะที่ตำราพรตน์ระบุอานูภาพในทางที่เป็นโทษของไช้มุกตามลักษณะตำหนิที่ปรากฏ โดยสรุปแล้วไช้มุกที่มีตำหนิหรือมลทินปะปนจะทำให้ผู้ครอบครองประสบความทุกข์และภัยพิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะ บาดเจ็บจากการถูกคมศัสตราวุธ เจ็บป่วยด้วยโรคร้ายแรง และอาจถึงขั้นพิการได้

ราคา

การประเมินราคาไช้มุกในตำรารัตนปริกษาและตำราพรตน์มีหลักเกณฑ์แบบเดียวกัน กล่าวคือ ไช้มุกขนาดใหญ่จะประเมินราคาตามน้ำหนัก ส่วนไช้มุกขนาดเล็กจะประเมินราคาเป็น

¹⁵⁰ หอยสังข์ก็นับเป็นหอยมุกชนิดหนึ่งด้วย เพราะสามารถผลิตไช้มุกได้ ไช้มุกจากหอยสังข์เป็นอัญมณีที่ควรสวมใส่ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อเสริมสิริมงคล ข้อมูลที่กล่าวมานี้มีเฉพาะในตำรารัตนปริกษา ไม่มีในตำราพรตน์

จำนวนรวมต่อหน่วยน้ำหนักมาตรฐานที่ตั้งไว้ ในการประเมินราคาไข่มุกขนาดเล็ก ตำรารัตนปริกษาคิดจำนวนรวมของไข่มุกต่อน้ำหนักหนึ่งธนะ ส่วนตำรานพรัตน์คิดจำนวนรวมของไข่มุกต่อน้ำหนักหนึ่งบาท

ส่วนวิธีการทดสอบไข่มุก การดูแลรักษา การทำความสะอาดและการเจาะรูไข่มุก เป็นรายละเอียดพิเศษที่ปรากฏเฉพาะในตำรารัตนปริกษา ไม่ปรากฏในตำรานพรัตน์

3. ทับทิม

การกำเนิด

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า ทับทิมเกิดจากเลือดของพลาสุร รัตนศาสตร์ซึ่งเป็นตำรานพรัตน์ฉบับเดียวที่ให้ข้อมูลชื่อกำเนิดของทับทิมก็ระบุไว้ใกล้เคียงกันว่า ทับทิมเกิดจากเนื้อและเลือดของพลาสุร สิ่งที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดระหว่างตำราอัญมณีภาษาสันสกฤตกับภาษาไทยก็คือ การเล่าเรื่องที่ที่มาของทับทิม ตำรารัตนปริกษาระบุว่าทับทิมเกิดจากพระอาทิตย์คว่ำเลือดของอสุรไว้ และเปลือยเลือดหยดลงไปใต้ม่น้ำราวณคองคาเพราะถูกราดูสกักัดกัน แต่ตำรานพรัตน์ฉบับรัตนศาสตร์ระบุว่าทับทิมเกิดจากทวยเทพ ฤๅษี และมุนีทั้งหลายนำเนื้อและเลือดของอสุรไปฝังไว้ที่เชิงเขาสมณภูในเกาะลังกา แม้เรื่องเล่าจะมีรายละเอียดแตกต่างกัน แต่อย่างน้อยที่สุด เรื่องเล่าทั้งสองนี้ก็ชี้ให้เห็นว่าแหล่งกำเนิดของทับทิมตามตำนานเป็นดินแดนในบริเวณเดียวกัน คือเกาะลังกา

แหล่งกำเนิด

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า แหล่งกำเนิดทับทิมที่สำคัญอยู่ในเกาะลังกา บริเวณริมฝั่งแม่น้ำราวณคองคา สถานที่อื่นที่เป็นแหล่งทับทิม เช่น แคว้นอานธระและเมืองตุมพระในอินเดีย เมืองกลศปุระในพม่า เป็นต้น ส่วนแหล่งกำเนิดทับทิมทั้งแปดแหล่งที่ระบุไว้ในลิลิตนพรัตน์นั้นผู้วิจัยไม่สามารถสืบค้นได้ แต่อย่างน้อยข้อความในรัตนศาสตร์ที่ระบุว่าทับทิมเกิดในเกาะลังกานั้น ก็ยังถือว่าสัมพันธ์กันอยู่กับข้อความในตำรารัตนปริกษาที่ระบุว่า ทับทิมเกิดในเกาะลังกา

คุณสมบัติ

ตำรารัตนปริกษาแบ่งทับทิมออกเป็น 3 ชนิด ได้แก่ ทับทิมสพฐิกะ ทับทิมกुरुวินทะ และทับทิมเสาคันธิกะ ตามคุณสมบัติที่แตกต่างกันในด้านลักษณะสี อันหมายถึง สีสนและระดับความเข้มของสี เช่น ทับทิมสพฐิกะมีสีแดงใส แต่ทับทิมกुरुวินทะมีสีแดงหม่น อีกประการหนึ่งคือ ความแตกต่างด้านรัศมี โดยเฉพาะในแง่ของความสามารถในการเปล่งรัศมี ตัวอย่างเช่น ทับทิมสพฐิกะมีรัศมีเจิดจรัส แต่ทับทิมกुरुวินทะไม่มีรัศมีภายใน ส่วนตำรานพรัตน์แบ่งทับทิมออกเป็น 4 ประเภท ตั้งแต่ทับทิมปฐมชาติไปจนถึงทับทิมจตุตถชาติ โดยพิจารณาตามลักษณะสีที่ปรากฏเป็นหลัก รัศมีไม่ใช่องค์ประกอบสำคัญของคำอธิบายคุณสมบัติ แต่เป็นองค์ประกอบสำคัญในการประเมินราคาทับทิม มีข้อสังเกตว่าความสูงของรัศมีย่อมสัมพันธ์กับน้ำหนักทับทิม ฉะนั้น น้ำหนักและความสูงของรัศมีจึงเป็นปัจจัยที่มีผลในการประเมินราคาทับทิม โดยทับทิมที่มีน้ำหนักมาก รัศมีจะพุ่งขึ้นสูงราคาทับทิมจึงสูงตามไปด้วย คำอธิบายลักษณะสีของทับทิมในตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์มีลักษณะร่วมประการหนึ่งคือ คำเรียกสีมีการเปรียบเทียบกับดอกไม้ พืชและส่วนต่าง ๆ ของพืช รวมถึง

สัตว์และอวัยวะต่าง ๆ ของสัตว์ ความเปรียบสีของทับทิมที่ปรากฏร่วมกันทั้งในตำรารัตนปริक्षाและตำรา นพรัตน์ ได้แก่ สีอย่างดอกบัวหลวง ดอกชง ดอกชบา ดอกทองกวาว ตานกกาเหว่า และน้ำครั่ง

สำหรับการจัดระดับชั้นคุณภาพของทับทิม นั้น ผู้วิจัยพบว่าตำรารัตนปริक्षाจำแนกคุณภาพ ของทับทิมตามแหล่งที่พบ ทับทิมจากแม่น้ำราวณคงคามีคุณภาพสูงสุด ทับทิมที่แคว้นอานธระแม้จะมี สีเหมือนกับทับทิมที่ราวณคงคาแต่ก็มีคุณภาพรองลงมา ส่วนทับทิมที่พบในดินแดนอื่น ๆ ตำรา รัตนปริक्षाระบุว่าไม่ใช่ทับทิมแท้ เพราะเป็นทับทิมที่ทำเทียมขึ้นมาให้ดูเหมือนทับทิมคุณภาพดี นอกจากนี้ ลักษณะประกายรัศมีก็เป็นองค์ประกอบหนึ่งซึ่งช่วยให้ระบุแหล่งกำเนิดของทับทิมได้ อีก หนึ่งหนึ่งความแรงกล้าและความสดใสของประกายรัศมีก็ยิ่งบ่งบอกถึงคุณภาพของทับทิมได้ด้วย (BRP. 138; GP. 1.70.29) แต่การจัดระดับคุณภาพทับทิมในตำรานพรัตน์มิได้พิจารณาตามแหล่งกำเนิด หากแต่พิจารณาที่คุณภาพของสี ทับทิมคุณภาพดีเลิศ คือ ทับทิมปฐมชาติจนถึงจุดสุดท้ายที่มีสีแดง สดใส ส่วนทับทิมตีปานกลางคือทับทิมสีแดงไม่เข้มหรือไม่สดใสเท่าทับทิมชั้นเลิศ รวมถึงทับทิมที่มีสี อื่นเจือปนในลักษณะที่ไม่ก่อให้เกิดโทษตามตำรา

อานูภาพ

สำหรับทับทิมที่เป็นคุณ ตำรารัตนปริक्षाระบุว่า ทับทิมมีอานูภาพในการคุ้มครองผู้สวมใส่ ให้รอดพ้นจากภัยพิบัติแมตคอยู่ในวงล้อมของศัตรูหรือการดำเนินชีวิตด้วยความประมาท รวมทั้ง ป้องกันโรคร้ายไข้เจ็บ อำนาจชั่วร้าย ภัยธรรมชาติ ให้แก่ผู้สวมทับทิมที่เป็นคนเคร่งศาสนา ส่วนตำรา นพรัตน์นั้นไม่เพียงพรรณนาอานูภาพของทับทิมด้านสวัสดิภาพในชีวิตของผู้ครอบครองเพียงอย่าง เดียวเท่านั้น แต่ยังระบุถึงอานูภาพในด้านการเป็นเครื่องรางของขลังที่นำโชคลาภ ทรัพย์สิน บริวาร และปศุสัตว์ มาสู่ผู้ครอบครองอีกด้วย มีข้อสังเกตว่า ตำรานพรัตน์ระบุให้ทับทิมเป็นอัญมณีมงคล สำหรับพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ที่ได้ครอบครองทับทิมคุณภาพสูงจะมีอำนาจยิ่งใหญ่ มีชัย ชนะในศึกสงคราม และไม่บาดเจ็บจากศัตรูราชู นอกจากนี้ฝนจะตกในเมืองที่มีทับทิมประดิษฐาน อยู่เดือนละ 3 ครั้ง สังเกตได้ว่าคำพรรณนาอานูภาพของทับทิมตามที่กล่าวมามีใจความสอดคล้องกับ อานูภาพของไข่มุกในตำรานพรัตน์

สำหรับทับทิมที่เป็นโทษ ตำรารัตนปริक्षाไม่มีคำอธิบายอานูภาพที่เกิดจากทับทิมให้โทษ เนื่องจากไม่มีการกำหนดลักษณะโทษของทับทิมแต่อย่างใด ในขณะที่ตำรานพรัตน์ให้รายละเอียด เรื่องลักษณะตำหนิและมลทิน และได้ระบุโทษที่เกิดจากการครอบครองทับทิมในลักษณะเหล่านั้น อย่างละเอียด ตัวอย่างเช่น ทับทิมที่มีรอยบุบบวมเม็ดจะทำให้ผู้ครอบครองอายุสั้น ทับทิมที่มีสีควัน ไฟหรือทองคำเปลวแทรกอยู่ในเนื้อจะทำให้ผู้ครอบครองประสบอัคคีภัย เป็นต้น

ราคา

ตำรารัตนปริक्षाและตำรานพรัตน์ประเมินราคาของทับทิมตามน้ำหนักเหมือนกัน อย่างไรก็ตาม ตาม ราคาของทับทิมในตำรารัตนปริक्षाเปลี่ยนแปลงได้ตามความสมบูรณ์พร้อมของคุณสมบัติ ทับทิมที่ปรากฏคุณสมบัตินี้บางประการจะมีราคาต่ำกว่ามาตรฐาน “แน่นอนว่า อัญมณีที่งาม พร้อมด้วยสีและรัศมีย่อมได้รับการสรรเสริญ อัญมณีที่คุณสมบัติทั้งสองนี้ดีเยี่ยมเพียงเล็กน้อย ราคา ย่อมจะตกลงมาก” (BRP. 145; GP. 1.70.35) ส่วนในตำรานพรัตน์ พิกัดราคาของทับทิมมีไว้สำหรับ

ทับทิมที่มีคุณสมบัติดีเลิศและดีปานกลางเท่านั้น และราคาของทับทิมจะเป็นไปตามระดับคุณภาพ ฉะนั้น ทับทิมชั้นดีเลิศจึงมีราคาสูงกว่าทับทิมชั้นดีปานกลาง โดยสรุปแล้ว การประเมินราคาทับทิม ในตำรารัตนปริक्षाและตำรานพรัตน์มีคำอธิบายใกล้เคียงกัน

ประเด็นที่พบในตำรารัตนปริक्षा แต่ไม่พบในตำรานพรัตน์ก็คือ การพิจารณาลักษณะทับทิม เทียม การตรวจสอบคุณสมบัติด้านความแข็งด้วยการขีดกับพลอยชนิดอื่นและการขีดกับหินลับ มีด รวมถึงข้อควรคำนึงในการนำทับทิมไปทำเครื่องประดับ

4. มรกต

การกำเนิด

ตำนานกำเนิดมรกตในตำรารัตนปริक्षाและตำรานพรัตน์มีลักษณะร่วมกันประการหนึ่ง คือ เหตุการณ์ที่ทำให้เกิดมรกตล้วนเกี่ยวข้องกับพญานาค แต่เมื่อเปรียบเทียบรายละเอียดของตำนาน แล้ว พบว่าตำรานพรัตน์พรรณนาเรื่องราวตรงตามตำรารัตนปริक्षण้อยมาก ในบรรดาตำรานพรัตน์ ทั้งสามฉบับ รัตนศาสตร์เป็นตำราที่พรรณนาด้านกำเนิดมรกตได้ใกล้เคียงกับตำรารัตนปริक्षाมากที่สุด ข้อมูลที่รัตนศาสตร์ระบุตรงกับตำรารัตนปริक्षाก็คือ มรกตเกิดจากน้ำดีของอสุรี ข้อมูลในลิลิตนพรัตน์ที่ว่ามรกตเกิดจากเลือดของอสุรีที่พญานาคสูบเข้าไปแล้วทำพิษจนต้องสำรอกออกมา นั้น ไม่พบในตำรารัตนปริक्षाที่เลือกมาศึกษา ส่วนกำเนิดมรกตในนพรัตน์ร้อยแก้วไม่เกี่ยวข้องกับพลาสุรเลย นพรัตน์ร้อยแก้วเล่าว่าการกำเนิดของมรกตสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ที่ครุฑจับนาคไปกิน คำอธิบายเช่นนี้น่าจะได้รับอิทธิพลจากตำนานครุฑยุคนาคในวรรณคดีสันสกฤต เมื่อย้อนไปดูในตำรารัตนปริक्षाจะพบว่า ตำรารัตนปริक्षाอ้างเรื่องราวการต่อสู้ระหว่างครุฑกับนาคเช่นเดียวกัน แต่รายละเอียดแตกต่างกัน ครุฑในตำรารัตนปริक्षाไม่ได้กินนาค แต่บุกเข้าโจมตีนาคด้วยหวังช่วงชิง น้ำดีของพลาสุรอันเป็นเชื้อกำเนิดมรกตที่มีค่า

ลักษณะร่วมอีกประการหนึ่งระหว่างตำนานกำเนิดมรกตในตำรารัตนปริक्षाกับตำรานพรัตน์ก็คือ กำเนิดมรกตส่งผลให้มีอัญมณีชนิดพิเศษบางชนิดเกิดขึ้นตามมาด้วย อัญมณีร่วมตระกูลกับมรกตในตำรารัตนปริक्षा โดยเฉพาะรัตนปริक्षाของพุทธภิกษุ คือ เศษะ ส่วนอัญมณีร่วมตระกูลกับมรกตปรากฏตรงกันในตำรานพรัตน์ทั้งสามฉบับว่า ได้แก่ นากสวาติและครุฑธิการ มีข้อสังเกตว่า ชื่ออัญมณีชนิดพิเศษในตำรารัตนปริक्षाและตำรานพรัตน์ล้วนมีความหมายเกี่ยวข้องกับตัวละครในตำนาน เศษะ เป็นชื่อพญานาคที่เป็นไวภูณัฐของพระวิษณุ ครุฑธิการ ก็คือ พญาครุฑที่เป็นพาหนะของพระนารายณ์ ส่วนนากสวาติ (ลิลิตนพรัตน์) นาคสวาท (นพรัตน์ร้อยแก้ว) หรือนาคสวาติ (รัตนศาสตร์) นั้น มีความหมายเกี่ยวข้องกับนาคโดยเหตุที่มีลักษณะพิเศษตามที่ปรากฏในลิลิตนพรัตน์และนพรัตน์ร้อยแก้วว่า เมื่อถึงเดือนสี่ของทุกปีจะมีรอยงูปรากฏในเนื้อพलयนากสวาติสามครั้ง

แหล่งกำเนิด

ตำรารัตนปริक्षाและตำรานพรัตน์ระบุสถานที่ที่เป็นแหล่งกำเนิดของมรกตไม่ตรงกัน ตำรารัตนปริक्षाระบุว่า เหมืองมรกตอยู่ใกล้ชายฝั่งมหาสมุทรเหนือดินแดนของชนพื้นเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย แต่ตำรานพรัตน์ระบุที่ตั้งเหมืองมรกตไว้สองแห่ง แห่งหนึ่งอยู่ที่เมือง

ตรุษดาษหรือตรุดตาด อีกแห่งหนึ่งอยู่ที่เมืองดักสิลา อย่างไรก็ตาม การระบุแหล่งกำเนิดของมรกตในตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์เป็นไปในทิศทางเดียวกันว่า เหมืองมรกตตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย

คุณสมบัติ

ตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์อธิบายคุณสมบัติของมรกตโดยเน้นคุณสมบัติเรื่องสีและรัศมีเหมือนกัน ในเรื่องสีมีคำอธิบายตรงกันว่า สีของมรกตควรเป็นสีเขียวเข้มสม่ำเสมอ ส่วนคำอธิบายเรื่องรัศมีไม่ปรากฏในตำรานพรัตน์ แต่ปรากฏในตำรารัตนปริกษาว่า มรกตที่ดีเลิศควรมีรัศมีกลอกกลิ้งอยู่ภายใน และสามารถเปล่งประกายแสงได้มากเมื่อต้องแสงอาทิตย์ เรื่องรูปทรงก็เป็นคุณสมบัติข้อหนึ่งของมรกตที่ดีในตำรารัตนปริกษา ทว่าไม่มีคำอธิบาย ในขณะที่ตำรานพรัตน์อธิบายละเอียดว่า มรกตควรมีรูปทรงกลม ไม่บิดเบี้ยว และไม่มีรอยบุ๋มบนเม็ดมรกต ส่วนคำอธิบายลักษณะตำหนินั้น ตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์มีคำอธิบายลักษณะตำหนิภายนอกและตำหนิภายในของมรกตที่ไม่ตรงกัน ตัวอย่างเช่น ในเรื่องตำหนิด้านสี ตำรารัตนปริกษากล่าวถึงสีมรกตที่ไม่สม่ำเสมอ แต่ตำรานพรัตน์กล่าวถึงสีมรกตที่ไม่ใช่สีเขียวเข้ม นอกจากนี้ รายละเอียดบางอย่างปรากฏในตำรารัตนปริกษา แต่ไม่ปรากฏในตำรานพรัตน์ เช่น ตำรารัตนปริกษากล่าวถึงตำหนิที่เป็นรอยร้าวเนื่องจากมรกตกระทบหินและกรวด ในขณะที่ตำรานพรัตน์ไม่ได้กล่าวถึงตำหนิประเภทรอยร้าว

ในเรื่องการจำแนกประเภทของมรกต ตำรารัตนปริกษาแบ่งมรกตออกเป็น 2 ชนิด ซึ่งองค์ประกอบที่ใช้จำแนกความแตกต่างระหว่างมรกตทั้งสองชนิด คือ รัศมี โดยมรกตชั้นดีเลิศจะส่องประกายรัศมีได้มาก และมีรัศมีกลอกกลิ้งอยู่ภายใน แต่มรกตชั้นดีปานกลางจะไม่มีประกายรัศมี ทั้งยังมีลักษณะทึบแสงอย่างเห็นได้ชัด ส่วนการจำแนกมรกตออกเป็น 2 ระดับคุณภาพในตำรานพรัตน์พิจารณาแต่ลักษณะสีเป็นหลัก แม้คำการเปรียบเทียบลักษณะสีของมรกตในตำรารัตนปริกษากับตำรานพรัตน์จะใช้วิธีการเปรียบเทียบกับสีของพืชพรรณและอวัยวะของสัตว์เหมือนกัน แต่ความเปรียบที่ยกมานั้นแตกต่างกัน เช่น พืชพรรณที่ยกมาเปรียบในตำรารัตนปริกษาคือ ดอกจามจรัสสีทอง หญ้าสด และจอกแห่น ในขณะที่ตำรานพรัตน์เปรียบเทียบกับใบข้าว ใบโลด ใบจิก เป็นต้น

มรกตเทียม

เรื่องมรกตเทียมปรากฏในตำรารัตนปริกษา ส่วนตำรานพรัตน์ไม่ได้อธิบายเรื่องนี้

อานูภาพ

อานูภาพสำคัญของมรกตที่ตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์ระบุตรงกันคือ มรกตมีสรรพคุณในการบำบัดพิษงู และรักษาโรคภัยไข้เจ็บนานาชนิด นอกจากนี้มรกตยังเป็นเครื่องรางของขลังสำหรับผู้ทำศึกสงคราม หากสวมมรกตออกศึกจะมีชัยชนะ มีข้อสังเกตว่าตำรานพรัตน์เพิ่มเติมวิธีการใช้มรกตรักษาโรคด้วย อย่างไรก็ตาม ยังมีอานูภาพด้านอื่น ๆ ที่ตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์ระบุไว้แตกต่างกัน ตำรารัตนปริกษาให้ความสำคัญกับการสวมใส่เครื่องประดับมรกตเพื่อเสริมสิริมงคลในขณะที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนตำรานพรัตน์เน้นอานูภาพของมรกตด้านโชคลาภ

และสวัสดิมงคล โดยระบุว่ามรกตเป็นอัญมณีมงคลสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน นอกจากนี้ผู้ครอบครองมรกตจะมีความสุข มีทรัพย์สินมั่งคั่ง และอายุยืน ทั้งยังช่วยให้การทำเกษตรกรรมได้ผลผลิตมาก

ราคา

โดยปกติแล้ว ข้อมูลเรื่องราคาของอัญมณีในตำราอัญมณีวิทยาโบราณมักมีการนำเสนอในรูปแบบของพิภคราคาตามน้ำหนัก ทว่าผู้วิจัยพบว่าตำรารัตนปริksamิได้กำหนดพิภคราคาของมรกตไว้ เพียงแต่ระบุว่ามรกตชั้นดีมีราคาสูงกว่าทับทิมชั้นดี หากมรกตมีตำหนิ ราคาที่ได้จะต่ำกว่าทับทิมที่มีตำหนิ ส่วนตำราณพรัตน์ยังคงรักษาขนบของการกำหนดราคาตามน้ำหนัก

5. ไพลิน

การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ตำรารัตนปริksamิและตำราณพรัตน์ระบุตรงกันว่า ไพลินเกิดจากดวงตาของพลาสุร แต่ลักษณะการกำเนิดแตกต่างกันเล็กน้อย ตำรารัตนปริksamิระบุว่าดวงตาของพลาสุรตกลงไปเองในแผ่นดินชายฝั่งเกาะลังกา ในขณะที่ตำราณพรัตน์ระบุว่าทวยเทพ ฤๅษี และมนุษย์ทั้งหลายนำดวงตาของพลาสุรไปฝังไว้ที่เกาะลังกา ข้อมูลลักษณะกำเนิดที่กล่าวมาจึงแสดงให้เห็นว่า ตำรารัตนปริksamิและตำราณพรัตน์ระบุแหล่งกำเนิดไพลินที่เกาะลังกาตรงกัน

คุณสมบัติ

ตำรารัตนปริksamิและตำราณพรัตน์อธิบายคุณสมบัติของไพลินเหมือนกัน คือ เน้นเรื่องสี และการระบุสีของไพลินจะเปรียบเทียบกับสีของดอกไม้ พืชและส่วนต่าง ๆ ของพืช รวมถึงสัตว์และอวัยวะต่าง ๆ ของสัตว์ ส่วนการเปรียบเทียบกับสีสัญลักษณ์ของเทพเจ้าปรากฏในตำรารัตนปริksamิเท่านั้น มีข้อสังเกตว่า ตำรารัตนปริksamิและตำราณพรัตน์มีความเปรียบสีไพลินคล้ายกันบางประการ ในขณะที่ตำรารัตนปริksamิเปรียบเทียบกับสีของไพลินกับฟองน้ำคราม ดอกอัญชัน คอนกกาเหว่าในฤดูผสมพันธุ์ ตำราณพรัตน์ก็มีความเปรียบสีของไพลินกับน้ำคราม ดอกอัญชัน และขนคอนกกาเหว่าด้วย คุณสมบัติของไพลินประการหนึ่งที่ปรากฏในตำรารัตนปริksamิ แต่ไม่ปรากฏในตำราณพรัตน์ก็คือ ความทนทานต่อความร้อน

ในเรื่องการจำแนกชนิดของไพลิน ตำรารัตนปริksamิจำแนกไพลินเป็นสามชนิดตามลักษณะสีระดับความเข้มของสี และประกายรัศมี ซึ่งเกณฑ์นี้เป็นเกณฑ์เดียวกันกับที่ใช้จำแนกชนิดของทับทิมตามหลักการที่ว่า ไพลินและทับทิมคืออัญมณีในตระกูลคอร์ันดัมเหมือนกัน ส่วนตำราณพรัตน์ไม่ได้จำแนกชนิดของไพลินออกเป็นระดับชั้นคุณภาพที่แตกต่างกัน ผู้วิจัยพบเพียงแต่การตั้งชื่อไพลินตามลักษณะสีที่ปรากฏ

ในเรื่องตำหนิของไพลิน ตำรารัตนปริksamิและตำราณพรัตน์มีคำแนะนำอย่างเดียวกันว่า ไพลินที่มีตำหนิทั้งภายนอกและภายในเป็นไพลินที่ควรหลีกเลี่ยง ข้อมูลเรื่องตำหนิที่ตรงกัน คือ ตำหนิภายใน อันได้แก่ การมีก้อนดินแทรกอยู่ในเนื้อไพลิน รวมไปถึงตำหนิในลักษณะของสีอื่นที่เจือปนเข้ามา อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ลักษณะตำหนิบางอย่างปรากฏในตำรารัตนปริksamิแต่ไม่ปรากฏในตำราณพรัตน์

และในทางกลับกัน ตำนานบางอย่างปรากฏในตำราวรรณคดีแต่ไม่ปรากฏในตำราวรรณคดีศึกษา เช่น ตำนานประเภทกัณโณและกัณโณกรวดปรากฏในตำราวรรณคดีศึกษา ในขณะที่ตำนานประเภทพงศาวดาร และเสี้ยนปรากฏในตำราวรรณคดี

อาณาภาพ

อาณาภาพของโพลินที่ปรากฏในตำราวรรณคดีและตำราวรรณคดีเป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ โพลินจะช่วยคุ้มครองป้องกันผู้ครอบครองให้พ้นจากอันตรายทั้งปวง ตำราวรรณคดีเน้นคุณสมบัติของโพลินด้านการคุ้มครองป้องกันภัยเป็นสิ่งสำคัญ ส่วนตำราวรรณคดีระบุว่า พระอินทร์และพระไพศรพณ์จะคุ้มครองเจ้าของโพลินให้ปราศจากอันตราย นอกจากนี้ตำราวรรณคดียังเพิ่มเติมอาณาภาพเรื่องการทำให้เกิดความเจริญมั่งคั่งในทรัพย์สินอีกด้วย

ส่วนอาณาภาพในทางที่เป็นโทษนั้น ตำราวรรณคดีไม่มีคำอธิบาย แต่ตำราวรรณคดีอธิบายอย่างละเอียดว่า อาณาภาพที่เป็นโทษจะขึ้นอยู่กับลักษณะตำนาน

ราคา

ตำราวรรณคดีไม่ได้ระบุพิถีพิถันราคาโพลินตามน้ำหนักอย่างที่ปรากฏในตำราวรรณคดี ระบุเพียงว่า เมื่อเปรียบเทียบกับโพลินที่มีคุณสมบัติดีเลิศกับทับทิมที่มีคุณสมบัติดีเลิศแล้ว ราคาเริ่มต้นของโพลินต่ำกว่าราคาเริ่มต้นของทับทิม นั้นแสดงว่า โพลินมีค่าน้อยกว่าทับทิม

โพลินเทียม และการปรับปรุงคุณภาพของโพลิน

ประเด็นทั้งสองนี้ปรากฏเฉพาะในตำราวรรณคดีเท่านั้น ไม่ปรากฏในตำราวรรณคดี

6. ไพฑูรย์

การกำเนิด

ตำราวรรณคดีระบุว่า ไพฑูรย์เกิดจากเสียงร้องของพลาสุร แต่ตำราวรรณคดีระบุแตกต่างว่า ไพฑูรย์เกิดจากอวัยวะสองส่วนของพลาสุร คือ ดวงตาข้างขวา และเศียร

แหล่งกำเนิด

ตำราวรรณคดีระบุว่า เหมือนไพฑูรย์อยู่ที่ชายแดนระหว่างแคว้นโกงคะและวาฬิเกะซึ่งเป็นบริเวณที่ห่างจากภูเขาวีฑูรเพียงเล็กน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับภูมิศาสตร์ปัจจุบันแล้ว พื้นที่ดังกล่าวอยู่บริเวณคาบสมุทรเดคคาน ตำราวรรณคดีระบุแหล่งกำเนิดแตกต่างจากตำราวรรณคดี เมื่อประมวลข้อมูลจากตำราวรรณคดีทั้งสามฉบับรวมกันสามารถสรุปได้ว่า แหล่งกำเนิดของไพฑูรย์ตามตำราวรรณคดีมีสามแหล่ง คือ ภูเขาในเมืองราชคฤห์ ภูเขาในเกาะลังกา และเมืองพิรุณครหรือพิรุณภูมิ ซึ่งไม่ทราบที่ตั้ง แต่น่าจะเป็นเมืองเมืองหนึ่งในชมพูทวีป

คุณสมบัติ

คุณสมบัติของไพฑูรย์ในตำราวรรณคดีและตำราวรรณคดีเน้นที่สีและความสามารถในการเคลื่อนแสงเหมือนกัน แต่เมื่อพิจารณารายละเอียดแล้วผู้วิจัยมีความเห็นว่า ไพฑูรย์ในความหมาย

ของตำรารัตนปริกษาแตกต่างจากไพฑูรย์ในความหมายของตำรานพรัตน์อย่างมาก ในเรื่องสี ตำรารัตนปริกษาระบุว่าไพฑูรย์มีหลากสีส่น แต่สีไพฑูรย์ที่สวยงามที่สุด คือ สีเขียวและสีน้ำเงิน เรื่องคุณสมบัติทางแสงก็เป็นองค์ประกอบอีกอย่างหนึ่งที่พึงพิจารณาไปด้วย เพราะว่าคุณสมบัติเรื่องสีเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะทำให้ผู้ตรวจสอบอัญมณีระบุได้ว่า อัญมณีชนิดนั้น ๆ คือไพฑูรย์ที่แท้จริงหรือไม่ คุณสมบัติทางแสงที่ว่านี้คือ ปรากฏการณ์เหลือบแสง ตำรารัตนปริกษาให้คำอธิบายว่า เหลือบแสงของไพฑูรย์มีลักษณะแวววาวคล้ายกลุ่มประกายไฟ และสีของประกายไฟนั้นคล้ายสีของเมฆในฤดูฝน ส่วนตำรานพรัตน์ระบุว่า สีของไพฑูรย์โดยมากเป็นสีเขียว ไพฑูรย์บางชนิดอาจมีลวดลายเป็นสีสลับกันปรากฏที่ผิวพลอยร่วมด้วย แต่ไพฑูรย์ที่มีอนุภาพเป็นคุณอย่างยิ่งส่วนใหญ่จะมีเส้นแสงพาดกลางพลอยซึ่งในตำรานพรัตน์เรียกว่า “สังวาล” หากเส้นแสงพาดกลางพลอยเป็นสีรุ้งจะเรียกว่า “อินทรธนู” ซึ่งกลุ่มประกายไฟ สังวาล และอินทรธนูในตำราอัญมณีวิทยาโบราณก็คือสิ่งที่คนในปัจจุบันเรียกว่า “ตาแมว” นั่นเอง หากพิจารณาตามหลักอัญมณีวิทยา ไพฑูรย์ในตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์เป็นอัญมณีคนละชนิดกัน ไพฑูรย์ในตำรารัตนปริกษาคือเบริลชนิดหนึ่งที่มีลักษณะเหลือบแสง ส่วนไพฑูรย์ในตำรานพรัตน์คือ แก้วตาแมวคริสเบริล

สำหรับการจำแนกชนิดของไพฑูรย์ ตำรารัตนปริกษาไม่ได้แบ่งชนิดของไพฑูรย์อย่างชัดเจน แต่ได้จัดให้ไพฑูรย์ที่มีสีน้ำเงินอย่างขนค้อนกุง สีเขียวใบไม้ และสีน้ำเงินอย่างปลายปีกนกตะขาบพุ่ง รวมถึงไพฑูรย์จากแหล่งกำเนิดซึ่งมีกลุ่มประกายไฟเกิดขึ้นที่ผิวพลอยเป็นไพฑูรย์ชั้นเลิศ มีคุณค่าสูงกว่าไพฑูรย์สีอื่น ๆ การจำแนกชนิดของไพฑูรย์ปรากฏชัดในตำรานพรัตน์ โดยไพฑูรย์จำแนกออกเป็น 4 ประเภทตามลักษณะสี ได้แก่ ไพฑูรย์ปฐมชาติ ทุติยชาติ ตติยชาติ และจตุตถชาติ และไพฑูรย์ทุกประเภทมีสีเขียวตามธรรมชาติเปรียบได้กับดอกไม้ สัตว์ หรืออวัยวะของสัตว์ พืชพรรณธรรมชาติ และสิ่งที่ให้แสงสว่าง

ในเรื่องคุณสมบัติของอัญมณีเทียม ตำรารัตนปริกษาอธิบายวิธีสังเกตลักษณะของไพฑูรย์เทียมไว้ ในขณะที่ตำรานพรัตน์ไม่ได้อธิบาย

อานูภาพ

แม้ว่าคำพรรณนาอานูภาพของไพฑูรย์ในตำรานพรัตน์จะมีรายละเอียดมากกว่าในตำรารัตนปริกษา แต่โดยสรุปแล้วใจความของคำพรรณนาจากตำราอัญมณีวิทยาทั้งสองภาษากล่าวถึงอานูภาพสองประการตรงกัน ได้แก่ อานูภาพในด้านการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ และการเพิ่มพูนทรัพย์สินของผู้ครอบครอง อานูภาพด้านอื่น ๆ ที่ปรากฏในตำรานพรัตน์ แต่ไม่ปรากฏในตำรารัตนปริกษา เช่น การเสริมเสน่ห์ให้แก่ผู้ครอบครอง การป้องกันอัคคีภัย การเป็นเครื่องรางของขลังสำหรับผู้ทำศึกสงคราม ฯลฯ อานูภาพในทางที่เป็นโทษของไพฑูรย์มีคำพรรณนาในตำรารัตนปริกษาเพียงสั้น ๆ ว่า จะทำให้ผู้ครอบครองประสบภัยพิบัติ ส่วนตำรานพรัตน์ให้คำอธิบายลักษณะโทษอย่างละเอียดตามลักษณะตำหนิที่ปรากฏ สรุปได้ว่า ไพฑูรย์ที่มีลักษณะเป็นโทษจะส่งผลแก่ผู้ครอบครองในทางตรงกันข้ามกับไพฑูรย์ที่มีลักษณะเป็นคุณ ยกตัวอย่างเช่น ทำให้ผู้ครอบครองสูญเสียทรัพย์สิน บาดเจ็บจากอาวุธสงคราม หรือแม้กระทั่งทำให้ตนเอง คนในครอบครัว ตลอดจนข้าทาสบริวารสิ้นชีวิตได้

ราคา

ตำรารัตนปริกษาไม่ได้กำหนดราคาของไฟฑูรย์ไว้ เกณฑ์ที่ปรากฏในตำรารัตนปริกษาเป็นเพียงมาตราเทียบน้ำหนักของอัญมณี ในขณะที่ตำรานพรัตน์ระบุเกณฑ์การประเมินราคาตามน้ำหนักเริ่มต้นที่น้ำหนัก 1 ไพ ไปจนถึงน้ำหนัก 10 ไพ ราคาของไฟฑูรย์คิดเป็นบาททองคำ

7. บุษราคัม

การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์ระบุตรงกันว่า บุษราคัมมีกำเนิดจากผิวน้ำหรือเนื้อของพลาสุร แต่เรื่องราวการกำเนิดแตกต่างกัน ตำรารัตนปริกษาระบุว่า บุษราคัมเกิดจากผิวน้ำของอสุรที่ตกลงบนเทือกเขาหิมาลัย ในขณะที่ตำรานพรัตน์ระบุว่า บุษราคัมเกิดจากเนื้อของอสุรที่ทวยเทพฤๅษี และมุณีทั้งหลายนำไปประดิษฐานที่เมืองลังกา จากเรื่องราวที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าแหล่งกำเนิดของบุษราคัมในตำราอัญมณีวิทยาโบราณแตกต่างกัน

คุณสมบัติ

ตำรารัตนปริกษาระบุคุณสมบัติของบุษราคัมเพียงประการเดียวว่า จะต้องเป็นพลอยสีเหลืองอ่อนเท่านั้น พลอยชนิดอื่นที่มีสีเหลืองแต่ก็มีสีอื่นเจือปนด้วยไม่ใช่บุษราคัม นอกจากนี้ ตำรารัตนปริกษาไม่ได้อธิบายวิธีการพิจารณาหรือตรวจสอบบุษราคัม หากแต่ระบุวิธีจำแนกพลอยชนิดต่าง ๆ ด้วยการสังเกตสีเท่านั้น ส่วนเรื่องบุษราคัมในตำรานพรัตน์เป็นคำอธิบายวิธีการพิจารณาและตรวจสอบบุษราคัมอย่างชัดเจน การพิจารณาบุษราคัมในตำรานพรัตน์เน้นที่สีเช่นเดียวกับในตำรารัตนปริกษา แต่มีข้อสังเกตว่า คำอธิบายลักษณะสีของบุษราคัมแตกต่างจากตำรารัตนปริกษา โดยตำรานพรัตน์ระบุว่าบุษราคัมที่ดีมีอยู่ 4 ชนิด จำแนกตามสี ได้แก่ สีแดงดุจผลทับทิม สีม่วงแดงดุจดอกตะแบก สีเหลืองแก่ดุจน้ำไหล และสีขาวดุจน้ำกลิ้งบนใบบัว ส่วนบุษราคัมที่มาจากแหล่งกำเนิดในเกาะลังกาจะมีสีบริสุทธิ์ดุจพระจันทร์¹⁵¹ ในเรื่องลักษณะตำหนิของบุษราคัม ตำรารัตนปริกษาไม่ได้ระบุไว้ ส่วนตำรานพรัตน์ได้ระบุลักษณะตำหนิภายนอกว่า เป็นตำหนิที่เกิดจากความบกพร่องของรูปทรง

อานูภาพ

ตำรารัตนปริกษาระบุถึงอานูภาพของบุษราคัมเพียงประการเดียว คือ จะทำให้ผู้หญิงได้บุตรชาย ส่วนตำรานพรัตน์พรรณนาอานูภาพของบุษราคัมไว้หลายประการ ซึ่งอานูภาพนั้นขึ้นอยู่กับชนิดของบุษราคัม แต่โดยรวมแล้วอานูภาพของบุษราคัมในตำรานพรัตน์เป็นไปในด้านการอำนวยความสะดวก สุข ความเจริญรุ่งเรือง และสวัสดิมงคลแก่ผู้ครอบครอง หากบุษราคัมมีลักษณะตำหนิจะให้ผลแก่ผู้ครอบครองในทางตรงกันข้าม คือ ความทุกข์และภัยอันตราย

¹⁵¹ น่าจะหมายถึง สีเหลืองอ่อนใส— ผู้วิจัย

ราคา

ตำรารัตนปริกษาระบุว่า การประเมินราคาบุษราคัมใช้หลักเกณฑ์เดียวกันกับการประเมินราคาไพฑูรย์ เพราะถือว่าบุษราคัมและไพฑูรย์เป็นอัญมณีที่มีค่าเท่ากัน ในขณะที่ตำรานพรัตน์ตั้งพิภักตราราคาไพฑูรย์และราคาบุษราคัมไว้แตกต่างกัน และเมื่อเปรียบเทียบข้อมูลพิภักตราราคาต่ำสุดของอัญมณีแต่ละชนิด ระหว่างบุษราคัมน้ำหนัก 3 กล้า ราคา 1 สลึงทอง กับ ไพฑูรย์น้ำหนัก 1 กล้า ราคา 1 บาททอง ก็ทำให้ทราบได้ว่าบุษราคัมมีราคาสูงกว่าไพฑูรย์

8. โกเมน

การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์ให้ข้อมูลเรื่องการกำเนิดและแหล่งกำเนิดของโกเมนแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ตำรารัตนปริกษาระบุว่าโกเมนเกิดจากไขมันของพลาสุร แต่ตำรานพรัตน์เล่มหนึ่งระบุว่าโกเมนเกิดจากดวงตาข้างซ้ายของอสูร อีกเล่มหนึ่งระบุว่าเกิดจากผมของอสูร ส่วนแหล่งกำเนิดของโกเมนนั้น ตำรารัตนปริกษาระบุว่าอยู่ในธรรมชาติ พบได้บริเวณภูเขา แม่น้ำ และป่าไม้ มีเพียงรัตนปริกษายายะที่ระบุชัดเจนว่า โกเมนพบได้ในประเทศอินเดีย รวมถึงดินแดนต่างประเทศอย่างเมืองแบกแดด (ประเทศอิรัก) แต่ตำรานพรัตน์ระบุว่าโกเมนพบได้ที่เกาะลังกา

คุณสมบัติ

คุณสมบัติของโกเมนในตำราอัญมณีวิทยาโบราณเน้นที่สี ตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์ระบุสีของโกเมนไม่ตรงกัน ตำรารัตนปริกษาระบุว่าโกเมนมีสีแดงเข้มหรือแดงดำ สีดำ สีเหลือง และสีเขียว ในขณะที่ตำรานพรัตน์ระบุว่าโกเมนมีสีเหลืองสีลักษณะ ได้แก่ เหลืองแกมเขียว เหลืองแกมแดง เหลืองแกมแสดอย่างก้านดอกกรรณิการ์ และเหลืองแกมขาว นอกจากนี้ คำอธิบายลักษณะโกเมนที่เป็นโทษก็ไม่ตรงกันด้วย ตำรารัตนปริกษาระบุว่า โกเมนที่เป็นโทษคือโกเมนที่อยู่ในปากเปื้อนเลือด และเนื้อของสัตว์ดุร้าย ส่วนตำรานพรัตน์ระบุลักษณะโกเมนที่เป็นโทษ โดยพิจารณาจากตำหนิทั้งภายนอกและภายใน

อานูภาพ

ตำรารัตนปริกษาอธิบายว่า โกเมนจะมีอานูภาพก็ต่อเมื่อนำมาร้อยด้วย ใจความดังกล่าวน่าจะหมายถึงการนำโกเมนมาร้อยเป็นสร้อยประจำสำหรับสวมใส่เพื่อเสริมสิริมงคล แต่ตำรานพรัตน์อธิบายอานูภาพของโกเมนคล้าย ๆ กับอานูภาพของอัญมณีชนิดอื่นว่า โกเมนช่วยคุ้มครองภัยอันตราย และช่วยเสริมโชคลาภ ทำให้ผู้สวมใส่มีทรัพย์สินมั่งคั่ง มีญาติพี่น้องและบริวารพร้อมพรั่ง รวมทั้งเป็นที่รักของบรรดาเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ อานูภาพที่เป็นโทษของโกเมนในตำรานพรัตน์จะเป็นไปในทิศทางตรงกันข้ามกับอานูภาพที่เป็นคุณทุกประการ ส่วนตำรารัตนปริกษาระบุว่า โกเมนที่เป็นโทษจะทำให้ผู้ครอบครองเสียชีวิต

ราคา

พิกัดราคาของโกเมนปรากฏทั้งในตำรารัตนปริक्षाและตำรานพรัตน์ ตำรารัตนปริक्षाให้ข้อมูลไม่เพียงพอที่จะนำมาตัดสินค่าของโกเมนได้ แต่ตำรานพรัตน์ได้แสดงให้เห็นว่า โกเมนมีค่าเท่ากับบุษราคัม เนื่องจากเกณฑ์การประเมินราคาโกเมนเป็นอย่างเดียวกันกับเกณฑ์ราคาบุษราคัม

9. ประพาฬ

การกำเนิดและแหล่งกำเนิด

ข้อมูลเรื่องการกำเนิดและแหล่งกำเนิดของประพาฬในตำรารัตนปริक्षाและตำรานพรัตน์แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง รัตนปริษหายุบายระบุว่า ประพาฬเกิดจากอวัยวะภายในของอสุร ส่วนตำรานพรัตน์ระบุว่าเกิดจากลึนของอสุร ในเรื่องแหล่งกำเนิดนั้น ตำรานพรัตน์เพียงแต่ระบุว่าแหล่งในธรรมชาติ ไม่ได้เจาะจงสถานที่ แต่ตำรารัตนปริษาระบุชัดเจนว่าแหล่งกำเนิดประพาฬคือเมืองสำคัญ เช่น รัฐเกรลาละและเมืองเทวกะ ในอินเดีย กรุงโรม (ประเทศอิตาลี) และอาจพบในสถานที่อื่นด้วย ทว่าเป็นแหล่งกำเนิดที่ไม่สำคัญ

คุณสมบัติ

ตำรารัตนปริक्षाและตำรานพรัตน์ระบุตรงกันว่า ประพาฬมีสีแดง วิธีเรียกสีใช้การเปรียบเทียบกับดอกไม้อื่น และวัตุธรรมชาติที่มีสีแดง ดอกไม้ที่ใช้เปรียบไม่เหมือนกัน ตัวอย่างเช่น ตำรารัตนปริक्षाเปรียบเทียบกับสีแดงกับดอกชบา ในขณะที่ตำรานพรัตน์เปรียบเทียบกับสีแดงกับดอกบัว สัตตบุษย์ มีข้อสังเกตว่าตำรานพรัตน์ได้เพิ่มเติมสีของประพาฬอีกสีหนึ่งด้วย คือ สีขาวหม่นดั่งแก้วผลึก

ในเรื่องการจำแนกชนิดของประพาฬ พบว่ามีเพียงตำรานพรัตน์เท่านั้นที่จำแนกประพาฬออกเป็น 4 ชนิดตามลักษณะสี ประกอบด้วยสีแดงแบบต่าง ๆ และสีขาว ซึ่งประพาฬทั้งสี่นี้จัดว่าเป็นประพาฬที่มีคุณสมบัติเลิศทั้งสิ้น ส่วนในตำรารัตนปริक्षा ไม่มีการจำแนกชนิดของประพาฬ แต่มีการจัดระดับคุณภาพของประพาฬตามแหล่งกำเนิด ประพาฬที่คุณภาพดีเลิศพบได้ที่รัฐเกรลาละ อย่างไรก็ตาม ตำรารัตนปริक्षाได้เพิ่มเติมคำอธิบายเรื่องการเจียรไนประพาฬ แสดงให้เห็นว่าประพาฬจะมีคุณภาพดีหรือไม่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับแหล่งกำเนิดเพียงประการเดียว แต่ยังขึ้นอยู่กับฝีมือการเจียรไนของช่างเพชรพลอยอีกด้วย ซึ่งเมื่อเจียรไนแล้วก็มีคุณสมบัติเป็นเลิศ คุณสมบัติดีเลิศของประพาฬมิได้มีเพียงสี่เช่นที่ปรากฏในตำรานพรัตน์ แต่ยังรวมไปถึงคุณสมบัติด้านความใสบริสุทธิ์ของเนื้อประพาฬ ความมันวาว และความสามารถในการเปล่งรัศมีด้วย

อานูภาพ

คำพรรณนาอานูภาพของประพาฬปรากฏเฉพาะในตำรารัตนปริक्षा ไม่ปรากฏในตำรานพรัตน์ ตำรารัตนปริษาระบุว่า ประพาฬเป็นอัญมณีที่ช่วยคุ้มครองป้องกันภัยให้แก่ผู้สวมใส่ ทั้งยังทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองด้านทรัพย์สินและพืชพรรณธัญญาหาร

ราคา

ทั้งตำรารัตนปริกษาและตำรานพรัตน์ไม่ได้กำหนดราคาของประพาสไว้

เมื่อเปรียบเทียบข้อมูลในตำรารัตนปริกษากับตำรานพรัตน์แล้ว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ตำรานพรัตน์และตำรารัตนปริกษามีประเด็นสำคัญที่สอดคล้องกันคือ มีการเริ่มต้นเรื่องด้วยตำนานพลาสุร ผู้เป็นเชื้อกำเนิดอัญมณี ชื่ออัญมณีในตำรานพรัตน์ตรงกับชื่ออัญมณีตำรารัตนปริกษาเกือบทั้งหมด แหล่งกำเนิดอัญมณีในตำรานพรัตน์มีทั้งที่ตรงและไม่ตรงกับในตำรารัตนปริกษา แต่ส่วนใหญ่ก็เป็นชื่อสถานที่ในดินแดนชมพูทวีป การอธิบายคุณสมบัติของอัญมณีเน้นความสำคัญในด้านสี รัศมี และรูปทรงเช่นเดียวกัน ส่วนอานุภาพของอัญมณีมีแนวคิดคล้ายกัน แต่ตำรานพรัตน์จะเน้นอานุภาพของอัญมณีที่ส่งผลต่อพระมหากษัตริย์เป็นพิเศษ คือ เป็นเครื่องรางของขลังในการทำศึกสงคราม เสริมอำนาจและบารมีแก่พระมหากษัตริย์ และเป็นอัญมณีมงคลแก่แผ่นดิน ในขณะที่ตำรารัตนปริกษาเน้นอานุภาพสามด้าน คือ ด้านการป้องกันภัยอันตรายทุกรูปแบบ การเสริมสร้างความเจริญรุ่งเรือง และการรักษาโรค ด้วยเหตุผลที่กล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ตำรานพรัตน์ได้เค้าโครงเรื่องหลักมาจากตำรารัตนปริกษา แต่ได้เพิ่มเติมรายละเอียดบางประการที่แสดงถึงความเชื่อตามขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

6.1 สรุปผลการวิจัย และอภิปรายผล

ความรู้เรื่องอัญมณีในตำรารัตนปริกษาภาษาสันสกฤตสองฉบับ ได้แก่ รัตนปริกษาของ พุทธภักฏฐะ และรัตนปริกษายาเยในครุฑปุราณะ และความรู้เรื่องอัญมณีในตำรานพรัตน์ของไทย สามฉบับ ได้แก่ ลิลิตตำรานพรัตน์ของหลวงนรินทรภรณ์ ตำรานพรัตน์ฉบับร้อยแก้วของ พระยาสุริยวงศ์มนตรีและคณะ และตำรารัตนศาสตร์จบบริบูรณ์ ล้วนมีลักษณะเป็นอัญมณีวิทยา ผล การศึกษาแสดงให้เห็นว่า **ความรู้เรื่องอัญมณีของไทยมีเค้ามาจากอินเดียโบราณ จากหลักฐานที่สำคัญสามประการ คือ ตำนานกำเนิดอัญมณี ชื่ออัญมณี และสถานที่สำคัญในอินเดียโบราณซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดอัญมณี**

อัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีไทยมีสาระสำคัญประกอบด้วยเรื่องการทำเนิด แหล่งกำเนิด คุณสมบัติ อานุภาพ การปรับปรุงคุณภาพ และการประเมินราคาอัญมณี **การทำเนิดอัญมณี** อ้างอิงตำนานพลาสูรซึ่งถูกไฟในยัชฌุพิธีแผดเผาจนอวัยวะแต่ละส่วนของร่างกายกลายเป็นอัญมณีที่มีค่า ซึ่งเรื่องราวดังกล่าวสัมพันธ์กับทฤษฎีการทำเนิดอัญมณีในทางอัญมณีวิทยาปัจจุบัน **แหล่งกำเนิดของอัญมณีส่วนใหญ่อยู่ในประเทศอินเดียและลังกา ยกเว้นมรกตซึ่งเป็นอัญมณีที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ** ภูมิประเทศที่พบอัญมณีคือพื้นที่บริเวณภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ ชายทะเล และมหาสมุทร **คุณสมบัติของอัญมณี** ประกอบด้วย สี คุณสมบัติทางแสงคือรัศมีและความวาว รูปทรง และขนาด สี เป็นคุณสมบัติที่ตำราทั้งสองให้ความสำคัญสูงสุด เพราะนอกจากจะใช้เป็นเกณฑ์จำแนกชนิดของอัญมณีแล้ว สียังเป็นเกณฑ์ในการแบ่งระดับคุณภาพของอัญมณี การระบุลักษณะสีใช้วิธีการเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ ได้แก่ ดอกไม้ ส่วนต่าง ๆ ของพืช สัตว์และอวัยวะต่าง ๆ ของสัตว์ รวมถึงสิ่งที่ให้แสงสว่าง การใช้ความเปรียบในธรรมชาติจึงเป็นวัฒนธรรมที่ปรากฏร่วมกันในสังคมอินเดียและสังคมไทย ส่วนความแตกต่างในเรื่องวัตถุประสงค์เปรียบเทียบเป็นสิ่งสืบเนื่องมาจากความแตกต่างของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในแต่ละท้องถิ่น **อานุภาพของอัญมณี** ครอบคลุมด้านการดลบันดาลโชคลาภ สุข ความเจริญรุ่งเรือง ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ตลอดจนการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บ แต่อัญมณีจะให้คุณหรือให้โทษแก่ผู้ครอบครองนั้นขึ้นอยู่กับคุณสมบัติที่ปรากฏ อัญมณีที่ดีจะให้คุณแก่ผู้ครอบครอง ส่วนอัญมณีที่ไม่ดีจะให้โทษแก่ผู้ครอบครอง **การปรับปรุงคุณภาพอัญมณี** เป็นวิธีการจัดซื้อบกพร่องเรื่องตำหนิและมลทินบางประการ อันเป็นเหตุให้อัญมณีมีลักษณะที่ไม่สมบูรณ์ ช่วยให้อัญมณีที่ไม่ดีกลับมีคุณสมบัติที่ดีขึ้นมา หรือทำให้อัญมณีที่ดีอยู่แล้วมีความงดงามยิ่งขึ้น **การประเมินราคาอัญมณี** พิจารณาตามน้ำหนัก การชั่งน้ำหนักอัญมณีใช้เมล็ดธัญพืชหรือโลหะเป็นหน่วยวัด ส่วนการกำหนดราคาอัญมณี พบว่ามีการตีราคาอัญมณีเป็นค่าเงิน ซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละท้องที่ อินเดียคิดราคาอัญมณีเป็นหน่วยเหรียญเงินหรือรูปีกะ ส่วนไทยคิดราคาอัญมณีเป็นหน่วยทองคำ

ผลการวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของอัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีไทย คือ อัญมณีวิทยาในวรรณคดีทั้งสองเกิดจากการผสมผสานและหลอมรวมความรู้ที่สอดคล้องกับหลักการทางวิทยาศาสตร์เข้ากับความเชื่อตามคติของศาสนาพราหมณ์และศาสนาฮินดู ความรู้ในตำรารัตนปริกษามีลักษณะเป็นความรู้เชิงประจักษ์ เพราะการพิสูจน์

หรือการตรวจสอบอัญมณีทำการสังเกตุ และการใช้เครื่องมือหรือสารบางชนิด ส่วนความเชื่อตามคติของศาสนาพราหมณ์และศาสนาฮินดูที่ปรากฏในตำรารัตนปรีक्षाและตำรานพรัตน์เป็นการเชื่อมโยงอำนาจของเทพเจ้าให้สัมพันธ์กับอัญมณี ก่อเกิดเป็นความรู้เรื่องกำเนิดและอาณาภาพของอัญมณี อาจกล่าวได้ว่าความรู้เรื่องอัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีไทยเป็นรากฐานของความรู้ด้านอัญมณีวิทยาในปัจจุบัน ซึ่งเกิดจากการประยุกต์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์หลายแขนง ตัวอย่างเช่น การระบุแหล่งกำเนิดอัญมณีสัมพันธ์กับความรู้ด้านธรณีวิทยาเพื่อการสำรวจและค้นหาแหล่งแร่รัตนชาติ การพรรณนาคุณสมบัติทางกายภาพของอัญมณีสัมพันธ์กับความรู้ด้านฟิสิกส์เพื่อการตรวจสอบอัญมณี เป็นต้น ฉะนั้น ตำรารัตนปรีक्षाและตำรานพรัตน์จึงเป็นวรรณคดีที่สะท้อนคุณค่าแห่งภูมิปัญญาด้านอัญมณีวิทยาในยุคดั้งเดิมอย่างแท้จริง

6.2 ข้อเสนอแนะ

รัตนปรีक्षाของพุทธภิกษุและรัตนปรีक्षाชายะในครุทปุราณะเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของพัฒนาการเรื่องอัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤต หากนำตำรารัตนปรีक्षाฉบับอื่น ๆ ซึ่งแต่งขึ้นในยุคหลัง เช่น อคัสติมตะ อคัสตยสมหิตา นวรัตนปรีक्षाของนารายณะ มาศึกษาด้วย ก็จะช่วยให้เห็นพัฒนาการของอัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤต และมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับอัญมณีวิทยาในวรรณคดีสันสกฤตเพิ่มขึ้น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

ไข่มุก [ออนไลน์]. ม.ป.ป. แหล่งที่มา: http://student.nu.ac.th/gem_stone/white/index402.html
[2 มกราคม 2557]

คดีไผ่: แก้วมณีไพฑูรย์แห่งเทพฤๅษี [ออนไลน์]. ม.ป.ป. แหล่งที่มา: http://www.ounamilit.com/ad_kodpai.html [2 มกราคม 2557]

เครือข่ายสารสนเทศดาราศาสตร์สำหรับโรงเรียน. ปุษยะ หรือ ปุสสยะ [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.thaigoodview.com/library/astro/1024size/low/lanna/detailStar_lanna_inc.php?id=8

จำนงค์ ทองประเสริฐ. ภาษาไทย 5 นาที ชุดที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ดวงแก้ว, 2546.
ตำรารัตนศาสตร์ จปบริบูรณ์. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นจรดล.
ม.ป.ป. เลขที่ 18. หมวดตำราพันรัตน์.

ทรัพยากรธรณี, กรม. แร่. กรุงเทพฯ: กองเศรษฐกิจและเผยแพร่, 2526.

ทรัพยากรธรณี, กรม. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับทรัพยากรแร่ [ออนไลน์]. กรมทรัพยากรธรณี กระทรวง
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ม.ป.ป. แหล่งที่มา: http://www.dmr.go.th/ewt_news.php?nid=6762 [24 กันยายน 2556]

นิพนธ์ พงศ์สุวรรณ. ปะการังแดง. [ออนไลน์]. ม.ป.ป. แหล่งที่มา: <http://www.pmbc.go.th/web/webpmbc/nipon/1.pdf> [1 มีนาคม 2557]

บรรจง เทียนทอง, รวบรวม. เรื่องราวเกี่ยวกับรัตนชาติ อัญมณี และพลอย [ออนไลน์]. 2550.
แหล่งที่มา: <http://www.patchra.net/minerals.php> [1 เมษายน 2556]

บราวน์, ริชาร์ด เอส. ดาราอัญมณี. แปลโดย ชนิษฐา สุริยวงศ์. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

บวรบรรณรักษ์ (นิยม รักไทย), หลวง. สี่สกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: แสงดาว,
2552.

ปัญจวรรณ ธนสุทธิพิทักษ์. อัญมณีวิทยา [ออนไลน์]. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: สาขาอัญมณีวิทยา
ภาควิชาธรณีวิทยา คณะวิทยาศาสตร์, ม.ป.ป. แหล่งที่มา: <http://it.geol.science.cmu.ac.th/gs/courseware/218101/218101chapter1.files.slide0002.htm> [20 มกราคม 2557]

ประจวบ วัชรปาดน. คัมภีร์ปาริชาติชาดก. นครหลวง: โรงพิมพ์วิทยากร, 2515. (อนุสรณ์งาน
พระราชทานเพลิงศพ พ.อ. (พิเศษ) ประจวบ วัชรปาดน 19 พฤศจิกายน 2515.

ประมวล เพ็งจันทร์. สีในวัฒนธรรมอินเดีย. คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: นักศึกษากลุ่มที่ 9
ชั้นปีที่ 4/2545, 2545. แหล่งที่มา: <http://61.47.2.69/~midnight/miduniv888/newpage11.html> สืบค้น 3 เมษายน 2556.

โพยม อรัณยกานนท์. ปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ 17 เรื่อง รัตนชาติของไทย. ใน ปาฐกถาชุด “สิรินธร” ชุดที่ 4 (ครั้งที่ 16-20). หน้า 30-53. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2553.

เผ่าเทพ โชตินุชิต. โลหวิทยาเบื้องต้น. กรุงเทพฯ: กรมโลหกิจ, 2505.

พืชและสัตว์ท้องถิ่นหนองหาร: แมลงตับเต่า [ออนไลน์]. คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัย
ราชภัฏสกลนคร, 2552. แหล่งที่มา: <http://pineapple-eyes.snru.ac.th/animal/nonghan>

/index.php?q=node/204 สืบค้น 3 พฤษภาคม 2557.

- ภูมิศาสตร์กายภาพ บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของเปลือกโลก [ออนไลน์]. โรงเรียนมหิดล
วิทยานุสรณ์, ม.ป.ป. แหล่งที่มา : http://www.mwit.ac.th/~social/files/55_1_doc_30103_3.pdf [26 มีนาคม 2557] (เอกสารประกอบการเรียนรายวิชา ส 30103 ภูมิศาสตร์)
มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.
รัก หรรษาเวก. การเลี้ยงไข่มุก. ใน โปยม อรรถกานนท์ (บรรณาธิการ), รัตนชาติของไทย: เอกสาร
ประกอบการปาฐกถาชุดสิรินธร ครั้งที่ 17 วันจันทร์ที่ 24 ธันวาคม 2544 ณ ห้องประชุม
สารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 74-89. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2544.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชันส์, 2546.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2556.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมแร่และอัญมณี ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน,
2548.
- แร่วิทยา [ไฟล์คอมพิวเตอร์]. คณะอัญมณีศาสตร์และประยุกต์ศิลป์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี,
2553. แหล่งที่มา: [http://www.gemandart.rbru.ac.th/index.php?page=elearning.
php](http://www.gemandart.rbru.ac.th/index.php?page=elearning.php) [17 พฤศจิกายน 2556]
- ศักดิ์ดา ศิริพันธ์. เพชร. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2548.
- ศักดิ์ดา ศิริพันธ์. อัญมณีในเครื่องประดับ. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2552.
- สมาคมธรณีวิทยาแห่งประเทศไทย. คำศัพท์ธรณีวิทยา [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: [http://www.kkugta.org/
index.php/sckku-infomation/sckku-newsarticle-1-sckku2516-2rr-4/656-abandoned-
well-6](http://www.kkugta.org/index.php/sckku-infomation/sckku-newsarticle-1-sckku2516-2rr-4/656-abandoned-well-6) [27 พฤศจิกายน 2556]
- สำนักหอสมุดและศูนย์สารสนเทศวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. อาร์คิมิดีส [ออนไลน์]. 2553.
แหล่งที่มา: <http://siweb.dss.go.th/Scientist/scientist/Archimedes.html>
[3 มีนาคม 2557]
- สุริยวงค์มนตรี, พระยา.; มหาวิชาธรรม, พระ.; ลิขิตปรีชา, หลวง.; ภัคดีจินดา, หลวง. และนายชม.
ตำราพันธุศาสตร์. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464. (พระนางเจ้าสุชุมาลมารศรี
พระราชเทวี ทรงแจกในงานทรงบำเพ็ญพระกุศล ฉลองพระชนมายุครบ 60 พระพรรษา วันที่
11 พฤษภาคม พ.ศ. 2464)
- สุริยวงค์มนตรี, พระยา.; มหาวิชาธรรม, พระ.; ลิขิตปรีชา, หลวง.; ภัคดีจินดา, หลวง. และนายชม.
ตำราพันธุศาสตร์. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์, 2521. หน้า 31-49. (อนุสรณ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ นายส่งศักดิ์ อาวุธกรรมปรีชา และฌาปนกิจศพ น.ส.สุธรรมมา อาวุธกรรมปรีชา
ณ ฌาปนสถานวัดเทพศิรินทราวาส 19 ธันวาคม 2521)
- หยก เพชรพญานาค. กายสิทธิ์แห่งคด [ออนไลน์]. 2556. แหล่งที่มา: [http://th-th.facebook.com/
dao6940265/posts/212621482238920](http://th-th.facebook.com/dao6940265/posts/212621482238920) [2 มกราคม 2557]

อนุমানราชธน, พระยา. ลัทธิของเพื่อน. กรุงเทพฯ: พีราบ, 2540.
 อภิสมัย พยัคฆาภรณ์. นานาอัญมณี. กรุงเทพฯ: บลูทอफी, 2550.
 อารี พลดี. องค์ความรู้ภาษาไทย: ตับเป็ด-ตับเต่า [ออนไลน์]. 2554. แหล่งที่มา:
<http://www.dailynews.co.th/Content/Article/143> [3 มีนาคม 2557]

ภาษาต่างประเทศ

Aber, S.W. Gemstones & Gemology: Some Basic Definitions and History [Online].
 Emporia State University: Earth Science department, 2012. Available from:
<http://academic.emporia.edu/abersusa/go340/define.htm> [2014, January 26]
Alum Stone [Online]. Natural Cosmetics Organization, 2010. Available from:
<http://alumstone.com> [2013, November 17]
 Apte, V.S. The Practical Sanskrit-English Dictionary. Delhi: Motilal Banarsidass, 2003.
 Ayyar, S. Costumes and Ornaments as Depicted in the Sculptures of Gwalior Museum.
 Delhi: Mittal Publications, 1987.
 Banerji, S.C. A companion to Sanskrit Literature. Delhi: Motilal Banarsidass, 1971.
 Bhat, M.R. Varāhamihira's Bṛhat Saṃhitā with English Translation, Exhaustive Notes
 and Literary Comments. Part II. Delhi: Motilal Banarsidass, 1982.
 Bhattacharyya, N. N. The Geographical Dictionary: Ancient and early medieval India.
 Delhi: Munshiram, 1991.
 Biswas, A.K. Minerals and Metals in Ancient India. Vol.1. Delhi, D.K.Printworld, 1996.
 Biswas, A.K. Vaidūrya, Marakata and other beryl family gem minerals: Etymology and
 traditions in ancient India. Indian Journal of History of Science 29(2), 1994:
 139-154.
 Biswas, A.K. and Biswas, S. Minerals and Metals in Ancient India. Vol.2. Delhi,
 D.K.Printworld, 1996.
 Bonke, M. history of diamonds [Computer file]. Available from: <http://www.michaelbonke.com> [2013, July 3]
 Chand, D. The Atharvaveda: Sanskrit text with English translation. New Delhi: Munshiram
 Manoharlal, 1977.
 Coulter, C.R. and Turner, P. Encyclopedia of Ancient Deities. Jefferson, N.C.: McFarland,
 2000.
 Council of Scientific & Industrial Research. The wealth of India: A dictionary of Indian
 raw materials and industrial products. 8 Vols. New Delhi: Publications &
 Information Directorate, CSIR, 1973.
 Deva, R.R.K. Shabda-Kalpadrum: An Encyclopedic Dictionary of Sanskrit Words. 5 Vols.
 3rd Edition. Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1961.

- de Visser, M.W. The Dragon in China and Japan. New York: Cornell University Library, 1918. p. 31.
- Donkin, R.A. Beyond price: Pearls and pearl-fishing, origins to the age of discoveries. Philadelphia: American Philosophical Society, 1998.
- Dowson, J. A classical dictionary of Hindu mythology and religion. New Delhi: D.K.Printworld, 2000.
- Dutt, M.N. (ed.) The Garuda Puranam. Calcutta: Society for the Resuscitation of Indian Literature, 1908.
- Finot, L. Les Lapidaries Indiens. Paris: Librairie Émile Bouillon, 1896.
- Gemology [Online]. Available from: <http://www.investopedia.com/terms/g/gemology.asp> [2014, January 12]
- Ghosh, M. The Nāṭyaśāstra: A treatise on Hindu dramaturgy and Histrionics ascribed to Bharata – Muni. Vol.1. Calcutta: The Royal Asiatic Society of Bengal, 1959. pp. 107-108.
- Hopkins, E. Parthian Language [Online]. 2008. Available from: http://www.parthianlanguage.com/parthia_language.htm [2014, March 6]
- Janaki, S.S. Dhvaja-stambha (critical account of its structural and ritualistic details). Madras: The Kuppaswami Shastri Research Institute, 1988.
- Johari, H. The Healing Power of Gemstones: In Tantra, Ayurveda, and Astrology. United States: Destiny Books, 1996. p.12.
- Kintaert, T. The Use of Primary Colours in the Nāṭyaśāstra. In S. Das, E. Furlinger (eds.), Sāmarasya : Studies in Indian Arts, Philosophy and Interreligious Dialogue – in Honour of Bettina Bäumer, pp. 245-273. New Delhi: D.K.Printworld, 2005.
- Kirfel, W. Die Kosmographie der Inder: nach den Quellen dargestellt. Mit 18 Tafeln. Bonn-Liepzig: K.Schroeder, 1920.
- Kumaraswamy, R. Ethnopharmacognostical Studies of the Vedic Jangida and the Siddha Kattucholli as the Indian Mandrake of the Ancient Past. CURARE 3 (1985): 109-120.
- Laufer, B. Sanskrit Karketana. In Édouard Champion (ed.), Mémoires de a société de linguistique de Paris Tome 22, pp. 43-46. Paris: Librairie Ancienne honoré Champion, 1922.
- Lie, L.G. Bezoar Stones & Mustika Pearls of Animals, Plants and Nature. 2006. Available from: <http://www.bezoarmustikapearls.com> [2013, January 2]
- Long, J.B. Life out of the death: A structural analysis of the myth of the ‘Churning of the Ocean Milk’. In B. L. Smith (ed.), Hinduism: New Essays in the History of Religions, pp. 171-207. Leiden: E.J.Brill, 1976.
- Maha Guru Agasthiar. Agasthiar’s Easy Tharpanam Method: The Siddha Way of Doing

- Tharpanam [Online]. 2009. Available from: <http://www.agasthiar.org/a/tharpanam.htm> [2013, December 9]
- Master, A. Indo Aryan and Dravidian. Bulletin of the School of Oriental and African Studies 11 (1944): 297-307.
- Monier-Williams, M. A Sanskrit-English Dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European Languages. Delhi: Motilal Banarsidass, 2005.
- Natural Cosmetics Organization. ALUM STONE [Online]. 2010. Available from: <http://www.alumstone.com> [2013, November 27]
- Oxford Advanced Learner's Dictionary. 7th ed. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Rai, V.S. Trade and religion: Trade and its role in the spread of buddhism in China from India (1st to 6th Century C.E.). Journal of Eurasian Studies 4(3), 2012: pp. 9-20.
- Rāmānuja, R. Vivāha Prayogah: Based on Āpastamba Grhya Sūtra. n.p.: Simha Publications, 2012.**
- Rao, N. Tarpana for Devas, Rishis and Pitris [Computer file]. 2008. Available from: http://www.vedicastrologer.org/tarpana/pdf/tarpana_sanskrit_ss.pdf [2014, March 13]
- Saraswati, B. Elements of Nature and the Order of Culture [Online]. New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts, 1995. Available from: http://ignca.nic.in/ps_05.htm [2014, April 29]
- Sarma, S.R. Thakkura Pherū's Rayanaparikkhā: A medieval Prakrit text on gemology. Aligarh: Viveka, 1984.
- Schuh, C.P. Mineralogy & Crystallography: On The History Of These Sciences From Beginnings Through 1919. [Computer file]. The United States of America: Curtis P. Schuh, 2007. Available from: http://www.archive.org/details/History_Mineralogy_2007 [2011, December 9]
- Shastri, A.M. India as seen in **THE BRĤATSAMHITĀ OF VARĀHAMIHĪRA**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1969.
- Shastri, J.L., ed. Ancient Indian tradition & mythology Vol.12: The Garuḍa Mahāpurāna. Part I. Delhi: Motilal Banarsidass, 2002.
- Singh, M.R. Geographical data in the early Puranas: A critical study. Calcutta: Punthi Pustak, 1972.
- Sircar, D. Studies in the religious life of ancient and medieval India. Delhi: Motilal Banarsidass, 1971. pp. 258-263.
- Tagore, S.M. Mani-Mālā or a treatise on gems. Calcutta: I.C.Boss&Co., 1881.
- The Garuḍa Mahāpurānam**. 4th ed. Delhi: Nag Publishers, 2008.
- The Gemmological Association of Great Britain [Online]. 2008. Available from: <http://www.gem-a.com/about-us.aspx> [2014, January 12]

- Trusty, Stuart., et al. Vedic Pearls [Online]. Available from: <http://www.divinenet.arthost.biz/index.asp?i=151>, [n.d.]. [2014, December 27]
- Verman, S.R. Trade and religion: Trade and its role in the spread of Buddhism in China from India (1st to 6th Century C.E.). Journal of Eurasian Studies 4,3 (July-September 2012): 9-20.
- Warmington, E.H. The commerce between the Roman Empire and India. 2nd ed. New Delhi: Vikas Publishing House, 1974.
- Webster, R. Gems: their sources, descriptions and identification. Revised by Peter G. Read. 5th ed. Oxford: Butterworths, 1994.
- Winder, M. Vaidurya. In Rechung, J.K.; Hochotsang, K.Y. and Ghosh, B. (eds.), Bulletin of Tibetology New Series (November 1990): 27-37.
- Winternitz, M. A History of Indian Literature Vol.1: Introduction, Veda, National Epics, Purānas and Tantras. New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1977. pp. 187-225.
- Wojtilla, G. Ratnaśāstra in Kauṭilya Arthaśāstra. In S.R.Sarma and Gyula Wojtilla (eds.), Papers of the 13th World Sanskrit Conference Vol.1: Scientific Literature in Sanskrit, 179-193. Delhi: Motilal Banarsidass, 2011.

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. ภารตวิทยา: ความรู้เรื่องอินเดียทางวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2550.
- ทรัพยากรธรณี, กรม. มงคลรัตน์. กรุงเทพฯ: กรมทรัพยากรธรณี, 2530. (ที่ระลึกเนื่องในงานกฐินพระราชทานกรมทรัพยากรธรณี วัดไชยวรวิหาร อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง 31 ตุลาคม 2530)
- ทวีเดช จีวบาง. เรียนรู้ทฤษฎีสี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2547.
- นรินทรภรณ์, หลวง. ตำราว่าด้วยที่เกิดเนาวรัตน์ : ลักษณะ คุณและโทษ ของอัญมณี. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542.
- บรรจง เทียนทอง, รวบรวม. เรื่องราวเกี่ยวกับรัตนชาติ อัญมณี และพลอย [ออนไลน์]. 2550. แหล่งที่มา: <http://www.patchra.net/minerals.php> [1 เมษายน 2556]
- ปัญญา จารุศิริ และคณะ. ธรณีวิทยากายภาพ. กรุงเทพฯ: พลัสเพรส, 2545.
- ประพจน์ อศววิรุฬหาร. โพธิ์สัตว์จรยา: มรรคาเพื่อมหาชน. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- เปลื้อง ณ นคร. พจนานุกรม ฉบับทันสมัย เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2518.
- ป.เหมชะญาติ. พิจารณา-พิสูจน์ เพชรพลอย ไข่มุกแท้-เทียม. กรุงเทพฯ: นิวสากลช่าง, 2516.
- พุทธรณิมิต. เครื่องรางของขลัง คต ของทนต์สิทธิ์ กายสิทธิ์: คตโพงอากาศข้าง [ออนไลน์]. 2556. แหล่งที่มา: <http://www.puttanimit.net/คตโพงอากาศข้าง> [2 มกราคม 2557]
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2556.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมแร่และอัญมณี ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2548.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภคา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2554.
- วินธยา และ มณีพรรณ ศิริวิสุข, บรรณาธิการ. อัญมณี (Gemstone) [ออนไลน์]. วินน้อยจิวเวลรี่, 2550. แหล่งที่มา: <http://www.winnoijewelry.com/gemstone> [9 ธันวาคม 2556]
- วิโรจน์ ดาวฤกษ์. เอกสารประกอบการบรรยาย วิชา Mineralogy I (เล่ม 1). กรุงเทพฯ: ภาควิชาธรณีวิทยา คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป. (อัดสำเนา)
- วิโรจน์ ดาวฤกษ์. เอกสารประกอบการสอนวิชา Earth Sciences. กรุงเทพฯ: ภาควิชาธรณีวิทยา คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป. (อัดสำเนา)
- วิลาวัลย์ อติชาติ และคณะ. อัญมณี. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 20 (2538): หน้า 167-203.
- วิศาลดรุณกร (อัน สารีบุตร), หลวง. คัมภีร์โหราศาสตร์ไทย มาตรฐาน ฉบับสมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อินเทอร์เน็ต, 2540.
- ศุภมาส เอ่งฉ้วน. คำเรียกสีและมโนทัศน์เรื่องสีของคนไทยสมัยสุโขทัยและสมัยปัจจุบัน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์, สาขาวิชาภาษาศาสตร์ ภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

- สงครี ประพัฒน์ทอง, บรรณาธิการ. ถนิมพิมพาภรณ์. กรุงเทพฯ: กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2535.
- สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม. ศัพท์บัญญัติอัญมณี. กรุงเทพฯ: สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม, 2537.
- สุมาลี เทพโสพรรณ. วิเคราะห์อัญมณี. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สถาบันอัญมณีวิทย (ประเทศไทย), 2546.
- สุรศักดิ์ ทอง. สยามทေး. กรุงเทพฯ: มติชน, 2553.
- อุตสาหกรรม, กระทรวง. กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ สำนักงานอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่เขต 3 เชียงใหม่. การตรวจแร่อย่างง่าย. กรุงเทพฯ: ไอเดีย สแควร์, 2552.

ภาษาต่างประเทศ

- Alum Stone [Online]. Natural Cosmetics Organization, 2010. Available from: <http://alumstone.com> [2013, November 17]
- Aramaic List of Symbols [Online]. Laboratory of Antiquities Science section Computer Sceinces for Ancient Language (LILA), 2012. Available from: <http://lila.sns.it/mnamon/index.php?page=Simboli&id=2&cont=303&lang=en&PHPSESSID=e243b8cff6102891a5c8126f8b5e871f> [2014, March 23]
- Atwood, F.D. Rocks & Minerals: A portrait of the natural world. Korea, New Line Books, n.d.
- Basham, A.L. The Wonder That Was India. New York: Grove Press, 1954.
- Bonke, M. Principles of a good value investment [Computer file]. Available from: <http://www.michaelbonke.com> [2013, July 3]
- Brown, R.S. Ancient astrological gemstones & talismans. 2nd ed. Bangkok: Hrisikesh, 2005.
- CIBJO Gemmological Committee. The Gemmological Laboratory Book 2012 [Computer file]. Available from: <http://www.cibjo.org/download/12-06-19%20Official%20Gemmological%20Laboratory%20Book.pdf> pp. 2-3
- Dauids, T.W.R. and Stede, W., eds. The Pali Text Society's Pali-English Dictionary. London: The Pali Text Society, 1972.
- Fejer, E., Frampton, S. and Fitzsimons, C. Rocks & Minerals: Identification guides British & European. London: Flame Tree Publishing, 2007.
- GRETIL – Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia [Online]. Niedersächsische Staats - und Universitätsbibliothek Göttingen, 2001. Available from: <http://gretil.sub.uni-goettingen.de> [2014, March 4]
- Jones, C.A. and Ryan, J.D. Encyclopedia of Hinduism. New York: Checkmark Books, 2008.
- Krishnamurthy, R. Gemmology in Ancient India. Indian Journal History of Science 27,3

- (1992): 251-260.
- Krishnan, U.R.B. and Kumar, M.S. Indian jewellery: Dance of the peacock. Bombay: India Book House, 2001.
- Macdonell, A.A. and Keith, A.A. Vedic index of names and subjects. Vol.2. Delhi: Motilal Banarsidass, 1967.
- Maity, S.K. Problems and Perspectives of Ancient Indian History and Culture. New Delhi: Abhinav Publications, 1997. p. 188.
- Mani, V. Purānic Encyclopaedia. Delhi: Motilal Banarsidass, 1975.
- Monier-Williams, M. A Dictionary, English and Sanskrit. 4th ed. Delhi: Motilal Banarsidass, 1976.
- Murthy, S.R.N. A critical evaluation of mineralogical aspects of some Sanskrit texts. Indian Journal History of Science 13(2), 1977: pp. 78-82.
- Nadkarni, K.M. Dr. K. M. Nadkarni's Indian Materia Medica. South Asia Books, 1988.
- Oxford-River Books: English-Thai dictionary. Translated by the Chalerm Prakit Translation and Interpretation Centre, the Faculty of Arts, Chulalongkorn University. Bangkok: River Books, 2001.
- Pandanus Database of Plants [Online]. Charles University: Seminar of Indian Studies, Institute of South and Central Asia, Faculty of Arts, 2009. Available from: iu.ff.cuni.cz/pandanus/database [2013, April 19]
- Parashar, S. Kāvyamīmāṃsā of Rājaśekhara: Original Text in Sanskrit and Translation with Explanatory Notes. New Delhi: D.K.Printworld, 2000.
- Parmeshwaranand, S. Encyclopaedic Dictionary of Puranas. Vol. 1-2. New Delhi: Sarup & Sons, 2001.
- Sarma, S,R. Thakkura Pherū's Rayanaparikkhā: A medieval Prakrit text on gemology. Aligarh: Viveka, 1984.
- Sircar, D.C. Studies in Indian Coins. Delhi: Motilal Banarsidass, 1968.
- Webster, R. Gems: their sources, descriptions and identification. Revised by B.W. Anderson. 4th ed. London, Butterworths, 1983.
- Winternitz, M. History of Indian Literature. Delhi: Motilal Banarsidass, 1962.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ต้นฉบับภาษาสันสกฤต รัตนปริกาษาของพุทธภักฎะ

namo ratnatrayāya

I

ratnatrayāya bhuvanatrayavanditāya
 kṛtvā namaḥ samavalokya ca ratnaśāstram |
 ratnapravekam adhikṛtya vimucya phalgu
 saṃkṣepamātram iha buddhabhaṭena dṛṣṭam || 1 ||

bhuvanatritayākrāntaparakāśīkṛtavikramah |
 balo nāmābhavac chrīmān dānavendro mahābalaḥ || 2 ||

asakṛt saṃyuge yena bhajyamāne divaspatau |
 noduvāha śacī vīrapatnī garvonnataṃ ciraḥ || 3 ||

aśaknuvadbhir nijetuṃ samare yuddhadurdamam |
 varavyājena paśūtāṃ prārthitaḥ sa surair makhe || 4 ||

sāttvikānāṃ samatvasya sāraṃ pratyādiśad balī |
 śauṭīryamānī vibudhāṃs tatheti pratyapadyata || 5 ||

dhairyād agaṇitaprāṇaparibhramśārtisaṃbhramah |
 paśuvat tridaśaiḥ stambhe svavākṣāṇīyantritaḥ || 6 ||

tasya jātīviśuddhasya pariśuddhena karmaṇā |
 kāyasyāvayavāḥ sarve ratnabījatvam āyayuh || 7 ||

devānāṃ atha yakṣānāṃ siddhānāṃ pavanāśīnāṃ |
 ratnabījasvayamgrahaḥ sumahān abhavat tadā || 8 ||

teṣāṃ sampatatāṃ vegād vimalena vihāyasā |
 yad yat papāta ratnānāṃ bījaṃ kvacana kiṃcana || 9 ||

payonidhau sariti ca parvate kānane 'pi vā |
 tat tad ākaratāṃ yātaṃ sthānam adhyeyagauravāt || 10 ||

teṣu rakṣoṣiṣavyālavvyādhighnāny aghahāni ca |
prādurbhavanti ratnāni tathaiva viguṇāni ca || 11 ||

pāpalagneṣu jāyante yāni copahate 'hani |
doṣais tāny upagṛhyante hīyante guṇasampadā || 12 ||

parīkṣāpariśuddhānām ratnānām pṛthivīkṣitā |
dhāraṇam saṃgraham caiva kāryam śriyam abhīpsatā || 13 ||

śāstravit kuśalaś cāpi ratnānām sa parīkṣakaḥ |
sa eva mūlyamātrāyāḥ paricchettā prakīrtitaḥ || 14 ||

vettāro ratnamūlyasya deśakālāntarānugāḥ |
na śāstravaśagā grāhyā vidvadbhis te 'pi nepsitāḥ || 15 ||

II

mahāprabhāvaṃ vidvadbhir yasmād vajram udāhṛtam |
vajram pūrvam parīkṣeyaṃ tato 'smābhir nigadyate || 16 ||

tasyāsthileśo nipapāta yeṣu
bhuvah pradeśeṣu kathamcid eva |
vajrāṇi vajrāyudhanirjigīṣor
bhavanti nānākṛtimanti teṣu || 17 ||

saurāṣṭrahaimamātaṅgapauṇḍrakāliṅgakośalāḥ |
vaiṇyātataṃ ca sūrpārā vajrasyāṣṭau mahākarāḥ || 18 ||

śyāmam pauṇḍrabhavam mātaṅgaviṣaye nātyantapītaprabham
sūrpāram śītasārdrameghasadṛśam raktam ca saurāṣṭrajam |
ātāmram himasailajam śaśinibham vaiṇyātatoṭtham tathā
kāliṅgam kanakāvabhāsaruciram śairīśakam kauśalam || 19 ||

susvaccham laghu varṇataś ca guṇavat pārśveṣu samyaksamam
rekhābindukalaṅkakākapadakatṛāsādibhir varjitam |
loke 'smin paramāṇumātram api yad vajram kvacij jāyate
tasmin devasamāśrayo hy avitatham tīkṣṇāgradhāram yadi || 20 ||

vajreṣu varṇayuktyā ca devānām samparigrahaḥ |
proktavarṇavibhāgaś ca kāryo varṇāśrayād eva || 21 ||

haritasitapītapiṅgaśyāmātāmrāḥ svabhāvato rucirāḥ |
jinavarūṣakrahutavahapitṛpatimarutām svakā varṇāḥ || 22 ||

viprasya caṅkhakumudasphaṭikāvadātaḥ
syāt kṣatriyasya śaśababhruvilocanābhaḥ |
vaiśyasya kāntakadalīdalasaṃnikāśaḥ
sūdrasya dhautakaravālasamānadīptiḥ || 23 ||

dvau vajravarnau pṛthivīpatīnām
 sadbhiḥ pradiṣṭau na tu sārvaṅvau |
 yaḥ syāj javāvidrumabhaṅgaśoṇo
 yo vā haridrārasasaṃnikāśaḥ || 24 ||

īśatvāt sarvaṅvānām guṇavat sārvaṅvānikam |
 kāmato dhārayed rājā na tu hīnaḥ kathaṃcana || 25 ||

adharottaravṛtṭyā hi yādṛśo varṇasaṃkaraḥ |
 tataḥ kaṣṭataro vajre varṇānām saṃkaro mataḥ || 26 ||

na ca varṇavibhāgamātrayuktyā
 viduṣā vajraparigraho vidheyāḥ |
 guṇavān guṇasampadām prasūtir
 viparītaṃ vyasanodayasya hetuḥ || 27 ||

ekam api yasya śṛṅgaṃ vidalitam avalokyate viśīrṇaṃ vā |
 guṇavad api tan na dhāryaṃ vajraṃ śreyo 'rthibhir bhuvane || 28 ||

sphuṭitāgraviśīrṇaśṛṅgadeśaṃ
 malavarṇaiḥ pṛṣatair upetamadhyam |
 na hi vajrabhṛto 'pi vajram āśu
 śriyam anyāśrayalālasām na kuryāt || 29 ||

yasyaikadeśaḥ kṣatajāvabhāso
 yad vā bhavel lohitabinducitram |
 na tan na kūryād dhriyamānam āśu
 svacchandamṛtyor api jīvitāntam || 30 ||

koṭyaḥ pārśvāni dhārāś ca ṣaḍ aṣṭau dvādaśaiva ca |
 uttuṅgasamatīkṣṇāgrā vajrasyākarajā guṇāḥ || 31 ||

ṣaṭkoṭi śuddham amalāṃ sphuṭatīkṣṇadhāraṃ
 varṇānvitaṃ laghu supārśvam apetadoṣam |

indrāyudhāṃśuvisṛtisphuritāntarikṣam
evaṃvidhaṃ bhuvī bhavet sulabhaṃ na vajraṃ || 32 ||

tīkṣṇāgraṃ vimalam apetasarvadoṣaṃ
dhatte yaḥ prayatatanuḥ sadaiva vajraṃ |
vṛddhiṃ tat pratidinam eti yāvad āyuh
śrīsampatsutadhanadhānyagopaśūnām || 33 ||

vyālavahniṣavyādhitaskarāmbubhayāni ca |
dūrāt tasya nivartante karmāṇy ātharvaṇāni ca || 34 ||

yadī vajraṃ apetasarvadoṣaṃ
bibhṛyād viṃśatitaṇḍulaṃ gurutvam |
maṇiśāstravidō vadanti tasya
dviguṇaṃ rūpakalakṣaṃ agramūlyam || 35 ||

tribhāgahīnārdhatadardhaṣaṣṭha-
trayodaśatrimśatadardhahīnāḥ |
aṣṭibhāgaś ca tathā śatāmśaḥ
sahasraṃ ity eṣa samāsayogaḥ || 36 ||

yat taṇḍulair viṃśatibhir dhṛtasya
vajrasya mūlyam paramaṃ pradiṣṭam |
dvābhyāṃ kramād dhānim upāgatasya
ekāvasānasya viniścayo 'yam || 37 ||

na cāpi taṇḍulair eva vajrāṇāṃ dhāraṇakramaḥ |
aṣṭabhiḥ sarṣapair gaurais taṇḍulaḥ parikīrtitaḥ || 38 ||

viṃśatitaṇḍulagurutvam bibharti	
yad vajraṃ tasya mūlyam ekataḥ	200.000
aṣṭādaśataṇḍulaguruvajramūlyam	133.333 1/6
ṣoḍaśataṇḍulagurutvavajramūlyam	100.000
caturdaśataṇḍulagurutvavajramūlyam	50.000
dvādaśataṇḍulagurutvavajramūlyam	33.333 1/6

daśataṇḍulagurutvavajramūlyam	15.384 2/6
aṣṭataṇḍulagurutvavajramūlyam	6.666 3/6
ṣaṭtaṇḍulagurutvavajramūlyam	3.333 1/4
catustaṇḍulagurutvavajramūlyam	2.500
dvitaṇḍulagurutvavajramūlyam	2.000
ekataṇḍulagurutvavajramūlyam	1.000

yat tatsarvaguṇair yuktaṃ vajraṃ tarati vāribhiḥ |
ratnavarge samaste 'pi tasya dhāraṇam iṣyate || 39 ||

gurutā sarvaratnānāṃ gauravādhāraṇīṇī |
vajre tadvaiparītyena gauravaṃ paricakṣate || 40 ||

aṇunāpi hi doṣeṇa lakṣyālakṣyeṇa dūṣitam |
svamūlyād daśamaṃ bhāgaṃ vajraṃ prāpnoti vā na vā || 41 ||

prakaṭānekadoṣasya svalpasya mahato 'pi vā |
svamūlyac chatabhāge 'pi na vajrasya vidhīyate || 42 ||

spāṣṭadoṣam alaṃkāre na vajraṃ yojyate budhaiḥ |
ratnānāṃ parikarmārthaṃ mūlyam tasyeṣyate laghu || 43 ||

prathamam guṇasampadābhyupetaṃ
pratibaddham samupaiti yac ca doṣam |
alam ābharaṇena tena rājño
guṇahīnā maṇayo na bhūṣanāya || 44 ||

nāryā vajram adhāryam guṇavad api sutapravṛddhim icchatyāḥ |
anyatra dīrghacipiṭāt tryaśrāc cānyair guṇair nirmuktāt || 45 ||

ayasā puṣyarāgeṇa tathā gomedakena ca |
vaidūryasphaṭikābhyām ca kācais cāpi pṛthagvidhaiḥ || 46 ||

pratirūpāni kurvanti vajrāṇām kuśalā janāḥ |
kṣārollekhanāśānābhis teṣāṃ kāryam parīkṣaṇam || 47 ||

prthivyāṃ yāni ratnāni ye ca syur lohadhātavaḥ |
sarvāṃs tān vilikhed vajraṃ vajraṃ tair na vilikhyate || 48 ||

jātyājātyaṃ vilikhati jātyaṃ vilikhati vajraṃ kuruvindān |
vajraṃ vilikhati sarvān nānyena vilikhyate vajraṃ || 49 ||

yady api koṭiviśīrṇaṃ sabindu rekhānvitaṃ viśīrṇaṃ vā |
tad api dhanadhānyaputrān karoti sendrāyudhaṃ vajraṃ || 50 ||

saudāminīvisphuritābhirāmaṃ
rājā yathoktaṃ kulīsaṃ dadhānaḥ
parākramākrāntaparapratāpaḥ
samastasīmāntabhavaṃ bhunakti || 51 ||

iti vajraparīkṣā samāptā

III

dvipendrajīmūtavarāhaśaṅkha-
 matsyāhiśuktyudbhavaveṇujāni |
 muktāphalāni prathitāni loke
 teṣāṃ hi śuktyudbhavam eva bhūri || 52 ||

tasyaiva caikasya hi mūlyamātrā
 nirdiśyate na tv aparasya jātu |
 vedhyaṃ tu śuktyudbhavam eva teṣāṃ
 śeṣāny avedhyāni vadanti tajjñāḥ || 53 ||

tvaksāranāgendratimiprasūtaṃ
 yac chaṅkhajaṃ yac ca varāhajātaṃ |
 prāyo vimuktāni bhavanti bhāsā
 pūjyāni māṅgalyatayā tathāpi || 54 ||

yā mauktikānām iha yonayo 'ṣṭau
 prakīrtitā ratnaviniścayajñaiḥ |
 kambūdbhavaṃ puṇyatamaṃ pradiṣṭaṃ
 mātaṅgajaṃ cāpy adhamaṃ ca teṣu || 55 ||

svayonimadhyacchavitulyavarṇaṃ
 śaṅkhaṃ bṛhatkolaphalapramāṇam |
 utpadyate vāraṅakumbhamadhyād
 āpītatāmraṃ prabhayā vihīnam || 56 ||

ye kambavaḥ śārṅgimukhāvasaṅgāt
 pūtasya śaṅkhapravarasya gotre |
 mātaṅgajās cāpi viśuddhavaṃśās
 te mauktikānām prabhavāḥ pradiṣṭāḥ || 57 ||

pāṭhīnaprṣṭhasya samānavarṇaṃ
 mīnāt suvṛttaṃ laghu nātisūkṣmam |

utpadyate vāricarānaneṣu
matsyā hi te madhyacarāḥ payodheḥ || 58 ||

devāgnipitṛkāryeṣu yoge 'bhyudayakarmaṇi |
dhāryaṃ kambūdbhavaṃ nityaṃ māṅgalyaṃ bhūtim icchatā || 59 ||

varāhadamaṣṭrodbhavam ekam eva
tasyaiva daṃṣṭrāṅkurasamnikāśām |
kvacit kathaṃcic ca sabhūpradeśe
prajāyate sūkararādviśiṣṭe || 60 ||

varṣopalānām samavarṇaśobhaṃ
tvaksāravarvaprabhavaṃ pradiṣṭam |
te veṇavo divyajanoḥpabhogye
sthāne prarohanti na sarvabhūmau || 61 ||

bhaujaṃgamam nīlaviśuddhavṛttam
sarvaṃ bhavaty ujjvalavarṇaśobham |
nitāntadhautapravikampamānaṃ
nistriṃśadhārāsamavarṇadīpti || 62 ||

prāpnoti ratnāni mahāprabhāni
dhanam śriyam vā mahatīm durāpām |
bhogā hi te puṇyākṛto bhavanti
muktāphalasyāhiśirodbhavasya || 63 ||

jijñāsayā ratnavaram vidhijñaiḥ
śubhe muhūrte prayataiḥ prayatnāt |
rakṣāvidhānaṃ sumahad vidhāya
harmyopariṣṭhaṃ kriyate yadā tat || 64 ||

tadā mahādundubhinādaghoṣair
vidyullatāvisphuritāntarālaiḥ |
payodharākrāntivilambibaddhair
ghanair ghanair ādhriyate 'ntarikṣam || 65 ||

na taṃ bhujamgā na tu yātudhānā
 na vyādhayo nāpy upasargadoṣāḥ |
 hiṃsanti yasyāhiśiraḥsamutthaṃ
 muktāphalaṃ tiṣṭhati pūjyamānam || 66 ||

nābhyeti meghaprabhavaṃ dharitrīm
 viyadgataṃ tad vibudhā haranti |
 arcipratānāvṛtadigvibhāgam
 ādityavad duḥkhavibhāvvyabimbam || 67 ||

tejas tiraskṛtya hutāśanendu-
 nakṣatratārāgrahajaṃ samastam |
 divā yathā dīptikaraṃ tathaiva
 tamovigādhāsv api tan niśāsu || 68 ||

vicitraratnadyuticārutoya-
 catuḥsamudrābharaṇābhirāmā |
 mūlyam na vā syād iti niścayo me
 kṛtsnā mahī tasya suvarṇapūrṇā || 69 ||

hīno 'pi yas tal labhate kadācid
 vipākayogān mahataḥ śubhasya |
 sapatnahīnām sa mahīm samagrām
 bhunakti tat tiṣṭhati yāvad eva || 70 ||

na kevalam tac chubhadaṃ nṛpasya
 bhāgyam prajānām api tasya janma |
 tad yojanānām paritaḥ sahasram
 sarvān anarthān vimukhīkaroti || 71 ||

nakṣatramāleva dive vakīrṇā
 dantāvalis tasya mahāsurasya |
 vicitravarṇā suviśuddharūpā
 payasū patyuh payasām papāta || 72 ||

sampūrṇacandrāmśukalāpakānter
 maṇipravarasya mahāguṇasya |
 yasmin pradeśe 'mbunidheḥ papāta
 tac cāru muktāmaṇiratnabījam || 73 ||

tasmin payas toyadharāvākīrṇam
 śuktisthitam mauktikatām prayāti |
 tac chuktikāsu sthitam āpa bījam
 āsan purāpy anyabhavāni yāni || 74 ||

siṃhalapāralaukikasaurāṣṭrikatāmrapauṇḍrāḥ |
 kauveravāṭahaimāsu śuktyudbhūtākarā hy aṣṭau || 75 ||

śuktyudbhavam nātinikṛṣṭavarṇam
 pramāṇasamsthānaguṇair upetam |
 utpadyate barbarapārasīke
 ārāvaṭe kontarasimhaleṣu || 76 ||

hitvā tu tasyākarajān viśeṣān
 rūpe pramāṇe ca yateta vidvān |
 na ca vyavasthāsti guṇāguṇair yāḥ
 sarvatra sarvākṛtayo bhavanti || 77 ||

pañcābhir māṣako jñeyo guṇjābhir māṣakais tathā |
 caturbhiḥ śāṇam ākhyātam munibhir mānavādibhiḥ || 78 ||

ekasya śuktiprabhavasya dṛṣṭam
 muktāmaṇeḥ śāṇatulādhr̥tasya |
 mūlyam sahasrāṇy api rūpakāṇām
 tribhiḥ śatair abhyadhikāni pañca || 79 ||

yan māṣakārdhena tato vihīnam
 tatpañcabhāgadvayahīnamūlyam |
 yan māṣakāṃs trīn bibhṛyāt sahasre
 dve tasya mūlyam paramam pradiṣṭam || 80 ||

ardhādhikau dvau vidhṛtasya mūlyam
 tribhiḥ śatair abhyadhikaṃ sahasram |
 dvimāṣakonmāpitagauravasya
 śatāni cāṣṭau kathitāni mūlyam || 81 ||

ardhādhikaṃ māṣakam unmitasya
 sapañcaviṃśaṃ tritayam śatānām |
 guñjās ca ṣaḍ dhārayataḥ śate dve
 mūlyapramāṇam paramam pradiṣṭam || 82 ||

yan māṣakonmāpitagauravam syāt
 tasyādhikaṃ viṃśatibhiḥ śatam syāt |
 guñjāc catasro vidhṛtam śatārdham
 daśādhikaṃ vāpi labheta kiṃcit || 83 ||

guñjās ca tisro vidhṛtam śatārdhād
 ardham labhetābhyadhikaṃ tribhir vā |
 guñjādvayam yad dhriyate tad asya
 jñeyam daśa dvādaśa vāpi mūlyam || 84 ||

ataḥ param syād dharaṇam pramāṇam
 saṃkhyām vinirdiśya viniścayo 'yam |

 || 85 ||

trayodaśānām dharaṇe dhṛtānām
 guccheti nāma pravadanti tajjñāḥ |
 adhyardham unmāpakṛtam śatam syān
 mūlyam guṇais tasya samanvitasya || 86 ||

yadi ṣoḍaśabhir bhaved anūnam
 dharaṇam tat pravadanti dārvikākhyam |
 adhikaṃ daśabhiḥ śatam ca mūlyam
 samavāpnoty api bālīśasya hastāt || 87 ||

yadi viṃśatibhir bhaved anūnaṃ
 dharaṇaṃ tac chuvakaṃ vadanti tajjñāḥ |
 navasaptatim āpnuyāt tu mūlyam
 yadi na syād guṇayuktito vihīnam || 88 ||

triṃśatā dharaṇaṃ pūrṇaṃ siktahasteti kīrtitam |
 catvāriṃśad bhavet tasya paro mūlyaviniścayaḥ || 89 ||

siktaś catvāriṃśatā syāt triṃśan mūlyam labhet tu saḥ |
 ṣaṣṭir makaraśīrṣaṃ syān mūlyam tasya caturdaśa || 90 ||

aśītir navatiś caiva kūpyeti parikīrtitaḥ |
 ekādaśa nava ca syāt tato mūlyam anukramāt || 91 ||

śatam ardhādhikaṃ dve ca pūrṇo yaṃ parikīrtiyate |
 sapta pañca trayaś caiva teṣāṃ mūlyam anukramāt || 92 ||

śāṇāt paraṃ māśakam ekam ekaṃ
 yāvad vivardheta guṇair ahīnaṃ |
 mūlyena tāvad dviguṇena yogam
 prāpnoty anāvṛṣṭihate ca deśe || 93 ||

sūkṣmātisūkṣmottaramadhyamānām
 yan mauktikānām iha mūlyam uktam |
 tajjātimātreṇa na jātu kāryam
 guṇair ahīnasya tu tat pradiṣṭam || 94 ||

sitaṃ vṛttaṃ guru snigdhaṃ sutāraṃ nirmalaṃ tathā |
 ṣaḍbhirguṇaiḥ samāyuktaṃ mauktikaṃ guṇavat smṛtam || 95 ||

pītakasya bhaved ardham avṛttasya tribhāgataḥ |
 cipiṭatryaśrabhāgānām ṣaḍbhāgaṃ mūlyam ādiśet || 96 ||

rjuvedhaguṇair yutasya kāryam
 gurunah kāntimataḥ sunirmalasya |
 paribhāṣitam etad agramūlyam
 yadi viddham tad ato 'rdhamūlyam āhuḥ || 97 ||

ardharūpāṇi visphoṭapaṅkapūrṇāni yāni ca |
 yāni tatpaṅkavarṇāni kāṁsyavarṇāni yāni tu || 98 ||

ekadeśaprabhāvanti sakalaśleṣitāni ca |
 asārāṇi ca yāni syuḥ karkarāvanti yāni ca || 99 ||

mīnanetrasavarṇāni granthibhiḥ saṁvṛtāni ca |
 pramāṇenāpi yuktānām mūlyam yat kiṁcid ādiśet || 100 ||

rūkṣam vivarṇam paruṣam karkaśam laghu savraṇam |
 avadhāritam ācāryaiḥ sadoṣam iti mauktikam || 101 ||

pramāṇavad gauravaraśmiyuktaṁ
 sitaṁ suvṛttaṁ samasūkṣmavedham |
 akretur apy āvahati pramodaṁ
 yan mauktikaṁ tad guṇavat pradiṣṭam || 102 ||

evaṁsamastena guṇodayena
 ye mauktikā yogam upāgatā syuḥ |
 teṣāṁ na bhartāram anarthayogyam
 eko 'pi kaścit samupaiti doṣaḥ || 103 ||

yasmin kṛtrimasamdehaḥ kretur bhavati mauktike |
 uṣṇe salavaṇe snehe niśāntaṁ sthāpayej jale || 104 ||

vṛhibhir mardanīyam vā śuṣkavastropaveṣṭitam |
 yadi nāyāti vaivarṇyam vijñeyam tad akṛtrimam || 105 ||

sitakācasamaṁ tāraṁ himāṁśuśatayojitam |
 rasarājapratīvāpaṁ mauktikaṁ devabhūṣaṇam || 106 ||

evam siṃhaladeśeṣu kurvanti kuśalā janāḥ
paṇḍitais tūpalakṣyante durlabhaṃ tatparīkṣaṇam || 107 ||

iti muktāphalaparīkṣā

IV

divākaras tasya mahāmahimno
mahāsurasyottamaratnabījam |
asṛg gṛhītvā tvaritum pratathe
nistriṃśanīlena nabhastalena || 108 ||

jetrāsurañāṃ samareṣv ajasraṃ
vīryāvalepoddhatamānasena |
laṅkādhipeṇānupatham sametya
svarbhānuneva prasabham niruddhaḥ || 109 ||

tat siṃhalīcārunitambabimba-
vikṣobhitāgādhamahāhradāyām |
pūgadrumacchannataṭadvayāyām
mumoca sūryaḥ sariduttamāyām || 110 ||

tataḥprabhṛti sā gaṅgātulyapuṇyaphalodayā |
nāmnā rāvaṇagaṅgeti mahimānam upāyayau || 111 ||

tataḥprabhṛty eva ca śarvarīṣu
kūlāni ratnair nicitāni tasyāḥ |
kukūlavahniprakarair ivāntar-
vibhānti saṃsaktataṭopalāni || 112 ||

kvacit kvacic cāpi maṇiprabhābhir
vibhidyamānāni payāṃsi tasyāḥ |
suvarṇanārācaśatair ivāntar-
vahnipradīptair nicitāni bhānti || 113 ||

tasyās taṭeṣūjjvalacitrarūpā
bhavanti toyeṣu ca padmarāgāḥ |
saugandhikotthāḥ kuruvindajāś ca
mahāguṇāś ca sphaṭikaprasūtāḥ || 114 ||

bandhūkaguñjāsakalendragopa-
 javāśāśāsṛksamavarṇasobhāḥ |
 bhrājiṣṇavo dāḍimabījavarnās
 tathāpare kolakapuṣpabhāsaḥ || 115 ||

sindūraraktotpalakuṅkumānām
 lākṣārasasyāpi samānavarṇāḥ |
 sāndre 'pi rāge prabhayā svayaiva
 bhavanti lakṣyāḥ sphuṭamadhyarāgāḥ || 116 ||

bhānoḥ svabhāsām hy anuvedhayogam
 āsādya raśmiprakareṇa dūram |
 pārśvāni sarvāṇy anurañjayanti
 guṇopapannāḥ sphaṭikaprasūtāḥ || 117 ||

kusumbhanīlāvyatimiśrarāgāḥ
 pratyagrarakṭāmbaratulyavarṇāḥ |
 tathāpare kiṃśukakaṇṭhakārī-
 puṣpatviṣo hiṅgulakatviṣo 'nye || 118 ||

cakorapuṃskokilasārasānām
 netrāvabhāsadyutayaś ca kecit |
 anye punar bhānti vipuṣpitānām
 tulyatviṣaḥ kokanadodarāṇām || 119 ||

prabhāvakāṭhinyagurutvayogaiḥ
 prāyaḥ samānāḥ sphaṭikaprasūtāḥ |
 ānīlaraktotpalatulyabhāsaḥ
 saugandhikothā maṇayo bhavanti || 120 ||

kāmaṃ tu rāgaḥ kuruvindajeṣu
 teṣv eva yādṛk sphaṭikodbhaveṣu |
 nirarciṣo 'ntar bahulā bhavanti
 prabhāvavanto 'pi na tatsamastāḥ || 121 ||

ye tu rāvaṇagaṅgāyāṃ jāyante kuruvindajāḥ |
padmarāgaghanam rāgam bibhrāṇāḥ sphaṭikārciṣaḥ || 122 ||

varṇānuyāyinas teṣāṃ andhradeśe tathāpare |
jāyante ye tu kecit te tanmūlyād aṃśam āpnuyuḥ || 123 ||

tathaiiva sphaṭikotthānāṃ deśe tumbarasamjñake |
samānavarṇā jāyante svalpamūlyā hi te smṛtāḥ || 124 ||

varṇādhikyam gurutvam ca snigdhatā samatācchatā |
arciṣmattā mahattā ca maṇināṃ guṇasamgrahaḥ || 125 ||

ye karkarās chidramalopadigdhaḥ
prabhāvimuktāḥ paruṣā vivarṇāḥ |
na te praśastā maṇayo bhavanti
samāsato jātiguṇair upetāḥ || 126 ||

doṣāpamṛṣṭam maṇim aprabodhād
bibharti yaḥ kaścana kiṃcid eva |
taṃ bandhaduḥkhāmayabandhuvitta
nāśādayo doṣagaṇā bhajanti || 127 ||

kāmaṃ cārutarāḥ santi jātīnāṃ pratirūpakāḥ |
vijātayaḥ prayatnena vidvāṃs tān upalakṣayet || 128 ||

kalaśapurodbhavatumbarasiṃhaladeśotthamuktamālīyāḥ |
śrīpūrṇakās ca sadṛśā vijātayaḥ padmarāgāṇām || 129 ||

tuṣopasargāt kalaśābhidhānam
ātāmrabhāvād api tumbarastham |
kārsṇyāt tathā siṃhaladeśajātam
muktābhidhānam nabhasaḥ svabhāvāt || 130 ||

śrīpūrṇakam dīptivinākṛtatvād
vijātiliṅgāśraya eṣa bhedaḥ |

snehaprabhedo mṛdutā laghutvaṃ
vijātiliṅgaṃ khalu sārvajanyam || 131 ||

yaḥ kālikāṃ puṣyati padmarāgo
yo vā tuṣāṇām iva pūrṇamadhyaḥ |
yaḥ snehadigdhaś ca yathāvabhāti
yo vā pramrṣtaḥ prajahāti lakṣmīm || 132 ||

ākṛāntamūrdhā ca tathāṅgulibhyāṃ
yaḥ kālikāṃ pārśvagatāṃ bibharti |
saṃprāpya coṣṇāṃ payasāṃ pravṛttiṃ
bibharti yaḥ pārśvagatāṃ tathaiva || 133 ||

tulyapramāṇasya tu tulyajāter
yo vā gurutvena bhaven na tulyaḥ |
.....
..... || 134 ||

prāpyāpi tān ākarajān viśeṣāñ
jātyā budho jātiḡuṇān avekṣet |
evaṃpradiṣṭaiḥ pariśodhayeta
varṇādibhir liṅgaguṇais tu samyak || 135 ||

apraṇāśyati saṃdehe śāṇāyāṃ parigharṣayet |
svajātikaviśuddhena vilikhed vā parasparam || 136 ||

vajraṃ vā kuruvindaṃ vā vimucyānyena kenacit |
na śakyaṃ lekhaṇaṃ kartuṃ padmarāgendranīlayoḥ || 137 ||

jātyasya sarvasya maṇer na jātu
vijātayaḥ santi samānabhāsaḥ |
tathāpi nānāprakaraṇārtham eṣāṃ
bhedaparakāropanayaḥ pradiṣṭaḥ || 138 ||

guṇopapannena sahāvabaddho
 maṇir na dhāryo viguṇo 'pi jātyaḥ |
 na kaustubhenāpi sahāvabaddhaṃ
 vidvān vijātiṃ bibhṛyāt kadācit || 139 ||

caṇḍāla eko 'pi yathā dvijātīn
 sametya bhūrīn upahanty ayatnāt |
 tathā maṇīn bhūriḡuṇopapannāñ
 śaknoti viplāvayituṃ vijātiḥ || 140 ||

guṇaśatam api doṣaḥ kaścid eko 'pinaddhaḥ
 kṣapayati yadi nānyas tadvirodhī guṇo 'sti |
 ghaṭaśatam api pūrṇaṃ pañcagavyasya śaktyā
 malinayati surāṇāṃ bindur eko 'pi sarvam || 141 ||

sapatnamadhye 'pi kṛtādhivāsaṃ
 pramāдавṛtṭyā ca vivartamānam |
 na padmarāgasya mahāguṇasya
 bhartāram āpat samupaiti jātu || 142 ||

doṣopasargaprabhavāś ca dehe
 na vyādhayas taṃ samabhidravanti |
 guṇaiḥ samuttejitacārurāgaṃ
 yaḥ padmarāgaṃ prayato bibharti || 143 ||

vajrasya yat taṇḍulasamkhyayoktaṃ
 mūlyam samunmāpitagauravasya |
 syāt padmarāgasya mahāguṇasya
 tan māśakākhyātulitasya mūlyam || 144 ||

varṇadīptyupapannaṃ hi maṇiratnaṃ praśasyate |
 tābhyām īśad api bhraṣṭaṃ bahu mūlyāt prahīyate || 145 ||

iti padmarāgaparīkṣā

V

dānavādhipateḥ pittam ādāya bhujagādhipaḥ |
dvidhā kurvann iva vyoma tvaritaṃ vāsukir yayau || 146 ||

sa tadā svaśīroratnaprabhādīptamahāmbudhau |
rajataḥ sumahān ekaḥ khaṇḍasetur ivābabhau || 147 ||

tataḥ pakṣanipātena saṃharann iva rodasī |
garutmān gagane tasya prahartum upacakrame || 148 ||

sahasaiiva mumoca tat phaṇīndrah
svarasābhyaktaturuṣkapādapāyām |
nalikāvanagandhavāsītāyām
avanīndrasya girer upatyakāyām || 149 ||

tasya prapātasamanantarakālam eva
tad barbarālayam atītya maroḥ samīpe |
sthānaṃ kṣiter upa payonidhitīradeśe
tatpratyaayān marakatākaratāṃ jagāma || 150 ||

tatraiva kiṃcit patitaṃ sa pittaṃ
jagrāha tuṇḍena tu tad garutmān |
mūrchāparītaḥ sahasaiiva ghoṇā-
randhradvayena pramumoca cādrau || 151 ||

tatrākaṭhoraśukakaṇṭhaśirīṣapuṣpa-
khadyotapṛṣṭhanavaśādvalaśaivalānām |
kāṛṣṇāyasasya ca bhujamgabhujāṃ ca pattra-
prāntatviṣo marakatā maṇayo bhavanti || 152 ||

yad yatra bhogīndrabhujā vimuktaṃ
papāta pittaṃ ditijādhipasya |
tasyākarasyātitarāṃ pradeśo
duḥkhopalabhyaś ca guṇaiś ca yuktaḥ || 153 ||

tasmin marakatasthāne yat kiṃcid upajāyate |
tat sarvaṃ viṣavegāṇāṃ praśamāya prakalpyate || 154 ||

sarvamantrauśadhigaṇair yan na śakyam cikitsitum |
mahāhidamṣṭrāprabhavaṃ viṣaṃ tat tena śāmyati || 155 ||

anyad apy ākare tatra yad doṣaiḥ parivarjitam |
jāyate tat pavitrāṇāṃ uttamam parikīrtitam || 156 ||

atyarthaharitam varṇam komalam arcir vitānajaṭilam ca |
kāñcanacūrṇenāntaḥ pūrṇam iva vilakṣyate yac ca || 157 ||

yuktaṃ saṃsthānaguṇaiḥ samarāgam gaurave na parihīnam |
savituḥ karasamparkāc churayati sarvāśrayaṃ dīptyā || 158 ||

bhittvā tu haritabhāvaṃ yasyāntarbhedasambhavā dīptiḥ |
aciraprabhāsamadyutinavaśādvalasamṇibhā bhāti || 159 ||

yac ca manasaḥ pramodaṃ vidadhāti nirīkṣamāṇam atimātram |
tan marakataṃ mahāguṇam iti ratnavidāṃ manovṛttiḥ || 160 ||

varṇasyātibahutvād yady api na svacchakiraṇaparivāram |
sāndrasṇigdhasuddham komalabahulaprabhādigdham || 161 ||

varṇodbhavayā kāntyā sāndrākārāvabhāsam āyāti |
tad api ca guṇavatsamjñāṃ prāpnoti tu yādṛśīm pūrvam || 162 ||

śabalaṃ jaṭharaṃ malinaṃ rūkṣaṃ pāśāṇaśarkarābhinnam |
digdham śilājatunāpi marakataṃ evaṃvidham viguṇam || 163 ||

yat saṃdhiśleṣitaṃ ratnam anyan marakatād bhavet |
śreyaskāmair na tad dhāryaṃ kretavyaṃ ca kathamcana || 164 ||

bhallātaputrikākācās tadvarṇasyānuayāyinaḥ |
maṇer marakatasyaite lakṣaṇīyā vijātayaḥ || 165 ||

kṣaumeṇa vāsasā gr̥ṣṭvā dīptim tyajati putrikā |
lāghavena tu kācasya śakyaṃ kartuṃ vibhāvanam || 166 ||

kasyacid anekarūpair marakatam anugacchato 'pi guṇayogaiḥ |
bhallātakasya cāntarbhedaṃ samupaiti varṇasya || 167 ||

vajrāṇi muktāmaṇayo ye kecin na vijātayaḥ |
teṣāṃ apratibaddhānāṃ bhā bhaved ūrdhvagāminī || 168 ||

r̥jvāgataṃ tu keṣāṃcit kathaṃcid upajāyate |
tiryag ālokyamānānāṃ sadya eva praṇāśyati || 169 ||

svādhyayārcanajāpyeṣu rakṣāmantrakriyāvidhau |
dadadbhir gohiraṇyāni kurvadbhiḥ sādhanāni ca || 170 ||

devapitrātithyeṣu gurūṇāṃ pūjaneṣu ca |
badhyamānaiś ca vividhair doṣajātair viṣodbhavaiḥ || 171 ||

doṣair muktaṃ guṇair yuktaṃ kāñcanapratijojitam |
saṃgrāme vicaradbhiś ca dhāryaṃ marakataṃ budhaiḥ || 172 ||

tulayā padmarāgasya yan mūlyam upajāyate |
labhetābhyadhikaṃ tasmād guṇair marakataṃ yutam || 173 ||

yathā ca padmarāgāṇāṃ doṣair mūlyam prahīyate |
tato 'py adhikahāniḥ syād doṣair marakatasya hi || 174 ||

iti marakataparīkṣā

VI

ato raṅgena hīnā ye jātā marakatasthale |
 śeṣās te tu samākhyātāḥ pittaśleṣmasamudbhavāḥ || 175 ||

pittaśleṣmavilaye ca śreyās te rucirāḥ smṛtāḥ |
 haritāḥ syur niśā bhāge divā bhāge sitās tathā || 176 ||

tasmād hariharāḥ proktāḥ śeṣāḥ sarvārthasiddhidāḥ |
 jalāgniśastrarogāṇaṃ bhayebhyas trāyakāḥ sadā || 177 ||

duṣṭā mārakatair doṣaiḥ śeṣās te tu jugupsitāḥ |
 dhanādīnāṃ vināśāya dhāryamāṇāḥ prakīrtitāḥ || 178 ||

iti śeṣaparīkṣā

VII

tatraiva siṃhalavadhūkarapallavāgra-
 vyādhūtabālavalīkusumapravāle |
 deśe papāta ditijasya nitāntanīlaṃ
 protp hullanīrajadaladyutinetrayugmam || 179 ||

tatpratyaṃ prabhavabhāvitagauravā sā
 vistāriṇī jalanidher upaśalyabhūmiḥ |
 prodbhinnaketakavanapratibaddharekhā
 sāndrendranīlamanīratnacetā babhūva || 180 ||

tatrāsītābjadalabhṛṅgasamānapṛṣṭhāḥ
 śārṅgāyudhāṃsuharakaṅthakalāyapuṣpaiḥ |
 śukletaraiś ca kusumair girikarṇikāyāḥ
 tasyāṃ bhavanti maṇayaḥ sadṛśāvabhāsāḥ || 181 ||

anye prasannapayasāḥ payasāṃ vidhātur
 ambutviṣo 'hiripukaṅthanibhās tathānye |
 nīlīrasaprabhavabudbudasaṃnibhās ca
 kecittathā samadakokilakaṅthabhāsinaḥ || 182 ||

etatprabhavavisṛṣṭā varṇaśobhāvabhāsinaḥ |
 jāyante maṇayas tasmīn indranīlā mahāguṇāḥ || 183 ||

mṛtpāśāṇāsīlārāndhrakarkarātrāsasaṃyutāḥ |
 abhritapaṭalacchāyā varṇadoṣaiś ca dūṣitāḥ || 184 ||

tasmīn eva prajāyante maṇayaḥ khalu bhūrayaḥ |
 śāstrasambodhitadhiyaḥ tān na śaṃsanti sūrayaḥ || 185 ||

dhāryamāṇasya ye dṛṣṭāḥ padmarāgamaṇer guṇāḥ |
 dhāraṇād indranīlasya tān evāpnoti mānavaḥ || 186 ||

yathā ca padmarāgasya jātakatritayaṃ bhavet |
 indranīleṣv api tathā draṣṭavyam aviśeṣataḥ || 187 ||

parīkṣāpratyayair yaiś ca padmarāgaḥ parīkṣyate |
sa eva pratyayo dṛṣṭo indranīlamaner api || 188 ||

yāvantaṃ caṃkamed agniṃ padmarāgaḥ prayojitaḥ |
indranīlamanis tasmāt sahed agniṃ sa uttaram || 189 ||

tathāpi na parīkṣārthaṃ guṇānām api vṛddhaye |
maṇiragnau samādheyah kathamcid api kaścana || 190 ||

agnimātrāparijñānād dāhadoṣair vidūṣitaḥ |
so 'narthāya bhavet kartuḥ kretur dhārayitus tathā || 191 ||

kācotpalakaravīrasphaṭikādyā iha budhaiḥ savaiḍūryāḥ |
kathitā vijātaya ime sadṛśā maṇaya indranīlena || 192 ||

gurubhāvakaṭhinabhāvāv eteṣāṃ nityam eva pradṛśyete |
kācād yathā bahutaraṃ vivardhamānau viśeṣeṇa || 193 ||

indranīlo yadā kaścid bibharty ātāmravarṇatām |
lakṣaṇīyau tadātāmrau karavīrotpalāv ubhau || 194 ||

yasya madhye gatā bhānti nīlasyendrāyudhaprabhāḥ |
tam indranīlam ity āhur mahārghaṃ lokadurlabham || 195 ||

yatra varṇasya bhūyatvāt kṣīre śataguṇe sthitaḥ |
nīlītāṃ tan nayet sarvaṃ mahānīlaḥ sa ucyate || 196 ||

yat padmarāgasya mahāguṇasya
mūlyam bhaven māśasamunmitasya |
tad indranīlasya mahāguṇasya
suvarṇasaṃkhyātulitasya mūlyam || 197 ||

iti indranīlaparīkṣā

VIII

kalpāntavātakṣubhitāmburāsi-
 nihrādikalpād ditijasya nādāt |
 vaiḍūryam utpannam anekavarṇaṃ
 śobhābhirāmadyutiratnabījam || 198 ||

avidūre vidūrasya girer uttuṅgarodhasaḥ |
 koṅgavālikasīmānte maṇes tasyākaro bhavat || 199 ||

asyaiva dānavapater ninadānurūpāḥ
 prāvṛṭṭpayodharavidarśitacārurūpāḥ |
 vaiḍūryaratnamaṇayo vividhāvabhāsās
 tasmāt sphuliṅganivahā iva saṃbhavanti || 200 ||

tatpratayayasamutthatvād ākaraḥ sa mahāguṇaḥ |
 bhūriratnārcitataro lokatrayavibhūṣaṇaḥ || 201 ||

padmarāgam upādāya maṇivarṇās ca ye kṣītau |
 sarvāṃs tān varṇaśobhābhir vaiḍūryam upagacchati || 202 ||

teṣāṃ pradhānaḥ śikhikaṅṭhanīlo
 yo vā bhaved veṇudalaprakāśaḥ |
 cāṣāgrapattrapratimadyutiś ca
 nānye praśastā maṇayo bhavanti || 203 ||

guṇavān vaiḍūryamaṇir yojayati svāminaṃ dhanārogyaiḥ |
 doṣair yukto doṣais tasmād yatnāt sa vijñeyaḥ || 204 ||

girikācaśaiśupālau kācasphaṭikāś ca dhūmanirbhinnāḥ |
 vaiḍūryañām ete vijātayaḥ saṃnibhā bhānti || 205 ||

lākṣāyogāt kācam laghubhāvāt śaiśupālakam vidyāt |
 girikācam adīptitvāt sphaṭikam varṇojjvalatvena || 206 ||

upeto pi hi varṇena dīptiśobhāvivarjitaḥ |
mahārghatāṃ naiti maṇiḥ prabhāvān na ca hīyate || 207 ||

yad indranīlasya mahāguṇasya
tad eva vaiḍūryamaṇeḥ pradiṣṭam |
suvarṇasaṃkhyātulitasya mūlyam
paladvayonmāpitagauravasya || 208 ||

mūrkhopalakṣyaś ca sadā vicāryo hy |
ayaṃ tu bhedo viduṣā nareṇa
snehaprabhedo mṛdutā laghutvaṃ
vijātiliṅgaṃ khalu sārvaḥ janyam || 209 ||

kuśalākuśalaiḥ prayujyamānāḥ
pratibaddhāḥ pratipatkriyopayogaiḥ |
guṇadoṣasamudbhavaṃ labhante
maṇayaḥ puruṣair guṇāntarajñaiḥ || 210 ||

kramaśaḥ samatītya sarvaśāṅgān
pratibaddhaṃ kuśalena hemakartrā |
yadi nāma bhavanti doṣahīnā
maṇayaḥ ṣaḍguṇam āpnuvanti mūlyam || 211 ||

ākārāt samatītānām udadhes tīrasaṃnidhau |
mūlyam etan maṇinām hi na sarvasmin mahītale || 212 ||

suvarṇo manunā yas tu proktaḥ ṣoḍaśamāśakaḥ |
tasya sapratibhāgasya saṃjñā rūpakam ucyate || 213 ||

śāṅgāś caturmāśakaḥ syān māśakaḥ pañcakṛṣṇalaḥ |
catuḥśānaḥ suvarṇas tu catuḥsuvarṇakaṃ palam || 214 ||

palasya daśamo bhāgo dharaṇaḥ samudāhṛtaḥ |
iti śāṅavidhiḥ prokto ratnānām mūlyaniścayaḥ || 215 ||

iti vaiḍūryaparīkṣā

IX

patitā yā himādrau tu tvacas tasya suradviṣaḥ |
prādurbhavanti maṇayaḥ puṣyarāgā mahāguṇāḥ || 216 ||

āpītāpāṇḍupāṣāṇaḥ puṣyarāgo vidhīyate |
tam eva lohitāpītam āhur gomedakaṃ budhāḥ || 217 ||

ālohitam āpītaṃ ca svacchaṃ kāṣāyakaṃ viduḥ |
indranīlaṃ sunīlatvāt padmarāgaṃ sulohitam || 218 ||

ānīlaśuklaḥ susnigdho maṇiḥ somalakaḥ smṛtaḥ |
eṣa bheda prakāras tu ratnavidbhir udāhṛtaḥ || 219 ||

mūlyam vaidūryamaṇer iva gaditaṃ ratnaśāstravidbhiḥ |
dhāraṇaphalaṃ ca tadvat strīṇāṃ sutapradam bhavati || 220 ||

iti puṣyarāgaparīkṣā

X

vāyur nakhān daityapater gṛhītvā
 cikṣepa samyag javaneṣu hr̥ṣṭaḥ |
 tataḥ prasūtaḥ javanopapannaḥ
 karketaṇaḥ pūjyatamaḥ pṛthivyām || 221 ||

varṇena tad rudhirahemamadhuprakāśam
 ātāmrāpītadahanojjvalitaḥ vibhāti |
 pratyagrasūryakiraṇojjvalanaprakāśam
 saṁdhyāruṇāvaramanojñaviśuddhavarṇam || 222 ||

snigdḥā viśuddhāḥ samarāgiṇaś ca
 āpītavarṇā guravo vicitrāḥ |
 trāsavraṇavyālavivarjitāś ca
 karketaṇāś te paramāḥ pavitrāḥ || 223 ||

pātreṇa kāñcanamayena tu veṣṭayitvā
 nyastaḥ yadā hutavahe bhavati prakāśam |
 śītaḥ kṛtaḥ yadi bhaven na vivarṇarūpaḥ
 karketaṇaḥ bhavati tat pṛthivīprakāśam || 224 ||

rogapraśamaḥ bhavati bhayanāśam āyuhkaraḥ kulakaraḥ ca
 sutajanmasukhapradaḥ ca saubhāgyapuṣṭidhanavardhanam || 225 ||

karketaṇaḥ yac ca sadaiva śuddhaḥ
 ye dhārayanti kṣitipā bhavanti |
 nijapratāpāgnividahyamāna-
 ripukṣitiḥ śāsati dīrghakālam || 226 ||

ye dhārayanti manujāḥ kanakojjvalasthaḥ
 karketaṇaḥ rudhirahemasamaprakāśam |
 te pūjitā bahudhanā bahubandhavāśca
 nityojjvalāḥ pramuditā api te bhavanti || 227 ||

eke py anabhyadhikṛtāḥ kulanīlabhāsaḥ
 pramlānarāgalulitāḥ kaluṣā virūkṣāḥ |
 tejotipuṣṭikuladīptivihīnavarṇāḥ
 karketanasya sadṛśaṃ vapur udvahanti || 228 ||

karketanaṃ yadi parīkṣitavarṇarūpaṃ
 pratyagrabhāskarasamaṃ vadarīphalābham |
 tasyaiva ratnaviduṣāś ca viniścayo 'sti
 jñeyaṃ ca kiṃcid api tat tulitasya mūlyam || 229 ||

kulasutadhanadhānyavṛddhisaukhyam
 viṣagadaśokam apākaroti cāśu |
 kanakasamam iṣṭam asya mūlyam
 kaluṣavinīlavivarjitaṃ yadi syāt || 230 ||

iti karketanaparīkṣā

XI

himavaty uttaradeśe vīryaṃ patitaṃ suradviṣas tasya |
samprāptam uttamānām ākaratāṃ bhīṣmaratnānām || 231 ||

śuklāḥ śaṅkhābjanibhāḥ somālakasaṃnibhāḥ prabhāvantaḥ |
prabhavanti tatas taruṇā vajranibhā bhīṣmapāṣāṇāḥ || 232 ||

hemādipratibaddhaṃ śuddhamatiḥ śraddhayā vidhatte yaḥ |
bhīṣmamaṇiṃ grīvādiṣu niyatam asau sampadaṃ labhate || 233 ||

viṣamā no bādhante tam āraṇyanivāsinaḥ samīpe 'pi |
dvīpivṛkaśarabhakuñjarasiṃhavyāghrādayo hiṃsrāḥ || 234 ||

tasyolkāpātākṛtaṃ na bhavati tathāśanisamutthaṃ ca |
nāpātāj janitabhayaṃ na mahāmeghāt samudbhūtam || 235 ||

bhīṣme maṇau guṇāyukte samyak samprāpyāṅgulīyake |
saṃtarpaṇāt pitṛṇām tṛptir bahuvarṣikī bhavati || 236 ||

śāmyaty udbhūtāny api sarpottuṅgāni vṛścikaviṣāṇi |
salilāgnivairitaskarabhayās ca bhīmā nivartante || 237 ||

śabalaṃ balāhakābhaṃ paruṣaṃ pītaprabhaṃ prabhāhīnam |
muktadyuti ca vivaraṇaṃ dūrāt parivarjayet prājñāḥ || 238 ||

mūlyam prakalpanīyam vibudhavarair deśakālavijñānāt |
dūrodbhūtānām bahu kiṃcin nikaṭaprabhūtānām || 239 ||

yat tu sarvaguṇair yuktaṃ bhīṣmaṃ kundendusaprabham |
taddhemasamatulyena mūlyam nityam avāpnuyāt || 240 ||

iti bhīṣmaparīkṣā

XII

anyeṣu parvatavaneṣu ca nimnagāsu
 sthānāntareṣu ca tathā nagarottameṣu |
 saṁsthāpitaṁ valavaśaṁ bhujagaiḥ prakāśaṁ
 saṁpūjya ratnanivahair atīśuddham eva || 241 ||

guṅjāñjanakṣaudramṛṇālavarnā
 ete praśastāḥ pulakāḥ pratiṣṭhāḥ |
 sūtrair upetāḥ paramāḥ pavitrā
 māṅgalyarūpā bahurūpacitrāḥ || 242 ||

iti pulakaparīkṣā

XIII

hutabhug rasam ādāya dānavasya yathepsitam |
narmadāyāṃ vicikṣepa kiṃcic cīnādibhūmiṣu || 243 ||

tac cendragopakanibhaṃ śukapattravarṇaṃ
saṃsthānataḥ prakāṭapīlusamānadeham |
nānāprakāravihitaṃ rudhirākṣamukhyam
udbhūtam asya khalu mūlyasamānam eva || 244 ||

madhye 'tipāṇḍuram atīnduviśuddhavarṇaṃ
tac cendranīlasadṛśaṃ paṭalam tale syāt |
aiśvaryaabhṛtyaphaladaṃ kathitaṃ tad eva
śastaṃ ca tat kila bhavet sumanojñavarṇam || 245 ||

iti rudhirākṣaparīkṣā

XIV

kāverīvindhyayavanacīnanepālabhūmiṣu |

lāṅgalī vyakiran medo dānavasya prayatnataḥ || 246 ||

ākāśataiḥsuddhāccham utpannam sphaṭikam tataḥ |

mṛṇālaśaṅkhadhavalam kiṃcid varṇāntarānvitam || 247 ||

na ca tulyam hi ratnānām atha vā pāpanāśanam |

saṃskṛtam śilpinā samyag mūlyam kiṃcil labhet tataḥ || 248 ||

iti sphaṭikaparīkṣā

XV

ādāya medas tasyāśu yaśaḥ śakambalādiṣu |
cikṣepa tatra jāyante vidrumāḥ sumahāguṇāḥ || 249 ||

tatra pradhānaṃ śāsalohitābhaṃ
guñjāvāpūṣpanibhaṃ praśastam |
saṃlāsakaṃ devakaromake ca
sthānāni yeṣu prathitaṃ surāgam || 250 ||

anyatra jātaṃ ca na tat pradhānaṃ
mūlyam bhavec chilpiviśeṣayogāt |
.....
..... || 251 ||

prasannaṃ komalaṃ snigdhaṃ surāgaṃ vidrumaṃ hitam |
dhanadhānyakaraṃ loke strīṇāṃ saubhāgyadāyakam |
duṣṭavyādhiharaṃ caiva viśādibhayanāśanam || 252 ||

iti vidrumaparīkṣā

iti śrībuddhabhaṭṭācāryakṛtā ratnaparīkṣā samāptā

ภาคผนวก ข
คำแปลภาษาไทย รัตนปริกษาของพุทธภัญญะ

ขอน้อมนมัสการแด่พระรัตนตรัย

ตอนที่ 1 กำเนิดอัญมณี

1. เมื่อนมัสการพระรัตนตรัยซึ่งเป็นที่บูชาในสามโลกแล้ว และเมื่อได้ศึกษาเรื่องรัตนศาสตร์ทั้งหมดจบสมบูรณ์แล้ว พุทธภิกษุก็ได้้นำเรื่องรัตนศาสตร์มาแสดงไว้ ณ ที่นี้โดยสังเขป โดยเลือกพิจารณาเฉพาะอัญมณีที่สำคัญ และไม่กล่าวถึงอัญมณีที่ไม่สำคัญ
2. จอมทวนพผู้ทรงพลังยิ่งใหญ่ตนหนึ่งนามว่า พล เป็นผู้มั่งมีชื่อเสียงโด่งดัง มีความกล้าหาญเป็นที่ประจักษ์ และมีชัยชนะเหนือสามโลก
3. ในการต่อสู้หลายครั้ง พระอินทร์เป็นฝ่ายพ่ายแพ้สูรตนนั้น พระนางศจีผู้เป็นชายาของพระอินทร์จึงไม่สามารถจะหยิ่งทะนงตนอยู่ได้เป็นเวลานาน
4. ทวยเทพไม่สามารถเอาชนะสูรได้ด้วยการต่อสู้ในสงคราม จึงใช้กลลวงอันแยบยลโดยขอร้องให้พลาสุรอุทิศตนเป็นสัตว์บูชาในพิธีบวงสรวง
5. พลาสุรเป็นผู้มีจิตใจสูงส่ง กล้าหาญ และมุ่งสู่สภาวะแห่งความสงบในจิตใจตามแบบอย่างของสาวุธชน จึงตอบตกลงกับทวยเทพเหล่านั้น
6. ด้วยความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวไม่คิดจะหลบหนี และดูเหมือนไม่คำนึงถึงความเจ็บปวดและชีวิตเขายินยอมให้ทวยเทพใช้บ่วงมัดตนเองไว้กับเสาหิน
7. เนื่องจากเขาผู้มีธาตุแท้อันบริสุทธิ์กระทำพิธีกรรมอันบริสุทธิ์ อวัยวะทุกส่วนในร่างกายของเขาจึงกลายเป็นเชื้อกำเนิดอัญมณี
8. ครั้งนั้นเกิดการแย่งชิงเมล็ดพันธุ์แห่งอัญมณีครั้งมหิหารในหมู่ทวยเทพ ยักษ์ นักสิทธิ์ และนาค
9. ระหว่างที่ทวยเทพ ยักษ์ นักสิทธิ์ และนาค เหาะไปบนท้องฟ้าที่ใสกระจ่างอย่างรวดเร็วนั้น เมล็ดพันธุ์อัญมณีต่างชนิดได้ตกเรียรายตามที่ต่าง ๆ
10. สถานที่เหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นมหาสมุทร แม่น้ำ ภูเขา หรือป่า จึงมีความสำคัญเพราะเป็นแหล่งกำเนิดอัญมณีนานาชนิด
11. อัญมณีทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ ณ สถานที่เหล่านั้นมีคุณวิเศษซึ่งสามารถขจัดบาป รักษาส ยาพิษงู และโรคภัยไข้เจ็บได้
12. อัญมณีที่เกิดในลัคนาไม่ดีและในวันอัปมงคลย่อมประกอบด้วยโทษมากมาย และปราศจากคุณสมบัติอันดีพร้อม
13. พระเจ้าแผ่นดินผู้ปรารถนาความเจริญรุ่งเรืองพึงสวมหรือสะสมอัญมณีที่ตรวจสอบแล้วว่าบริสุทธิ์

14. ผู้รอบรู้เรื่องอัญมณี ผู้เชี่ยวชาญ และผู้ตรวจสอบอัญมณี ล้วนได้รับการนับถือว่าเป็นผู้กำหนดมาตรฐานราคาของอัญมณี
15. ผู้รู้เรื่องราคาของอัญมณีเป็นผู้ปฏิบัติตามกาลเทศะ นอกจากจะถือว่าเป็นผู้ทรงความรู้แล้วยังเป็นที่ต้องการของปราชญ์ทั้งหลาย

ตอนที่ 2 เพชร

16. เนื่องจากเพชรเป็นอัญมณีที่ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่ามีพลังมาก ดังนั้น ความรู้เรื่องการตรวจสอบอัญมณีจะเริ่มจากเพชรเป็นลำดับแรก
17. อนุภาคแห่งกระดูกของพลาสุรผู้ปรารถนาที่จะเอาชนะพระอินทร์ได้ร่วงลงสู่ดินแดนหลายแห่งในโลก และกลายเป็นเพชรที่มีรูปลักษณะต่าง ๆ
18. ดินแดนที่มีเพชรอุดมสมบูรณ์นั้นมีแปดแห่ง ได้แก่ แแถบแคว้นสุรราชฎร์ แแถบเทือกเขาหิมาลัย แแถบแคว้นมาตังคะ แแถบแคว้นปุนทระ แแถบแคว้นกิลิงคะ แแถบแคว้นโกศล แแถบแคว้นสุรปาระ และบริเวณชายฝั่งแม่น้ำไวนยา
19. มีการบันทึกไว้ว่า เพชรที่เกิดแถบแคว้นปุนทระมีสีดำ เพชรในดินแดนแถบแคว้นมาตังคะมีสีเหลืองอ่อน เพชรแถบแคว้นสุรปาระมีสีขาวเหมือนเมฆฝน เพชรที่เกิดแถบแคว้นสุรราชฎร์มีสีแดง เพชรที่เกิดแถบภูเขาหิมาลัยมีสีเหลืองอ่อน เพชรบริเวณชายฝั่งแม่น้ำไวนยามีสีขาวนวลเหมือนแสงจันทร์ เพชรที่เกิดแถบแคว้นกิลิงคะมีสีสุกปลั่งเหมือนทองคำ และเพชรที่เกิดแถบแคว้นโกศลมีสีเหลืองอย่างดอกจามจรัสสีทอง
20. ที่ใดในโลกนี้หากว่ามีเพชรลูกที่แม้ขนาดเล็กจิ๋ว แต่หากมีเหลี่ยมคม น้ำหนักเบา ใสบริสุทธิ์ สิ่งงามเลิศ รูปทรงเหมาะเจาะทุกด้าน ปราศจากตำหนิต่าง ๆ เช่น เส้นตรง จุด รอยเปื้อน รอยตีนกา และรอยร้าวแล้ว ที่นั้นย่อมเป็นที่ประทับของทวยเทพโดยแท้
21. อนึ่ง คุณลักษณะของทวยเทพย่อมสัมพันธ์กับสีของเพชร เพราะการอาศัยสีนี้เอง ลักษณะพิเศษของเทพแต่ละองค์จึงต้องกำหนดจำแนกตามสีที่ระบุไว้
22. เทพแต่ละองค์มีสิ่งดงามตามธรรมชาติดังนี้ พระพุทธเจ้ามีสีเขียว พระวรุณสีขาว พระอินทร์สีเหลือง พระอัคนีสีน้ำตาลแดง พระยมสีดำ และพระมรุตสีทองแดง
23. เพชรของพราหมณ์มีสีขาวสะอาดบริสุทธิ์ตั้งเปลือกหอยสังข์ ดอกบัวขาว และแก้วผลึก เพชรของกษัตริย์สีน้ำตาลแดงสุกใสอย่างตากระต่าย เพชรของแพทย์สีคล้ายใบตองอ่อน เพชรของศูทรสีสว่างาวเหมือนดาบ
24. อีกประการหนึ่ง ผู้ชาญฉลาดได้บัญญัติไว้ว่า เพชรเฉพาะของพระเจ้าแผ่นดินมีสองสี สีหนึ่งคือสีแดงอย่างดอกชบาและกิ่งปะการัง อีกสีหนึ่งคือเหลืองสดคล้ายน้ำขมิ้น

25. เนื่องจากมีพระราชอำนาจเหนือทุกวรรณะ พระราชาจึงสามารถครอบครองเพชรทุกชนิดที่มีลักษณะดีเลิศได้ตามความปรารถนา แต่คนวรรณะอื่นไม่สามารถทำเช่นนี้ได้เลย
26. เพราะว่าการผสมวรรณะด้วยการสมรสพึงเปรียบได้กับการทำให้สิ่งที่สูงค่ากว่าลดค่าต่ำลง ดังนั้น จึงเชื่อกันว่าการผสมสีทั้งหลายลงในเพชรมีผลในทางทำลายมากกว่า
27. อนึ่ง ผู้รู้ไม่ควรเลือกเพชรด้วยการพิจารณาจากสี ลักษณะเด่น และขนาดเพียงอย่างเดียว เพชรที่สีเลิศย่อมเป็นบ่อเกิดของคุณความดีทั้งหลายอันยิ่งใหญ่ ส่วนเพชรที่ตรงข้ามย่อมเป็นสาเหตุของความอัปโชค
28. หากได้เห็นเพชรใดที่แม้จะดีเลิศแต่มีรอยแตกหรือรอยร้าวแม้เพียงเหลี่ยมมุมเดียว ผู้ปรารถนาความเจริญรุ่งเรืองไม่ควรเก็บเพชรนั้นไว้ในบ้าน
29. เพชรที่บริเวณเหลี่ยมมุมมีรอยร้าวด้วยสะเก็ดไฟและใจกลางเม็ดมีรอยเปื้อนเป็นสีกระดำกระด่างไม่ใช่เพชรของพระอินทร์แน่นอน และไม่ได้ทำให้แม้แต่พระลักษมีกลายเป็นเทวีผู้อุทิศตนเพื่อประทานความช่วยเหลือ
30. เพชรเม็ดใดมีจุดสีเลือดหรือจุดสีแดงปรากฏ แน่แน่นอนว่าเพชรนั้นจะทำให้ผู้มีชีวิตอยู่สิ้นชีวิตในทันที และทำความตายให้เกิดขึ้นในทันทีแก่ผู้ที่สามารถกำหนดความตายของตนเองได้
31. บรรดาคุณสมบัติของเพชรที่เกิดในเหมือง ได้แก่ มุม 6 มุม ด้าน 8 ด้าน และขอบที่มีเหลี่ยมคมสูงเสมอกัน 12 ขอบ
32. เพชรที่หาได้ยากในโลกมีคุณลักษณะดังนี้ มีมุมบริสุทธิ์สะอาด 6 มุม มีขอบคมใสกระจ่าง มีสีน้ำหนักเบา ทุกด้านสวยงาม ปราศจากตำหนิ รัศมีแวววาวกระจายไปรอบทิศทางในท้องฟ้าประหนึ่งสายฟ้าของพระอินทร์
33. ผู้ใดเป็นคนดีมีศีลธรรมสวมเพชรบริสุทธิ์ สมบูรณ์แบบ และมีเหลี่ยมมุมแหลมคมตลอดเวลา ผู้นั้นจะประสบความสำเร็จในการได้ครอบครองสรรพสิ่งที่มีค่า คือ ภรรยาและบุตร ทรัพย์สินเงินทอง ผุ่งโค และสัตว์เลี้ยงทุก ๆ วัน ตลอดชีวิต
34. ภัยอันตรายจากงู ไฟ ยาพิษ โรคภัยไข้เจ็บ โจร ฟ้า และพิธีกรรมทั้งหลายในคัมภีร์อถรรพเวท ย่อมห่างไกลจากตัวเขา
35. ผู้รู้อัญมณีวิทยากล่าวไว้ว่า เพชรที่สมบูรณ์แบบหากมีน้ำหนัก 20 ตันชูละ (เมลิ็ดข้าว) จะมีมูลค่าสูงถึง 200,000 รูปกะ
- 36-37. ราคาเพชรที่มีน้ำหนัก 20 ตันชูละนี้กำหนดไว้เป็นมาตรฐานสูงสุด แต่หากว่าน้ำหนักลดลงทีละ 2 ตันชูละ การวินิจฉัยเป็นดังนี้

เพชรน้ำหนัก	20	ตันทุละ	ราคา	200,000	รูปกะ*
เพชรน้ำหนัก	18	ตันทุละ	ราคา	133,333. 33	รูปกะ*
เพชรน้ำหนัก	16	ตันทุละ	ราคา	100,000	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	14	ตันทุละ	ราคา	50,000	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	12	ตันทุละ	ราคา	33,333. 33	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	10	ตันทุละ	ราคา	15,384. 62	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	8	ตันทุละ	ราคา	6,666. 67	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	6	ตันทุละ	ราคา	3,333. 33	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	4	ตันทุละ	ราคา	2,500	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	2	ตันทุละ	ราคา	2,000	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	1	ตันทุละ	ราคา	200	รูปกะ

38. กฎเกณฑ์เรื่องน้ำหนักของเพชรไม่ควรกำหนดด้วยตันทุละเพียงอย่างเดียว แต่ควรกำหนดว่า 1 ตันทุละ เท่ากับ 8 สรรษปะ (เมลิคัมสตาร์ดสีเหลืองหรือสีขาว)

39. อนึ่ง เพชรใดประกอบด้วยคุณสมบัติพร้อม ลอยน้ำได้ การได้ครอบครองเพชรนั้นย่อมเป็นสิ่งน่าปรารถน้ายิ่งกว่าบรรดาอัญมณีทั้งปวง

40. สำหรับอัญมณีทั้งหลายทั้งปวง น้ำหนักเป็นสาเหตุที่ทำให้มีราคาสูง แต่ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า น้ำหนักของเพชรไม่ได้เป็นสาเหตุของการมีราคาสูง

41. หากว่าเพชรมีมลทินด้วยตำหนิแม้เพียงเล็กน้อยที่มองแทบไม่เห็น ผู้ขายจะได้รับราคา 1 ใน 10 จากราคาเต็ม หรือน้อยกว่านั้น

42. หากว่าเพชรมีตำหนิมากที่เห็นได้ชัดเจนไม่ว่าเล็กน้อยหรือใหญ่ เพชรนั้นไม่ควรมียุทธราคาถึง 1 ใน 100 ของราคาเต็ม

43. สำหรับเครื่องประดับ หากว่าใช้เพชรที่มีตำหนิเห็นได้ชัดเจนนำไปล้อมอัญมณีอื่น ๆ เครื่องประดับชิ้นนั้นจะมีราคาน้อย

44. แม้ว่าเพชรมีคุณสมบัติที่สมบูรณ์แบบอยู่ก่อน แต่เมื่อนำไปทำเป็นเครื่องประดับก็พบว่ามิตำหนิ พระราชาไม่ควรสวมอาภรณ์ที่ประดับด้วยเพชรนั้น อัญมณีไม่ดีไม่ควรนำมาทำเป็นเครื่องประดับ

45. หลึงผู้ต้องการให้กำเนิดบุตรไม่ควรสวมเพชร แม้เพชรนั้นจะมีคุณสมบัติก็ตาม มิฉะนั้น หากจะสวมก็ควรสวมเพชรที่มีคุณสมบัติไม่ดี เป็นต้นว่ามีรูปยาว แบน และทรงเป็นสามเหลี่ยม

* ต้นฉบับสันสกฤตระบุราคาเพชรที่มีน้ำหนักตั้งแต่ 18 ตันทุละลงไปจนถึง 1 ตันทุละ เป็นเศษส่วนที่เทียบจากราคาสูงสุดคือ 200,000 รูปกะ ดังนี้คือ เศษสองส่วนสาม เศษหนึ่งส่วนสอง เศษหนึ่งส่วนสี่ เศษหนึ่งส่วนหก เศษหนึ่งส่วนสิบสาม เศษหนึ่งส่วนสามสิบ เศษหนึ่งส่วนหกสิบ เศษหนึ่งส่วนแปดสิบ เศษหนึ่งส่วนร้อย และเศษหนึ่งส่วนพัน ตามลำดับ

46-47. คนชาวนครลาดทั้งหลายยอมทำเพชรเทียมด้วยโลหะ บุษราคัม เพทาย ไพฑูรย์ หินเขียวหนุมาน และแก้วต่าง ๆ หลายชนิด ผู้รู้ควรตรวจสอบเพชรเทียมโดยใช้ต่าง การชูดช้วน และหินลับมีด

48. เพชรแท้มีคมที่ใช้ชูดสารพันอัญมณีและโลหะธาตุอื่น ๆ ที่มีในโลกให้เกิดรอยได้ แต่ไม่มีอัญมณีอื่นใดที่จะชูดช้วนเพชรให้เป็นรอยได้

49. อัญมณีที่มีชาติกำเนิดเยี่ยม สูงค่ากว่า ย่อมชูดช้วนอัญมณีที่ด้อยกว่าได้ คมเพชรย่อมชูดช้วนทับทิมรวมถึงอัญมณีทั้งหลายทั้งปวงได้ แต่ไม่มีอัญมณีอื่นใดสามารถชูดช้วนเพชรให้เป็นรอยได้

50. หากว่าเพชรใดมีเหลี่ยมมุมแตก มีจุด มีรอยขีด หรือมีรอยร้าว แต่มีรัศมีสีรุ้ง เพชรนั้นย่อมบันดาลให้เกิดทรัพย์สิน ธัญญาหาร และบุตร

51. พระราชาผู้สวมเพชรที่มีคุณลักษณะตามที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ เพชรงามและส่องแสงแพรวพรายดุจสายฟ้า จะทรงเป็นผู้มีความกล้าหาญ มีชัยชนะเหนือศัตรู และมีพระเดชานุภาพครอบครองแผ่นดินทั่วทุกสารทิศได้

ตอนที่ 3 ไช่มุก

52. ไช่มุกทั้งปวงที่มีชื่อเสียงในโลกเกิดจากพญาช้าง เมฆ หมูป่า หอยสังข์ ปลา งู ตั๊กแตน และหอยมุก และในบรรดาสัตว์ที่ให้กำเนิดไช่มุกทั้งหลายเหล่านั้น หอยมุกให้กำเนิดไช่มุกจำนวนมากทีเดียว

53. และเนื่องจากมาตรฐานราคาไช่มุกที่เกิดจากหอยมุกเพียงอย่างเดียวใช้กับไช่มุกชนิดอื่นไม่ได้เลย ผู้เชี่ยวชาญเรื่องอัญมณีย่อมกล่าวว่า ไช่มุกที่เกิดจากหอยมุกเท่านั้นที่เจาะรูได้ ส่วนไช่มุกที่เกิดจากกำเนิดอื่น ๆ เจาะรูไม่ได้

54. ไช่มุกส่วนมากที่เกิดจากตั๊กแตน พญาช้าง ปลา หอยสังข์ และหมูป่า จะไม่มีแสงรัศมีวาว แม้กระนั้นก็ยังได้รับการยกย่องว่าเป็นสิริมงคล

55. ผู้รู้เรื่องการวินิจฉัยอัญมณีประกาศว่า ไช่มุกทั้งหลายในโลกมีกำเนิดแปดประการ ในบรรดาไช่มุกที่มีกำเนิดทั้งแปดประการนี้ ไช่มุกที่เกิดจากหอยสังข์ทรงคุณค่าสูงสุด ส่วนไช่มุกที่เกิดจากหมูป่ามีค่าต่ำสุด

56. ไช่มุกที่เกิดจากหอยสังข์มีขนาดประมาณเท่าผลพุทราขนาดใหญ่ มีสีเสมอกับผิวเปลือกหอยสังข์ ส่วนกลางด้านใน ส่วนไช่มุกที่เกิดขึ้นในหมูป่าย่อมมีสีทองแดงอมเหลืองและไม่วาววาม

57. กำเนิดของไช่มุกทั้งหลายอันผู้รู้กำหนดไว้มีดังนี้ ไช่มุกที่เกิดจากสังข์ในวงศ์ของหอยสังข์บริสุทธิ์นับว่าดีที่สุด เพราะเคยสัมผัสกับไอษฐ์ของพระวิษณุ และแม้ไช่มุกที่เกิดจากช้างในวงศ์บริสุทธิ์ก็เช่นเดียวกัน

58. ในบรรดาไช่มุกทั้งหลาย ไช่มุกที่เกิดในปากของปลาอ้อมมีสีเหมือนหลังของกระโดงปลาเค้า รูปกลมเกลี้ยง น้ำหนักเบา และขนาดไม่เล็กจนเกินไป ปลาเหล่านี้แหวกว่ายอยู่กลางมหาสมุทร

59. บุคคลผู้ปรารถนาความเจริญรุ่งเรืองและความเป็นสิริมงคล พึงสวมไข่มุกที่มีกำเนิดจาก หอยสังข์ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและในพิธีบวงสรวงเทพอัคคีและบรรพบุรุษ
60. ไข่มุกชนิดหนึ่งที่เกิดจากเขี้ยวหมีป่า มีลักษณะเหมือนปลายเขี้ยวของหมีนั้น ย่อมเกิดขึ้นใน ตัวพญาหมีผู้ประเสริฐในทิวทัศน์แดนทั่วโลกด้วยวิธีต่าง ๆ
61. ไข่มุกที่มีแหล่งกำเนิดในปล้องไม้ไผ่ย่อมงามเด่นด้วยสีขาวเหมือนลูกเห็บ ต้นไผ่ทั้งหลาย เหล่านั้นไม่มีอยู่ในสถานที่ทั่วไป แต่ย่อมงอกขึ้นเฉพาะในอุทยานสวรรค์
62. ไข่มุกทั้งปวงที่เกิดในงูย่อมงามเด่นด้วยสีนิลวาววาม มีลักษณะกลม สะท้อนแสงสว่างดั่งใบดาบ ที่ต้องแสงเป็นประกายพราวระยับ
63. เพราะว่าผู้ที่ครอบครองอัญมณีทั้งหลายที่มีพลังมากย่อมได้รับทรัพย์สินหรือความสำเร็จยิ่งใหญ่ อันยากที่จะได้รับ ผู้ทำแต่สิ่งที่เป็นบุญกุศลก็เช่นกัน หากมีไข่มุกที่มีกำเนิดจากห้วงงูย่อมได้รับ โภคสมบัติเหล่านั้น
64. พราหมณ์ผู้รู้เรื่องพิธีกรรมอย่างดี เมื่อตรวจสอบอัญมณีอันมีค่าที่สุดด้วยความอดุทธาหะ อย่างเต็มที่แล้ว ย่อมกระทำการพิทักษ์รักษาไข่มุกจากห้วงงูอย่างถี่ถ้วน โดยประดิษฐานไข่มุกไว้ บนปราสาทในเวลาอันเป็นมงคล
65. ในกาลนั้น ท้องฟ้าจะปกคลุมด้วยหมู่เมฆที่ส่งเสียงกึกก้องเหมือนเสียงกลองมโหระทึก ใจกลางเมฆมีฟ้าแลบส่องแสงแปลบปลาบ เมฆที่ก่อตัวเป็นก้อนจะลอยสูงขึ้นและคล้อยต่ำลง
66. ผู้บูชาไข่มุกที่เกิดจากห้วงงูจะไม่ประสบภัยจากงู ภัยจากอสูร โรคภัยไข้เจ็บ และแม้แต่ ความเสียหายจากภัยธรรมชาติ
67. ไข่มุกจากเมฆย่อมไม่มาสู่โลกเพราะทวยเทพนำไข่มุกนั้นเหาะไปในอากาศ รัศมีของไข่มุก แผ่กระจายไปทั่วทุกทิศ มีประภามณฑลประหนึ่งแสงอาทิตย์ ยากที่จะมองเห็นได้
68. ในยามค่ำคืนที่มีดสนิท เมื่อบังแสงสว่างที่เกิดจากไฟ พระจันทร์ ดาวนักษัตร และดาวเคราะห์ไว้ได้ ทั้งหมดแล้ว ไข่มุกจะส่องแสงสว่างจ้าเสมือนแสงตะวัน
69. ข้าพเจ้าวินิจฉัยได้ว่า แผ่นดินทั้งมวลที่บริบูรณ์ด้วยทองคำ งดงามด้วยอาภรณ์คือมหาสมุทรทั้งสี่ ที่มีน้ำเต็มเปี่ยมและแพรวพราวด้วยอัญมณีหลากหลาย ไม่มีค่าเท่าไข่มุกที่เกิดจากเมฆ
70. คนต่ำต้อยแม้ได้รับไข่มุกนี้ในเวลาใดก็ตามย่อมประสบผล คือ ความเจริญรุ่งเรืองอันยิ่งใหญ่ ตราบใดที่ไข่มุกอยู่กับเขา ตราบนั้นเขาจะได้ครอบครองแผ่นดินทั้งมวลที่ปราศจากศัตรู
71. ไข่มุกนั้นไม่ได้ให้ความเจริญรุ่งเรืองแก่พระเจ้าแผ่นดินเพียงผู้เดียวเท่านั้น แต่กำเนิดของไข่มุก ย่อมก่อเกิดโชคติแก่ประชาชนทั้งหลายด้วย ไข่มุกจะขับไล่ความชั่วร้ายทั้งมวลไปไกลถึงพันโยชน์

72. แฉกพื้นของพลาสุรตนนั้นที่มีสีขาวสว่างสุกใสอย่างยิ่งเหมือนกลุ่มดาวนักซ์ตรที่ดารดาษอยู่ในท้องฟ้า ได้ตกลงไปแล้วในน้ำมหาสมุทรทั้งหลาย
73. สถานที่อสุรทนต์ คือ เม็ดไข่มุกสวยงามนั้นตกลงไป คือมหาสมุทรส่วนที่มีแสงรัศมีบริบูรณ์ ประหนึ่งแสงอาทิตย์และแสงจันทร์คืนเพ็ญ ทั้งยังทรงคุณความดีอันยิ่งใหญ่ เป็นที่เกิดของอัญมณีดีเลิศ
74. ณ ที่นั้น น้ำที่โปรยปรายลงมาจากเมฆฝนย่อมซึมเข้าไปอยู่ในหอยมุกแล้วกลายเป็นไข่มุก เม็ดไข่มุกนี้ย่อมสถิตอยู่ในเปลือกหอยมุกด้านใน ส่วนไข่มุกใด ๆ ที่มีกำเนิดในที่อื่นมีอยู่แล้วแต่กาลก่อน
75. แหล่งกำเนิดของไข่มุกที่เกิดจากหอยมุกมีแปดแหล่ง ได้แก่ เกาะสิงหล เมืองปารเลากิกะ แคว้นสุราษฏร์ แม่น้ำตามรปณณิ แคว้นปุลนุทธะ ดินแดนทางภาคเหนือของอินเดีย เมืองวาฏฐะ และดินแดนแถบเทือกเขาหิมาลัย
76. ไข่มุกที่กำเนิดจากหอยมุกงามไม่ด้อยกว่าไข่มุกอื่น ถึงพร้อมด้วยขนาด รูปทรง และคุณสมบัติทั้งหลายตามมาตรฐาน จะอุบัติขึ้นในดินแดนของชนเผ่าพื้นเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำสินธุ อาณาจักรเปอร์เซีย อาราวฏฐะ โคนตระ และเกาะสิงหล
77. นอกจากความพิเศษทั้งหลายที่เกิดจากแหล่งกำเนิดของไข่มุกแล้ว ผู้รู้ควรสนใจในรูปทรงและขนาด แต่กฎเกณฑ์ที่แน่นอนเกี่ยวกับคุณสมบัติดีและด้อยของไข่มุกนั้นไม่มี ไข่มุกทุกรูปทรงย่อมเกิดขึ้นในทุกหนแห่ง
78. คนทั้งหลายมีมุณีเป็นต้นพึงทราบว่่าน้ำหนัก 1 มาษกะ มีค่าเท่ากับ 5 คัญชะ ในทำนองเดียวกัน น้ำหนัก 1 ศาณะ มีค่าเท่ากับ 4 มาษกะ
79. มูลค่าของไข่มุกเม็ดหนึ่งที่มีกำเนิดจากหอยมุก ถ้ามีน้ำหนัก 1 ศาณะ จะมีราคา 5,300 รูปกะ
80. ไข่มุกใดมีน้ำหนักน้อยกว่านั้น คือ น้ำหนัก 0.5 มาษกะ มูลค่าของไข่มุกนั้นจะหายไป 2 ใน 5 ส่วน ไข่มุกใดหนัก 3 มาษกะ มูลค่าสูงสุดของไข่มุกนั้นคือ 2,000 รูปกะ
81. ไข่มุกที่มีน้ำหนัก 2.5 มาษกะ จะมีราคา 1,300 รูปกะ ถ้าไข่มุกมีน้ำหนัก 2 มาษกะ จะมีราคา 800 รูปกะ
82. ถ้าไข่มุกมีน้ำหนัก 1.5 มาษกะ จะมีราคา 325 รูปกะ ถ้าไข่มุกมีน้ำหนัก 6 คัญชะ ราคาโดยประมาณที่สูงที่สุดคือ 200 รูปกะ
83. หากไข่มุกมีน้ำหนัก 1 มาษกะ จะมีราคา 120 รูปกะ หากไข่มุกใด ๆ ก็ตามมีน้ำหนัก 4 คัญชะ จะมีราคา 60 รูปกะ
84. หากว่าไข่มุกมีน้ำหนัก 3 คัญชะ พึงได้รับราคา 25 รูปกะ หรือ 28 รูปกะ หากว่าไข่มุกมีน้ำหนัก 2 คัญชะ จะมีราคา 10 หรือ 12 รูปกะ

85. ต่อกไปนี้เป็นข้อตกลงเรื่องจำนวนรวมของไข่มุกหนึ่งธรรณะ*
86. ผู้รู้เรื่องไข่มุกตั้งชื่อไข่มุกจำนวนเม็ดรวมหนึ่งธรรณะที่มี 13 เม็ดว่า คุณจระ ราคาของไข่มุกนี้ที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่ดีคือ 150 รูปกะ
87. หากว่าไข่มุกหนึ่งธรรณะมีจำนวนเม็ดรวมไม่น้อยกว่า 16 เม็ด จะตั้งชื่อว่า ทารวิกะ และมีราคา 110 รูปกะ แม้เด็กจะเป็นผู้ซื้อก็ตาม
88. หากว่าไข่มุกหนึ่งธรรณะมีจำนวนเม็ดรวมไม่น้อยกว่า 20 เม็ด ผู้รู้ตั้งชื่อว่า ศุภะ ถ้ามีคุณสมบัติที่ไม่ดีจะมีราคา 79 รูปกะ
89. หากว่าไข่มุกหนึ่งธรรณะมีจำนวนเม็ดรวม 30 เม็ดถ้วน จะมีชื่อว่า ศิกตหัสตะ ราคาสูงสุดของไข่มุกนี้คือ 40 รูปกะ
90. ไข่มุกชื่อ ศิกตะ หนึ่งธรรณะมีจำนวนเม็ดรวม 40 เม็ด จะมีราคา 30 รูปกะ ไข่มุกชื่อ มกรศีระ หนึ่งธรรณะมีจำนวนเม็ดรวม 60 เม็ด จะมีราคา 14 รูปกะ
91. ไข่มุกหนึ่งธรรณะมีจำนวนเม็ดรวม 80 เม็ด มีราคา 11 รูปกะ ไข่มุกหนึ่งธรรณะมีจำนวนเม็ดรวม 90 เม็ด มีราคา 9 รูปกะ ไข่มุกทั้งสองอย่างนี้มีชื่อเรียกว่า กุบยะ
92. ไข่มุกที่หนึ่งธรรณะมีจำนวนเม็ดรวม 100 เม็ด มีราคา 7 รูปกะ ไข่มุกที่หนึ่งธรรณะมีจำนวนเม็ดรวม 150 เม็ด มีราคา 5 รูปกะ ไข่มุกที่หนึ่งธรรณะมีจำนวนเม็ดรวม 152 เม็ด มีราคา 3 รูปกะ
93. ในดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ คือ ไม่แห้งแล้งและมีฝนตก ไข่มุกที่นี้ที่มีคุณสมบัติดีพร้อมถ้ามีน้ำหนักเพิ่มขึ้นจาก 1 ศาณะ อีก 1 มาษกะ ราคาของไข่มุกนั้นจะเพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่า
94. ราคาไข่มุกขนาดปานกลางจะสูงกว่าไข่มุกขนาดเล็กและเล็กมาก แหล่งกำเนิดไม่ใช่สิ่งพิจารณา แต่จะพิจารณาคูณสมบัติดังต่อไปนี้
95. ตามประเพณีกำหนดไว้ว่า ไข่มุกที่ดีเลิศประกอบด้วยคุณสมบัติหกประการ ได้แก่ สีขาว รูปกลมเกลี้ยง มีน้ำหนัก ผิวเรียบลื่น วาววาม และบริสุทธิ์สะอาด
96. ราคาไข่มุกสีเหลืองลดลงครึ่งหนึ่ง ราคาไข่มุกที่ไม่กลมลดเหลือ 1 ใน 8 และไข่มุกรูปแบบหรือเป็นสามเหลี่ยม ราคาจะลดลงเหลือเพียง 1 ใน 6
97. หากว่าไข่มุกที่เจาะรูได้เป็นเส้นตรง ทั้งมีน้ำหนัก มีแสงวาววาม และบริสุทธิ์สะอาด ย่อมเป็นที่ยกย่องว่ามีราคาสูง แต่ถ้ามีรอยแตกราคาไข่มุกจะลดลงเหลือครึ่งหนึ่ง

* บทนี้มีข้อความเพียงครึ่งโคลง

- 98-99. อนึ่ง ไช่มุกเหล่านี้ใดมีครึ่งเม็ด เต็มไปด้วยรอยแตกและคราบสกปรก มีสีขุ่นคล้ำ สีเหมือนทองเหลือง หรือสะท้อนแสงได้เพียงด้านเดียว ส่วนประกอบทั้งหมดมีสีด้านเหมือนหินปูนขาว ไช่มุกเหล่านั้นย่อมไม่มีค่า
100. อนึ่ง ไช่มุกใดมีลักษณะคล้ายตาปลา เต็มไปด้วยปุ่มปม ราคาไข่มุกลักษณะนี้โดยเฉลี่ยนับว่าน้อยมาก
101. อาจารย์ทั้งหลายลงมติกันว่า ไช่มุกที่มีโทษจะมีสีซีดจาง ไม่มันวาว มีคราบสกปรกเป็นจุด ๆ ผิวสากกระด้าง น้ำหนักเบา และมีรอยร้าว
102. ไช่มุกที่ผ่านการพิสูจน์แล้วว่าน้ำหนักดี เจาวาวสะท้อนแสง สีขาว กลมเกลี้ยง เจาะรูขนาดเล็กได้เสมอกัน ย่อมเป็นไข่มุกที่ผู้ขายพึงพอใจ เพราะไข่มุกนั้นย่อมปรากฏชัดว่ามีคุณสมบัติดีเลิศ
103. ไช่มุกทั้งหลายเหล่านี้ใดมีคุณสมบัติครบถ้วนสมบูรณ์แบบดังที่กล่าวมานี้ ผู้ครอบครองไข่มุกทั้งหลายเหล่านั้นแม้เป็นคนไร้ค่า ย่อมรอดพ้นจากโทษทัณฑ์ทั้งปวง
104. หากผู้ซื้อสงสัยว่าไข่มุกใดเป็นของเทียม ผู้รู้พึงนำไข่มุกนั้นไปใส่ในน้ำมันดิบร้อนผสมเกลือ แล้วนำไปแช่น้ำตลอดคืน
105. จากนั้นนำไข่มุกไปขัดถูด้วยเมล็ดข้าว หรือนำไปห่อด้วยผ้าแห้ง ถ้าไข่มุกไม่เปลี่ยนสี พึงรู้ว่าไข่มุกนั้นเป็นของจริง
106. ไช่มุกที่นำไปแช่ในปรอทจะมีแสงสุกใสเสมอกับแก้วกระจกหรือดวงจันทร์ร้อยดวง สมควรเป็นเครื่องประดับของทวยเทพ
107. ผู้รู้ทั้งหลายควรระมัดระวังชาวสิงหลผู้สันตติจิตเจตเจตเจตเรื่องไข่มุกซึ่งมักจะทำวิธีนี้ แต่การตรวจสอบในเรื่องนี้ก็เป็นเรื่องยาก

ตอนที่ 4 ทับทิม

108. เมื่อพระอาทิตย์รับเอาเลือดซึ่งเป็นเชื้อกำเนิดอันสูงส่งของมหาอสูรผู้มีความยิ่งใหญ่สุดประมาณไปแล้ว ก็เร่งรีบโคจรไปบนท้องฟ้าที่มีสีครามเหมือนดาบ
109. ในเส้นทางโคจร พระอาทิตย์ได้พบกับเจ้ากรุงลังกาผู้มีชัยชนะเหนืออสูรทั้งหลายตลอดกาลในสนามรบและมีใจหึงทะนงในพละกำลัง และแล้วพระอาทิตย์ก็ถูกเจ้ากรุงลังกาผู้ประหนึ่งราหูสกัดกั้นอย่างดุเดือด
110. พระอาทิตย์จึงปล่อยเลือดนั้นลงในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ซึ่งสองฟากฝั่งปกคลุมด้วยต้นหมากมีแก่น้ำลึก และระลอกน้ำกระเพื่อมราวอาการยกย้ายสะโพกงามกลมกลิ้งเหมือนวงเดือนของหญิงชาวสิงหล

111. ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา แม่น้ำนั้นซึ่งบริบูรณ์ด้วยผลบุญเสมอกับแม่น้ำคงคาก็มีชื่อเสียงโด่งดังในนามว่า “ราวณคงคา”
112. และตั้งแต่นั้นมา ในเวลากลางคืนที่มีแสงดาวระยิบระยับ ชายฝั่งทั้งสองฟากของแม่น้ำนั้นก็เต็มไปด้วยอัญมณี อัญมณีที่ฝังตัวอยู่ตามริมฝั่งน้ำย่อมส่องแสงเจิดจรัสจากภายใน เสมือนหนึ่งกองไฟที่ลุกไหม้เรืองโรจน์
113. น้ำทั้งหมดในแม่น้ำนั้นผสมผสานกับแสงของอัญมณี จึงเปี่ยมด้วยรัศมีเป็นประกายจากภายใน เสมือนหนึ่งแสงสะท้อนจากลูกศรทองคำร้อยดอก
114. อนึ่ง ทับทิมที่มีรูปทรงงามเด่นและมีรัศมีเกิดจากแร่กำมะถัน โลหะปรอท และแก้วผลึกมีค่าสูงยิ่งยวด ย่อมเกิดขึ้นบนฝั่งและในน้ำของแม่น้ำนั้น
115. ทับทิมทั้งหลายที่ปรากฏอยู่บนฝั่งและในน้ำของแม่น้ำมีหลากสีสวยงามเทียบได้กับดอกแข่งเมล็ดมะกั่วตาหนู แมลงอินทรีโคปะ ดอกชบา และเลือดกระต่าย และมีสีเหมือนเมล็ดทับทิมซึ่งมีรัศมีสว่าง นอกจากนี้ ก็ยังมีทับทิมที่สีเจิดจ้าเหมือนดอกทองกวาว
116. นอกจากนี้ยังมีทับทิมที่สีเสมอกับน้ำค้าง ตะกั่วแดง ดอกบัวแดง และหญ้าฝรั่ง สีแดงโดดเด่นตรงใจกลางเม็ดย่อมปรากฏเด่นชัดด้วยแสงของเม็ดทับทิมเอง โดยเฉพาะในทับทิมสีแดงเข้ม
117. ทับทิมที่กำเนิดจากแก้วผลึกสมบูรณ์พร้อมด้วยคุณสมบัติ เมื่อได้รับมวลรัศมีของดวงอาทิตย์ที่กระจายจากที่ไกลประสานกับรัศมีจากภายในแล้ว จะทอประกายแสงสีแดงออกไปรอบด้าน
118. นอกจากนี้ ทับทิมบางชนิดอาจมีสีแดงผสมสีคราม สีเหมือนดอกหญ้าฝรั่ง สีเสมอกับพัสดราภรณ์สีแดงสด และสีแดงสดเหมือนสีดอกทองกวาวและดอกจิว
119. อนึ่ง ทับทิมบางชนิดมีรัศมีสุกใสเหมือนตานกโจระ นกกาเหว่าตัวผู้ และนกกกระเรียน แต่ทับทิมบางชนิดย่อมปรากฏสีแจ่มเหมือนกลีบด้านในของบัวสายสีแดงที่บ้านเดิมที่
120. โดยทั่ว ๆ ไป ทับทิมที่เกิดจากแร่กำมะถันมีสีอย่างดอกบัวแดงเข้มย่อมมีคุณสมบัติ คือ พลังความแข็ง และน้ำหนัก เหมือนทับทิมที่เกิดจากแก้วผลึก
121. แม้จะเป็นความจริงที่ว่า ทับทิมที่เกิดจากโลหะปรอทมีสีแดงเหมือนกับทับทิมที่เกิดจากแก้วผลึก แต่สีทับทิมที่เกิดจากโลหะปรอทย่อมขุ่นมัว ไม่มีรัศมีภายใน ทับทิมเหล่านั้นแม้จะมีพลัง แต่ก็ไม่เท่าเทียมกับทับทิมที่เกิดจากแก้วผลึก
122. เฉพาะทับทิมที่เกิดจากโลหะปรอทที่เกิดขึ้นริมฝั่งแม่น้ำราวณคงคาเท่านั้นจึงจะมีสีแดงเข้มเหมือนดอกบัวแดง และมีรัศมีอย่างทับทิมที่เกิดจากแก้วผลึก
123. นอกจากนี้ ทับทิมบางชนิดที่เกิดในแคว้นอาณาจักรประเทศแม้จะมีสีแดงเหมือนทับทิมทั่วไป แต่มีราคาเพียงหนึ่งส่วนจากราคาของทับทิมทั้งหลาย

124. ในทำนองเดียวกัน เป็นที่รู้กันว่าทับทิมทั้งหลายแม้มีสีเหมือนทับทิมที่เกิดจากแก้วผลึก หากเกิดในแคว้นตุมพระ ทับทิมเหล่านั้นย่อมมีราคาน้อย
125. สีโดดเด่น น้ำหนัก ความมันวาว ความเรียบ ความโปร่งใส ความมีรัศมี และขนาดใหญ่ เหล่านี้เป็นคุณสมบัติของอัญมณีทั้งหลาย
126. อัญมณีทั้งหลายเหล่าใดแข็งกระด้าง มีรู มีคราบสกปรก รัศมีหม่นมัว ผิวยาบ สีสืด อัญมณีทั้งหลายเหล่านั้นย่อมไม่ได้รับความนิยม กล่าวโดยสรุปก็คือ อัญมณีทั้งหลายมีคุณสมบัติ มากน้อยตามแหล่งกำเนิด
127. ใครก็ตามสวมอัญมณีที่ดำหนึ่ถูกขจัดไปแล้วด้วยวิธีต่าง ๆ โดยไม่รู้ ผู้ที่นั้นย่อมประสบเคราะห์กรรมต่าง ๆ เช่น ถูกจองจำ ตกทุกข์ได้ยาก เจ็บป่วย สูญเสียญาติพี่น้องและทรัพย์สินสมบัติ เป็นต้น
128. แน่แน่นอนว่า ทับทิมที่เกิด ณ สถานที่ต่างกัน ถ้านำมาทำให้เหมือนทับทิมชาติกำเนิดดีทั้งหลาย ย่อมงามมากขึ้น ผู้รู้พึงสังเกตทับทิมเหล่านั้นด้วยความระมัดระวัง
129. ทับทิมที่แปลงลักษณะให้คล้ายกับทับทิมที่มีชาติกำเนิดดี ได้แก่ ทับทิมจากเมืองกลสะ แคว้นตุมพระ เกาะสิงหล แคว้นมุกตมาลียะ และแคว้นศรีปุรณกะ
130. ทับทิมที่มาจากเมืองกลสะมีส่วนผสมของผงแกลบ ทับทิมที่แคว้นตุมพระมีสีแดงอ่อน ทับทิมที่เกิดในเกาะลังกามีสีดำ ทับทิมที่เรียกว่า “มุกตะ” สีเหมือนท้องฟ้า
131. ทับทิมที่แคว้นศรีปุรณกะไม่มีรัศมี ความแตกต่างนี้เป็นเครื่องหมายว่าแหล่งกำเนิดของทับทิมแตกต่างกัน ความมันวาว ความอ่อนนุ่ม และความมีน้ำหนักเบา เป็นคุณลักษณะสากลที่บ่งบอกว่า แหล่งกำเนิดของทับทิมแตกต่างกัน
132. ทับทิมคุณภาพต่ำ คือ ทับทิมที่มีสีดำหรือใจกลางดวงประหนึ่งว่าเต็มไปด้วยผงแกลบ และทับทิมที่ต้องชโลมน้ำมันจึงจะมีแสงเลื่อมวาวออกมา หรือเมื่อเช็ดถูแล้วรัศมีหายไป
133. หรือทับทิมที่ถูกกดอัดด้วยนิ้วสองนิ้วแล้วจะมีสีดำตรงด้านข้างตามรอยนิ้วนั้น และทับทิมที่นำไปแช่น้ำร้อนแล้วจะมีสีดำที่ด้านข้างเช่นเดียวกัน
134. หรือทับทิมที่ไม่มีน้ำหนักเท่ากับทับทิมที่มีขนาดเดียวกันและมีแหล่งกำเนิดเดียวกัน*
135. แม้พบความโดดเด่นของทับทิมจากเหมืองเหล่านั้นแล้ว ผู้รู้พึงสังเกตคุณสมบัติตามแหล่งกำเนิดอย่างแท้จริง ทับทิมควรจะบริสุทธิ์ด้วยคุณสมบัติต่าง ๆ ที่เป็นสัญลักษณ์ เช่น สี ตามที่กำหนดมานี้ อย่างถูกต้อง
136. เมื่อยังสงสัยอยู่ พึงนำทับทิมมาลูที่หินลับมีด หรือเอามาสีกับทับทิมชนิดเดียวกันที่บริสุทธิ์

* คำประพันธ์นี้มีข้อความเพียงครึ่งบท

137. ในบรรดาอัญมณีทั้งหลาย เพชร และทับทิมที่เกิดจากโลหะปรอทเท่านั้นที่สามารถทำให้ทับทิมและไพลินเป็นรอยขีดข่วนได้
138. อัญมณีแท้ทุกชนิดที่ต่างแหล่งกำเนิดไม่เคยมีรัศมีเสมอกันเลย อย่างไรก็ตาม ผู้รู้ได้บัญญัติเรื่องการระบุประเภทและชนิดของแหล่งกำเนิด ที่มีสาเหตุทำให้เกิดความแตกต่างในอัญมณีเหล่านั้นไว้แล้ว
139. อนึ่ง อัญมณีแท้ถ้าไม่มีคุณสมบัติ แต่ฝังร่วมกับอัญมณีที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติก็ไม่ควรสวม ผู้รู้ไม่ควรสวมอัญมณีต่างชนิดกันเลย แม้จะฝังอยู่กับแก้วเกาสตุภะก็ตาม
140. เมื่อมาพบกัน จัณทาลแม้เพียงคนเดียวยอมทำร้ายทิวชาติทั้งหลายได้อย่างง่ายดายฉันใด อัญมณีต่างชนิดกันก็ยอมสามารถทำลายบรรดาอัญมณีที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติมากมายได้ฉันนั้น
141. โทษใด ๆ ก็ตามแม้เพียงหนึ่งที่ชอบอยู่ยอมทำลายคุณสมบัติที่ดีแม้ร้อยประการได้ เพราะไม่มีคุณความดีอื่นใดที่จะขจัดโทษนั้นได้ เช่นเดียวกับน้ำเหล่าแม้เพียงหยดเดียวยอมทำให้ประสิทธิภาพของผลผลิตจากน่านมโคห้าชนิดที่เต็มเปี่ยมอยู่ในหม้อร้อยใบเสียรสได้ทั้งหมด
142. ความวิบัติยอมไม่เกิดขึ้นกับผู้ครอบครองทับทิมที่มีคุณสมบัติเลิศได้เลย แม้เขาจะสร้างที่พักอยู่ในระหว่างศัตรู และประพัตตินอกกลุ่มนอกทางเพราะความประมาทก็ตาม
143. คนเคร่งศาสนาผู้ใดหากได้สวมทับทิมสีแดงงามซึ่งโชติช่วงด้วยลักษณะที่ดีทั้งปวง โรคภัยไข้เจ็บอีกทั้งพลังแห่งความชั่วร้ายและภัยพิบัติทางธรรมชาติยอมไม่เข้ามาใกล้ร่างกายของผู้นั้น
144. เพชรที่เจียรระโนอย่างดีให้มีน้ำหนักเสมอกันทุกด้าน ถ้าคำนวณน้ำหนักได้ 1 ตันชุละ จะมีราคาเท่ากับทับทิมที่มีคุณสมบัติเลิศน้ำหนัก 1 มาษกะ
145. แน่นอนว่า อัญมณีที่งามพร้อมด้วยสีและรัศมียอมได้รับการสรรเสริญ อัญมณีที่คุณสมบัติทั้งสองนี้ ด้อยแม้เพียงเล็กน้อย ราคาจะตกลงมาก

ตอนที่ 5 มรกต

146. เมื่อพญานาควาสุกิเอาน้ำดีของพละผู้เป็นจอมอสูรไปแล้ว ก็เลื้อยรุดไปในท้องฟ้าประหนึ่งว่าจะทำให้ฟ้าแยกออกเป็นสองฟาก
147. ในกาลนั้น แสงอัญมณีบนศีรษะพญานาควาสุกิซึ่งพรางพราวอยู่บนฟ้าก็สะท้อนลงในมหาสมุทรดูเหมือนสะพานแยมหิมาสีเงินวาววาม
148. จากนั้น ครุฑผู้คล้ายจะมุงทำลายสวรรค์และโลกจึงเข้าปะทะโจมตี ใช้ปีกทำร้ายพญานาควาสุกิกลางท้องฟ้า
149. ทันใดนั้น พญานาคก็ปล่อยน้ำดีลงไปบนพื้นที่เชิงเขาใหญ่ที่อบอวลด้วยกลิ่นหอมของดงดอกช่อนกลิ่น และมีต้นกำยานซึ่งมีน้ำมันหอมตามธรรมชาติด้วย

150. เชื่อกันว่า น้ำตื้นนั้นได้หยดร่วงลงเฉียดผ่นดินแดนของพวกชนพื้นเมืองไปตกลงที่ใกล้ภูเขานั้นซึ่งอยู่ริมฝั่งมหาสมุทร สถานที่นั้นได้กลายเป็นเหมืองมรกต
151. ฝ่ายครุฑอ้าจะงอยปากรับน้ำตื้นส่วนหนึ่งที่หยดลง ณ ที่นั้นไว้ได้ และผลปล่อยน้ำตื้นไหลออกมาทางจมูกสองข้างลงสู่ภูเขาโดยตรง
152. มรกตที่เกิด ณ สถานที่นั้นมีสีเขียวอย่างปลายปีกนกยูง สีเขียวอย่างขนอ่อนที่คอนกแก้ว สีเขียวอย่างหญ้าสดและจอกแห่น สีคล้ำอย่างเหล็กดำ สีเขียวเหลืองอย่างดอกจามจุรีสีทอง และไฟที่หลังหิ้งห้อย
153. พญานาคปล่อยน้ำตื้นของจอมอสูรลงสู่สถานที่ใด สถานที่นั้นย่อมหาได้ยากยิ่งและประกอบด้วยสิริมงคลทั้งมวล
154. ทุกสิ่งที่เกิดมีขึ้น ณ แหล่งกำเนิดของมรกตนั้นย่อมรับรองได้ว่า ใช้บำบัดแก้พิษร้ายได้ทุกอย่าง
155. พิษที่เกิดจากเขี้ยวของงูใหญ่ซึ่งมนตรีและสมุนไพร่ทั้งหลายทั้งปวงไม่สามารถจะเยียวยาได้ มีแต่มรกตที่จะบำบัดพิษนั้นให้หมดสิ้นไป
156. อนึ่ง ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในเหมืองมรกตนั้นปราศจากโทษทั้งปวง ทั้งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สุดในบรรดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย
157. มรกตที่สีเขียวเข้มและรัศมีเรืองสว่างไปทั่วทุกทิศ สังเกตได้ว่าภายในเสมือนหนึ่งเต็มไปด้วยดวง
158. มรกตดีประกอบด้วยคุณสมบัติคือ รูปทรงดี สีสม่ำเสมอ น้ำหนักมาก และรัศมีส่องไปรอบทิศ เมื่อต้องลำแสงพระอาทิตย์
159. มรกตที่มีแสงเลื่อมพรายกลอกกลิ้งอยู่ภายในทำให้สีเขียวปรากฏคล้ายทุ่งหญ้าเขียวขจีที่เรืองระยับดุจสายฟ้า
160. และมรกตใดมองแล้วใจเกิดความปีติยินดีสุดประมาณ ผู้รู้เรื่องอัญมณีย่อมคิดว่ามรกตนั้นมีคุณค่ายิ่ง
161. มรกตบางเม็ดไม่มีรัศมีแจ่มจรัสเพราะว่ามีสีเข้มเกินไป แต่เนื้อใสบริสุทธิ์ หนา มันวาว และมีแสงเรืองสว่างนวลตา
162. มรกตที่มีสีเข้มจัดและรัศมีเรืองจรัสยอมได้ชื่อว่ามีคุณสมบัติเลิศเช่นเดียวกับมรกตที่กล่าวมาก่อนหน้านี้
163. มรกตที่สีไม่สม่ำเสมอ เนื้อแข็งกระด้าง มีมลทิน มีรอยร้าวเพราะกระทบหินและกรวด ทั้งยังแปดเปื้อนด้วยน้ำมันดิน นับว่าเป็นมรกตที่ไม่มีคุณค่า

164. อัญมณีอื่น ๆ ถ้าประกอบเข้าเรือนรวมกันโดยไม่มีมรกตร่วมด้วย คนทั้งหลายผู้ปรารถนาความเจริญรุ่งเรืองไม่ควรสวมและซื้อเลย
165. แก้วภักลาตะและแก้วปุตริกามีสีคล้ายมรกต แต่ยังเห็นได้ชัดว่าต่างจากมรกตแท้
166. แก้วปุตริกาเมื่อนำมาถูกับผ้าลินินจะหมดำครีมี ส่วนที่ตรวจสอบได้ว่าเป็นแก้วกระจกนั้นก็เพราะพิจารณาได้จากความไม่มีน้ำหนัก
167. แก้วภักลาตะบางชนิดอาจทำเทียมมรกตได้ด้วยคุณสมบัติพิเศษหลายประการรวมกัน แต่สีในดวงแก้วภักลาตะนั้นย่อมเปลี่ยนแปลงได้
168. อัญมณีบางชนิดในประเภทเดียวกัน คือ เพชรและไข่มุกที่ไม่ได้นำมาเข้าเรือน รัศมีจะพุ่งขึ้นด้านบน
169. อัญมณีหากส่องดูตามแนวตั้งก็พอจะเห็นรัศมีได้บ้าง แต่หากมองตามด้านข้างจะไม่เห็นรัศมี
- 170-172. มรกตที่ปราศจากโทษทั้งปวงประกอบด้วยคุณสมบัติพิเศษที่นำไปประกอบเรือนทองคำแล้ว ผู้ที่ควรสวม ได้แก่
- 1) คนที่กำลังถวายโคและทองคำในขณะสวดมนต์ ในยามบูชาเทพเจ้า และระหว่างสวดมนต์ภาวนา
 - 2) คนที่ร้ายเวทมนตร์คาถาในขณะประกอบพิธีสวดรักษามนต์
 - 3) คนที่เจ็บไข้ได้ป่วยด้วยโรคที่เกิดจากยาพิษและเชื้อโรคต่าง ๆ ในขณะต้อนรับเทพเจ้าและบรรพบุรุษ และในขณะบูชาครู
 - 4) ผู้รู้ที่กำลังต่อสู้ในสนามรบ
173. มรกตที่ประกอบด้วยคุณสมบัติพิเศษซึ่งมีราคาสูงกว่าทับทิมที่มีน้ำหนักเท่ากัน
174. ในทางกลับกัน มูลค่าของมรกตที่มีตำหนิย่อมน้อยกว่าทับทิมที่มีตำหนิ

ตอนที่ 6 เศษะ

175. ในแหล่งกำเนิดมรกต น้ำดีและเสมหะของอสุรกลายเป็นอัญมณีไม่มีสี ชื่อว่า “เศษะ”
176. โบราณจารย์กล่าวไว้ว่า เศษะเหล่านั้นมีสรรพคุณในการขับน้ำดี ละลายเสมหะ และช่วยให้เจริญอาหาร ในเวลากลางวันจะมีสีขาว ส่วนในเวลากลางคืนจะมีสีเขียว
177. เพราะเหตุนี้ อัญมณีเศษะจึงได้ชื่อว่า “หริหระ” ถือว่าเป็นอัญมณีที่ให้ความสำเร็จในทุกสรรพสิ่ง เป็นอัญมณีที่ปกป้องให้รอดพ้นจากภัยทั้งหลายที่เกิดจากน้ำ ไฟ ศัสตราวุธ และโรคภัยไข้เจ็บทั้งหลายในกาลทุกเมื่อ

178. อนึ่ง เศษะที่เสียหายเพราะมีตำหนิอย่างมรกดไม่ควรนำมาสวม ถือกัณฑ์ว่าถ้านำมาสวมจะทำให้สูญเสยสิ่งมีค่าทั้งหลายมีทรัพย์สินสมบัติเป็นต้น

ตอนที่ 7 ไพลิน

179. ดวงตาสีดำสนิททั้งคู่ของพลาสุรที่มีรัศมีคล้ายดอกบัวบาน ตกลงไปแล้วในสถานที่ซึ่งช่อดอกกลวสีแรกแย้มบานกำลังสิ้นไหวเพราะปลายนิ้วมือของหญิงชาวสิงหล

180. แผ่นดินนั้นซึ่งแผ่ขยายล้อมรอบมหาสมุทรเป็นวงกว้าง เป็นที่สะสมของอัญมณีไพลินจำนวนมากตามแนวตงการะเกดที่เติบโตหนาแน่น เนื่องจากเหตุนี้ แผ่นดินนั้นจึงทรงพลังและมีความสำคัญ

181. เนื่องจากเหตุนี้ ไพลินทั้งหลายที่เกิด ณ ที่นั้นมีสีผิวเสมอกับกลีบดอกบัวสีน้ำเงิน แผลงภูรัศมีของพระกฤษณะ ศอพระศิวะ ดอกแก้ว และดอกอัญชันสีน้ำเงินอมม่วง

182. ไพลินบางชนิดมีสีเหมือนสีน้ำในมหาสมุทรยามสงบ บางชนิดสีเหมือนคอนกยูง บางชนิดสีคล้ายฟองน้ำคราม บางชนิดสีเหมือนคอนกกาเหว่าในฤดูผสมพันธุ์

183. ไพลินทั้งหลายที่เกิดขึ้นและแพร่กระจายอยู่ในแหล่งกำเนิดนี้มีสิ่งามระยัับแพรวพราวและมีคุณสมบัติเลิศ

184. ไพลินที่ไม่ดีจะมีตำหนิคือแปดเปื้อนด้วยดิน ก้อนกรวด ก้อนหิน หินปูนขาว มีรูและรอยร้าว อีกทั้งต่างพร้อยเพราะมีเงาสะท้อนของสีเมฆหมอกแทรกอยู่

185. นักปราชญ์ทั้งหลายผู้รู้จริงในศาสตร์ที่ตนได้ศึกษามาไม่รับรองไพลินจำนวนมากที่เกิดขึ้นที่สิงหล

186. คุณความดีทั้งหลายเหล่าใดที่ปรากฏแก่ผู้สวมทับทิม คนทั้งหลายที่สวมไพลินย่อมได้รับซึ่งคุณความดีทั้งหลายเหล่านั้นเช่นกัน

187. ไพลินมีแหล่งกำเนิดสามประการเช่นเดียวกับทับทิม

188. การตรวจสอบและการวิเคราะห์ไพลินใช้วิธีการเดียวกับทับทิม

189. เมื่อนำไพลินและทับทิมไปเผาไฟ ไพลินสามารถทนไฟได้มากกว่าทับทิม

190. อย่างไรก็ตาม ไม่ควรนำอัญมณีชนิดใด ๆ ไปเผาไฟเลย แม้ปรารถนาที่จะทดสอบให้มีคุณสมบัติเพิ่มขึ้น

191. เนื่องจากไม่มีความรู้เรื่องระดับของไฟ อัญมณีที่เสียหาย เกิดตำหนิเนื่องจากการนำไปเผาไฟนั้น ย่อมนำโชคร้ายมาสู่ผู้ทำ ผู้ซื้อ และผู้สวม

192. อัญมณีชนิดต่าง ๆ ได้แก่ แก้วกระจก แก้วอุตปละ แก้วกรวีระ แก้วผลึก และแก้วไพฑูรย์ เป็นต้น ผู้เชี่ยวชาญกล่าวว่าเป็นอัญมณีที่ทำเลียนแบบไพลิน

193. อัญมณีห้าชนิดนี้ปรากฏให้เห็นอยู่เสมอว่า มีความหนักและความแข็งเรียงตามลำดับจากน้อยไปหามาก โดยเริ่มต้นจากแก้วกระจกไปตามลำดับ
194. หากไพลินบางชนิดมีสีทองแดง ก็พึงเข้าใจว่าเป็นแก้วกรวีระและแก้วอุตปะที่มีสีทองแดงเช่นกัน
195. หากว่ามีแสงรุ้งพราวอยู่ในใจกลางของไพลินเม็ดใด ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่าไพลินเม็ดนั้นมีค่าสูงยิ่งและหาได้ยากในโลก
196. ถ้าต้องการให้ไพลินมีสีเข้มขึ้น ให้เอาไพลินไปแช่น้ำร้อนบ่อยครั้ง ไพลินนั้นก็จะมีสีน้ำเงินเข้มสม่ำเสมอทุกส่วน มีชื่อเรียกว่า “มหานิล”
197. ทับทิมที่มีคุณสมบัติดีเลิศน้ำหนัก 1 มาษะ จะมีราคาเท่ากับไพลินที่มีคุณสมบัติดีเลิศน้ำหนัก 1 สุวรรณะ

ตอนที่ 8 ไพฑูรย์

198. อัญมณีไพฑูรย์ได้ถือกำเนิดขึ้นจากเสียงกัมปนาทของจอมอสูรผู้เป็นโอรสของนางทิดี เป็นเมล็ดอัญมณีที่มีแสงแวววาวน่าอัศจรรย์และมีหลากสี
199. ไมไกลมากนักจากภูเขาวิฑูรที่มีไหล่เขาสูง เหมืองของอัญมณีไพฑูรย์เกิดขึ้นแล้ว ณ ชายแดนของแคว้นโกงกะและวาลิกะ
200. อัญมณีไพฑูรย์เกิดขึ้นคล้ายกลุ่มประกายไฟที่ก่อรูปขึ้นจากเสียงคำรามของอสูรพละนั้นเอง มีหลากสีงามน่ารักคล้ายสีเมฆในฤดูฝน
201. เนื่องจากเกิดขึ้นด้วยเหตุคือเสียงของอสูรนั้น เหมืองไพฑูรย์จึงมีคุณสมบัติดีเลิศ ได้รับยกย่องว่าเหนือกว่าอัญมณีอื่น ๆ โดยมาก เป็นประหนึ่งอาภรณ์ของสามโลก
202. ไพฑูรย์มีสิ่งดงามครบทุกสีของอัญมณีทั้งหลายในโลก เช่น ทับทิม เป็นต้น
203. ในบรรดาสีทั้งหลาย สีที่สวยงามที่สุดของไพฑูรย์ คือ สีน้ำเงินอย่างขนคอนกยูง หรือสีเขียวใบไม้ หรือสีที่งามระยับเหมือนปลายปีกนกตะขาบทุ่ง ไพฑูรย์สีอื่น ๆ มีคุณค่าน้อย
204. อัญมณีไพฑูรย์ที่มีคุณสมบัติดีเลิศย่อมทำให้ผู้ครอบครองมั่งคั่งและปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ส่วนไพฑูรย์ที่มีตำหนิจะทำให้ผู้ครอบครองประสบภัยพิบัติ ดังนั้น เราควรตรวจดูไพฑูรย์อย่างรอบคอบ
205. แก้วคิริกาจะ แก้วไศศุपालะ แก้วกระจก และแก้วผลึก ไม่ใช่อัญมณีชนิดเดียวกับแก้วไพฑูรย์ แต่ทำเทียมให้เหมือนด้วยการย้อมสีควัน และเจียรระไนให้สะท้อนแสงได้
206. แก้วกระจกพิสุจน์ได้ด้วยการใช้ครั่ง แก้วไศศุपालะพิสุจน์ได้ด้วยน้ำหนักเบา แก้วคิริกาจะด้วยความทึบแสง และแก้วเจียรระไนด้วยสีที่โชติช่วง

207. อัญมณีที่มีสิ่งดงามแต่ปราศจากรัศมีพรายย่อมไม่มีราคาสูง แต่ไม่ปราศจากพลัง
208. ไพลินที่มีคุณสมบัติดีเลิศน้ำหนัก 1 สุวรรณะ ราคาเท่ากับไพฑูรย์ซึ่งมีน้ำหนัก 2 ปละ
209. ความแตกต่างนี้แม้คนโง่ก็สามารถสังเกตเห็นได้ แต่สำหรับผู้รู้นั้นควรตรวจสอบให้ดีเสมอ ลักษณะพิเศษของอัญมณีต่างชนิดกันโดยทั่ว ๆ ไปมีดังนี้คือ ความมันวาว ความอ่อนนุ่ม และความเบา
210. อัญมณีทั้งหลายที่ถูกนำไปใช้และจัดทำด้วยวิธีการตามความเข้าใจของผู้รู้ความแตกต่างของคุณสมบัติ ทั้งที่เป็นผู้เชี่ยวชาญและไม่เชี่ยวชาญนั้น ย่อมเกิดคุณและโทษแล้วแต่กรณี
211. อัญมณีทั้งหลายที่ช่างทองผู้เชี่ยวชาญจัดการอย่างรอบคอบ เมื่อผ่านการพิสูจน์จากหินลับมีดทุกชนิดแล้วตามลำดับ หากไม่มีโทษจริง ๆ จะมีราคาสูงขึ้นถึงหกเท่า
212. ต่อไปนี้เป็นราคาของอัญมณีดีเลิศทั้งหลายอันเกิดจากเหมืองที่อยู่ใกล้ชายฝั่งของมหาสมุทร อัญมณีที่มีราคาเช่นนี้ไม่ได้มีอยู่ทั่วไปในโลก
213. พระมनुตรีส์ว่า น้ำหนัก 1 สุวรรณะเท่ากับน้ำหนัก 16 มาษกะ หรือ 7 สัมชญา
214. น้ำหนัก 1 ปละ เท่ากับน้ำหนัก 4 สุวรรณะ
 น้ำหนัก 1 สุวรรณะ เท่ากับน้ำหนัก 4 สาณะ
 น้ำหนัก 1 สาณะ เท่ากับน้ำหนัก 4 มาษกะ
 น้ำหนัก 1 มาษกะ เท่ากับน้ำหนัก 5 กฤษณะ
215. น้ำหนัก 1 ปละ เท่ากับน้ำหนัก 10 ธรณะ
 กฎของสาณะอันเป็นข้อกำหนดราคาอัญมณีทั้งหลายประกาศไว้แล้วดังนี้

ตอนที่ 9 บุษราคัม

216. ผิวหนังทั้งหมดของอสุรพละได้ตกลงบนภูเขาหิมาลัยแล้วกลายเป็นอัญมณีที่มีคุณสมบัติดีเลิศ ชื่อว่าบุษราคัม
217. เหล่าผู้รู้กำหนดว่า พลอยสีเหลืองอ่อนคือบุษราคัม ส่วนพลอยสีเหลืองอมแดงคือเพทาย
218. พลอยใสสีแดงและเหลือง คือ กาศายกะ พลอยสีน้ำเงินเข้มคือไพลิน พลอยสีแดงเข้มคือทับทิม
219. ส่วนพลอยสีฟ้าอ่อนละมุน คือ โสมลกะ ประเภทของความแตกต่างนี้ผู้รู้เรื่องอัญมณีได้กล่าวไว้แล้ว
220. ผู้รอบรู้เรื่องรัตนศาสตร์กล่าวว่า บุษราคัมมีค่าเท่ากับไพฑูรย์ และผลที่จะได้รับจากการสวมบุษราคัมสำหรับผู้หญิงก็คือ จะได้บุตรชาย เช่นเดียวกับการสวมไพฑูรย์

ตอนที่ 10 กรรเกตนะ

221. เมื่อลมผู้เบิกบานใจฉวยเอาเล็บทั้งหลายของจอมอสูรไว้แล้วก็โพรยปรายไปทั่วโดยเร็ว จากนั้นเล็บที่ลมพัดกระจ่ายก็กลายเป็นพลอยกรรเกตนะซึ่งได้รับการบูชาสูงสุดในแผ่นดิน
222. กรรเกตนะนั้นมีทั้งสีแดงเหมือนเลือด สีทอง และสีน้ำผึ้ง สว่างโชติช่วงเหมือนเปลวไฟเหลืองจ้า เจือสีทองแดงอ่อน เหมือนแสงรัศมีอันบริสุทธิ์ถึงดงมียิงของพระอาทิตย์ไร้เมฆในยามรุ่งอรุณ
223. กรรเกตนะที่มีสีแดงสมำเสมอและสีเหลืองวาวระยับ งามบริสุทธิ์ มีน้ำหนัก อีกทั้งปราศจากรอยร้าวรานรอยและบิ่น นับเป็นพลอยกรรเกตนะที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง
224. เมื่อวางกรรเกตนะที่ใจกลางแผ่นทองคำแล้วนำไปเผาไฟย่อมปรากฏแสงรัศมี พอเย็นลงแล้วจะมีสีสดใสเหมือนแสงสว่างของโลก
225. คุณสมบัติของกรรเกตนะ คือ การเยียวยาโรคภัยไข้เจ็บ การขจัดภัยอันตราย อายุยืนยาว วงศ์ตระกูลเจริญรุ่งเรือง การให้กำเนิดบุตรชาย การอำนวยความสุข รวมทั้งความเจริญรุ่งเรือง ด้วยโชคลาภและความมั่งคั่ง
226. คนทั้งหลายที่สวมกรรเกตนะบริสุทธิ์จะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน จะได้ปกครองดินแดนของข้าศึก ผู้ถูกเผาผลาญด้วยไฟ คือ พระเดชานุภาพของพระองค์ และต้องทนทุกข์ทรมานสิ้นกาลนาน
227. มนุษย์ทั้งหลายผู้สวมกรรเกตนะสีแดงและสีทองสว่างที่ฝังอยู่ในเรือนทองคำสีสุกปลั่งจะได้รับการบูชา มีทรัพย์สินเงินทองมากมาย มีญาติพี่น้องพร้อมพรั่ง ประสบความเจริญรุ่งเรืองและมีความเบิกบานใจอยู่เสมอ
228. อัญมณีทำเทียมบางชนิดมีรูปทรงเหมือนแก้วกรรเกตนะ สีน้ำเงินเหมือนหินกุละ แต่เจือสีแดงอ่อน มีมลทิน เนื้อหยาบ และสีด้าน ต่างจากอัญมณีแท้ที่มีรัศมีโชติช่วง
229. หากว่ากรรเกตนะที่ผ่านการทดสอบอย่างดีแล้ว มีความแวววาวเป็นประกายคล้ายแสงรัศมีของอาทิตย์อุทัย และมีรูปทรงเหมือนผลพุทรา ผู้รู้เรื่องอัญมณีตกลงกันว่า ราคาของกรรเกตนะนี้จะขึ้นอยู่กับน้ำหนัก
230. หากว่ากรรเกตนะนั้นมีสีน้ำเงินเข้ม ปราศจากมลทิน ราคาจะเป็นที่น่าปรารถนาเท่ากับทองคำ กรรเกตนะนั้นจะทำให้วงศ์ตระกูลสูงส่ง มีบุตรชาย พรั่งพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติ พิษพรรณธัญญาหาร ความเจริญรุ่งเรืองและความสุข ทั้งช่วยขจัดสิ่งมีพิษ ความเจ็บป่วย ความเศร้าโศก ให้พ้นไปอย่างรวดเร็ว

ตอนที่ 11 พลอยภิชมะ

231. น้ำอสุจิของพลาสุรผู้เป็นศัตรูของทวยเทพได้ตกลงไปในดินแดนตอนเหนือของภูเขาหิมาลัย กลายเป็นแหล่งกำเนิดพลอยภิชมะที่ดีเลิศ

232. พลอยฤษมะสีขาวนวลเหมือนหอยสังข์และบัวขาว มีแสงรัศมีเหมือนพลอยโสมาลกะ และมีประกายจรัสเหมือนเพชร
233. ผู้มีจิตบริสุทธิ์หากนำพลอยฤษมะมาเข้าเรือนอาภรณ์นานาชนิดที่ทำด้วยทองคำเป็นต้น แล้วใช้ประดับกายตามอวัยวะต่าง ๆ เช่น ที่คอ ด้วยความศรัทธา ย่อมประสบความสำเร็จรุ่งเรือง
234. ปวงสัตว์ป่าที่ดุร้ายและน่าสะพรึงกลัว มีเสือดาว หมาป่า ศรณะ ช้าง สิงโต และเสือโคร่ง เป็นต้น จะไม่ทำร้ายเขาผู้นั้นแม้จะอยู่ในที่ใกล้
- 235-236. ผู้ที่สวมอัญมณีฤษมะจะไม่ประสบภัยอันตรายจากอุกกาบาต อสนีบาต อุบัติเหตุ และพายุฝนฟ้าคะนอง เมื่อได้พลอยฤษมะที่ประกอบด้วยคุณสมบัติที่ดีมาประกอบเรือนแหวนอย่างงามแล้ว บรรพบุรุษย่อมเกิดความสดชื่นและพึงพอใจเป็นเวลาหลายปี
237. พลอยฤษมะย่อมบำบัดพิษที่เกิดจากแมงป่องและแมลงบวมที่เกิดจากงูกัด ภัยอันตรายที่เกิดจากน้ำ ไฟ ศัตรู และโจร ที่น่าสะพรึงกลัว ย่อมสลายไป
238. นักปราชญ์พึงหลีกเลี่ยงให้ไกลจากพลอยฤษมะที่เนื้อหยาบกระด้าง สีเหลืองซีด ไม่แวววาว และมีตำหนิเป็นจุดคล้ายเมฆ
239. ผู้มีความรู้ดีย่อมกำหนดราคาของอัญมณีที่เกิดในถิ่นใกล้ให้มากกว่าอัญมณีที่เกิดในถิ่นไกล
240. พลอยฤษมะที่ประกอบด้วยคุณสมบัติดีเลิศทุกประการ มีแสงนวลเหมือนดอกมะลิและแสงจันทร์ จะมีราคาสูงเท่าทองคำ

ตอนที่ 12 โกเมน

241. เมื่ออุ้งทั้งหลายบูชาไขมันของอสุรพละที่แวววาวและบริสุทธิ์อย่างยิ่งแล้ว ได้นำอัญมณีไปวางไว้ในที่ต่าง ๆ เช่น ป่า ภูเขา แม่น้ำ และสถานที่อื่น ๆ รวมถึงในเมืองสำคัญ
242. โกเมนที่มีชื่อเสียง ได้รับการยกย่องว่าดีที่สุดในเวลานี้ มีทั้งสีแดงดำอย่างเมล็ดมะกล่ำตาหนู สีดำอย่างผงทาด้า สีเหลืองน้ำผึ้ง และสีเขียวไยบัว เมื่อนำไปร้อยด้วยเส้นด้ายจะช่วยให้มีความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง สามารถนำไปทำเป็นวัตถุมงคลและเครื่องประดับได้หลากหลายรูปทรง

ตอนที่ 13 หินสีเลือด

243. เมื่อเทพอัคนีได้รับน้ำเหลืองในเลือดของอสุรพละตามต้องการแล้ว ก็นำไปโปรยปรายลงในแม่น้ำนัมมทา และบางส่วนของโปรยปรายลงบนแผ่นดินหลายแห่ง มีที่ประเทศจีนเป็นต้น
244. อัญมณีที่เกิดขึ้นจากน้ำเหลืองในเลือดมีชื่อว่า หินสีเลือด มีหลายชนิด สีเหมือนหิ้งห้อย และปีกนกแก้ว มีขนาดและรูปทรงเท่ากับผลปูลูตามธรรมชาติอย่างเห็นได้ชัด ราคาของหินสีเลือดเท่ากันหมด

245. หินสีเลือดที่มีสีแฉะใสยิ่งกว่าพระจันทร์ ตรงใจกลางมีจุดขาวเจิดจ้า บริเวณผิวด้านหน้ามีแสงรัศมี นับว่ามีคุณค่าเท่ากับไพลิน กล่าวกันว่าหินสีเลือดชนิดนั้นจะส่งผลให้มีอำนาจยิ่งใหญ่และมีข้าทาสบริวารพร้อมพรั่ง หินสีเลือดที่มีสีงามยิ่งควรได้รับการยกย่องโดยแท้

ตอนที่ 14 หินเขียวหนุมาน

246. พลเทพได้พยายามโปรยปรายไขมันของท่านพพละไปในดินแดนต่าง ๆ ได้แก่ แม่น้ำกาเวรี ภูเขาวิณธัย ประเทศกรีก จีน และเนปาล

247. ไขมันของอสูรตนนั้นกลับเกิดเป็นหินเขียวหนุมานที่เนื้อโปร่งใส สะอาดบริสุทธิ์เหมือนอากาศ และน้ำมันงา มีสีขาวเจิดจ้าเหมือนไยบัวและหอยสังข์ เขียวหนุมานบางชนิดอาจจะมีสีอื่นต่างออกไปก็ได้

248. ไม่มีอัญมณีอื่นใดทรงคุณค่าเทียบเท่าหินเขียวหนุมานในการกำจัดความชั่วร้ายทั้งหลาย หินเขียวหนุมานบางเม็ดถ้าช่างเพชรพลอยเจียรระไนอย่างดีจะมีราคาสูงมาก

ตอนที่ 15 ประพาห

249. เมื่อพลเทพฉกไขมันที่ทรงคุณค่าของอสูรตนนั้นไปแล้ว ก็รีบโปรยปรายลงในสถานที่ต่าง ๆ เช่น แคว้นศัมภละ แคว้นประพาหที่มีคุณสมบัติเลิศได้เกิดขึ้น ณ สถานที่นั้น ๆ

250. แคว้นประพาหที่ได้รับการสรรเสริญมากที่สุดเกิดขึ้นในแคว้นศกะและอัมพระระ มีสีแดงอย่างเลือดกระต่าย เมล็ดมะกอล้ำตาหนู และดอกชบา ส่วนแคว้นประพาหที่แพร่กระจายอยู่ในดินแดนต่างประเทศ ได้แก่ สัมภาสกะ เทวกะ และโรมกะ มีสีแดงกำ

251. แคว้นประพาหที่เกิดในที่อื่น ๆ ไม่ค่อยเป็นที่นิยม ราคาของแคว้นประพาหขึ้นอยู่กับฝีมือในการเจียรระไนของช่างเพชรพลอย แคว้นประพาหสีแดงกำที่เจียรระไนแล้วนั้นจะมีเนื้อใสบริสุทธิ์ มันวาว และมีรัศมีสว่างเรืองนวลตา

252. แคว้นประพาหสีแดงกำที่เจียรระไนอย่างดี มีเนื้อใส แสงนวล และมันวาว จะก่อให้เกิดความมั่งคั่งและพิชพรรณธัญญาหารในโลก จะทำให้หญิงทั้งหลายมีความงามทรงเสน่ห์ ขจัดโรคร้าย และภัยจากสิ่งทั้งหลาย มีภัยจากยาพิษเป็นต้น

ภาคผนวก ค

ต้นฉบับภาษาสันสกฤต รัตนปริกษายาเยในครุฑपुरาณะ

Ratnaparīkṣādhyāya in Garuḍa Purāṇa

I

sūta uvāca |

parīkṣāṃ vacmi ratnānāṃ balo nāmāsuṛo 'bhavat |
indrādya nirjitās tena vijetum tair na śakyate || 1 ||

varavyājena paśutāṃ yācitaḥ sa surair makhe |
balo dadau svapaśutāṃ atisattvasurair hataḥ || 2 ||

paśuvatsaviśastas taiḥ svavākyāśani yantritaḥ |
balo lokoparāya devānāṃ hitakāmyayā || 3 ||

tasya sattvaviśuddhasya viśuddhena ca karmaṇā |
kāyasyāvayavāḥ sarve ratnabījatvam āyayuh || 4 ||

devānāṃ atha yakṣāṇāṃ siddhānāṃ pavanāśināṃ |
ratnabījaṃ svayaṃ grāhaḥ sumahān abhavat tadā || 5 ||

teṣāṃ tu patatāṃ vegād vimānena vihāyasā |
yad yat papāta ratnānāṃ bījaṃ kvacana kiñcana || 6 ||

mahodadhau sariti vā parvate kānane 'pi vā |
tat tadākaratāṃ yātaṃ sthānam ādheya gauravāt || 7 ||

teṣu rakṣoṣavyālavvyādhighnāny aghahāni ca |
prādurbhavanti ratnāni tathaiva viguṇāni ca || 8 ||

vajraṃ muktāmaṇayaḥ sapadmarāgāḥ samarakatāḥ proktāḥ |
api cendranīlamanivaravaidūryāḥ puṣparāgās ca || 9 ||

karketanaṃ sapulakaṃ rudhirākhyasamanvitaṃ tathā sphaṭikam |
vidrumamaṇiś ca yatnād uddiṣṭaṃ saṃgrahe tajjñaiḥ || 10 ||

ākāravarṇau prathamam guṇadoṣau tatphalaṃ parīkṣā ca |
mūlyam ca ratnakuśalair vijñeyam sarvaśāstrāṇām || 11 ||

kulagneṣu upajāyante yāni copahate 'hani |
doṣais tāny api yujyante hīyante guṇasampadā || 12 ||

parīkṣāparīśuddhānām ratnānām pṛthivībhuajā |
dhāraṇam saṃgraho vāpi kāryaḥ śriyam abhīpsatā || 13 ||

śāstrajñāḥ kuśalās cāpi ratnabhājaḥ parīkṣakāḥ |
ta eva mūlyamātrāyā vettāraḥ parikīrtitāḥ || 14 ||

mahāprabhāvaṃ vibudhair yasmād vajram udāhṛtam |
vajrapūrvā parīkṣeyaṃ tato 'smābhiḥ prakīrtyate || 15 ||

tasyāsthileśo nipapāta yeṣu bhuvaḥ pradeśeṣu kathañcid eva |
vajrāṇi vajrāyudhanirjigīṣor bhavanti nānākṛtimanti teṣu || 16 ||

haimamātaṅgasaurāṣṭrāḥ paṇḍrakāliṅgakosalāḥ |
veṅvātaṭāḥ sasauvīrā vajrasyāṣṭa vihārakāḥ || 17 ||

ātāmrā himaśailajāś ca śasībhā veṅvātaṭīyāḥ smṛtāḥ sauvīre
tvasitābjameghasadrśās tāmrās ca saurāṣṭrajāḥ |
kāliṅgāḥ kanakāvadātarucirāḥ pītaprabhāḥ kosale śyāmāḥ
puṇḍrabhavā mataṅgaviṣaye nātyantapītaprabhāḥ || 18 ||

atyarthaṃ laghu varṇataś ca guṇavat pārśveṣu samyak
samaṃrekhābindukalaṅkakākapadakatṛāsādibhir varjitam |
loke 'smin paramāṇumātram api yad vajram kvacid drśyate
tasmin devasamāśrayo hyavitathas tīkṣṇāgradhāraṃ yadi || 19 ||

vajreṣu varṇayuktyā devānām api vighrahaḥ proktaḥ |
varṇebhyaś ca vibhāgaḥ kāryo varṇāśrayād eva || 20 ||

haritasitapītapiṅgaśyāmās tāmrāḥ svabhāvato rucirāḥ |
harivaruṇaśakrahutavahapitrpatimarutām svakā varṇāḥ || 21 ||

viprasya śaṅkhakumudasphaṭikāvadātaḥ
syāt kṣattriyasya śaśababhruvilocanābhaḥ |

vaiśyasya kāntakadalīdalasannikāśaḥ śūdrasya
dhautakaravālasamānadīptiḥ || 22 ||

dvau vajravarnau pṛthivīpatīnām
sadbhiḥ pradiṣṭau na tu sārvajanyau |
yaḥ syāj javāvidrumabhaṅgaśoṇo
yo vā haridrārasasannikāśaḥ || 23 ||

īśatvāt sarvavarṇānām guṇavat sārvarṇikam |
kāmato dhārayed rājā na tv anyo 'nyat kathañcana || 24 ||

adharottaravṛtṭyā hi yādṛk syād varṇasaṅkaraḥ |
tataḥ kaṣṭataro vajravarnānām saṅkaro mataḥ || 25 ||

na ca varṇavibhāgamātravṛtṭyā
viduṣā vajrapariḡraho vidheyāḥ |
guṇavad guṇasampadām vibhūtir-
viparīto vyanodayasya hetuḥ || 26 ||

ekam api yasya śṛṅgaṃ vidalitam avalokyate viśīrṇaṃ vā |
guṇavad api tan na dhāryaṃ vajraṃ śreyo 'rthibhir bhavane || 27 ||

sphuṭitāgniviśīrṇaśṛṅgadeśaṃ
malavarṇaiḥ pṛṣatair upetam adhyam |
na hi vajrabhṛto 'pi vajram āśu
śriyam apy āśrayalālasām na kuryāt || 28 ||

yasyaikadeśaḥ kṣatajāvabhāso
yad vā bhavel lohitavarṇacitram |
na tan na kuryād dhriyamāṇam āśu
svacchandamṛtyor api jīvitāntam || 29 ||

koṭyaḥ pārśvāni dhārās ca ṣaḍ aṣṭau dvādaśeti ca |
uttuṅgasamatīkṣṇāgrāḥ vajrasyākarajā guṇāḥ || 30 ||

ſaṭkoṭi śuddham amalam sphuṭatīkṣṇadhāram
 varṇānvitam laghu supārśvam apetaḥṣam |
 indrāyudhāmśuvisṛticchuritāntarikṣam
 evaṃvidham bhuvi bhavet sulabham na vajram || 31 ||

tīkṣṇāgram vimalam apetasarvadoṣam
 dhatte yaḥ prayatatanuḥ sadaiva vajram |
 vṛddhis taṃ pratidinam eti yāvadyuḥ
 strīsampatsutadhanadhānyagopaśūnām || 32 ||

vyālavahniṣavyāghrataskarāmbubhayāni ca |
 dūrāt tasya nivartante karmāṇy ārtharvaṇāni ca || 33 ||

yadi vajram apetasarvadoṣam
 bibhṛyāt taṇḍulaviṃśatiṃ gurutve |
 maṇiśāstravido vadanti tasya
 dviguṇam rūpakalakṣam agramūlyam || 34 ||

tribhāgahīnārdhatadardhaśeṣam
 trayodaśam triṃśadato 'rdhabhāgāḥ |
 aśtībhāgo 'tha śatāṃśabhāgāḥ
 sahasrabhāgo 'lpasamānayoḡaḥ || 35 ||

yat taṇḍulair viṃśatibhir dhṛtasya
 vajrasya mūlyam prathamam pradiṣṭam |
 dvābhyām kramād dhānim upāgatasya
 tv ekāvamānasya viniścayo 'yam || 36 ||

na cāpi taṇḍulair eva vajrāṇām dharaṇakramaḥ |
 aṣṭābhiḥ sarṣapair gaurais taṇḍulam parikalpayet || 37 ||

yat tu sarvaguṇair yuktaṃ vajram tarati vāriṇi |
 ratnavarge samaste 'pi tasya dhāraṇam iṣyate || 38 ||

alpenāpi hi doṣeṇa lakṣyālakṣyeṇa dūṣitam |
svamūlyād daśamaṃ bhāgaṃ vajraṃ labhati mānavaḥ || 39 ||

prakaṭānekadoṣasya svalpasya mahato 'pi vā |
svamūlyācchataśo bhāgo vajrasya na vidhīyate || 40 ||

spaṣṭadoṣam alaṅkāre vajraṃ yady api drśyate |
ratnānāṃ parikarmārthaṃ mūlyam tasya bhavel laghu || 41 ||

prathamam guṇasampadābhyupetaṃ
pratibaddham samupaiti yac ca doṣam |
alam ābharaṇena tasya rājño
guṇahīno 'pi maṇir na bhūṣaṇāya || 42 ||

nāryā vajram adhāryam guṇavad api sutaprasūtim icchantyāḥ |
anyatra dīrghacipiṭatryaśrādy aguṇair viyuktāc ca || 43 ||

ayasā puṣparāgeṇa tathā gomedakena ca |
vaidūryasphaṭikābhyām ca kācaś cāpi pṛthagvidhaiḥ || 44 ||

pratirūpāṇi kurvanti vajrasya kuśalā janāḥ |
parīkṣā teṣu kartavyā vidvadbhiḥ suparīkṣakaiḥ || 45 ||

kṣārollekhanaśāṅghis teṣāṃ kāryam parīkṣaṇam |
pṛthivyām yāni ratnāni ye cānye lohadhātavaḥ || 46 ||

sarvāṇi vilikhed vajraṃ tac ca tair na vilikhyate |
gurutā sarvaratnānāṃ gauravādhārahāraṇam || 47 ||

vajre tām vaiparītyena sūrayaḥ paricakṣate |
jātirajātiṃ vilikhati jātiṃ vilikhanti vajrakuruvindāḥ || 48 ||

vajrair vajraṃ vilikhati nānyena vilikhyate vajram |
vajrāṇi muktāmaṇayo ye ca kecana jātayaḥ || 49 ||

na teṣāṃ pratibaddhānāṃ bhā bhavaty ūrdhvagāminī |
 tiryak kṣatatvāt keṣāñcid kathāñcid yadi jāyate |
 tiryag vilikhyamānānāṃ sā pārśveṣu vihanyate || 50 ||

yady api viśīṇakoṭiḥ sabindurekhānvito vivarṇo vā |
 tad api dhanadhānyaputrān karoti sendrāyudho vajraḥ || 51 ||

saudāminīvisphuritābhirāmaṃ
 rājā yathoktaṃ kulīśaṃ dadhānaḥ |
 parākramākrāntaparapratāpaḥ
 samastasāmantabhuvam bhunakti || 52 ||

iti śrīgāruḍe mahāpurāṇe pūrvakhaṇḍe prathamāṃśākhye ācārakāṇḍe
 ratnatadviśeṣavajraparīkṣaṇādivarṇanaṃ nāmāṣṭaṣaṣṭitamo 'dhyāyaḥ

II

sūta uvāca |

dvipendrajīmūtavarāhaśaṅkhamatsyāhiśuktyudbhavaveṇujāni |
muktāphalāni prathitāni loke teṣāṃ ca śuktyudbhavam eva bhūri || 1 ||

tatraiva caikasya hi mūlamātrāniviśyate ratnapadasya jātu |
vedhyaṃ tu śuktyudbhavam eva teṣāṃ śeṣānyavedhyāni vadanti tajjñāḥ || 2 ||

tvaksāranāgendratimiprasūtaṃ yac chaṅkhajaṃ yac ca varāhajātam |
prāyo vimuktāni bhavanti bhāsā śastāni māṅgalyatayā tathāpi || 3 ||

yā mauktikānām iha jātayo 'ṣṭau prakīrtitā ratnaviniścayajñaiḥ |
kambūdbhavaṃ teṣv adhamam pradiṣṭam utpadyate yac ca gajendrakumbhāt || 4 ||

svayonimadhyacchavitulyavarṇam śaṅkham bṛhatkolaphalapramāṇam |
utpadyate vāraṇakumbhamadhyādāpītavarṇam prabhayā vihīnam || 5 ||

ye kambavaḥ śārīgamukhāvamarśapītasya śaṅkhapravarasya gotre |
mataṅgajās cāpi viśuddhavaṃśyās te mauktikānām prabhavāḥ pradiṣṭāḥ |
utpadyate mauktikameṣu vṛttam āpītavarṇam prabhayā vihīnam || 6 ||

pāthīnaprṣṭhasya samānavarṇam mīnāt suvṛttaṃ laghu cātisūkṣmam |
utpadyate vāricarānaneṣu matsyās ca te madhyacarāḥ payodheḥ || 7 ||

varāhadamṣṭrāprabhavam pradiṣṭam tasyaiva damṣṭrāṅkuratulyavarṇam |
kvacit kathañcit sa bhuvaḥ pradeśe prajāyate sūkararāḍ viśiṣṭaḥ || 8 ||

varṣopalānām samavarṇaśobham tvaksāraparvaprabhavam pradiṣṭam |
te veṇavo divyajano pabhogye sthāne prarohanti na sārvajanya || 9 ||

bhaujaṃ gamam nīlaviśuddhavṛttaṃ samsthānato 'tyujjvalavarṇaśobham |
nitāntadhautapavikalpamānanistriṃśadhārāsamavarṇakānti || 10 ||

prāpyātiratnāni mahāprabhāni rājyaṃ śriyaṃ vā mahatīm durāpām |
tejo 'nviṭaḥ puṇyākṛto bhavanti muktāphalasyāhiśirobhavasya || 11 ||

jijñāsayā ratnadhanam vidhijñaiḥ śubhe muhūrte prayataiḥ prayatnāt |
rakṣāvidhānam sumahad vidhāya harmyopariṣṭham kriyate yadā tat || 12 ||

tadā mahādundubhimandraghoṣair vidyullatāvisphuritāntarālaiḥ |
payodharākrāntivilambibaddhair ghanair ghanair ādhriyate 'ntarikṣam || 13 ||

na taṃ bhujāṅgā na tu yātudhānā na vyādhayo nāpy upasargadoṣāḥ |
hiṃsanti yasyāhiśiraḥ samuttham muktāphalam tiṣṭhati kośamadhye || 14 ||

nābhyeti meghaprabhavam dharitrīm viyadgataṃ tadvibudhā haranti |
arciḥ prabhānāvṛtadigvibhāgam ādityavad duḥkhavibhāvvyabimbam || 15 ||

tejastiraskṛtya hutāśanendunakṣatratārāprabhavam samagram |
divā yathā dīptiṅkaram tathaiva tamo 'vagādhāsv api tan niśāsu || 16 ||

vicitraratnadyuticārutoyā catuḥsamudrābharaṇopapannā |
mūlyam na vā syād iti niścayo me kṛtsnā mahī tasya suvarṇapūrṇā || 17 ||

hīno' pi yas tal labhate kadācid vipākayogān mahataḥ śubhasya |
sāpatnyahīnām sa mahīm samagrām bhunakti tat tiṣṭhati yāvad eva || 18 ||

na kevalam tac chubhakṛn nṛpasya bhāgyaiḥ prajānām api tasya janma |
tad yojanānām paritaḥ sahasram sarvān anarthān vimukhīkaroti || 19 ||

nakṣatramāleva divo viśīrṇā dantāvalis tasya mahāsurasya |
vicitravarṇeṣu viśuddhavarṇā payāḥsu patyuh payasām papāta || 20 ||

sampūrṇacandrāmśukalāpakānter maṇipravekasya mahāguṇasya |
yasmin pradeśe 'mbunidhau papāta sucārumuktāmaṇiratnabījam || 21 ||

tasmin payas toyadharāvākīrṇam śuktau sthitam mauktikatām avāpa |
tac chuktimatsu sthitim āpa bījam āsan purāpy anyabhavāni yāni || 22 ||

saiṃhalikapāralaukikasaurāṣṭrikatāmraparṇapāraśavāḥ |
kauverapāṇḍyavāṭakahaimāsv ity ākarās tv aṣṭau || 23 ||

śuktyudbhavam nātinikṛṣṭavarṇam pramāṇasamsthānaguṇaprabhābhiḥ |
utpadyate vardhanapārasīkapātālalokāntarasimhaleṣu || 24 ||

cintyā na tasyākarajā viśeṣā rūpe pramāṇe ca yateta vidvān |
na ca vyavasthāsti guṇāguṇeṣu sarvatra sarvākṛtayo bhavanti || 25 ||

ekasya śuktiprabhavasya muktāphalasya cānyena samunmitasya |
mūlyam sahasrāṇi tu rūpakāṇām tribhiḥ śatair apy adhikāni pañca || 26 ||

yan māṣakārdhena tato vihīnam tatpañcabhāgadvayahīnamūlyam |
yan māṣakāṃs trīn bibhryāt sahasre dve tasya mūlyam paramam pradiṣṭam || 27 ||

ardhādhikau dvau vahato' sya mūlyam tribhiḥ śatair apy adhikam sahasram |
dvimāṣakonmānitagauravasya śatāni cāṣṭau kathitāni mūlyam || 28 ||

ardhādhikam māṣakam unmitasya samāñ ca viṃśatritayam śatānām |
guṇjās ca ṣaḍ dhārayataḥ śate dve mūlyam param tasya vadanti tajjñāḥ || 29 ||

adhyardham unmāpakṛtam śatam syān mūlyam guṇais tasya samanvitasya || 30 ||

yadi ṣoḍaśabhir bhaved anūnam dharaṇam tat pravadanti dārvikākhyam |
adhikam daśabhiḥ śatam ca mūlyam samavāpnoty api bālīśasya hastāt || 31 ||

dviguṇair daśabhir bhaved anūnam dharaṇam tad bhavakam vadanti tajjñāḥ |
navasaptatim āpnuyāt svamūlyam yadi na syād guṇasampadā vihīnam || 32 ||

triṃśatā dharaṇam pūrṇam śikyam tasyeti kīrtiyate |
catvāriṃśad bhavet tasyāḥ param mūlyam viniścayaḥ || 33 ||

catvāriṃśad bhavet tasyās triṃśan mūlyam labhet tu sā |
pañcāśat tu bhavet somas tasya mūlyam tu viṃśatiḥ |
ṣaṣṭir nikaraśīrṣam syāt tasyā mūlyam caturdaśa || 34 ||

aśītir navatiś caiva kūpyeti parikīrtitā |
ekādaśa syān nava ca tayor mūlyam anukramāt || 35 ||

ādāya tatsakalam eva tato 'nnabhāṇḍam
 jambīrajātarasayojanayā vipakvam |
 ghrṣṭam tato mṛdutanūkr̥tapiṇḍamūlaiḥ
 kuryād yatheṣṭam anu mauktikam āśu viddham || 36 ||

mṛlliptamatsyapuṭamadhyagataṃ tu kṛtvā
 paścāt pacet tanu tataś ca biḍālapuṭyā* |
 dugdhe tataḥ payasi taṃ vipacet sudhāyām
 pakvam tato 'pi payasā śucicikkaṇena || 37 ||

śuddham tato vimalavastranigharṣaṇena syān mauktikam
 vipulasadguṇakāntiyuktam |
 vyāḍir jagāda jagatām hi mahāprabhāvaḥ siddho
 vidagdhatataparayā dayāluḥ || 38 ||

śvetakācasamaṃ tāraṃ hemāṃśasatayojitam |
 rasamadye pradhāryeta mauktikam dehabhūṣaṇam || 39 ||

evaṃ hi siṃhale deśe kurvanti kuśalā janāḥ |
 yasmin kṛtrimasandehaḥ kvacid bhavati mauktike |
 uṣṇe salavaṇe snehe niśāṃ tad vāsyej jale || 40 ||

vṛṅhibhir mardanīyaṃ vā śuśkavastropaveṣṭitam |
 yat tu nāyāti vaivarṇyaṃ vijñeyaṃ tad akr̥trimam || 41 ||

sitaṃ pramāṇavat snigdham guru svacchaṃ sunirmalam |
 tejo' dhikaṃ suvṛttaṃ ca mauktikam guṇavat smṛtam || 42 ||

pramāṇavad gauravaraśmiyuktaṃ sitaṃ suvṛttaṃ samasūkṣmavedham |
 akretur apy āvahati pramodaṃ yan mauktikam tad guṇavat pradiṣṭam || 43 ||

evaṃ samastena guṇodayena yan mauktikam yogam upāgataṃ syāt |
 na tasya bhartāram anarthajāta eko 'pi kaścit samupaiti doṣaḥ || 44 ||

* ในศัพท์กัลปหฺรุมะใช้คำว่า vitānapuṭyā

iti śrīgāruḍe mahāpurāṇe pūrvakhaṇḍe prathamāṃśākhye ācārakāṇḍe
muktāphalapramāṇādivarṇanam nāma muktāphalaparīkṣā
nāmaikonasaptatitamo 'dhyāyaḥ

LXX

sūta uvāca |

divākaras tasya mahāmahimno mahāsurasyottamaratnabījam |
asṛg gṛhītvā carituṃ pratasthe nistriṃśanīlena nabhastalena || 1 ||

jettrāsurañāṃ samareṣv ajastraṃ vīryāvalepoddhatamānasena |
laṅkādhīpenārdhapathe sametya svarbhānuneva prasabhaṃ niruddhaḥ || 2 ||

tatsiṃhalīcārunitambabimbavikṣobhitāgādhamahāhradāyām |
pūgadrumābaddhataṭadvayāyām mumoca sūryaḥ sarid uttamāyām || 3 ||

tataḥ prabhṛti sā gaṅgā tulyapuṇyaphalodayā |
nāmnā rāvaṇagaṅgeti prathimānam upāgatā || 4 ||

tataḥ prabhṛtyeva ca śarvarīṣu kūlāni ratnair nicitāni tasyāḥ |
suvarṇanārācaśatair ivāntarbahīḥ pradīptair niśītāni bhānti || 5 ||

tasyās taṭeṣūjjvalacārurāgā bhavanti toyeṣu ca padmarāgāḥ |
saugandhikotthāḥ kuruvindajāś ca mahāguṇāḥ sphāṭikasamprasūtāḥ || 6 ||

bandhūkaguṇjāsakalendragopajavāsamāsṛksamavarṇaśobhāḥ |
bhrājiṣṇavo dāḍimabījavarṇās tathāpare kiṃśukapuṣpabhāsaḥ || 7 ||

khindūrapadmotalakuṅkumānām lākṣārasasyāpi samānavarṇaḥ |
sāṃdre 'pi rāge prabhayā svayaiva bhānti svalakṣyāḥ sphuṭamadhyāśobhāḥ || 8 ||

bhānoś ca bhāsām anuvedhayogam āsādya raśmiprakareṇa dūram |
pārśvāni sarvāṇy anurañjayanti guṇopapannāḥ sphāṭikaprasūtāḥ || 9 ||

kusumbhanīlavyatimiśrarāgapratyugraraktāmbujatulyabhāsaḥ |
tathāpare 'ruṣkarakaṅṭakāripuspatviṣo hiṅgulavat tviṣo 'nye || 10 ||

cakorapuṃskokilasārasānām netrāvabhāsaś ca bhavanti kecit |
anye punaḥ santi ca puṣpitānām tulyatviṣā kokanadottamānām || 11 ||

prabhāvakāṭhinyagurutvayogaiḥ prāyaḥ samānāḥ sphaṭikodbhavānām |
ānīlaraktotpalacārubbhāsaḥ saugandhikothā maṇayo bhavanti || 12 ||

kāmaṃ tu rāgaḥ kuruvindajeṣu sa naiva yādṛk sphaṭikodbhaveṣu |
nirarciṣo 'ntarbahulā bhavanti prabhāvavanto 'pi nataiḥ samastaiḥ || 13 ||

ye tu rāvaṇagaṅgāyām jāyante kuruvindakāḥ |
padmarāgaghanam rāgam bibhrāṇāḥ sphaṭikārciṣaḥ || 14 ||

varṇānuyāyinas teṣām āndhradeśe tathā pare |
na jāyante hi ye kecin mūlyaleśam avāpnuyuḥ || 15 ||

tathaiva sphāṭikothhānām deśe tumburusamjñake |
sadharmāṇaḥ prajāyante svalpamūlyā hi te smṛtāḥ || 16 ||

varṇādhikyaṃ gurutvaṃ ca snigdhatā samatācchatā |
arciṣmattā mahattā ca maṇīnām guṇasaṅgrahaḥ || 17 ||

ye karkaracchidramalopadigdhāḥ prabhāvimuktāḥ paruṣā vivarṇāḥ |
na te praśastā maṇayo bhavanti samānato jātiguṇaiḥ samastaiḥ || 18 ||

doṣopasṛṣṭam maṇim aprabodhād bibharti yaḥ kaścana kañcid eva |
taṃ śokacintāmayamṛtyuvittanāśādayo doṣagaṇā bhajante || 19 ||

kāmaṃ cārutarāḥ pañca jātīnām pratirūpakāḥ |
vijātayaḥ prayatnena vidvāṃs tān upalakṣayet || 20 ||

kalaśapurodbhavasimḥalatumburudeśotthamuktapāṇīyāḥ |
śrīpūrṇakāś ca sadṛśā vijātayaḥ padmarāgāṇām || 21 ||

tuṣopasargāt kalaśābhidhānam ātāmrahāvād api tumburūttam |
kāṛṣṇyāt tathā siṃhaladeśajātam muktābhidhānam nabhasaḥ svabhāvāt || 22 ||

śrīpūrṇakam dīptivinākṛtatvād vijātiliṅgāśraya eva bhedaḥ |
yas tāmrikām puṣyati padmarāgo yogāt tuṣāṇām iva pūrṇamadhyāḥ || 23 ||

snehapradigdhaḥ pratibhāti yaś ca yo vā praghr̥ṣṭaḥ prajahāti dīptim |
ākṛāntamūrdhā ca tathāṅgulibhyāṃ yaḥ kālikāṃ pārśvagatāṃ bibharti || 24 ||

saṃprāpya cotkṣīpya yathānuvṛtīm vibharti yaḥ sarvaguṇān atīva |
tulyapramāṇasya ca tulyajāter yo vā gurutvena bhavet tu tulyaḥ |
prāpyāpi ratnākarajā svajātiṃ lakṣedgurutvena guṇena vidvān || 25 ||

apraṇāśyati sandehe śāṇe tu parilekhaḥ |
svajātakasamutthena likhitvāpi parasparam || 26 ||

vajraṃ vā kuruvindaṃ vā vimucyān yena kenacit |
nāśakyaṃ lekhaṇaṃ kartuṃ padmarāgendranīlayoḥ || 27 ||

jātyasya sarve 'pi maṇerna jātu vijātayaḥ santi samānavarṇāḥ |
tathāpi nānākaraṇārtham eva bhedaparakāraḥ paramaḥ pradiṣṭaḥ || 28 ||

guṇopapannena sahāvabaddho maṇir na dhāryo viguṇo hi jātyā |
na kaustubhenāpi sahāvabaddhaṃ vidvān vijātiṃ bibhṛyāt kadācit || 29 ||

cāṇḍāla eko 'pi yathā dvijātīn sametya bhūrīn api hantya ayatnāt |
atho maṇīn bhūriguṇopapannāñ chaknoti viplāvayituṃ vijātyaḥ || 30 ||

sapatnamadhye 'pi kṛtādhivāsaṃ pramādavṛttāv api vartamānam |
na padmarāgasya mahāguṇasya bhartāram āpat spr̥śatīha kācit || 31 ||

doṣopasargaprabhavāś ca ye te nopadravās taṃ samabhidravanti |
guṇaiḥ samuttejitacārurāgaṃ yaḥ padmarāgaṃ prayato bibharti || 32 ||

vajrasya yattaṇḍulasāṅkhyayoktaṃ mūlyam samutpāditagauravasya |
tatpadmarāgasya mahāguṇasya tan māśakalpākalitasya mūlyam || 33 ||

varṇadīptyupapannaṃ hi maṇiratnaṃ praśasyate |
tābhyāṃ īśad api bhraṣṭaṃ maṇimūlyāt prahīyate || 34 ||

iti śrīgāruḍe mahāpurāṇe pūrvakhaṇḍe prathamāṃśākhye ācārakāṇḍe
padmarāgaparīkṣaṇaṃ nāma saptatitamo 'dhyāyaḥ || 70 ||

LXXI

sūta uvāca |

dānavādhipateḥ pittam ādāya bhujagādhipaḥ |
dvidhā kurvann iva vyoma satvaram vāsukir yayau || 1 ||

sa tadā svaśīroratnaprabhādīpte nabho 'mbudhau |
rājataḥ sa mahānekaḥ khaṇḍasetur ivābabhau || 2 ||

tataḥ pakṣanipātena saṃharann iva rodasī |
garutmān pannagendrasya prahartum upacakrame || 3 ||

sahasaiiva mumoca tat phaṇīndraḥ surasābhyaktaturuṣkapādapāyām |
nalikāghanagandhavāsītāyām varamāṇikyagirer upatyakāyām || 4 ||

tasya prapātasamanantarakālam eva tad varvarālayam atītya ramāsamīpe |
sthānam kṣīter upapayonidhitīralekhāyām tatpratrayān marakatākaratām jagāma || 5 ||

tatraiva kiñcit patatas tu pittād upetya jagrāha tato garutmān |
mūrchāparītaḥ sahasaiiva ghoṇārandhradvayena pramumoca sarvam || 6 ||

tatrākāṭhoraśukakaṇṭhaśīrīṣapuṣpakhadyotapṛṣṭhanavaśādvalaśaivalānām |
kalhāraśaṣpakabhujāṅgabhujāñca pattraprāntatviṣo marakatāḥ śubhadā bhavanti || 7 ||

tad yatra bhogīndrabhujābhīyuktaṃ papāta pittam ditijādhipasya |
tasyākarasyātitarām sa deśo duḥkhopalabhyaś ca guṇaiś ca yuktaḥ || 8 ||

tasmin marakatasthāne yat kiñcid upajāyate |
tat sarvaṃ viṣarogāṇām praśamāya prakīrtyate || 9 ||

sarvamantrauśadhigaṇair yan na śakyaṃ cikitsitum |
mahāhidamṣṭrāprabhavaṃ viṣam tat tena śāmyati || 10 ||

anyad apy ākare tatra yad doṣair upavarjitam |
jāyate tat pavitrāṇām uttamaṃ parikīrtitam || 11 ||

atyantaharitavarṇaṃ komalam arcir vibhedajaṭilaṃ ca |
kāñcanacūrṇasyāntaḥ pūrṇam iva lakṣyate yac ca || 12 ||

yuktaṃ saṃsthānaguṇaiḥ samarāgaṃ gauraveṇa na vihīnam |
savituḥ karasaṃsparśāc churayati sarvāśramaṃ dīptyā || 13 ||

hitvā ca haritabhāvaṃ yasyāntarvinihitā bhaved dīptiḥ |
aciraprabhāprabhāhatanavaśādvalasannibhā bhāti || 14 ||

yac ca manasaḥ prasādaṃ vidadhāti nirīkṣyam atimātram |
tan marakataṃ mahāguṇam iti ratnavidāṃ manovṛttiḥ || 15 ||

varṇasyātivibhutvādyasyāntaḥ svacchakiraṇaparidhānam* |
sāndrasnigdhasuddhaṃ komalabarhi** prabhādisamakānti || 16 ||

varṇojjvalayā kāntyā sāndrākāro vibhāsayā bhāti |
tad api guṇavat sañjñām āpnoti hi yādṛśiṃ pūrvam || 17 ||

śabalakāṭhoramalinaṃ rūkṣaṃ pāṣāṇakarkaropetam |
digdhaṃ śilājāṭunā marakataṃ evaṃvidhaṃ viguṇam || 18 ||

yat sandhiśoṣitaṃ ratnam anyan marakatād bhavet |
śreyas kāmair na tad dhāryaṃ kretavyaṃ vā kathañcana || 19 ||

bhallātakī putrikā ca tad varṇasamayogataḥ |
maṇer marakatasyaite lakṣaṇīyā vijāṭayaḥ || 20 ||

kṣaumeṇa vāsasā mṛṣṭā dīptiṃ tyajati putrikā |
lāghavenaiva kācasya śakyā kartuṃ vibhāvanā || 21 ||

kasyacid anekarūpair marakataṃ anugacchato 'pi guṇavarṇaiḥ |
bhallātakasya svanāt tu vaiṣamyam upaiti varṇasya || 22 ||

* น่าจะเป็น na svacchakiraṇaparidhānam

** ต้นฉบับรัตนปริกษายาเยศัพทกัลปทรมะ เล่มที่ 3 หน้าที่ 636 ใช้คำว่า barha

vajrāṇi muktāḥ santy anye ye ca kecid dvijātayaḥ |
teṣāṃ nāpratibaddhānāṃ bhā bhavatyūrdhvagāminī || 23 ||

rjutvāc caiva keṣāñcit kathañcid upajāyate |
tiryag ālocyamānānāṃ sadyaś caiva praṇāsyati || 24 ||

snānācamanaḥprapyaṣu rakṣāmantrakriyāvidhau |
dadadbhir gohiraṇyāni kurvadbhiḥ sādhanāni ca || 25 ||

daivapitryātithyeṣu gurusampūjaneṣu ca |
bādhyamāneṣu vividhair doṣajātair viṣodbhavaiḥ || 26 ||

dauṣair hīnaṃ guṇair yuktaṃ kāñcanapratijitam |
saṃgrāme vicaradbhiś ca dhāryaṃ marakataṃ budhaiḥ || 27 ||

tulayā padmarāgasya yan mūlyam upajāyate |
labhate 'bhyadhikaṃ tasmād guṇair marakataṃ yutam || 28 ||

tathā ca padmarāgāṇāṃ doṣair mūlyam prahīyate |
tato 'syāpy adhikā hānir doṣair marakate bhavet || 29 ||

iti śrīgāruḍe mahāpurāṇe pūrvakhaṇḍe prathamāṃśākhye ācārakāṇḍa
marakataparīkṣaṇaṃ nāmaikasaptatitamo 'dhyāyaḥ

LXXII

sūta uvāca |

tatraiva siṃhalavadhūkarapallavāgravyālūnabālalavalīkusumapravāle |
deśe papāta ditijasya nitāntakāntaṃ protphullanīrajasamadyuti netrayugmam || 1 ||

tatpratyaḃyād ubhayaśobhanavīcibhāsā vistāriṇī jalanidher upakacchabhūmiḥ |
prodbhinnaketakavanapratibaddhalekhāsāndrendranīlamaṇiratnavatī vibhāti || 2 ||

tatrāsītābjahalabhṛdvasanāsibhṛṅgāsārṅgāyudhāṅgaharakaṅṭhakaṣāyapuṣpaiḥ |
śuṣketaraiś ca kusumair girikarṇikāyās tasmād bhavanti maṇayaḥ sadṛśāvabhāsah || 3 ||

anye prasannapayasah payasāṃ nidhātur ambutviṣah śikhigaṇapratimāstathānye |
nīlīrasaprabhavabudbudabhās ca kecit kecit tathā samadakokilakaṅṭhabhāsah || 4 ||

ekaparakārā vispaṣṭavarṇaśobhāvabhāsinaḥ |
jāyante maṇayas tasminn indranīlā mahāguṇāḥ || 5 ||

mṛtpāṣāṇāsīlārandhrakarkarātrāsasaṃyutāḥ |
abhritapaṭalacchāyāvarṇadoṣaiś ca dūṣitāḥ || 6 ||

tata eva hi jāyante maṇayas tatra bhūrayaḥ |
śāstrasambodhitadhiyas tān praśaṃsanti sūrayaḥ || 7 ||

dhāryamāṇasya ye dṛṣṭāḥ padmarāgamaṇer guṇāḥ |
dhāraṇād indranīlasya tān evāpnoti mānavaḥ || 8 ||

yathā ca padmarāgāṇāṃ jātakatritayaṃ bhavet |
indranīleṣv api tathā draṣṭavyam aviśeṣataḥ || 9 ||

parīkṣāpratyaḃyair yaiś ca padmarāgaḥ parīkṣyate |
ta eva pratyaḃyā dṛṣṭā indranīlamaṇer api || 10 ||

yāvantaṃ ca kramed agniṃ padmarāgopayogataḥ |
indranīlamaṇis tasmāt krameta sumahat taram || 11 ||

tathāpi na parīkṣārtham guṇānām api vṛddhaye |
maṇir agnau samādheyah kathañcid api kaścana || 12 ||

agnimātrāparijñāne dāhadoṣais ca dūṣitaḥ |
so 'narthāya bhaved bhartuḥ kartuḥ kārayitus tathā || 13 ||

kācotpalakaravīrasphaṭikādyā iha budhaiḥ savaidūryāḥ |
kathitā vijātaya ime sadṛśā maṇinendranīlena || 14 ||

gurubhāvakaṭhinabhāvāv eteṣāṃ nityam eva vijñeyau |
kācād yathāvaduttaravivardhamānau viśeṣeṇa || 15 ||

indranīlo yathā kaścid bibharty ātāmravarṇatām |
rakṣaṇīyau tathā tāmrau karavīrotpalāvubhau || 16 ||

yasya madhyagatā bhāti nīlasyendrāyudhaprabhā |
tam indranīlam ity āhur mahārham bhuvi durlabham || 17 ||

yasya varṇasya bhūyastvātkṣīre śataguṇe sthitaḥ |
nīlatām tannayetsarvaṃ mahānīlaḥ sa ucyate || 18 ||

yat padmarāgasya mahāguṇasya mūlyam bhaven māśasamunmitasya |
tad indranīlasya mahāguṇasya suvarṇasaṃkhyātulitasya mūlyam || 19 ||

iti śrīgāruḍe mahāpurāṇe pūrvakhaṇḍe prathamāṃśākhye ācārakāṇḍe
indranīlaparīkṣaṇam nāma dvisaptatitamo 'dhyāyah || 72 ||

LXXIII

sūta uvāca |

vaidūryapuṣparāgāṇām karkete bhīṣmake vade |
parīkṣām brahmaṇā proktām vyāsena kathitām dvidhā || 1 ||

kalpāntakālakṣubhitāmburāśernihradakalpād ditijasya nādāt |
vaidūryam utpannam anekavarṇam śobhābhirāmadyutivarnabījam || 2 ||

avidūre vidūryasya girer uttuṅgarodhasaḥ |
kāmbhūtikasīmānam anu tasyākaro bhavat || 3 ||

tasya nādasamutthatvād ākaraḥ sumahāguṇaḥ |
abhūd uttarato loke lokatrayavibhūṣaṇaḥ || 4 ||

tasyaiva dānavapater ninadānurūpāḥ prāvṛṭṭpayodavaradarśitacārurūpāḥ |
vaidūryaratnamaṇayo vividhāvabhāsas tasmāt sphuliṅganivahā iva saṃbabhūvuḥ || 5 ||

padmarāgam upādāya maṇivarṇā hi ye kṣitau |
sarvāṃs tān varṇaśobhābhir vaidūryam anugacchati || 6 ||

teṣāṃ pradhānam śikhikaṇṭhanīlaṃ yad vā bhaved veṇudalaprakāśam |
cāṣāgrapakṣapratimaśriyo ye na te praśastā maṇiśāstravidbhiḥ || 7 ||

guṇavān vaidūryamaṇir yojayati svāminam paraṃbhāgyaiḥ |
doṣair yukto doṣais tasmād yatnāt parīkṣeta || 8 ||

girikācaśīsupālau kācasphaṭikāś ca dhūmanir bhinnāḥ |
vaidūryamaṇer ete vijātayaḥ sannibhāḥ santi || 9 ||

likhyābhāvāt kācam laghubhāvāc chāśupālakaṃ vidyāt |
girikācasadīptitvāt sphaṭikaṃ varṇojjvalatvena || 10 ||

yad indranīlasya mahāguṇasya suvarṇasaṃkhyākālitasya mūlyam |
tad eva vaidūryamaṇeḥ pradiṣṭam paladvayonmāpitagauravasya || 11 ||

jātyasya sarve 'pi maṇes tu yādrg vijātayaḥ santi samānavarṇāḥ |
tathāpi nānākaraṇānumeyabhedaparakāraḥ paramaḥ pradiṣṭaḥ || 12 ||

sukhopalakṣyaś ca sadā vicāryo hy ayaṃ prabhedo viduṣā nareṇa |
snehaprabhedo laghutā mṛdutraṃ vijātilingaṃ khalu sārvaṇyam || 13 ||

kuśalākuśalaiḥ prapūryamāṇāḥ pratibaddhāḥ pratisatkriyāprayogaiḥ |
guṇadoṣasamudbhavaṃ labhante maṇayo 'rthāntaramūlyam eva bhinnāḥ || 14 ||

kramaśaḥ samatītavartamānāḥ pratibaddhā maṇibandhakena yatnāt |
yadi nāma bhavanti doṣahīnā maṇayaḥ ṣaḍguṇam āpnuvanti mūlyam || 15 ||

ākarān samatītānām udadhes tīrasannidhau |
mūlyam etan maṇīnām tu na sarvatra mahītale || 16 ||

suvarṇo manunā yastu proktaḥ ṣoḍaśamāśakaḥ |
tasya saptatimo bhāgaḥ samjñārūpaṃ kariṣyati || 17 ||

śāṇaś caturmāśamāno māśakaḥ pañcakṛṣṇalaḥ |
palasya daśamo bhāgo dharaṇaḥ parikīrtitaḥ || 18 ||

itthaṃ maṇividhiḥ prokto ratnānām mūlyaniścaye || 19 ||

iti śrīgāruḍe mahāpurāṇe pūrvakhaṇḍe prathamāṃśākhye ācāraḥkhaṇḍe
vaidūryaparīkṣaṇaṃ nāma trisaptatitamo 'dhyāyaḥ || 73 ||

LXXIV

sūta uvāca |

patitāyā himādrau tu tvacas tasya suradviṣaḥ |
prādurbhavanti tābhyas tu puṣparāgā mahāguṇāḥ || 1 ||

āpītapāṇḍuruciraḥ pāṣāṇaḥ puṣparāgasamjñastu |
kauraṇḍakanāmā syāt sa eva yadi lohitāpītaḥ || 2 ||

ālohitas tu pītaḥ svacchaḥ kāṣāyakaḥ sa evoktaḥ |
ānīlaśuklavarnaḥ snigdhaḥ somālakaḥ sagaṇaḥ || 3 ||

atyantalohito yaḥ sa eva khalu padmarāgasamjñāḥ syāt |
api cendranīlasamjñāḥ sa eva kathitaḥ sunīlaḥ san || 4 ||

mūlyam vaidūryamaṇer iva gaditaṃ hy asya ratnaśāstravidā |
dhāraṇaphalaṃ ca tadvat kiṃ tu strīṇāṃ sutaprado bhavati || 5 ||

iti śrīgāruḍe mahāpurāṇe pūrvakhaṇḍe prathamāṃśākhye ācāraḥkhaṇḍe
puṣparāgaparīkṣaṇaṃ nāma catuḥsaptatitamo 'dhyāyaḥ || 74 ||

LXXV

sūta uvāca |

vāyur nakhān daityapater grhītvā cikṣepa satpadmavaneṣu hr̥ṣṭaḥ |
tataḥ prasūtaṃ pavanopapannaṃ karketanaṃ pūjyatamaṃ pṛthivyām || 1 ||

varṇena tad rudhirasomamadhuprakāśam ātāmaprītadahanojjvalitaṃ vibhāti |
nīlaṃ punaḥ khalu sitaṃ paruṣaṃ vibhinnaṃ |
vyādhyādidoṣakaraṇena ca tad vibhāti || 2 ||

snigdḥā viśuddhāḥ samarāgiṇāś ca āpītavarṇā guravo vicitrāḥ |
trāsavraṇavyālavivarjitāś ca karketanās te paramaṃ pavitrāḥ || 3 ||

patreṇa kāñcanamayena tu veṣṭayitvā taptaṃ yadā hutavahe bhavati prakāśam |
rogapraṇāśanakaram kalināśanaṃ tad āyuṣkaram kulakaram ca sukhapradaṃ ca || 4 ||

evaṃvidhaṃ bahugūṇaṃ maṇim āvahanti karketanaṃ śubham alaṅkṛtaye narā ye |
te pūjitā bahudhanā bahubāndhavāś ca nityojjvalāḥ pramuditā apite bhavanti || 5 ||

eke 'panahya vikṛtākulanīlabhāsaḥ pramlānarāgalulitāḥ kaluṣā virūpāḥ |
tejo 'tidīpti kulapuṣṭivihīnavarṇāḥ karketanasya sadṛśaṃ vapur udvahanti || 6 ||

karketanaṃ yadi parīkṣitavarṇarūpaṃ pratyagrabhāsvaradivākarasuprakāśam |
tasyottamasya maṇisāstravidāṃ mahimnā tulyaṃ tu mūlyam uditam tulitasya kāryam || 7 ||

iti śrīgāruḍe mahāpurāṇe pūrvakhaṇḍe prathamāṃśākhye ācārakāṇḍe
karketanaparīkṣaṇaṃ nāma pañcasaptatitamo 'dhyāyaḥ || 75 ||

LXXVI

sūta uvāca |

himavaty uttaradeśe vīryaṃ patitaṃ suradviṣas tasya |
saṃprāptam uttamānām ākaratāṃ bhīṣmaratnānām || 1 ||

śuklāḥ śaṅkhābjanibhāḥ syonākasannibhā prabhāvantaḥ |
prabhavanti tatas taruṇā vajranibhā bhīṣmapāśāṇāḥ || 2 ||

hemādipratibaddhāḥ śuddham api śraddhayā vidhatte yaḥ |
bhīṣmamaṇiṃ grīvādiṣu susampadam sa sarvadā labhate || 3 ||

nirīkṣya palāyante yaṃ tam araṇyanivāsinaḥ samīpa 'pi |
dvīpivṛkaśarabhakuñjarasiṃhavyāghrādayo hiṃstrāḥ || 4 ||

tasyotkavalitakṛtino bhavanti bhayaṃ na cāpi samupasthitam || 5 ||

bhīṣmamaṇir guṇayuktaḥ samyak saṃprāptāṅgulitritayaḥ |^{*}
pitṛtarpaṇe pitṛñāṃ tṛptir bahuvārṣikī bhavati || 6 ||

śāmyanty adbhutāny api sarpāṇḍajākhuvṛścikaviṣāṇi |
salilāgnivairitaskarabhayāni bhīmāni naśyanti || 7 ||

śaivalabalāhakābhaṃ puruṣaṃ pītaprabhaṃ prabhāhīnam |
malinadyuti ca vivaraṇaṃ dūrāt parivarjayet prājñāḥ || 8 ||

mūlyam prakalpyam eṣāṃ vibudhavarair deśakālavijñānāt |
dūre bhūtānām bahu kiñcin nikaṭaprasūtānām || 9 ||

* ผู้วิจัยนำข้อความในบทที่ 5 และครั้งแรกของบทที่ 6 ในภาคผนวกนี้มาจากศัพท์กัลปทรมะ เล่มที่ 3 หน้า 526-527 เนื่องจากต้นฉบับเดิมในครุฑปุราณะแปลแล้วไม่ได้ใจความ ที่จริงสองบรรทัดนี้ถือเป็นฉันทบทที่ 5 ในอธยายะที่ 76 แต่ผู้วิจัยนำมาแบ่งตอนใหม่โดยดูจากความเหมาะสมของความหมายข้อความเดิมในครุฑปุราณะเป็นดังนี้

tasyotkalataṣṭataror bhavati bhayaṃ na cāstīsamupahasanti |
bhīṣmamaṇir guṇayukto samyakprāptāṅgulīkalatratvaḥ || 5 ||

iti śrīgāruḍe mahāpurāṇe pūrvakhaṇḍe prathamāṃśākhye ācārakāṇḍe
bhīṣmaparīkṣaṇaṃ nāma ṣaṣṭatitamo 'dhyāyaḥ || 76 ||

LXXVII

sūta uvāca |

puṇyeṣu parvatavareṣu ca nimnagāsu sthānāntareṣu ca tathottaradeśagatvāt |
saṁsthāpitās ca nakharā bhujagaiḥ prakāśaṁ saṁpūjya dānavapatiṁ prathite pradese || 1 ||

dāsārṇavāgadavamekalakālagādu guṇjāñjanakṣaudraṁṇālavarṇāḥ |
gandharvavahnikadalīsadṛśāvabhāsā ete praśastāḥ pulakāḥ prasūtāḥ || 2 ||

śaṅkhābjabhṛṅgārkavicitrabhaṅgā sūtrair upetāḥ paramāḥ pavitrāḥ |
maṅgalyayuktā bahubhakticitrā vṛddhipradās te pulakā bhavanti || 3 ||

kākaśvarāsabhasṛgālavṛkogrārūpair ḡṛdhraiḥ samāṁsarudhirārdramukhairupetāḥ |
mṛtyupradās ca viduṣā parivarjanīyā mūlyam palasya kathitam ca śatāni pañca || 4 ||

iti śrīgāruḍe mahāpurāṇe pūrvakhaṇḍe prathamāṁśākhye ācārakāṇḍe
pulakaparīkṣaṇam nāma saptasaptatitamo 'dhyāyah || 77 ||

LXXVIII

sūta uvāca |

hutabhug rūpam ādāya dānavasya yathepsitam |
narmadāyāṃ nicikṣepa kiñcid dhīnādibhūmiṣu || 1 ||

tatrendragopakalitaṃ śukavakravarṇaṃ
saṃsthānataḥ prakāṭapīlusamānamātram |
nānāprakāravihitaṃ rudhirākhyaratnam uddhṛtya
tasya khalu sarvasamānam eva || 2 ||

madhyendupāṇḍuram atīva viśuddhavarṇaṃ tac cendranīlasadṛśaṃ paṭalam tule syāt |
saiśvaryabhṛtyajananam kathitaṃ tadaiva pakvañca tat kila bhavet suravajravarṇam || 3 ||

iti śrīgāruḍe mahāpurāṇe pūrvakhaṇḍe prathamāṃśākhye ācārakāṇḍe
rudhirākṣaratnaparīkṣaṇam nāmāṣṭasaptatitamo 'dhyāyah || 78 ||

LXXIX

sūta uvāca |

kāveravindhyayavanacīnanepālabhūmiṣu |

lāṅgalī vyakiran medo dānavasya prayatnataḥ || 1 ||

ākāśasuddhaṃ tailākhyam utpannaṃ sphaṭikam tataḥ |

mṛṇālaśaṅkhadhavalam kiñcid varṇāntaranvitam || 2 ||

na tat tulyam hi ratnānām athavā pāpanāśanam |

samskṛtam śilpinā sadyo mūlyam kiñcil labhet tadā || 3 ||

iti śrīgāruḍe mahāpurāṇe pūrvakhaṇḍe prathamāṃśākhye ācārakāṇḍe

sphaṭikaparīkṣaṇam nāmaikonāśītītam o 'dhyāyaḥ || 79 ||

LXXX

sūta uvāca |

ādāya śeṣas tasyāntram balasya keralādiṣu |
cikṣepa tatra jāyante vidrumāḥ sumahāguṇāḥ || 1 ||

tatra pradhānaṃ śāśalohitābhaṃ guñjājapāpuṣpanibhaṃ pradiṣṭam |
sunīlakaṃ devakaromakaṃ ca sthānāni teṣu prabhavaṃ surāgam || 2 ||

anyatra jātaṃ ca na tat pradhānaṃ mūlyam bhavec chilpiviśeṣayogāt |
prasannaṃ komalaṃ snigdhaṃ surāgam vidrumaṃ hi tat || 3 ||

dhanadhānyakaraṃ loke viṣārtibhayanāśanam |
parīkṣā pulakasyoktā rudhirākṣasya vai maṇeḥ |
sphaṭikasya vidrumasya ratnajñānāya śaunaka ! || 4 ||

iti śrīgāruḍe mahāpurāṇe pūrvakhaṇḍe prathamāṃśākhye ācāraḥkhaṇḍe
vidrumaparīkṣaṇam nāmāśītītamō 'dhyāyaḥ || 80 ||

ภาคผนวก ง
คำแปลภาษาไทย รัตนปริกษายายะในครุฑपुरาณะ

ศรีศรุตมหาปุราณะ ปุรวชาณฑ์ ประถมางสาขะ อาจารย์กาณท์

อถยายะที่ 68 การกำเนิดอัญมณี และ เพชร

สุตะกล่าววว่า

1. ข้าพเจ้าจักกล่าวเรื่องการตรวจสอบอัญมณี มีอสูรตนหนึ่งนามว่า พล เป็นผู้มีชัยชนะเหนือ เทวดาทั้งปวงมีพระอินทร์เป็นต้น ไม่มีผู้ใดปราบได้
2. เหล่าเทวดาจึงทำกลวงอันแนบยลโดยขอร้องให้พลาสูรอุทิศตนเป็นสัตว์บูชาอยู่ในพิธีบวงสรวง เมื่อพลาสูรยินยอมก็ถูกเทวดาผู้เฉลียวฉลาดยิ่งกว่าประหารชีวิต
3. เพราะปรารถนาที่จะทำประโยชน์ให้แก่ทวยเทพในอันที่จะช่วยเหลือชาวโลก พลาสูรจึงถูก ทวยเทพมัดไว้บนก้อนหินเหมือนสัตว์ตามคำสั่งของตนเอง แล้วถูกฆ่าบูชาอัญ
4. เนื่องจากเขาผู้มีจิตอันบริสุทธิ์กระทำพิธีกรรมอันบริสุทธิ์ อวัยวะทุกส่วนในร่างกายของเขาจึง กลายเป็นเชื้อกำเนิดอัญมณี
5. ครั้งนั้น เกิดการแย่งชิงเมล็ดพันธุ์แห่งอัญมณีครั้งมหิหารในหมู่ทวยเทพ ยักษ์ นักสิทธิ์ และนาค
6. ระหว่างที่ทวยเทพ ยักษ์ นักสิทธิ์ และนาค ขึ้นวิมานเหาะไปในอากาศโดยเร็ววัน เมล็ดพันธุ์ อัญมณีต่างชนิดได้ตกเรียรายตามที่ต่าง ๆ
7. สถานที่เหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นมหาสมุทร แม่น้ำ ภูเขา หรือป่า จึงมีความสำคัญเพราะเป็น แหล่งกำเนิดอัญมณีนานาชนิด
8. อัญมณีทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ ณ สถานที่เหล่านั้นมีคุณวิเศษซึ่งสามารถจัดบาป รักษาส ยาพิษ ฆู และโรคภัยไข้เจ็บได้
- 9-10. ผู้รู้เรื่องอัญมณีได้ระบุไว้ว่า ตามที่ได้พยายามรวบรวมมา อัญมณีมีหลากหลายชนิด ได้แก่ เพชร ไข่มุก ทับทิม มรกต ไพลิน ไพฑูรย์ บุษราคัม กรรเกตนะ โกเมน หินเลือด หินเขียวหนุมาน และ ประพาฬ
11. ในบรรดาความรู้ทั้งหลายทั้งปวงเกี่ยวกับอัญมณี สิ่งแรกและผู้เชี่ยวชาญอัญมณีควรรู้ คือ รูปทรงและสี ต่อมาคือการตรวจสอบคุณและโทษที่จะได้รับจากอัญมณี และสุดท้ายคือการ กำหนดราคาของอัญมณี
12. อัญมณีที่เกิดในลัคนาไม่ดีและในวันอัปมงคลย่อมประกอบด้วยโทษมากมาย และปราศจาก คุณสมบัติอันดีพร้อม
13. พระเจ้าแผ่นดินผู้ปรารถนาความเจริญรุ่งเรืองพึงสวมหรือสะสมอัญมณีที่ตรวจสอบแล้วว่า บริสุทธิ์

14. ผู้รอบรู้เรื่องอัญมณี ผู้เชี่ยวชาญ ผู้ครอบครองอัญมณี และผู้ตรวจสอบอัญมณี ล้วนได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้รู้เรื่องมาตรฐานราคาของอัญมณี
15. เนื่องจากเพชรเป็นอัญมณีที่ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่ามีพลังมาก ดังนั้น ความรู้เรื่องการตรวจสอบอัญมณีจะเริ่มจากเพชรเป็นลำดับแรก
16. อนุภาคแห่งกระดูกของพลาสุรผู้ปรารถนาที่จะเอาชนะพระอินทร์ได้ร่วงลงสู่ดินแดนหลายแห่งในโลก และกลายเป็นเพชรที่มีรูปลักษณะต่าง ๆ
17. ดินแดนที่เพชรแพร่กระจายอยู่นั้นมีแปดแห่ง ได้แก่ แแถบเทือกเขาหิมาลัย แถบแคว้นมาตังคะ แถบแคว้นสุราษฏร์ แถบแคว้นปุลนทระ แถบแคว้นกลิงคะ แถบแคว้นโกศล แถบแคว้นเสาวีระ และบริเวณชายฝั่งแม่น้ำเวณวา
18. มีการบันทึกไว้ว่า เพชรที่เกิดแถบภูเขาหิมาลัยมีสีแดงอ่อน เพชรบริเวณชายฝั่งแม่น้ำเวณวามีสีขาวนวลเหมือนแสงจันทร์ เพชรแถบแคว้นเสาวีระมีสีครามเหมือนบัวขาบและเมฆ เพชรที่เกิดแถบแคว้นสุราษฏร์มีสีทองแดง เพชรที่เกิดแถบแคว้นกลิงคะมีสีสุกปลั่งเหมือนทองคำ เพชรที่เกิดแถบแคว้นโกศลมีสีเหลืองจ้ำ เพชรที่เกิดแถบแคว้นปุลนทระมีสีดำ และเพชรในดินแดนแถบแคว้นมาตังคะมีสีเหลืองอ่อน
19. ที่ใดในโลกนี้หากว่ามีเพชรลูกที่แม้ขนาดเล็กจิ๋ว แต่มีเหลี่ยมคม น้ำหนักเบามาก สีงามเลิศ รูปทรงเหมาะเจาะทุกด้าน ปราศจากตำหนิต่าง ๆ เช่น เส้นตรง จุด รอยเปื้อน รอยตีนกา และรอยร้าวแล้ว ที่นั้นย่อมเป็นที่ประทับของทวยเทพโดยแท้
20. มีคำกล่าวว่า เครื่องประดับแม้แต่ของทวยเทพก็ย่อมสัมพันธ์กับสีของเพชร เพราะการอาศัยสีนี้เอง ลักษณะพิเศษของเทพแต่ละองค์จึงต้องกำหนดจำแนกตามสี
21. เทพแต่ละองค์มีสิ่งดงามตามธรรมชาติดังนี้ พระวิษณุมีสีเขียว พระวรุณสีขาว พระอินทร์สีเหลือง พระอัคนีสีน้ำตาลแดง พระยมสีดำ และพระมรุตสีทองแดง
22. เพชรของพราหมณ์มีสีขาวสะอาดบริสุทธิ์ดังเปลือกหอยสังข์ ดอกบัวขาว และแก้วพลึก เพชรของกษัตริย์สีน้ำตาลแดงสุกใสอย่างตากระต่าย เพชรของแพศย์สีคล้ายใบตองอ่อน เพชรของคูทรสีสว่างวาบเหมือนดาบ
23. อีกประการหนึ่ง ผู้ชาญฉลาดได้บัญญัติไว้ว่า เพชรเฉพาะของพระเจ้าแผ่นดินมีสองสี สีหนึ่งคือสีแดงอย่างดอกชบาและกิ่งปะการัง อีกสีหนึ่งคือเหลืองแสดคล้ายน้ำมัน
24. เนื่องจากมีพระราชอำนาจเหนือทุกวรรณะ พระราชาจึงสามารถครอบครองเพชรทุกชนิดที่มีลักษณะดีเลิศได้ตามความปรารถนา แต่คนวรรณะอื่นไม่สามารถทำเช่นนี้ได้เลย
25. เพราะว่าการผสมวรรณะด้วยการสมรสพึงเปรียบได้กับการทำให้สิ่งที่สูงค่ากว่าลดค่าต่ำลง ดังนั้น จึงเชื่อกันว่าการผสมสีทั้งหลายลงในเพชรมีผลในทางทำลายมากกว่า

26. อนึ่ง ผู้รู้ไม่ควรเลือกเพชรด้วยการพิจารณาจากสี ลักษณะเด่น และขนาดเพียงอย่างเดียว เพชรที่ดีเลิศย่อมเป็นบ่อเกิดของคุณความดีทั้งหลายอันยิ่งใหญ่ ส่วนเพชรที่ตรงข้ามย่อมเป็นสาเหตุของความอัปโชค
27. หากได้เห็นเพชรใดที่แม้จะดีเลิศ แต่มีรอยแตกหรือรอยร้าวแม้เพียงเหลี่ยมมุมเดียว ผู้ปรารถนาความเจริญรุ่งเรืองไม่ควรเก็บเพชรนั้นไว้ในบ้าน
28. เพชรที่บริเวณเหลี่ยมมุมมีรอยร้าวด้วยสะเก็ดไฟ และใจกลางเม็ดมีรอยเปื้อนเป็นสี กระจดำกระต่าง ไม่ใช่เพชรของพระอินทร์แน่นอน และไม่ได้ทำให้แม้แต่พระลักษมีกลายเป็นเทวีผู้อุทิศตนเพื่อประทานความช่วยเหลือ
29. เพชรเม็ดใดมีจุดสีเลือดหรือจุดสีแดงปรากฏ แน่แน่นอนว่าเพชรนั้นจะทำให้ผู้มีชีวิตอยู่สั้นชีวิตในทันที และทำความตายให้เกิดขึ้นในทันทีแก่ผู้ที่สามารถกำหนดความตายของตนเองได้
30. บรรดาคุณสมบัติของเพชรที่เกิดในเหมืองได้แก่ มุม 6 มุม ด้าน 8 ด้าน และขอบที่มีเหลี่ยมคมสูงเสมอกัน 12 ขอบ
31. เพชรที่หาได้ยากในโลกมีคุณลักษณะดังนี้ มีมุมบริสุทธิ์สะอาด 6 มุม มีขอบคมใสกระจ่าง มีสีน้ำหนักเบา ทุกด้านสวยงาม ปราศจากตำหนิ รัศมีแวววาวกระจายไปรอบทิศทางในท้องฟ้า ประหนึ่งสายฟ้าของพระอินทร์
32. ผู้ใดเป็นคนดีมีศีลธรรม สวมเพชรบริสุทธิ์ สมบูรณ์แบบและมีเหลี่ยมมุมแหลมคมตลอดเวลา ผู้นั้นจะประสบความสำเร็จในการได้ครอบครองสรรพสิ่งที่มีค่า คือ ภรรยาและบุตร ทรัพย์สิน เงินทอง ผูกโคและสัตว์เลี้ยง ทุก ๆ วันตลอดชีวิต
33. ภัยอันตรายจากงู ไฟ ยาพิษ เสือ โจร น้ำ และพิธีกรรมทั้งหลายในคัมภีร์อถรรพเวท ย่อมห่างไกลจากตัวเขา
34. ผู้รู้อัญมณีวิทยา กล่าวว่า เพชรที่สมบูรณ์แบบหากมีน้ำหนัก 20 ตันฑุละ (เมิลด์ข้าว) จะมีมูลค่าสูงถึง 200,000 รูปกะ
- 35-36. ราคาเพชรที่มีน้ำหนัก 20 ตันฑุละนี้กำหนดไว้เป็นมาตรฐานสูงสุด แต่หากว่าน้ำหนักลดลงทีละ 2 ตันฑุละ การวินิจฉัยเป็นดังนี้

เพชรน้ำหนัก	20 ตันฑุละ	ราคา	200,000	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	18 ตันฑุละ	ราคา	133,333. 33	รูปกะ*

* ต้นฉบับสันสกฤตระบุราคาเพชรที่มีน้ำหนักตั้งแต่ 18 ตันฑุละลงไปจนถึง 2 ตันฑุละ เป็นเศษส่วนที่เทียบจากราคาสูงสุดคือ 200,000 รูปกะ ดังนี้คือ เศษสองส่วนสาม เศษหนึ่งส่วนสอง เศษหนึ่งส่วนสี่ เศษหนึ่งส่วนสิบสาม เศษหนึ่งส่วนสามสิบ เศษหนึ่งส่วนหกสิบ เศษหนึ่งส่วนแปดสิบ เศษหนึ่งส่วนร้อย และเศษหนึ่งส่วนพัน ตามลำดับ

เพชรน้ำหนัก	16	ตันทุละ	ราคา	100,000	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	14	ตันทุละ	ราคา	50,000	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	12	ตันทุละ	ราคา	15,384. 62	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	10	ตันทุละ	ราคา	6,666. 67	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	8	ตันทุละ	ราคา	3,333. 33	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	6	ตันทุละ	ราคา	2,500	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	4	ตันทุละ	ราคา	2,000	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	2	ตันทุละ	ราคา	200	รูปกะ
เพชรน้ำหนัก	1	ตันทุละ	ราคาก็จะน้อยมาก		

37. กฎเกณฑ์เรื่องน้ำหนักของเพชรไม่ควรกำหนดด้วยตันทุละเพียงอย่างเดียว แต่ควรกำหนดว่า 1 ตันทุละ เท่ากับ 8 สรรสปะ (เมล็ดมัสตาร์ดสีเหลืองหรือสีขาว)
38. อนึ่ง เพชรใดประกอบด้วยคุณสมบัติพร้อม ลอยน้ำได้ การได้ครอบครองเพชรนั้นย่อมเป็นสิ่งน่าปรารถนารยิ่งกว่าบรรดาอัญมณีทั้งปวง
39. หากว่าเพชรมีมลทินด้วยตำหนิแม้เพียงเล็กน้อยที่มองแทบไม่เห็น ผู้ขายจะได้รับราคา 1 ใน 10 จากราคาเต็ม
40. หากว่าเพชรมีตำหนิมากที่เห็นได้ชัดเจนไม่ว่าเล็กน้อยหรือใหญ่ เพชรนั้นไม่ควรมียาถึง 1 ใน 100 ของราคาเต็ม
41. สำหรับเครื่องประดับ หากว่าใช้เพชรที่มีตำหนิเห็นได้ชัดเจนนำไปล้อมอัญมณีอื่น ๆ เครื่องประดับชิ้นนั้นจะมีราคาน้อย
42. แม้ว่าเพชรมีคุณสมบัติที่สมบูรณ์แบบอยู่ก่อน แต่เมื่อนำไปทำเป็นเครื่องประดับก็พบว่ามิตำหนิ พระราชาไม่ควรสวมอาภรณ์ที่ประดับด้วยเพชรนั้น อัญมณีไม่ดีไม่ควรนำมาทำเป็นเครื่องประดับ
43. หลึงผู้ต้องการให้กำเนิดบุตรไม่ควรสวมเพชร แม้เพชรนั้นจะมีคุณสมบัติก็ตาม มิฉะนั้น หากจะสวมก็ควรสวมเพชรที่มีคุณสมบัติไม่ดี เป็นต้นว่ามีรูปยาว แบน และทรงเป็นสามเหลี่ยม
- 44-45. คนชาวจีนลาดทั้งหลายย่อมทำเพชรเทียมด้วยโลหะ บุษราคัม โกเมทกะ ไพฑูรย์ หินเขียวหนุมาน และแก้วต่าง ๆ หลายชนิด ผู้รู้ซึ่งเป็นผู้ตรวจสอบชั้นดีควรตรวจสอบเพชรเทียมทั้งหลายเหล่านั้น
46. การตรวจสอบเพชรเทียมทำได้โดยใช้ต่าง การชูดვნ และหินลับมีด เพชรแท้มีคมที่ใช้ขุดสารพันอัญมณีและโลหะธาตุอื่น ๆ ในโลกให้เกิดรอยได้
47. สำหรับอัญมณีทั้งหลายทั้งปวง น้ำหนักเป็นสาเหตุที่ทำให้มีราคาสูง แต่ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า น้ำหนักของเพชรไม่ได้เป็นสาเหตุของการมีราคาสูง

48. อัญมณีที่มีชาติกำเนิดเยี่ยม สูงค่ากว่า ย่อมชูดช้วนอัญมณีที่ด้อยกว่าได้ คมเพชรย่อมชูดช้วนทับทิมรวมถึงอัญมณีทั้งหลายทั้งปวงได้ แต่ไม่มีอัญมณีอื่นใดสามารถชูดช้วนเพชรให้เป็นรอยได้
49. เพชร ไข่มุก และอัญมณีชนิดใดก็ตาม หากฝังอยู่ในเครื่องประดับ รัศมีย่อมไม่กระจายขึ้นไปตามแนวตั้ง
50. หากเจียรระไนอัญมณีใด ๆ ตามแนวนอนด้วยวิธีใดก็ตาม รัศมีของอัญมณีที่ถูกขัดแต่งตามแนวนอนจะกระจายออกทางด้านข้าง
51. หากว่าเพชรใดมีเหลี่ยมมุมแตก มีจุด มีรอยขีด หรือสีซีด แต่มีรัศมีสีรุ่ง เพชรนั้นย่อมบันดาลให้เกิดทรัพย์สิน ธัญญาหาร และบุตร
52. พระราชาผู้สวมเพชรที่มีคุณลักษณะตามที่ได้กล่าวมาแล้วคือ เพชรงามและส่องแสงแพรวพรายดุจสายฟ้า จะทรงเป็นผู้มีความกล้าหาญ มีชัยชนะเหนือศัตรู และมีพระเดชานุภาพ ครอบครองแผ่นดินทั่วทุกสารทิศได้

อธยายะที่ 69 ไข่มุก

สุตะกล่าววว่า

1. ไข่มุกทั้งปวงที่มีชื่อเสียงในโลกเกิดจากพญาช้าง เมฆ หมูป่า หอยสังข์ ปลา งู ต้นไม้ และหอยมุก และในบรรดาสัตว์ที่ให้อำเนิดไข่มุกทั้งหลายเหล่านั้น หอยมุกให้อำเนิดไข่มุกจำนวนมากทีเดียว
2. และเนื่องจากมาตรฐานราคาไข่มุกที่เกิดจากหอยมุกเพียงอย่างเดียวใช้กับไข่มุกชนิดอื่นไม่ได้เลย ผู้รอบรู้เรื่องอัญมณีย่อมกล่าวว่า ไข่มุกที่เกิดจากหอยมุกเท่านั้นที่มีคุณสมบัติเป็นอัญมณี และสามารถเจาะรูได้ ส่วนไข่มุกที่เกิดจากกำเนิดอื่น ๆ เจาะรูไม่ได้
3. ไข่มุกส่วนมากที่เกิดจากต้นไม้ พญาช้าง ปลา หอยสังข์ และหมูป่า จะไม่มีแสงรัศมีแวว แม้กระนั้นก็ยังได้รับการยกย่องว่าเป็นสิริมงคล
4. ผู้รู้เรื่องการวินิจฉัยอัญมณีประกาศว่า ไข่มุกทั้งหลายในโลกมีกำเนิดแปดประการ ในบรรดาไข่มุกที่มีกำเนิดทั้งแปดประการนี้ ไข่มุกที่เกิดจากหอยสังข์ทรงคุณค่าสูงสุด ส่วนไข่มุกที่เกิดจากขมับช้างมีค่าต่ำสุด
5. ไข่มุกที่เกิดจากหอยสังข์มีขนาดประมาณเท่าผลพุทราขนาดใหญ่ มีสีเสมอกับสีผิวด้านในของเปลือกหอยสังข์ ส่วนไข่มุกที่เกิดขึ้นในขมับช้างนั้นย่อมมีสีเหลืองนวลแต่ไม่แวววาว
6. กำเนิดของไข่มุกทั้งหลายอันผู้รู้กำหนดไว้มีดังนี้ ไข่มุกที่ได้จากหอยสังข์ในวงศ์ของหอยสังข์ที่ดีที่สุดที่มีเปลือกสีเหลืองประหนึ่งสีสะท้อนจากปลายธนูของพระวิษณุ กับไข่มุกที่เกิดจากช้างซึ่งเป็นวงศ์วานของช้างพันธุ์ดีย่อมมีลักษณะกลม สีเหลืองอ่อน ไม่แวววาว

7. ในบรรดาไข่มุกทั้งหลาย ไข่มุกที่เกิดในปากของปลาย่อมมีสีเหมือนหลังของกระดองปลาเค้า รูปกลมเกลี้ยง น้ำหนักเบา และขนาดไม่เล็กจนเกินไป ปลาเหล่านี้แหวกว่ายอยู่กลางมหาสมุทร
8. ไข่มุกชนิดหนึ่งที่เกิดจากเขี้ยวหมีป่า มีลักษณะเหมือนปลายเขี้ยวของหมีนั้น ย่อมเกิดขึ้นในตัวพญาหมีผู้ประเสริฐในทุกดินแดนทั่วโลกด้วยวิธีต่าง ๆ
9. ไข่มุกที่มีแหล่งกำเนิดในปล้องไม้ไผ่ย่อมงามเด่นด้วยสีขาวเหมือนลูกเห็บ ต้นไม้ทั้งหลายเหล่านั้นไม่มีอยู่ในสถานที่ทั่วไป แต่ย่อมงอกขึ้นเฉพาะในอุทยานสวรรค์
10. ไข่มุกทั้งปวงที่เกิดในงูย่อมงามเด่นด้วยสีนิลวาววาม มีลักษณะกลม สะท้อนแสงสว่างดั่งใบดาบที่ต้องแสงเป็นประกายพราวระยับ
11. เมื่อได้รับอัญมณีที่ดีเลิศและมีพลังมากอย่างไข่มุกที่เกิดจากห้วงแล้ว ผู้ทำในสิ่งที่เป็นบุญกุศลทั้งปวงย่อมได้รับราชสมบัติหรือความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ และเป็นผู้ประกอบด้วยเดชานุภาพ
12. พราหมณ์ผู้รู้เรื่องพิธีกรรมอย่างดี เมื่อตรวจสอบอัญมณีอันมีค่าที่สุดด้วยความอดุทธสาหะอย่างเต็มที่แล้ว ย่อมกระทำการพิทักษ์รักษาไข่มุกจากห้วงอย่างถี่ยวน โดยประดิษฐานไข่มุกไว้บนปราสาทในเวลาอันเป็นมงคล
13. ในกาลนั้น ท้องฟ้าจะปกคลุมด้วยหมู่เมฆที่ส่งเสียงกึกก้องเหมือนเสียงกลองมโหระทึก ใจกลางเมฆมีฟ้าแลบส่องแสงแปลบปลาบ เมฆที่ก่อตัวเป็นก้อนจะลอยสูงขึ้นและคล้อยต่ำลง
14. ผู้บูชาไข่มุกที่เกิดจากห้วงจะไม่ประสบภัยจากงู ภัยจากอสูร โรคภัยไข้เจ็บ และแม้แต่ความเสียหายจากภัยธรรมชาติ
15. ไข่มุกจากเมฆย่อมไม่มาสู่โลกเพราะทวยเทพนำไข่มุกนั้นเหาะไปในอากาศ รัศมีของไข่มุกแผ่กระจายไปทั่วทุกทิศ มีประภามณฑลประหนึ่งแสงอาทิตย์ ยากที่จะมองเห็นได้
16. ในยามค่ำคืนที่มีดสนิท เมื่อบังแสงสว่างที่เกิดจากไฟ พระจันทร์ ดาวนักษัตร และดาวเคราะห์ไว้ได้ทั้งหมดแล้ว ไข่มุกจะส่องแสงสว่างจ้าเสมือนแสงตะวัน
17. ข้าพเจ้าวินิจฉัยได้ว่า แผ่นดินทั้งมวลที่บริบูรณ์ด้วยทองคำ งดงามด้วยอาภรณ์ คือ มหาสมุทร ทั้งสี่ที่มีน้ำเต็มเปี่ยมและแพรวพราวด้วยอัญมณีหลากหลาย ไม่มีค่าเท่าไข่มุกที่เกิดจากเมฆ
18. คนต่ำต้อยแม้ได้รับไข่มุกนี้ในเวลาใดก็ตามย่อมประสบผล คือ ความเจริญรุ่งเรืองอันยิ่งใหญ่ ตราบใดที่ไข่มุกอยู่กับเขา ตราบนั้นเขาจะได้ครอบครองแผ่นดินทั้งมวลที่ปราศจากศัตรู
19. ไข่มุกนั้นไม่ได้ให้ความเจริญรุ่งเรืองแก่พระเจ้าแผ่นดินเพียงผู้เดียวเท่านั้น แต่กำเนิดของไข่มุกย่อมก่อเกิดโชคดีแก่ประชาชนทั้งหลายด้วย ไข่มุกนั้นจะขับไล่ความชั่วร้ายทั้งมวลไปไกลถึงพันโยชน์
20. แฉกพื้นของพลาสุรตนันที่มีสีขาวสว่างสุกใสอย่างยิ่งเหมือนกลุ่มดาวนักษัตรที่ดารดาษอยู่ในท้องฟ้าได้ตกลงไปแล้วในน้ำของมหาสมุทรทั้งหลาย

21. สถานที่สุรทนต์ คือ เม็ดไข่มุกสวยงามนั้นตกลงไป คือมหาสมุทรส่วนที่มีแสงรัศมีบริบูรณ์ ประหนึ่งแสงอาทิตย์และแสงจันทร์คืนเพ็ญ ทั้งยังทรงคุณความดีอันยิ่งใหญ่ เป็นที่เกิดของอัญมณี ดีเลิศ
22. ณ ที่นั้น น้ำที่โปรยปรายลงมาจากเมฆฝนย่อมซึมเข้าไปอยู่ในหอยมุกแล้วกลายเป็นไข่มุก เม็ดไข่มุกนี้ย่อมสถิตอยู่ในเปลือกหอยมุกด้านใน ส่วนไข่มุกใด ๆ ที่มีกำเนิดในที่อื่นมีอยู่แล้วแต่กาลก่อน
23. แหล่งกำเนิดของไข่มุกที่เกิดจากหอยมุกมีแปดแหล่ง ได้แก่ พื้นที่บริเวณเกาะสิงหล เมืองปารเลากิเกะ ดินแดนแถบแคว้นสุราชฎร์ แม่น้ำตามรปัดณี เปอร์เซีย ดินแดนทางภาคเหนือของอินเดีย เมืองปาดนยวาฎะ และดินแดนแถบเทือกเขาหิมาลัย
24. ไข่มุกที่เกิดจากหอยมุกงามไม่ด้อยกว่าไข่มุกอื่น ถึงพร้อมด้วยขนาด รูปทรง และคุณสมบัติ ทั้งหลายตามมาตรฐาน ย่อมอุบัติขึ้นในดินแดนวรรณะ อาณาจักรเปอร์เซีย ดินแดนแถบปาตาละ ดินแดนแถบโลกานตระ และเกาะสิงหล
25. ความพิเศษทั้งหลายที่เกิดจากแหล่งกำเนิดของไข่มุกมิใช่สิ่งควรพิจารณา ผู้รู้ควรสนใจใน รูปทรงและขนาด แต่กฎเกณฑ์ที่แน่นอนในคุณสมบัติดีและด้อยของไข่มุกนั้นไม่มี ไข่มุกทุกรูปทรงย่อม เกิดขึ้นในทุกหนแห่ง
26. มูลค่าของไข่มุกเม็ดหนึ่งที่มีกำเนิดจากหอยมุก ถ้ามีน้ำหนัก 1 (ศานะ)* จะมีราคา 5,300 รูปกะ
27. ไข่มุกใดมีน้ำหนักน้อยกว่านั้น คือ น้ำหนัก 0.5 มาษกะ มูลค่าของไข่มุกนั้นจะหายไป 2 ใน 5 ส่วน ไข่มุกใดหนัก 3 มาษกะ มูลค่าสูงสุดของไข่มุกนั้นคือ 2,000 รูปกะ
28. ไข่มุกที่มีน้ำหนัก 2.5 มาษกะ จะมีราคา 1,300 รูปกะ ถ้าไข่มุกมีน้ำหนัก 2 มาษกะ จะมีราคา 800 รูปกะ
29. ถ้าไข่มุกมีน้ำหนัก 1.5 มาษกะ จะมีราคา 320 รูปกะ ถ้าไข่มุกมีน้ำหนัก 6 คูณชะ ราคา โดยประมาณที่สูงที่สุดคือ 200 รูปกะ
30. ราคาของไข่มุกที่เทียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่ดีคือ 150 รูปกะ
31. หากว่าไข่มุกหนึ่งธรรมชาติมีจำนวนเม็ดรวมไม่น้อยกว่า 16 เม็ด จะตั้งชื่อว่า ทารวิกะ และมีราคา 110 รูปกะ แม้เด็กจะเป็นผู้ซื้อก็ตาม
32. หากว่าไข่มุกหนึ่งธรรมชาติมีจำนวนเม็ดรวมไม่น้อยกว่า 20 เม็ด ผู้ตั้งชื่อว่า ภาวะะ ถ้ามีคุณสมบัติ ที่ไม่ด้อย จะมีราคา 79 รูปกะ

* ในต้นฉบับไม่มีการระบุหน่วยน้ำหนัก แต่เมื่อตรวจสอบกับฉบับของพุทธภักฎฐะทำให้เข้าใจว่า น่าจะหมายถึง ศานะ

33. หากว่าไข่มุกหนึ่งธรรมชาติมีจำนวนเม็ดรวม 30 เม็ดถ้วน จะมีชื่อว่า คิกยะ ราคาสูงสุดของไข่มุกนี้คือ 40 รูปกะ
34. ไข่มุกที่หนึ่งธรรมชาติมีจำนวนเม็ดรวม 40 เม็ด จะมีราคา 30 รูปกะ ไข่มุกชื่อ โสมะ หนึ่งธรรมชาติมีจำนวนเม็ดรวม 50 เม็ด จะมีราคา 20 รูปกะ ไข่มุกชื่อ นิกรศีระชะ หนึ่งธรรมชาติมีจำนวนเม็ดรวม 60 เม็ด จะมีราคา 14 รูปกะ
35. ไข่มุกหนึ่งธรรมชาติมีจำนวนเม็ดรวม 80 เม็ด มีราคา 11 รูปกะ ไข่มุกหนึ่งธรรมชาติมีจำนวนเม็ดรวม 90 เม็ด มีราคา 9 รูปกะ ไข่มุกทั้งสองอย่างนี้มีชื่อเรียกว่า กูยะ
36. เมื่อนำไข่มุกทั้งหมดมาใส่ลงในหม้อหุงข้าว คลุกเคล้ากับน้ำคั้นจากลูกมะจั่วแล้ว ให้นำไข่มุกมาขัดถูด้วยแครอทเพื่อที่จะทำให้เม็ดไข่มุกเล็กลงพอประมาณ แล้วจึงจัดการเจาะรูไข่มุกอย่างรวดเร็วให้มีขนาดตามความต้องการ
37. อนึ่ง เมื่อบางไข่มุกกลางภาชนะรูปปลาที่พอกด้วยก้อนดินแล้ว จากนั้นจึงค่อยเอาไข่มุกเพียงเล็กน้อยด้วยภาชนะรูปแมว ก่อนจะนำไปต้มในน้ำนม ตามด้วยน้ำและน้ำผลไม้ แล้วนำไปต้มในน้ำนมซ้ำอีกครั้ง เพื่อให้ผิวไข่มุกสะอาดและเป็นมันวาว
38. ต่อมาควรนำไข่มุกมาขัดถูด้วยผ้าสะอาด เพื่อให้ไข่มุกหมดมลทิน เป็นมันแวววาว ประกอบด้วยความงาม ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติครบถ้วนทั้งหกประการ ฤชิวาตินักสิทธิ์ผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่ เปี่ยมด้วยความกรุณาต่อชาวโลก ได้อธิบายเรื่องไข่มุกด้วยจุดประสงค์คือประโยชน์ต่อผู้รู้ไว้ดังนี้
39. ไข่มุกที่มีแสงแวววาวเหมือนแก้วผลึก ซึ่งถูกนำมาร้อยเข้าด้วยกันประหนึ่งแสงจันทร์ พิงเก็บไว้ในปรอทและควรใช้ประดับร่างกาย
40. ชาวสิงหลผู้สันตติจิตเจตเจตเรื่องไข่มุกมักจะทำวิธีดังต่อไปนี้ หากผู้ซื้อสงสัยว่าไข่มุกใดเป็นของเทียม ผู้รู้พืงนำไข่มุกนั้นไปใส่ในน้ำมันดิบร้อนผสมเกลือ แล้วนำไปแช่น้ำตลอดคืน
41. จากนั้นนำไข่มุกไปขัดถูด้วยเมล็ดข้าว หรือนำไปห่อด้วยผ้าแห้ง ถ้าไข่มุกไม่เปลี่ยนสี พืงรู้ว่าไข่มุกนั้นเป็นของจริง
42. ตามประเพณีกำหนดไว้ว่า ไข่มุกที่มีคุณสมบัติดีเลิศจะประกอบด้วยคุณสมบัติหกประการ ได้แก่ สีขาว รูปกลมเกลี้ยง น้ำหนักมาก ผิวเรียบลื่น วาววาม และบริสุทธิ์สะอาด
43. ไข่มุกที่ผ่านการพิสูจน์แล้วว่าน้ำหนักดี เงามวาวสะท้อนแสง สีขาว กลมเกลี้ยง เจาะรูขนาดเล็กได้เสมอกัน ย่อมเป็นไข่มุกที่ผู้ชายพึงพอใจ เพราะไข่มุกนั้นย่อมปรากฏชัดว่ามีคุณสมบัติดีเลิศ
44. ไข่มุกทั้งหลายเหล่าใดมีคุณสมบัติครบถ้วนสมบูรณ์แบบดังที่กล่าวมานี้ ผู้ครอบครองไข่มุกทั้งหลายเหล่านั้นแม้เป็นคนไร้ค่าย่อมรอดพ้นจากโทษทัณฑ์ทั้งปวง

อธยายะที่ 70 ทับทิม

สุตะกล่าวว่

1. เมื่อพระอาทิตย์รับเอาเลือดซึ่งเป็นเชื้อกำเนิดอันสูงส่งของมหาอสุรผู้มีความยิ่งใหญ่สุดประมาณไปแล้ว ก็รีบเร่งโคจรไปบนท้องฟ้าที่มีสีครามเหมือนดาด
2. ในเส้นทางโคจร พระอาทิตย์ได้พบกับเจ้ากรุงลังกาผู้มีชัยชนะเหนืออสุรทั้งหลายตลอดกาลในสนามรบและมีใจหยิ่งทะนงในพละกำลัง และแล้วพระอาทิตย์ก็ถูกเจ้ากรุงลังกาผู้ประหนึ่งราหูสกัดกั้นอย่างดุเดือด
3. พระอาทิตย์จึงปล่อยเลือดนั้นลงในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ซึ่งสองฟากฝั่งปกคลุมด้วยต้นหมาก มีแอ่งน้ำลึก และระลอกน้ำกระเพื่อมราวอาการยักย้ายสะโพกงามกลมกลึงเหมือนวงเดือนของหญิงชาวสิงหล
4. ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา แม่น้ำนั้นซึ่งบริบูรณ์ด้วยผลบุญเสมอกับแม่น้ำคงคาก็มีชื่อเสียงโด่งดังในนามว่า “ราวณคงคา”
5. และตั้งแต่นั้นมา ในเวลากลางคืนที่มีแสงดาวระยิบระยับ ชายฝั่งทั้งสองฟากของแม่น้ำนั้นก็เต็มไปด้วยอัญมณีที่เปล่งประกายด้วยรัศมีจากภายในและภายนอก เสมือนหนึ่งแสงสะท้อนจากลูกศรทองคำร้อยดอก
6. อนึ่ง ทับทิมที่มีสีแดงงามเด่นและมีรัศมีเกิดจากร่างกำมะถัน โลหะปรอท และแก้วผลึก มีค่าสูงยิ่งยวด ย่อมเกิดขึ้นบนฝั่งและในน้ำของแม่น้ำนั้น
7. ทับทิมทั้งหลายที่ปรากฏอยู่บนฝั่งและในน้ำของแม่น้ำมีหลากสีสวยงามเทียบได้กับดอกแข่งเมล็ดมะกล่ำตาหนู แมลงอินทรีโคปะ ดอกชบา และเลือดกระต่าย และมีสีเหมือนเมล็ดทับทิมซึ่งมีรัศมีสว่าง นอกจากนั้น ก็ยังมีทับทิมที่สีเจิดจ้าเหมือนดอกทองกวาว
8. นอกจากนี้ยังมีทับทิมที่สีเสมอกับน้ำครั่ง ตะกั่วแดง ดอกบัวแดง และหญ้าฝรั่ง สีแดงโดดเด่นตรงใจกลางเมื่อย่อมปรากฏเด่นชัดด้วยแสงของเม็ดทับทิมเอง โดยเฉพาะในทับทิมสีแดงเข้ม
9. ทับทิมที่กำเนิดจากแก้วผลึกสมบูรณ์พร้อมด้วยคุณสมบัติ เมื่อได้รับมวลรัศมีของดวงอาทิตย์ที่กระจายจ้าจากที่ไกลประสานกับรัศมีจากภายในแล้ว จะทอประกายแสงสีแดงออกไปรอบด้าน
10. ทับทิมบางชนิดมีสีเหมือนดอกบัวแดงสด สีแดงผสมกับสีครามเหมือนดอกหญ้าฝรั่ง และสีแดงสดเหมือนดอกรักขนและดอกจิว
11. ทับทิมบางชนิดมีสีอย่างดวงตานกโจกระ นกกาเหว่าตัวผู้ และนกกระเรียน แต่ทับทิมชนิดอื่นมีสีอย่างดอกบัวสายสีแดงที่บ้านเต็มที
12. โดยทั่ว ๆ ไป ทับทิมที่เกิดจากร่างกำมะถันซึ่งมีสีงามอย่างดอกบัวแดงเข้มย่อมมีคุณสมบัติ คือ พลัง ความแข็ง และน้ำหนัก เหมือนทับทิมที่เกิดจากแก้วผลึก

13. เป็นความจริงว่า สีแดงในทับทิมที่เกิดจากโลหะปรอทนั้นไม่เหมือนกับทับทิมที่เกิดจากแก้วผลึกเลย ภายในดวงก็ไม่มีรัศมีแพรวพราว แม้จะมีพลัง แต่ก็ไม่เท่าเทียมทับทิมที่เกิดจากแก้วผลึก
14. เฉพาะทับทิมที่เกิดจากโลหะปรอทที่เกิดขึ้นริมฝั่งแม่น้ำราวณคงคาเท่านั้น จึงจะมีสีแดงเข้มเหมือนดอกบัวแดง และมีรัศมีอย่างทับทิมที่เกิดจากแก้วผลึก
15. นอกจากนั้น ทับทิมบางชนิดซึ่งมีสีแดงเหมือนทับทิมทั่วไปย่อมไม่เกิดในแคว้นอาณาจักรประเทศ และมีราคาต่ำ
16. ในทำนองเดียวกัน เป็นที่รู้กันว่าทับทิมทั้งหลายแม้มีคุณสมบัติเหมือนทับทิมที่เกิดจากแก้วผลึก แต่หากเกิดในแคว้นตุมพुरु ทับทิมเหล่านั้นย่อมมีราคาน้อย
17. สีโดดเด่น น้ำหนัก ความมันวาว ความเรียบ ความโปร่งใส ความมีรัศมี และขนาดใหญ่ เหล่านี้เป็นคุณสมบัติของอัญมณีทั้งหลาย
18. อัญมณีทั้งหลายเหล่าใดแข็งกระด้าง มีรู มีคราบสกปรก รัศมีหม่นมัว ผิวยาบ สีสืด อัญมณีทั้งหลายเหล่านั้นย่อมไม่ได้รับความนิยม อัญมณีทั้งหลายย่อมเท่าเทียมกันด้วยคุณสมบัติตามแหล่งกำเนิด
19. ใครก็ตามสวมอัญมณีที่ตำหนิถูกขจัดไปแล้วด้วยวิธีต่าง ๆ โดยไม่รู้ ผู้ที่นั้นย่อมประสบเคราะห์กรรมต่าง ๆ เช่น ความทุกข์โศก ความวิตกกังวล ความเจ็บป่วย ความตาย และการสูญเสียทรัพย์สินสมบัติ เป็นต้น
20. แน่แน่นอนว่า ทับทิมห้าชนิดที่มีแหล่งกำเนิดต่างกัน แต่นำมาทำให้เหมือนทับทิมชาติกำเนิดดีเยี่ยมมากขึ้น ผู้รู้พึงสังเกตทับทิมเหล่านั้นด้วยความระมัดระวัง
21. ทับทิมที่แปลงลักษณะให้คล้ายกับทับทิมที่มีชาติกำเนิดดี ได้แก่ ทับทิมที่มาจากเมืองกลศะ แคว้นตุมพुरु เกาะสิงหล แคว้นมุกตปาณียะ และศรีปุณณะ
22. ทับทิมที่มาจากเมืองกลศะมีส่วนผสมของผงเกลบ ทับทิมที่แคว้นตุมพะระมีสีแดงอ่อน ทับทิมที่เกิดในเกาะลังกามีสีดำ ทับทิมที่เรียกว่า “มุกตะ” สีเหมือนทองฟ้า
23. ทับทิมที่แคว้นศรีปุณณะไม่มีรัศมี ความแตกต่างนี้พอจะทำให้รู้ได้ว่า แหล่งกำเนิดแตกต่างกัน
24. ทับทิมคุณภาพต่ำ คือ ทับทิมที่มีสีอย่างทองแดง และตรงใจกลางดูเสมือนหนึ่งว่ามีผงเกลบเจือปน และทับทิมที่โซโลมน้ำมันแล้วพอมิแสงบ้างเหมือนกัน หรือเมื่อเช็ดดูแล้วหมดรัศมี หรือทับทิมที่ถูกกดยัดด้วยนิ้วสองนิ้วแล้วจะมีสีดำตรงด้านข้าง
25. ทับทิมเหล่านี้เมื่อได้รับการขัดข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยวิธีที่ได้กล่าวมาแล้วจะถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทั้งปวง พึงนับได้ว่ามีมาตรฐานเดียวกัน มีชาติกำเนิดเสมอกัน หรือมีน้ำหนักเท่ากัน และเมื่อได้ครอบครองอัญมณีที่เกิดจากเหมืองแล้ว ผู้รู้พึงสังเกตชนิดของมันตามน้ำหนักและคุณลักษณะเฉพาะ

26. เมื่อนำไปสีกกับทับทิมที่มีกำเนิดเดียวกันแล้วยังไม่แน่ใจ ให้นำไปภูที่หินลับมีด
27. ในบรรดาอัญมณีทั้งหลาย เพชรและทับทิมที่เกิดจากโลหะปรอท (กुरुวินทะ) เท่านั้น ที่สามารถทำให้ทับทิมและไพลินเป็นรอยขีดข่วนได้
28. อัญมณีแท้ทุกชนิดที่ต่างแหล่งกำเนิดไม่เคยมีรัศมีเสมอกันเลย อย่างไรก็ตาม ผู้รู้ได้บัญญัติเรื่องการระบุประเภทและชนิดของแหล่งกำเนิดที่ดีที่สุด ตามสาเหตุที่ทำให้เกิดความแตกต่างในอัญมณีเหล่านั้นไว้แล้ว
29. อัญมณีแท้ที่ปราศจากคุณสมบัติแต่ฝังอยู่ร่วมกับอัญมณีที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัตินั้น ไม่ควรนำมาสวม ผู้รู้ไม่ควรสวมอัญมณีต่างชนิดกันเลย แม้จะฝังอยู่กับแก้วเกาสตุกะก็ตาม
30. เมื่อมาพบกัน จันฑาลแม้เพียงคนเดียวย่อมทำร้ายทิวาติทั้งหลายได้อย่างง่ายดาย ฉะนั้น อัญมณีต่างชนิดกันก็ย่อมสามารถทำลายบรรดาอัญมณีที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติมากมายได้ ฉะนั้น
31. ความวิบัติใด ๆ ก็ตาม ย่อมไม่เกิดขึ้นกับผู้ครอบครองทับทิมที่มีคุณสมบัติดีเลิศได้เลย แม้เขาจะสร้างที่พักอยู่ในระหว่างศัตรู และประพฤติตนนอกกลุ่มนอกทางเพราะความประมาทก็ตาม
32. คนเคร่งศาสนาผู้ใดหากสวมทับทิมสีแดงงามซึ่งโชติช่วงด้วยลักษณะที่ดีทั้งปวง สิ่งต่าง ๆ ที่เป็นพลังของความชั่วร้ายและภัยพิบัติทางธรรมชาติย่อมไม่มารังควานเขาผู้นั้น
33. เพชรที่เจียรระโนแล้วมีน้ำหนักคำนวณได้ 1 ตันหุละ จะมีราคาเท่ากับทับทิมที่มีคุณสมบัติดีเลิศ น้ำหนัก 1 มาษกะ
34. แน่นอนว่า อัญมณีที่งามพร้อมด้วยสีและรัศมีย่อมได้รับการสรรเสริญ อัญมณีที่คุณสมบัติทั้งสองนี้ด้วยแม้เพียงเล็กน้อย ราคาจะตกลงมาก

อัยยาะที่ 71 มรกต

สุตะกล่าววว่า

1. เมื่อพญานาคาควาสูกิเอน้ำดีของพละผู้เป็นจอมอสูรไปแล้ว ก็เลื้อยรุดไปในท้องฟ้า ประหนึ่งว่าจะทำให้ฟ้าแยกออกเป็นสองฟาก
2. ในกาลนั้น แสงอัญมณีบนศีรษะพญานาคาควาสูกิซึ่งพร่างพราวอยู่บนฟ้าก็สะท้อนลงในมหาสมุทรดูเหมือนสะพานแยกมहींมาสีเงินวาววาม
3. จากนั้น ครุฑผู้คล้ายจะมุงทำลายสวรรค์และโลกจึงเข้าปะทะโจมตี ใช้ปีกทำร้ายพญานาคาควาสูกิกลางท้องฟ้า
4. ทันใดนั้น พญานาคก็ปล่อยน้ำดีลงไปบนพื้นที่เชิงเขาศักดิ์สิทธิ์ชื่อ “มาณิกยะ” ที่บอวลด้วยกลิ่นหอมของดงดอกซ่อนกลิ่น และมีต้นกำยานซึ่งมีน้ำมันหอมตามธรรมชาติด้วย

5. เชื่อกันว่า น้ำดินนั้นได้หยดร่วงลงเฉียดผ่านดินแดนของพวกชนพื้นเมืองไปตกลงที่ริมฝั่งมหาสมุทร เบื้องพระพักตร์พระลักษมี สถานที่นั้นได้กลายเป็นเหมืองมรกต
6. เมื่อเข้าไปถึงตัวพญานาคแล้ว ครุฑก็อ้าจะงอยปากรับน้ำดีส่วนหนึ่งที่หยดลง ณ ที่นั้นไว้ได้ทั้งหมด และผลปล่อยน้ำดีออกมาทางรูจมูกสองข้างโดยตรง
7. มรกต ณ สถานที่นั้นมีสีเขียวอย่างปลายปีกนกยูง สีฟ้าอมเขียวอย่างดอกบัวขาบ สีเขียวอย่างขนอ่อนที่คอนกแก้ว สีเขียวอย่างหญ้าสดและจอกแห่น ดอกจามจรัสสีทอง และไฟที่หลังหิ้งห้อยเป็นอัญมณีมงคล
8. พญานาคปล่อยน้ำดีของจอมอสูรลงสู่สถานที่ใด สถานที่นั้นย่อมหาได้ยากยิ่งและประกอบด้วยสิริมงคลทั้งหมด
9. ทุกสิ่งที่เกิดมีขึ้น ณ แหล่งกำเนิดของมรกตนั้นย่อมรับรองได้ว่า สามารถใช้เยียวยาโรคภัยไข้เจ็บที่เกิดจากการถูกยาพิษได้ทุกชนิด
10. พิษที่เกิดจากเขี้ยวของงูใหญ่ซึ่งมนตรีและสมุนไพรรักษาทั้งหลายทั้งปวงไม่สามารถจะเยียวยาได้ มีแต่มรกตที่จะบำบัดพิษนั้นให้หมดสิ้นไป
11. อนึ่ง ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในเหมืองมรกตนั้นปราศจากโทษทั้งปวง ทั้งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สุดในบรรดาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย
12. มรกตที่สีเขียวเข้มและรัศมีเรืองสว่างไปทั่วทุกทิศ สังเกตได้ว่าภายในเสมือนหนึ่งเต็มไปด้วยผงทอง
13. มรกตดีประกอบด้วยคุณสมบัติคือ รูปทรงดี สีสม่ำเสมอ น้ำหนักมาก และรัศมีส่องไปรอบทิศ เมื่อต้องลำแสงพระอาทิตย์
14. มรกตที่มีรัศมีกลอกกลิ้งอยู่ภายใน สีเขียวปรากฏคล้ายทุ่งหญ้าเขียวขจีที่ต้องแสงฟ้าแลบกระทบ
15. และมรกตใดมองแล้วใจเกิดความปีติยินดีสุดประมาณ ผู้รู้เรื่องอัญมณีย่อมคิดว่ามรกตนั้นมีคุณค่ายิ่ง
16. มรกตบางเม็ดภายในไม่มีรัศมีแจ่มจรัสเพราะความเข้มจัดของสี แต่เนื้อใสบริสุทธิ์ หยาและมันวาว นับว่างามเสมอกับสิ่งงามทั้งหลาย มีแววทางอันงามของนกยูงเป็นต้น
17. มรกตที่มีสีสว่างและรัศมีสุกใส ย่อมได้ชื่อว่ามีความสมบัติดีเลิศ เช่นเดียวกับมรกตที่กล่าวมาก่อนหน้านี้
18. มรกตที่สีไม่สม่ำเสมอ เนื้อแข็งกระด้าง มีมลทิน กระด้าง มีรอยร้าวเพราะหินและกรวดแทรกอยู่ภายใน ทั้งยังแปดเปื้อนด้วยน้ำมันดิน นับว่าเป็นมรกตที่ไม่มีคุณค่า

19. อัญมณีอื่น ๆ ที่ฝังเข้าเรือนรวมกันโดยไม่มีมรกตร่วมด้วย คนทั้งหลายผู้ปรารถนาความเจริญรุ่งเรืองไม่ควรสวมและซื้อเลย
20. แก้วภัลลาตกีและแก้วปุตริกามีสีคล้ายมรกต แต่ยังเห็นได้ชัดว่าต่างจากมรกตแท้
21. แก้วปุตริกา เมื่อนำมาถูกับผ้าลินินจะหมดรัศมี ส่วนที่ตรวจสอบได้ว่าเป็นแก้วกระจกนั้นก็เพราะพิจารณาได้จากความไม่มีน้ำหนัก
22. แก้วภัลลาตกะบางชนิดอาจทำเทียมมรกตได้ด้วยรูปทรง คุณสมบัติพิเศษ และสี แต่สีของแก้วภัลลาตกะนั้นจะแปรเปลี่ยนไปเมื่อโดนลม
23. เพชร ไข่มุก และอัญมณีอื่นในประเภทเดียวกันบางชนิดที่ไม่ได้นำมาเข้าเรือน รัศมีจะไม่พุ่งขึ้นด้านบน
24. อัญมณีหากส่องดูตามแนวตั้งก็พอจะเห็นรัศมีได้บ้าง แต่หากมองตามด้านข้างจะมองไม่เห็นรัศมี
- 25-27. มรกตที่ปราศจากโทษทั้งปวง ประกอบด้วยคุณสมบัติพิเศษที่นำไปประกอบเรือนทองคำแล้ว ผู้ที่ควรสวม ได้แก่
 - 1) คนที่กำลังถวายเป็นสังฆทานและทองคำในขณะที่ทำพิธีสวดมนต์ พิธีอาถรรพณ์ และระหว่างสวดมนต์ภาวนา
 - 2) คนที่ร้ายเวทมนตร์คาถาในขณะที่ประกอบพิธีสวดรักษามนต์
 - 3) คนที่เจ็บไข้ได้ป่วยด้วยโรคที่เกิดจากยาพิษและเชื้อโรคต่าง ๆ ในขณะที่ต้อนรับเทพเจ้าบรรพบุรุษ และในขณะที่บูชาครู
 - 4) ผู้ที่กำลังต่อสู้ในสนามรบ
28. มรกตที่ประกอบด้วยคุณสมบัติพิเศษซึ่งมีราคาสูงกว่าทับทิมที่มีน้ำหนักเท่ากัน
29. ในทางกลับกัน มูลค่าของมรกตที่มีตำหนิย่อมน้อยกว่าทับทิมที่มีตำหนิ

อรัยาระที่ 72 ไพลิน

1. ดวงตางามยิ่งทั้งคู่ของพลาสุรที่มีรัศมีคล้ายดอกบัวบาน ตกลงไปแล้วในสถานที่ซึ่งชื่อดอกกลวลิแรกแย้มบานกำลังถูกเด็ดด้วยปลายนิ้วมือของหญิงชาวสิงหล
2. เนื่องจากเหตุนี้ แผ่นดินใกล้ชายฝั่งของมหาสมุทรซึ่งแผ่ขยายเป็นวงกว้าง มีคลื่นระยิบงามตาทั้งสองฟากฝั่ง ย่อมมีรัศมีเพราะเป็นที่เกิดของไพลินจำนวนมากตามแนวตลิ่งที่เจริญเติบโต
3. เนื่องจากเหตุนี้ ไพลินทั้งหลายที่เกิด ณ ที่นั้นจึงมีสีเสมอด้วยดอกบัวสีน้ำเงิน ภูเขาและดาบของพลราม แผลงฤทธิ์ของพระวิษณุ ศอพระศิวะ และดอกอัญชันสีน้ำเงินอมม่วง
4. ไพลินบางชนิดมีสีเหมือนสีน้ำในมหาสมุทรยามสงบ บางชนิดสีเหมือนคอนกยูง บางชนิดสีคล้ายฟองน้ำคราม บางชนิดสีเหมือนคอนกกาเหว่าในฤดูผสมพันธุ์

5. อัญมณีพลินที่เกิดขึ้นในแหล่งกำเนิดนี้งามเยี่ยม มีคุณสมบัติดีเลิศ สีใสกระจ่าง และรัศมีพราวพราย
6. พลินที่ไม่ดีจะมีตำหนิคือ แปรเปื้อนด้วยดิน ก้อนกรวด ก้อนหิน หินปูนขาว มีรูและรอยร้าว อีกทั้งต่างพร้อยเพราะมีเงาสะท้อนของสีเมฆหมอกแทรกอยู่
7. นักปราชญ์ทั้งหลายผู้รู้จริงในศาสตร์ที่ตนได้ศึกษามารับรองอัญมณีจำนวนมากที่เกิดขึ้นที่สิงหล
8. คุณความดีทั้งหลายเหล่าใดที่ปรากฏแก่ผู้สวมทับทิม คนทั้งหลายที่สวมพลินย่อมได้รับซึ่งคุณความดีทั้งหลายเหล่านั้นเช่นกัน
9. พลินมีแหล่งกำเนิดสามประการเช่นเดียวกับทับทิม
10. การตรวจสอบและการวิเคราะห์พลินใช้วิธีการเดียวกับทับทิม
11. ทับทิมสามารถทนไฟได้เป็นเวลานาน แต่พลินทนไฟที่ร้อนมากกว่าได้นานกว่า
12. อย่างไรก็ตาม ไม่ควรนำอัญมณีชนิดใด ๆ ไปเผาไฟเลย แม้ปรารถนาที่จะทดสอบให้มีคุณสมบัติเพิ่มขึ้น
13. เนื่องจากไม่มีความรู้เรื่องระดับของไฟ อัญมณีที่เสียหายเกิดตำหนิเนื่องจากการนำไปเผาไฟนั้น ย่อมนำโชคร้ายมาสู่ผู้เป็นเจ้าของ ผู้ทำ และผู้ที่ซื้อมาให้ทำ
14. อัญมณีชนิดต่าง ๆ ได้แก่ แก้วกระจก แก้วอุตปละ แก้วกรวีระ แก้วพลิก และแก้วไพฑูรย์ เป็นต้น ผู้เชี่ยวชาญกล่าวว่า เป็นอัญมณีที่ทำให้เลียนแบบพลิน
15. พึงตระหนักอยู่เสมอว่า อัญมณีห้าชนิดนี้มีความหนักและความแข็งเรียงตามลำดับจากน้อยไปหามาก โดยเริ่มต้นจากแก้วกระจกไปตามลำดับ
16. พลินบางชนิดแม้มีสีทองแดงก็ควรเก็บรักษาไว้เช่นเดียวกับแก้วกรวีระและแก้วอุตปละที่มีสีทองแดง
17. หากว่ามีแสงรุ้งพราวอยู่ในใจกลางของพลินเม็ดใด ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า พลินเม็ดนั้นมีค่าสูงยิ่ง และหาได้ยากในโลก
18. ถ้าต้องการให้พลินมีสีเข้มขึ้น ให้เอาพลินไปแช่ในน้ำนมร้อยครั้ง พลินนั้นก็จะมีสีน้ำเงินเข้มสม่ำเสมอทุกส่วน มีชื่อเรียกว่า “มหานิล”
19. ทับทิมที่มีคุณสมบัติเลิศน้ำหนัก 1 มาษะ จะมีราคาเท่ากับพลินที่มีคุณสมบัติเลิศน้ำหนัก 1 สุวรรณะ

อธยายะที่ 73 ไพฑูรย์

1. พระพรหมได้ตรัสถึงการทดสอบไพฑูรย์ บุษราคัม กรรเกตะ และภิษมกะเป็นครั้งแรก ฤษีวิยาสะได้กล่าวซ้ำเป็นครั้งที่สอง

2. อัญมณีไพฑูรย์ได้ถือกำเนิดขึ้นจากเสียงกัมปนาทของจอมอสูรผู้เป็นโอรสของนางทิดิ เป็นเม็ดอัญมณีที่มีแสงแวววาวน่าอัศจรรย์และมีหลากสี
3. ไม่ไกลมากนักจากภูเขาวิฑูรที่มีไหล่เขาสูง เหมือนของอัญมณีไพฑูรย์เกิดขึ้นแล้ว ไกล่ชายแดนของแคว้นกามภูติคะ
4. เนื่องจากเกิดขึ้นจากเสียงของอสูรตนนั้น เหมือนไพฑูรย์จึงมีคุณสมบัติอันยิ่งใหญ่ เป็นอัญมณีที่สูงค่าในโลก เป็นประหนึ่งอาภรณ์ของสามโลก
5. อัญมณีไพฑูรย์เกิดขึ้นคล้ายกลุ่มประกายไฟที่ก่อรูปขึ้นจากเสียงคำรามของอสูรพละนั้นเอง มีหลากสีงามน่ารักคล้ายสีเมฆในฤดูฝน
6. ไพฑูรย์มีสิ่งดงามครบทุกสีของอัญมณีทั้งหลายในโลก เช่น ทับทิม เป็นต้น
7. ในบรรดาสีทั้งหลาย สีที่สวยงามที่สุดของไพฑูรย์ คือ สีน้ำเงินอย่างขนคอนกยูง หรือสีเขียวใบไผ่ หรือสีที่งามระยับเหมือนสีปลายปีกนกตะขาบทุ่ง ไพฑูรย์สีอื่น ๆ ผู้รอบรู้เรื่องอัญมณีมีความเห็นว่ามีคุณค่าน้อย
8. อัญมณีไพฑูรย์ที่มีคุณสมบัติดีเลิศยอมทำให้ผู้ครอบครองเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง ส่วนไพฑูรย์ที่มีตำหนิจะทำให้ผู้ครอบครองประสบภัยพิบัติ ดังนั้น จึงควรตรวจสอบไพฑูรย์อย่างรอบคอบ
9. แก้วคิริกาจะ แก้วศิสุปาละ แก้วระจก และแก้วพลีท ทำเทียมไพฑูรย์ด้วยการย้อมสีควัน อัญมณีเหล่านี้แม้ต่างชนิดกันก็ดูเหมือนกัน
10. แก้วระจกพิสุจน์ได้ด้วยการที่ไม่สามารถขูดขีดได้ แก้วศิสุปาละด้วยน้ำหนักเบา แก้วคิริกาจะด้วยความทึบแสง และแก้วเจียรไนด้วยสีที่โชติช่วง
11. ไพลินที่มีคุณสมบัติดีเลิศน้ำหนัก 1 สุวรรณะ ราคาเท่ากับไพฑูรย์ซึ่งมีน้ำหนัก 2 ปละ
12. อัญมณีใดก็ตามที่มีสีเหมือนกับอัญมณีที่ดีเลิศอาจเป็นอัญมณีต่างชนิดกัน แต่ถึงอย่างไร ความแตกต่างที่เด่นชัดอันพิสุจน์ได้ย่อมมีบัญญัติไว้
13. ความแตกต่างนี้แม้จะสังเกตเห็นได้อย่างง่ายดาย แต่ผู้รู้ก็ควรตรวจสอบให้ดีเสมอ ลักษณะพิเศษของอัญมณีต่างชนิดกันโดยทั่ว ๆ ไปมีดังนี้คือ ความมันวาว ความเบา และความอ่อนนุ่ม
14. อัญมณีทั้งหลายที่ถูกนำไปเจียรไน ชัดแต่ง และเข้ารูปเรือนด้วยวิธีการที่ผู้เชี่ยวชาญและไม่เชี่ยวชาญจัดเตรียมไว้ย่อมมีสภาพแตกต่างกัน และมีราคาต่างกันตามคุณและโทษที่เกิดขึ้น
15. อัญมณีที่ช่างอัญมณีนำไปจัดการอย่างรอบคอบย่อมดียิ่งขึ้น หากว่าอัญมณีเหล่านั้นไม่มีลักษณะที่เป็นโทษอยู่แล้ว ก็จะมีราคาสูงขึ้นถึงหกเท่าจากราคาเดิม
16. ต่อไปนี้เป็นราคาของอัญมณีดีเลิศทั้งหลายอันเกิดจากเหมืองที่อยู่ใกล้ชายฝั่งของมหาสมุทร อัญมณีที่มีราคาเช่นนี้ไม่ได้มีอยู่ทั่วไปในโลก

17. พระมนูตร์สว่า น้ำหนัก 1 สุวรรณะ เท่ากับน้ำหนัก 16 มาษกะ หรือ 7 สัมชญา
18. น้ำหนัก 1 สาณะ เท่ากับน้ำหนัก 4 มาษกะ
น้ำหนัก 1 มาษกะ เท่ากับน้ำหนัก 5 กฤษณะ
น้ำหนัก 1 ปละ เท่ากับน้ำหนัก 10 ธรณะ
19. กฎเกณฑ์เกี่ยวกับราคาซื้อขายอัญมณีทั้งหลายกำหนดไว้แล้วอย่างนี้

อธยายะที่ 74 บุษราคัม

1. ผิวน้ำทั้งหมดของอสุรพละได้ตกลงบนภูเขาหิมาลัยแล้วกลายเป็นอัญมณีที่มีคุณสมบัติดีเลิศ ชื่อว่า บุษราคัม
2. พลอยที่งดงามสีเหลืองอ่อนคือบุษราคัม หากมีสีเหลืองอมแดงจะมีชื่อว่า เการัณฑกะ
3. มีคำกล่าวอย่างนี้ว่า พลอยใสสีแดงและเหลือง คือ กาศายกะ ส่วนพลอยสีฟ้าอ่อนละมุน มีคุณสมบัติดี คือ โสมาลกะ
4. พลอยสีแดงเข้มคือทับทิม ส่วนพลอยที่มีชื่อว่าไพลินนั้นมีสีน้ำเงินเข้ม
5. ผู้รอบรู้เรื่องรัตนศาสตร์กล่าวว่า บุษราคัมมีราคาเท่ากับไพฑูรย์ และผลที่จะได้รับจากการสวมบุษราคัมสำหรับผู้หญิงก็คือจะได้บุตรชาย เช่นเดียวกับการสวมไพฑูรย์

อธยายะที่ 75 กรรเกตนะ

1. ลมผู้เบิกบานใจเมื่อฉวยเอาเล็บทั้งหลายของจอมอสุรไว้แล้วก็โปรยปรายลงในสระบัวงาม จากนั้น เล็บที่ลมพัดกระเจาก็กลายเป็นพลอยกรรเกตนะซึ่งได้รับการบูชาสูงสุดในแผ่นดิน
2. กรรเกตนะนั้นมีทั้งสีแดงเหมือนเลือด สีพระจันทร์ และสีน้ำผึ้ง สว่างโชติช่วงเหมือนเปลวไฟ เหลืองจ้าเจือสีทองแดงอ่อน แต่หากพลอยกรรเกตนะมีสีน้ำเงินหรือสีขาวขุ่น ก็เชื่อกันว่าน่าจะเป็นเหตุของความชั่วร้ายทั้งหลาย มีความเจ็บไข้ได้ป่วยเป็นต้น
3. กรรเกตนะที่มีสีแดงสม่ำเสมอและสีเหลืองวาวระยับ งามบริสุทธิ์ มีน้ำหนัก อีกทั้งปราศจากรอยร้าวรานร่อยและบิ่น นับเป็นพลอยกรรเกตนะที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง
4. เมื่อวางกรรเกตนะที่ใจกลางแผ่นทองคำแล้วนำไปเผาไฟ ย่อมปรากฏแสงรัศมี กรรเกตนะมีคุณสมบัติ คือ การเยียวยาโรคภัยไข้เจ็บ การคลายความขัดแย้ง อายุยืนยาว วงศ์ตระกูลเจริญรุ่งเรือง และการอำนวยความสะดวก
5. คนทั้งหลายผู้สวมอัญมณีกรรเกตนะซึ่งมีความงดงามและมีคุณสมบัติที่ดีหลายประการเช่นนี้เป็นเครื่องประดับ จะได้รับการบูชา มีทรัพย์สินเงินทองมากมาย มีญาติพี่น้องพร้อมพรั่ง ประสบความสำเร็จรุ่งเรืองและมีความเบิกบานใจอยู่เสมอ

6. อัญมณีทำเทียมหลายชนิดมีรูปทรงเหมือนแก้วกรรเกตนะ มีสีน้ำเงินเหมือนหินบุษราคัม แต่ต่างรูปทรงและเจือด้วยสีแดงอ่อน มีมลทิน เนื้อหยาบ และสีด้าน ปราศจากความงามสมบูรณ์อย่างอัญมณีแท้ที่มีรัศมีโชติช่วง
7. หากว่ากรรเกตนะที่ผ่านการทดสอบอย่างดีแล้ว มีรูปทรงและความงามเป็นประกายคล้ายแสงรัศมีของอาทิตย์อุทัย ราคาจะขึ้นอยู่กับขนาด ดังนั้น ผู้เชี่ยวชาญด้านอัญมณีวิทยาจึงกำหนดว่าราคาของกรรเกตนะที่ดีเลิศขึ้นอยู่กับน้ำหนัก

อัยยະที่ 76 พลอยภิชมะ

1. น้ำอสุจิของพลาสุรผู้เป็นศัตรูของทวยเทพได้ตกลงไปในดินแดนตอนเหนือของภูเขาหิมาลัย กลายเป็นแหล่งกำเนิดพลอยภิชมะที่ดีเลิศ
2. พลอยภิชมะสีขาวนวลเหมือนหอยสังข์และบัวขาว มีแสงรัศมีเหมือนกลีบดอกเพกาชั้นใน และมีประกายจรัสเหมือนเพชร
3. ผู้บริสุทธ์หากนำพลอยภิชมะมาเข้าเรือนอาภรณ์นานาชนิดที่ทำด้วยทองคำเป็นต้น แล้วใช้ประดับกายตามอวัยวะต่าง ๆ เช่น ที่คอ ด้วยความศรัทธา ย่อมประสบความสำเร็จรุ่งเรืองอย่างยิ่งตลอดกาล
4. ปวงสัตว์ป่าที่ดุร้าย มีเสือดาว หมาป่า ศรภะ ช้าง สิงโต และเสือโคร่ง เป็นต้น แม้จะอยู่ในที่ใกล้เมื่อเห็นเขาแล้วก็ย่อมหนีไป
5. เขาจะมีบริวารมากหลายแวดล้อมตามความปรารถนา ภัยอันตรายที่เกิดขึ้นจะสลายไป
6. ในพิธีปีตฤตรรปณะ ผู้ที่สวมแหวนพลอยภิชมะซึ่งประกอบด้วยคุณสมบัติที่ดีเลิศครบทั้งสามนิ้ว จะทำให้บรรพบุรุษพึงพอใจเป็นเวลาหลายปี
7. พลอยภิชมะย่อมบำบัดพิษจากงู นก หนู และแมลงป่อง ภัยอันตรายที่เกิดจากน้ำ ไฟ ศัตรู และโจรที่น่าสะพรึงกลัวย่อมพินาศไป
8. นักปราชญ์พึงหลีกเลี่ยงให้ไกลจากพลอยภิชมะที่เนื้อหยาบกระด้าง มีตะไคร่น้ำปกคลุม สีเหลืองหม่นซีด ไม่แวววาว และมีตำหนิคล้ายเมฆ
9. ผู้เชี่ยวชาญทั้งหลายกำหนดราคาของพลอยภิชมะจากความรู้เรื่องสถานที่และกาลเวลา พลอยที่มีแหล่งกำเนิดจากที่ไกลจะมีราคาแพงกว่าพลอยที่มีแหล่งกำเนิดในถิ่นใกล้

อัยยະที่ 77 โกเมน

1. งูทั้งหลายเมื่อบูชาจอมทานพผู้เรืองนามในสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งแล้ว ได้นำเล็บของจอมทานพไปวางไว้เหนือภูเขาศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ในแม่น้ำ และในสถานที่อื่น ๆ ที่อยู่ทางทิศเหนือ

2. โภเมนที่ได้รับการยกย่องเหล่านี้มีกำเนิดในดินแดนต่าง ๆ ได้แก่ ดินแดนแถบรัฐทาสารณะ วาคทวะ ภูเขามะกละ และแคว้นกลคะ เป็นต้น มีทั้งสีแดงดำอย่างเมล็ดมะกัลดำตามหา สีดำอย่างผงทาสา สีเหลืองน้ำผึ้ง และสีเขียวใบบัว สว่างตาเหมือนกวางชะมด ไฟ และต้นกล้วย
3. โภเมนทั้งหลายมีหลายสีแตกต่างกัน คือ สีเหมือนหอยสังข์ ดอกบัวหลวง ฟุ้งหลวง และดอกรัก เมื่อนำมาร้อยด้ายจะทำให้มีความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง กอปรด้วยสิริมงคล และนำมาทำเป็นเครื่องประดับ รวมทั้งของตกแต่งได้หลากหลาย โภเมนทั้งหลายเหล่านี้ย่อมก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง
4. แต่โภเมนที่เคยอยู่ในปากที่เปียกเนื้อและเลือดของกา สุนัข ลา สุนัขจิ้งจอก สุนัขป่า และแร้งที่มีลักษณะดุร้าย ย่อมนำมาซึ่งความตาย ควรที่จะหลีกเลี่ยง ผู้รู้กล่าวว่า โภเมนน้ำหนัก 1 ปละ มีราคาเท่ากับ 500 รูปกะ

อัยยະที่ 78 หินสีเลือด

1. เมื่อเทพอัคนีได้รับสีกิ่วของอสุรพลตามต้องการแล้วก็นำไปวางไว้ที่แม่น้ำนัมมทา บางส่วนก็วางไว้บนพื้นแผ่นดินหลายแห่งที่แห้งแล้ง
2. อัญมณีที่เกิดขึ้นจากสีกิ่วมีชื่อว่าหินสีเลือดมีหลายชนิด สีเหมือนหิ้งห้อยและจะงอยปากนกแก้ว มีขนาดเท่ากับผลปูลูตามธรรมชาติอย่างเห็นได้ชัด ราคาของหินสีเลือดทุกชนิดจะเท่ากัน
3. หินสีเลือดที่ตรงใจกลางมีสีขาวบริสุทธิ์ยิ่งกว่าพระจันทร์ และบริเวณผิวด้านหน้ามีแสงรัศมี ฟังถือว่า มีคุณค่าเท่ากับไพลิน หินสีเลือดนั้นกล่าวกันว่าเป็นที่มาของอำนาจยิ่งใหญ่และมีข้าทาสบริวารพร้อมพรั่ง ถ้านำไปหุงแล้วหินสีเลือดนั้นจะมีสีเหมือนสายฟ้าของพระอินทร์ทีเดียว

อัยยະที่ 79 หินเขียวหนุมาน

1. พลเทพได้พยายามโปรยปรายไขมันของทานพพละไปในดินแดนต่าง ๆ ได้แก่ แม่น้ำกาเวรี ภูเขาวิณธัย ประเทศกรีก จีน และเนปาล
2. ไขมันของอสุรตนนั้นกลายเป็นหินเขียวหนุมานที่เนื้อใสบริสุทธิ์เหมือนอากาศ ลักษณะเหมือนน้ำมันงา มีสีขาวเจิดจ้าเหมือนใบบัวและหอยสังข์ เขียวหนุมานบางชนิดอาจมีสีอื่นต่างออกไปก็ได้
3. ไม่มีอัญมณีอื่นใดทรงคุณค่าเทียบเท่าหินเขียวหนุมานในการกำจัดความชั่วร้ายทั้งหลาย หินเขียวหนุมานบางเม็ดหากช่างเพชรพลอยเจียรระโนอย่างดีจะมีราคาสูงชันทันที

อัยยະที่ 80 ประพาฬ

1. เมื่อเศษะควาได้อวัยวะภายในของอสุรพลตนนั้นแล้ว ก็นำไปโปรยปรายในดินแดนต่าง ๆ เช่น แคว้นเกราละ แก้วประพาฬที่มีคุณสมบัติเลิศได้เกิดขึ้น ณ สถานที่นั้น

2. แก้วประพาฬที่กำหนดว่าดีเลิศเกิดขึ้นที่แคว้นเกรลาละ มีสีแดงอย่างเลือดกระต่าย เมล็ดมะกัลดำ-ตาหนู และดอกชบา ส่วนแก้วประพาฬที่มีสีแดงกำเนิดขึ้นในดินแดนต่างประเทศ ได้แก่ สุนีลกะ เทวกะ และโรมกะ
3. แก้วประพาฬที่เกิดในที่อื่น ๆ ไม่ค่อยเป็นที่นิยม ราคาของแก้วประพาฬขึ้นอยู่กับฝีมือในการเจียรระโนของช่างเพชรพลอย ซึ่งจะทำให้เนื้อแก้วประพาฬนั้นยิ่งใสบริสุทธิ์ มีสียิ่งแดงเข้มขึ้น มันวาว และมีรัศมีสว่างเรืองนวลตา
4. แก้วประพาฬที่เจียรระโนอย่างดีจะก่อให้เกิดความมั่งคั่งและพิชพรรณธัญญาหารในโลก ขจัดความกลัว พิษ และความเจ็บปวด ตูก่อนเสานกะ การตรวจสอบอัญมณี ได้แก่ โกเมน หินสีเลือด หินเขียวหนุมาน และแก้วประพาฬ เราได้กล่าวไว้แก่ผู้รู้เรื่องอัญมณีอย่างแจ่มแจ้งแล้ว

ภาคผนวก จ
ต้นฉบับสมุดไทยดำ ตำรานพรัตน์:
ตำรารัตนศาสตร์จบบริบูรณ์

สมุด ตำรารัตนศาสตร์ จบบริบูรณ์

๑ สัททิการิยะ จักกล่าวโดยรัตนศาสตร์อันว่ามหาพลอิสุรในเมื่อท่านสิ้นชนมานพิทธี ท่านก็ให้ทานแก่เทพยดาแลฤๅษีนี้ทั้งหลาย แลขึ้นชื่อว่ามหาพลอิสุรให้ทานนั้น เทพดาแลฤๅษีนี้ก็เอามหาพลอิสุรไปฝังเสีย เทพดาแลฤๅษีนี้ทั้งหลายก็เอากระดูกไปไว้ ๘ แห่ง กระดูกนั้นก็กลับเป็นเพชรสั้นแล ๗ คือว่าแห่งหนึ่งในภูเขากะลิงคราชแห่ง ๑ ะ ในเมืองโกศลราช ๑ ในเมืองมะลิมะราชแห่ง ๑ ในภูเขาเมื่อมาตลราชแห่ง ๑ ในภูเขาทิพวุทธราชแห่งหนึ่ง ในภูเขาเมืองสาวะราชแห่งหนึ่ง ในภูเขาบุสากยราชแห่งหนึ่ง ในภูเขาโปกสาชราชแห่ง ๑ แล ๗๕

๑ ในเมื่อสิ้นกฤตยัคนี้ เพชรในเมืองกะลิงคราชแลเมืองโกศลราชหายสิ้นแล ๗ ในเมื่อสิ้นไตรตายุคนั้น เพชรในเมืองมะลิมะราช แลเมืองมาตลราชนั้นก็หายสิ้นแล ๗ ๗๕๐

๑ ในเมื่อสิ้นทวาบรยุค เพชรในเขาทิพวุทธราชแลเมืองสาวะราชนั้นก็หายสิ้นแล ๗ ในเมื่อกฤตยัคนี้ ยังแต่เพชรในบุสากยราชแลเมืองโปกสาชราชแล ๗ อันว่าโปกสาชราช คือภูมทั้งสองคือคชประเทศ แลกาลประเทศเท่าบัดนี้ อันว่าประเทศเพชรผลอันดีรายนั้น องค์พระมหาฤๅษีก็กล่าวไว้เมื่อนั้น อันว่าเพชรปะถมชาติเพชรนั้น จำพวก ๑ มีน้ำขาวแกมศรีเหลือง ชื่อว่าพรหมชาติแล ๗๕

๑ เพชรอันมีน้ำแดงชื่อว่ากระษัตราชาติแล เพชรอันมีน้ำเขียวชื่อว่าเพชรชาติแล ๗ ถ้าผู้ใดถือเพชรพรหมชาติชั่วนี้ก็ดีชั่วหน้าที่ดีจำเรี่ยลาภสการมากนักละ มีสิลาจารคือพรหม เมื่อสิ้นชีพจะได้เป็นพรหมแล ๗๕๐

๑ ผู้ใดถือเพชรอันชื่อกระษัตราชาติ จะแก้แล้วหายไปแห่งใดย่อมชนะแก่ข้าศึกศัตรูทั้งหลายทุกเมื่อแล ๗ ผู้ใดถือเพชรชื่อว่าเพชรชาตินั้นอันว่าทรัพย์เข้าของหากเกิดมากแลมีปัญหาสาตราคมอันประสิทธิโสธ อันว่าเพชรปะถมชาติเท่านี้แล ๗๕๐

๑ อันว่าเพชรทุติยชาติ ๔ จำพวก จำพวก ๑ เป็นหนึ่งแผ่นกระดาน จำพวก ๑ มีหกเหลี่ยม จำพวก ๑ เหลี่ยมตั้งปลายเขม จำพวก ๑ เบากว่าแก้วผลึกรัตน ถ้าผู้ใดได้เพชร ๔ จำพวกอันใดหนึ่งก็ดี เมื่อจะรบศึกเข้าสงครามอาวุธหอกดาบธนูน้ำไม้ไม้ได้ต้องเลย ย่อมมีไชยชนะแก่ศัตรูทุกเมื่อ ผู้ใดเห็นใจแลได้เพชร ๔ จำพวกนี้ ย่อมจะได้เป็นหัวหน้าเป็นเสนห์แก่คนทั้งหลาย และมีสมบัติมากไฟบ่อนจะไหม้เรือน ภูเขาบ่อนจะขบแผ่นดินต้องอันใด ๆ บ่อนเจ็บปวดเลยบ่อนเห็นใจเลย ะ กล่าวคุณเพชรทุติยชาติเท่านี้แล ๗ อันว่ากฤตยัคนี้ตั้งนี้ จำพวก ๑ ย่อมเป็นโทษสิ้นแล คือจำพวก ๑ แป้วแลมีรู จำพวก ๑ เหนรอยระส่ำอยู่ทั้งนั้น จำพวก ๑ หาแหลมมิได้ ผู้ใดถือเพชร ๓ จำพวกนี้ เมื่อเข้าสงครามตีผลมากเท่าใดก็ดีเสมอพลน้อยแล ย่อมจะอัประไชยแก่ท่านนักร มักแพ้โคกระปือช้างม้า มักต้องหอกดาบมักร้อนใจ ะ ทุกเมื่อแล ๗ จำพวกหนึ่งมีเหลี่ยม แลหาคมมิได้ ะ ผู้ใดถือมักแพ้บิดามานดาพี่น้องเผ่าพันธุ์ ุงมักขบมักขึ้นเรือนตัวมักเปนกกลากเรือนปากเปียแล ๗ จำพวก ๑ ตั้ง

รอยเงาตลอด จำพวก ๑ ๖ ตำแหน่ง ผู้ใดถือเพชรสองจำพวกนี้มักอัประไชย มักเปนโทษแต่ไฟ
แลน้ำ องคตมหาฤกษ์กล่าวกำเนิดเพชรฤกษ์ดิเปนโทษ ๑๐ จำพวกแล ๗๖

๑ อนึ่งจักกล่าวเพชรชาติอันเกิดในสถานทั้ง ๖ แห่งนั้นเล่า เพชรอันเกิดในเมืองกะลึงคราษ
นั้นแสงขาว ตั้งทองเนื้อ ๓ น้ำอันเกิดในมาตลราชนั้นมีแสงขาวแกมเหลืองดุจงาช้าง อันเกิดในเมือง
เสวราชนั้นแสงแดง ๖ แลรัศมีตั้งหึ่งห้อย ประมาณเท่าลูกพริกจำปา ๓ ซีก แลเอาสองซีกนั้น ผู้ใด
ถือชะนะแก่ศัตรูทุกเมื่อ ใ้ใช้ให้เอาออกถือ ๖ อัจบำบัดฤทธิพิศาจทั้งหลาย ใ้แสงตั้งหึ่งห้อยแลใหญ่
เท่าสี่ตะมะแลงวันชื่อว่าเซพสังหาญ เพชรอันเกิดในบุสากยราชนั้นมีแสงเหลืองแก่ ๖ ตั้งเบญจมาศชื่อว่า
เพชฌานุช เมื่อถึงปีถึงเดือนแลจะทำมงคลการ ทำมิ่งสิ่งชวนอวยภรไชย ให้เอาออกถือคือว่าจำเริญ
อายุศม์ยืนนั้แลไปแห่งใด ๆ ให้เอาไปด้วยฝูงศัตรูยอมแปรมารักษเราสิ้นแล เพชรนั้นอยู่เรือนใคร ๆ
ฝูงโจรทั้งหลาย มิอาจทำอันตรายได้เลย ๗๖

๑ เพชรอันเกิดในเมืองโพสากยราชนั้น มีแสงขาวใสดุจน้ำอยู่ในใบตอง ๖ บัวแลใบตองบอน
นั้นชื่อไวยราคเพชรยอมชนะแก่ไฟ อันว่าเพชร ๔ จำพวกเล่าโสด จำพวกหนึ่งเกิดในภูเขาอันมี
ทองแดงเพชรนั้น มีศรีขาวแกมเหลืองดุจศรีพระจันทร์ แลชื่อศิลาเพชรจำพวกหนึ่งเกิดในดอกหมากก็
ดี ๖ ต้นเล็บเหยี่ยวก็ดี แลมีแสงขาวตั้งระลอกสมุทเมื่อกกลางคืนใ้ น้ำเขียวเพชรอาวุธจำพวก ๑ เกิด
ในดอกบัวมีศรีตั้งพระอาทิตย์ชื่อว่าหิงษเพชร ๖ เพชรอันเกิดในต้นเล็บเหยี่ยว แลแสงตั้งตะวันเมื่อมีสุร
มีจันท์นั้น ๖ เพชรนั้นเกิดแต่เส้นขนพระหลุมานชื่อสุทมะมิทเพชรแล เพชรนั้นเป็นใหญ่แก่รัตนชาติทั้ง
๘ จำพวก เพราะเราอ่าวแหวนทั้งนั้นก็แตกร้าวสิ้นเสียรัศมีสิ้นแล แม้เราเหล็กไปต้องเพชร
นั้น เหล็กก็แตกเป็นจุลไปแล เหตุการณ์ดั่งนั้นเทพดาแลฤกษ์มูนี้ทั้งหลายมากล่าวนิทานเพชรปฐมก่อน
เพื่อดั่งนั้น อันว่าโทษแห่งเพชร ๘ ประการคือเพชรดวงใด ๖ หาเหลี่ยมมิได้ก็ดี ดวงใดแบ้วก็ดีมีรูปก็ดี
เพชรสองประการนี้ ผู้ใดถือจะฉิบหายต้องหอกดาบ ๗ เพชรดวงใดแดงอยู่กลางก็ดี ๖ ถ้าผู้ใดถือรัพล
เสนาจะถอยกำลังจะอัประไชยแก่ท่านแล ๗ เพชรดวงใดมีเหลี่ยมรัก็ดี เหลี่ยมแตกก็ดี เปนกลีบก็ดี
เปนระเทาะอยู่ตั้งพันบั้งกาก็ดี ดวงใดมีพรรณดั่งผมฝิ่งจะหงอกก็ดี เพชรทั้งนี้ผู้ใดถือจะแพ้บิดามานดา
อันหนึ่งงุมักขบมักขึ้นเรือนโจรมักลักของมักเปนเกลื่อน ๖ เพ็ชดวงใดมีรอยดุงเงาตระหลอดกลางก็ดี
ดวงใดมีพรรณอันดำแลมอม ดวงใดเปนจตุรรอยตีนกาก็ดี เพชรสามประการนี้ผู้ใดถือ ใ้หมักใ้หม่นน้ำมัก
ท่วมเรือนนั้แล เพชรกระษัตร์ชาติอุดมประกอบด้วยเหลี่ยมโคนน้ำไฟรังโซติในกระษัตร์แลเว้นจาก
โทษทั้ง ๑๖ จำพวกนั้นหนักเท่าหัวเหา ค่าทองไฟ ๑ หนักเท่าพรรณผั้กาด ๑ ค่าทองสองไพหนัก
เมล็ด ๑ ค่าทองสลึง ๑ ๖ หนักเมล็ดเข้า ๑ ค่าทอง ๓ สลึง หนักสองเมล็ดเข้า ๖ ค่าทอง ๖ สลึงหนัก
๓ เมล็ดเข้า ค่าทอง ๓ บาทหนัก ๔ เมล็ดเข้า เร็กอัทะลา ๑ ค่าทอง ๖ บาทหนักลา ๑ ๖ ค่าทอง
๓ ตำลึงหนักสองลา ค่าทอง ๖ ตำลึงหนัก ๓ ลา ๖ ค่าทอง ๘ ตำลึง หนัก ๔ ลาเรียกภากย ๑ ค่า
ทองสิบสองตำลึง ๖ กำหนดให้ทวีเป็นค่าทองซัง ๔ ตำลึง ๗ องคตพระมหาฤกษ์ ๖

๑ จักกล่าวชาติปัตธำมะราช อันว่าเนื้อแลเลือดแห่งมหาพลอิสูรนั้น ะ เทพดาแลฤๅษีมีนึ่งหลาย ก็เอาไปฝังไว้ในเชิงเขาสมณะภูฏในลังกาทวีป ก็เกิดเปนปัตธำมะราชเท่าถึงบัดนี้ แลรัศมีปัตธำมะราชนั้นมีเพศต่าง ๆ จำพวก ๑ ตั้งน้ำครึ่งอันเขียวแล้ว จำพวก ๑ ดุจน้ำฝางอันเขียวแล้วจำพวก ๑ ตั้งปลายกลีบดอกจงกลนีเมื่อบาน จำพวก ๑ ตั้งดอกเส้งนาเมื่อบาน จำพวก ๑ ดุจตั้งเลือดกะต่าย จำพวก ๑ ตั้งดอกชบาบาน จำพวก ๑ ตั้งหลังมะแลค่อมทอง จำพวก ๑ ตั้งดอกทองกลางบาน จำพวก ๑ ตั้งลูกมะกล่ำตาช้างดำจำพวก ๑ ตั้งครึ่งอันยอดจากรังคัดแลย้อยอยู่นั้น จำพวก ๑ ตั้งกองถ่านเพลิง จำพวกหนึ่งตั้งแสงประทีป เมื่อจะใกล้ดับนั้น ะ จำพวก ๑ ตั้งลูกในทับทิมอันดิบนั้นแล ฯ โทษแห่งปัตธำมะราชมี ๑๐ ประการ คือผู้ใดถือปัตธำมะราชอันหัวหว่ามนั้น อายุศรมียืนจะพลันตาย อันมีน้ำขาวดุจน้ำท่าเข้าติดอยู่นั้น ผู้ใดถือมักเปนเรือนน้ำเต้า ะ ชาวอันเปนรู ตั้งรอยเจาะให้ทะลุลอดนั้น ผู้ใดถือมักเปนเช้ญใจบววย นิบหายเสียสิ้นเก่าอีก ผู้ใดถือตั้งขี้ลมเข้าอยู่นั้น จะมีทุกโศกจะเดือดเนื้อร้อนใจ ผู้ใดถืออันมีตั้งหมอันหงอกเข้าเสียดอยู่แลบิดนั้นจะเสีย ะ เมื่อผู้ใดถืออันมีดินดำตั้งดินแดงเหลืองเข้าอยู่นั้น จะแพ้ลูกหญิงชาย ะ ผู้ใดถือน้ำดุจดินนิลกานั้น รมศึกจะมักต้องปิ่นแลหอกดาบ ผู้ใดถืออันสำลานพิน้องเผ่าพันธุ์จะตาย ผู้ใดถืออันเปนเหลี่ยมตั้งเหลี่ยมสันดาบคมดาบก็ดี ผู้ใดถือจะต้องราชทัณฑ์ เพลิงจะไหม้เรือนแล ฯ๑๑

๑ ปัตธำมะราชดวงใดมีน้ำมหานิลเข้าพานอยู่ แกมอยู่สะน้อยบริสุทธิ์ตั้งฟ้าแดงเมื่ออุไทยก็ดี อัศภูงคตก็ดี แลเว้นจากโทษ ๑๐ ประการนั้น ะ ผู้ใดถือจะมีโภคสมบัติตั้งพระนารายณ์ และมีอายุศรมียืนหนักญาติเผ่าพันธุ์ร้พลฆ่าไทช่างม้าโคกระป้อมมากนักละ ฯ ปัตธำมะราชดวงใดได้ ๑๐ น้ำแล มีสุนทรรูปตั้งมนาวตดกลางนั้นจะเว้นโทษ ๑๐ ประการ ผู้ใดถือจะได้เป็นจักระพรตราชิราช แลปัตธำมะราชตั้งนี้อยู่เมืองใดฝนตกในเมืองนั้นเดือนละสามคาบในเมืองนั้นแล ฯ ปัตธำมะราชอันใด ๑๐ น้ำฝัหนักได้ ๑๒ ลูกกล้าไรรัศมีขึ้น ๖๔ องคุลี แลมีได้ ๘ น้ำแลหนักได้ ๑๒ กล่ำ รัศมีขึ้นสูงได้ ๓๐ องคุลี ปัตธำมะราชอันใด ๗ น้ำหนักได้ ๑๒ ลูกกล้า รัศมีขึ้นได้ ๑๘ องคุลี ปัตธำมะราชอันใด ๖ น้ำถ้าหนักได้ ๑๒ ลูกกล้ารัศมีขึ้นได้ ๑๒ องคุลี ปัตธำมะราชชื่อว่าภระวินธรรมนั้นมีมี ๑๐ น้ำแลหนักได้ ๑๒ ลูกกล้าใช้มีค่าสามร้อยสิบสองโกฏิทองแล กฤติชาติปัตธำมะราชชื่อโสคนทิกนั้น มีมี ๑๐ น้ำแลหนักได้ ๑๒ ลูกกล้าใช้มีค่าได้ร้อยห้าโกฏิทอง แลปัตจาชาติปัตธำมะราชนั้น ชื่อภระมุขชาติแลมีสิบน้ำใช้แลหนักได้ ๑๒ ลูกกล้าใช้ มีค่า ๑๘ โกฎทองแล ฯ อันว่าโทษแห่งปัตธำมะราชนั้นใช้มี ๓ ประการ อันหนึ่งคือสามล อันหนึ่งคือพิมล ะ อันหนึ่งคือกาสิก อันว่าสามลนั้นคือน้ำตายหมาดก็ดีชี้ฟ้าขี้ลมเปนคว้นไฟเข้าพานอยู่แลมักมัวอยู่ อันว่าพิมลนั้นคือกัวแลหว่ามเบี้ยวเวียดบิดเป็อนแพบเปนคมแลมีสนิดมิงาม อันว่ากาสิกนั้น คือน้ำซัดก็รัศมีบมิแรงก็ตีน้ำอ่อนข้าง กั้นหินบสันก็ดีทั้ง ๓ ประการนี้เป็นคุณแลโทษแห่งปัตธำมะราช แลผู้ใดถือปัตธำมะราชอันเว้นจากโทษดังนี้ใช้ จะได้ลูกเมียข้าหญิงชายไพร่พลช่างม้าโคกระป้อม เงินทองแก้วแหวนมาก ะ อยู่สุขข์เย็นใจทุกเมื่อ อาจห้ามเคราะห์โศกทั้งหลายโยโยไทยอันตรราย ะ ทุกประการก็พินาศหายไปสิ้นแล ฯ ๑๑๑

๑ องคตพระมหาฤๅษี จะกล่าวกำเนิดไฟทูลอันหน่วยตามะหาพลอิสุร ะ แลสมองศีศะนั้นเทพดาแลฤๅษีมีทั้งหลาย เอาไปไว้ในจอมเขาไฟทูลบรรพตในเมืองราชคฤหะนคร แลเชิงเขาสมณโกฏในเมืองลังกาทวีป ก็กลายเป็นชาติไฟทูล ๑๐ ประการดังนี้แล จำพวก ๑ เขียวแกมขาวใสงามดุจแหวหางนกหว้า จำพวก ๑ ดุจดั่งแสงแมลงคะ ะ คลานเมื่อกลางคืน จำพวก ๑ เขียวใสแกมเหลืองประดุจดั่งตักกะแตนก็ดี ดุจตานกแขกเต้าก็ดี นกเปล้าก็ดี จำพวก ๑ ผีหนักได้ไฟ ๑ เปนค่า ๘ ตำลึงเงิน จำพวก ๑ ดุจดั่งเปลวไฟ จำพวก ๑ ดุจดั่งดอกเข็มป่า จำพวก ๑ ดั่งปลีกกล้วยบานใหม่ จำพวก ๑ เขียวออกงามดุจหลังเรือรบาทตั้งใบเข้า ผีหนัก ๑๒ ลูกกล้าเปนค่า ๒ ชั่งทอง จำพวก ๑ ศรีดำแลเขียวดุจดั่งตาวัว ผีหนัก ๑๒ ลูกกล้าเปนค่า ๓ ตำลึงเงิน จำพวก ๑ ดุจไม้ไผ่อันได้เดือนหนึ่ง ะจำพวกหนึ่งชาวบริสุทธ์ตั้งสังข์แล ๗ อันว่าคุณแห่งไฟทูลนั้นมี ๗ ประการ คือจำพวก ๑ มีพรรณดั่งปลายขนหมันแลมีสังวาร์ ๒ เส้น ๓ เส้นก็ดี ะ ผ่านไปมาไฟทูล ๓ ประการนี้ ถ้าผู้ใดถือเจ้าไทรักยาเอยอยู่เย็นใจนั้กแล ะ จำพวกหนึ่งมีสังวาร์กลับไปมาถึงริม ผู้ใดถือเพลิงบ่อนจะไหม้ผู้นั้นเลย ศัตรูบ่อนจะหิงขาราวี ข้าคนบ่อนจะหนีได้ ผู้รบศึกบ่อนจะแพ้แก่คนเลย จำพวก ๑ กลมรีมีสนิดดั่งเมล็ดเข้าเปลือกแลสังวาร์บมิได้ขัดแลไหลไปมา ผู้ใดถือได้เปนต์มีบุญมีโภคสมบัติมากนั้ก จำพวก ๑ มีสังวาร์เหลืองแกมขาว ผู้ใดถือจะมีเมียมากนั้ก จำพวก ๑ สังวาร์ใสดั่งใบเสนียดอ่อนผู้ใดถือท่านบ่อนจะชนะแก่เราเลย ๗๕๑

๑ อันว่าโทษแห่งไฟทูลนั้นมี ๗ ประการดังนี้ อันว่าน้ำตายถึง ๑ อันหนึ่งเมล็ดทรายเข้าติดอยู่ อันหนึ่งน้ำตายหนอย ๑ อยู่ท่ามกลางมี ๓ ประการดังนี้ ผู้ใดถือลูกเมียเฝ้าพันธุ์ ญาติกาข้าไทจะตายสมบัติจะฉิบหาย ลวดแหล่ดั่งกันทนาน ผู้ใดถือไปศึกย้อมต้องปืนไฟธนูไปค้ำมักเสียเรือ อันหนึ่งเปนรอยไขว่ตีนกาทีเปนรุก็ดี ผู้ใดถือให้เกิดโทษนั้ก ะ จะพรัดพรากจากที่อยู่ อันหนึ่งสังวาร์ดำดั่งคอบั้งถือก็ดี มีศรีดำดุจปีกกาทีดี ผู้ใดถือท่านมักใส่โทษ มักเปนโจร มักต้องราชทัณฑ์แล ๗ ไฟทูลดวงใดมีศรีดั่งไขตัดกลางก็ดี ดั่งมนาวตัดกลางก็ดี แลประกอบด้วยคุณบริสุทธ์ แลเว้นจากโทษทั้ง ๗ ประการแล ไฟทูลดั่งนั้น อยู่ในเมืองใดฝนตกในเมืองนั้นเดือนละ ๓ คาบ แลให้จำเริญซึ่งความสวัสดิ ยิงนั้กแล อันค่าไฟทูลนี้พึงให้รู้ดั่งค่าปัดธำมะราคแล ๗ ๕

๑ ชาติไฟทูลในลังกาใสเนื้อเขียว ไฟทูลฝางเนื้อแดง ไฟทูลบ่อใหม่ใส่น้ำขาวแลสังวาร์เกี่ยวไปมาเรวณั้ก ๗ องคตมหาฤๅษีจะกล่าวกำเนิดแห่งมุก อันว่าพนมมหาพลอิสุรก็เกิดเปนมุกในสถานทั้ง ๑๐ แห่ง คือแห่ง ๑ เกิดในห้วยชะแลแห่ง ๑ เกิดในศรีสะปลาแห่ง ๑ เกิดในเมฆแห่ง ๑ เกิดในคอผู้หญิงแห่ง ๑ เกิดในลำอ้อยแห่ง ๑ เกิดในศีศะนาคราชแห่ง ๑ เกิดในเขี้ยวหมูแห่ง ๑ เกิดในนกทุง ๗ อันว่ามุกเกิดในศีศะปลา ประมาณเท่าลูกหมากกล้า แลกลมงาม มีพรรณขาวแกมแดงดุจดอกมะลิ ะ แลดอกแคฝอย ะ เมื่อถือมีโชติขึ้นหนักหนา แลเมื่อว่ายน้ำดำน้ำผู้ใดถือมุกนั้นมิรู้ประดักน้ำเลย ๗๕

๑ มุกอันหนึ่งเกิดในเมฆนั้นบริสุทธิ์ และมีรัศมีตั้งพระอาทิตย์ ๖ ถ้าจะแลดูท้อต่านักหนา เท่าว่าแต่ฤกษ์นี้ทั้งหลายแลพิชยารหากถือได้ ๖ แลมนุษย์ทั้งหลายบ่อทอนจะถือได้เลย มุกอันเกิดในงาช้างนั้นหาวศมีมิได้เลย แลมีพรรณนั้นแดงแลใหญ่ ประมาณเท่าลูกไข่ไก่ ผู้ใดถือรบศึกชนะแลข้างโล่มีทันเลย มุกอันเกิดในคอผู้หญิง อันเกิดในนกทุกก็ดี ๖ มีแต่ก่อนกะลี่ยนี้แล มุกตั้งนั้นทำมิได้กล่าวไว้ มุกอันเกิดในต้นอ้อยก็ดี อันเกิดในไม้ไผ่ก็ดี ถ้าแลผู้ชายถือผู้หญิงรักนักแล ๖ ถ้าผู้หญิงถือผู้ชายรักนักแล ข้าหญิงชายคนทั้งหลายรักนักแล แม้จะเฝ้าทำพญาท่านย่อมกรรณาสรรพจะสรรเสริญแล ฯ มุกอันเกิดในศิษะนาคราชนั้นอย่าว่าแต่นาคราขเลยแลงอันมีพิศม์เรียกว่านาคราขได้แล แลมุกนั้นผู้ใดถือรบศึกชนะแลท่านเหนเราตั้งงูไล่ตามค้อมคนได้ ๑๐ คน แลมุกอันหนึ่งมีประมาณเท่าลูกเล็บเหยี่ยวแลสุกเข้ม เมื่อถืออ่อนแก่มือนักแล มุกอันเกิดแต่ในเขี้ยวหมูใหญ่เท่าลูกเล็บเหยี่ยวแลขาวสน้อย ผู้ใดถือมีรัศมีปนแสงตั้งแสงเงินยวงไว้เปนดี แต่เมื่อจะทำวันเข้านั้น แลมุกอันเกิดในท้องทะเลทั้ง ๔ แห่ง คือแห่งหนึ่งเกิดในท้องทะเลบาริสเทศคือมีในวัดธูราครน้ำ แห่งหนึ่งเกิดในทะเลบาเลียค คือตรูไนยแห่ง ๑ เกิดในทะเลตระนาวศรีเทศตั้งเพลา เมื่อพระอาทิตย์เสวยฤกษ์ระดูวะสันต์นั้นฝนแลหนาวมุกนั้นมักเกิด เมื่อพระอาทิตย์เสด็จไปเสวยฤกษ์ระดูอันชื่อคิมทันต์นั้น ฝนมีตกมุกนั้นมิเกิดเลย ๖ เมื่อพระอาทิตย์เสด็จไปเสวยฤกษ์ระดู อันชื่อเหมันตะระดูหนาวนั้นไซ้ ๖ มุกเกิดแต่สน้อยแล ๖

๑ มุกอันเกิดในทะเลบาริสเทศนั้นมีสุกกลม และมีรัศมีงามนัก ๖ แต่ว่ามีน้ำดำน้อยหนึ่ง เท่าพรพักกาดเข้าเสียดอยู่ มุกอันเกิดในทะเลบาเลียเทศ มีพรรณขาวบริสุทธิ์ตั้งปัดอันขาว แลรัศมีบมิชูปแลก ๖ มุกอันเกิดในตระนาวสีนั้น มีน้ำแดงสุกใหญ่สน้อย แลมุกนั้นมีโทษแปดประการโสดแลคุณ ๔ ประการนั้นคืออันใดสิ้นจำพวก ๑ มีศรีขาวแกมเหลืองแลใสงามดุจตั้งศรีพระจันทร์จำพวก ๑ ดูอ่อนแก่มือ จำพวก ๑ เมื่อเอาเข้ามาใส่ตาดูเย็นแก่ตา จำพวก ๑ ขาวบริสุทธิ์ อันว่าคุณ ๔ จำพวกตั้งนี้แล ๗ อันว่าโทษ ๘ จำพวกนั้นตั้งฤโสด ๖ จำพวก ๑ ดงหนามเข้าติดอยู่ จำพวก ๑ เหนดดำเข้าติดอยู่ ๖ จำพวกหนึ่งหัวข้างหนึ่งดำ จำพวก ๑ มีน้ำดำแดงเข้าแกมอยู่หลายอัน จำพวกหนึ่งปนกลีบหลายอัน จำพวก ๑ บิดเบี้ยว จำพวก ๑ ดูดั่งเม็ดทรายเข้าอยู่ จำพวก ๑ ผาแฝด ๗ ผู้ใดถือลูกปลายหนามเข้าติดอยู่ก็ดี ดั่งเม็ดทรายเข้าเสียดอยู่นั้นจะไข่ออกผี ผู้ใดถือมุกอันดำติดอยู่นั้นจะเสียสมบัติ ผู้ใดถือมุกอันเบี้ยวก็ดี ผาแฝดก็ดีจะทุไร้ไข้อยู่ใจหาสมบัติบ้อมิได้เลย ผู้ใดถือมุกอันปนกลีบจะเปนบ้าหมูหูหนวก ผู้ใดถือมุกอันหัวดำจะเปนขี้เรื้อน อันว่าโทษทั้ง ๘ ประการตั้งนี้แล อันว่าทำพญามหากระษัตราธิราชพระองค์ใด ๖ ถือมุกอันกอบประด้วยคุณ ๔ ประการ จำพวกหนึ่ง เว้นจากโทษ ๘ ประการ หนึ่งวันจากเลขาแลพินธุ่นั้น ฝนตกในเมืองนั้นเดือนละ ๓ คาบ ไพรฟ้าเข้าไทข้างม้ารืพลทั้งหลาย ลูกเมียทั้งปวงหาอันตรายมิได้อยู่สุขเกษมหนักหนา มุกตั้งนั้นอยู่ในเรือนก็ดี สมบัติขึ้นข้าวของสิ่งสินทำได้ไว้คงอยู่สุขเย็นใจแล ฯ

๑ องคตมหาฤๅษี จะกล่าวกำเนิดนิลรัตน์ ๖ นั้นเล่า อันว่าหน่วยตาดำมหาพลอิสุรนั้น เทพดาแลฤๅษีมุณีทั้งหลาย เอาไปฝังไว้ในลังกาทวีป แล้วก็กลายเป็นชาตินิล ๓ จำพวก มีคุณ ๘ ประการ แลโทษ ๖ ประการ อันว่าชาติ ๓ ประการดังนี้

นิลอันหนึ่งดำแดงแถมอยู่ด้วย ชื่อว่ากระษัตราชาติ นิลอันหนึ่งน้ำเขียวดุจดังใบไม้เข้าพานอยู่ด้วย ชื่อแพตชาตินิล อันหนึ่งมีน้ำขาวเข้าแถมอยู่ด้วยชื่อว่าสุตราชาติแล ฯฯ อันว่าคุณ ๘ ประการนั้น ๖ คือ พรหมรัตน์นั้นจำพวก ๑ ตั้งคอนกกระเหว่าชื่อว่าอุบลนิล จำพวก ๑ มีพรรณตั้งน้ำครามชื่อว่าเมฆนิล จำพวก ๑ มีพรรณตั้งศรีศะเปิดตัวผู้ชื่อว่าอินทนิล จำพวก ๑ มีพรรณตั้งดาวัวชื่อว่าราชนิล จำพวก ๑ มีพรรณตั้งดอกบัวครั้งชื่อว่าอุบลนิล จำพวก ๑ แดงมาแถมตั้งดอกคนที ชื่อว่านิลมาศคันที จำพวก ๑ มีพรรณตั้งไข่กาชื่อว่ากาละนิลแล ๖ อันว่าประเภทแห่งนิลเป็นคุณดังนี้ อันว่าโทษจำพวก ๑ มีศรีอันอัปรักมีมิได้เปล่ง อนึ่งมีก้านขาวก้านดำอนึ่งมีน้ำเหลืองเข้าแถมอยู่ อนึ่ง ๖ มีตั้งขี้เหล็กเข้าเสียดอยู่ อนึ่งมีน้ำดั่งก้อนดินเข้าเสียดอยู่ อนึ่งดั่งขี้ลมเข้าอยู่ ผู้ใดถือนิลอันอัปรักมีนั้นก็ อนึ่งมีขี้ลมนั้นก็ ตีจะฉิบหายจะเสียดสมบัติ ผู้ใดถือนิลอันขาวก้านก็ตีจะเปนพญาริไข้เจ็บ บมิรู้เหือดบมิรู้วาย ผู้ใดถือนิลดั่งน้ำขมื่น เข้าแถมอยู่นั้นก็ตีข้างจะแทงจระเข้แลเสื่อจะขบโคกระบือจะท้อ ผู้ใดถือนิลอันมีดั่งก้อนดินเข้าเสียดอยู่นั้นก็ตี ๖ จะเปนท้อฆมาน จะเปนทืดแลมองคร้อ โทษ ๖ ประการก็มีดังนี้ ๖ แล ผู้ใดถือนิลอันประกอบไปด้วยคุณ ๘ ประการนั้นเว้นจากโทษ ๖ ประการนั้น มีต้นว่าเลขาแลพินธุนั้นก็ตีเย็นใจนัก มีสมบัติมากหลายหาไทยอันตระรายมิได้เลย พระอินทร์พระไพศภย์อมรักษาท่านผู้นั้นแล กล่าวกำเนิดนิลเท่านี้ ฯฯ

๑ องคตมหาฤๅษี จะกล่าวกำเนิดอมรกฎ อันว่าตีมหาพลอิสุรนั้น วาสุกรีนาคราชกลืนเอาตินั้นไปคายไว้ในเมืองตักกะสีลา เมื่อแรกคายเมื่อเดิมทีนั้น เปนนาครบาตรอันคายลงพายหลังนั้น ก็เป็นอมรกฎ น้ำลายอันตักเดิมทีนั้นเปนแถวนาคสวาดแล นาคสวาดนั้นมี ๓ จำพวก จำพวก ๑ ตั้งหินตบเต่าเปนพรรณ ๖ สิ่งแลมีแสงเขียวใส จำพวก ๑ มีศรีเขียวดั่งผิวไม้ไผ่ จำพวก ๑ มีศรีเขียวตั้งคอนกแขกเต่า ๖ นาคสวาด ๓ จำพวกนี้ผู้เจ็บปวดพรพพิศม์ และเมื่อไปศึกเอาไปด้วยอาจกันไทย อันตระรายทุกอัน แม้นอยู่ในเย่าเรือนก็ชนะเสี้ยนศัตรูทั้งปวง อาจเสียดันตระรายเดือน ๓ หนแลให้มีความสวัสดีแก่เราแล อันว่ามรกฎชื่อครุฑการนั้น มีสองประการยอมให้เปนคุณจำพวก ๑ มีศรีทองแดงอันอยู่ในแลสารซ้ำแดงแถมเขียวจำพวก ๑ ศรีตั้งสำฤทธอันไฟไหม้แสงเขียว อันครุฑการนี้ได้แก่ครุฑราชอันเปนอาศน์องค์พระนารายณ์นั้น เหตุตั้งนั้นจึงเรียกว่าครุฑการเพื่อตั้งนั้นแล ผู้ใดมีกับมีบุญจึงจะได้ถือ ผู้ใดเข้าศึกมีไชยชำนะแก่ท่านแลพลันได้ศึศะท่านนัก ท้าวพญาแลขุนนางมักสรรเสริญนักแล อันว่าชาติมรกฎมี ๔ จำพวก ๖ จำพวก ๑ มีแวงเขียวตั้งหางนกยูง จำพวก ๑ ตั้งคอนกแขกเต่า จำพวก ๑ ตั้งผิวไม้ไผ่ จำพวก ๑ มีศรีดุจลูกมะแว้งแก่แลเอาสำลีมาทับบนแลดูผิว น้ำเขียวขึ้นจับสำลีนั้น มรกฎมีคุณแล ฯฯ

๑ โทษแห่งมรกฎ ๓ จำพวก จำพวก ๑ เหนดินเข้าอยู่ในนั้นมาก จำพวก ๑ คือเปี้ยว จำพวก ๑ คือบิตเบียนโทษ ๓ จำพวกตั้งนี้แล ผู้ใดถือมรกฎอันประกอบด้วยคุณทั้งหลาย ๘ แลเว้นจากโทษคือเลขา แลพิณทุสนั้นอยู่เย็นใจมั่งมีเปนสิริมงคลสมบัติบ่อหอนจะมีทุกข์ยากไร้เชิญใจ อนึ่ง แก้วแหวนเงินทองย่อมมาประชุมแลมักได้ลาภสะการนักร ทำไร่นาเรือกสวนเกิดผลนักร ศัตรูจะเบียนมิได้ อายุศรมย์ยืนโสดถ้าไข้เจ็บให้อามรกฎแช่น้ำแลเอามากินลูบตัวหายแล ฯ๑๐๐

๑ จำพวก ๑ น้ำตายโทษเท่านี้ ฯ๑๐๑

๑ ผู้ใดถือบุษราคัม อันว่ามีแสงเหลืองแก่เมื่อน้ำไหลไปมา ๘ ดุจดั่งบัวขาวขึ้นพ่นน้ำนั้นอยู่เย็นใจสิ่งสินมั่งมี ผู้ใดถือบุษราคัมศรีตั้งลูกทับทิมเข้าแก่นนั้นก็ดี ตั้งดอกตระแบกก็ดีทำไร่นาค้าขายเกิดผลมากนักร ผู้ใดถือบุษราคัมดูจุน้ำยอดตกลงในกลีบอุบลนั้น ครั้นเฝ้าท้าวพญาชอบใจนักรแล เปนที่รักแก่คนทั้งหลายโจรจะทำร้ายมิได้เลย ๘ ผู้ใดถือบุษราคัมอันแหลมหัวหนึ่งนั้น จะต้องหอกดาบแลปืน ๘ ผู้ใดถือบุษราคัมอันหลามกลางนั้น ทำคุณแก่ท่านมิขึ้นท่านมิรู้จักคุณเลย ฯ๑๐๒

๑ องคตมหาฤๅษี จะกล่าวกำเนิดแห่งโกเมลด่า อันว่าผมแห่งมหาพลอิสุรานั้น เทพดาแลฤๅษีมุนีทั้งหลาย เอาไปฝังไว้ในสิงหลทวีป ก็เกิดเปนโกเมลด่า ๓ จำพวก ย่อมมีคุณ โทษ ๓ ประการ แลคุณ ๓ จำพวกนั้น คือสิ่งใดสิ้นจำพวก ๑ เหลืองแลมีน้ำเขียวแกม ผู้ใดถือสิ่งสินจะคงนักรแล จำพวก ๑ เหลืองตั้งดอกกรรณิกาแลมีน้ำแดงเข้าแกม ผู้ใดถือขุนนางเจ้าไทรักยำแยง จำพวกหนึ่งมีน้ำแดงแกมเหลือง ๘ แลมีน้ำขาวเข้าพานอยู่ ผู้ใดถือเฝ้าพันข้าไทมากนักรแล ฯ๑๐๓

๑ อันว่าโทษ ๓ จำพวกนั้นตั้งฤๅ จำพวกหนึ่งน้ำดำหม่น ๘ ผู้ใดถือจะเสียตัวศัตรูจะดูแคลน จำพวกหนึ่งขาวสากหาศรีมิได้ ผู้ใดถือมักผิดเจ้าจอมขุนนาง จำพวกหนึ่งมีน้ำดำแลหม่นผู้ใดถือลูกเต้าข้าไท หลานเหลนเร่งตายฉิบหาย แลกล่าวกำเนิดโกเมลด่าเท่านี้แล อันว่าคุณแลโทษแห่งรัตนทั้งปวง องคตมหาฤๅษีก็กล่าวไว้บริบูรณ์เสร็จเท่านี้แล ฯ๑๐๔

๑ องคตมหาฤๅษี ท่านผู้ปรากฏจะแจ้งคตบอกรให้หารัตนชอบสมพงษ์ ๘ จะเกิดโพธิ์โพคาสมบูรณ์ ฯ๑๐๕

ชวดแลมะแม	สมพงษ์บแปร	สมภารบสุญ	๘
คือปัดอำมะราศ	เสาวภาคแสงสุรย์	สมบัติมากมูล	๘
เพราะแก้วโสภา	๑ ถึงวันอาทิตย์	ทุกที่เปนนิจ	๘
จึงถือแลครา	ศัตรูทั้งหลาย	ป่กลายพาทา	ยอมกลัวเดชา
เพราะแก้วดวงดี	ฉลุแลวอก	อาจารย์แกล้งบอก	๘
เปนส่วนสองปี	ถือมุกดาหาร	สำราญเปรมปรี	๘
ในห้องธาตรี	ขึ้นช้อยเสวยรมย์	๑ ครั้นถึงวันจัน	๘

จิ้งถ้อยแลวัน	ขึ้นช้อยสวนสม	สรสว่างหญไทย	ะ	
เพราะแก้วอุดม	เงินทองมากถม	ทั่วหล้าภูมณ	ะ	
๑ ระกาแลخال	ถ้อยแก้วพระพาน	จำเรียมงคล	ะ	
เพราะแหวนดวงนั้น	ควรวัวกับตน	สิ่งสินอำพล	ะ	
เพราะแก้วดวงดี	๑ ถ้อยวันอังคาร	เอาแก้วพิศดาล	ะ	
มาถ้อยแลที่	คัทรูเขตขาม	จ้งไรผั้นหนี	สมบูรณบัวศรี	ะ
ยศยังมีไชย	๑ ปิจอแลเถาะ	อาจารย์จำเพาะ	นับสองปีไป	ะ
ถ้อยอมรกฏ	มียศมีไชย	สิ่งสินหลังไหล	คู่ท้องธารา	ะ
๑ ครั้นถึงวันพุท	จำเรียมายุศม์สุด	จ้งถ้อยแลครา	ะ	
มีเดโชไชย	ชำนะระนา	ปีศาจทุรา	ะ	
บใกล้หนีไกล	๑ มะโรงแลกุน	ให้ถ้อยไฟพูล	ะ	
มีสวัสดิมิไชย	แก้วดวงนั้นนา	ถ้าอยู่เรือนใคร	ะ	
สิ่งสินหลั้ไหล	ตั้งท้องธารา	๑ ถึงวันพฤทศ	ะ	
สมบูรณสมบัติ	จ้งถ้อยแลครา	ได้ลาภเงินทอง	ผ้าผอนนานา	
ข้าไทข้างม้า	เข้าน้ำเหลือหลาย	๑ มเสงศรีสวัสติ	ะ	
แมนถ้อยเพ็ชรรัตน์	ยศเพียงนารายณ์	มุษยเทวาไม่ตรีบวาย		
ปีศาจบกลาย	ดำเนริมิไชย	ฯฯ	๓๕๑	
๑ ครั้นถึงวันศุกร	จ้งถ้อยหายทุกข์	หายโศกหญทุกข์	ะ	
เมื่อออกรบศึก	กลางณรงคี่ใน	ศรีสวัสดิมิไชย	ะ	
ตามในอุบาย	๑ มะเมียที่สุด	ถ้อยนิลนั้นอุต	ดมล้ำเหลือหลาย	ะ
สมบัติบริบูรณ	เพิ่มพูนมากมาย	คัมภีร์นัตระราย	ะ	
ศุขเกษมเปรมใจ	๑ ครั้นถึงวันเสาร์	ถ้อยนิลนั้นเล่า	ะ	
อาจารย์แจ้งไซ	เว้นโทษหกประการ	บพานภะได้	พระอินท์	
พระไพ	สพยอมรักษา	๑ จำเรียมศรีสวัสติ	เพราะทำตามอรรถ	
คดิกกล่าวมา	จะพินโยยศ	ปรากฏหนักหนา	ะ	
จบเรื่องตำรา	นพรัตน์บริบูรณ	๓๕๑		
๑ เพ็ชรดี	มณีแดง	เขี้ยวแสงมรกฏ	เหลือองใสสดบุษราคัม	
ศรีแดงกำโกเมลเอก	ศรีหมึกเมฆนิลกาล	มุดาหารหมอกมัว	ะ	
ศรีตระสลับเพทหาย	สังวาลสายไฟพูล	ฯฯ	ตำราฝงนพรัตน์	๓๕๑

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวอรุณวรรณ คงมีผล เกิดวันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2531 ที่กรุงเทพมหานคร ได้รับพระราชทานปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง สาขาวิชาภาษาไทย (วิชาโทภาษาบาลีและสันสกฤต) จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา 2553 และศึกษาต่อระดับปริญญาโทในสาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษาเดียวกัน นางสาวอรุณวรรณได้รับทุนอุดหนุนการศึกษาภาษาสันสกฤตจากมูลนิธิศิธาอาศรมแห่งประเทศไทย ตั้งแต่ปีการศึกษา 2551-2556 ได้รับทุนอุดหนุนผู้ช่วยสอนจากคณะอักษรศาสตร์ ตลอดระยะเวลาที่ศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา นอกจากนี้ นางสาวอรุณวรรณยังเป็นนักเรียนทุนในโครงการพัฒนากำลังคนด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (ทุนเรียนดีมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย) ประจำปีการศึกษา 2556 ได้รับทุนจากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) ให้ศึกษาต่อระดับปริญญาเอกภายในประเทศ ในสาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ทุนที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโทแล้ว